

**:: અનુક્રમણિકા ::**

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧.	૨૯	૪૮	જીવન-લક્ષ્ય અને બાધક જિજ્ઞાસા	૧
૨.	૩૦	૨	કાજળની કોટડીમાંથી ઊજળા થઈને કેમ નીકળાય	૪
૩.	૩૦	૩	‘દુલ્લહા સજજન સંગાજી’	૬
૪.	૩૦	૪	‘કાળલબ્ધિથી લહી પંથ નિહાળશું’ :...	૯
૫.	૩૦	૬-૮	અખંડ યોગસાધક ત્યાગ અને...(લે.૧-૩)	૧૨-૧૯
૬.	૩૦	૯-૧૦	ધન અને ધંધાનું ઝેર (લે.૧-૨)	૨૦-૨૪
૧૦.	૩૦	૧૧-૧૨	સંસારમાં કર્મની ગુલામી... (લે.૧-૨)	૨૪-૨૯
૧૨.	૩૦	૧૩	‘અક્રિય સાધે જે ક્રિયા...’	૨૯
૧૩.	૩૦	૧૪-૧૬	માનવભવે કરવા યોગ્ય ચિંતા (લે.૧-૩)	૩૨-૪૦
૧૬.	૩૦	૧૭	જીવન જીવવાની કળા...	૪૦
૧૭.	૩૦	૨૧	સુણતાં શ્રવણે અમી ઝરે,...	૪૨
૧૮.	૩૦	૨૨	‘પ્રભુ ! તું મળ્યો ને હું પાપી રહીશ ?’	૪૫
૧૯.	૩૦	૨૫-૨૬	ધર્મનો રંગ વધવાનું અનુપમ... (લે.૧-૨)	૪૭-૫૩
૨૧.	૩૦	૨૭-૨૮	પ્રભુનું આલંબન ધરતાં પ્રભુતા... (લે.૧-૨)	૫૪-૫૯
૨૩.	૩૦	૨૯-૩૦	સાચી પ્રભુતા - પ્રભુનાં આલંબને (લે.૩-૪)	૬૦-૬૬
૨૫.	૩૦	૩૧-૩૨	સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ જાગવા ઉપાય..(લે.૧-૨)	૬૬-૭૧
૨૭.	૩૦	૩૩	મરીચિનો કુળમદ કેમ મોટો ગુનો ?	૭૧
૨૮.	૩૦	૩૪	ચારિત્ર પામવા માટેના વિચારણીય પ્રેરક મુદ્દા	૭૩
૨૯.	૩૦	૩૫-૩૬	માનવ મનની અમૂલ્યતા :... (લે.૧-૨)	૭૬-૮૧
૩૧.	૩૦	૩૭	કાગળની તાકાત	૮૧
૩૨.	૩૦	૩૮	સંઘર્ષોની મજા	૮૪
૩૩.	૩૦	૩૯	નકામી વાતોચીતો કુથલી કેમ અટકાવાય ?	૮૬
૩૪.	૩૦	૪૦-૪૧	શુભ અધ્યવસાય એ સ્વ-પર ઉપકાર(લે.૧-૨)	૮૯-૯૩
૩૬.	૩૦	૪૨-૪૩	‘શાકાહારી (?) ઈડા’ના પ્રચારની...	૯૪
૩૭.	૩૦	૪૪-૪૫	જયણા ધમ્મસ્સ પાલણી (લે.૧-૨)	૯૮-૧૦૨
૩૯.	૩૦	૪૬	સમકિતીને ખરેખરો હરખ	૧૦૨

(G)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૪૦.	૩૦	૪૭-૪૮	આત્મામાં ઉન્નતિ સધાયની...(લે.૧-૨)	૧૦૫-૧૧૦
૪૨.	૩૧	૨	અંતરીક્ષ વિજય કુચનો યશ...	૧૧૧
૪૩.	૩૧	૩,૬	આત્મામાં ઉન્નતિ સધાયની... (લે.૩-૪)	૧૧૬-૧૨૨
૪૫.	૩૧	૪	કોલેજ રીતિભાતિ : એક મુમુક્ષુ...	૧૨૨
૪૬.	૩૧	૭	સમાધિ અને નક્કર બ્રહ્મચર્યનો...	૧૨૫
૪૭.	૩૧	૮-૯	ધર્મ ખાતર કષ્ટ વેઠવાનું... (લે.૧-૨)	૧૨૮-૧૩૩
૪૯.	૩૧	૧૦	ચિત્તસમાધિ માટે અતિ જરૂરી...	૧૩૩
૫૦.	૩૧	૧૧	જીવનમાં નિર્દોષતા અને શાંતિનો...	૧૩૫
૫૧.	૩૧	૧૨	વિરોધ કરવાનું વલણ મોખું ન પડે.	૧૩૮
૫૨.	૩૧	૧૩	અજુગતા વિચાર-વાણી-વર્તાવ...	૧૪૧
૫૩.	૩૧	૧૪	આપણે વીરનાં સંતાન છીએ ?	૧૪૩
૫૪.	૩૧	૧૫	આત્મોન્નતિમાં બાધક અહંકાર કેમ તુટે ?	૧૪૬
૫૫.	૩૧	૧૬	સારા દેખાવું છે ? કે સારા બનવું છે ?	૧૪૯
૫૬.	૩૧	૧૭-૧૯	શ્રવણયોગની એક મહાન... (લે.૧-૩)	૧૫૨-૧૬૧
૫૯.	૩૧	૨૦-૨૧	પ્રભુ ક્યારે ગમે ? (લે.૧-૨)	૧૬૧-૧૬૬
૬૧.	૩૧	૨૨	પાપ નાનું ને કર્મસજા મોટી કેમ ?	૧૬૬
૬૨.	૩૧	૨૩	પ્રાયશ્ચિત્તના મહાન લાભ	૧૬૯
૬૩.	૩૧	૨૪-૨૬	જિનશાસનનું ઝવેરાત... (લે.૧-૩)	૧૭૨-૧૮૧
૬૬.	૩૧	૨૭-૩૦	જીવનમાં શું સાધશો ?... (લે.૧-૪)	૧૮૧-૧૯૨
૭૦.	૩૧	૩૧	શુભ ભાવથી શુભ કર્મબંધ ?... (લે.૩)	૧૯૨
૭૧.	૩૧	૩૨-૩૪	પવિત્ર સ્થિર મનનું અનુપમ... (લે.૧-૩)	૧૯૫-૨૦૩
૭૪.	૩૧	૩૫	આર્તધ્યાન મિટાડવાના ઉપાય	૨૦૪
૭૫.	૩૧	૩૬	સમ્યગ્દર્શનમાં ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિ...	૨૦૬
૭૬.	૩૧	૩૭	સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહારનો ટુંકો પરિચય	૨૦૯
૭૭.	૩૧	૩૮-૪૦	સાધુ-વૈયાવચ્ચનો અપ્રતિપાતી...(લે.૧-૨)	૨૧૨-૨૧૬
૭૯.	૩૧	૪૫	નિષ્કામ સાધના તારણહાર	૨૧૭
૮૦.	૩૧	૪૬	ભવાંતરે જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિનું મૂલ્ય શું ?	૨૨૦

(H)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૮૧.	૩૧	૪૭	અનેક લાભોની ખાણ : સેવા-વૈયાવચ્ચ	૨૨૨
૮૨.	૩૧	૪૮	અતિ જરૂરી નિર્મળ બુદ્ધિ...	૨૨૫
૮૩.	૩૨	૨	માનાકાંક્ષા ભૂંડી	૨૨૭
૮૪.	૩૨	૩	નિશ્ચય-વ્યવહારનો વિવેક	૨૩૦
૮૫.	૩૨	૪-૫	શરીર-આત્માના રોગો... (લે.૧-૨)	૨૩૩-૨૩૮
૮૭.	૩૨	૬	ગુરુવિયોગ પાછળ રોવું કેવું ?...	૨૩૯
૮૮.	૩૨	૭	ભગવાનની સાથે સંબંધ કેમ જોડાય ?	૨૪૧
૮૯.	૩૨	૮	જરાક લોભમાં લાભ કેવો જાય ?...	૨૪૪
૯૦.	૩૨	૯	નાની ભૂલ પણ કેમ ભયંકર ?...	૨૪૭
૯૧.	૩૨	૧૦	કંચન વહાલું ? કે કરુણા ?	૨૫૦
૯૨.	૩૨	૧૩-૧૮	તત્ત્વચિંતનથી વિષય-વૈરાગ્ય... (લે.૧-૩)	૨૫૨-૨૬૧
૯૫.	૩૨	૧૯	જૈન મતે અધ્યાત્મયોગનું સ્વરૂપ	૨૬૨
૯૬.	૩૨	૨૦,૨૧	સ્ત્રીઓ ગુણિયલ કે દોષભરેલી ?...	૨૫૬
૯૭.	૩૨	૨૨	વૈરાગ્ય વિનાના ત્યાગમાં મઝા નહિ :-	૨૬૮
૯૮.	૩૨	૨૬-૨૭	જીવનમાં રોદણાં શું આપે ? (લે.૧-૨)	૨૭૧-૨૭૬
૧૦૦.	૩૨	૨૮	મનના રોગનો કીમિયાગર મધુરાય	૨૭૭
૧૦૧.	૩૨	૩૦	સંસારની એક મોટી ખરાબી : આર્તધ્યાન	૨૮૦
૧૦૨.	૩૨	૩૧	ધર્મ ક્યારે સૂઝે ? : પુણ્યોદયે ?...	૨૮૨
૧૦૩.	૩૨	૩૨	જૈનશાસનમાં ધ્યાનમય ક્રિયાનું ઊંચું મહત્ત્વ	૨૮૬
૧૦૪.	૩૨	૩૩-૩૪	બીજાનાં ન્યાય-અન્યાય... (લે.૧-૨)	૨૮૯-૨૯૫
૧૦૬.	૩૨	૩૬	ઉદ્દેશશુદ્ધિ-ઉપાયશુદ્ધિનું મહત્ત્વ (લે.૧-૨)	૨૯૫-૩૦૧
૧૦૮.	૩૨	૩૮	સ્ત્રીને સર્વસ્વ માનીને કેટલા અનર્થ ?	૩૦૧
૧૦૯.	૩૨	૩૯	તુચ્છ વસ્તુના હરખ-ખેદ કેમ ખતરનાક ?	૩૦૪
૧૧૦.	૩૨	૪૧	ધ્યાન કરવા છતાં શુભધ્યાનનો... (લે.૧)	૩૦૭

## ૧ જીવન-લક્ષ્ય અને બાધક જિજ્ઞાસા

અતિ ઉત્તમ આર્ય માનવજન્મ પામ્યા છીએ તો એનું ઉત્તમ લક્ષ્ય નજર સામે રાખી જીવન જીવવું જોઈએ. આ ઉત્તમ લક્ષ્ય એ છે કે આપણે અનંત અનંતકાળથી આપણા હૃદયને આહારાદિ સંજ્ઞાઓના તથા કામ-ક્રોધ રાગ-દ્વેષાદિ કષાયોના મલિન ભાવોથી બગાડ્યા જ કર્યું છે. તો હવે અહીં જીવન જીવતાં આ મલિન ભાવો દબાવી ત્યાગ-તપના તથા બ્રહ્મચર્ય, ક્ષમા-સમતા, વૈરાગ્ય-ઉપશમ વગેરેના ભાવોથી હૈયાને નિર્મળ કરવાનું છે.

આ લક્ષ્ય પળે પળે જો ધ્યાનમાં રહે, તો શ્રેષ્ઠ માર્ગ અહિંસા સંયમ અને તપનો જ દેખાય; કેમકે ઘરવાસમાં જીવનમાં આહાર-વિષયો-પરિગ્રહ-આરંભસમારંભો વગેરેમાં સંજ્ઞાઓ કષાયો, ને રાગ-દ્વેષથી દિલ દિવસમાં કેટલીય વાર મલિન થયા જ કરે છે.

છતાં આ શ્રેષ્ઠ માર્ગ હમણાં ને હમણાં સ્વીકારવાની તાકાત નથી, તો ઘરવાસના જીવનમાં પણ શ્રાવકના વ્રત-નિયમો તથા સમ્યક્ત્વાદિના આચાર-અનુષ્ઠાનો ઉપરાંત માર્ગાનુસારીના ન્યાયસંપન્નતાદિ અને શ્રાવકના અશુદ્રતાદિ ગુણોનું શક્ય સારામાં સારું પાલન કરતાં રહી ત્યાં હૈયાને નિર્મળ બનાવતા રહેવાનું આ લક્ષ્ય સારું સધાય.

પછી તો કેમ ? તો કે માત્ર બે મિનિટ પ્રભુના દર્શનમાં ઊભા ત્યાં પણ દર્શનમાં કોઈ અંતરાય આવ્યો; અગર કોઈ અગત્યની સાંસારિક ઉપાધિ મન પર આવી તો પણ દ્વેષ-અસમાધિથી હૈયાને મલિન ન થવા દઈએ; કેમકે ‘દર્શનની આડે ઊભનાર પર દ્વેષ કરું તો મારું હૈયું મેલું જ બન્યું રહે.’ આ ખ્યાલ હોય ‘સાંસારિક ઉપાધિની અહીં ચિંતા કરું તો કાંઈ એ ટળવાની-સુધરવાની નથી, ને ઊલટું સારા દર્શન બગાડી જાય’ એ વિચારથી હૈયાને દ્વેષ-મમતાદિથી બગાડવા ન દે.

સાધુ-વંદના કરીએ ત્યાં એમનો ત્યાગ અને સ્વાધ્યાયાદિ સાધુ-ચર્યાજ જોઈને ‘અમને ધર્મલાભ નથી આપતા’ એમ મનમાં રીસ લાવીએ તો હૈયું બગડે. વ્યાખ્યાન સાંભળીને ત્યાં જે વિષય ચાલતો હોય એમાં ઓત-પ્રોત થઈએ, પણ વચમાં મફતિયા જિજ્ઞાસા-આતુરતા ન કરીએ, નહિતર વ્યાખ્યાનથી ચાલેલા હૃદયને નિર્મલ કરનારા ભાવ તુટવા સંભવ.

પોટી જિજ્ઞાસાઓ અને આતુરતાઓ પૂરવામાં શો લાભ ? એ પૂરવા જતાં મોટું નુકશાન આ, કે હૃદયને સારી ભાવનાઓ અને સારા ભાવ આપી નિર્મળ કર્યે જવાનું માનવ-જનમનું મુખ્ય કાર્ય તે ચૂકી જવાય. વળી સારું વ્યાખ્યાન સાંભળતાં (૧) આવી ફજુલ જિજ્ઞાસાઓ કરાય, અથવા (૨) વ્યાખ્યાનના સુંદર વિષય કે કથા-પ્રસંગથી પોષાતા સારા ભાવમાં ખલેલ પડે એવા પ્રશ્ન પૂછાય, એમાં તો માત્ર જાતનું જ નહિ પણ બીજા સંકડો શ્રોતાઓને કેટલું બધું નુકશાન ! સમર્થ વ્યાખ્યાનકારની જેમ બાળ ભદ્રક જીવોના દિલમાં શુભ ભાવો અને શુભ ભાવનાઓ ઉછળતી કરવાનું તો આવડતું નથી, પરંતુ ફજુલ પ્રશ્નોથી એ વધતી શુભ ભાવની ધારા તોડી નાખવાનું આવડે, એ બાળ જીવો પર કેવી કૂરતા ! કહે છે,-

પ્ર.- એમ કંઈ બાળ જીવને જાગતા શુભ ભાવ તોડી નાખવા માટે પ્રશ્ન નથી કરતા, કિન્તુ એમને અને બાળ જીવોને જાણવાનું મળે એટલા માટે પ્રશ્ન કરીએ છીએ ?

ઉ.- પરંતુ આ એના જેવું છે કે રસ્તા પરથી કોઈ માણસ હાથમાં લાકડીથી અટાપટા ખેલતો ચાલે અને કહે કે હું કાંઈ કોઈને વગાડી દેવા આ નથી કરતો પરંતુ મારા વ્યાયામ માટે અને બીજાને ય અટાપટા કેમ ખેલાય એ જોઈને શીખવા મળે એટલા માટે રસ્તા પર ચાલતી વખતે લાકડીથી અટાપટા ખેલતો ચાલું છું. શું આ વ્યાજબી છે ? જ્યાં લોકોની અવરજવર છે એવા રસ્તા પર આમ લાકડી ખેલતાં ચાલવામાં કોઈને વાગી બેસવાનો પૂરો સંભવ છે, માટે ન ખેલાય. બીજાને લગાડી દેવાનો ઈરાદો ન હોય છતાં ‘બીજાને લાગી જશે તો ?’ એની ઉપેક્ષા કરાય, એની ચિંતા પરવા ન રખાય, એ પણ કૂરતા જ છે. ત્યાં વ્યાયામનો ઈરાદો પણ ભૂંડો છે.

એમ અહીં વ્યાખ્યાનકાર ભવી જીવોના હૃદયમાં કોઈ પ્રસંગ કહીને વૈરાગ્ય, જિનભક્તિ, કે દાનાદિ સુકૃતના ભાવ ઉલ્લસિત કરી રહ્યા હોય એ વખતે ‘ભવી જીવોના ઉલસતા ભાવ તૂટી જશે તો ? ભાવ ઉલસતા અટકી જશે તો ?’ એની ઉપેક્ષા કરીને એની ચિંતા પરવા કર્યા વિના મફતિયા પ્રશ્ન ઠોકે એ પણ કૂરતા છે ભૂંડા ધંધા છે.

કેટલીક વાર એવું બને છે કે વક્તા સારામાં સારો વૈરાગ્ય પીરસી રહ્યા હોય, એ વખતે લોકોને હસાડવા માટે રમુજનો પ્રશ્ન ઠોકે ! અને ત્યાં સભા ખડખડાટ હસે. આ શું કર્યું ? સભાના દિલમાં વક્તાના વૈરાગ્ય ઝરતા પ્રવચનથી જે વૈરાગ્યભાવ ઉછળતા માંડવો હતો એના પર ‘રુક જાઓ’નો ઓર્ડિન્સ લગાડવો. વૈરાગ્યભાવને અધવચ્ચે તોડી નાંખ્યો. કેવી કૂરતા ! આ કોના જેવું છે ?

માનો કે કોઈ માણસને બે પત્ની હોય, એમાં એક ગર્ભશક્તિ વિનાની વાંઝણી હોય, અને બીજી ગર્ભશક્તિ વાળી હોય ને એને ગર્ભ રહે, ત્યાં બીજી પેલી વાંઝણી એને એવા અમનચમનમાં તાણી જાય કે પેલીનો ગર્ભ ૪-૫ મહિને છુટી જાય, કસુવાવડ થાય. ત્યાં વાંઝણીએ શું સારું કામ કર્યું ? અલબત્ત દેખીતું એમ દેખાય કે એણે પેલી ગર્ભવતીને અમનચમનના આનંદ આપ્યા. પરંતુ મોટી વાત ગર્ભ-સ્ખલન થઈ ગયું એનું શું ? ત્યાં એનો સારો ઈરાદો ન ગણાય, પરંતુ મૂર્ખતા-મૂઢતા-નીચતા કહેવાય.

એમ ધણીથી ગર્ભ રહેવાથી જેમ અહીં સારા વક્તાથી શ્રોતાને વૈરાગ્યભાવના જાગી અને વધવા માંડી છે ત્યાં જ પેલા વાંઝણી જેવા પ્રશ્નકારે રમુજનો પ્રશ્ન ઠોકીને શ્રોતાને હસાડ્યા એણે વધતા ગર્ભ જેવા વધતા વૈરાગ્ય-ભાવનું ગર્ભ-સ્ખલનની માફક વૈરાગ્ય-સ્ખલન કરાવ્યું.

ખિલખિલાટ હાસ્ય એ વૈરાગ્યભાવને તોડનારો છે. અમે પણ વ્યાખ્યાનમાં સુંદર વૈરાગ્યભાવ પીરસવા પર જો ખિલખિલાટ હાસ્યું મોજું રેલાવીએ, તો એમાં પણ ગર્ભની કસુવાવડની જેમ વૈરાગ્યભાવની કસુવાવડ થાય છે. એટલે અમારે પણ આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવું પડે કે ધર્મ પ્રવચનમાં વચ્ચે કોઈ માણસ એવો રમુજનો પ્રશ્ન મૂકી સભાને હસાડવા જાય, તો ત્યાં એકદમ ગંભીર થઈ અમારે એવી રીતે જવાબ કરવો જોઈએ કે હાસ્ય તો ઠેકાણે પડી જાય એટલું જ નહિ, પણ વૈરાગ્યભાવ ઓર જવલંત ઝળહળે. જ્યાં સામાના પ્રશ્ન પર પણ સભામાં સંવેગ વૈરાગ્યભાવને ખંડિત નથી થવા દેવાનો, ત્યાં અમારે પોતે તો વ્યાખ્યાનમાં વારે વારે સભામાં ખિલખિલાટ હાસ્ય ફેલાય એવું શાનું જ બોલવાનું હોય ? જો બોલીએ તો શું થાય ? અપક્વ ગર્ભપાતની જેમ શ્રોતાના અપક્વ વૈરાગ્યભાવનો નાશ થાય, ત્યારે.

પ્ર.- રમુજ પ્રશ્ન કરનાર સભાનો જાગતો-વધતો-સંવેગ-વૈરાગ્યભાવ તુટે એવું હાસ્ય રેલાવવાનું કેમ કરતાં હશે ?

ઉ.- આનો ઉત્તર સમજી લો કે પોતાના હૃદયમાં અનાદિકાળથી ચાલી આવેલી રાગાદિની ખરાબી તોડી હૃદયને નિર્મળ કરવાનું જે આ જીવનનું મુખ્ય કાર્ય છે, તે જ લક્ષમાં નથી. તેથી આડાઅવળા ફાંફાં મરાય છે, ને લોકરંજનમાં પડી જવાય છે.

સારાંશ, હૃદય બને તેટલું મલિન ન થવા દેવાનું જીવન-લક્ષ્ય સતત ધ્યાનમાં રહે, અને ખોટી જિજ્ઞાસાઓ આતુરતાઓ વગેરેને દૂર રખાય એ હિતાવહ છે.

## ૨) કાજળની કોટડીમાંથી ઊજળા થઈને કેમ નીકળાય ?

આજનું જગત કાજળની કોટડી જેવું છે. જ્યાં ને ત્યાં રાગના, દ્વેષના, ભરચક વિષય-વિલાસના, સગવડોના અને હાડમારીઓનાં કારણોના ઢેર લાગેલા છે. એ એક ટૂંકું-શું માનવજીવન જીવતા જીવને કષાયો અને પાપકર્મોથી કાળો મેશ કરી મૂકે એવા છે. એની વચ્ચે રહીને પણ જીવ એમાંથી નવી કાળાશ લગાવી તો દૂર પણ જુગજૂની કાળાશને સદંતર નષ્ટ કરી ઊજળો સફેદ બાસ્તા જેવો થઈને નીકળે એ અસંભવિત જેવી વસ્તુ છે. પરંતુ મહાસતી પુષ્પચુલા સાધ્વી એવા જ જગતની વચ્ચે રહીને ઊજળી બાસ્તા જેવી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની છે, એ એક હકીકત છે એ કેમ બન્યું એ જરા જોઈએ, તો એમાંથી માર્ગ જડે એમ છે.

પુષ્પચુલા આમ તો રાજપુત્રી. ભાઈ પુષ્પચૂલ ઉપર અત્યંત સ્નેહવાળી. એ જોઈને બંનેનો જીવનભર પ્રેમભર્યો યોગ બન્યો રહે એ માટે મૂઢ પિતાએ આ પુષ્પચુલાને સગા ભાઈ પુષ્પચૂલ સાથે જ પરણાવેલી. પરંતુ આ મહાન અજુગતું જોઈ માતા સંસારથી વિરક્ત થઈ ચારિત્ર લઈને સારું પાળી દેવ થાય છે. એ આવીને હવે રાજરાણી બનેલી પુત્રીને આ નરકદાયી પાપથી છુટવા પ્રતિબોધ કરે છે અને પુષ્પચૂલા પણ પાપથી ત્રાસી ચારિત્ર લેવા તૈયાર થાય છે.

રાજા પુષ્પચૂલને એના પર ગાઢ રાગ છે, પણ દેવની હકીકત સાંભળીને એક શરતે રજા આપે છે કે ‘તમારે સાધ્વી બનીને આ નગરમાં જ રહેવાનું, જેથી કમમાં કમ મને તમારું દર્શન તો મળ્યા કરે.’ પુષ્પચૂલા રાણી એમ તો એમ સહી, કબુલ કરી સાધ્વી બનીને એ જ નગરમાં રહે છે.

સવાલ એ છે કે આ જ નગરમાં રહીને થોડા વખતમાં એ વીતરાગ સર્વજ્ઞ કેવી રીતે બની શકે ? કેમ કે અહીં (૧) અત્યંત રાગી રાજા વારંવાર દર્શને આવે ને રાગ-પ્રેમ દેખાડે એટલે રાગ તો પોષાયા કરે. (૨) દેરાસર ગોચરી વગેરે અંગે બહાર નીકળે ત્યારે લોકો આવી મહારાણીના ભીષ્મ ત્યાગના ગુણ ગાતા હોય એ પણ રાગ પોષે. (૩) ગોચરી-ભિક્ષામાં લોકો ‘પધારો, પધારો, ધન્ય અવતાર ! આ મેવા મિઠાઈ લો...’ વગેરેમાં શી વાત ! અછો અછો વાનાં કરતા હોય એ પણ રાગ પોષે. (૪) સાધ્વી એકલા હોઈ ક્રિયાકાંડ સાધુચર્યા વગેરેમાં કોઈ રોકટોક નહિ એટલે પ્રમાદ થવાનો સંભવ મોટો, એ પણ રાગ પોષે. (૫) એનું એ નગર

અને સગવડભર્યા સ્થાન તથા બેઠાબેઠ સ્થિતિ, એટલે પરીસહ ઓછા સહવાના આવે તેમજ ઈષ્ટ દર્શનો મળ્યા કરે એથી પણ રાગાદિ પોષાય.... આમ રાગ વધારે એવા સંયોગો વચ્ચે રહેવાનું. પછી રાગ વધવાને બદલે સદંતર નષ્ટ થઈ વીતરાગ દશાએ ... પહોંચાય ?

પાછી ખુબી એ થઈ કે એમના ગુરુશ્રી અર્ષિકાપુત્ર આચાર્યને પણ જંઘાબળ ક્ષીણ થવાથી ત્યાં ને ત્યાં જ રહેવું પડેલું, એમને કાંઈ આવા ઊંચા માનપાનના સંયોગ નથી, વળી એ મહાજ્ઞાની છે, છતાં એ વીતરાગ નથી બન્યા, અને સાધ્વીજી વીતરાગ બની ગયા ! એ કેમ બનવા પામ્યું ?

આનો જવાબ આ છે, કે સાધ્વીજીને આવા સંયમબાધક સંયોગોમાં રહેવું પડ્યું છે માટે એ પહેલેથી જ સમજીને રહ્યા કે ‘અહીં ઠામ ઠામ રાગની કાળાશ લાગે એવી કાજળની કોટડીમાં રહેવાનું છે, માટે ખુબ જ સાવધાન અને ચોવીસે કલાક જાગ્રત રહીને રહેવાનું. લૂંટારાની પલ્લીમાં રહેવાનું છે અને ઉત્કટ વૈરાગ્ય-પાપભય-વિરતિભાવ-અનાસક્તિ વગેરે આત્મસંપત્તિનો લેશ પણ ચોરાવા દેવાનો નથી.’ આવી નિશ્ચયવાળી સમજ કરીને રહ્યા. આ પહેલી વાત.

પછી ચારિત્રજીવન જીવતાં પ્રલોભક સંયોગોમાં રાગ પોષાય નહિ, પણ રાગના કુરચા ઊડે એવા દિલના ભાવ ઝગમગાવ્યે રાખ્યા, ને એવી શક્ય પ્રવૃત્તિ આદર્યે રાખી.

દા.ત. રાજા દર્શને આવ્યા ત્યાં એ ભલે હસીને પ્રેમથી વાત કરે. પણ સાધ્વીજીએ પોતે ખુબજ ઉદાસીન-ભાવ ગાંભીર્ય, અને અંતરના રાગ પ્રત્યે દુઃશ્મનની લાલ આંખ રાખી કે ‘આ રાજાના સંયોગમાં તો અજ્ઞાનતાથી મારા નરકાદિ અનંતભવમાં ભટકાવે એવા રાગ પોષાયા છે પણ હવે સજ્ઞાન બન્યાં પછી મારે એની સાથે શી નિસ્બત ?’

લોકનાં માન-સન્માન-પ્રશંસા વખતે એ ચિંતન, એ જાગૃતિ, કે ‘આ માનાદિ મને નહિ પણ ચારિત્રને-વૈરાગ્યને-ત્યાગને-તપસ્યાને છે, માટે મારે જરાય નહિ ફુલાવવાનું, પણ ઊલટું જેને માન છે એ ત્યાગ-વૈરાગ્ય-તપસ્યા-સંયમભાવ વધાર્યે રાખવાના.’

ગોચરી-ભિક્ષામાં લોક ભલે મેવા-મિઠાઈ ધરે, પરંતુ મારે એ ટાળી લુખ્મું સુકું-અંતપ્રાંત લેવાનું વસ્ત્રાદિ પણ એવા જ. એની સફાઈ ને સજાવટ પણ મેલીઘેલી રાખવાની જેથી લેશમાત્ર રાગ ન પોષાય.

એકલવાસમાં પ્રમાદ સામે કોઈની રોકટોક નહિ, તેથી સંસારત્યાગનું પ્રયોજન

બરાબર લક્ષમાં રાખી વિશેષ પ્રકારે ક્રિયાકાંડ ને સ્વાધ્યાયધ્યાન તથા તપસ્યામાં તન્મયતા અને અપ્રમત્તભાવ રાખવાનો; એની ધૂન મચાવવાની.

નજર સામે એનાં એ સ્થાનનાં ભારે પ્રલોભનો છે માટે એને ગૂંડા-લૂંટારા દેખવાનાં, ને પાપનો તીવ્ર ભય તથા આત્મસ્વરૂપની ભારે મમતા રાખીને લેશ પણ રાગ-આસક્તિ નહિ કિન્તુ તીવ્ર નફરત રાખવાની. વિશેષમાં અનિત્યાદિની ભાવના, અનંતકાળે પ્રાપ્ત પરમાત્મા પર અઢળક પ્રીતિ-ભક્તિ બહુમાન, ને જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રનો અથાગ અનન્ય રાગ, વગેરે મહેકાવ્યે રાખવાના.

બસ, આવા બધા પ્રયત્ન ધરખમ ચાલુ હોય ત્યાં કાજળની કોટડીમાં નવી રાગની કાળાશ લાગવાની વાત શી ? ત્યાં તો તીવ્ર સંવેગ-વૈરાગ્ય-ત્યાગવૃત્તિ વગેરેમાં જુગજુના રાગાદિના સંસ્કાર ઘસાઈને નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઈ જાય એમાં નવાઈ નથી.

શું આચાર્ય મહારાજમાં આ સંવેગાદિ નહોતા ? હતા, પરંતુ પુષ્પયૂલાને ખરડાવા લેપાવાનો ભારે ભય હોઈ વિશેષ ભાવનાબળ અને અનાસક્તિ વધારવાની હતી. તેથી એમણે પહેલા વીતરાગતા સાધી. અલબત્ત એમના નિર્દેશે પછી થોડા જ વખતમાં આચાર્ય પણ વીતરાગ બની ગયા.

વાત આ છે કે, આજના કાજળની કોટડી જેવા જગતની વચ્ચે રહેતા સાધ્વીજીની જેમ ઉપરોક્ત સાવધાનીઓ રાખવાથી આપણે પણ અહીં જ રાગાદિ કષાયોના બંડલ લઈને જનમ્યા એમાં વધારો તો શાનો, ઊલટું એને સારી રીતે ઓછા કરીને જઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૩, તા. ૧૯-૯-૧૯૮૧

### ③ ‘દુલ્લહા સજ્જન સંગાજી’

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ગાયું...

“સેવો ભવિયા વિમળ જિણેસર,” શા માટે સેવો ? તો કહ્યું...

“દુલ્લહા સજ્જન સંગાજી” સજ્જનનો સંગ દુર્લભ છે. એટલે તો જો અહીં વિમલ જિનેશ્વર જેવા પરમ સજ્જન મળી ગયા છે તો એમનો સંગ કરી લો. એમની સેવા કરી લો. એ શી રીતે થાય ? સેવા માટે શું કરવાનું ? આ વિચારવા પહેલાં એ વિચારીએ કે સજ્જનનો સંગ શા માટે કરવો ?

જગતમાં સજ્જન બહુ ઓછા મળે. દેખાય છે ને કે કાચ ઘણા, હીરા ઓછા, લોખંડ ઘણું, સોનું ઓછું. એમ દુર્જન ઘણાં સજ્જન ઓછા. સજ્જન એટલે સત્પુરુષ-સંતપુરુષ-ઉત્તમપુરુષ, એમને શોધવા જઈએ તો જગતમાં એ બહુ ઓછા મળે. એટલે એમનો સંગ મળવો દોહિલો ગણાય. એ જો અહીં મળ્યો છે તો એને સાધી લેવો. કારણ એ છે કે સજ્જનના સંગથી આપણામાં સજ્જનતા આવે છે. સજ્જનતા ખીલે છે; ને આ લાવ્યા વિકસાવ્યા વિના સંસારની જનમ-મરણની જ જાળથી છુટી શકાતું નથી. સજ્જને બદલે અસજ્જન બન્યા રહ્યા છીએ માટે આ સંસારમાં ભટકીએ છીએ. લગભગ આખું જગત અસજ્જન બન્યું રહે છે તેમ અનાદિકાળથી સંસાર ભટકતા જીવોથી ભરેલો છે.

આવા જીવોમાં અસજ્જનતા શી છે ? આ જીવ આહાર વિષય પરિગ્રહ ને કષાયો ક્રોધ માન રાગ દ્વેષાદિની પાપસંજ્ઞાઓ તથા હિંસા જૂઠ યોરી વગેરે દુષ્ટત્યો એનાથી જીવો અસજ્જન બન્યા રહે છે. આ હિંસાબે આ સંજ્ઞાઓ અને દુષ્ટત્યો પર જેમણે અંકુશ મૂક્યો છે એ સજ્જન છે. એવા સજ્જનના યોગ મળવા દોહિલા. પણ જો મળી ગયા, અને એને સાધી લઈએ તો, સંગ તેવો રંગ એ ન્યાયે, આપણને સજ્જનતાનો રંગ લાગે.

દુનિયામાં દેખાય છે કે છોકરા મવાલી જેવા દોસ્તદારના પડખે ચડી જાય છે તો એ મવાલી જેવા થઈ જાય છે, બીડીઓ પીનારાના સંગે બીડી પીનારા, ને દારૂ પીનારાના સંગે દારૂડીયા, તેમ જુગારીના સંગે જુગારી, તથા દુરાચારીના સંગે દુરાચારી થઈ જાય છે. એથી ઊલટું દાનીના સંગે દાની, તપસ્વીના સંગે તપસ્વી, દયાળુના સંગે દયાળું, ને શીલવાનના સંગે શીલવાન બની જાય છે. એટલે જ સજ્જનનો સંગ સાધવાથી સજ્જન બનાય. આ સમજીને સુશ જીવો સજ્જનનો સંગ સાધવા માટે હંમેશાં તત્પર રહે છે.

સીતાજી બારમા દેવલોકના ઈન્દ્ર થયા પછી જ્યારે અવધિજ્ઞાનથી જુએ છે કે ‘રામચંદ્રજી મુનિ બનીને ધ્યાન-યોગમાં ચડ્યા છે એટલે લાગે છે કે આ તો વહેલા મુક્તિ લઈ લેશે !’ પણ જો એમને થોડો વિલંબ થાય તો મને દેવ ભવ પછી એમનો સુયોગ મળે તો એ મહાસજ્જન હોવાથી એમના સંગે હું પણ મહાસજ્જન બની એમની સાથો સાથ મુક્તિ પામું.’

જોવાની ખૂબી છે કે રામે એમની ગર્ભિણી અવસ્થામાં એકલ દોકલ પણે જંગલમાં હકાલપટ્ટી કરી હતી. તો ય સીતાજી રામને મહાસજ્જન માનતા હતા; કેમકે એમણે જોયુ કે એમને ઈક્ષ્વાકુ વંશની પ્રતિષ્ઠા અખંડિત વહેતી રાખવી હતી,

એટલે આ પગલું લેવું પડેલું; તેમજ (સીતાજીના) પોતાના કર્મ એવા ભારે હતા કે રામ પાસે આ કામ કરાવે, તેથી એમની સજ્જનતાનો ઈનકાર ન કરાય. માટે તો પુત્રો લવણ અંકુશ મોટા થયે રામની સામે લડવા જવા સીતાજી પાસે આશીર્વાદ માગે છે ત્યારે સીતાજીએ ચોકખું કહ્યું હતું કે ‘પિતાજી સામે લડવા જવામાં મારા આશીર્વાદ ? ભૂલા પડ્યા. લડવા નહિ એમને પગે પડવા જવું હોય તો જાઓ, મારા આશીર્વાદ છે. આ ક્યારે બને ? પોતે રામને હૈયાથી સજ્જન માનતા હોય ત્યારેસ્તો.

આમ રામચંદ્રજીને મહાસજ્જન માની સીતા હવે ઈન્દ્રપણે એમનો ભવિષ્યમાં સુયોગ મળે એ માટે એમને જલ્દી મોકલે જતા અટકાવવા રામચંદ્રમુનિને ધ્યાનમાં ભંગ કરાવવા આવે છે.

સીતા ઈન્દ્રે આ સારું કર્યું એમ આપણે નથી કહેવું, પરંતુ એની પાછળ એમનો આશય ‘ભવિષ્યમાં સજ્જનનો સંગ બની આવે તો પોતાનો ઉદ્ધાર થઈ જાય’ એ હતો; પણ નહિ કે રામની સાથે વિષય-રંગ ઉડાવી શકાય એવો આશય.

શ્રેયાંસકુમારનો જીવ સ્વયંપ્રભાદેવી, તે ઋષભદેવ ભગવાનના જીવ લલિતાંગદેવની દેવી હતી. એ ગુજરી ગઈ. ગરીબ બ્રાહ્મણીની દીકરી અનામિકા થઈ, સંતપુરુષ મુનિના સંગે ધર્માત્મા થઈ, અને અનશન આદર્યું છે. ત્યાં લલિતાંગદેવ એના સ્નેહમાં ઘેલો તે આવીને એને ઓળખ કરાવી કહે છે, ‘તું નિયાણું કર કે આ અનશનના પ્રભાવે ફરીથી સ્વયંપ્રભાદેવી થાઉં.’ અનામિકાએ એવું નિયાણું કર્યું, અને કાળ કરીને સ્વયંપ્રભાદેવી થઈ; પણ પછીથી દુર્ગતિમાં ભટકી નહિ.

પ્ર.- સંસારનું નિયાણું કરવા છતાં કેમ દુર્ગતિમાં ન ભટકી ?

ઉ.- કહો, એણે લલિતાંગદેવ સાથે સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવવા નિયાણું નહોતું કર્યું. પરંતુ લલિતાંગ એ મહાસજ્જન દેવ છે, એ પોતાનો અનુભવ છે, તેથી એવા મહાસજ્જનનો સંગ મળે તો પોતાનામાં સજ્જનતા ખીલે-વિકસે, એ માટે નિયાણું કરેલું.

સજ્જનનો ‘સંગ’ જીવનમાં અત્યંત જરૂરી છે. અસત્ પુરુષો, દા.ત. બહુ ખાવકલા અને રસના શોખીન, વિષયલંપટ, મોજશોખ તથા ભપકાદાર વસ્તુના રસિયા, બહુ વેપારરસિક, એમ બહુ કષાયો ક્રોધ માન વગેરે કરનારા, બહું વાતોડિયા, વિકથા-કુથલી-નિંદા-પાનાબાજી વગેરેના શોખીન, છાપા-ચોપાનિયાના રસિયા, વગેરે વગેરે માણસોની સંગથી દૂર જ રહેવા જેવું છે; નહિતર એમનો ચેપ લાગ્યા વિના નહિ રહે.

તેમ સજ્જન મળતા હોય છતાં મારે બીજાની શી જરૂર છે એમ કરી એકાકી અલિપ્ત પણ રહેવા જેવું નથી, પરંતુ સજ્જનનો સંગ રાખવા જેવો છે. એથી ઘણા ગુણો મળે છે.

એમાં વળી પ્રારંભે કહ્યું તેમ જિનેશ્વર ભગવાનનો સંગ તો ખાસ રાખવો જરૂરી છે. એ સંગ માટે એમની વિવિધ સેવા કરવી જોઈએ, ને વારે વારે એમની સ્મૃતિ કરી એમનાં જીવનને વિચારવાનું તેમજ એમની સાથે આંતરિક વાતો કરવાની.

પ્રભુ સેવામાં શું આવે ? પહેલું દર્શન આવે. દર્શન આપનાર દેખાડનાર ‘પ્રભુ છે, માટે પ્રભુનો વારે વારે ઉપકાર માનવાનું આવે; ‘પ્રભુ ! તમારો કેટલો બધો ઉપકાર કે મને દર્શન દેખાડ્યું !’ તથા દર્શન યોગ્ય ઠેઠ માનવભવ સુધી લઈ આવ્યા !’ આ દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન જિનશાસનનું દર્શન, શાસનની શ્રદ્ધા. એ આવવા પૂર્વે સદ્ગુરુએ તત્ત્વપ્રીતિ આપી. નિર્મળ આલોક યાને તત્ત્વપ્રકાશ આપ્યો. અને ધર્મરૂપી પરમાન્ન આપ્યું. આ બધું જીવનમાં આવે છે એ અરિહંત ભગવાનનો સંગ છે, સેવા છે, આ સંગ જ કર્તવ્ય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૪, તા. ૩-૧૦-૧૯૮૧

### ૪ ‘કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું’ : ‘કાળલબ્ધિ મુજ મત ગણો’

શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ અજિતનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે, ‘પ્રભુ ! કાળલબ્ધિ લઈ તારો માર્ગ જોઈશું;’ ત્યારે ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજ સંભવનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે ‘પ્રભુ ! મારી કાળલબ્ધિને બહુ વજુદ ન આપશો.’ આમ બે મહાપુરુષોના કથનમાં કેમ વિરોધ જેવું છે ? એક કાળલબ્ધિને મહત્ત્વ આપે છે, ત્યારે બીજા કાળલબ્ધિને મહત્ત્વવાળી ન ગણવા કહે છે. આવો તફાવત કેમ ? પરસ્પરથી ઊલટું કેમ ? અહીં પહેલા ‘કાળલબ્ધિ’ અને ‘ભાવલબ્ધિ’ એટલે શું એ સમજી લેવા જેવું છે.

‘કાળલબ્ધિ’ એટલે વર્તમાનકાળે મળતા આગમો અને શાસ્ત્રો તથા બહુશ્રુત ગીતાર્થ ગુરુનું માર્ગદર્શન-ગુરુગમ, તેમજ પોતાની ઔત્પાતિકી, વૈનયિકી આદિ બુદ્ધિની પ્રાપ્તિ.

‘ભાવલબ્ધિ’ એટલે પોતાના જ્ઞાનાવરણ અને દર્શન-મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૯

હવે આનંદઘનજી મહારાજે કેમ કાળલબ્ધિ ઉપર ભાર મૂક્યો ? કેમ એને મહત્ત્વ આપ્યું ? એ જોઈએ તો એજ સ્તવનમાંથી દેખાય છે કે એમણે પ્રભુનો પંથ શોધવાનું કર્યું છે કે ‘પ્રભુ કયા માર્ગે મોક્ષે ગયા ?’- ‘પંથડો નિહાળું રે બીજા જિનતણો રે’ એમાં વિચારતાં વિચારતાં એ જોયું કે,-

(૧) પ્રભુએ ગુરુ કર્યા વિના એકલે પંડે પુરુષાર્થ કરી માર્ગ શોધ્યો. એમ શોધવાની મારી તાકાત નથી, કેમકે પ્રભુએ તો રાગ-દ્વેષ-મોહ, કામ-ક્રોધ-લોભ, વગેરે આંતર શત્રુ જીતી લીધા હતા, ત્યારે હું તો એનાથી જીતાઈ ગયેલો છું. એટલે એકલે પંડે જાતે એવો પુરુષાર્થ ને એ બધું માર્ગશોધન મારાથી થઈ શકે એમ નથી.

(૨) ત્યારે ચર્મચક્ષુએ માર્ગ જોવા જતાં, તો આખો સંસાર ભૂલો પડ્યો છે. કેમકે એમ કાંઈ બહારની આંખે મોક્ષનો માર્ગ જડે નહિ, ઊલટું ભળતા માર્ગને સાચો મોક્ષમાર્ગ માની લેવાનું થાય.

(૩) ત્યારે પૂર્વ પુરુષોની પરંપરાના માર્ગના અનુભવ જોઈએ, તો કોઈકે જ્ઞાન, કોઈકે તપ, કોઈકે ક્રિયા વગેરે પર વિશેષ ઉદ્યમ લગાવ્યો. તે વર્તમાન સાધકો એમાંથી એક એક પર જ જોર દેતાં અંધોઅંધની જેમ ખેંચતાણ કરે છે. કે કોઈ જ્ઞાનને જ માર્ગ કહે છે, તો કોઈ ભક્તિને જ...વગેરે.

(૪) ત્યારે માર્ગ આગમોમાંથી શોધી કાઢવા જતાં આપત્તિ આ છે કે આગમમાં તો એટલો બધો સૂક્ષ્મ અને અમારા ગજાબહારનો માર્ગ બતાવ્યો છે કે એ જોતાં ધરતી પર પગ મુકાય એવી મારી લાયકાત નથી દેખાતી.

(૫) ત્યારે જો તર્ક લગાડીને માર્ગ શોધી કાઢવા મથું તો એમાં તો વાદ-પ્રતિવાદ અર્થાત્ પક્ષ-પ્રતિપક્ષની પરંપરા જ ચાલ્યા કરે ! એનો તાગ જ ન પમાય !

(૬) ત્યારે ‘દિવ્યનયન’- અવધિજ્ઞાનાદિથી માર્ગ જડે. પણ અત્યારે મારે એનો અભાવ છે.

(૭) તો પોતાની યોગસાધનાથી જે સંસ્કાર-વાસિત બોધ થાય. એનાથી માર્ગ નક્કી કરવા જતાં મુશ્કેલી એ છે કે સાધકો જે યોગો સાધે છે તેમાં ઘણી તરતમતા હોય છે. કોઈ જ્ઞાનસાધનામાં પ્રવીણ, તો કોઈ તપ સાધનામાં, ત્યારે બીજા વળી ભક્તિસાધનામાં પ્રવીણ હોય છે; આનાથી દરેકના સંસ્કાર-સંચય તરતમતાવાળા હોય છે. એનાથી વાસિત બોધમાં તરતમતાં પડે છે, તો એથી એક માર્ગ શી રીતે નિશ્ચિત થાય ?

૧૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

અંતે કહ્યું કે ‘પ્રભુ ! તારો માર્ગ કાળલબ્ધિથી શોધી લઈશું;’ કેમકે એમાં આગમશાસ્ત્રોમાં અપુનર્બંધકથી માંડી ઉત્કુષ્ટ સંયમ સુધીના માર્ગો બતાવ્યા છે. તેમજ ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગો બતાવ્યા છે, તેથી પ્રારંભિક સાધક માટે બહુ સૂક્ષ્મેય નહિ, ને ગજાબહારના ય નહિ, એવા પણ માર્ગ મળી રહે છે. વળી બહુશ્રુત ગુરુઓના ગુરુગમથી એ બધું જાણવાનું છે, એટલે એમાં વિપર્યાસ-ભ્રમ થવાનો સંભવ નથી. કવિ કહે છે, ‘બસ, આ આશાએ આ તારો સેવક જીવે છે કે કાળલબ્ધિથી તારો પંથ મને મળી જશે.’

આનંદઘનજી મહારાજને અહીં સવાલ આ હતો કે ‘પ્રભુ કયા માર્ગે મોક્ષે ગયા એ જાણીને હું પણ એ માર્ગે ચાલી મોક્ષ પામું, તેથી નિષ્કર્ષ આપ્યો કે આમાં કાળલબ્ધિ જ કામ કરે. માર્ગનું જ્ઞાન એ જ કરાવી શકે. તેથી આનંદઘનજી મહારાજે કાળલબ્ધિ પર મદાર રાખ્યો. કાળલબ્ધિને મહત્ત્વ આપ્યું.’

જ્યારે યશોવિજયજી મહારાજને સેવાનું ફળ જોઈએ છે, ‘સંભવ જિનવર ! વિનતિ...ખામી નહિ મુજ ખીજમતે, કદીય હોશો ફળ દાતા રે ?’ એ એમની મુખ્ય વાત છે, અને ખીજમત એટલે ભક્તિ, એના ફળમાં શું જોઈએ છે ? તો કે અંતરનો વીતરાગ પ્રભુ પ્રત્યેનો શરણ-સમર્પણ-અભેદભાવ; જેથી દુનિયાનું વિસ્મરણ થઈ જાય, દિલમાં વીતરાગ જ વસી જાય. ને વિષયોનું કાયમી વિસર્જન થઈ જાય. આ વસ્તુ એમના બીજા ભગવાનના સ્તવનમાંથી નીકળે છે, જ્યાં કહે છે ‘અજિત જિણંદશું પ્રીતડી...તિમ પ્રભુ શું મુજ મન રમ્યું. બીજા શું હો નવિ આવે દાય’ અર્થાત્ પ્રભુની સાથે મારું મન સૂર્યમાં કમળની જેમ એવું હળી ગયું છે કે હવે બીજા કુદેવ યા ઈન્દ્રિય-વિષયો પર દાય-પ્રેમ ઊઠતો જ નથી. હવે અહીં કવિ ત્રીજા ભગવાનના સ્તવનમાં પ્રભુ સેવાના ફળમાં શું માગે ? આ જ કે એ પ્રભુ પ્રેમ અને વિષય વિરક્તતા આંતરિક પરિણતિ રૂપ બની જાય. એનો સ્થિર ક્ષયોપશમ ઊભો થઈ જાય, એ સેવાના ફળરૂપે માંગે.

હવે પ્રભુ પાસે આ માગતાં પ્રભુ કદાચ કહે કે તું કાળલબ્ધિ પામ્યો છું એના આધારે આ ફળ મેળવી લે. કાળલબ્ધિમાં ઘણી તાકાત છે. એની આરાધના કરી લઈ એ પરિણતિ એ ક્ષયોપશમરૂપ ફળ પામી જા;’ ત્યારે કવિ કહે છે,- પ્રભુ ! મારી કાળલબ્ધિ પર બહુ મદાર ન રખાવો, કેમકે કાળલબ્ધિની આરાધનાઓ પણ એકલી નથી ફળતી; સાથે તમારી કુરુણા તમારો પ્રભાવ ભળે તો જ ફળે છે, તો જ આંતરિક પરિણતિ આંતરિક ક્ષયોપશમ ઊભો થાય છે; એટલે કે ભાવલબ્ધિ ઊભી થાય છે. જ્યારે આ ક્ષયોપશમરૂપ ભાવલબ્ધિ મુખ્યતયા તમારી કુરુણા તમારા પ્રભાવ પર આધારિત છે, તો કહેવાય કે ‘ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે.’

એટલે પેલામાં પ્રસંગ પ્રભુનો પંથ શોધવાનો હતો, અને એ શોધવાનું કાળલબ્ધિ યાને શાસ્ત્રો-આગમો-ગુરુગમથી જ થાય; તેથી ત્યાં કાળલબ્ધિ મુખ્ય કરી ત્યારે અહીં પ્રસંગ, સેવાનું ફળ, જે વીતરાગ પ્રભુ સાથેની નીકટતા અને વિષયોથી પરાડ્મુખતા; તત્સાધક ક્ષયોપશમનો છે, અને તે માત્ર કાળલબ્ધિથી ન થાય કિન્તુ મુખ્યતયા અરિહંત પ્રભુની કુરુણાથી જ અરિહંતના પ્રભાવથી જ થાય; ને તે ક્ષયોપશમ ભાવલબ્ધિ છે. માટે અહીં ભાવલબ્ધિ મુખ્ય કરી.

શાસ્ત્રો કહે છે જગતમાં કાર્યમાત્ર પાંચ કારણના સમવાયથી થાય છે, પણ એ બધા સાધારણ કારણ છે; જ્યારે એ બધા ઉપર વર્યસ્વ ધરાવનાર અરિહંતનો પ્રભાવ યાને અરિહંતની કુરુણા એ અસાધારણ કારણ છે. એટલે કહેવાય કે જેમ પાંચ કારણના સમવાયથી કાર્ય નીપજે છે, એમ મુખ્યતયા અરિહંતના પ્રભાવથી જ બધું શુભ બધી ભાવલબ્ધિ નીપજે છે; અને જે ભાવલબ્ધિમાં આ કુરુણા પ્રભાવ એ પ્રધાન કારણ છે. તો ‘ભાવલબ્ધિ પ્રભુના હાથે છે’ એમ કહેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૬, તા. ૨૪-૧૦-૧૯૮૧

## ૫) અખંડ યોગસાધક ત્યાગ અને ધર્મકષ્ટનું મહત્ત્વ

(લેખાંક-૧)

દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના યત્કિંચિત્ પણ કરતા હોઈએ ‘તે તદ્દન સ્થિર ચિત્તે નથી થતી,’ એ ફરિયાદ રોજની છે. વર્ષોના ધર્મસાધક છતાં આ ફરિયાદ કેમ ? ૧૦૮ નવકારની પક્કી માળા નહિ સહી, પણ ૧૨ નવકારની કાચી છુટી નવકારવાળી સ્થિર ચિત્તે ગણવાનો નિયમ લો,’ તો ઝટ સામે પૂછીએ કે ‘પણ વચમાં બીજો વિચાર આવી જાય તો ?’ ત્યાં ગુરુ કહે ‘ફિકર નહિ, જ્યાં બીજો વિચાર આવે કે તરત ફરીથી માળા શરુ કરવાની, તો આ નિયમ આ બાધા લેવાની તૈયારી છે ? ના, કેમકે ભય છે કે ‘હાય બાપ ! એમ તો આવી એક જ માળા ગણવા માટે સવારથી બેસું તો કદાચ સાંજ પડી જાય છતાં માળા પૂરી ન થઈ હોય !’ મતલબ, સાધનામાં સ્થિરતા નથી.

ધર્મસાધના એ યોગ છે, ધર્મયોગ છે. મોક્ષ સાથે આપણા આત્માને યોજી આપે એને ‘યોગ’ કહેવાય. એક છુટી માળા કાચીમાળા યા બે મિનિટમાં થતાં પ્રભુદર્શન પણ યોગ છે, કેમકે એ મોક્ષ સાથે યોજી આપનાર મોક્ષમાર્ગની સાધના છે. તો આટલી નાની પણ યોગસાધના સ્થિર ચિત્તે નથી ચાલી શકતી, અને બીજા



ત્રીજા વિચારથી વચમાં ખંડિત થાય છે, વ્યાહત થાય છે, એ શાથી ? બીજા ત્રીજા વિચાર કેમ જ આવે છે ? એ રોકવા માટે શું કરવું જોઈએ ? એની અહીં વિચારણા કરવી છે.

પહેલું તો એ ધ્યાનમાં રહે કે ધર્મયોગ અવ્યાહત અખંડિત સાધવો જોઈએ. એ બહુ જરૂરી છે. યોગ-વ્યાઘાત યોગ-ભંગ એ મોટો દોષ છે, કેમકે એમાં શુભ યોગથી આત્માની જે શુભ પરિણતિ ઘડાતી હોય એ યોગ-વ્યાઘાત થતાં તૂટી જાય છે. અને અનાદિની અશુભ પરિણતિ તાજી થાય છે ! આમ અનેકાનેક વાર અસ્થિર યોગો સાધીએ એમાં અનેકવાર યોગભંગ થયા કરે એટલે યોગસાધનાથી ઊભી થતી શુભ પરિણતિ ખંડિત ને ખંડિત જ થયા કરી, અને અનાદિની અશુભ પરિણતિ તાજીને તાજી બન્યા કરી, એટલે શુભ યોગસાધનાથી અશુભ પરિણતિ રોકવાનું કામ કરવાનું હતું તે ક્યાં થાય ? તેથી યોગ-વ્યાઘાત એ મોટો દોષ છે.

એટલા માટે ‘શ્રી સંઘાયાર ભાષ્ય’માં લખ્યું છે કે મંદિરમાં ભગવાનનું ચૈત્યવંદન કરતાં પહેલાં એક માત્ર પ્રભુની દિશા તરફ આંખ નક્કી કરી બાકીના ત્રણ દિશાનો ત્યાગ કરવાનું જે શાસ્ત્ર-વિધાન છે, તે એટલા માટે છે કે બીજી દિશામાં આંખ જવાથી ચૈત્યવંદનાના મહાયોગનો વ્યાઘાત થાય. ચૈત્યવંદના એટલે ત્રિભુવનગુરુ અરિહંત ભગવાનને વંદના કરવાનો મહાયોગ છે ! એનાથી (૧) વીતરાગ પ્રભુની માયા જામતી જાય છે, (૨) પ્રભુની નિકટ થવાય છે, (૩) આત્મામાં વીતરાગતા પ્રત્યે આકર્ષણ વધે છે, જે સરવાળે, (૪) આપણને વીતરાગ બનવાના પુરૂષાર્થમાં ઉલ્લસિત કરે છે.

આવો ચૈત્યવંદનાનો મહાયોગ વચમાં તૂટે અને તે ડાફોળિયું મારવાથી, એટલે શું થયું ? એ મહાયોગની મમતાને પણ આડું-અવળું જોવાની મમતાએ કચરી નાખી ! સહેજ પણ બીજું ત્રીજું જોવામાં આંખ ગઈ કે ચૈત્યવંદન-સૂત્ર-સ્તવનમાંથી મન ઊંચકાયું, મનનો ઉપયોગ ગયો; અને બીજી ત્રીજી ભળતી વસ્તુમાં મન લાગ્યું, એ આપણો અનુભવ છે. ત્યાં મહાન વંદનાયોગની મમતા ક્યાંથી ટકે ? તો અખંડ મમતા વિનાની યોગસાધના મગફળીના ફોફાં જેવી થાય. કહે છે ને કે,-

‘મન વિનાનું મળવું ને ભીંતડિયે ભટકાવું.’ કોઈને ત્યાં સ્નેહથી મળવા ગયા, પણ ત્યાં જોયું કે સામાનું મળવા વાત કરવામાં મન નથી તો એ મળવાનું ભીંતને મળવા ભટકાવા જેવું લાગે છે. એમ અહીં મન વિનાની, મમતા વિનાની વંદનાયોગની સાધના નિષ્ફળ જાય. આ યોગની મમતાને તોડનાર યોગ-વ્યાઘાત છે. આવું માળા-જાપ-દર્શન-પૂજા-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ વગેરે બધી યોગસાધનામાં સમજી લેવાનું છે કે,-

યોગ-વ્યાઘાત કરો એટલે યોગની મમતા તૂટે, અને શુભ યોગથી થતી શુભ પરિણતિ તૂટે. બીજી બાજુ અનાદિની અશુભ પરિણતિ તાજી ને તાજી રહ્યા કરે. તો પછી આવી ખંડિત-ખંડિત યોગસાધના જિંદગીભર સાધ્યા કરીએ એમાં ધર્મયોગની મમતા ક્યાંથી સધાય ? અને શુભ પરિણતિ ક્યાંથી જામે ? તેમ અશુભ પરિણતિ વચમાં વચમાં તાજી થતી રહેવાથી મંદ ક્યાંથી પડે ?

તો પછી જો યોગ-વ્યાઘાત થયા જ કરતો હોય તો એવા નિષ્ફળ યોગ સાધવા શું કામના ?

આનો જવાબ એ છે કે ધર્મયોગ છોડી નહિ દેવા, પણ યોગમાં વ્યાઘાત ઓછા કરવા. યોગ સાધવાનું તો મૂકી દેવાય જ નહિ; એનું કારણ એ કે શુભ પરિણતિ ઘડાવાની છે તે શુભ યોગો સાધવાથી જ ઘડાવાની. સાંસારિક મોહની પ્રવૃત્તિઓથી, પાપવૃત્તિઓથી કાંઈ શુભ પરિણતિ નહિ ઘડાય. એ ઘડાશે તો શુભ ધર્મયોગોથી માટે શુભ યોગો તો ખૂબ ખૂબ સાધવાના છે.

હવે જોવાનું છે કે યોગવ્યાઘાત યોગભંગ કેમ અટકાવવા ? સીધી વાત છે કે બીજા ત્રીજા વિચારથી યોગભંગ થાય છે, માટે એ ભળતા વિચારોને જ અટકાવવા જોઈએ. એ અટકાવવા માટે એ વિચારોનું મૂળ તોડવું જોઈએ.

બીજા ત્રીજા વિચારોનું મૂળ છે જીવને (૧) બહુ આકાંક્ષાઓ, બહુ ઈચ્છાઓ, અને (૨) સુખશીલતા.

જો આકાંક્ષાઓ મરવા પડી તો એના વિચારો અટકી જવાના. એમ ઈચ્છાઓ ઘટાડી નાખી તો બહુ ઈચ્છિત અંગેના વિચારો અટકી જવાના. એમ જો સુખશીલતા ખૂબ ઘટાડી નાખી તો સુખશીલતાના હિસાબે મન જે ધર્મયોગ મૂકીને શરીર પર અને બીજા પર જતું હોય તે જતું અટકે. તો આ ઈચ્છાઓ, આકાંક્ષાઓ અને સુખશીલતા અટકાવવા શું કરવું ?

પોટી આકાંક્ષાઓ ને ઈચ્છાઓ અટકાવવા જીવનમાં સારા પ્રમાણમાં ત્યાગના નિયમ રાખવા જેવા છે; ને સુખશીલતા અટકાવવા ધર્મનાં કષ્ટ સારા પ્રમાણમાં ઉઠાવવા જોઈએ.

સારા પ્રમાણમાં વિવિધ ત્યાગના નિયમ રાખીએ એટલે જેના જેના ત્યાગ કર્યા, એના અંગેના વિચાર અટકે એ સહજ છે. દા.ત. પિકચર નહિ જોવાનો નિયમ કર્યો એટલે એના અંગેના વિચાર પણ બંધ, રસ્તામાં એના પોસ્ટર જોવાનું ય બંધ, અને છાપામાં એની જાહેરાત વાંચવાનું ય બંધ થઈ જવાનું. એમ ધર્મના કષ્ટ સારા પ્રમાણમાં ઉપાડ્યા એટલે સુખશીલતા ઘટી એથી એના વિચાર બંધ થવાના.

૬ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં બતાવ્યું કે ધર્મયોગમાં વ્યાઘાત પહોંચે, ભંગ થાય, એ મોટો દોષ છે. કેમકે યોગભંગ થવાથી અંતરઆત્મામાં શુભ પરિણતિ જામતી નથી; અને બીજા ત્રીજા વિચાર અને ડાફોળિયા આદિ વર્તાવ લાવવાથી અશુભ પરિણતિ તાજી ને તાજી રહે છે ત્યારે જો શુભ પરિણતિ જામે નહિ, તો વીતરાગતાની પરિણતિ તરફ આગેકૂચ થાય જ ક્યાંથી ?

આ યોગભંગ અટકાવવા માટે ત્યાગ અને ધર્મકષ્ટને મહાન ઉપાય તરીકે બતાવ્યા. એના પર વિશેષ વિચાર કરીએ.

જીવને બીજા ત્રીજા વિચાર શાના આવે છે ? લગભગ જડ પદાર્થોના સગાસ્નેહીની જડ કાયાના, અને પોતાની કાયાના. ત્યાં જો જબરદસ્ત ત્યાગવૃત્તિ કેળવીએ, પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ વિવિધ ત્યાગ રાખ્યા કરીએ તો એ ત્યાગનાં વિષયો અંગેના વિચાર ઓછા થઈ જાય. પછી ત્યાગવૃત્તિ ઊભી થવાથી જેના ત્યાગના નિયમ નથી કરી શકાતા એના પણ ત્યાગ આ ત્યાગવૃત્તિથી વિના નિયમે સહેજે થઈ જાય છે. દા.ત. પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘મારે સિનેમા-નાટક-સરકસ-પ્રદર્શન-ખેલ-રમત કે રસ્તામાં યા આડોશ-પાડોશમાં થઈ રહેલ તમાશા ન જોવા.’ તો આ પ્રતિજ્ઞાથી એ બધું જોવાનું બંધ થઈ જવાનું.

હવે પરસ્ત્રી કે કોઈના બંગલા-મોટર સામે ન જોવું એ નિયમ નથી કરી શકાતો-કેમકે રસ્તે ચાલતાં યા મકાનની બારીમાંથી જરૂરી કાંઈક જોતાં પરસ્ત્રી-બંગલો-મોટર વગેરે જોવાની આતુરતા નહિ છતાં, નજર સામે આવી જાય તો જોવાઈ જ જાય છે. પરંતુ પેલા નાટક-તમાશા વગેરે ન જોવાનો નિયમ પાળવાથી ત્યાગવૃત્તિ ઊભી થાય છે, તેથી આવું કાંઈક નજર સામે આવી ગયું તો જોયું ન જોયું કરાય છે; અર્થાત્ તરત એના પરથી દષ્ટિ ઉઠાવી લઈ એનો વિચાર નથી કરાતો. એ અંગે કશા રાગદ્વેષ ઊઠવા નથી દેવાતા.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહે છે,-

યક્ષુ સામે વિષયરૂપ આવી જાય તો તે જોવાઈ જશે જ; કેમકે યક્ષુનું કામ બહુ ઝડપી છે, તરત વિષયને ખેંચી લે છે. પરંતુ ત્યાં એ સારો વિષય કે ખરાબ વિષય એવા રાગ કે દ્વેષ નહિ કરવાના.

આ ક્યારે બની શકે ? ત્યારે કે જે જીવનમાં ત્યાગવૃત્તિ ઊભી કરી હોય તો. એવી ત્યાગવૃત્તિથી પછી તો ઈરાદાપૂર્વક જે તે જોવાનું બંધ થઈ જશે. એ

માટે આ ભાવના કરાશે, કે-

‘મારે જેમ બને તેમ જગતનું ઓછું જોવાય તો સારું; જે તે જોવાનું ન થાય એ સારું; કેમકે એમાં ફોગટ રાગ-દ્વેષ આદિ કષાયો પોષાય છે, ને કષાયનું પોષણ એટલે ભવ-સંસારનું પોષણ, ભવના ફેરા વધે; ભવ ભ્રમણ અનાદિકાળથી ચાલતું આવ્યું એ હજી પણ આગળ ચાલુ ને ચાલુ જ રહે ! જગતનું જે તે જોવા જાઉં તો જ આ ખતરનાક પરિણામ બને ને ? માટે મારું ચાલે ત્યાં સુધી જે તે જોવાનું બંધ.’ આમ ત્યાગવૃત્તિ ઊભી કરી એટલે પછી રસ્તામાં શું, કે ઘરમાં બેઠા શું, યા બીજે શું ડાફોળિયા મારવાનું ને જે તે જોવાનું બંધ થઈ જશે.

આવું સાંભળવા-વાંચવા અંગે વિચારી ત્યાગવૃત્તિનું ઘડતર બનાવવાનું છે. સામાન્ય આતુરતા પોષવા જે આજે બીજા સાથે વાતોમાં ચડાય છે, ને બીજા જે આચડ-કૂચડ ભયડે, અર્થાત્ બોલે, તે સાંભળવાનું કરાય છે. એમાં પણ નાહક કષાયો, રાગદ્વેષ, ઈર્ષ્યા, લોભ વગેરે પોષાય છે, એવું મામુલી આતુરતા પોષવા છાપાં-મેગેઝીન-ચોપાનિયા વગેરે જે વંચાય છે, એમાં પણ ફોગટ કષાયો પોષાય છે.

જો ત્યાગવૃત્તિ અને ત્યાગ ઊભા કરવામાં આવે તો આ બધો જગતનો વહીવંચો બંધ થઈ જાય. એવી ઊંચી ત્યાગવૃત્તિ લાવવા માટે કમમાં કમ ઉદ્ભટ વિષયો દા.ત. ગરબા ગીત આદિ સાંભળવાની બાધા યાને ત્યાગના નિયમ કરી લેવા જોઈએ. એ બરાબર પળાય એટલે ફાલતું સાંભળવા કરવાની ત્યાગવૃત્તિ ઊભી થાય.

એમ ‘નોવેલ-નવલિકા-મિથ્યાશાસ્ત્ર મિથ્યાપ્રરૂપણાનું સાહિત્ય વાંચવાનો ત્યાગ’ એવો નિયમ કરી લેવાય તેથી હાલતું ફાલતું વાંચવાની ત્યાગવૃત્તિ સહેજે ઊભી થાય.

એમ સમસ્ત અભક્ષ્ય-ત્યાગ તથા ફળ-મેવા-મિઠાઈ-ફરસાણના શક્ય એટલા ત્યાગના નિયમ કરી રખાય, ચાલ્ય અમુક અમુક વસ્તુના યા મહિનામાં અમુક દિવસ માટેના ત્યાગના નિયમ રખાય, એટલે જીવનમાં ત્યાગવૃત્તિ ઊભી થાય. પછી જેના ત્યાગના નિયમ નથી એનાં અંગે પણ ત્યાગની વૃત્તિ ઊભી થશે. તેથી છુટવાળી વસ્તુમાં પણ બિનજરૂરી જોઈ એનો ત્યાગ રખાશે. દા.ત. રોટલી દાળથી ચાલી શકે એવું છે તો વચમાં વચમાં શાક લેવું રહેવા દે, પછીથી જરૂર હશે તો સામટું શાક ખાઈ લઈશ અથવા નહિ ખાઉં તો ય ચાલશે’ એમ ત્યાગવૃત્તિ કામ કરી જાય છે. આમ રોજ નહિ સહી, તો તિથિનાં દિવસે ખાસ ત્યાગવૃત્તિ અજમાવાય. જેવું ખાનપાન અંગે, જોવા સાંભળવા વાંચવા અંગે, એવું પહેરવેશ અંગે તથા

બીજી ત્રીજી સુખ-સગવડની વસ્તુ અંગે પણ મોટી મોટી વસ્તુના ત્યાગના નિયમ રાખવાથી ત્યાગવૃત્તિ ઊભી થાય છે. દા.ત. પેથડશા મોટા માળવા દેશના મંત્રી હોવા છતાં હાથીની સવારી નહિ કરવાનો એમણે નિયમ રાખેલો ! એમ ત્યાગના નિયમોથી ત્યાગવૃત્તિ ઊભી થાય.

આમ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં ત્યાગવૃત્તિ અને ત્યાગ કેળવવાથી ધર્મયોગ સાધતાં વયમાં એ વિષયો અંગેના વિચાર નહિ ટપકી પડે; ને તેથી ધર્મયોગનો ભંગ નહિ થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૮, તા. ૧૪-૧૧-૧૯૮૧

### ૭ (લેખાંક-૩)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ત્યાગ કે ત્યાગવૃત્તિનું કેવું અદ્ભુત મહત્ત્વ છે કે એથી ધર્મયોગમાં ભંગ ન થતાં સ્થિર ચિત્તે યોગ સધાય છે; તો એથી શુભ પરિણતિ વિકસતી રહે છે; અને કમમાં કમ એટલો સમય અશુભ પરિણતિ અટકે છે, એટલે એને તાજી થવાનો અવસર નથી મળતો.

આમ ધર્મયોગ સાધવા બેઠા એમાં બીજા ત્રીજા વિચાર આવવાનું કારણ જડ પદાર્થો છે; તેથી જો એના ત્યાગની વૃત્તિ અને ત્યાગ કેળવતા જઈએ એટલે એના અંગેના વિચારો અટકી જાય, આ એક વાત થઈ.

હવે બીજા ત્રીજા વિચાર શાના અંગે આવે છે ? તો અટકાવવા શું કરવું ? એ જોઈએ તો દેખાય છે કે મોટા ભાગે શરીરની સુકોમળતા-સુખશીલતા અને મમતા એ વિચારો લાવે છે. એની સામે ઉપાય આ છે કે ધર્મની ખાતર કાયકષ્ટ સારા પ્રમાણમાં ઉપાડવાના.

ધર્મકષ્ટ ઉપાડતી વખતે એમ નહિ વિચારવું કે ‘એમ કરતાં કાયા થાકી જાય, એને ઘસારો પડે’ કેમકે થાક્યા પછી આરામ મળે છે એટલે થાક ઊભો નથી રહેતો. એટલું ધારી રાખવાનું કે,

આ શરીર કામ માટે મળ્યું છે, આરામ માટે નહિ, આરામ, તો શરીર પાસેથી ખૂબ કામ લીધા પછી નવું કામ લેવા માટેનો વયમાં ટેકો છે. જેમ તપસ્વીઓ પારણાં કરે છે તે શા માટે ? આગળ તપસ્યા લેવા માટે. એમણે સમજી રાખ્યું હોય છે કે ‘આ શરીર તપ માટે છે ખાવા માટે નહિ’ એટલે તપ ઉપર તપ રુંકાવ્યે રાખે છે, તો શું એ તપથી વહેલા મરી જાય છે ? ના, ખાં-ખાં કરનારા વહેલા મરે છે ? તપસ્વીઓ લાંબુ જીવે છે; કેમકે એમની હોજરીને કામ કરવા માટે તપમાં

રાહત મળે છે. તેથી સારી સશક્ત રહે છે તેથી લાંબે સુધી કામ કરતી રહી જીવનશક્તિને સલામત રાખે છે.

તો એવા તપસ્વી પારણાં કરે ત્યાં એમ નહિ કહેવાય કે ‘એમણે શરીર ખાવા માટે માન્યું છે.’ એમણે તો શરીર તપ માટે જ માન્યું છે. માટે તો એ તપ ઉપર તપ કર્યે જાય છે, બસ એજ રીતે માનવાનું કે થોડો આરામ કરવો પડે તો ય આ શરીર કામ માટે છે.

એટલે ધર્મકષ્ટ ઉપાડતાં કસર નહિ રાખવાની. ધર્મકષ્ટ અનેક પ્રકારના હોય છે. પ્રતિક્રમણાદિ ધર્મક્રિયાઓ ઊભા રહીને કરીએ, ખમાસમણું બરાબર ઊભા થઈ હાથ જોડી સૂત્ર બોલી ચરવણા કે ખેસથી શરીરને પાછળ આગળ પૂંજી તથા નીચે જમીન પૂંજી પાંચે અંગ જમીનને અડે એ રીતે દઈએ. ચૈત્યવંદન બે ઠીંચણપર ટટ્ટાર રહીને કરવાનું, વાંદણા બરાબર આવર્ત અને બે વાર માથું નીચે ચરવલાને અડાડવું વગેરે સાચવીને દઈએ, અરે ! એક પ્રભુદર્શન પણ ગભારાના થાંભલાને અઢેલીને નહિ ઊભા રહેતાં પ્રભુ સામે ટટ્ટાર બે હાથ જોડી, સહેજ માથું નમાવી ઊભા રહીને કરીએ.

એમ સાધર્મિક તથા સાધુની સેવા ભરપૂર પ્રમાણમાં કરીએ. લૌકિક સૌંદર્ય તરીકે ગુરુજન-પૂજા અને પરાર્થ-પરોપકારિકરણ એમાં સારો ઉદ્યમ ફોરવીએ.

એવો હિસાબ માંડી રાખ્યો કે ‘આ શરીરને ધર્મકષ્ટમાં જોડવું છે’ પછી ઉપકારી વડિલજનો માતા-પિતા, વિદ્યાગુરુ, વગેરેની તથા અન્ય વડિલજનોની સેવા ક્યાં મળે છે ! લાવ એ શોધી શોધીને કરતો જાઉં, કષ્ટ પડે તે લાભમાં છે. આવા મહાન લાભ ક્યાંથી મળે ? અહોભાગ્ય હોય તો જ સેવા-ચાકરી કરવાનું મળે ! કાયકષ્ટથી તો શરીર કસાય છે અને કસાયેલું શરીર હોય એ જ ધર્મની ઊંચી આરાધનામાં કામ લાગે છે. ગણિયા શરીરથી ઊંચી આરાધના ન થાય; એટલે કષ્ટ તો મહા લાભમાં છે.

એક બાજુ (૧) ભરપૂર સેવાના કષ્ટથી અને બીજી બાજુ (૨) ધર્મસાધનાઓના કષ્ટથી તથા ત્રીજું (૩) ઉપદ્રવ-પરીસહોના કષ્ટથી શરીર બરાબર કસ્યું હોય, હવે જો ધર્મયોગ લઈને બેસે, તો એમાં શરીરની સુખાકારિતાના લોભે જે ફજુલ વિચારો વયમાં ટપકી પડતા હોય તે નહિ ટપકી પડે; કેમકે કસેલા શરીરથી સુખાકારિતાનો બહુ વિચાર જ રાખ્યો નથી. યાવત્ શરીર બિમાર પડ્યું હશે તો પણ ધર્મયોગ સાધતાં એનો બહુ વિચાર નહિ આવે. કષ્ટમાં ટેવાઈ ગયેલાને વ્યાધિના પણ કષ્ટ બહુ લેખામાં નહિ.

આમ ત્યાગ અને ધર્મકષ્ટનું મહત્ત્વ આ છે કે આત્માની ફજુલ વિચારો કે

ડાફોળિયા ને ભલતી પ્રવૃત્તિઓ બહુ ઓછી થઈ જાય ! તેથી ધર્મયોગની સાધના વ્યાઘાત (ભંગ) વિનાની અખંડ ચાલે ! ત્યારે અખંડ યોગસાધનાનું મૂલ્ય આંકી ન શકાય; કેમકે એમ યોગમાં સ્થિરતાં વધતાં વધતાં જીવ જલ્દીમાં જલ્દી ઠેઠ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનની સ્થિરતા સુધી પહોંચી જઈ વીતરાગ કેવળજ્ઞાની બની શકે એવું સામર્થ્ય ઊભું થાય છે.

બાકી મહાન પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની ભરચક કમાઈ તથા જનમ-મરણના પાપકર્મોનો અટકાવ ક્ષય, ને આત્મામાં ઊંચી ઊંચી કક્ષાના ગુણોની કેળવણી...વગેરેની દૃષ્ટિએ ત્યાગ અને ધર્મકષ્ટનું મહત્ત્વ ઓછું નથી.

મહાન આત્માઓનું દેખીતી થોડી આરાધનામાં કેમ થોડા વખતમાં જ ઊંચે આવી ગયા ? કારણ, આ જ કે એમણે ધર્મયોગ-સાધના સ્થિર ચિત્તે કરી, એમણે ધર્મયોગની વચમાં વચમાં બીજા ત્રીજા વિચારો વગેરે આવવા દીધા નહિ, યોગભંગ-યોગવ્યાઘાત થવા દીધો નહિ, બીજા ત્રીજા વિચારો કરાવનાર વિષયોમાં આકર્ષ-આકર્ષણ ઊઠવા જ દીધા નહિ, તેથી વિષય-રાગના બંધન તૂટતા ચાલ્યા.

આ કેવી રીતે બન્યું ? વિષયોના ત્યાગ અને ત્યાગવૃત્તિ સારી રીતે કેળવ્યાં તેમજ ધર્મકષ્ટ ઉઠાવીને દેહાધ્યાસ દેહમમત્વને ઘસારે પાડતા ગયા ત્યારે બન્યું. એમાં જો ક્યાંક સ્ખલના થઈ, દેહમમત્વ જરાક ઉછળી ઉઠ્યું તો ઊંચે આવવામાં જરાક વિલંબ થયો એટલું જ, પણ મોકો આવતાં ઝટ ઊંચે ચડવા માડ્યું. જુઓ,-

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવ મરુભૂતિએ પહેલા ભવમાં વિવિધ ત્યાગ-વ્રત-નિયમવાળી અને કષ્ટમય શ્રાવક ધર્મની સાધનાઓ સાથે શ્રાવક જીવન જીવ્યા, તો એમનો આત્મા ઉન્નતિ પામતો ગયો. ઉન્નતિ કેવી કે નાલાયક પાપી કમઠને પણ પોતાના નિમિત્તે કષ્ટ પડ્યું માની એની પાસે ક્ષમા માગવા ગયાં.

પરંતુ કમઠે માથામાં શિલા ઠોકી મોત આવ્યું તો અંત સમયે દેહાધ્યાસ જાગ્યો, વેદનાનું આર્તધ્યાન થયું. તો હાથીના ભવમાં ઉતરી જવું પડ્યું. ઉપરાંત ત્યાં અવધિજ્ઞાની મુનિના યોગે જાતિસ્મરણ થતાં શ્રાવકપણાના મહાન વ્રત-નિયમ લીધા અને અંતે સર્પદંશની તીવ્ર વેદનાના કષ્ટને સમાધિથી ઉપાડ્યા ! તો સમાધિ ધર્મની યોગ-સાધનામાં ભંગ ન થવા દીધો અને પછી એમનો આત્મા ઊંચે ઊંચે ચડતો ગયો.

આ સૂચવે છે કે વિષય-ત્યાગ અને ધર્મકષ્ટનું ઊંચું મહત્ત્વ છે, જેથી અખંડ ધર્મયોગ-સાધના સાધી શકાય છે. અને આપણા આત્માનું ઉર્ધ્વાકરણ થાય છે.

## ૯ ધન અને ધંધાનું ઝેર

(લેખાંક-૧)

ઉંમરે પહોંચી ગયેલા માણસને, ખાધે પીધે સુખી છતાં, અને છોકરા સંભાળી લેનાર છતાં, ધંધામાંથી તદ્દન નિવૃત્ત થવાનું મન નથી થતું, અને રચ્યા પચ્યા રહે છે ! એ પરથી એમ લાગે છે કે એમને ‘ધંધો અને ધન પ્રાપ્તિ એ કાંઈ મોટું પાપ છે’ યા ભયંકર ઝેર છે’ એમ લાગતું નથી તો એમ લગાડવાની જરૂર છે ? હા, કારણ એ છે કે જો એમ ન લાગે તો જિંદગીના છેડા સુધી ધંધાની ને ધનની માયા મમતા મુકાતી નથી. મોત ધંધો ને ધન મુકાવે એ જુદી વાત, બાકી જીવ જીવનના અંત સુધી એની માયા-મમતા રાખ્યા કરશે ! એટલે અંત વખતે એને ભગવાન અને આરાધનામાં એવું મન નહિ લાગે. પરંતુ એ ખતરનાક છે, કેમકે એથી પરલોકમાં દુર્ગતિની પરંપરા ધંધા અને ધનની લગનના સંકલિષ્ટરાગ તિર્યચોના તેવા અવતારોમાં ભટકાવે, માટે ધન અને ધંધાની માયા મુખ્ય રાખવી એ ભયંકર છે.

એક આજીવિકાનો સવાલ જુદો છે. આજીવિકા પૂરતું ધંધો કરવો પડે અને ધન લાવવું પડે, એમાં તો આ હિસાબ છે કે આજીવિકાથી જીવન-નિર્વાહ બરાબર ચાલે તો પરલોક સુધારનારી હિતસાધના-ધર્મસાધના સમાધિપૂર્વક સુંદર રીતે થતી રહે. એટલે ત્યાં ધંધા ધનનું લક્ષ્ય નથી. લક્ષ્ય સમાધિપૂર્વક, આત્મહિત-સાધનાનું છે.

પરંતુ આજીવિકા ઉપરાંતની જ્યારે ધનલાલસા થાય છે, અને એ માટે ધંધાની લાલસા રહે છે, ત્યાં જીવનમાં એ પ્રધાન બની જાય છે, અહીં પ્રશ્ન ઉઠે,-

પ્ર.- પરંતુ સુકૃત કરવા માટે જ ધંધો કરે ને ધન કમાય એને તો મુખ્ય લક્ષ્ય સુકૃતનું થયું ને ?

ઉ.- વાતો છે; કોણ છે એવું કે એકલા સુકૃત માટે જ ધંધો કરે છે ? ને ધન કમાય છે ? શું એ જેવી કમાણી થઈ કે બધી જ કમાણી તરત જ સુકૃતમાં ખરચી નાખે છે ? તો શું સુકૃત પણ એવા કરે છે ખરા કે જેમાં પોતાને માન ન મળવાનું હોય ? નામના ન મળવાની હોય ? મોટા મોટા જોડે લાગવગ ન વધવાની હોય ? ત્યારે જો આ લફરા હોય તો એમાં મુખ્ય લક્ષ્ય શું માન-નામના-લાગવગ વગેરેનું રહ્યું કે શુદ્ધ સુકૃતનું ? જો સુકૃત મુખ્ય લક્ષ્ય હોય તો પ૦ હજાર પ્રતિષ્ઠામાં બોલનારો

દુકાનના નોકરનો ઘરખર્ચમાં તંગી પડે એવો મુફલીસ પગાર આપે ? સાધર્મિક સીદાતાને તુચ્છકારી કાઢે ? પોતાની રોજની પૂજાના દ્રવ્યો વાપરવામાં ચિંગુસ હોય ?

ધંધાની અને ધનની માયા ઝેર છે; કેમકે એના પર મોકે મોકે તીવ્ર રાગ-દ્વેષના સંકલેશ થાય છે. પૈસાથી ધર્મ કરવા જશે તો ય એ જોશે કે પૈસા વધારે યા બિન જરૂરી તો નથી ખરચાઈ જતા ને ? આ શું સૂચવે છે ?

પૈસાનું ઝેર ધર્મ પર પૈસા જેવી મમતા નથી કરવા દેતું.

પૈસાનું ઝેર ન હોત તો એ જોવત કે “મુઆ પૈસા વધુ ખરચાય ! પણ ધર્મમાં લેશ પણ કમીના તો નથી રહેતી ને ? બિનજરૂરી પૈસા ખરચાય એની ચિંતા નહિ, પણ ધર્મ સાથે સંલગ્ન જનોનાં મન વધવા જોઈએ. દા.ત. ૫૦૦ રૂપિયાની આંગી રચાવી તો આંગી રચનાર પૂજારીને ૨૫ રૂપિયા આપી દો. પાંચસોના બદલે સવા પાંચસો ખરચવાના. બે લાખ રૂ. થી સંઘ કાઢ્યો તો સાધારણ ખાતે રૂપિયા ૨૫ હજાર આપી દો. બે લાખ બદલે સવા બે લાખ ખરચવાના.” ના, આ નથી આવડતું કેમકે એ ખર્ચ બિનજરૂરી લાગે છે.

આ કોણ કરાવે છે ? ધન અને ધંધાનું ઝેર, મનમાં ચોટેલી મહત્તા.

ધન ઝેર છે એનો વર્તમાનમાં બનેલો એક દાખલો જુઓ. એક નગરમાં વાણિયાએ ગરાસિયાને રૂપિયા ધીરેલા, તે પરિસ્થિતિવશ સમયસર પાછા વાળી શક્યો નહિ, પેલાની ઉઘરાણી પર ઉઘરાણી, તે આણે દાગીના વગેરે વેચી ગમે તેમ કરી રકમ ભેગી કરીને વાણિયા પાસે જઈ કહે, ‘શેઠ લ્યો આ તમારા હજાર રૂપિયા. પણ ભાઈ સાહેબ ! હવે મારે પરિસ્થિતિ બહુ ખરાબ છે તો ફરીથી રૂ. બે હજાર ધીરો. હું સમયસર પાછા વાળી દઈશ.’ વાણિયો ના કહેતાં કહે ‘ચાલ ચાલ ઊઠ દેવાળીયા ! હાલતો થઈ જા. તારા બાપે અહીં શું દાટ્યું છે ? લુચ્ચા બદમાશ ! રૂપિયા ઉઠાવવા છે ?’ આ કહે ‘શેઠ સમાલીને બોલો, નહિતર પરિણામ સારું નહિ.’ એના પર વાણિયો વધારે વિફર્યો. ‘જા જા, હરામખોર ! તારાથી થાય તે કરી લે જે.’

ગરાસિયો ગયો. પેટ્રોલનો સીસો લઈ આવ્યો. વાણિયાને ત્યાં જઈ તરત જ પેટ્રોલ પોતાના અંગ પર અને શેઠના અંગ પર ઢોળી દીધું, અને પોતાના કપડા પર લાઈટરથી આગ ચાંપી, બસ તરતજ શેઠને બાઝી પડી મજબૂત બાવડે પકડી રાખ્યા. શેઠે બૂમબરાડ કરી મૂકી. છોકરો બચાવવા આવ્યો એને રજપૂતે કહી દીધું આઘો રહેજે, નહિતર તનેય ય ભેટી લઈશ !

પૈસાનું શું પરિણામ ? બંનેય ઊભા સળગી ગયા ! આ પૈસા અમૃત કે ઝેર ? આવા પૈસા અને વેપારમાં તમને કશું ખોટું નથી લાગતું ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૧૦, તા. ૨૮-૧૧-૧૯૮૧

૯ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં જોયું કે ધંધો ને ધન ઝેરનું કામ કરે છે કે માણસને આજીવિકાનું સાધન પાસે છતાં ધંધો છોડવો ગમતો નથી ! ઝેર-સ્વરૂપ એટલા માટે છે કે જૈનશાસન સહિત જે આ મનુષ્યભવમાં ત્યાગ, વૈરાગ્ય, તથા દેવ-ગુરુ અને ધર્મની ઉચ્ચ કોટિની સાધના-સેવા થાય, એવા ભવમાં ઠેઠ સુધી ધન અને ધંધાની લગન શુદ્ધ ચેતના નષ્ટ કરી આત્માને બેભાન બનાવી દે છે, સાધનાના સાચા મહત્ત્વનું ભાન રહેવા દેતું નથી.

ધન-ધંધાની લગનથી બેભાનપણું કેવુંક છે કે દા.ત. વ્યાખ્યાને જવાનો સમય થયો હોય ત્યાં મનને થશે કે ‘હમણાં વ્યાખ્યાન નહિ, અત્યારે તો દુકાનનો સમય છે. એટલે વ્યાખ્યાન નહિ’ આમ લાખ રૂપિયાના વ્યાખ્યાન-શ્રવણના ધર્મના ટાઈમે ધંધો આગળ થાય છે, પણ ધંધાના ટાઈમે ધર્મ આગળ નથી કરાતો ! દા.ત. સાંજ પડી ત્યાં એમ નહિ થાય કે ‘આ ધંધો પડતો મૂક. અત્યારે મારે ચૌવિહાર વાળવાનો અવસર છે, તો જમવા જઈ’ ના, રાત્રિભોજનની છુટ. બસ, ધન ને ધંધો ઝેરની માફક ધર્મ-બુદ્ધિના ધર્મલેશ્યાના ચૈતન્યને નષ્ટ કરી દે છે. ધન ને ધંધો એ જીવનમાં એવા રાજા જેવા મુખ્ય બની જાય છે કે ધર્મને સગવડિયો અને એનો ગુલામ બનાવી દે છે.

ધન ને ધંધો મુખ્ય એટલે ધર્મ લઈ બેસશે એમાં ધન ને ધંધાના વિચાર કરતો રહી ધર્મને મનની અસ્થિરતાએ કૂચા જેવો કરશે, પણ ધન અને ધંધાના ટાઈમે ધર્મના લેશ પણ વિચાર નહિ લાવે, જુઓ ભગવાનની મૂર્તિ જોવા મળી ત્યાં પત્ની પુત્રાદિના વિચારે મનની સામે એનાં મોઢાં આવશે, પણ ઘરે એમનાં મોઢાં જોતાં ક્યારેય ભગવાનની મૂર્તિ યાદ નહિ આવી હોય ! નવકાર ગણતાં ધનનો વિચાર પણ ધન ગણતાં નવકારનો લેશ પણ વિચાર નહિ, ધર્મ ખાતર ધન-ધંધો તોડી ન નાખે, પણ ધંધા અને ધનની ખાતર ધર્મને પડતો મૂકી દેશે ! ધન ખાતર ધર્મને તે બાજુએ મુકશે, પણ ધર્મ ખાતર ધનને બાજુએ નહિ મૂકે ! હજી ય ધન ને ધંધા ખાતર ધર્મનો ઉપયોગ કરશે, પણ ધર્મ ખાતર ધન ને ધંધાનો ઉપયોગ નહિ કરે !

શું ધન ને ધંધાની આ ઉત્કટ માયા ઝેર નથી ? શું શુદ્ધ ચેતના ત્યાં જાગતી રહે કે મૂઠિત ?

સંસારમાં મોટું ઝેર પૈસા છે, ધન છે.

ધન છે પુણ્યાઈ પહોંચતી હોય ત્યાં સુધી ભલે એ કામચલાઉ લહેર દેખાડે, પરંતુ ધન એ ભયંકર અનર્થોની ખાણ છે, અને દુઃખદ દુર્ગતિઓમાં ભટકાવનાર છે.

અનંત અનંત કાળથી જીવને ધન-માલની મૂર્છાનો અભ્યાસ છે, સાથે એ ધન કેમ ભેગું થાય એનો ધંધો કરવાનો અભ્યાસ છે; એ અભ્યાસ હવે અહીં બંધ કરવા જોઈએ ? કે ચાલુ જ રાખવાનો ? ના, આ જ લેશ્યા કે ‘પુણ્યની યારી છે એટલે જરા વેપાર કરી લઈએ, અને એમાં બે પૈસા મળે એ જરા લઈ લઈએ. એમાં ક્યાં મોટું પાપ કરી નાખ્યું ?’ અને આપણે ધર્મ તો કરીએ જ છીએ ને ? પછી ધંધો ચાલુ રહે એમાં શો બહુ વાંધો ? હા, દીક્ષા લઈ લઈએ ત્યારની વાત જુદી છે કે ધંધો ન હોય, પરંતુ હજી ઘરવાસમાં છીએ ત્યાં સુધી સીધી લાઈનનો ધંધો ચાલુ રાખવામાં શું બગડી જાય ? - આવું મનને જે થાય છે એ જ ધન ને ધંધાનું ઝેર છે. એ ઝેર ચડ્યાને લીધે જ આ અવળી બુદ્ધિ થાય છે કે ‘આમાં ક્યાં મોટું પાપ છે ? આમાં શું બગડી જાય છે ?’ નહિતર તટસ્થ રહી વિચારી જુએ તો દેખાય કે,-

સત્તર પાપસ્થાનકમાં મોટું પાપ લોભ છે, કેમકે પાપનો બાપ લોભ છે. લોભ આવ્યો એટલે એ સમસ્ત પાપોને ખેંચી લાવે છે ! અરે ! જરૂર પડ્યે ૧૮ મું મિથ્યાત્વ-શલ્ય પાપ પણ ખેંચી લાવે છે; કેમકે લોભ બહુવાર કરતાં એ વ્યાજબી લાગે છે ને પછી મન એમ કહે છે ‘આમાં ક્યાં મોટું પાપ છે ?’ જ્યારે જ્ઞાનીઓ કહે છે, ‘સર્વ ગુણ વિનાશકો લોભઃ’ અર્થાત્ લોભ બધા ગુણોનો નાશ કરનારો છે. જ્ઞાનીઓ એમ કહે, અને આપણે લોભના ઉપર સિક્કો મારીએ કે ‘આ કાંઈ મોટું પાપ નથી,’ એ જ્ઞાનીઓના વિરુદ્ધ માનવાનું થયું માટે મિથ્યાત્વ લાગે ત્યારે જો ધન-ધંધો એ મોટું પાપ છે એમ માને તો એ હોંશે હોંશે ધંધો આચરવા જાય ? પાસે ખાવાનું પૂરતું છે છતાં ધન ને ધંધા પાછળ કિંમતી માનવસમય બરબાદ કરનારો હોય એવો કોણ માણસ છાતી પર હાથ મૂકીને કહી શકશે કે હું ધંધો કરું છું ખરો, પરંતુ મને ધંધાનો કે ધનનો રસ નથી ?’ આવો દાવો રાખતો હોય તો એ ઢોંગધતુરો છે. કેમકે જો રસ નથી તો ધંધો કેમ ચાલુ રાખ્યો છે ? કેમ ધંધો ખોટ ન આવે એવી સાવચેતીથી કરે છે ? ધનના રસ વિના ? સાવચેતી એટલે ધંધામાં ઓતપ્રોત થયા વિના ?

ધન-ધંધો બિનજરૂરી ચાલુ રાખવા છતાં કોણ ડાહ્યો માણસ દાવો રાખી શકે ધન-ધંધાના લાભ-મૂર્છાને હું ભયંકર પાપ માનું છું ને એ સેવરાવનાર ધન-ધંધા કરતી વખતે મારું હૃદય સંતાપથી સળગી ઊઠે છે ? આ કહેવાની ગુંજાયશ કોઈની

નથી, કેમકે ધંધા અને ધનથી આનંદ-મંગળ લાગે છે.

ત્યારે વિચાર થાય કે ‘આ ધન ને ધંધો કેલુંક મોટું ઝેર કે મારા સમકિતનોય નાશ કરે ? ધન ને ધંધાના મોહમાં શું કમાયા ? માટીનું ધન કમાયા અને આત્માનું સમ્યક્ત્વ રૂપી રત્ન ગુમાવ્યું ! વળી કીડીનાંય ભવમાં પોષેલી પરિગ્રહ-સંજ્ઞા અહીં પુષ્ટ કરી ! ધર્મ કરતાં ધનને મહત્ત્વ આપ્યું !’

ધન અને ધંધાની બિનજરૂરી મૂર્છા રાખી એના વ્યવહાર કરવામાં નકરાં આર્તધ્યાન જ થયા કરે છે અને શાસ્ત્ર કહે છે ‘અદૈશ તિરિય ગઈ’ આર્તધ્યાનથી તિર્યચગતિના પાપ બાંધે,’ ‘એટલે દિવસ રાત આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરવાથી કેટકેટલી અગણિતવાર તિર્યચગતિના પાપ બાંધ્યા જ કરવાનાં ? બાંધ્યા જ કરવાના ?

મુનિસુવ્રત સ્વામીએ જે ઘોડાને પ્રતિબોધ કર્યો એણે પૂર્વ ભવે પોતે અજૈન શિવધર્મી છતાં શ્રાવકમિત્રના સંપર્કથી સાધુ મહારાજની દેશનામાં સાંભળ્યું કે ‘જે તીર્થંકર ભગવાનની વિધિસર અને ભાવથી મૂર્તિ ભરાવે એ ભવાંતરે અવશ્ય બોધિ પામે છે, ધર્મ પામે છે.’ એ સાંભળીને એના મનને થયું કે ‘આ ભાવમાં ખોટું નથી. અહીં આ રીતે થોડા રૂપિયા ખરચીએ તો ભવાંતરે નક્કી ધર્મ મળે એ તો બહુ સારું ! ત્યાં ધર્મથી આગળ સદ્ગતિ મળે.’

બસ, એણે તીર્થંકર ભગવાનની ભાવથી પ્રતિમાં ભરાવી ! તે છતાં ધંધામાં લાગ્યો રહેલો, એથી તિર્યચગતિનાં કર્મ બાંધી ઘોડાનો અવતાર પામ્યો. આવા તો કેટલાય દષ્ટાન્ત ! શું ? જગતમાં ઢગલો માણસો આ ધન-ધંધાના ચીલે ચાલ્યા કરે છે. અસંખ્ય તિર્યચ જીવોનું થાળું એટલું મોટું છે કે એમાં આવા ધન ને ધંધાની મૂર્છાવાળા મનુષ્યો આવી આવીને ઠલવાય છે ! તમે ધર્મ કરો એ શાબાશી છે, પરંતુ ધન અને આબરુ-પ્રતિષ્ઠાના લોભના માર્યા ધંધો ચલાવ્યા કરો એ મોટું કલંક છે, અવળચંડાઈ છે, આત્માને એની લેશ્યા ઝેર રૂપ છે.

## ૧૦ સંસારમાં કર્મની ગુલામી જ વેઠવી ?

(લેખાંક-૧)

લાખેણો ઉત્તમ માનવજન્મ મળવાં છતાં આપણે જો વિચારીએ કે ‘જીવન જીવતાં કર્મની ગુલામી આપણે કેટકેટલી વેઠીયે છીએ, કેટલે ઠેકાણે વેઠીયે છીએ, અને કેવી કેવી ગુલામી વેઠીયે છીએ,’ તો ત્રાસ ઉપજે એવું છે.

દા.ત. રાત્રે સૂતા પછી સવારે જાગવા પામીશું કે નહિ એ આયુષ્યકર્મના પહોંચવા પર અવલંબે છે.

જગતમાં જીવને જનમવા માટે અનેક યોનિઓ છે, એમાં માનવપણામાં કોણ લઈ આવ્યું ? માબાપ શોધવા નહોતા નીકળ્યા ને શોધીને નહોતા લાવ્યા કે 'દીકરા ! તું આવી જા અહીં આ માતાના પેટમાં,' એ તો કર્મ સત્તાએ જ જીવને લાવી ને અહીં માનવ તરીકે ઊતાર્યા.

રોજિંદું જીવન તપાસો કે એમાં કેટકેટલી કર્મની ગુલામી ભોગવીએ છીએ ? સવારે આયુષ્યકર્મ સાબૂત હોય તો જ ઉઠાય. શાતાવેદનીય કર્મ સાબૂત હોય તો જ ઊઠતાં નીરોગી હોઈએ; નહિતર અશાતાએ કોક દરદ શરદી, તાવ, ટી.બી., લકવો ! જો કર્મ દુબળા તો કબજિયાત પેટ સાફ નહિ, કર્મ સાબૂત હોય તો પત્ની પુત્રો હેતથી ને માનથી બોલાવે. કર્મ દુબળા હોય તો એમના ટોણાં ને મેણાં મળે !

કર્મ દુબળા હોય તો ભૈયો ટાઈમસર દૂધ ન લાવે, નોકર ટાઈમસર ન આવે, પોતે ટાઈમસર સર્વિસ પર જતો હોય છતાં મિજાસી શેઠ ગમે તે બહાને રોક માયા જ કરે, ટોણાં ટોક્યા જ કરે. આમાં શેઠ ખરાબ નથી, પોતાના કર્મ ખરાબ છે, કર્મ સારાં હોય તો એ જ શેઠ બીજાને દબડાવે પણ આને મિઠાશથી બોલાવે ચલાવે ! આ બધી કર્મની જ ગુલામી.

કર્મ દુબળાં હોય તો દૂધવાળો દૂધમાં પાણી લાવે. દૂધ-શાક વગેરે મોંઘા દાટ ! ચીજ વસ્તુની અછત ! અને આ બધામાં સારી અનુકૂળતા મળે તો ય તે શુભ કર્મની રહેમથી મળે. એ પણ કર્મની ગુલામી. શેઠની રહેમ હોય તો સારો પગાર મળે. એમાં ય શેઠની ગુલામી જ ભોગવવાની. એમ સારો શેઠ સારો પગાર પણ શુભ કર્મની રહેમથી મળે; એટલી શુભ કર્મની ગુલામી ભોગવવાની. વેપારમાં પણ એવું શુભ કર્મની રહેમ હોય તો મોખરા પર દુકાન રહે, ઘરાક સારા આવે, માલ ઓછા ભાવમાં મળ્યો હોય; નફો સારો રહે; ઘરાક બંધાયેલા મળે, ઊઘરાણી લાંબી ન ખેંચાય, ઘણાં સોદા રોકડમાં પતે ! આ બધું કર્મની રહેમ પર. ભાગીદાર-મુનિમ-ગુમાસ્તા સારા વિશ્વાસુ મળે એ પણ એમજ. નહિતર અશુભ કર્મની ગુલામીમાં એ અવિશ્વાસનીય મળે, ચાઉં કરનારા મળે, એદી મળે ! ભાગીદાર પોતાનું ખાનગી તાજું કરી પછી પોત પ્રકાશે ! મુનિમ ગુમાસ્તો ક્યારેક લાગ લાગતાં ખાસી રકમ કે માલ હડપ કરી જાય ! કર્મ દુબળા હોય તો સેલટેક્ષ ઈન્કમટેક્ષવાળા હલ્લો લાવે, ચોપડાની ચોરી પકડી પાડે, સરકારી રેડ પડે !

ચોર-ડાકુ ઉપાડે, સરવૈયામાં ખોટ દેખાય ! અશુભ કર્મની ગુલામીમાં આવું ઘણું બધું બને.

કર્મની ગુલામી ક્યાં નથી ? સારા ટાઈમમાં વસાવ્યું છતાં અશુભ કર્મના ઉદય થાય, તો એ વેચવાનો અવસર આવે ! બૈરાને સારા ટાઈમમાં સારા રાખ્યા છતાં અશુભ કર્મ ધંધામાં મોટી ખોટ આવી તો એ જ બૈરા, ટોણાં મારે 'આ લોભમાં દોડ્યા તો જાતે હેરાન થવાનું કર્યું અને અમને ય હેરાન કર્યા !' છોકરાને સારી રીતે ઊછેર્યા, પણ અશુભ કર્મના ઉદય આવ્યા તો એ જ છોકરા વાંકા થઈ બેસે !

કર્મની ગુલામી ક્યાં નથી ? રસ્તે ચાલતાં કર્મની શિરજોરી આવી તો મોટર-સ્કૂટર-રીક્ષાવાળો આડુ હાંકી ઝડપમાં લે ! હાથ ભાંગે, ટાંગો ભાંગે ! ખીસું કપાય ! મવાલી ખોટા રગડામાં ઘસડે !

કર્મની ગુલામી કેવી કેવી ? શુભ કર્મની રહેમથી પત્ની રૂપાળી મળી, પણ એ અશુભ કર્મના ઉદયથી કજિયારણ હોય. ત્યારે જો એ સારાં સૌમ્ય સ્વભાવની હોય, તો એ પણ શુભ કર્મની રહેમથી જ. એમાં વળી અશુભ કર્મનો તોર હોય તો એ માંદલી જ રહ્યા કરે. સાજી તગડી રહેતી હોય તો ય અશુભના ઉદયે છોકરીઓનો પરિવાર મોટો, અને વરાવવાના ખર્ચના ફાંફા !

વળી આ સંસારના જીવનમાં, કર્મની ગુલામી ક્યાં ક્યાં નથી ? મોટા દેવતાને પણ ઉપરવાળા દેવતાના તેજમાં અંજાઈ જવું પડે ! સુંદર દેવાંગના મળવા છતાં એને મનાવવી પડે ! મોત તો દેવતાને ય અવશ્ય આવે, ને એ વખતે છેલ્લા છ મહિના ચિંતા-શોકનો પાર નહિ ! કેમકે કર્મ દેવભવ પછી મનુષ્યતિર્યચના કેવા દુઃખદ અવતાર બનાવે છે, એ દેવતા મનુષ્યતિર્યચનાં દુઃખો જોઈ શકે છે.

કર્મની આ બધી વિટંબણા જોઈને સુજ્ઞ જીવ ઘરવાસમાં દુખાતા હૃદયે રહે છે. કર્મના આપેલા સુખને પણ એ ભૂંડા લેખે છે, અવિરતિના યોગે એ સુખમાં આસક્તિ થાય છે; કેમકે શાસ્ત્રીય ભાષામાં એ અપ્રત્યાખ્યાનીય-પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય-મોહનીય કર્મની એ ગુલામી વેઠી રહ્યો છે. એટલે જેમ દુઃખ પ્રત્યે એ દ્વેષ મોહનીય કર્મથી દ્વેષ અણગમો કરે છે, દુઃખ એને સારું નહિ ભૂંડું લાગે છે, એમ સુખ પ્રત્યે રાગ મોહનીય કર્મથી સુખ પ્રત્યે પ્રેમ-આકર્ષણ રહે છે, સુખમાં મિઠાશ લાગે છે, એને સુખ સારા ગળચટા લાગે છે, ખરાબ નથી લાગતાં,' છતાં સમજે છે કે આ મારી પામર દશા છે કે સુખને ભૂંડા સમજવા છતાં એના ટેસમાં એની ગુલામી કરી રહ્યો છું.

ખાનદાન માણસ કર્મવશ ભિખારી થઈ ગયો, હવે એને ઠીકરામાં ભીખ માગવી પડતી હોય, પછી ભલે ઠીકરામાં ક્યારેક શીરો ય આવી જાય, બહુ ભૂખ પછી મળ્યો તેથી એ ખાતા સારો ય લાગે, છતાં એનું અંતર લજજા અનુભવે છે, શીરાના સુખને ભૂંડુ લેખે છે, અનુભવમાં લાગે જુદું, અંતરમાં લેખે જુદું.

એમ સંસારમાં કર્મની ગુલામી પર જ જીવવું પડે છે. એ સમજવાળો અને એથી દુઃખિત માણસ આ જ જુએ છે કે ‘સંસારના સુખ કર્મસત્તાએ જીવ ભિખારીને ફેંકેલા ભીખના ટુકડા છે’ તે ય પાછું કર્મ રુઠે તો એટલા ટુકડા ય ન મળે, જીવનું કેવું ભિખારડાપણું અને કર્મની કેવી ગુલામી ! એમ ઊભગી જઈ વિચારે ‘ક્યારે આ કર્મ-ગુલામીભર્યા ઘરવાસને ફગાવી દઉં ! ને ક્યારે ચારિત્ર લઈ ગુરુચરણે બેસી જઈ કર્મની ગુલામી સામે સાધનાના પુરુષાર્થ લગાઉં !

તો શું સાધુપણમાં કર્મની ગુલામી નથી ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૦,અંક-૧૨,તા.૧૨-૧૨-૧૯૮૧

૧૧ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ વિચાર્યું કે સાંસારિક ગૃહસ્થ-જીવનમાં કર્મની પારાવાર ગુલામી વેઠવી પડે છે. ત્યારે છેલ્લે પ્રશ્ન થયો કે ‘શું સાધુ-જીવનમાં કર્મની ગુલામી નથી વેઠવી પડતી ?’ તો અહીં હવે એ જોવું છે કે સાધુ-જીવનમાં કર્મના ગુલામ તરીકે નહિ પણ સ્વામી તરીકે જીવવાનું, અને ધર્મના પુરુષાર્થનું જીવન જીવવાનું મળે છે.

દા.ત. સાધુને રાતના ઊંઘમાં જ ખપી જવાનું આવ્યું તો ત્યાં પોતે ઉંઘતા પહેલાં ‘જઈ મે હુજ્જ પમાઓ’ની ગાથા ભણીને જો રાતના મૃત્યુ થાય તો બધુ વોસિરાવ્યું છે એટલે હવે રાતના ખરેખર મૃત્યુ આવ્યું એટલે કર્મસત્તાએ ભલે મૃત્યુનો દંડો બજાવ્યો, પરંતુ અહીં તો આહાર ઉપધિ અને યાવત્ દેહ સુદ્ધાંની મમતા જ મૂકી દીધી છે. મમતા મૂકીને મર્યો એટલે પાપની લોથ ટળી, સદ્ગતિમાં સિધાવ્યા, શી કર્મની ગુલામી નડી ? કર્મની સામે એવા ધર્મ પુરુષાર્થ કર્યા કે કર્મસત્તાએ એમને સદ્ગતિમાં લઈ જવા પડ્યા.

આ તો અંતકાળની વાત પણ જીવતાં ય શું છે ? ગૃહસ્થને ઊઠ્યા પછી ચિંતા કે પેટ સાફ આવ્યું કે નહિ ? સાધુને નિત્ય એકાસણું, એટલે નિયમિત એકાસણું કરીને ઠલ્લે જઈ આવવાનું. ગૃહસ્થને ચિંતા કે ‘દૂધવાળો આવ્યો કે નહિ, શાક મોંઘા થઈ ગયા છે,’ ‘તાંબાની તોલડી તેર વાનાં માગે’... કર્મની ગુલામી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૨૭

એકેક ચીજમાં નડે; ત્યારે સાધુને ઘર જ નથી, ઘર ચલાવવાનું છે જ નહિ, કર્મની ગુલામી ક્યાં નડે ? પૂછો,-

પ્ર.- પણ સાધુને ય ગોચરી સરખી મળશે કે નહિ એમાં તો કર્મની ગુલામી ખરીને ?

ઉ.- ના, કર્મની ગુલામી એનું નામ કે ‘કર્મના દબાયેલા રહેવું પડે, કર્મની ખફા મરજી થાય તો હાયવોય થાય, રોવું પડે,’ પરંતુ સાધુને તેવું છે નહિ; એમણે તો હિસાબ રાખ્યો છે કે ‘ગોચરી મળશે તો સંયમવૃદ્ધિ અને નહિ મળે તો તપોવૃદ્ધિ,’ આમાં છે કાંઈ હાયવોય ? છે કોઈ દીનતા ? પછી ગુલામી શાની ગણાય ?

પ્ર.- સાધુને મકાન સરખું ન મળ્યું. તો એટલી અશુભ કર્મની જોહુકમી ખરીને ?

ઉ.- ના, જોહુકમી પણ તો જ ગણાય કે જો કર્મની સામે જીવને રાંક જેવા બનવું પડતું હોય. અહીં તો સાધુ રાંક નહિ, ખુશખુશાલ રહે છે; કેમકે સમજે છે કે ‘જો મુકામમાં પ્રકાશ ઓછો છે તો જયણા વધારે પાળવાની મળશે. મુકામમાં જો ધામ વધારે છે, તો પરીસહ સહવાનો લાભ;’ એનાથી શુભ અનુબંધોનો લાભ ! અને પૂર્વ પાપકર્મોના ક્ષયનો લાભ મળશે ! તન-મન ખડતલ બનશે તો આગળ પર વધારે સહવાનું આવે ત્યાં ખડતલ મનને સહવું સહેવું પડે, ને ખડતલ મન હાયવોયમાં નહિ પડે એટલે ગુલામ નથી બનતાં રાંકડાગીરી નથી કરતા પરંતુ સહર્ષ એને સહી લે છે, તેથી થતાં કર્મ ક્ષયાદિ લાભો પર પ્રસન્નતા રહે છે.

માત્ર પરીસહો જ નહિ, મોટા જીવલેણ ઉપસર્ગ પણ આવે તો ય એમાં ગુલામી અનુભવતા નથી જરાય દીનહીન નથી બનતા, ઊલટું સારો અવસર માને છે, ‘ખંધક મુનિ પર કર્મે કેવો રોફ ચલાવ્યો ?’ જાઓ તમે નિર્દોષ છતાં તમારા જ બનેલી રાજા પાસે ખોટી કલ્પના પર તમારા ચામડા ઉતરાવું !’ અને ચડડ ચડડ ચામડી ઉતરાવી.

તો અહીં શું મુનિને કર્મની ગુલામી વેઠવી પડી ? ના, ગુલામીમાં તો મળવાનું હિંગોડા, ત્યારે અહીં તો ઠેઠ કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ સુધી કમાઈ ગયા. અનંતાસુખ કમાઈ ગયા, આનું કારણ મહાત્માએ આ ઉપસર્ગને દુઃખરૂપ ન લેખતાં ઉંચી કમાણીનો સોનેરી અવસર દેખ્યો ચિંતવ્યું.

“કર્મ ખપાવાનો અવસર એહવો ફરી નહિ મળશે પ્રાણી રે,  
મુનિવર મનમાંહી આણંઘા, પરીસહ આવ્યો જાણી રે.”

ઘોર ઉપસર્ગ આવ્યો જાણી મુનિ મનમાં આનંદિત થઈ ગયા ! અને પોતાના જીવને કહે છે ‘હે જીવ ! કર્મ ક્ષય કરવાનો આવો રુડો અવસર ફરીથી નહિ મળે

૨૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)



માટે સમતામાં ઝીલજે. જેથી ભવનો ફેરો ન થાય. શું કર્યું ? કર્મના ગુલામ ન બન્યા, પરંતુ ગુલામી જેવા દેખાતા પ્રસંગમાં જ કર્મોને એવી તમાચો લગાવતા ગયા કે એમાં એમના આત્મા પરથી સમસ્ત કર્મો ઊખડી ગયા.

તો આવું સહવાની તાકાત ન હોય તોય ગુલામની જેમ રોવાથી શું વળવાનું હતું ? મન મક્કમ બનાવીને વિચારો કે ‘આ મારા જ ઊભા કરેલા કર્મનું ફળ છે.’ કર્મ દુશ્મનને ઊભો કર્યો પછી એ વેર વાળવાનો જ છે, પીડા આપે જ.’ પરંતુ પીડા આપીને એ રવાના થાય છે એટલું સારું છે.’ આટલો પણ વિચાર રાખે તો નવા પાપ બંધાતા અટકી જાય.

સાધુને કર્મની ગુલામી નથી, શુભોદયે સન્માન મળે તો સાધુ સાવધાન થઈ જાય છે. એ સન્માનને રાગ તથા અભિમાનના નિમિત્ત તરીકે જુએ છે, એટલે પોતાની જાત માટે એનાથી કશી વડાઈ જોતા નથી. એટલે જ હવે અશુભ કર્મ સન્માન અટકાવી દે તો એમને કશો અફસોસ નથી. એ તો સમજે છે કે જરાય અભિમાનનું નિમિત્ત ગયું. બલા ગઈ. આમ કર્મે સરજેલા સારા-નરસામાં જ મુનિ એવા શુભ અધ્યવસાયના પુરુષાર્થ ચકાવીને કર્મનો જ ખોડો કાઢે છે. ત્યાં સાધુને કર્મની ગુલામી ક્યાં નડી ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૦, અંક-૧૩, તા. ૧૯-૧૨-૧૯૮૧

## ૧૨ ‘અક્રિય સાધે જે ક્રિયા...’

શ્રી સીમંધર ભગવાનને વિનંતી કરતાં શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિજી મહારાજે ‘સુણ સીમંધર સાહેબાજી !’...વાળા સ્તવનમાં કહ્યું ‘અક્રિય સાધે જે ક્રિયાજી, તે નાવે તિલમાત’ અર્થાત્ જે માણસ ધર્મક્રિયા તો કરે છે પરંતુ અંતરથી અક્રિય રહે છે તેથી ક્રિયા તલમાત્રની પણ કિંમતની નથી. કારણ સ્પષ્ટ છે.

જે કોઈ ધર્મસાધના કરીએ એ આત્માના કલ્યાણ માટે કરવાની છે, તો આત્મા પર એની અસર પડવી જોઈએ, ને તે ત્યારે જ પડે કે જો બાહ્ય સાધનાની સાથે આત્માની અંદર ક્રિયા ચાલુ થાય. આ ક્રિયા એ આંતરિક ભાવની ક્રિયા છે.

બાહ્ય ક્રિયા પ્રમાણે જો અંતરથી પ્રવૃત્તિ ન કરી તો એ બાહ્ય ક્રિયા ભાવ કોરી શુષ્ક દ્રવ્યક્રિયા થઈ એનું ફળ શું ? ક્રિયા તો ધર્મની છે, એટલે આત્માને અજવાળનારી ને આત્માની ઉન્નતિ કરનારી બનવી જોઈએ ! પરંતુ ભાવશૂન્ય

કોરી દ્રવ્યક્રિયા હોવાથી આત્મામાં લેશમાત્ર અજવાળું અર્થાત્ જ્ઞાનપ્રકાશ ન કરે, એક આંકડાની પણ ઉન્નતિ યાને ગુણસ્થાનક-આરોહણ ન કરાવે.

દા.ત. વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શને ગયા. બે હાથ જોડી માથું સહેજ નમાવી પ્રભુનું દર્શન કરી રહ્યા છીએ, કોઈ સ્તુતિ પણ બોલી રહ્યા છીએ, પરંતુ ચિત્ત બીજા ત્રીજા વિચારમાં છે, ને દર્શન-સ્તુતિ રાબેતા મુજબ રોજ થતા હોય એમ જ થાય છે, હૈયામાં વીતરાગ મળ્યાનો વીતરાગનાં દર્શન મળ્યાનો કાંઈ હરખ નથી, વીતરાગના ગુણોનાં અને જાતની અધમતાનો કોઈ વિચાર નથી, તો આ દર્શન-સ્તુતિ કેવળ બાહ્ય ક્રિયા થઈ, પરંતુ આંતરિક કશી ક્રિયા થઈ નહિ. એની કિંમત કેટલી ? આત્માનું શું અજવાળે ? વાસ્તવમાં અંતરમાં વીતરાગનાં દર્શનને અનુરૂપ વિચારણા-મંથન તથા ભાવોલ્લાસની વૃદ્ધિ વગેરે આંતરિક ક્રિયા ચાલવી જોઈએ તો જ બાહ્ય ક્રિયા સફળ થાય. પૂછો,-

પ્ર.- તો તો એમ કહોને કે આંતરિક ભાવનું જ મહત્ત્વ છે. બાહ્ય ક્રિયાનું કશું મહત્ત્વ નહિ ?

ઉ.- એમ ના કહેવાય, કેમકે આંતરિક શુભ ભાવો જે થાય છે તે બાહ્ય સારા આલંબનના આધારે થાય છે, માટે આલંબનનું પણ મોટું મહત્ત્વ છે. જેવું બાહ્ય આલંબન તેવા ભાવનો અનુભવ થાય છે. માણસની સામે માત્ર સ્ત્રી નહિ, સ્ત્રીનું ચિત્ર પણ આવે તો મોહ-વિકાર અનુભવે છે, ને કોઈ મહર્ષિનું કે ભગવાનનું ચિત્ર આવે તો મનમાં સારા વિચાર આવે છે, સારા ભાવ જાગે છે. એ બતાવે છે કે જેવું આલંબનદ્રવ્ય તેવો ભાવ. અહીં પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- તો પછી સવારે પ્રભુદર્શને જઈએ ત્યાં આલંબનદ્રવ્ય તો સારું છે તો કેમ દર્શન રાબેતા મુજબ થાય છે ? ને સારા વિચાર સારા ભાવોલ્લાસ કેમ જાગતા નથી ?

ઉ.- એનું કારણ આ જ કે રાબેતા મુજબ કરાય એટલે એમાં મન ઘાલ્યું જ નથી, મનમાં પ્રભુને લેવાતા જ નથી જો મન પર પ્રભુ લેવાય તો પ્રભુના વિચાર જરૂર ચાલે. સારાંશ, દર્શનની બાહ્ય ક્રિયા સાથે હૈયામાં એને યોગ્ય શુભ ભાવ ચાલવા જોઈએ. એમ ભગવાનને કે સાધુને વંદના-ખમાસમણું દેવાની ક્રિયા કરીએ છીએ પરંતુ અંતરમાં જો કાંઈ નથી થતું કે ‘પ્રભુ તમે કેવા ઉત્કૃષ્ટ ગુણોવાળા અને હું કેવો દોષો ભર્યો અધમ ! મારો આત્મા તમારા ચરણે કોટિ કોટિ નમસ્કાર કરે છે. મારા અધમ આત્મામાં કેમ તમારી ઉત્તમોત્તમતાનાં ઝરણાં આવે !’ એમ ગુરુને ખાણસમણું દેતાં અંતરમાં એવું કાંક થાય કે ‘ગુરુદેવ ! તમે કેવા મોહ-વિજેતા

બની કેવા ઉચ્ચ ચારિત્ર જીવન જીવનારા ! અને હું કેવો પામર કંગાળ અને મોહનો ગુલામ બની પાપોથી ખદબદતું જીવન જીવનારો ! તમારા ચરણે મારા આત્માના નમનથી કેમ મને તમારા મહા વૈરાગ્ય મહા ત્યાગના ઝરણાં વહ્યા આવે !

આવું કાંઈ જો અંતરઆત્મામાં સળવળતું નથી ને ચિત્ત શૂન્ય છે, યા બીજા ત્રીજા દુન્યવી વિચારોમાં રખડતું છે, તો ખમાસમણું-વંદન એ આંતરિક ક્રિયાશૂન્ય માત્ર બાહ્ય ક્રિયા થઈ.

એના બદલે જો સાવધાની હોય, તો દેવ-ગુરુને બાહ્ય નમન-ક્રિયા એ તો જાતની હીનતા-ન્યૂનતા-અધમતા પ્રત્યે સૂગ-સંતાપ-તિરસ્કાર ભરી અને પૂજ્યની ઉચ્ચતા-ઉત્તમતાની ભારોભાર અનુમોદનાથી ભરી ભરી બનાવાય. આ લાગણીઓ એ આંતરિક ભાવક્રિયા છે; એમાં જાતનાં દોષ દુર્ગુણોની સુગ થાય, ને એથી પૂર્વના ઝેરી અશુભ અનુબંધો તુટે, તથા સુકૃતાનુમોદનથી અમૃતસમા શુભ અનુબંધો ઊભા થાય ! બાહ્ય ક્રિયા કેવીક તારણહાર કે એના આલંબને આવી આંતરિક ભાવ ક્રિયા ઊભી થવાથી અદ્ભુત લાખોની કમાણી થયા કરે ! પરંતુ એટલું ખરું કે આ તો જેને આ ભાવક્રિયાનો ખપ હોય એની ગરજ હોય, એજ બાહ્ય ક્રિયા સાથે લાખોના લાખોની આંતરિક ભાવક્રિયા કરવાનું ચૂકે નહિ.

કવિ ‘અક્રિય સાધે...’ કહ્યા પછી ભાવક્રિયા એટલે કે જ્ઞાનદશાનો મહિમા બતાવતા કહે છે.

“મદ અજ્ઞાન ટળે જેહથીજ, તે નહિ નાણની વાત.”

જે જ્ઞાનદશાથી આત્માના મદ-અહંકાર-અજ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન-મોહમૂઢતા નષ્ટ થાય છે, એ જ્ઞાનદશાની બાબતમાં તો એની કિંમત જ અંકાય એવી નથી કે એના કેટલા બધા ઊંચા અગણ્ય લાભ ! આ બધું વિચારતા લાગણે કે એકલી બાહ્ય ક્રિયા એટલે ધાંચીના બેલની ઘાણી આસપાસ ફરવા જેવી ક્રિયા છે. બળદે સવારથી સાંજ ૧૦/૧૨ કલાક ચાલ ચાલ કર્યું. એટલું જો સીધો ચાલ્યો હોત તો ૧૫/૨૦ માઈલ દૂર નીકળી જાત. પરંતુ ઘાણીની આસપાસ આંખે પડદા રાખીને ચાલ્યો, તેથી ૧૦/૧૨ કલાક ચાલ્યા પછી સાંજ પડ્યે એ ક્યાં ? તો કે ત્યાં ને ત્યાં જ ઘાણીની બાજુમાં ! એમ એકલી બાહ્ય ક્રિયા કરનારે કષ્ટ તો ઉપાડ્યા. પરંતુ એ ક્રિયા ૧-૨ દિવસ કે ૧-૨ મહિના નહિ કિન્તુ વરસો સુધી કર્યા પછી એનો આત્મા ક્યાં ? તો કે જ્યાં અર્થાત્ જે કક્ષાએ પાપમાં ઊભો છે ત્યાંનો ત્યાં જ ! કશી આત્મપ્રગતિ નહિ પૂછો,-

પ્ર.- આટલું બધું કરે છતાં કેમ આત્માની પ્રગતિ નહિ ?

ઉ.- જવાબ સીધો છે. આત્મામાં ક્રિયા થયા વિના એકલી કાયાની ક્રિયામાત્રથી આત્માની પ્રગતિ શી રીતે થાય ? આત્માની પ્રગતિ આત્માની ક્રિયાથી થાય. મોહદશા ટાળીને ઊંચી જ્ઞાનદશા રખાય, તેમજ કરાતી બાહ્ય ક્રિયાને અનુરૂપ ઊંચી ભાવનાઓ ને ઊંચા ભાવોલ્લાસ...વગેરે જગાવાય તો એ આત્મામાં ક્રિયા થઈ. એથી આત્માની પ્રગતિ થાય.

બહારથી દાન દો છો ? તો અંતરમાં દાન પરિણતિ કેળવો, મનને એમ થાય કે ‘વાહ ધન્ય અવસર ! અત્યાર સુધી ‘ધન રાખવા જેવું, ધન રાખવાથી લાભ’ એમ મનને પરિગ્રહ સંજ્ઞા રહેતી હતી, હવે આ સારું થયું કે દાનનો અવસર આવ્યો. મનને થાય કે ધન છોડવા જેવું છે. આટલું છોડું એટલો ધન પ્રત્યે અમમત્વભાવ અલિપ્તભાવ કમાયા.’ આવું શીલ-તપ જિનભક્તિ વગેરે ધર્મોમાં થાય ! તેવી તેવી ધર્મ પરિણતિ ઊભી કરવાની. એ માટે યોગ્ય શુભ ભાવોના ઉલ્લાસ લાવવાના. તો બાહ્ય ક્રિયા સાથે આંતરિક ભાવક્રિયા થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૦, અંક-૧૪, તા. ૨૬-૧૨-૧૯૮૧

### ૧૩ માનવભવે કરવા યોગ્ય ચિંતા

શું કરીને આ જન્મ મળ્યો ?... અહીં ક્યાં જવાની કરણી ?

(લેખાંક-૧)

માનવજન્મ ચિંતાનો વિષય છે. એના પર ચિંતા કરવા જેવી છે કે (૧) અહીં કેમ જન્મી ગયો ? (૨) પૂર્વે શું કરીને આ જન્મ મળ્યો ? (૩) અહીં મારી કઈ ગતિની કરણી ચાલે છે ? (૪) મને પુણ્ય મળેલી ને મલતી સામગ્રીનો કેવો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે ? મારી પુણ્યાઈ પુણ્યાનુબંધી બની રહી છે ? કે પાપાનુબંધી ? (૫) અંતકાળ મારે કેવો જોઈએ છે ? ને એ વર્તમાન બહુ કરણી પર કેવો આવવાનો ?

આ પ્રશ્નો વિચારવા હોય ત્યારે આ જન્મ ચિંતાનો વિષય બની જાય છે. દા.ત. એમ વિચાર્યું કે ‘હું અહીં કેમ જન્મી ગયો ?’ તો કે,-

(૧) જન્મ કેમ લીધો ? એ વિચાર કરીએ તો શરીરથી જુદા એવા પોતાના આત્માના અસ્તિત્વનો વિચાર આવે ! આ સંસારમાં હું ક્યાંય રખડતો ભટકતો

હતો, એ કર્મની પરવશતાએ મારે અહીં જન્મ લેવો પડ્યો. જગતમાં જીવો તો ઝાડ-પાન, કીડી-કીડા, પશુ-પંખી વગેરે ઘણાય છે, પણ એમને મારા જેવો સારો જન્મ નહિ; અને મને મળ્યો એ સારો બુદ્ધિવાળો વિવેકવાળો મળ્યો ! આવો જન્મ માત્ર ખા-ખા વગેરે કરનારા શરીરનું અસ્તિત્વ નહિ, પણ અંદરના આત્માનું અસ્તિત્વ સૂચવે છે.

(૨) પૂર્વની કઈ કરણીથી અહીં આર્ય મનુષ્ય તરીકે જન્મ મળ્યો ? એ વિચારીએ, તો સહેજે મનને લાગે કે જ્યારે અસંખ્ય હલકા જીવો કરતાં મને આ સારો ઉચ્ચ જનમ મળ્યો છે તો એ પૂર્વ જનમમાં ઉચ્ચ કરણી કરેલી એથી મળ્યો છે. દા.ત. માત્ર ખા-ખા કરવાથી નહિ, પણ તપસ્યા કરી હશે તેથી મળ્યો. વેપાર ધંધા અને રૂપિયાના ઢેર કરી રાખવાથી નહિ, પણ દાનાદિ ધર્મ કર્યો હશે માટે આ જનમ મળ્યો, રંગરાગ અને ઈન્દ્રિયોના વિષયોના ઉજાણી કરીને નહિ કિન્તુ ત્યાગ શીલ વ્રત નિયમ ચારિત્ર સાધનાની ઉચ્ચ કરણી કરી હશે એટલે આ ઉચ્ચ જનમ મળ્યો. મળેલા સાધનના એકલા એકલા ભોગવિલાસ નહિ, પણ ભોગસાધન મળેલા છતાં ભોગ-ઉપભોગના ત્યાગ કર્યા હશે, તો જ આ ઉચ્ચ જનમ મળી શક્યો. નહિતર જો ખા-ખા, પી-પી, સારું સારું પહેર-ઓઢ, વેપલો, ધનસંગ્રહ વગેરેથી આવો જનમ મળતો હોત તો તો આખી દુનિયાના જીવો એ કરી રહ્યા છે એમને કેમ આવો ઉચ્ચ માનવજન્મ નહિ ? નહિ એ બતાવે છે કે ખા-ખા વગેરેથી નહિ, પરંતુ તપ વગેરે સારી કરણીથી અહીં મને સારો જનમ મળ્યો તો મારા માટે એ તપ વગેરે ધર્મ જ કરવો વ્યાજબી છે; નહિતર ભાવી ભૂંડું છે.

ધર્મના આપેલા જનમથી ધર્મના કામ થાય, કર્મના પાપનાં કામ નહિ એટલા જ માટે,

(૩) અહીં કઈ ગતિની કરણી કરી રહ્યા છીએ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. એ કરતાં દેખાય છે કે તો તો પછી મારે જીવનમાં બહુ તો ખા-ખા, પી-પી, ને ધંધો ધનસંગ્રહ વગેરેનાં જ કામ જે ચાલી રહ્યાં છે, એ તો દુર્ગતિની જ કરણી છે, તો મારું શું થશે ?

આટલો વિચાર કરીને બેસી નથી રહેવાનું, પરંતુ સાથે સાથે જીવનમાંથી શક્ય હોય એટલી દુર્ગતિની કે ભવના ફેરા વધારનારી પ્રવૃત્તિ બંધ કરવા જેવી છે અને શક્ય હોય એટલી શુભગતિદાયી અને ભવના બંધ કાપનારી એવી જિનેશ્વર ભગવાને કરવા ફરમાવેલી કરણી જીવનમાં ધાલવા જેવી છે. ધ્યાનમાં રહે કે આ પ્રવૃત્તિ કે કરણી એટલે માત્ર કાયાથી નહિ, કિન્તુ વાણીથી અને મનથી પણ થતી

સારી કરણી લેવાની છે. એટલે વર્તાવ, વાણી અને વિચારની સારી કરણી જીવનમાં ખૂબ ધાલવાની છે.

એટલે હવે દા.ત. સમજો કે બજારમાં નીકળ્યા ત્યાં દુકાનોમાં ઘણુંય બધું દેખાશે, એના પર લેવા દેવા વિનાની આંખ જોડવાની કાયિક પ્રવૃત્તિ, અને એના પર રાગદ્વેષ કરવાની તથા રાગદ્વેષ ભર્યા વિચારો કરવાની માનસિક પ્રવૃત્તિ બંધ રાખી શકીએ છીએ. એ શક્ય છે. એમ એ બજારુ ચીજવસ્તુના ગુણગાન ન કરવાનું શક્ય છે; અરે ! મનમાં ય એના ગુણ, એની મહત્તા, એનું સારાપણું ન લાવવાનું શક્ય છે; અને તેને રોકવા-અટકાવવા સારા વિચાર-વાણી-વર્તાવની પ્રવૃત્તિ રાખવી જોઈએ.

આ જગ્યાએ સારી પ્રવૃત્તિમાં, બજારમાં ચાલતા હોઈએ ત્યારે નીચે જીવજંતુ ન મરે એ માટે જોઈને ચાલવાની પ્રવૃત્તિ જોઈએ, તેમજ ઊભા હોઈએ અને બજારુ ચીજવસ્તુ અનિચ્છાએ દેખાઈ ગઈ, ત્યાં એની નાશવંતતા તથા રાગદ્વેષના ઝેર પીવરાવવાની ખતરનાકતા વિચારવાનું કરી શકીએ. મનમાં એના પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ રાખવાનું કરી શકીએ. ચીજવસ્તુના ગુણગાન કરવાને બદલે કોઈ ધર્મની ગુણિયલતાના ગુણગાનની કે એવી કોઈ આત્મહિતની વાત કરી શકીએ. એમ ઘર-વ્યવહારમાં, દુકાનદારીમાં બધે, અસત્ વિચાર, વાણી, વર્તાવ ત્રણેય બંધ જ કરી દેવાય, ને સત્ પૂર જોશમાં ચાલુ રખાય એવું કરી શકીએ.

આમ વિચારવાનું છે કે મારી કરણી કઈ ચાલી રહી છે ? દુર્ગતિની ? કે સદ્ગતિની ? અને દુર્ગતિકારક વિચાર-વાણી-વર્તાવની કરણી કેમ બંધ કરતો આવું અને સદ્ગતિના વિચાર, વાણી, વર્તાવની કરણી કેમ નવી નવી કરતો આવું ! દરેક પળે આ સાવધાની રાખીએ તો પહેલું તો ઢગલાબંધ કુવિચારો બંધ કરી એનાં સ્થાને ધર્મના-ગુણના-યોગ્યતાના અને દેવાધિદેવના એક યા બીજા વિચાર ગોઠવી શકીએ. એક વિચારની કે વચનની ય કરણી કરતાં જ જોવાય કે આ કઈ કરણી ? દુર્ગતિની કે સદ્ગતિની ? અને દુર્ગતિની હોય તો તે તરત બંધ કરાય. દા.ત. પરસ્ત્રીદર્શન એ દુર્ગતિની કરણી; એ તરત બંધ કરી, મોં નીચું કરી મનમાં વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ લવાય. એમ સ્ત્રીના રૂપરંગ, કામભોગ વગેરેના વિચાર એ દુર્ગતિની કરણી, એ તરત બંધ કરી, તીર્થયાત્રાઓ-મંદિરો નવ તત્ત્વો, માર્ગાનુસારીના ઉપ ગુણો વગેરે ગમે તે સારા વિચારો મનમાં ચાલુ કરી શકીએ.

હિસાબ આ, -દુર્ગતિદાયી વિચારો, વચનો, વર્તાવો બંધ કરો, સુગતિદાયી ચાલુ રાખો.

## ૧૪ માનવભવે કરવા યોગ્ય ચિન્તા

પુણ્યસામગ્રી પાપાનુબંધી ન બનાવો.

(લેખાંક-૨)

જીવનમાં આ એક મહત્વનો વિચાર કરવો અત્યંત જરૂરી છે કે ‘આપણે પૂર્વજન્મથી લઈ આવેલ પુણ્યાઈ અને એનાથી મળેલ સામગ્રી પાપાનુબંધી બનાવી રહ્યા છીએ કે પુણ્યાનુબંધી ?’ આ વિચાર અત્યંત જરૂરી એટલા માટે છે કે જો પાપાનુબંધી બનાવતા રહીશું, તો એના ફળમાં પાપકર્મ તો બંધાવાના, પણ વધારામાં પરલોકે પાપબુદ્ધિ રહીને પાપની પરંપરા ચાલવાની.

દા.ત. મહાવીર પ્રભુનો જીવ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ પુણ્યાઈ લઈ આવેલ, જેના પ્રતાપે રોનકદાર શરીર, અગાધ બળ, ત્રણ ખંડનું રાજ્ય, ૯૬ હજાર રાણીઓ અને વિપુલ વૈભવ-વિષયો મળેલા ! પરંતુ એ બધાને એણે પાપાનુબંધી બનાવ્યા, તો ત્યાંથી પછી તરતમાં ધોર સાતમી નરક તો ખરીજ, પણ એ પછી સિંહ અવતાર પછી ચોથી નરક અને ત્યારબાદ અસંખ્ય તિર્યચભવો ક્રમશઃ ચાલ્યા ! આ બધે જીવન કેવા ? કહો, પાપમય !

આવા દુઃખદ ભાવથી બચવા આ જ કરવાનું છે કે આપણી પુણ્યાઈ ને પુણ્યે મળેલી સામગ્રીને પાપાનુબંધી ન બનવા દઈએ. તો પહેલાં આ વિચારીએ કે સામગ્રી પાપાનુબંધી શી રીતે બને છે ? આ રીતે, કે-

પુણ્યે મળેલ સામગ્રી પર પાપબુદ્ધિ થવાથી એ પાપાનુબંધી બને છે અને ધર્મબુદ્ધિ થવાથી એ પુણ્યાનુબંધી બને છે.

પાપબુદ્ધિમાં શું શું આવે ? પહેલી તો વિષય-વિલાસની બુદ્ધિ. એ વિલાસ જાતે કરવાની બુદ્ધિ થાય, કે બીજાને કરાવવાની બુદ્ધિ થાય, અગર વિલાસ કરનારાને ‘વાહ ! બહુ નસીબદાર’ ‘સારું કરનારા !’ એમ અનુમોદવાની બુદ્ધિ થાય. ‘પુણ્યે ખાવાપીવાનું સારું મળ્યું છે ને ? બસ, ઉડાઓ, સારું પહેરવાનું મળ્યું છે તો વટબંધ પહેરો. ઘર-ઘરવાળી-ફરનીચર-મોટર-સ્કૂટર વગેરે સારું ભોગવવાનું મળ્યું છે ને ? બસ ટેસથી ભોગવો.’ આ બધી પાપબુદ્ધિ છે. આ જાત માટે.

એમ બીજાઓને વિલાસ કરાવવાની બુદ્ધિ એ પાપબુદ્ધિ છે. જેમકે, આજની સ્ત્રીઓને ઉદ્ભટ વેશ કરી બહાર ફરવામાં કઈ બુદ્ધિ છે ? ‘બધા મારું મોં, મારો

કેશકલાપ, મારી છાતી વગેરે જોઈ ખુશી થાઓ. આકર્ષિત થાઓ.’ આ બુદ્ધિ એ પાપબુદ્ધિ છે. અરે ! ઘરમાં પણ જોતાં સ્ત્રી પરણીને પોતાના પતિને પોતાના એકેક અંગ પર કેટકેટલી પાપબુદ્ધિ કરાવવા તત્પર છે ! કેટલા દિવસ ? કેટલા મહિના ? કેટલા વરસ ? પુણ્યે મળેલી સામગ્રી કેટકેટલી પાપાનુબંધી બની રહી છે ! ત્યાં ‘મારી વસ્તુ અને મારું શરીર, મારી ધર્મસાધનામાં લગાડું, પરોપકારમાં લગાડું’ એવી બુદ્ધિ જ નથી. તેથી નકરી પાપાનુબંધી પુણ્યાઈ છે.

બીજી પાપબુદ્ધિ કોષાદિ કષાયોની બુદ્ધિ છે. દા.ત. પૈસા પર કેવળ અભિમાન જ થાય, વૈરાગ્ય-બૈરાગ્યનું નામનિશાન નહિ એ પાપબુદ્ધિ છે, એમ એકલી મમતા-લોભ-રાગ જ રહ્યા કરે, પાછું એમાં જરાય ખરાબી ન દેખાય, એ પાપબુદ્ધિ છે. એમ પુણ્યે મળેલી ચીજવસ્તુના હિસાબે જ ગુસ્સો જ થયા કરે, યા માયા જ રમ્યા કરાય, તો એ પાપબુદ્ધિ છે.

ત્રીજી પાપબુદ્ધિ હિંસામય-આરંભ સમારંભની બુદ્ધિ, જુઠની બુદ્ધિ, ચોરી-અનીતિ-અન્યાયની યા દગો-પ્રપંચ-વિશ્વાસઘાતની બુદ્ધિ થયા કરે, એ પાપબુદ્ધિ છે.

ટૂંકમાં ૧૮ પાપસ્થાનકમાંથી એક યા બીજા પાપસ્થાનકની જ બુદ્ધિ થયા કરે, રહ્યા કરે એ પાપબુદ્ધિ છે.

હવે તપાસવાનું છે કે આપણને પુણ્યના યોગે કેટકેટલી સામગ્રી મળી છે ? એક કાયા, આંખો, કાન, મોં, હાથ વગેરે એકેક જોતાં શરીરમાં જ કેટલી વસ્તુઓ ? તે ઉપરાંત ઘર-ઘરવખરો-કપડા-દાગીના-રૂપિયા-માલસામાન વગેરે એકેક ગણવા જઈએ તો કેટલું ય મળ્યું છે. આ દરેકને લઈને પાપબુદ્ધિ કેટલી થયા કરે છે ? ને ધર્મબુદ્ધિ કેટલી ? એ વિચારવા જેવું છે.

આ જો વિચાર કરે તો માણસ ત્રાસી જાય કે ‘અરે ? પુણ્યે મળેલા ઢગલાબંધ પદાર્થ પર સેંકડો હજારોવાર પાપબુદ્ધિ જ મને થયા કરે છે ! આનું ભાવી પરિણામ કેટલું ભયંકર !’ એમ ત્રાસ થઈને સંસાર પરથી મન ઊઠી જાય, ઘરવાસ ભારે ખતરનાક લાગી એમાંથી વહેલામાં વહેલી તકે છુટી જવાની ચોંટ લાગી જાય.

તો શું સંસારીનો એકાંતે મરો ? ના, એમાંથી બચાવ મળે, જ્યાં જ્યાં પાપબુદ્ધિ થાય છે ત્યાં ત્યાં ધર્મબુદ્ધિ ગોઠવી દેવાય તો બચાવ મળે.

દા.ત. વિષય-વિલાસની બુદ્ધિના બદલે ત્યાગની-વૈરાગ્યની ધૃષ્ટાની, ને સ્વ-પરની દયાની બુદ્ધિ કરીએ એ ધર્મબુદ્ધિ ગોઠવી ગણાય. જેમકે, શરીર રૂપાણું મળ્યું છે તો એવી બુદ્ધિ રહ્યા કરે કે ‘કાયાને એવી ઓઢી-ઢાંકીને રાખું કે બીજાને રાગનું, મોહનું કારણ જ ન બને.’ બળદેવ મુનિએ તો વળી એટલા જ માટે ગામ કે શહેરમાં ગોચરી જવાનું જ બંધ કરેલ ! જેથી એ જંગલમાં જ રહેતા, ગોચરી મળે

તો પારશું, નહિતર તપ ! એમ પૈસા પર સાત ક્ષેત્રની ભક્તિ કરવાના જ મનોરથ થાય, સંકલ્પ ઘડાય, એ ધર્મબુદ્ધિ. શું પૈસા, શું વિદ્વતા, શું સત્તા કે સગવડ-બધાનો ઉપયોગ બીજાના ભલા માટે કેમ કરું ! મારું બીજાને કામે લગાડું !' એવી બુદ્ધિ તે ધર્મબુદ્ધિ.

ધર્મબુદ્ધિ થાય તો પુણ્યાઈ પુણ્યાનુબંધી અને પાપબુદ્ધિ થાય તો પુણ્યાઈ પુણ્યસામગ્રી પાપાનુબંધી. પાપાનુબંધી એટલે જનમ જનમ પાપબુદ્ધિ જ કરાવ્યા કરે.

સારાંશ, પ્રતિક્ષણ આ જોયા કરવું કે પુણ્યે મળેલી મારી સામગ્રી અંગે કે સામગ્રીના લીધે મને પાપબુદ્ધિ તો નથી થતી ને ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૧૬, તા. ૯-૧-૧૯૮૨

## ૧૫ માનવભવે કરવા યોગ્ય ચિન્તા

અંતકાળ કેવો ઈચ્છો છો ?

(લેખાંક-૩)

માનવભવમાં વિશિષ્ટ બક્ષીસ મળી છે ભેજું અને બુદ્ધિશક્તિ. આનો સદુપયોગ કરીએ, ઊંચો ઉપયોગ કરીએ, તો એ મેળવેલું સાર્થક થાય; નહિતર જનાવરને મળેલા ભેજાથી એ જે ઉપયોગ કરે છે, - શો ઉપયોગ કરે છે ? આ જ કે ખાવા-પીવાનું અને રહેઠાણ વગેરે કેમ મેળવવું અને કેમ ખાવું-પીવું, વિષયો ભોગવવા, તથા કેમ આરામી કરવી, એની ચિંતવના કરવી, -જનાવરના ભેજાના આ ઉપયોગની જેમ આપણે પણ ભેજાનો આ જ ઉપયોગ કરીએ તો જનાવર કરતાં વિશિષ્ટ ભેજું મળ્યું એનો કોઈ વિશિષ્ટ ઉપયોગ થયો નહિ. એટલે ખોળિયે માનવ છતાં ભેજાથી જનાવર જ રહ્યા !

માનવભવના વિશિષ્ટ ભેજાથી કરવા યોગ્ય ચિંતન આ છે કે ‘આપણે કેમ અહીં જન્મી ગયા ? શું પૂર્વભવે ધર્મ કરીને આ જન્મ ઊભો થયો ? કે પાપો કરીને ? તેમજ અહીં મળેલી પુણ્યાઈ પુણ્ય-સામગ્રી કેવી વપરાઈ રહી છે ? પાપાનુબંધી કે પુણ્યાનુબંધી બનતી વપરાઈ રહી છે ?’ આ ચિંતા કરવાની છે. આનો વિચાર પૂર્વના બે લેખાંકમાં કર્યો છે.

હવે કરવા યોગ્ય ચિંતા અંતકાળ અંગેની છે. અંતકાળ સંબંધમાં વિચારવાનું

એ બહુ મહત્વનો વિચાર છે. કેમકે અંતકાળ આવવાનો તો છે જ. એ અંતકાળે રોતાં રોતાં જવું પડે એ પણ કાંઈ આપણને પસંદ નથી. તો પછી હસતાં હસતાં જઈએ, અહીંથી જતાં અંતકાળે પ્રસન્નતા હોય, મનને લેશમાત્ર ખેદ ન હોય, ક્યવાટ કે ચિંતા-સંતાપ ન હોય, એવું કેમ બને એ માટે વિચાર કરવો જરૂરી છે.

એટલું ધ્યાનમાં રહે કે આવો પ્રસન્નતા અને સ્વસ્થતાવાળો અંતકાળ આપણે ઈચ્છીએ એટલા માત્રથી એવો અંતકાળ આવશે એવો નિયમ નથી. એનું કારણ એ છે કે અંતકાળે પણ એક યા બીજા પ્રકારના નિમિત્તે સંતાપ ઊભા થાય છે.

અંતકાળે સંતાપનાં કારણો :-

(૧) જો કોઈ એકાએક વેદના ઉપડી ને એ સહન નહિ થવાના કારણે સંતાપ-હાયવોય થાય.

(૨) છોકરાની અનાડિતાને લીધે યા ભાઈઓમાં રગડો હતો તેથી પત્ની માટે અલગ રકમ મૂકવાના વિચારમાં હતા, ને અંતકાળ આવી ગયો, તો સંતાપનો પાર નહિ.

(૩) ચિટ્ટીપત્રી વિના કોઈને ત્યાં મૂકેલી મોટી રકમ પાછી લઈ લેવાનાં વિચારમાં હતા, ને અંતકાળ આવ્યો, તો હાય થવાની.

(૪) ઉઘરાણી પતાવવી હતી ને પોતે જ પતી જવાનો અવસર આવ્યાનો સંભવ, તેથી સંતાપ. આવા આવા કારણે સંતાપ થવાનો અવસર આવે, ત્યાં શી રીતે અંતકાળે સંતાપ અટકાવી શકશે ? જીવનમાં હજારો દિવસ પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગે સંતાપનો જ અનુભવ થયા કર્યો ત્યાં અંતકાળની વેદના અને બીજી વણસતી વસ્તુ જોઈ સંતાપ કેમ નહિ થાય ? ત્યાં પછી હસતાં હસતાં અર્થાત્ પ્રસન્ન રહીને જવાનું શી રીતે બનવાનું હતું ?

માટે જ આ જીવનમાં આ પણ કરવા જેવી ચિંતા છે કે મને અંતકાળ જો સારો ગમે અર્થાત્ સંતાપ-રોદણાં વિનાનો અને બિલકુલ સ્વસ્થતા-પ્રસન્નતાવાળો ગમે છે તો મારે કેવી કેવી રીતે સંતાપ અટકાવી અટકાવી આ સ્વસ્થતા-પ્રસન્નતા કેળવવાનો સારો અભ્યાસ જીવનભર રાખવો ? આ ન રાખું અને અત્યાર સુધીના ભૂતકાળની જેમ રોદણાં, સંતાપ, હાયવોય કર્યે જાઉં તો અંતકાળે સ્વસ્થતા કોઈ એકાએક આકાશમાંથી ટપકી પડવાની નથી.

એટલે આમાંથી એ આવ્યું કે જીવન જીવતાં ઊંચા નીચી આવ્યા કરે, પ્રતિકૂળ પદાર્થ કે પ્રસંગ અણગમતા પદાર્થ કે પ્રસંગ આવ્યા કરે, ત્યાં આ જ વિચારતા રહેવાનું કે પૂર્વે જિનભક્તિમાં કમી રાખી પુણ્યાઈ કાચી ઉપાજી, તેમજ પાપ

વિચાર-વાણી-વર્તાવ આચરીને અશુભ કર્મ ઉપાજર્ચા તેથી આ અગવડ આવે, અનિષ્ટ પદાર્થ અને પ્રસંગની આપદા આવે એમાં નવાઈ નથી. પરંતુ એ મારે ઉદાસીનભાવે તટસ્થભાવે એનાથી લહેવાઈ ગયા વિના શુદ્ધ જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાભાવે પસાર કર્યે જવાના. એ આપદાથી અશુભ કર્મ ભોગવાઈને ઓછા થતા જ જવાના છે. જેટલું નરસું ભોગવીએ એટલા અશુભ કર્મ ઓછા થાય જ.

બીજી એ પણ વાત છે કે ભવિતવ્યતા બળવાન છે, નિયત ભવિતવ્યતામાં આ ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગ લાખાયેલા જ હોય, એટલે એ એમજ બને. ત્યાં મારી દખલ કશી ચાલે નહિ, તો પછી વ્યર્થ શોક શા માટે કરું ? એવા શોક-સંતાપ-રોદણામાં સમય બગાડવા કરતાં આવા અવસરે તો હું ભગવાન અરિહંત પરમાત્માને જ યાદ ન કરું ? એમનાં જીવન, એમનાં ગુણો, એમની શક્તિઓ, એમનાં અદ્ભુત આત્મપરાક્રમ અને એમના જગત ઉપર અપરંપાર ઉપકારો જ ન યાદ કરું ? અરે ! ગામ ગામ મંદિરો અને તીર્થો ક્યાં ઓછા છે ? તો એ જ કમસર એમાં રહેલી મૂર્તિઓ સહિત યાદ ન કરું ? અથવા ૫-૫૦ નવકાર જ સ્પષ્ટ અક્ષરે યાદ ન કરું ? એથી બેવડો લાભ, -પેલા અશુભ વિચારો અને સંતાપ વગેરે અટકવા સાથે કર્મક્ષયનો લાભ, તથા સાથે અરિહંત-સ્તુતિ-સ્મરણ-ધ્યાન વગેરેથી પુણ્ય-લાભ અને શુભાનુબંધનો અનુપમ લાભ મળ્યા કરે.

વાત આ છે જીવનની ક્ષણેક્ષણ યા મોકે મોકે મન મજબૂત કરીને સંતાપ તદ્દન અટકાવવાના. અંતકાળ સારો લાવવા માટે જીવનભર સારાનો અભ્યાસ જોઈએ, લોટરી ન લગાવાય કે દા.ત. વરસભર થોડું થોડું કમાવવાની જરૂર નથી, એકવાર લોટરી લાગી જશે ને કામ થઈ જશે. એમ જો કામ થતા હોત તો દુનિયા ગાંડી નથી કે કોઈ કમાવાનો ધંધો કરે. દુનિયા આ બાબતમાં ડાહી છે અને સમજે છે કે રોજ ધંધો કરતા રહીએ તો રોટલા નીકળે. લોટરી લાગે એવા તો લાખમાં કોક બે-પાંચ, એના દાખલાથી લોટરીના ભરોસે ન રહેવાય. જેમ દુનિયા આ લોટરીના ભરોસે ન રહી રોજ રોજ ધંધો-નોકરી કરવાનું સમજે છે.

એમ અહીં જીવનભર નરસાં કરતા રહી અંતકાળ સારો આવવાની લોટરી ન લગાવાય કે ‘અંતકાળ સારો આવશે.’ એ તો જો અંતકાળે ઉપશમ વગેરે સારા ભાવ જોઈએ છે, તો જીવનભર ક્રોધાદિ દાબતા રહી રોજ રોજ ઉપશમનો વગેરે સારા ભાવનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ‘ચંડકોશિયાને જીવનભર ક્રોધનો અભ્યાસ છતાં અંતે મહાવીર પ્રભુના ઉપદેશ અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી ઉપશમ આવી ગયો.’ એવા દૃષ્ટાન્તથી લોટરી ન લગાવાય કે ‘હમણાં તો ક્રોધ ચાલવા દો, અંતે ચંડકોશિયાની જેમ ઉપશમ આવી જશે;’ કેમકે લોટરી જીતનારની જેમ આવા

દૃષ્ટાન્ત લાખમાં-કોડમાં બે-પાંચ. તો અંતકાળે ઉપશમ જોઈતો હોય તો જીવનમાં ડગલે ને પગલે ઉપશમ કરતા રહેવું જોઈએ.

એમ અંતે ધન-મૂર્ચ્છા અને પરિવારમમતાનો ત્યાગ લાવવો છે, તો જીવન જીવતાં એ મૂર્ચ્છા-મમતાના ત્યાગનો અભ્યાસ ચાલુ જોઈએ.

મારે અંતકાળ કેવો લાવવો છે એ ચિંતા જાગતી રાખીને જીવનમાં એને યોગ્ય અભ્યાસ ચાલુ જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૧૭, તા. ૧૬-૧-૧૯૮૨

## ૧૬) જીવન જીવવાની કળા : નિત્ય પ્રસન્નતા કેમ રહે ?

માણસ જીવન જીવતાં ઈચ્છે છે કે ‘હંમેશાં મારે પ્રસન્નતા બની રહો.’ પરંતુ એ પ્રસન્નતા એના પર ઈચ્છે છે કે મારે મનગમતું બધું બની આવે અને અણગમતું કાંઈજ ન બને. અહીં માણસ ભૂલો પડે છે; કેમકે બધું જ મનગમતું બનવા માટે પ્રબળ અને વ્યાપક પુણ્યોદય જોઈએ. કશું અણગમતું ન બનવા માટે કશો જ પાપોદય અશુભોદય ન જોઈએ; અને એ શક્ય નથી. કેમકે માણસનું પુણ્ય દુબળું છે, તેમ આ સંસારના સ્વભાવે પુણ્યોદય અનેક પાપોદયથી મિશ્રિત છે. એટલે દુબળા પુણ્યોદયમાં બધું જ મનગમતું નહિ બની આવે, તેમજ એક યા બીજા પાપોદય હયાત હોવાથી એ એક યા બીજું અણગમતું બનાવી લાવશે.

આમ ગમતું નથી બનતું અને અણગમતું બની આવે છે, એટલે પ્રસન્નતા ટકતી નથી; તો પછી કર્મવશ આ નિર્ધારિત ઈષ્ટ-અસિદ્ધિ અને અનિષ્ટ-સિદ્ધિ છતે હંમેશાં પ્રસન્ન રહેવાય એવો કોઈ ઉપાય ખરો ? હા, ‘ચાલો સારું થયું, મને કર્મક્ષયનો લાભ મળ્યો.’ એ સૂત્રને જીવનસૂત્ર બનાવી રાખવાથી અંતે ખેદના પ્રસંગ પ્રસંગમાં એ લગાવવાથી નિત્ય પ્રસન્નતા રહે.

દા.ત. ધંધો કર્યો અને લાભ ન મળ્યો, યા બીજે ક્યાંય કાંઈક લેવા ગયા ને લાભ ન થયો, તો વિચારવાનું કે ‘અંતરાયના ઉદયથી લાભ ન થયો ને ? ચાલો, એટલો લાભાંતરાય કર્મ ભોગવાઈને એ કર્મના ક્ષયનો લાભ મળ્યો. આમેય સકલ કર્મક્ષયથી જ મોક્ષ મળવાનો છે, તો આટલો પણ કર્મક્ષય ઉપયોગી છે. આમાં ખેદ ન કરું ને આનંદ માનું તો એ શુભભાવ સાથેનું તત્ત્વનું ધ્યાન બને છે અને તેથી બીજા પણ ‘જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના ક્ષયનો લાભ મળે છે ! માટે આ કર્મક્ષયના લાભ પર પ્રસન્ન રહેવા દે.’

એમ શરીર માંદું પડ્યું તો માનવાનું,- ‘આમાં અશાતાવેદનીય ભોગવાઈને એ કર્મના ક્ષયનો લાભ છે.’ એમ મહેનત છતાં જ્ઞાન નથી ચડતું તો એમાં ય જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ભોગવાઈ; એના ક્ષયનો લાભ જ થઈ રહ્યો માનવાનું; એટલે મન પ્રસન્ન જ રહે.

એમ કુટુંબી કજિયાળા મળ્યા છે, વાત વાતમાં કલેશ, કંકાશ ઉપાડે છે, તો ત્યાં પણ ‘આપણા અશુભકર્મ ભોગવાઈને એના ક્ષયનો લાભ જ છે’ એમ સમજવાનું, તેથી પ્રસન્નતા બની રહેશે. એમ કોઈને ભરોસે પૈસા ધીર્યા અને એ પાછા વાળતો નથી. તો વિચારવાનું કે આમાં ય લાભાંતરાય ભોગવાઈને એ કર્મના ક્ષયનો લાભ જ છે.’ એથી ખેદ ન થતાં પ્રસન્નતા બની રહે.

એમ દીકરાને કે ભાઈને સારી રીતે ઉછેરી મોટો કર્યો, હવે એ જુદો રહી આપણી સામુંય નથી જોતો, તો આ જ માનવાનું કે ‘મારે તો એને સારા ભાવથી ઉછેરવામાં સુકૃત લાભ થઈ જ ગયો છે; હવે વધારામાં એની સેવા મને નથી મળતી એમાં મારે લાભાંતરાય અને બીજા આદેય નામકર્મ, યશ-સૌભાગ્યાદિ નામકર્મ વગેરે ભોગવાઈને આ કર્મોના ક્ષયનો પણ લાભ થઈ રહ્યો છે ! હું શું કામ પ્રસન્નતા ગુમાવું ?’

એમ કોઈએ આપણું અપમાન કર્યું, અનાદર કર્યો, તો ત્યાં માનવાનું ‘મારે અશુભ નામકર્મ ઉદયમાં છે. એ ભોગવાઈને એ કર્મના ક્ષયનો લાભ મળે છે ! ફિક્કર નહિ એમ, તપસ્યા કરી અને શરીર ઢીલું પડ્યું તો વીર્યાંતરાયનો ભોગવટો થવા દ્વારા એ કર્મના ક્ષયનો લાભ સમજવાનો.

એમ, જમણ જમવાની સગવડ હતી ને મોંકાણના સમાચાર આવ્યા જમવાનું અટકી ગયું, તો ભોગાંતરાય કર્મ ઉદયમાં આવી એના ક્ષયનો લાભ થયો માનવાનો જેથી પ્રસન્નતા રહે.

પત્ની, પુત્રાદિ બિમાર પડ્યા કે એમને અકસ્માત થયો તો એના પર નિઃસ્વાર્થ દયાભાવ લાવીએ એમાં કર્મક્ષયનો લાભ છે, તેમજ એના તરફથી સેવા મળનાર હતી તે બંધ થઈ એટલો ઉપભોગાંતરાય કર્મનો ઉદય આવ્યો એ કર્મ ભોગવાઈને કર્મક્ષયનો લાભ છે. આ વિચારે મન પ્રસન્નતા અંખડ રહે.

કાંઈ કામકાજ કરતાં કષ્ટ બહુ પડ્યું ત્યાં વિચારવાનું કે ‘ચાલો આટલું કાયકષ્ટ વેઠ્યું એમાં પણ, જો કે મોહાધીન પ્રવૃત્તિમાં છે છતાં, કષ્ટ વેઠવા રૂપે કર્મક્ષય થાય છે. નિયમ છે, જેટલી એશઆરામી ભોગવો એટલું પુણ્ય બપે, જેટલું સહન કરો એટલું પાપ બપે.

આ તો બધી પ્રતિકૂળતા વેઠવાની વાત થઈ. પરંતુ અનુકૂળતાઓ આવી

મળે ત્યાં પણ આ વિચારવાનું કે આમાં જો કે એટલું પુણ્ય ભોગવાઈને ક્ષય પામે છે, એ કાંઈ આત્માની વડાઈ નથી, પરંતુ આ અનુકૂળતામાં જાતની વડાઈ ન માનતાં કર્મ-વિપાકનો વિચાર કરું અને રાગાદિને અટકાવું, એમાં વિપાક-વિચય નામનું ધર્મધ્યાન લાભે છે. અને ધ્યાનથી કર્મક્ષયનો લાભ થઈ રહ્યો છે, એ વડાઈ છે.

દા.ત. વેપારમાં હોશિયારી છે ને સારી કમાઈ થાય છે, ત્યાં સમજવાનું કે આમાં મારી હોશિયારી નથી પરંતુ ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ, યશનામકર્મ, સૌભાગ્ય-નામકર્મ વગેરે પુણ્ય કર્મના વિપાકનો પ્રભાવ કામ કરી રહ્યો છે; તેથી મારે લેશ પણ અભિમાન નહિ કરવાનું. તેમ આ તો કર્મના ખેલ છે, એને પલટાતાં વાર નહિ; પછી ત્યાં હોશિયારી ય પાણીમાં જાય ! અને મળેલા લાભે ય ઉડી જાય ! તેથી આવા નાશવંત વર્તમાન લાભમાં કશા રાગ-મમતા-આસક્તિ નહિ કરવાના...’ ઈત્યાદિ શુભચિંતન રાખવામાં કર્મક્ષયનો લાભ છે.

સારાંશ, બધે કર્મક્ષયનું સૂત્ર લગાડતા રહીએ એથી ચિત્ત ક્યારેય વિહ્વળ ન થાય, અસમાધિમાં ન પડે, પરંતુ સદા પ્રસન્ન બન્યું રહે અને એ જીવન જીવવાની કળા ગણાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૨૧, તા. ૧૩-૨-૧૯૮૨

## ૧૭) સુણતાં શ્રવણે અમી ઝરે, નિર્મળ થાયે મારી કાયા રે

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે ગાયું,-

“ગિરુઆરે ગુણ તુમ તણા, શ્રી વર્ધમાન જિનરાયા રે,  
સુણતાં શ્રવણે અમી ઝરે, નિર્મળ થાયે મારી કાયા રે,  
તુમ ગુણ ગણ ગંગાજળે હું ઝીલી નિર્મળ થાઉં રે.”

આમાં બે સવાલ થાય,- (૧) મહાવીર પ્રભુના ગિરુઆ અર્થાત્ ગુરુ=મોટા=મહાન ગુણો સુણતાં કાનમાં અમૃત તો ઝરે, ને આત્મા નિર્મળ થાય, પરંતુ કાયા નિર્મળ શી રીતે થાય ? તેમજ (૨) કાયા નિર્મળ થાય કદા પછી ફરીથી હું ઝીલી નિર્મળ થાઉં એમ કહી નિર્મળ થવાની પુનરુક્તિ કેમ કરી ?

(૧) અહીં પહેલા સવાલના બે જવાબ છે,- એક જવાબ એ છે કે શ્રી વીર

પ્રભુના મહાન ગુણો સાંભળતાં મન એટલું બધું અનુમોદનાના ઉલ્લાસમાં આવી જાય છે અને એટલું બધું પ્રસન્ન-પ્રફુલ્લિત અને પ્રશાંત થઈ જાય છે કે એની અસર કાયા પર પડે છે, ને કાયા તેજસ્વી, સ્ફુર્તિમાન અને પવિત્ર બને છે. માનસશાસ્ત્રીઓ અને મેડિકલ શોધકો કહે છે, ‘મનની કાયા પર બહુ અસર પડે છે; મન જો ભય, શંકા-કુશંકા, નિરાશાવાળું રહ્યા કરતું હોય તો કાયા પર અસર પડીને ડાયાબીટીસ રોગ થાય છે. ખાતાં ખાતાં મન જો બહુ ગુસ્સામાં હશે તો ખાધેલું શરીરમાં વિકૃતિ કરશે.’

આ હિસાબે સ્વાભાવિક છે કે મહાવીર પ્રભુના મહાન ગુણો સાંભળતાં જ્યાં કાનમાં અમૃત ઝરવા જેવું લાગતું હોય ત્યાં મન અનુમોદના અને આનંદમાં કૂદકા મારતું હોય અને એથી શરીરની ધાતુઓ શુદ્ધ થાય, સુસ્તી ચાલી જઈ સ્ફુર્તિ આવી જાય, શરીર પર તેજ છવાઈ જાય. આ કાયા નિર્મળ થઈ.

દા.ત. પર્યુષણમાં કલ્પસૂત્ર સાંભળતાં ‘પ્રભુ પર અનાડીઓએ જુલ્મ વરસાવ્યા’ સાંભળ્યું ત્યાં પ્રભુના મહાન ગુણ ક્ષમા-સમતા-સૌમ્યતા-અભિન્નતા વગેરે શ્રદ્ધાથી સાંભળતા હોઈએ તો ‘હાય બાપ ! આ કેમ સહન થાય ?’ એવો ભય કે શંકા નહિ થાય. પ્રભુના એ ગુણો પર ઓવારી જવાનું થશે કે ‘ધન્ય ધન્ય પ્રભુ તમને ! કે આટલા બધા ત્રાસ અને રિબામણમાં તમે ગજબ સૌમ્યતા-પ્રસન્નતા પકડી રાખી !’ મનને એમ મનોરથ થાય કે ‘હું પણ આવું ક્યારે ક્ષમા-સૌમ્યતા-પ્રસન્નતા સાથે સહન કરું !’ મનના આ મનોરથમાં મન પ્રફુલ્લિત બને, આરાધનાના ઉલ્લાસવાળું બને, ને મનની એ પ્રફુલ્લિતતા-સૌમ્યતા-પ્રસન્નતાની કાયા પર સારી અસર પડે. તેથી કહ્યું ‘નિર્મળ થાયે મોરી કાયા રે.’

(૨) ‘કાયા નિર્મળ’ નો બીજો જવાબ એ છે કે અહીં કાયા એટલે ‘ધર્મકાય-કર્મકાય-તત્ત્વકાય’ એ ત્રણ કાયમાંની ‘ધર્મકાય’ લેવાની. શ્રી યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય શાસ્ત્રમાં પ્રારંભે મહાવીર પ્રભુની આ ત્રણ કાય બતાવી છે એમાં (૧) પહેલી ‘ધર્મકાય’ એટલે ધર્મસાધનાની અવસ્થા. એમાં પ્રભુ સંસાર-ઘરવાસમાં હતા ત્યારે એમની જવલંત વૈરાગ્ય અને સમ્યગ્દર્શન ધર્મની સાધના હતી અને ચારિત્ર લીધા પછી અતિ કડક સંયમ ધર્મની સાધના હતી; તે એવી કે શરીર પર માખી, મચ્છર, ડાંસ બેસે એને ઉરાડવાની વાત તો નહિ ! પણ એનો મનમાં વિકલ્પ કે વિચાર લાવવાની ય વાત નહિ ! એમ ઘોર ઉપસર્ગ પરીસહમાં પણ લેશ પણ ખિન્નતા નહિ, હાય નહિ ! તેમ ‘આ ત્રાસ ક્યારે મટશે’ એનો ય વિચાર નહિ ! એટલી બધી સંયમમાં મનની રમણતા અને તત્ત્વચિંતનમાં મનની લીનતા ! એમ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને કાયકષ્ટની તથા ઉગ્ર તપસ્યાની અને મહાત્યાગના અભિગ્રહની સાધના !

પ્રભુની આ ધર્મકાય છે.

પછી કેવળજ્ઞાન પામે એટલે ‘કર્મકાય’ અર્થાત્ તીર્થંકર નામકર્મ ભોગવવાની અવસ્થા ચાલે છે. એમાં પ્રભુ ધર્મવાણી-તત્ત્વવાણીના પુષ્કરાવર્તમિઘ વરસાવે છે ! તેમજ માર્ગદર્શન તથા આલંબન-દાનના પણ અનન્ય ઉપકાર કરે છે. સ્વયં અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્ય અને ૩૪ અતિશયથી શોભતા હોય છે. એ બધી ‘કર્મકાય’ છે.

પ્રભુ જ્યારે મોક્ષ પામે ત્યારે ત્રીજી ‘તત્ત્વકાય’ અર્થાત્ આત્માના શુદ્ધ તત્ત્વની, શુદ્ધ સ્વરૂપની અવસ્થા ચાલે છે.

આમાંથી ‘ધર્મકાય’ લઈને કવિ કહે છે ‘નિર્મળ થાયે મારી કાયા રે’ અર્થાત્ પ્રભુના મહાન ગુણ સાંભળતાં મારી ધર્મકાય નિર્મળ થાય છે એટલે કે મારી ધર્મસાધનાની અવસ્થા નિર્મળ-વિશુદ્ધ થતી આવે છે.

પ્ર.- સાધના તો આપણે કરતા હોઈએ, એ સાધના પ્રભુના મહાન ગુણ સાંભળી નિર્મળ શું થાય ?

ઉ.- પ્રભુની ઉત્કટ સાધના, નિરતિયાર સાધના અને નિરાશંસ ભાવથી સાધના તથા પ્રભુના ક્ષમા, સૌમ્યતા, સહિષ્ણુતા વગેરે મહાન ગુણો સાંભળીને આપણી સાધનામાં દોષો, અતિયારો લગાડતા હોઈએ તે બંધ કરાય, દુન્યવી આશંસા મૂકી દેવાય, સાધના જોમવંતી અને ઉત્કટ બનાવાય, એ બધું પ્રભુના મહાન ગુણો સાંભળીને ધર્મકાયને નિર્મળ થવાનું છે.

હવે ‘નિર્મળ થાયે મોરી કાયા રે’ કહ્યા પછી, ‘હું ઝીલી નિર્મળ થાઉં રે’ કહ્યું એમાં પુનરુક્તિ દોષ કેમ નથી એનો વિચાર કરીએ તો બે ખુલાસા છે,-

(૧) એક ખુલાસો તો એ કે નિર્મળ થવાના મહાન આનંદમાં પુનરુક્તિ થાય. એ સ્વાભાવિક છે, થવી જ જોઈએ, એ દોષરૂપ નથી. સુકૃત-અનુમોદના રૂપ છે. સુકૃતાનુમોદન વારંવાર કરવું જોઈએ.

(૨) બીજો ખુલાસો તો એ કે પહેલો તો માત્ર એકલા ગુણ-શ્રવણથી ધર્મકાય નિર્મળ થવાનું કહ્યું, પણ પછીથી પ્રભુના ગુણગાન રૂપી ગંગાજળમાં ઝીલવાનું કહે છે. ‘તુમ ગુણગણ ગંગાજલે હું ઝીલી નિર્મળ થાઉં રે; આ ગુણગણમાં ઝીલવાનું એટલે પ્રભુના અનેકાનેક ગુણોના સમુદાયનું ચિંતન-મનન કરવાનું, ગુણગણના મનોરથ કરવાના, ગુણગણની અનુમોદના તથા પ્રશંસા કરવાની. ગુણગણના સ્તોત્ર-સ્તવન બોલવાના તથા પ્રભુના ગુણગણને આદર્શ તરીકે રાખીને એ દિશામાં પ્રયત્ન કરવાનો,- આ બધું ગુણગણમાં ઝીલવાનું છે અને એનાથી ‘હું’ એટલે કે મારો આત્મા સર્વતોમુખી નિર્મળત્વ પામે છે. આમાં પેલી ધર્મકાય-ધર્મસાધનાની અવસ્થા કરતાં વિશેષ વાત આવી, તેથી પુનરુક્તિ દોષ નથી.



## ૧૮ ‘પ્રભુ ! તું મળ્યો ને હું પાપી રહીશ ?’

આર્ય માનવને પાપ નથી ગમતા, છતાં જીવનમાંથી પાપાચરણ છુટતા નથી, એનો રોજ અફસોસ રહ્યા કરે છે, તેથી આ વિચારવું છે કે જીવનમાંથી પાપો કેમ ઓછા થાય.

અલબત્ત પાપના ત્યાગ માટે અનેક ઉપાય છે, જેવા કે,- સત્સંગ અને ધર્મશાસ્ત્રોનું તથા પૂર્વપુરુષોનાં ચરિત્રોનું ખૂબ શ્રવણ અને વાંચન રાખવું. એટલા જ માટે પ્રભુ પાસે રોજ ચૈત્યવંદનમાં ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં આ માગવામાં આવે છે. ‘ગુરુજણપૂઆ,’ ‘સુહગુરુજોગો,’ અને ‘તવ્વયણ સેવણા.’ આમાં ‘ગુરુજન’ એટલે માતા-પિતાદિ વડીલજન, વિદ્યાગુરુ તથા ધર્મગુરુ એમની પૂજા અર્થાત્ ભક્તિ-ઉપાસના. તેમજ ‘સુહગુરુ’ એટલે ચારિત્રસંપન્ન ગુરુનો ‘જોગો’ યોગ-સત્સંગ, તથા ‘તવ્વયણ સેવણા’ એટલે કે તદ્વચન-ગુરુવાણીની ઉપાસના. તો ગુરુયોગ, ગુરુવાણી, શાસ્ત્રવાણી એ પાપત્યાગ માટે આ રામબાણ ઈલાજ છે.

પાતંજલ અષ્ટાંગ યોગમાં પહેલો અહિંસાદિ ‘યમ’ યોગ, પછી બીજા ‘નિયમ’ યોગમાં પણ શૌચ-સંતોષ-સ્વાધ્યાય-તપ-ઈશ્વરપ્રણિધાન,- આ પાંચ નિયમમાં શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયને સ્થાન આપ્યું છે.

સંત તુલસી કહે છે ‘સત્સંગ અરુ પરોપકાર, દો હૈ પારસમણિ !’ આમાં પણ સત્સંગ એટલે સંતપુરુષોનો પરિચય અને એમની ધર્મવાણીનું શ્રવણ એને પારસમણિ કહી એનું મહત્ત્વ ગાયું.

જૈન શાસ્ત્રો પ્રાથમિક માર્ગાનુસારી ગુણોમાં ‘સત્સંગ’ અને ‘ધર્મશ્રવણ’ ગુણ ફરમાવે છે. સમ્યક્ત્વના ૩ લિંગમાં ‘તત્ત્વ શ્રવણ’ના દિવ્યસંગીત-શ્રવણ કરતાં અધિક રસને લિંગ તરીકે મૂકે છે. ભાવ શ્રાવકના ક્રિયાગત લક્ષણોમાં શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય છે, તેમજ સાધ્વાચારોમાં તો શાસ્ત્રકારો સાધુને દિવસ-રાતના ૨૪ કલાકમાં ૧૫ કલાકનો સ્વાધ્યાય-વ્યવસાય મૂકે છે.

આ બધાનો પાયાનો ઉદ્દેશ જીવને પાપોમાંથી છોડાવવાનો છે. શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય-અધ્યયન-ચિંતન-મનનની જેમ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનું શ્રવણ-વાંચન-મનન પણ પાપત્યાગ માટે અદ્ભુત કામ કરે છે. માટે તો જૈનોમાં કુટુંબ આગળ રોજ રાતના તીર્થકર ભગવાનનાં ચરિત્ર તથા મહાપુરુષોનાં રાસ વાંચવાનો અને

જૈનેતરોમાં રામાયણ વગેરે વાંચવાનો રિવાજ ચાલ્યો આવતો અને એથી નવી આર્ય પ્રજા પાપોથી ડરતી આવી રહેલી અને સદ્ગુણી બનતી.

પાપત્યાગ માટે સારો સંગ, સારી સોબત, અર્થાત્ ગુણિયલજનોની મિત્રાચારી પણ એક સચોટ ઉપાય છે. કહે છે ને ‘સંગ તેવો રંગ’ ! કુસંગમાં માણસ બગડી જાય અને સત્સંગમાં માણસ સુધરી જાય. માટે તો કહ્યું છે કે જીવને સંસાર યાને સંસરણ જન્મ-મરણ એ સંગના લીધે અર્થાત્ દુનિયાના વિષયો પરના સંગ-આસક્તિના લીધે સર્જાય છે, ને નભે છે. એટલે સંસારરૂપી બિમારી સંગના રોગને લીધે કહેવાય; પરંતુ સત્સંગ એ સંગરોગ કાઢવાની જુલાબની પડીકી છે, દવા-ઔષધ છે. માટે સત્સંગથી પાપો ટળી જન્મ-મરણ મટે.

અલબત્ત પાપથી છુટવા આ બધા ઉપાય છે અને એ આચરવામાં ય આવે છે, છતાં કેટલાયની ફરિયાદ છે કે ‘તોય અમારામાંથી પાપ છુટતા નથી,’ તો એ છુટવા માટે વિચારતાં એક અદ્ભુત ઉપાય આ સૂઝે છે કે

પ્રભુને ગદ્ગદ દિલે પ્રાર્થના કરો કે

**‘પ્રભુ ! તું મળ્યો ને હું પાપી રહીશ !’**

પ્રાર્થનાથી શું થાય ? એમ નહિ કહેવું. કેમકે સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ શ્રી લલિત વિસ્તરા શાસ્ત્રમાં કહે છે,-

‘પ્રાર્થનાતઃ એવ ઈષ્ટ-સિદ્ધિ,’ પ્રાર્થનાથી જ ઈષ્ટની સિદ્ધિ થાય. કારણ એ છે કે પ્રભુને ગદ્ગદ દિલની પ્રાર્થનામાં એ પ્રાર્થિત વસ્તુની હૈયે તીવ આશંસા-અપેક્ષા-અભિલાષા સમાયેલી છે. સાચી પ્રાર્થનાની પાછળ અંતરમાં ઝગમગતી તીવ્ર આશંસા કામ કરી રહી હોય છે અને એની આશંસા એ ધર્મબીજના વાવેતર પછીની અંકુર અવસ્થા છે. એમાંથી આગળ નાળ-પત્ર-પુષ્પ ઉપર ફળ આવવાનાં, એટલે કે પ્રાર્થિત-આશંસિત વસ્તુ સિદ્ધ થવાની. તો પ્રાર્થનાને મામુલી ગણતા નહિ.

મોટા કુમારપાળ સમ્રાટે રચેલી આત્મનિંદા-ગર્ભિત સ્તુતિ વાંચો તો એમાં દેખાશે કે એમણે પ્રભુને કેટલા બધા ગદ્ગદ દિલથી પ્રાર્થનાઓ કરી છે. શું આ પ્રાર્થનાઓમાં ફોગટ થુંક ઉરાડ્યું ? ના, ‘પ્રાર્થનાથી ઈષ્ટ-સિદ્ધિ થાય જ,’ એમ સાચું સમજીને એ સ્તુતિ બોલેલા, એ પ્રાર્થનાના એ સફલ ઉદ્ગાર છે.

મોટા ગણધર મહારાજ પણ પ્રાર્થના કરે છે, ‘હોઉ મમ તુહપ્પભાવઓ ભયવં !’ ‘ધમ્મો વડ્ઢઉ ધમ્મુત્તરં વડ્ઢઉ,’ ‘નમુત્થુણં અરિહંતાણં ભગવંતાણં,’ ‘ચઉવીસંપિ જિણવરા...મે પસીયંતુ,’ ‘સમાહિ વર મુત્તમં’ ‘દિંતુ,’ ‘સિદ્ધા સિદ્ધિં

મમ દ્વિસંતુ'... આ આ પ્રાર્થના કરે છે, તે નકામી સમજીને, નિષ્ફળ સમજીને નહિ. પણ ઈષ્ટફળ-સિદ્ધિ પ્રાર્થનાથી થવાની એ નિશ્ચિત સમજીને પ્રાર્થના કરે છે.

તેથી હવે આ ફલિત થાય છે કે પાપોથી છુટવું હોય તો સત્સંગ, જિનવાણી-શ્રવણ, ચરિત્રોનું વાંચન... વગેરે ઉપાય સાધવા સાથે પ્રભુને ગદ્ગદ દિલે પ્રાર્થના કર્યા કરો. 'પ્રભુ ! તું મળ્યો, ને હું પાપી રહીશ ? ના, તારા અચિંત્ય પ્રભાવથી મારાં પાપ નાશ પામો, તારી અચિંત્ય ક્રુણાથી મારા પાપ નાશ પામો, તારા પ્રભાવે મારા પાપ નાશ પામશે જ એવો મને વિશ્વાસ છે.' ગદ્ગદ દિલની આ વારંવારની પ્રાર્થના પોતાના હૈયાને જ ઉત્સાહિત બનાવી જીવનમાંથી પાપો જલ્દી નહિ તો ધીમે ધીમે પણ પાપો બંધ કરતા આવવાનું કરાવશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૨૫, તા. ૨૦-૩-૧૯૮૨

## ૧૯ ધર્મનો રંગ વધવાનું અનુપમ સાધન

(લેખાંક-૧)

વર્ષોના ધર્મીની આ ફરીયાદ કેમ ? કે 'અમને ધર્મનો રંગ કેમ વધતો નથી ?' અલબત્ત પાયામાં વૈરાગ્યની ખામી હોય તો હૈયાને 'વિષયો ભૂંડા છે' એમ ન લાગે. 'સંસારસુખ ખતરનાક છે' એવું દિલને ન લાગે. તેથી એક બાજુ દેવદર્શનાદિ ધર્મ કરવા છતાં બીજી બાજુ વિષયો અને લક્ષ્મીનો રંગ જોરદાર હોય ! કેમકે એના દિલને એ ભયંકર લાગતા જ નથી, પછી શું કામ એનાથી સંકોચાય ? શું કામ એનામાં ઓછાશ રાખે ? હા, મિંચા મશાલા વિના જંખ્યા રહે, પણ મળે ત્યારે તો જાણે બાદશાહ ! એ તો 'મળ્યાના (અ)મીર, ને ન મળ્યાના ફકીર' જેવી દશા છે. અલબત્ત વૈરાગ્યની ખામીએ આ દશા છે, છતાં જો હૈયે વિષયો ખરેખર ભૂંડા છે, એમ લાગીને એના પ્રત્યે વૈરાગ્ય હોય, તો તો વિષયોની એવી ઉજાણી ન ઉડાવે અને ધર્મ તરફ વળે. ત્યારે જો વૈરાગ્ય હોય એટલે તો વિષયો ભૂંડા અને ધર્મ તારણહાર સમજ્યો, પછી તો ધર્મ કરતાં કરતાં ધર્મનો રંગ જામતો જાય, વધતો જાય ને ? તો પછી સવાલ આ છે કે ધર્મરંગ ન વધવાનું કારણ શું ? ત્યારે મહારાજોના વ્યાખ્યાન પણ સાંભળવા મળતા હોય છે, ધર્મના પુસ્તકો ય વાંચવામાં આવે છે, ધર્મની ઓછી-વત્તી પ્રવૃત્તિ ય કરે છે, છતાં ધર્મરંગ કેમ વધતો નથી ? એ મોટો પ્રશ્ન છે.

કેટલીકવાર તો કેટલાક સાધુ-સાધ્વી ય ફરીયાદ કરે છે કે 'અમને ચારિત્ર

લેતાં જે રંગ હતો તેવો આજે રંગ નથી અનુભવાતો.' આમાં શું વૈરાગ્યની ખોટ છે ? ના, અંતરથી 'સંસાર સુખ ભૂંડા છે' એમ તો સમજે જ છે, માટે તો એમને સંસારસુખ ભોગવવાની કોઈ જ લાલસા નથી, સંસારમાં પાછા ફરવાનો સ્વપ્ને ય વિચાર નથી. કેમકે (૧) 'સંસારવાસ તો ખય પાપથી ભરેલો છે' એમ સમજે છે, ને (૨) સંસારવાસમાં રોજના અસંખ્ય જીવોના કચ્ચઘાણભર્યા આરંભ-સમારંભ તથા (૩) ધનમૂર્ચ્છા અને (૪) વિષય-વિલાસોની કૂડી રમતો કોટે વળગી રહે છે. એ બધું આત્માને ખતરનાક છે એમ સાધુ-સાધ્વી સમજે છે. આમ સંસારવાસ પાપમય અને દુઃખદ સમજવા છતાં બીજી બાજુ ધર્મનો રંગ કેમ વધતો ન રહે ?

ત્યારે અહીં આના ખુલાસામાં એક અતિ મહત્વની વાત ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે,-

ધર્મનો રંગ વધવા માટે વિષય-વૈરાગ્યની જરૂરિયાતની જેમ દેવ-ગુરુ-ધર્મ અને ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાનો પર અત્યંત અહોભાવ અને અતિશય અશ્રુભરી ગદ્ગદતાની જરૂર છે.

હવે સાધુ-સાધ્વી પોતાના જીવનમાં તપાસે કે 'દીક્ષા લીધા પછી દેવાધિદેવ-ગુરુ અને સાધર્મિક પર અહોભાવ તથા ભગવાનનાં દર્શન અને ચૈત્યવંદન તથા ઈરિયાવહી ને પ્રતિક્રમણ વગેરે આચાર-અનુષ્ઠાનોમાં અહોભાવ અને અશ્રુપૂર્ણ ગદ્ગદતા ચાલુ છે ?' શ્રી 'લલિત-વિસ્તરા' શાસ્ત્ર કહે છે કે ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં મનને થાય કે 'ચિંતામણી અને કલ્પવૃક્ષની ઉપમાને જેણે નીચે ઉતારી નાખી છે એવું ભગવાનના ચરણે વંદન (ચૈત્યવંદન) કરવાનું અહો ! મને પ્રાપ્ત થયું !' એમ વિચારી હર્ષના આંસુથી પૂર્ણ આંખોવાળો અને રોમાંચ ખડા થઈ ગયેલા શરીરવાળો, ચૈત્યવંદન શરૂ કરે.

હૃદયમાં કેટલી બધી ગદ્ગદતા આવી હોય, હૃદય કેવું ભીનું ભીનું થઈ ગયું હોય, કેટલું બધું પીગળી ગયું હોય, ત્યારે શરીરે રોમાંચ ખડા થઈ જાય ? ને હૈયું હરખ હરખ ઉભરાઈને આંખ આંસુથી ભરાઈ જાય ? ચૈત્યવંદન કરવાની આ પહેલી શરત છે. તો જ ચૈત્યવંદનમાં પ્રભુ સાથે એકાકાર થવાય. જો હૃદય પીગળ્યું નથી ગદ્ગદ અને ભીનું ભીનું થયું નથી, તો એ હૃદય કઠન છે, શુષ્ક છે. એવા હૃદયમાં પ્રભુ એકાકાર શી રીતે થાય ? લોહું કઠણ છે તો પાણી એમાં એકાકાર નથી થઈ શકતું. માટીનું ઢેકું પોચું છે તો એમાં પાણી એકાકાર થઈ શકે છે. એમ હૃદય પીગળીને પોચું પડી જાય તો પ્રભુ એમાં એકાકાર થઈ શકે.

એમ દરેક ધર્મક્રિયા ગદ્ગદ અને ભીના હૃદયે થાય તો એમાં ધર્મરંગ જામે. ધર્મ કરતાં હૃદય પીગળી જવું જોઈએ.

પ્ર.- હૃદય શી રીતે પીગળે ? શી રીતે પોયું અને ભીનું ભીનું થઈ શકે ?  
 ઉ.- એ અહોભાવ લાવવાથી થાય કે “અહો ! આ વીતરાગ કેવા ઉચ્ચ કોટિના ! તે ભવે પોતાની નિશ્ચિત મુક્તિ જાણવા છતાં અહો એમનો કેવો મહાત્યાગ ! એમની કેટલી બધી કડક અને કઠોર તપ-સંયમની સાધનાઓ ! અહો ! કેવા કેવા દુસ્સહ પરીસહો અને ભયંકર ઉપસર્ગો વેઠ્યા ! કેવા કેવા કડક મહાત્યાગના અભિગ્રહ કર્યા ! અહો ! કેવા વર્ષોના વર્ષો સુધી ખડા ખડા કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનમાં રહ્યા ! આવા પ્રભુ અહો ! મને મળ્યા ? જગતનાં કોઈ ધર્મના ફિરસ્તા આવા નથી.” આમ મનમાં ‘અહો અહો’ લાવીએ એટલે હૃદય પીગળે, ભીનું થાય, ગદ્ગદ પોયું થાય.

બીજી રીતે જોઈએ તો ક્યાં આપણી ભરપૂર રાગ-દ્વેષ-મોહ અને કર્મોથી ક્યડાતી રહેલી સ્થિતિ ? અને ક્યાં પ્રભુની વીતરાગ વીતદ્વેષ, નિર્મોહીની ઉચ્ચ સ્થિતિ ? આવા પ્રભુ મને મળવાની મારી શી લાયકાત ? અહો ! હું નાલાયક છતાં મને આ સર્વ શ્રેષ્ઠ પ્રભુ મળ્યા ?” એમ અહોભાવ મન પર લઈએ એટલે હૃદય પીગળી ગદ્ગદ થાય, ને આંખમાં આંસુ આવી જાય.

વળી પ્રભુએ કેવો અનન્ય મોક્ષમાર્ગ આપ્યો ! કેવું પ્રભુનું સમ્યગ્દર્શન ! કેટલું સૂક્ષ્મ દયા, અહિંસા અને શુદ્ધ આત્મપરિણતિકારી ચારિત્ર ! કેવું વિસ્તૃત કર્મ સિદ્ધાન્ત, નવ તત્ત્વ યોગ, ધ્યાન, અધ્યાત્મ વગેરે પદાર્થોથી ભર્યું ભર્યું આગમજ્ઞાન ! એવો અનન્ય સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્ત ! અનેરો ઉત્સર્ગ અપવાદ માર્ગ ! અને અનન્ય પ્રાયશ્ચિત્ત માર્ગ ! અહો પ્રભુએ કેવું એનું સમ્યગ્જ્ઞાન આપ્યું ! સંસારમાં કેવા કેવા ઝાડ-કીડી-મકોડા-પશુપંખી વગેરેના અધમ અવતારનાં સ્થાન ! એ બધાથી બચાવીને મને સદ્ગતિમાં ચડાવી ઉચ્ચ ધર્મ આ પ્રભુએ આપ્યો !” આમ અહોભાવ મન પર લાવી લાવી હૃદય દ્રવિત-ભીનું-ગદ્ગદ કરી શકાય. ‘લલિત વિસ્તરા’ શાસ્ત્ર આ અહોભાવ, ગદ્ગદતા, રોમાંચ અને હર્ષાશ્રુ સાથે ચૈત્યવંદન કરવાનું કહે છે.

જેવી આ ચૈત્યવંદન ક્રિયા, એવી બધી જ દેવદર્શન-પૂજનાદિ તથા સાધુદર્શન, વંદન-સત્કાર, ઈરિયાવહિય ક્રિયા, સામાયિક-પોષધ-પ્રતિક્રમણની એકેક ક્રિયા હૈયું દ્રવિત, ભીનું ને ગદ્ગદ બનાવીને કરવાની છે. જીવન તપાસી જોવા જેવું છે કે ‘આ ક્રિયાઓમાં અહોભાવ જાગતો રહે છે ખરો કે ‘અહો ! કેવી આ ઉત્તમોત્તમ ધર્મક્રિયા મને મળી !’ હૈયું પીગળી જાય છે ? હૃદય ભીનું ભીનું અને ગદ્ગદ પોયું થઈ જાય છે ?

વૈરાગ્ય તો લાવ્યા, હૈયાને વિષયો તથા સંસારસુખ ભૂંડા તો લગાડ્યા, પરંતુ દેવાધિદેવ ગુરુ અને ધર્મસાધનાઓમાં, અરે ! એક નવકાર-સ્મરણમાં ઊછળતો અહોભાવ, ગદ્ગદ હૈયું, શરીરે રોમાંચ અને આંખમાં આંસુ ન લાવ્યા, તો ધર્મમાં રંગ નહિ આવે, રંગ નહિ વધે. જંગલમાં જતાં ઈંટોડાને સજજડ ઠોકર લાગી, એ ઉખડી પડ્યો, અંદરમાં હીરા, માણેક, મોતી, સોનેયા ભરેલો મોટો દાબડો દેખાયો. ત્યાં હૈયું કેવું ગદ્ગદ હરખિત થઈ જાય ? એમ અહીં દેવ-ગુરુ-ધર્મક્રિયાઓ મળતાં અને આરાધતાં ગદ્ગદતા લાવવાની છે. તો જ ધર્મરંગ જામે, ને વધતો રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૨૬, તા. ૨૭-૩-૧૯૮૨

## ૨૦ (લેખાંક-૨)

ધર્મ કરતાં રહે વર્ષો જતાં ધર્મનો રંગ કેમ વધતો નથી ? એના કારણમાં ગત લેખાંકમાં એ વિચાર્યું કે વૈરાગ્ય હોવા સાથે દેવાધિદેવ સદ્ગુરુ અને ધર્મની નાની મોટી બધી સાધનાઓ તથા ધર્મના અંગો ઉપર ગદ્ગદ ભાવ લાવવો જોઈએ તે લાવવામાં આવતો નથી, એટલે જ ધર્મનો રંગ વધતો નથી આના ઉપર થોડો વધુ વિચાર કરીએ.

આપણે જોઈએ તો દેખાશે કે આપણે એક નવકાર પણ ગણીએ તે ગદ્ગદ પીગળેલા અને ભીના ભીના હૃદયે નથી ગણતા, પણ નક્કર-કઠણ અને સુક્કા હૃદયથી ગણીએ છીએ. ૧૦૮ નવકારની આંખી માળા ગણાઈ જશે, પરંતુ ક્યાંય હૈયું ભીનું નહિ થયું હોય ! હૈયાના તાર નહિ ઝણઝણ્યા હોય ! હૈયું રુંડું રુંડું નહિ થયું હોય ! દેવાધિદેવનાં દર્શન-પૂજનમાં પણ આ જ પરિસ્થિતિ છે. ભગવાનની આગળ દર્શન કરતાં સ્તુતિ બોલાશે, તે રાબેતા મુજબ બોલી જવાશે ! ‘શ્રીમતે શાન્તિનાથાય નમઃ શાન્તિ વિધાયિને’ બોલ્યા, કે ‘તુભ્યં નમસ્ત્રિભુવનાર્તિ હરાય નાથ’ બોલ્યા પણ એમાં ‘નમઃ’ બોલતાં માથું જ નમાવ્યું નહિ ! અથવા ‘પાર્શ્વનાથ શ્રિયેસ્તુવઃ’ બોલતાં ‘પાર્શ્વનાથ કલ્યાણ માટે થાઓ !’ એવી માગણી વખતે પણ માથું વિનંતિનું નમાવ્યું નહિ. અક્કડ છાતી અને અક્કડ માથું રાખી બોલી ગયા ! આમ જો ‘નમઃ’ બોલતાં માથું નમાવી નમસ્કાર જ કરવાનો રાખ્યો નહિ, તો ત્યાં દિલ ગદ્ગદ કરવાની, દિલ પીગળેલું કરવાની ને દિલ રુંડું રુંડું થવાની વાત જ ક્યાં ? નહિતર, ‘કમઠે ધરણેન્દ્રે ચ’ વાળી સ્તુતિમાં ‘પ્રભુસ્ તુલ્ય મનોવૃત્તિઃ’ એમાં ‘પ્રભુસ્તુલ્ય’ જેવા પ્રભુના અને ‘મનોવૃત્તિ’ એમ ખોટું છુટું ન પાડતાં,

‘પ્રભુસ્’ શબ્દ છૂટો પાડીને ‘તુલ્ય’ શબ્દ પર ભાર મૂકીને બોલત અને એમાં ‘પ્રભુ શત્રુ પર કે ભક્ત પર, ‘તુલ્ય મનોવૃત્તિ:’ અર્થાત્ સમાન મનોવૃત્તિવાળા છે,” એ ભાવ ખ્યાલમાં લાવત અને ત્યાં “અહો ! કેવા મારા વીતરાગ પ્રભુ કે જીવલેણ ઉપદ્રવ કરનાર કમઠ પર ‘આ ખરાબ માણસ’ એવી લેશમાત્ર અરુચિની મનોવૃત્તિ ધરી નહિ ! કે એ ઉપદ્રવથી બચાવી લેનાર અને છત્ર-ચામર ધરનાર ધરણેન્દ્ર પર લેશમાત્ર ‘આ સારો ભક્ત’ એવી રાગની મનોવૃત્તિ ધરી નહિ ! વાહ ધન્ય પ્રભુ ! ક્યાં મારી જરાકશું માન કે જરાકશું સુખ સગવડ આપનાર પર ‘આ સારો’ એવી રાગની મનોવૃત્તિ ? અને સહેજ પ્રતિકૂળતા કે ઓછું માન આપનાર ઉપર ક્યાં મારી અરુચિની મનોવૃત્તિ ? અને ક્યાં પ્રભુ ! તમારી ઊંચ જુલ્મ કરનાર કે ઉત્કઠ માન અને સુખ સગવડ આપનારા પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ વિનાની વીતરાગ નિર્વિકાર મનોદશા ?” એમ વિચારી હૈયું ભીનું ભીનું કરી દેવાય, ગદ્ગદ કરી દેવાય અને પોતાની પામરતા જોઈ રું રું થઈ જવાય.

એમ પ્રભુપૂજામાં અભિષેક-પ્રક્ષાલ કરતાં કે પ્રભુના અંગે તિલક કરતાં ગદ્ગદ ભાવ ક્યાં છે ? ભીનું ભીનું ને પીગળી ગયેલું દિલ ક્યાં છે ? દિલ રું રું ક્યાં થાય છે ? હજી કોઈ રાજા થનારને રાજ્યાભિષેક કરવાનો હોય કે કોઈ માનપત્ર મેળાવડામાં મોટા શ્રીમંત સંઘવણને તિલક કરવાનું હોય તો એ વખતે દિલ ગદ્ગદ થઈ જાય, પણ પ્રભુને અભિષેક કે તિલક કરતાં નહિ ! કેવી કમનસીબી !

એમ સામાયિક-પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં ‘ઈરિયાવહીયં’ સૂત્ર બોલતાં ‘અરેરે ! મેં આવા જીવોની વિરાધના કરી ? હિંસા કરી ? એમ પશ્ચાત્તાપ-સંતાપથી દિલ ગદ્ગદ, ભીનું ભીનું કરવાનું ક્યાં છે ? કે શ્રાવકને વંદિત સૂત્ર યા સાધુને શ્રમણ સૂત્ર બોલતી વખતે ભારોભાર દોષો બોલતાં દિલ ગદ્ગદ, સંતાપ, ભીનું અને રું રું ક્યાં કરાય છે ? એમ નમુત્યુણં કે લોગસ્સ વગેરે સૂત્ર બોલતાં હૃદય ગદ્ગદ ભક્તિભીનું અને રું રું ક્યાં કરાય છે ? જગતમાં જ્યાં એક અરિહંત તે જોવા જાણવા ન મળે, ત્યાં ‘અહો ! મને ચોવીસ અને બીજા અનંત અરિહંત ભગવાન જાણવા પિછાણવા મળ્યા ! નમસ્કાર કરવા અને સ્તવવા મળ્યાં !’ એમ વિચારી દિલ પીગળી જતું કરવાનું છે, ગદ્ગદ, ભીનું ભીનું અને રું રું કરવાનું છે તે ક્યાં કરાય છે ? ના, આ કશું નહિ એટલે જ પ્રતિક્રમણ કરીને ઊઠ્યા પછી વાત, વિસામાની મુફલીસ વાતો વગેરેનાં આનંદમાં હૈયું મલક મલક થઈ જાય છે ! એવું ‘લોગસ્સ’ કે ‘નમુત્યુણં’ સૂત્ર બોલતાં નહિ થયું હોય !

જેવી પ્રભુભક્તિ અને ધર્મક્રિયામાં ગદ્ગદતા ને દિલ ભીનું ભીનું કરવાનું,

એમ દાન-શીલ-તપ વગેરે કોઈપણ ધર્મઆરાધના વખતે ગદ્ગદતા, રોમાંચ, દિલમાં ભિનાશ વગેરેનો અનુભવ કરવાનો છે. ગુરુને, સાધુને વંદના કરતાં ય હૈયું ગદ્ગદ થઈ જાય, તિથિએ બ્રહ્મચર્ય પાળવા મળે, અરે ! એક પણ પરસ્ત્રી પર આંખ ન લઈ જવાના સદાચાર પાળવા મળે, ત્યાં પણ દિલ ગદ્ગદ અને ભાવભીનું થાય કે ‘વાહ ! કેવો સરસ ધર્મ-આચાર પાળવા મળ્યો ! કેટલો બધો ઉપકાર આ ધર્મના દાતા પ્રભુનો !’

તપમાં એક ઉપવાસ કરવાનો મળ્યો ત્યાં પણ હૈયું ગદ્ગદ ને ભીનું ભીનું થાય કે ‘અહો ! પ્રભુની આ કેવી સુંદર ક્રુણા કે આવો ઉપવાસનો તપ બતાવી આજ મને કુટિલ આહારસંજ્ઞાથી બચાવી લીધો ! આજે એક દિવસ પણ સ્વેચ્છાથી પચ્ચક્રપાણ કરીને આહારપ્રવૃત્તિ બંધ કરીશ એ મારામાં સંપૂર્ણ અનાહારીપણાનો પાયો નાખશે ! વાહ કેવો સરસ તપધર્મ !’ એમ વિચારણાથી હૈયું દ્રવિત કરવાનું, ભાવભીનું કરવાનું. સારાંશ આ છે કે એક એક ધર્મક્રિયામાં ને ધર્મસાધના અને દરેક દરેક સુકૃત-સેવનમાં દિલમાં ગદ્ગદતા અનુભવાતી રહે, હૈયાના તાર ઝણઝણી ઊઠે. એમ મંદિર, મૂર્તિ, તીર્થ, ધર્મપુસ્તક, ધર્મઉપકરણ, ઉપાશ્રય વગેરે ધર્મના અંગો પ્રત્યે પણ દિલ ગદ્ગદતા અનુભવતું રહે. એમ ક્યાંક ક્ષમા રાખવા મળી, નમ્રતા-લઘુતા દાખવવા મળી, ઉદારતા-ગંભીરતા-સહિષ્ણુતા વગેરે કોઈપણ સદ્ગુણ કેળવવા મળ્યો, ત્યાં પણ મનને એમ થાય કે ‘અહો ! ગુણના દુષ્કાળવાળા આ જગતમાં મને સદ્ગુણ મળ્યો !’ એમ કરી દિલ ગદ્ગદ થઈ જાય, ને દિલ પીગળી જાય, ભીનું ભીનું થઈ જાય, એ કરવાની અત્યંત જરૂર છે.

ત્યારે જો દિવસોના દિવસો મહિનાના મહિના આ રીતે દેવાધિદેવ ઉપર, ગુરુ ઉપર અને ધર્મપ્રવૃત્તિ માત્રમાં હૈયાના તાર ઝણઝણે, હૈયામાં ગદ્ગદતા, દિલની પીગળામણ અને ભીનાશ અનુભવાય, દિલ રું રું થાય, તો શું ધર્મરંગ ન વધે ?

અરે ! ધર્મરંગ તો એવો વધે એવો વધે, કે પછી દુન્યવી કોઈ લાભ કે આનંદની વસ્તુમાં યા પ્રસંગમાં દિલમાં એવો રંગ જ ન આવે અને દુન્યવી આપત્તિના પ્રસંગમાં કશું બગડી ગયું; ખોવાઈ ગયું ન લાગે !

એટલે તો જુઓ રાજા કુમારપાળને એકછત્રી સામ્રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે એમાં ધર્મનો રંગ વધતો છે ! કેમકે એ ધર્મસાધના કરતાં તે ગદ્ગદ દિલથી કરતા એમને થયા કરતું કે ‘અહો ! આ કેવું આશ્ચર્ય કે મારા જેવા મહા અયોગ્યને આ તરણતારણ વિશ્વોદ્ધારક જિનશાસન મળ્યું ? દેવાધિદેવ અરિહંત પરમાત્મા

મળ્યા ! હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા સદ્ગુરુ મળ્યા !' એમને એકેક સાધના કરતાં કરતાં પ્રભુ પર અને સાધના પર હેયું રડું રડું થતું હતું, માટે તો એકવાર આરતી ઉતારતાં 'મને પ્રભુએ ૧૮ દેશોનો સમ્રાટ બનાવ્યો ! ને હું શું છએ ઋતુના પુષ્પ યડાવવા જેટલી ભક્તિ ન કરું ?' એમ વિચારી ત્યાં જ સંકલ્પ કરી લીધો કે 'છ ઋતુના પુષ્પ ન યડાવું ત્યાં સુધી અન્નપાણી ત્યાગ !' ગદ્ગદ હેયાની સાધના વિના આ ધર્મરંગ ક્યાંથી વધે ?

ત્યારે ધર્મનો રંગ વધતો હોય ત્યાં દુન્યવી સંપત્તિ વધ્યાના આનંદ નહિ, પણ જૈનધર્મ-ધર્મસાધના મળ્યાના આનંદ રહે; અને એ આનંદની આગળ દુન્યવી કોઈ આપત્તિ આવ્યાના એવા દુઃખ ન થાય.

એટલે તો એકવાર ગિઝનીનો બાદશાહ, કુમારપાળ ચોમાસામાં પાટણ બહાર નીકળતા નથી માટે, ગુજરાતનું રાજ્ય પડાવી લેવા લશ્કર લઈ ચડી આવ્યો ! અહીં કુમારપાળને રાજ્ય જવાનો ડર નથી, કિન્તુ પ્રજા એ તુર્કોથી ત્રાસ ન પામે, દુઃખી ન થાય, એટલા માટે વિચારમાં પડ્યા 'શું કરવું ?' ધર્મનો રંગ એવો છે કે સંકલ્પ તોડવો નથી. તેથી ગયા ગુરુ પાસે, વાત કરી પૂછે છે, 'મારે શું કરવું ?' ગુરુએ મંત્રથી તુર્ક બાદશાહને સીધો પલંગમાં સૂતેલો પલંગ સાથે ઉઠાવી અહીં ઉતાર્યો ! બાદશાહ જાગીને જુએ છે કુમારપાળ તલવાર લઈ ઊભા છે; નમી પડ્યો, માફી માગે છે. અહીં કુમારપાળ એના રાજ્યને પોતાની આજ્ઞામાં લઈ શકે, પરંતુ ધર્મનો રંગ એવો છે કે રાજ્યસંપત્તિનો એવો આનંદ નથી, તેથી ગિઝનીના મુસ્લીમ બાદશાહને એના રાજ્યમાં છ મહિના અહિંસા પળાવવાનું જ માત્ર માંગી લે છે !

આ ધર્મરંગ વધતો રહેવાનું કારણ દેવ, ગુરુ, ધર્મ, ધર્મસાધનાઓ અને ધર્મના અંગો પર ઓવારી જઈ એના પ્રત્યે દિલ ગદ્ગદ, ભીનું ભીનું અને પીગળી ગયેલું રાખે છે. ધર્મનો આ મર્મ સમજી દરેક ધર્મસાધના ગદ્ગદ, ભીનાભીના અને પીગળેલા દિલથી કરવાની.

## ૨૧) પ્રભુનું આલંબન ધરતાં પ્રભુતા-સૌભાગ્ય મળે

(લેખાંક-૧)

મહાકવિ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં ગાયું કે “આલંબન ધરતાં પ્રભુતણું સેવક પ્રભુતા સૌભાગ્ય” અર્થાત્ શ્રી વીતરાગ અરિહંત પ્રભુનું આલંબન ધરાય તો આલંબન ધરનાર સેવકને પ્રભુતાનું સૌભાગ્ય મળે છે, અથવા પ્રભુતા અને સૌભાગ્ય મળે છે.

અહીં પ્રભુતા દુનિયાના જીવો પર મળે, અર્થાત્ જીવોનો પોતે પ્રભુ-સ્વામી બને, એ કાંઈ મોટી વસ્તુ નથી, કાંઈ મોટી સિદ્ધિ નથી; કેમકે એના પર પોતાના આત્માને રોગમાં, અકસ્માતમાં, જરા અવસ્થા સામે, તેમજ મૃત્યુ વખતે, કે પરલોકમાં, કોઈ શરણ, રક્ષણ કે આધાર મળતો નથી. મોટો સમ્રાટ રાજા હોય છતાં એ રોગ વગેરે આપત્તિઓમાં પોતાને એકલાને દીન-હીન-અનાથપણે બધું સહન કરી જ લેવું પડે છે, ને નજર સામે એ મોટું રાજ્ય-રાણીઓ-ખજાના-મંત્રી, અમલદાર વર્ગ, મોટી સેના વગેરે બધા ઊભા હયાત છતાં પોતાને એની સામે લાચારીથી ટગર ટગર જોયા જ કરવું પડે છે. મોટું રાજ્ય, ખજાના વગેરેમાંની કોઈ પણ વસ્તુ નથી કોઈ રોગની વેદના ઓછી કરી શકતી, નથી કોઈ અકસ્માતમાં સ્વસ્થ કરી શકતી, નથી કોઈ મૃતકને મૃત્યુની કારમી પીડા અટકાવી શકતી, યા એમાંની કોઈ વસ્તુ નથી પરલોકમાં સાથે ચાલી શકતી, કે નથી કોઈ સદ્ગતિ તરફ આપણા આત્માને વાળી શકતી. તો પછી અહીં માત્ર આ જીવન પૂરતી એ બધા પર માલિકી મળી એટલા માત્રથી એના પર ‘પ્રભુત્વ’ મળ્યું કહેવાનો શો અર્થ ? અને ખરેખર જોઈએ તો આ બધાની માલિકી મળ્યાથી જ અહીં આ ભવે અશાંતિ-ચિંતા-ભય-સંતાપ વગેરે ઊભા થાય છે ! અને પરભવે જનમ-મરણની પરંપરા તથા દુર્ગતિઓનાં દુઃખો જાલિમ ઊભા થાય છે ! એટલે આ ભવ અતિ અનર્થકારી નીવડે છે. તેથી આની માલિકી ને પ્રભુત્વ કહીએ તો પણ એ પ્રભુતા ગોઝારી પ્રભુતા કહેવાય.

વાસ્તવમાં સારી પ્રભુતા-પ્રભુત્વ આપણી માન્યતા પર જોઈએ, આપણી વૃત્તિઓ તથા લાગણીઓ પર જોઈએ. પ્રભુત્વ આપણી ઈન્દ્રિયો પર, આપણી વાણી પર અને આપણી કાયિક પ્રવૃત્તિઓ પર લાવવાનું છે. આ બધા પર એવું

પ્રભુત્વ, એવું વર્ચસ્વ કે બધી અસત્ માન્યતાઓ, મલિન વૃત્તિઓ, અશુભ લાગણીઓને લેશ પણ આપણા દિલમાં સ્થાન ન મળે ! એ ઉઠવા જ ન પામે ! એમ ઈન્દ્રિયો, વાણી તથા કાયા પર એવું આપણું વર્ચસ્વ હોય કે એ કોઈ પણ અશુભ, અસત્ વિષયમાં જઈ શકે નહિ. તેમજ વર્ચસ્વ એવું હોય કે પવિત્ર માન્યતા, પવિત્ર વૃત્તિઓ તથા શુભ લાગણીઓ દિલમાં ધાર્યા પ્રમાણે રમતી રાખ્યા કરીએ. એમ ઈન્દ્રિયો, વાણી તથા કાયાને શુભ પ્રશસ્ત-વિષયોમાં ધાર્યા પ્રમાણે જોડેલી રાખી શકીએ.

આ પ્રભુત્વ સાચું પ્રભુત્વ છે, કલ્યાણકારી અને મહામંગલકારી પ્રભુત્વ છે; કેમકે એનાથી જીવનમાં ખરેખરી શાંતિ, નિશ્ચિંતતા અને અખૂટ આનંદ-પ્રવાહ બન્યા રહે છે; તેમજ પરલોક સુંદર સર્જાય છે, સદ્ગતિ મળે છે, સદ્ગતિની પરંપરા ઊભી થાય છે.

એટલા જ માટે જો આપણે અવિવેકી ન હોઈએ, વિવેકી હોઈએ, તો સાચા પ્રભુત્વને સમજી જે દુન્યવી માયાના પદાર્થો પર ખરેખર પ્રભુત્વ કર્મનું છે, એના પર પ્રભુત્વ-માલિકીનો દાવો આપણે ન રાખીએ અને માન્યતા-લાગણી-વૃત્તિ વગેરે પર જે સાચું પ્રભુત્વ આપણી પાસે છે એનો ઉપયોગ કરી મલિન માન્યતાઓ-લાગણીઓ-વૃત્તિઓ વગેરેને ઊઠવા જ ન દઈએ. દા.ત. મિથ્યાશાસ્ત્રોના મિથ્યાસિદ્ધાન્તોની માન્યતા ન જ રાખીએ. તેમજ હિંસાદિ પાપોની વૃત્તિ, ને કોષાદિ કષાયોની લાગણીઓ, તેમજ હાસ્ય-રતિ-અરતિ વગેરેની લાગણીઓ, તથા કામવાસનાની લાગણીઓ ન રાખીએ; પરંતુ એથી ઊલટું સર્વજ્ઞ કથિત સિદ્ધાન્તોની માન્યતા તથા સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મની માન્યતા સચોટપણે રાખીએ; તેમજ મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદની લાગણીઓ, તેમજ ક્ષમા-નમ્રતા વગેરેની લાગણીઓ રાખીએ; તેમજ અહિંસા-સત્ય વગેરેની વૃત્તિઓ રાખીએ. એમ દેવાધિદેવની ભક્તિ, સાધુસેવા અને સંઘસેવાની સહજ વૃત્તિ રાખીએ.

એમ, ઈન્દ્રિયોને દુન્યવી વિષયોમાં જતી અટકાવીએ. વાણી પાપનું ન બોલે; તેમજ આપણા તથા અન્યોના કષાય અને મોહની ઉદારણા કરે તેવું જીભ ન બોલે, એમ બીજાને અપ્રિય-વાણી ન બોલે, એમ જડના ગુણગાનનું વાણી ન બોલે એ વર્ચસ્વ જીભ પર રાખીએ. એવી રીતે કાયા તથા અવયવોને અઢાર પાપસ્થાનકની પ્રવૃત્તિ કરતા અટકાવીએ; તેમજ ઈન્દ્રિયોને શુભ વિષયમાં જોડીએ, એવું એના પર પ્રભુત્વ જમાવીએ. દા.ત. આંખને ભગવાનની મૂર્તિ ઉપર અને શાસ્ત્રોના અક્ષર ઉપર જોડીએ; ચાલતાં કે બીજા કામકાજમાં જીવરક્ષાર્થે જોડીએ. એમ કાનને પ્રભુના ગુણગાન-શ્રવણ, જિનવાણી-શ્રવણ, વડિલો પાસેથી હિતશિક્ષા-શ્રવણ કે મહાપુરુષોના

ચરિત્ર-શ્રવણમાં જોડીએ. એમ બીજી ઈન્દ્રિયોને શુભ વિષયોમાં જોડવાની. આ આપણું સાચું પ્રભુત્વ છે, કલ્યાણકર પ્રભુતા છે.

એવી રીતે વાણીને શુભ વિષયમાં જોડવા પ્રભુનાં સ્તોત્ર-પાઠ-સ્તુતિ, સ્તવન-ગુણગાન, બીજાને હિતોપદેશ, કુટુંબ આગળ રાતનાં કે રવિવાર જેવા રજાના દિવસે મહાપુરુષના ચરિત્ર વાંચવા વગેરેમાં લગાડીએ.

એમ કાયાને પણ શુભ વિષયોમાં લગાડવાની; જેમકે દેવાધિદેવનાં દર્શન-વંદન-પૂજન, તીર્થયાત્રા-સાધુસેવા, સામાયિક-તપ-જપ, શાસ્ત્રાધ્યયન...વગેરેમાં કાયાને પ્રવર્તાવવી.

આમ કાયા-ઈન્દ્રિયો-વાણી અને મનને અશુભ વિષયોમાંથી હટાવી શુભ વિષયોમાં લગાડ્યા કરવા એના પર આપણું વર્ચસ્વ યાને પ્રભુત્વ જમાવવાનું છે.

પૂર્વોક્ત વિચારણાથી એ તો સમજાઈ ગયું હશે કે સાચું પ્રભુત્વ-વર્ચસ્વ બાહ્ય જડ ચેતન પદાર્થો ઉપરનું નથી, કિન્તુ આપણા આત્માની આત્મ્યન્તર માન્યતાઓ-લાગણીઓ-વૃત્તિઓ વગેરે ઉપરનું છે. આપણે કેવી માન્યતા ધરાવવી, ખોટી કે સાચી; કેવી લાગણીઓ રાખવી, કોષાદિની કે ક્ષમાદિની; કેવી વૃત્તિઓ ધરવી, નાસ્તિક અધર્મી અનાર્થો કે પશુઓ જેવી નીચ હલકટ ક્ષુદ્ર પાપવૃત્તિઓ કે આસ્તિક ધાર્મિક ઉત્તમ પુરુષોના જેવી ઉત્તમ ઉમદા પવિત્ર વૃત્તિઓ; એના પર આપણું પ્રભુત્વ છે. એમ, ઈન્દ્રિયો-વાણી-ગાત્રો-કાયા તથા મનને પ્રવર્તાવ કેવા પુરુષાર્થની સહાય દેવી,-સત્ કલ્યાણ પુરુષાર્થની ? કે અસત્ અહિતકર પુરુષાર્થની ? દૈવી પુરુષાર્થની કે રાક્ષસી પુરુષાર્થની ? એના પર આપણું વર્ચસ્વ છે અને આ બધા સારી માન્યતા વગેરે ભાવો પર આપણી પ્રભુતા એ સાચી કલ્યાણ પ્રભુતા છે.

ફક્ત સવાલ એ થાય કે આ પ્રભુતા પ્રગટાવવી કેવી રીતે ? તત્ત્વથી જોતાં એમ લાગે કે બાહ્ય પરની પ્રભુતા તો કર્મને આધીન છે તેથી કર્મ અનુકૂળ હોય તો બાહ્ય પર પ્રભુતા આવે, પરંતુ આત્મ્યન્તર શુભ વૃત્તિઓ-માન્યતા-લાગણીઓ વગેરે તો આપણા ઉદમને આધીન છે, તેથી આપણે ધારીએ તો એના પર પ્રભુત્વ જમાવી શકીએ.

હવે જો એ આપણા ઉદમને જ આધીન છે, તો બીજા કોઈ ઉપાયની શી જરૂર જ છે કે પ્રશ્ન ઊભો રહે કે ‘આત્મ્યન્તર પર આપણું પ્રભુત્વ કેમ જામે ?’ આમ ઉપલક દૃષ્ટિએ લાગે, પરંતુ એ એટલું સહેલું નથી, નહિતર તો ધર્મ સમજ્યા પછી તો આપણે ક્યારનું ય એ આપણી વૃત્તિઓ પર વર્ચસ્વ પ્રભુત્વ જમાવી દીધું હોત. નથી જમાવી શક્યા એ સૂચવે છે કે કોઈ ઉપાયની જરૂર છે.

અહીં કવિ ઉપાય કહે છે ‘આલંબન ધરતાં પ્રભતણું સેવક પ્રભુતા સૌભાગ્ય’ પ્રભુનું આલંબન ધરતાં સેવકને સાચી પ્રભુતાનું આભ્યન્તર પરની પ્રભુતાનું સૌભાગ્ય મળે. આની વિચારણા હવે પછી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૦,અંક-૨૮,તા.૧૦-૪-૧૯૮૨

## ૨૨ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં સાચી પ્રભુતા કઈ એ વિચાર્યું. મેળવવા જેવી સાચી પ્રભુતા કોઈ હોય તો આપણી માન્યતાઓ, વૃત્તિઓ ને લાગણીઓ ઉપર આપણે પ્રભુતા મેળવવા જેવી છે. એમ પોતાની ઈન્દ્રિયો-વાણી-ગાત્રો-કાયા અને મન-વિચારણા ઉપર પ્રભુતા મેળવવા જેવી છે.

હવે એ વિચારીએ કે આ પ્રભુતા મેળવ્યાથી શો લાભ ?

દા.ત. પોતાની માન્યતા પર પ્રભુત્વ હોય કે ‘મારે માનવ જીવનવ્યવહાર સંબંધમાં, ધર્મ સંબંધમાં અને તત્ત્વ સંબંધમાં કેવી માન્યતા ધરવી એ મારી મુનસફીની વાત છે, ને તે હું એવી માન્યતાઓ ધરાવું કે જે મારા આત્માને હિતકારી થાય.

દા.ત. જીવનવ્યવહારમાં એક અગત્યનો વ્યવહાર ખાનપાનનો છે. આના અંગે એક ચોક્કસ પ્રકારની એવી માન્યતા રાખું કે

“કમ ખાય, ગમ ખાય, ને નમ જાય, એ સુખી રહે.” ‘કમ’ એટલે ઓછું અને મિઠાઈ, ફરસાણ વિનાનું હલકું ખાવાથી, તેમજ વયમાં વયમાં એકાસણા, ઉપવાસ વગેરે તપ કરવાથી, હોજરીને આરામ મળતો રહે છે; તેથી હોજરી સશક્ત રહે છે, જે ઠેઠ વૃદ્ધ અવસ્થા સુધી સારું કામ આપતી રહે છે. એટલે એથી ઠેઠ ઘડપણે પણ ખોરાકમાંથી રસ-રુધિર...વગેરે ઠીક ઠીક બનતા રહી દીર્ઘ આરોગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્ય જળવાય છે. આ માન્યતા ધરવા પર આપણું પ્રભુત્વ છે, ને એ ધરીએ તેથી ખાનપાન અંગેની (૧) ઘણી બધી લાલચોથી બચી જવાય છે; ને (૨) એ લાલચોની પાછળ થતા અનુચિત, અનિચ્છનીય વિચાર-વાણી-વર્તવથી બચી જવાય છે, તેથી (૩) નિર્મળ યશ મળે છે; (૪) ખોટા વિચારથી બચાય છે; (૫) ધર્મ-ધર્મભાવના સ્થિરતાથી થાય છે. આ બધાને મુખ્યતાએ આપણી માન્યતા ઉપર આધાર છે. આ માન્યતા ખોટી નથી એ વર્તમાન દાખલાઓ કહી રહ્યા છે. જેવા કે

અમેરિકામાં ત્રણ ઉંદર પર ખોરાકનો અખતરો કર્યો. એમાં (૧) જે ઉંદરને ચોવીસે કલાક ફાવે તે ખાવાની છુટ હતી તે ઉંદર વહેલો મર્યો; (૨) જે ઉંદરને

ચોવીસ કલાકે એક જ વાર સીધું સાદું ખાવા અપાતું તે પેલાની પછી મર્યો; (૩) ૪૮ કલાકે જેને એકવાર ખાવા અપાતું તે ઉંદર છેલ્લે મર્યો ! પૂ. બાપજી મહારાજે જીવનના છેલ્લા ૩૫-૪૦ વરસ વરસીતપ સતત ચાલુ રાખ્યો, એમાં ય ભોજન સાદું; તો ૧૦૪ વરસ સુખે જીવી ગયા. આયંબિલના દીર્ઘ તપસ્વીઓ જેમના પારણાં ય મિઠાઈ-ફરસાણ રહિત તથા વધુ ધી વિનાના હોય છે, એ પણ દીર્ઘ આરોગ્યને દીર્ઘ આવરદા ભોગવે છે.

આ બધું જોતાં ખાનપાનના વ્યવહાર અંગેની ‘કમ ખાના, ગમ ખાના, નમ જાના’ની માન્યતા કેમ ન ધરીએ ? ને એ માન્યતા આપણને કેમ સુખી ન કરે ?

એમ બીજાની સાથેના વ્યવહારમાં ગમ ખાતા રહીએ, તો સુખે જીવાય. આ માન્યતા પર પણ પ્રભુત્વ રાખવા જેવું છે. ગમ ખાવામાં એટલે કે ખામોશ-સહિષ્ણુતા-ધીરજ રાખવામાં અજ્ઞાન માણસને લાગે કે ‘કાયરતા છે, ને નમાલાપણું છે,’ કિન્તુ ગમ ખાવામાં વાસ્તવમાં આપણું સત્ત્વ વિકસે છે, કેમકે વાતવાતમાં ગુસ્સાથી ઝટ ઊકળી ઊઠવાની આપણી અનાદિની કુટેવ પર અંકુશ મૂકીએ તો જ ઊકળી ન ઊઠતાં ગમ ખાવાનું ને ખામોશ રાખવાનું બની શકે; ને એ અંકુશ મૂકવામાં સત્ત્વ વાપરવું પડે છે, તેથી સત્ત્વ વિકસ્વર થાય છે. આપણા આત્માને આ પહેલો લાભ.

ત્યારે ગમ ખાવામાં સામો કદાચ શેરખાં થાય, પણ સરવાળે એને જ પસ્તાવો થાય છે. એ આપણી ગમ ખાવાની કિંમત આંકે છે, આપણી સમતા-શાંતિ અને વાત્સલ્યની કદર કરે છે, આપણા ગુણ ગાય છે. ઉપરાંત ગમ ખાવામાં ખામોશ-સહિષ્ણુતા અને ધીરજ ધરવામાં આંધળિયા સાહસથી બચાય છે. અનેક અનર્થોથી બચાય છે, ને આર્થિક લાભ, લોકપ્રિયતા, શારીરિક, માનસિક, સ્વસ્થતા...વગેરે અનેક લાભ થાય છે. મૂળમાં ‘ગમ ખાના’ ની માન્યતા પર આપણું પ્રભુત્વ રહેવું જોઈએ. કે ‘હું આ જ માન્યતાથી જીવન જીવું.’

જીવનવ્યવહાર અંગેની માન્યતા બીજું એ કે ‘કૃતજ્ઞતા અને પરાર્થકરણથી જીવીએ તો હૃદયને ભારે શાંતિ, આલ્લાદ અને પવિત્રતા મળે,’ કૃતજ્ઞતામાં ઉપકારીનો ઉપકાર હંમેશા યાદ રાખીને શક્ય ઋણ ચુકવવા તન-ધન-વચનથી પ્રયત્નમાં રહેવાનું છે. પરાર્થકરણમાં આપણા સ્વાર્થના રસ કરતાં બીજાનાં સ્વાર્થનો રસ વધુ રાખવાનો. પૂછો-એથી શો લાભ ? આ લાભ કે,-

દા.ત. પ્રભુદર્શન પૂજા વયમાં નહિ પણ બાજુએ ઊભા રહીને કરીએ તો પાછળવાળાને દર્શનાદિમાં અંતરાય ન પડે, એનાં સુકૃતમાં ભંગ પાડનારા ન બનીએ,

તેમજ એનું મન કલુષિત થવામાં આપણે નિમિત્ત ન થવાય; ઊલટું એને આપણે પ્રિય થઈએ.

બિમારની ખબર કાઢવા ગયા ત્યાં જો એની બિમારી અંગે બે મિનિટ વાત કરી, પછી તરત આપણી જુની ચાલુ બિમારીની વાત ૧૨-૧૨ મિનિટ લંબાવીએ, તો સામાને કંટાળો આવે, ને એના મનને થાય કે ‘આ લપ હવે અહીંથી જાય તો સારું.’ પરંતુ જો એની વાત ૧૨-૧૨ મિનિટ કરીએ તો એને થાય કે ‘આ અહીં આવતા રહે તો સારું.’ બોલો શું સારું ? સામાના સ્વાર્થમાં વધુ રસ રાખવાનું સારું ? કે પોતાના સ્વાર્થમાં વધુ રસ રાખવાનું સારું ? કહેવું જ પડે કે સામાના સ્વાર્થમાં વધુ રસ રાખવાનું સારું. તો આ બતાવે છે કે (૧) આપણા કામકાજ કરતાં બીજાને તકલીફ પડે એમાં આપણે નિમિત્ત ન બનીએ, એ ખાસ જોવાનું. એમ, (૨) બીજાને આપણે કે આપણી વસ્તુ ઉપયોગમાં આવે એ રસ આગળ પડતો રાખી વર્તાય તો આપણને પ્રકૃતિવિતતા અને લોકપ્રિયતા ગુણ કમાવા મળે.’ એ માન્યતા પર પ્રભુત્વ રાખી એ પ્રમાણે વર્તવાનું.

આજના માનસશાસ્ત્રીઓએ પણ આ શોધ કરી છે કે ‘Take more interest in others’ self rather than in your self, you will lead a successful life’ અર્થાત્ તમારી જાત કરતાં બીજાઓના સુખમાં વધુ રસ રાખો, તો તમે સફળ જિંદગી જીવશો.

આવી બીજી પણ જીવનવ્યવહાર સંબંધી હિતકારી તત્ત્વની માન્યતા પર આપણે પ્રભુત્વ રાખીએ તો અનેકાનેક લાભનું કારણ બને છે.

જેમ જીવનવ્યવહાર સંબંધી સારી માન્યતાઓ તેમ ધર્મ અને તત્ત્વ સંબંધી પણ સારી માન્યતા પર પ્રભુત્વ રાખવાનું છે.

ખાસ તો પરલોક-દૃષ્ટિએ આપણે ધર્મ અને તત્ત્વ ‘જિને કહ્યું તે જ સાચું’ એવી સચોટ માન્યતા ધરવાની છે. એ માન્યતા પર આપણે એવું પ્રભુત્વ સ્થાપવાનું છે કે ‘કદાચ દૈવી ઉપદ્રવ આવે તો પણ માન્યતા તો મારી આ જ.’ પછી જીવનના પ્રસંગો અને પદાર્થોને જિનોક્ત તત્ત્વ-વ્યવસ્થાના અનુસારે જ મૂલવવાના-નવાજવાના. દા.ત. જિનોક્ત તત્ત્વ-વ્યવસ્થામાં લક્ષ્મી અને વિષયો તથા પાપારંભ-સમારંભો ભયાનક અને ત્યાજ્ય કહ્યા છે; તો આપણે એને એવા જ લેખવાના. આનાથી મહાન લાભ એ કે ચિકણાં પાપકર્મ બંધાતા અટકી જાય. લક્ષ્મી-પરિવાર પરના પ્રભુત્વ કરતાં આ સત્ માન્યતા પરના પ્રભુત્વની સાચી બાદશાહી છે. આ લોક પરલોક ઉજ્જવળ બને છે. પેલા પ્રભુત્વમાં અંધકાર છે.

## ૨૩ સાચી પ્રભુતા : પ્રભુનાં આલંબને

(લેખાંક-૩)

સાચું પ્રભુત્વ મોટી સેના, પરિવાર, મોટા સામ્રાજ્ય, ખજાના વગેરે જડ-ચેતન પદાર્થ ઉપરનું નહિ, કિન્તુ આપણી માન્યતા ને આપણી વૃત્તિઓ વગેરે ઉપરનું પ્રભુત્વ એ સાચું પ્રભુત્વ ગણાય; એ વિચારણા ચાલે છે. એમાં માન્યતા ઉપરનું પ્રભુત્વ એ ધરાવીએ કે દિલમાં મિથ્યા માન્યતાને મચક ન આપતાં સારી જ માન્યતા અખંડ ધરી રાખીએ. ‘ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવોએ જે આજ્ઞા ફરમાવી જે ધર્મ અને જે તત્ત્વ ભાષ્યાં, એ જ સાચા અને શંકા વિનાના.’ એવા દૃઢ રંગવાળી માન્યતા એ જ સાચી માન્યતા છે; કેમકે એ પ્રભુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે, એમને અસત્ય ભાષણના રાગ દ્વેષ અજ્ઞાન વગેરે કોઈ કારણ નથી. આ માન્યતા પર પ્રભુત્વ રાખી એને અખંડ જાળવી રાખીએ તો વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય બંધાય છે. એ દેવગતિનાં સઘળાં પુણ્ય બંધાય છે;

એમ આપણી માનસિક વૃત્તિઓ પર પ્રભુત્વ રાખી દયા-ન્યાયનીતિ-સદાચાર વગેરેની જ પવિત્ર વૃત્તિઓ જ રાખીએ, ને હિંસા-જુદ-માયા-અનીતિ-દુરાચાર વગેરેની મલિન વૃત્તિઓને મનમાં પેસવા જ ન દઈએ;

ધન-માલનું પ્રભુત્વ કર્મને આધીન છે; સારી માન્યતા પરનું પ્રભુત્વ એ આપણને સ્વાધીન છે.

આમાં જગત શું કરે છે એ આપણે નહિ જોવાનું; કેમકે આપણા આત્માનો ઉદ્ધાર અને ઉન્નતિ-ઉત્ક્રાંતિ આપણી પવિત્ર વૃત્તિઓ ઉપર આધારિત છે, કિન્તુ જગતના ચીલે ચાલવા પર આધારિત નહિ.

રુડો માનવ અવતાર મળ્યો છે એ અનાદિ કાળથી ચાલી આવતી મલિન વૃત્તિઓ અટકાવી વૃત્તિઓ પર પ્રભુત્વ રાખી પવિત્ર વૃત્તિઓ કેળવવા માટે મળ્યો છે.

આ સોનેરી તક છે. અહીંથી ચાલ્યા પછી તક ગઈ. બીજે આવો કલાસ નથી.

એવું ગભરાવાની જરૂર નથી કે ‘આપણે જો પવિત્ર વૃત્તિઓ રાખીએ, પરંતુ બીજાઓ આપણી પ્રત્યે માયા-અનીતિ વગેરે દાખવે તેથી તો આપણે ઠગાઈ જ જઈએ,’ આવી ગભરામણની જરૂર નથી; કેમકે આપણા ભાગ્યમાં હોય તે કોઈ



મિથ્યા કરી શકનાર નથી.

દુન્યવી સારી પ્રાપ્તિ મલિન વૃત્તિઓ પર નહિ કિન્તુ પુણ્ય પર ભાગ્ય પર આધારિત છે.

ભાગ્ય સારું હોય તો જ સારી પ્રાપ્તિ થાય છે. કેટલીકવાર અનીતિથી પૈસા મળતા દેખાય, પરંતુ એમ પૈસા કરી લેનારના પૈસા દિલમાં માયા અને બીજી મલિન વૃત્તિઓ ઊભી કરે છે. એ કોઈ સારી પ્રાપ્તિ ન ગણાય.

પુણ્યો શ્રાવક પવિત્ર વૃત્તિઓ ધરતો હતો તો મનથી એને સાચી બાદશાહી હતી, ને એ અવ્વલ કોટિના સામાયિક કરી શકતો. જુઓ મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકને પુણ્યા શ્રાવક પાસે ભીખ માગવા આવવું પડ્યું, પુણ્યાને શ્રેણિક પાસે ન જવું પડ્યું. બસ, વાત આ છે કે આપણે વૃત્તિઓ પર પ્રભુત્વ અજમાવી મલિન એક પણ વૃત્તિ ઊઠવા ન દઈએ અને પવિત્ર વૃત્તિઓ ઘણી બધી કેળવતા રહીએ.

દા.ત. પહેલા નંબરમાં પાપી વૃત્તિઓ બંધ કરી દઈ ધાર્મિક વૃત્તિ પર પ્રભુત્વ રાખવું જરૂરી છે. આજના સિનેમા-છાપાં પાપી વૃત્તિઓને જગાવે છે, કેમકે બિભત્સ, અશ્લીલ દૃશ્યો દેખાડે એટલે માણસને સહેજે અનાદિવાસનાઓ વશ એ ટેસથી જોવાની વૃત્તિ રહે છે. તે પણ દૃશ્ય લાંબું ચાલે તો સારું એવી પાપિષ્ઠ વૃત્તિ રહે છે ! સારી પવિત્ર વૃત્તિઓ પર પ્રભુત્વ રાખવું હોય એણે એવા નિમિત્તોથી જ દૂર રહેવું જોઈએ, આ પણ આપણું પ્રભુત્વ છે કે આવાં પાપ-નિમિત્તો સેવવાની વૃત્તિ જ ન રહે, અને જીવનભર ‘મારે આવા સિનેમા, ગરબારાસ, નૃત્ય વગેરેનાં દર્શન, શૂંગારી નવલિકા-વાંચન ઇત્યાદિને દેશવટો જ દઈ દેવાનો.’ એવી વૃત્તિ રહે.

એમ આપણી લાગણીઓ પર આપણે પ્રભુત્વ રાખીએ, વર્ચસ્વ રાખીએ, તો બીજાઓ પ્રત્યે વૈર-વિરોધ-કઠોરતા, દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અસૂયા, દોષદૃષ્ટિ વગેરે મલિન લાગણીઓને આપણા મનમાં ઊઠવા જ ન દઈએ. પણ એના બદલે સ્નેહ-મૈત્રી-કરુણા પ્રમોદ, ગુણાનુરાગ, દોષ-હલકાઈની ઉપેક્ષા વગેરે શુભ લાગણીઓ જ આપણા દિલમાં રમતી રાખીએ.

**આપણી વાણીના અને મનના આપણે માલિક છીએ.**

જેમ આપણે આપણી વાણીના માલિક છીએ તો જેવી મીઠી મધુ પ્રિય સત્ય સ્વ-પર હિતકારી વચન આપણે બોલવા ધારીએ તેવા બોલી શકીએ છીએ; તેમ આપણે ખ્યાલ કરવો જોઈએ કે વાણીની જેમ મન ઉપર પણ આપણી માલિકી છે. તેથી એ મનમાં આપણે ધારીએ તેવી દુશ્મન પ્રત્યે કે આપણને અણગમતું કરનાર પ્રત્યે પણ સ્નેહ-મૈત્રીભાવ-કરુણા-ગુણદૃષ્ટિ વગેરે શુભ લાગણી રાખી શકીએ છીએ.

તમને થશે કે ‘ખરેખર આપણે આપણા મનના માલિક છીએ ?’ હા, જુઓ આજે બજારમાંથી શી શી ચીજવસ્તુ લાવવાની છે એના વિચારમાં હોઈએ એમાં અચાનક ખ્યાલ આવ્યો કે આજે કે કાલે અમુકનો હિસાબ પતાવવાનો છે, તો મનને પેલી ખરીદીની વસ્તુઓના વિચારમાંથી આના હિસાબના વિચારમાં મનને તરત લગાડી દઈએ છીએ કે એની સાથે શી શી લેવડ દેવડ કરી છે. આપણા મનના આપણે માલિક હોયા વિના આ બની શકે ?

જે વસ્તુની આપણને વધારે ગરજ લાગે તેના વિચારમાં મન લગાડી દેતાં વાર નથી લાગતી. તો જો આપણે મૈત્રી-સ્નેહ-કરુણા, ગુણાનુરાગ-ગુણદૃષ્ટિ, પરદોષ-ઉપેક્ષા...વગેરે ભલી લાગણીઓની ગરજ ઊભી કરી દઈએ કે ‘આ કિંમતી મનુષ્યજન્મથી જ આ ભલી લાગણીઓ ઊભી કરી શકાશે તો મારે આ જ ખપે મલિન લાગણીઓ તો પશુ કે અનાર્થ મનુષ્યના ભવે પણ કરી શકાય છે. એ ક્યારાને અહીં હું ઉત્તમ આર્થ માનવના અવતારે શા માટે મનમાં ઘાલું ?’ આ હિસાબથી શુભ લાગણીઓની ગરજ ઊભી કરીએ પછી આપણા મન પર આપણા પ્રભુત્વનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

શુભ લાગણીઓમાં મૈત્રી-કરુણાની જેમ ક્ષમા, નમ્રતા-સરળતા અને નિસ્પૃહાની શુભ લાગણીઓ મનમાં રમતી રાખવાની છે ને એની પ્રતિપક્ષી ક્રોધ-અભિમાન-માયા તથા લોભ-આસક્તિ-મમતાની બૂરી લાગણીઓ અટકાવવાની છે.

વૈર-વિરોધાદિ કે ક્રોધાદિની મલિન લાગણીઓ અટકાવી મૈત્રી આદિ તથા ક્ષમા આદિની ભલી લાગણીઓ મનમાં રમતી રાખવા માટે આ પણ એક વિચાર છે કે ‘આપણે જે બાહ્ય વસ્તુઓ કે બાહ્ય માન-અપમાન વગેરે ભાવો ખાતર મેલી લાગણી કરવા જઈએ છીએ એ બાહ્ય વસ્તુઓ ને બાહ્ય સન્માનાદિ ભાવો તો આપણા શુભાશુભ કર્મના અનુસારે મળવાના છે, આપણે મેલી લાગણી કરીએ તેથી કાંઈ એ સુધરવાના નથી કે સારા મળવાના નથી; પછી મેલી લાગણીઓ ફોગટ શા સારું કરવી ? ડાહ્યો માણસ તે કે જે ફોગટ નિષ્ફળ કામ ન કરે. લાગણી પર આપણું પ્રભુત્વ છે, ને શુભ લાગણીઓ સફળ જ છે, સારા પરિણામને આપનારી છે, તો શા માટે આના પર પ્રભુત્વ અજમાવી આ શુભ જ લાગણીઓ ન કરીએ ? ન રાખીએ ?

આ પ્રભુત્વ આપણી ઈન્દ્રિયો ને આપણાં હાથ, પગ, મોં, માથું વગેરે ગાત્રો તેમજ આપણા ધન માલ વગેરે પર પણ પ્રભુત્વ રાખી એને સારા સ્થાનમાં જ જોડવા જોઈએ.

આવા બધા શુભ ભાવો પરના પ્રભુત્વનો ઉપયોગ આપણા જીવનને સંતનું

જીવન બનાવે છે માનવોત્તર દિવ્ય જીવન બનાવે છે, કલેજે મહા ઠંડક ને મનમાં મહા બાદશાહી તુષ્ટિ અને સ્ફુર્તિ અને નિત્ય પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરાવે છે. માટે આ જ સાચી પ્રભુતા છે, અને એ વીતરાગ પ્રભુના આલંબન ધરતાં કેમ પ્રાપ્ત થાય, તે હવે જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૩૦, તા. ૨૪-૪-૧૯૮૨

(૨૪) (લેખાંક-૪)

ગત લેખમાં એ જોયું કે ધન-માલ સામ્રાજ્ય, સંસ્થા વગેરે બાહ્ય વસ્તુ પર પ્રભુત્વ છે, પરંતુ જો આંતરિક વૃત્તિઓ, લાગણીઓ અને માન્યતાઓ પર પ્રભુત્વ નથી, તેમજ ઈન્દ્રિયો, વાણી વગેરે પર પ્રભુત્વ નથી, તો મલિન વૃત્તિઓ અને મેલી લાગણીઓ વગેરેથી જીવન ચિત્તના સંકલેશો અને ખરાબીઓથી અશાંત, ઉન્મત્ત અને કંગાળ જીવાતું રહેશે. માટે સાચી પ્રભુતા આના પર જમાવી શુભ વૃત્તિઓ, શુભ લાગણીઓ વગેરેને મનમાં રમતી રાખવાની છે. હવે એ વિચારવું છે કે વીતરાગ પ્રભુનું આલંબન ધરતાં આ શુભ વૃત્તિઓ આદિ પર સાચી પ્રભુતા કેમ જમાવી શકાય ?

પહેલું તો માન્યતા પર પ્રભુત્વ આ રીતે આવે કે ‘મારે તો વીતરાગ જિનેશ્વર ભગવાને કહેલ રત્નત્રયી મોક્ષમાર્ગ અને સુદેવ-ગુરુ-ધર્મ તથા જીવ-અજીવ આદિ નવતત્ત્વનાં સ્વરૂપના ઉપદેશક પ્રભુનું આલંબન પકડવું જ પડે; અને તે પકડીએ તો જરૂર આ માન્યતા પકડાઈ જ રહે. આના લાભમાં સુલસા શ્રાવિકાના જેવું ઉમદા જીવન જીવાય.

માન્યતામાં બીજી આ રીતે પ્રભુ આલંબન છે - પ્રભુ આલંબન એ રીતે છે કે પ્રભુ પણ પૂર્વના અરિહંતની આજ્ઞા માથે ધરીને જ અનાદિ મિથ્યાત્વ ટાળી સમ્યક્ત્વ પામેલા અને ત્યારથી એમનું ઉત્થાન થતું ગયું; અને અંતે એ અરિહંત પ્રભુ બનેલા. શાસ્ત્ર કહે છે ‘મોટા અરિહંત બનવામાં પણ એમને અરિહંત વચનની માન્યતાથી શ્રી ગણેશ કરવા પડેલા; તો મારે પણ એજ પ્રભુનો રાહ મુબારક હો,’... આમ અરિહંતના આલંબને અરિહંત આજ્ઞાની માન્યતા પર પ્રભુત્વ આવે. હવે મલિન વૃત્તિઓ મનમાં ન ઊઠવા દેતાં પવિત્ર શુભ વૃત્તિઓ જ મનમાં રમતી રહે. એવી વૃત્તિ પર પ્રભુત્વ માટે પણ અરિહંત પ્રભુનું આલંબન અદ્ભુત કામ કરે છે. એ આ રીતે કે, -

‘પ્રભુ પાસે અગાધ જ્ઞાન હતું, માતાના ઉદરમાં આવ્યા ત્યારથી અવધિજ્ઞાનના

ધણી પ્રભુ ધરતીના પેટાળમાં ક્યાં કેવા નિધાન દટાયેલા પડ્યાં છે તે હુબહુ જોઈ શકે ! છતાં પ્રભુએ એ કઢાવી લેવાની મલિન વૃત્તિ ધરી નહિ. તો સામાન્ય પ્રાપ્તિની લાલચમાં મારે શા સારુ વૃત્તિ બગાડવી ?’ એમ પ્રભુનાં આલંબને આપણી વૃત્તિ પર પ્રભુત્વ રાખી સારી જ વૃત્તિ રાખ્યા કરીએ.

એમ અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુ માયાવીની માયા જાણી શકે છતાં સામે પ્રભુએ માયા રમવાની કે એને ખુલ્લો પાડવાની અધમ વૃત્તિ ન રાખી. પ્રભુનાં આલંબને આપણે આવી મલિન વૃત્તિઓને અટકાવી શકીએ. લાગણીઓ પર પ્રભુત્વ રાખી ક્ષમાદિ શુભ લાગણીઓ કેળવવા અને જાળવી રાખવા માટે પણ અરિહંત પ્રભુ જબરદસ્ત આલંબન બને છે.

કોઈના પર ક્રોધ થવાના અવસરે આ વિચાર કરીએ કે ‘મારા મહાવીર પરમાત્માએ જીવલેણ દુશ્મન પર પણ ક્રોધ નથી કર્યો, ઊલટું એની કરુણા ચિંતવી છે. સંગમ દેવતાએ પ્રભુના માથે હજારો મણના ભારવાળું ભયંકર કાળચક્ર ઝીક્યું ! પ્રભુ આઘાતથી ઢીંચણ સુધી માટીની જમીનમાં ખૂંચી ક્ષણવાર મૂંઠિત થઈ ગયા. પરંતુ પછી મૂર્છાના અંતે ‘સામાનું બિચારાનું આ પાપથી પરલોકમાં શું થશે !’ એમ પ્રભુને કરુણા ઉભરાઈ આવી ! આંખમાં દયાનું અશ્રુ ઉપસી આવ્યું ! એમ સંગમ દેવતા પ્રભુ પર છ મહિના ધોર જુલ્મો ગુજારી પછી હારી થાકીને હવે જાય છે ત્યારે પણ પ્રભુએ હૈયે એના પર કરુણા ઉભરાવી ! ભાવી નરકાદિ દુર્ગતિના ભયંકર દુઃખ પર પ્રભુની આંખમાં દયાના આંસુ આવ્યા !

આવા દશ્ય સાથે જો પ્રભુને નજર સામે રાખીએ તો એવા ધોર જુલ્મોની અપેક્ષાએ આપણા પર બીજાઓ તરફથી પડતા નહિવત્ અનિષ્ટ પ્રસંગો પર સામાની ઉપર ક્રોધની લાગણી લાવતાં અટકી જઈ ‘એને સદ્બુદ્ધિ મળો, એનું ભલું થાઓ, એને બિચારાને આ પાપના ફળમાં કેવુંક દુઃખ આવશે !’... વગેરે મૈત્રી-કરુણાની લાગણી રાખી શકીએ.

પાલક પાપીની ઘાણીમાં પીલાતા ખંધકસૂરિના ૫૦૦ શિષ્યો શી રીતે કાયાના રાગથી અને દુશ્મન પાલક પર દ્વેષથી બચી વીતરાગ બની ગયા ? કહો પ્રભુના આલંબને, એમ વિચારીને કે “મારા મુનિસુવ્રત ભગવાન એક કોડ દેવતા સેવામાં છતાં ‘આ મારા સારા ભક્ત’ એમ એમના પર પ્રભુ રાગ નથી કરતા, કે મિથ્યાત્વી માટે ‘આ મારા ખરાબ દુશ્મન’ એમ એમના પર દ્વેષ નથી કરતા; તો અમારે પણ ‘કાયાની સુખાકારિતા સારી’ કે ‘કાયાને પીલનાર પાલક ખરાબ’ એમ રાગ-દ્વેષ કરવાની જરૂર નથી.” એ રીતે પ્રભુનાં દષ્ટાંતનાં આલંબને રાગદ્વેષથી બચી વીતરાગ થાય એ સહજ છે. પ્રભુનાં આલંબને આપણી લાગણીઓ પર પ્રભુત્વ જમાવી

મલિન રાગાદિની લાગણીઓ દબાવી શકીએ. એમ, આપણી ઈન્દ્રિયો-ગાત્રો-શરીર-વાણી અને મન પર પ્રભુત્વ મેળવવા પ્રભુનું આલંબન બહુ ઉપયોગી થાય એ માટે એ રીતે વિચારાય કે

‘પ્રભુને ગૃહસ્થવાસમાં ઊંચા પુણ્યના યોગે આપણા કરતાં કેઈગણા ઊંચા વિષયો મળેલા; પરંતુ પ્રભુએ પોતાની ઈન્દ્રિયોને એમાં વહી જવા દીધી નહિ. આ વિષયોમાં ઈન્દ્રિયોને દોડાવવામાં કદી કાયમી તૃપ્તિ તો થતી જ નથી. ઊલટું નવી નવી વિષય-ખણજ ઊભી થયા જ કરે છે. તો હવે આત્માને સમજણ અવસ્થા આવ્યા પછી શા સારુ એવો ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં જોડવાનો વર્થ શ્રમ કરવો ?’... આવા આવા વિચારથી પ્રભુએ પોતાની ઈન્દ્રિયો પર પ્રભુત્વ રાખી એને જેમ તેમ વિષયોમાં ભટકવા દીધી નહિ તો મારે પણ એજ રાહ મુબારક હો.”

“કાયા અને કાય-અવયવો મારાં ગણાવા છતાં યથેચ્છ હિંસાદિ પાપ કરીને મને જ દુર્ગતિમાં ઘસડે છે. ભવમાં ભટકાવે છે. તો હવે સર્ચું એવા પાપોથી-એમ કાયા-કાય અવયવો પર પ્રભુએ પ્રભુત્વ રાખી એને પાપમાં ન જવા દીધા, તો હું પણ એમનો જ ભક્ત છું મારે પણ એજ કામ કરવાનું !” એ ભાવના કરવાની.

ત્યારે પ્રભુનું વાણી પર પ્રભુત્વ કેવું કે (૧) પહેલું તો “પ્રભુ કોઈની સાથે મફતિયો એક અક્ષર ન બોલ્યા. ઋષભદેવ ભગવાન ચારિત્ર લઈને ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી તદ્દન મૌનપણે વિચર્યા ! કોઈની સાથે ક્યારેય પાંચ મિનિટ પણ વાત-વિસામો કર્યો નહિ ! તો હું પણ એજ પ્રભુનો ચરણ-સેવક છું. મારે પણ જીવનભર કોઈની ય સાથે નિરુપયોગી એક અક્ષરની વાત ન હો;” એમ પ્રભુના આલંબને લગભગ મૌન રાખવાનું વાણી પર પ્રભુત્વ મેળવી શકાય.

એમ જ પ્રભુનાં આલંબને આપણે વાણી પર પ્રભુત્વ જમાવી, અસત્ય અપ્રિય કે પાપવચનને અટકાવી શકીએ.

એજ રીતે પ્રભુના સાધક જીવનનું આલંબન રાખી આપણા મનના માલિક યાને પ્રભુ બની એના પર એવું પ્રભુત્વ જમાવીએ કે મન આપણા ધારેલા શુભ વિચાર શુભ વિકલ્પો જ કરે.

મહા સુકોમળ અને સમૃદ્ધ શાલિભદ્ર ધન્નો જેવા મહામુનિઓ એજ રીતે પ્રભુનું આલંબન પકડી પ્રભુતાને વર્યા. પ્રભુનું આલંબન બીજી એ રીતે ધરાય કે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રખાય કે ‘મારા અરિહંત પ્રભુનો એવો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે જો હું એમનું જ સ્મરણ રાખું ચિંતન-મનન-ધ્યાન કરું વાતવાતમાં એમને આગળ કરું તો આ આંતરીક વૃત્તિઓ લાગણીઓ અને ઈન્દ્રિયો વગેરે પર પ્રભુત્વ અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે.’

કવિ કહે છે,-

જિનેન્દ્રઃ પૂજિતો ભક્ત્યા સંસ્તુતઃ પ્રસ્તુતોઽથવા ।  
ધ્યાતસ્ત્વં યૈઃ ક્ષણં વાપિ સિદ્ધિસ્તેષાં મહોદયા ॥

હે જિનેન્દ્ર દેવ ! જે તમારી ભક્તિથી પૂજા કરે, તમારી સારી સ્તુતિ ને સારો પરિચય રાખે, તમને જ દરેક વાતમાં પ્રસ્તુત કરે, આગળ કરે, ક્ષવાર પણ તમારું ધ્યાન કરે, એ લોકોને મહાન ઉદયવાળી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ટૂંકમાં, આલંબન ધરતાં પ્રભુત્વશું સેવક પ્રભુતા સૌભાગ્ય પામે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શાસન પ્રભાવના”

વર્ષ-૩૦, અંક-૩૧, તા. ૧-૫-૧૯૬૨

## ૨૫) સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ જાગવા-વધવાના ૨ ઉપાય

(લેખાંક-૧)

માનવજન્મ સત્કૃત્યો માટે જ મળ્યો છે. અસત્ કૃત્યો દુષ્કૃત્યો કરવા માટેના જનમ આ જગતમાં ઘણા, પરંતુ સત્કૃત્યો માટે આર્ય માનવજન્મ જેવો જનમ નહિ. આ આપણે નજર સામે દેખીએ છીએ કે કીડા-કડી, પશુ-પંખી યાવત્ અનાર્ય મનુષ્યો સુદ્ધાં કેટકેટલાં દુષ્કૃત્યો કરી રહ્યા છે ! એમાં અનાર્ય મલેચ્છ મનુષ્યોને બિચારાને તો મન-વચન-કાયા અને ઈન્દ્રિયોની તેમજ પુણ્યાનુસાર ધન-માલની કેટલીય અમુલ્ય શક્તિઓ મળી છે, છતાં એનો સ્વાત્મ-હિતના કાર્યોમાં સદુપયોગ કરી લેવાનું એને સ્વપ્નુંય નથી આવતું. આ શું નાનીશી કમનસીબી છે ? ના, જે અમૂલ્ય શક્તિઓના સદુપયોગથી આ જનમ નિર્દોષ આનંદમય બનાવી શકાય, અને ભાવી અનંતકાળ ઉજ્જવળ કરી શકાય, એ સદુપયોગને બદલે એ અમૂલ્ય શક્તિઓનો સરાસર દુરુપયોગ કરી આ જન્મમાં પણ ચિંતા-સંતાપ-વિટંબણાઓ ભોગવવી અને ભાવી દીર્ઘાંતિદીર્ઘ કાળ અંધકારમય દુઃખમય અને રિબામણમય કરવો એ તો મહાકમનસીબી જ ગણાય.

માણસ બજારમાંથી ઊંચી ક્વોલીટીનું બહું કિંમતી રેશમી-જરિયાત કાપડ લઈ આવે, હવે એમાંથી લગનાદિ પ્રસંગોને શોભે એવાં કપડાં સીવડાવવાને બદલે એ કાપડ જમીન પર જાજમની જેમ પથરાવે, તો લોક શું કહે ? માણસ મૂર્ખ છે, આવા કિંમતી કાપડનો આવો દુરુપયોગ ?

તાત્પર્ય ? ‘સારી ચીજનો સદુપયોગ જ કરાય અને સદુપયોગ કરવો જ જોઈએ,’ એવું સામાન્ય અક્કલનો માણસ પણ સમજે છે. તો આપણને પણ આ

આર્ય માનવ અવતારે મળેલી અમૂલ્ય શક્તિઓનો સદુપયોગ ન આવડે, સદુપયોગ કરી ઉમદા ઉત્તમ વિચાર-વાણી-વર્તાવના સત્કૃત્યો ન સૂઝે અને દુરુપયોગ કરી અધમ પાપકૃત્યો સૂઝે, તો મહામૂર્ખમાં ન ગણાઈએ ?

રત્નદ્વીપમાં અનાજ નથી પાકતું તેથી ત્યાં અનાજ લઈને ગયેલો માણસ અનાજની ભારોભાર રત્નો મળે તે ખરીદી લેવા તત્પર રહે છે. ત્યાં એ અનાજની મિઠાઈ બનાવી ખાવાનો ધંધો નથી કરતો; કેમકે સમજે છે કે ત્યાં અનાજનો એ દુરુપયોગ છે. એ તો ‘કેમ આ અનાજથી રત્નો ખરીદતો રહી એનો સદુપયોગ કરી લઉં’ એજ લગનમાં રહે છે. બસ, એજ પ્રમાણે આપણને ‘જ્યારે વિશિષ્ટ ઈન્દ્રિયો-હાથપગ-શરીર-વાણી-બુદ્ધિ વગેરે ઉત્તમ સાધનો મળ્યા છે, તો કેમ એનો બને તેટલો સદુપયોગ કરતો રહું’ એવું ન થાય ? મનને જો આવું થાય તો સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ જરૂર જાગે, ને બરાબર બન્યો રહે.

માનવ જનમમાં મળેલી ઉત્તમ દેહ-ઈન્દ્રિયો-વાણી-મન-બુદ્ધિ વગેરે સામગ્રીનો કેમ વધુ ને વધુ સદુપયોગ કરી લઉં એ ઝંખના એ તમન્ના જ એવી છે કે એના અમલમાં સદુપયોગ બન્યો રાખે; અને આ સદુપયોગનો ઉલ્લાસ એટલે જ સત્કૃત્યોના જ ઉલ્લાસ છે.

**સત્કૃત્યો શું છે ? તન-મન-ધન-વચન વગેરેના સદુપયોગ.**

**દુષ્ટકૃત્યો શું છે ? એજ તન-મન વગેરેનો દુરુપયોગ.**

દા.ત., મનનો ઉપયોગ બીજા તરફ વૈર-વિરોધનું ચિંતન કરવામાં ને વૈરની લાગણી ધરવામાં કર્યો તો એ મનનો દુરુપયોગ છે, એ માનસિક દુષ્ટકૃત્ય છે. પણ જો મનથી મૈત્રીભાવ, સર્વ જીવ પ્રત્યે સ્નેહની લાગણી ધરી સ્નેહનો વિચાર કર્યો, તો એ સદુપયોગ છે, સત્કૃત્ય છે.

દુનિયાદારીમાં જુઓ કે ઉંચી મશીનરી લાવીને ફેકટરી નાખી હોય તો ફેકટરીવાળો ૮-૮ કલાકનું એક મજૂર ગૃપ, એમ રોજ ૩-૩ મજૂર-ગૃપથી ત્રણ પાલી કામ ચલાવે છે. કેમ ? સમજે છે કે જેટલો ટાઈમ મશીનરીથી કામ લેવાનું બંધ રાખ્યું એટલું મશીનરી બેકાર પડી રહી અને એટલી મશીન-કિંમતની વ્યાજ-ખાધ પડે, ને એટલો નફો કમાવાનું રહી જાય.

એમ આપણને મનોયોગની શક્તિ વચનયોગની શક્તિ અને કાય યોગની શક્તિરૂપી મશીનરી મળી છે, એનાથી સારા મનોયોગ વગેરે અર્થાત્ સારા વિચાર-વાણી-વર્તાવ પ્રવર્તાવી શકીએ, ને એ એનો સદુપયોગ છે. તો હવે એનો સદુપયોગ જેટલો કરવો રહી જાય એટલી એ શક્તિ બેકાર પડી રહે, એ શક્તિ પાછળની પુણ્યની મૂડીની-વ્યાજ ખાધ પડે, ઉપરાંત શક્તિના સદુપયોગથી સારું કમાવવાનું

રહી જાય. પ્રતિક્રમણના કે ચૈત્યવંદનના અવસરે જો મૌનપણે સૂત્ર ગગડાવી પ્રતિક્રમણ-ચૈત્યવંદન કરીએ, તો વચનયોગ-શક્તિથી ગણધર સૂત્ર બોલવાનો મહાન સદુપયોગ કર્યો નહિ, અને એ કર્યા વિના વચનયોગ-શક્તિ એટલી બેકાર ગઈ, અને વચનયોગની શક્તિના સારા સદુપયોગથી કમાવાનું હતું તે ગુમાવ્યું ! ત્યારે જો ધાર્મિક ક્રિયાઓ પ્રતિક્રમણ-ચૈત્યવંદન-સ્વાધ્યાય...વગેરે બોલીને જ કરીએ છીએ, તો રોજ મનને કેટલો બધો ઉલ્લાસ રહે છે ! મનને એમ થાય કે,-

‘ચાલો, આપણને વચનયોગની શક્તિ મળી એનો સારો સદુપયોગ થઈ રહ્યો છે. એમ થાય છે કે જાણે આ રીતે આખો દિવસ સૂત્રો-સ્તુતિ-સ્તવન વગેરે બોલ બોલ કરવાનું રાખી, એ શક્તિનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરી લઉં !’ બોલવાનું પણ વ્યવસ્થિત રીતે સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ બોલવાનું રાખીએ, અને એને એના અર્થનો ખ્યાલ રાખીને બોલીએ, તો એમાં મનને પરોવાવું પડે, ને તેથી મનોયોગની શક્તિ પણ મળેલી લેખે લાગે, એનાય સદુપયોગનો લાભ મળ્યા કરે; ને એજ સત્કૃત્ય છે.

**સામગ્રીના સદુપયોગનો ઉલ્લાસ એ સત્કૃત્યનો જ ઉલ્લાસ છે.**

એટલે સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ જગાડવાનો આ એક ઉપાય થયો કે આપણને પુણ્યે મળેલી અણમોલ તન-મન-ધન-વચનની સામગ્રીનો સદુપયોગ કરી લેવાનો ઉલ્લાસ રાખવાનો. એ ઉલ્લાસ વધતો રાખીએ એટલે અધિકાધિક સદુપયોગરૂપી અધિકાધિક સત્કૃત્ય કરવાનો પ્રયત્ન રહ્યા કરે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શાસન પ્રભાવના”

વર્ષ-૩૦, અંક-૩૨, તા. ૮-૫-૧૯૮૨

(૨૬) (લેખાંક-૨)

સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ જગાવવા-વધારવાનો એક ઉપાય એ વિચાર્યો કે આપણે આપણને મળેલા તન-મન-ધનની શક્તિઓનો કેમ સદુપયોગ થયા કરે એ ઉલ્લાસ જાગતો જાગતો રાખવાનો.

બીજો ઉપાય આ છે કે આપણે આપણી તન-મન-ધન વગેરે સામગ્રીનો સારો વિનિયોગ કરવાનો ઉલ્લાસ એટલે કે કેમ એ સારાં પાત્રે પડે એનો ઉલ્લાસ ઊભો કરવો જોઈએ. સારો વિનિયોગ કરવો એ સત્કૃત્ય છે. તેથી સદ્વિનિયોગનો ઉલ્લાસ રાખીએ એ સત્કૃત્યનો જ ઉલ્લાસ છે.

આપણને મળેલી વસ્તુ સારા સ્થાનમાં કેમ યોજાય એવું સમજી માણસને મન રહે છે. સારું કમાયો તો બજારમાંથી જો સારો નેકલેસ મળે છે તો તે લઈને પત્નીના ગળામાં નાખી એનું ગળું શોભતું બને એ જોઈ ખુશી થાય છે કે ‘ચાલો,

નેકલેસ સ્થાને યોજાયો,' આ નેકલેસનો પોતે માનેલા સારા સ્થાને વિનિયોગ કર્યો સમજે છે. એમ, ઘરે કોઈ સારી કમાણી આપનારો આડતિયો આવ્યો, તો એને પોતાની કોઈ સારી વસ્તુ ભેટ આપી ખુશી ખુશી થાય છે કે 'ચાલો વસ્તુ સારા સ્થાને ગઈ, વસ્તુનો સારો વિનિયોગ થયો,' એમ માને છે, પાત્રે પડી માને છે.

બસ, આ રીતે આપણને મળેલી મનોયોગ-વચનયોગ અને કાયયોગની શક્તિનો એમ ધન પ્રતિષ્ઠા વગેરે શક્તિનો ઉત્તમ પાત્રે વિનિયોગ કરવાની એવી ધગશ રહેવી જોઈએ કે, 'કેમ હું મારી આ અમૂલ્ય મન-વચન-કાયાદિની શક્તિને અર્થાત્ એ શક્તિવાળા મન-વાણી-કાયા અને ધન આદિને ઉત્તમ પાત્રે સ્થાપી ઉત્તમ વિનિયોગ કરું !'

મનને મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ, તીર્થંકર ભગવાન આદિનાં ચરિત્ર-પ્રસંગોનો તથા તીર્થોનો વિચાર કરવામાં કે તત્ત્વ-ચિંતન કરવામાં યા નવકાર-સ્મરણ કરવામાં મનનો ઉત્તમ પાત્રે વિનિયોગ છે.

એમ કાયાનો ઉત્તમ પાત્રે વિનિયોગ આ, કે કાયા જિનભક્તિ, સાધુ-સેવા, સામાયિક-પ્રતિક્રમણાદિ ધર્મ ક્રિયામાં જોડાય; વળી કાયાથી ને ધનથી બીજાને આપણે કામમાં આવીએ એવી સેવા બજાવીએ, કોઈ જીવ-જયણાનું કાયાથી કામ કરીએ; પૂર્વ પુરુષોથી શાસન-પરંપરા ચાલી આવી ને આપણને શાસન મળ્યું એનો આપણા પર અપરંપાર ઉપકાર છે, તો એ શાસન-પરંપરા આગળ પણ વહેતી રહે એ માટે આપણે તન-મન-ધન-વચનને એવી શાસન-આરાધનાનાં કામમાં જોડીએ, એ બધો એનો ઉત્તમ વિનિયોગ છે. 'પરત્ય-કરણં = પરાર્થ-કરણ' નો આ એક ઉદ્દેશ છે કે ત્રિવિધ યોગ-શક્તિનો સદુપયોગ અને ઉત્તમ વિનિયોગ થાય.

આ સદ્વિનિયોગ એ સત્કૃત્ય છે. સદ્વિનિયોગનો ઉલ્લાસ એ સત્કૃત્યનો જ ઉલ્લાસ છે.

મારે મારી કાયા અને ઈન્દ્રિયોને દેવ-ગુરુ, દર્શન-પૂજન-ભક્તિમાં લગાવું તો તે ઉત્તમ પાત્રમાં વિનિયોગ થયો, મારી વાણી ધર્મમાં જોડું મારી બુદ્ધિ મારું મન દયા-ક્ષમાદિમાં લગાઉં, તો એ બુદ્ધિ અને મનનો ઉત્તમપાત્રે વિનિયોગ છે. એમ પરોપકાર-પરસેવાના વિચાર-વાણી-વર્તાવ એ પણ ત્રિવિધ શક્તિનો સત્પાત્રે વિનિયોગ છે.

આ ત્રિવિધ શક્તિના સદુપયોગ અને સદ્વિનિયોગની જો લાલસા અને પ્રયત્ન બન્યા રહે તો પછી નકામી વાતો કરવાનો રસ ને નકામું બોલવાનું ઓછું થઈ જાય. આમ વચનયોગની શક્તિને અસત્ ઠેકાણે યોજવાનું બંધ કરી પાત્રમાં યોગનો રસ લાગી જાય, ને સૂત્ર-સ્તોત્ર-ધર્મવાણી બોલવા વગેરેનો પ્રયત્ન થાય,

તો એ રસ ને પ્રયત્ન લાગ્યાનું એ સુંદર ફળ આવે છે કે નકામી યા પાપની વાણી બંધ થઈ મન સ્વચ્છ બની જાય છે. માટે સૂત્રો-સ્તોત્રો-સ્તવન-સજ્જાય વગેરે બહુ ગોખવાનું અને એનું રોજ પુનરાવર્તન કરવાનું બહુ રખાય તો મનને આનંદ રહે કે મારી વાણી શક્તિનો સારો વિનિયોગ થઈ રહ્યો છે. જો સૂત્ર વગેરે ગોખતાં બોલતાં થાક લાગે, કંટાળો આવે તો આ વિચારાય,-

આપણને મળેલી જીભ અને વાણી-શક્તિની કિંમત કેટલી ? તો કે કિંમત આંકી શકાય એવી નથી !' દા.ત. કોઈક અકસ્માતથી જીભને નુકસાન થઈ જાય, તો નવી જીભ કેટલા રૂપિયામાં મળે ? મોટો અબજોપતિ પોતાની અબજોની મૂડી આપી દે તોય નવી જીભ ન મળે અથવા માનો જીભ તો સલામત હોય પણ ગળાના કાકડા કપાવવા વગેરેમાં સ્વર નળીને ખાસુ નુકશાન પહોંચ્યું, તો બરાબર અવાજ જ ન નીકળે, તો હવે કોડો રૂા. થી એવી સ્વરનળી નવી ન મળે એટલે હવે પહેલાં જેવું સરખું બોલવાનું શે થાય ? આમ જીભ અને સ્વરનળી આટલી મહા કિંમતી અમૂલ્ય મળી છે એ નક્કી થાય છે. સત્પાત્રે એ અમૂલ્ય સાધન-શક્તિનો ઉત્તમ વિનિયોગ કરી એને શું લેખે નહિ લગાડવી ? એનાથી વચનયોગ-શક્તિને સફળ બનાવી લેવાના કોડ બન્યા રહેવા જોઈએ.

વિચારો, જનાવરને જીભ મળી છે, પરંતુ મનુષ્યની જેમ કક્કા-બારાખડીના એકેક અક્ષર સ્પષ્ટપણે બોલવાની એને પાસે ત્રેવડ ક્યાં છે ? તો શું આપણી પાસે ત્રેવડ છે તો એવી શક્તિનો નકામી વાતો, પાપની વાતો અને નિંદા-કુથલી-વિકથાનું બોલ બોલ કર્યા કરી લાખો લેખે પાપ બાંધ્યા કરવાનું કરીએ ? તો તો આપણા કરતાં શું જનાવરને આ વચન યોગ શક્તિ નહિ મળવામાં એ પુણ્યશાળી નહિ ? એને નિંદા-યુગલી-વિકથા-કુથલી વગેરેનાં પાપ જ ન કરવા પડે. વિચાર જોઈએ કે શું મારી બહુમૂલ્ય વાક્યલબ્ધિને નિંદાદિના શબ્દોરૂપી હલકા પાત્રમાં જોડું ? એનો અધમમાં વિનિયોગ કરું ? આ ક્રોધ-અભિમાન-મોહ વગેરે અધમ સ્થાનમાં વાણીનો વિનિયોગ કરું ? પવિત્ર વચન શક્તિનો તો પવિત્ર સ્થાનોમાં જ વિનિયોગ થાય; એને પવિત્ર કાર્યમાં જ જોડાય.

આ તો એક વચન શક્તિનો વિચાર થયો. બાકી આપણી પાસે ઘણી શક્તિઓ છે, ઘણી સામગ્રી છે, જેનો ઉત્તમ સ્થાને વિનિયોગ કરવાની ધગશ રહેવી જોઈએ. દા.ત. મનને થાય કે 'મારી પવિત્ર આંખનો શું હું પરસ્ત્રી-પરદોષ-સિનેમા-નાટક ને મોહક વિષયો જેવા અધમ સ્થાને વિનિયોગ કરું ? ના, એનો તો પરમાત્મા, સાધુ-સંયમીપુરુષો, શાસ્ત્રો, જીવદયા, તપસ્વી, ધર્માત્મા વગેરે ઉત્તમ સ્થાને વિનિયોગ કરાય માટે એમાં જ આંખને જોડું. મારું ચાલે તો મારી બધી

સામગ્રીનો વિનિયોગ દેવ-ગુરુ-ધર્મ-શાસ્ત્ર-તીર્થ-શાસન તથા દયા-ક્ષમાદિ ગુણોમાં જ કરું' આ ઉલ્લાસ બન્યો રખાય તો એ સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ છે.

સારાંશ, આપણી દરેક વસ્તુના સદુપયોગનો અને સદ્વિનિયોગનો ઉલ્લાસ રાખવાથી-વધારવાથી સત્કૃત્યોનો ઉલ્લાસ જાગે અને વધે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શાસન પ્રભાવના” વર્ષ-૩૦,અંક-૩૩,તા.૧૫-૫-૧૯૮૨

## ૨૭) મરીચિનો કુળમદ કેમ મોટો ગુનો ?

અનંત કાળપટ પર પથરાયેલી અનેક ઘટનાઓ પાછળ ગંભીર રહસ્યો હોય છે, એમાંની એક ઘટના આ છે કે ભગવાન મહાવીર પ્રભુના જીવે મરીચિના ભવમાં પોતે કુળમદ કર્યો એનું ભારે દુઃખદ પરિણામ આવ્યું ! એનું રહસ્ય શું એ વિચારવાનું છે. મરીચિ પોતે ચારિત્રથી પતિત થઈ સ્વકલ્પિત ત્રિદંડિક પરિવ્રાજકપણું ધારણ કરીને ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ સાથે વિચરતા હતાં. એમાં ભરત ચક્રવર્તી એકવાર ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ પાસેથી જાણીને મરીચિ પાસે આવી કહે છે કે,-

“તમે પુણ્યાઈવંત ગવાશો, હરિ ચક્રી-ચરમજિન થાશો.”

અર્થાત્ તમે પુણ્યવાન બની લોક-પ્રશંસા પાત્ર થવાના છો. આ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં પહેલા વાસુદેવ થશો, મહાવિદેહમાં ચક્રવર્તી થશો, અને અહીં છેલ્લા તીર્થકર શ્રી મહાવીર ભગવાન થશો.

‘નવિ વંદુ ત્રિદંડિકવેશ, નમું ભક્તિએ વીર જિનેશ.’

હું તમારા ત્રિદંડિયાના વેશને નથી નમતો, પરંતુ ભક્તિ સહિત એ વીર જિનેશ્વરને નમું છું.

મરીચિને આ સાંભળી કુળમદ-અભિમાન આવ્યું ને ચપટી વગાડતો નાચી ઊઠી બોલે છે કે ‘અહો ! મારે આ જગતની ત્રણેય ઉચ્ચ પદવી, વાસુદેવપણું ! ચક્રવર્તીપણું ! અને તીર્થકરપણું ! એનો મારે સિક્કો લાગી ગયો ! મારું કુળ કેવું ઊંચું કે આ કુળમાં મારા દાદા પહેલા તીર્થકર, મારા પિતા પહેલા ચક્રવર્તી, અને હું પહેલો વાસુદેવ !’ બસ, આ કુળમદ પર મરીચિએ ૧ કોડાકોડી સાગરોપમ કાળની સ્થિતિવાળું નીચગોત્ર બાંધ્યું ! જે પછીના ભવોમાં ભોગવતાં ભોગવતાં ક્ષીણ થતું ચાલ્યું છતાં સહેજ છેવાડું બાકી છે તો છેલ્લા ભવે આવતાં એ કર્મ જાણે કહે છે, ‘હવે આ છેલ્લા ભવે ભલે તમે તીર્થકર થજો, પરંતુ પહેલાં આવો અહીં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮) ૭૧

હલકા બ્રાહ્મણકુળની માતા દેવાનંદાના ગર્ભમાં !’ અહીં સવાલ એ થાય છે કે,-  
પ્ર.- આ કુળમદ એમનો એવો તે કેવો મોટો ગુન્હો કે જેના યોગે આવું એક કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળું દુઃખદ નીચગોત્ર કર્મ બંધાય ?

ઉ.- આ કુળમદ બહુ મોટો ગુન્હો હોવાનું રહસ્ય આ દેખાય છે કે એ કુળમદ કરવામાં પોતે એ જોવું ભૂલ્યા કે ‘પોતે વર્તમાનમાં કેવા ચારિત્ર-ભ્રષ્ટ છે ! એ પણ કેવા તુચ્છ સુખશીલતાના કારણે મહા અણમોલ ચારિત્રને મૂકી દેનારા બન્યા છે !’ એ જોવું ભૂલ્યા એટલે પોતે વર્તમાનમાં મહા વ્રતભંજક જેવા મહા દોષિત હોવા છતાં ભવિષ્યમાં ઊંચી પદવીઓ પામશે એનો અત્યારે મનમાં મદ લાવે છે !

આ એના જેવું છે કે દા.ત. કોઈએ ભ્રમ અને આવેશવશ નિર્દોષ સગા ભાઈનું ખૂન કરી નાખ્યું હોય, અને ત્યાં કોઈ જોશી અને કહે કે ‘તમે ભવિષ્યમાં રાજા થવાના છો,’ ને એ સાંભળી ખુશી થઈ ફુલાય કે ‘વાહ ! તો તો મારી કેવી વડાઈ ! મારા કુળની કેવી વડાઈ !’ તો એ લોકમાં હાંસી પાત્ર બને. લોક કહે ‘જુઓ પાગલતા ! સગા ભાઈની હત્યા કર્યાની એનાં હૈયે કોઈ નાનમ નથી, ને આ ખુશી થવાની પાગલતા કરે છે !’ ખરી રીતે તો ત્યાં મોં લજજાથી સદા નીચું રહે, પછી ભલે ને કોઈ એના ગુણ ગાવા કે મોટાઈ બતાવવા આવે; પરંતુ એનું દિલ ધોર દુષ્કૃત્યના પશ્ચાત્તાપથી સળગી રહ્યું હોય એવો પશ્ચાત્તાપ ન કરતાં ઊલટું મદ કરવામાં તો આ કાંઈ જેવી તેવી નફટાઈ નથી, જેવી તેવી નાલાયકી નથી, જેવો તેવો ગુનો નથી.

મરીચિની આ સ્થિતિ છે. ભલે ભરત ચક્રીએ ગમે તેવી વડાઈ ગાઈ, પરંતુ ત્યાં ઊલટું મોં વધુ શરમથી વધુ નીચું પડી જાય; મનને એમ થાય કે ‘અરર ! હું એવી ઉચ્ચ પદવી પામનારો આટલો બધો નીચ કે મેં સહેજ કષ્ટમાં સંયમ તોડી નાખ્યું ? પ્રભુ પાસે બધાની વચ્ચે લીધેલ મહાન પ્રતિજ્ઞાઓ તોડી નાખી ? કેટલો બધો દુષ્ટ હું ?’

આવી મહાશરમ અને પારાવાર અફસોસીના બદલે દિલમાં મદ આવે ત્યાં દિલમાં નફટાઈ-નાલાયકી-ધિક્કાઈ કેટલી બધી હોય ? પછી એ મદ ઉપર નીચગોત્ર-કર્મ લાંબી સ્થિતિનું બંધાય, અને તે પણ એવું કે ૨૩ મા ૨૫ મા ભવે જબરદસ્ત ચારિત્ર-આરાધના કરી છે છતાં એ નીચગોત્ર કર્મનો છેલ્લો અંશ નાશ ન પામે તે છેલ્લા તીર્થકરના અવતારે કે જ્યાં જબરદસ્ત ઊંચગોત્ર-કર્મ ઉદયમાં આવવાનું છે ત્યાં પણ પહેલાં એ નીચગોત્ર-કર્મ ભોગવવું પડે, અને એ માટે બ્રાહ્મણી દેવાનંદાની કુક્ષીમાં ઊતરવું પડે એમાં નવાઈ નથી. કાર્ય-કારણમાં, કાર્યની જાલિમતા-જબરાઈ જોવા મળે તો કારણની જાલિમતા, કારણની જબરાઈ માપવી જ પડે. શાલિભદ્રને

૭૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

ત્યાં રોજની નવી દિવ્ય ખાનપાન-વસ્ત્ર-જર ઝવેરાતની ૯૯ પેટી ઊતરે એ જબ્બર કાર્યની સામે એના કારણભૂત એવું મુન્નિને થાળી ખીર દાન, એની જબરાઈ-જબ્બરદસ્તતા વિચારવી જ પડે ને એ જબરાઈ આ કે દાન પાછળના દિલની અત્યંત ઉચ્ચતા અને અતિ ઉમદાપણું હતું. રોઈને મેળવેલી પહેલીવારની ખીર પર ગાઢ રાગ હતો, અને એ ખાવાની ભારે લંપટતા હતી, એને હટાવી અત્યંત હરખ સાથે એ ખીરના ત્યાગની ભાવના ઊભી કરી તે જબરદસ્ત શુભ અધ્યવસાય છે.

સારાંશ, મરીચિના દષ્ટાન્તથી શીખવા મળે છે કે જીવનમાં એક યા બીજું કાળું કર્મ કર્યું હો ત્યાં પછીથી બીજું સારું કર્યું અને લોકમાં વાહવાહ થઈ, તો એ દેખી મદમાં, અભિમાનમાં અને હરખમાં તણાઈ ન જવાય, એ માટે મન પર કાળા કર્મની મહાશરમ ઊભી રાખવાની, જેથી સારાં કામનો મદ ન થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શાસન પ્રભાવના” વર્ષ-૩૦,અંક-૩૪,તા.૨૨-૫-૧૯૮૨

## ૨૮ ચારિત્ર પામવા માટેના વિચારણીય પ્રેરક મુદ્દા

આજે કેટલાય ભવ્યાત્માઓ ધર્મના રાગવાળા અને ચારિત્રજીવન સારું ને લેવા જેવું માનનારા છતાં કહે છે કે “અમને ચારિત્ર લઈ લેવાના ભાવ નથી જાગતા, ચારિત્ર લેવાનો વીર્યોલ્લાસ નથી જાગતો,” એવા જીવોને ચારિત્રની પ્રેરણા મળે ઉત્સાહ જાગે એવા કેટલાક મુદ્દા અહીં વિચારીએ.

### (૧) પાપાનુમોદનાની અવિરતિ :

શ્રી જિનશાસન અવિરતિને કર્મબંધનું મોટું કારણ કહે છે. માત્ર ‘પાપ કરે તે ભરે’ એટલું જ નહિ, પરંતુ ‘પાપને વરે તે પણ ભરે,’ અર્થાત્ વર્તમાન ક્ષણે તમે હિંસાદી પાપ નથી કરતા, યા મેવા-મિઠાઈ-ફળ નથી ખાતા, પરંતુ જો તમારે એ પાપ ન કરવાની યા મેવા-મિઠાઈ-ફળ ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા નથી, વિરતિ નથી, તો તમે પાપને વરેલા છો, અવિરતિમાં છો, અને એથી પ્રતિસમય આત્મા પર અનંતા કર્મ સ્કન્ધો ચીપકે છે ! એમ બીજાને હિંસાદિ પાપ ન કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા નથી, વિરતિ નથી, તો પાપ કરાવવાની અવિરતિ ઊભી છે ને એથી પણ પ્રતિસમય અનંતા કર્મ આત્મા પર ચીપકે છે ! એમ બીજા પાપ કરતા જીવોને સારા માનીશ નહિ’ એવી જો પ્રતિજ્ઞા નથી, વિરતિ નથી, તો અનુમોદનાની અવિરતિ ઊભી છે. એથી પણ આત્મા પર પ્રતિસમય અનંતા કર્મ સ્કન્ધો ચીપકે છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૭૩

હવે ખૂબી જુઓ શ્રાવકપણામાં સામાયિક કરે કે પોષધ કરે તો વિરતિનો લાભ મળે છે, પરંતુ તે ‘દુવિહં તિવિહેણં’ અર્થાત્ તિવિહેણ મન-વચન-કાયાથી ‘દુવિહં’ = ‘પાપવ્યવહાર કરીશ નહિ ને કરાવીશ નહિ એટલો જ કરણ-વિરતિ યાને કરાવણ-વિરતિનો લાભ મળે છે; પરંતુ ‘પાપ કરતાને સારા માનીશ નહિ, એની અનુમોદના નહિ કરું’ એ પાપાનુમોદના-વિરતિનો લાભ નથી મલતો, પાપકરણ-કરાવણની અવિરતિ ગઈ, પરંતુ પાપાનુમોદનાની અવિરતિ ઊભી છે.

આ પાપાનુમોદનાની અવિરતિ માત્ર સર્વવિરતિ-ચારિત્રમાં જ બંધ પડે, કિન્તુ ગૃહસ્થજીવનમાં નહિ; કેમકે ગૃહસ્થજીવનમાં ભલેને જિંદગીભર પોષધમાં રહે છતાં અને પચ્ચક્રપાણ છે માત્ર ‘સાવજજં જોગ પચ્ચક્રપામિ દુવિહં તિવિહેણં’ પરંતુ તિવિહ-તિવિહેણં નહિ. એ તો માત્ર સર્વવિરતિ-ચારિત્ર લે ત્યારે જ ‘સવ્વં સાવજજં પચ્ચક્રપામિ તિવિહં તિવિહેણં’ પ્રતિજ્ઞા થાય છે, એમાં ‘કરંતં પિ અન્નં ન સમણુજ્જામિ’ એવી પ્રતિજ્ઞા થાય છે.

ત્યારે હવે એ જોવા જેવું છે કે જગતના કેટકેટલા પાપોની અનુમોદનાની અવિરતિ ગૃહસ્થના માથે પ્રવર્તે છે ? પહેલું તો જગતના કત્લખાનાઓમાં અને બીજા કસાઈ જેવાઓના હાથે થતી જીવોની હિંસા કેટલી ? અપરંપાર ! સમુદ્રમાં અસંખ્ય માછલાં અન્ય માછલાઓને જીવતા ને જીવતા મોંમા પકડી બટકી દાંત દાઢ વચ્ચે ચાવી ખાય છે ! એમ જંગલી શહેરી શિકારી પ્રાણીઓ જીવતા જીવો હોઈયાં કરે છે ! હિંસા ઉપરાંત જગતમાં જુઠ બોલનારા કેટલા ? અને કેવા કેવા જુઠ કેટલીવાર બોલે ? એમ ચોરી લૂંટ કૂડ કપટ વિશ્વાસઘાત વગેરે પાપો કેટલા ? એમ મૈથુન દુરાચારનાં પાપ કેટલાં આવે ? ત્યારે પરિગ્રહના પાપોનો તો સુમાર નથી એમ ક્રોધાદિ કષાયો રાગ-મમતા-અહંત્વ વગેરે પાપો પાર વિનાના પ્રવર્તે છે !

હવે જુઓ કે ‘આ બધા પાપો કરનારા અસંખ્ય જીવોને હું સારા માનું નહિ’ એવી શ્રાવકને પ્રતિજ્ઞા નથી, અર્થાત્ પાપોની અનુમોદનાના ત્યાગનું પચ્ચક્રપાણ નથી તેથી એ બધા પાપોની અનુમોદનાની અવિરતિ સાંસારિક જીવનભર માથે ઊભી છે. એનાથી કેટલા થોકબંધ કર્મ બંધાય ?

ત્યારે જો ચારિત્ર સાધુપણું લેવાય તો આ ધોર અવિરતિ અટકી જાય અને એનો જંગી કર્મબંધ પણ અટકી જાય માત્ર મનુષ્ય જનમમાં જ જે મળે એવા આ ચારિત્રનો આ કેટલો મોટો લાભ ?

(૨) ચારિત્રના ભાવ વધે એ માટે આ એક જવલંત મુદ્દો છે. બીજો મુદ્દો એ છે કે જગતમાં હિંસાદિ પાપો કેટલીય રકમના ચાલે છે, એ બધા પાપો જાતે ન કરવા ન કરાવવાનું વિગતવાર બંધ નથી કર્યું ત્યાંસુધી એનો અવિરતિ અંગેના

૭૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

થોકબંધ કર્મબંધ સમયે સમયે આત્મા પર ચોંટે છે આમાંથી આત્માને બચાવી લેવો હોય તો એક માત્ર ચારિત્ર જ શરણ છે.

(૩) ત્રીજી પ્રેરણા એ છે કે ઘરવાસમાં રહેતાં ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ અઢાર પાપસ્થાનકમાંના કેટલાય પાપો હાલતાં ને ચાલતાં આચરાયે જાય છે. દા.ત. સમજતો હોય કે મોહમાયા સારી નથી છતાં એના પર કોઈ એવો પાડોશી ધક્કો પહોંચાડે, તો એના પર ગુસ્સો થઈ આવે છે. ચારિત્રજીવનમાં પાસે મોહમાયા જ નથી રાખી તેથી આને અવકાશ નથી. આના અંગે અઢાર પાપસ્થાનક આચરવાની કોઈ જરૂર જ નથી.

(૪) ચારિત્ર જ આદરવા યોગ્ય હોવાનું જથું કારણ બહુ અદ્ભૂત છે. ગૃહસ્થ તરીકેની પરિણતિ જુદી ચાલે છે, ત્યારે સાધુજીવનમાં જુદી દા.ત. ગૃહસ્થ ઘરમાં પેઠો અંધારું છે, તો ઝટ એને સ્ફુરશે ‘લાવ દીવો કરું,’ સીધી અગ્નિકાય અર્થાત્ ગૃહસ્થને જીવોની વિરાધનાકારક આરંભ-સમારંભ કરવાની પરિણતિ સ્ફુરી આવે છે. સાધુને આ વિચાર નહિ આવે. એમ ગૃહસ્થ શાક બજારમાં ગયો ત્યાં જો કે એને એક જ શાક લેવું છે છતાં એના મનને થશે કે આ શાક લેવા જેવું, આ લેવા જેવું,... એમ અનેક વનસ્પતિ જીવોના આરંભ-સમારંભના પરિણામ થઈ આવશે, જ્યારે સાધુને જીવન જ જુદું છે. એના મનને આવો કોઈ વિચાર નહિ આવે. ટુંકમાં ગૃહસ્થજીવનમાં ઊભી થતી અનેકાનેક પાપ પરિણતિઓ જો અટકાવવી હોય, સુધારવી હોય, તો ચારિત્રજીવન જ એક માત્ર ઉપાય છે.

(૫) ચારિત્રજીવન માટે એક પ્રેરક તત્ત્વ આ છે કે ‘ઘરવાસ ચલાવવામાં મોટા ભાગે પુણ્ય વેચી વેચીને પાપ ખરીદવાનું ચાલે છે; કેમકે ત્યાં ધંધો-ધાપો વિષય-વિલાસ વગેરે પુણ્ય પર ચાલે છે. એમાં પુણ્ય ભોગવાઈ ભોગવાઈને ખત્મ થતું જાય છે; ત્યારે બીજી બાજુ અવિરતિ કષાયો અને અશુભ વિચાર-વાણી-વર્તાવથી અઢળક પાપકર્મો બંધાય છે; જ્યારે ‘ચારિત્રજીવનમાં કષ્ટો વેઠો એટલા પાપકર્મ નષ્ટ થાય’ અને દિવસ-રાત ચારિત્રની ક્રિયાઓની સાધના જ સાધનાથી પુણ્ય જ પુણ્ય બંધાયા કરે. તેમજ જુનાં પાપકર્મ ઢગલાબંધ નાશ પામતા જાય.

સુજ પુરુષ જો આ મુદ્દાઓ મન પર લે તો ચારિત્રજીવન વહેલામાં વહેલી તકે સ્વીકારવાની ઉત્કંઠા જાગે.

કેટલાક કહે છે, ‘અમે સમજીએ તો છીએ પરંતુ અમને ચારિત્ર લેવાના ભાવ નથી જાગતા,’ એમણે આ વિચારવું જોઈએ કે મેતારજને પૂર્વ ભવના સંકેત મુજબ દેવતા પ્રતિબોધ કરવા આવેલ છતાં એને ચારિત્રના ભાવ ન જાગ્યા; કેમ કે એ દુર્લભબોધિ હતો.

તો શું આપણે દુર્લભબોધિ બન્યા રહેવું છે ? ખરેખર તો એ જોવું કે હજી સંસારની મોહમાયા માનપાન સુખશીલતા એશઆરામી વગેરેની માયા નડે છે ? જો જીવનના અંત સુધી આ માયાઓ ઊભી રાખી તો પરભવે દુર્ગતિના અનેક ભવોમાં ભટકવું પડશે એનું શું ?

સારાંશ, ચારિત્ર લેવાના ભાવ તો ખાસ જાગ્રત કરી દેવા જોઈએ; ને તે આ મુદ્દાઓથી દિલ ભાવિત કરી દેવાથી થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શાસન પ્રભાવના” વર્ષ-૩૦, અંક-૩૫, તા. ૨૯-૫-૧૯૮૨

## ૨૯ માનવ મનની અમૂલ્યતા : શુભાપયોગ

(લેખાંક-૧)

ત્રિભુવન ગુરુ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ પોતાના પ્રથમ ગણધર ગૌતમ મહારાજને કહ્યું ‘સમય ગોયમ મા પમાયએ’ હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ ન કરીશ, ગફલતમાં ન રહીશ.

પ્રભુએ કેમ આ કહ્યું ? એટલા જ માટે કે,

મન જો ગફલતમાં પ્રમાદમાં રહ્યું તો એ મનમાં કામ-ક્રોધાદિ ને રાગદ્વેષાદિ કષાય-ચોરો પેસી જશે અને ઉલ્કાપાત મચાવશે.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ સુંદર ધ્યાનમાં રહ્યા હતા, પરંતુ જરાક મનમાં દુતના બે શબ્દ લીધા, કે ‘આ ઢોંગીએ દિવાનના પનારે નાનો છોકરો મૂકી દીક્ષા લીધી, અને દિવાન રાજ્ય બથાવી પડ્યો છે !’ તો આ શબ્દે મનમાં ઉલ્કાપાત મચાવ્યો, દુધ્ધર્મમાં ચડ્યા, તે દુશ્મન માનેલા દિવાનને મનથી યુદ્ધ કરવા સાથે મારી નાખવા લીધો, અને ત્યાં ઠેઠ સાતમી નરકનાં પાપકર્મ બાંધવા સુધી પહોંચી ગયા !

સારાં કાર્ય અને સારા ભાવમાંથી મનને જરાક છુટું કરો કે એમાં વિષય કે કષાયના વિચાર ચાલ્યા સમજો.

જમાલિ મહાવીર પ્રભુનો મૂળ ભાણેજ, પછી જમાઈ, અને પછી મહાવૈરાગ્યથી શિષ્ય બનેલો; એટલે પ્રભુ પર એને ભારે આદર-ભક્તિ-શ્રદ્ધા હતી, તેમજ મહાવિરાગી એટલે સ્વયં જ્ઞાન-ધ્યાનમાં જ રહેનારો, અને શિષ્યોને જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રાખનારો હતો. એમાં જમાલિની તબીયત અસ્વસ્થ થઈ, શિષ્યને એણે સંથારો પાથરવા કહ્યું. એમાં શિષ્યને સંથારો કરતાં એના ધાર્યા કરતાં વધારે વાર લાગી, એ મન પર આવ્યું ! એટલે વ્યગ્રતાથી શિષ્યને કહે ‘હજી સંથારો નથી



કર્ચો ?’ શિષ્ય સંથારો પાથરતી વખતે કહે ‘ભગવંત ! આ કર્ચો.’ ત્યાં મન પર ચડેલી પેલી વ્યગ્રતા વધી. ક્રોધથી એ કહે,- ‘હજી સંથારો કરી રહ્યો છે, પૂરો કર્ચો નથી, ને કર્ચો કહેવાતું હશે ?’ તો શિષ્ય કહે “ભગવાનનો સિદ્ધાન્ત છે ‘કરોમાણે કરો’- ‘ક્રિયમાણં કૃતં’- કાર્ય કરાતું હોય એને કર્ચું કહેવાય.”

બસ, મનમાં વ્યગ્રતા, ક્રોધ યાને પ્રમાદ ઘુસ્યા હતા તેથી પ્રભુ પરની શ્રદ્ધા-ભક્તિ ચાલી ગઈ, અને જમાલિ કહે છે,- ‘ભગવાન ભલ્યા; પ્રત્યક્ષ દેખાતાથી ઊંધું કહે છે ?’ ને પછી તો ગૌતમસ્વામીએ સમજાવવા છતાં એ ન સમજ્યો, ને મિથ્યાત્વી નિન્હવ થયો. શાના પાપે ? કહો, મનને સારાં કાર્ય અને સારા ભાવથી જરાક છુટું મૂક્યું, મનમાં જરાક પ્રમાદ પેસવા દીધો, તબીયતની વ્યગ્રતા પેસવા દીધી, એના પાપે નિન્હવ થયો.

જમાલિનો વૈરાગ્ય અને સંયમ જોરદાર હતા, ટુંક સમયમાં ભવ પાર કરી જાય એવા ! કિન્તુ નિન્હવપણામાં પડવાથી એના પંદર ભવ વધી ગયાં ! આવા નિન્હવપણામાં કોણે પાડ્યો ? મનને શુભ ઉપયોગમાંથી છુટું કરી વ્યગ્રતા અને કષાય તથા મિથ્યાત્વના અશુભ ઉપયોગમાં જવા દીધું એણે પાડ્યો. આ પરથી સમજવા જેવું છે,-

**બહુ કિંમતી માનવ મન મળ્યું છે તો એને હંમેશા શુભ ઉપયોગમાં રાખો.**

શુભ ઉપયોગ એટલે સારા ધાર્મિક વિચાર, સારા ક્ષમાદિભાવ, સારી મૈત્રી-કરુણા આદિની ભાવનાઓ, સારી અનિત્યતા અશરણ આદિની અનુપ્રેક્ષા, સ્વપરનાં સુકૃત, સ્વદુષ્ટોની ગહા-નિંદા-સંતાપ, અરિહંતાદિ ચારનાં શરણ-સ્વીકાર...વગેરે વગેરેમાં મનને રાખવું એ શુભ ઉપયોગ છે.

મન-દમનથી આ બહુ શક્ય છે, બહુ સુલભ છે, ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ મનને જો કોઈ શુભ ઉપયોગમાં રાખવું હોય તો કશી કોઈની અટકાયત નથી. મંદિરમાં પ્રભુનાં દર્શન કરી રહ્યા હો, અને વચમાં કોઈ આડો આવી ઊભો, તો પણ અંદરનો શુભ ઉપયોગ સલામત રાખી શકાય છે. જેમકે, દર્શન કરતાં મનમાં જે ચલાવ્યું કે “ઓહો આ કેવા મને અનંત ઉપકારી વીતરાગ પ્રભુ મળ્યા ! કેવી એમની કઠોર સંયમ સાધના ! શક્તિ અનંત છતાં એ શક્તિ ઉપસર્ગ કરનારને હટાવવા ન વાપરી, કિન્તુ અંતરના કષાય અને દેહ મમતા વગેરે શત્રુને દબાવી કચરી સાફ કરી દેવામાં શક્તિ વાપરી !”...આમા મનમાં દર્શન કરતાં ચાલુ હતું, ને ત્યાં કોઈ આડે આવ્યો તોય આંખ મીચીને મનમાં એ આગળ ચલાવી શકીએ છીએ કે “વાહ રે વાહ મારા પ્રભુ ! બાહ્ય શત્રુને તો તમે સમકિત આપ્યું. કમઠનું ૧૦-૧૦ ભવનું વૈર ચુકાવ્યું ! ચંડકોશિયા સાપને સમ્યક્ત્વ અને સર્વ પાપત્યાગપૂર્વક

અનશન આપ્યું ! ગૌતમ વિરોધી થઈને વાદ કરવા અને પ્રભુને જીતી લઈ હલકા પાડવા આવેલા, એમને તમે ગણધર પદ આપ્યું ! તો પ્રભુ મને કેમ વિસાર્યો ? પણ આવા મોટા ઉપદ્રવ કરનાર પર પ્રભુ ન કોપ્યા, ને હું માત્ર દર્શનની આડે આવનાર પર કોપું તો પ્રભુ મને વિસારે જ ને ? માટે ના, ના દર્શનની આડે આવનાર પર શા માટે કોપ કરું ?” આમ શુભોપયોગ અખંડ ચાલી શકે. દર્શનની આડે આવનારો આમાં શી અટકાયત કરી શકે ? કશી જ નહિ. ત્યારે, આ શુભોપયોગનું મૂલ્ય કેટલું ?

તીર્થંકર ભગવાન જે એવો શુભોપયોગ અખંડ જાળવી રાખી કેવળજ્ઞાન પામી ગયા, બીજા મહાપુરુષો પણ શુભોપયોગમાં કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પામી ગયા. એવા શુભોપયોગનું મૂલ્ય શું અંકાય ? નાગકેતુએ પ્રભુની પુષ્પપૂજા કરતાં કરંડિયામાંનો સાપ આંગળીએ ડસ્યો તો શુભોપયોગ ન મૂક્યો, ને કેવળજ્ઞાન પામ્યા !

ચાલુ જીવનમાં પણ મહાન શ્રાવકો વિકટ સંયોગો વખતે ય શુભોપયોગ નથી મૂકતા. ભરૂચના મહાન શ્રાવક શેઠ અનોપચંદભાઈનું નાતજમણ થાય એની પહેલાં પોતાનું નાતજમણ કરવા એક શ્રાવક અનોપચંદની નિંદા કરતો હતો. અનોપચંદભાઈએ એ શ્રાવક માટે કશું હલકું ન વિચારતાં સીધા એના ઘરે જ ઉપડ્યા, અને કહે “જુઓને આમ તો મારી દીકરીના લગ્ન નિમિત્તે નાતને જમણ આપવાનું પહેલા મેં નોંધાવી દીધું છે, પરંતુ મેં સાંભળ્યું કે તમારે પણ દીકરીના લગ્ન છે, તો તમારી દીકરી એ મારી જ દીકરી છે. માટે એનું નાતજમણ પહેલું રાખવાનું છે. સમજ્યા ને ? પછી મારું જમણ.” આ સાંભળી એ શ્રાવક ડઘાઈ ગયો. અનોપચંદ શેઠની આગળ રોઈ પડ્યો ને નિંદા કર્યાની ક્ષમા માગે છે.

જ્યારે વિકટ પ્રસંગમાંય મહાન શ્રાવકો મનનો શુભ ઉપયોગ ચાલું રાખવા તત્પર હોય છે, તો આપણે એ સિવાયના ચાલુ જીવનમાં શુભ ઉપયોગ અખંડ રાખવાનું શું અઘરું છે ? અનોપચંદભાઈ એ રાખવા માટે દુકાન પર બેઠા ય ઘરાક ન હોય ત્યારે તત્ત્વની ગોષ્ઠી કરતા. તો આમ ઘરે કે બહાર મનને કેટલું વ્યવસ્થિત રાખી શુભ ઉપયોગમાં રાખતા હશે ? આપણે એ માટે નકામી વાતોચીતો, નકામા બોલ, નકામી પ્રવૃત્તિ, આડાઅવળાં ડાફોળિયાં, અંટસંટ વિચારો, નકામું હરવા-ફરવાનું...વગેરે બંધ કરી દેવું જોઈએ, જડ પુદ્ગલના બહુ મહત્ત્વ ન આંકવા, જેથી એના જ વિચાર મનને કોરી ન ખાય. સદા જાગતો ખ્યાલ જોઈએ કે ‘મને અમૂલ્ય મન મળ્યું છે, એનાથી શુભ ઉપયોગની જ મહાન કમાઈ કરતો રહું.’

૩૦ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં જોયું કે માનવ તરીકે જન્મીને આપણને જે મન મળ્યું છે, તેનું મૂલ્ય ન આંકી શકાય; કેમકે આ મનને જે શુભ ઉપયોગમાં રાખી શકીએ, એના લાભનો પાર નથી. આના પર હજી આપણે વિશેષ વિચારીએ, કેમકે આ રોજની અને પળ-પળની આદરવાળી ને મહાલાભની વસ્તુ છે; અને આ શુભોપયોગની પળવાર પણ ઉપેક્ષા કરીએ તો એના બદલે આવી જતા અશુભ ઉપયોગ મહાખતરનાક નીવડે છે ! જેમકે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું દષ્ટાન્ત જોયું. બીજું દષ્ટાન્ત મરીચિનું જોઈએ.

મરીચિએ ભરતયકીના પુત્ર અને ભગવાન ઋષભદેવ પ્રભુનું માત્ર સમવસરણ જોઈને વૈરાગ્ય પામી ત્યાં જ સાધુ બનેલા, પરંતુ પાછળથી મહાવ્રતથી ભ્રષ્ટ થઈ અણુવ્રતધારી પરિવ્રાજક વેશમાં રહેલા. અહીં માનસિક ચારિત્રનો શુભોપયોગ ગયો પરંતુ સમ્યક્ત્વનો શુભોપયોગ ચાલુ હતો. એમાં પ્રભુ પાસેથી જાણીને ભરત મહારાજાએ એમને વખાણ્યા કે ‘તમે આ અવસર્પિણીમાં ૨૪માં તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી થશો, તે પૂર્વે અહીં પહેલા વાસુદેવ ત્રિપૃષ્ઠ નામે થશો, અને મહાવિદેહમાં પ્રિયમિત્ર ચક્રવર્તી થશો.’

આ પ્રશંસામાં મરીચિ લહેવાઈ ગયા. ક્ષણભર માનસિક કુળમદનો અશુભ ઉપયોગ આવ્યો કે ‘મારું કેવું ઉત્તમ કુળ ! કે દાદા પહેલા તીર્થંકર, પિતા પહેલા ચક્રવર્તી, અને હું પહેલો વાસુદેવ ! ત્રણે ઉચ્ચ પદવી અમારા કુળમાં !’ આ કુળમદથી નીચગોત્ર કર્મ બાંધ્યું. એ કર્મ સમકિતની હાજરીમાં બંધાય નહિ, તેથી ફલિત થાય છે કે એ વખતે સમ્યક્ત્વનો ઉપયોગ ક્ષણભર ચૂક્યા ! આ નીચગોત્ર કર્મ કેવું ખતરનાક કે એ ભવે ભવે ભોગવાતાં ભોગવાતાં એનું છેલ્લું પૂંછડું છેલ્લા ભવમાં જઈને નડ્યું, તે મહાવીર પ્રભુને પહેલાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણીના પેટમાં ઉતાર્યા ! મનના ક્ષણભર અશુભ ઉપયોગનું ફળ કેવુંક ખતરનાક ! કુદરતનો કાનૂન, કુળ-બળ-રૂપ-ઐશ્વર્ય-જ્ઞાન વગેરે જેનો મદ કરો તે પછીના ભવે હલકું મળે.

મદનો માનસિક ઉપયોગ (ખ્યાલ) એ સમકિતના ઉપયાગને નષ્ટ કરે તો જ એ મદ પહેલે બીજે ગુણઠાણે નીચગોત્ર કર્મ બંધાવે છે. મદ કેટલો જાલિમ દુર્ગુણ !

ત્યારે વીર પ્રભુનું આ નીચગોત્ર કર્મ જોતાં લાગે કે માનસિક મદનો ઉપયોગ (ખ્યાલ) તો ક્ષણભર કર્યો, પણ એ કેવો ખતરનાક નીવડ્યો ? આપણા જીવનમાં જોઈએ તો દેખાય કે આવા કુળના, મદના, બળના મદના, પૈસાના હોશિયારી (જ્ઞાન) ના, ...વગેરેના મદના અશુભ ઉપયોગ કેટલીકવાર આવ્યા હશે ? એની ગુરુ પાસે પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક આલોચના ન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત ન લીધાં. એટલે એ મદથી બાંધેલા કર્મ અને મદના અશુભ અનુબંધ-કુસંસ્કાર આત્મા પર કેવા જડબેસલાક ચોંટી ગયેલા ?

અશુભ ઉપયોગના સાચા શુદ્ધ પશ્ચાત્તાપ કરે તો એના અનુબંધ કુસંસ્કાર બંધાયેલ નષ્ટ થાય; અને આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત કરે તો પાપકર્મ બંધાયેલા નષ્ટ થાય.

મદ તો હજી ય સામાન્ય; પરંતુ મરીચિને પાછળથી જે શિષ્ય બનાવવાના લોભમાં ઉત્સૂત્ર ભાષણ કરવાનું થયું એ મહા ખતરનાક નીવડ્યું ? ‘કપિલ ! ધર્મ અહીં પણ છે, ને ભગવાનના સાધુ પાસે પણ છે,’- આ ઉત્સૂત્ર ભાષણ પાછળ મનનો અશુભ ઉપયોગ ભલે ક્ષણવાર આવ્યો, તો ય એણે અત્યાર સુધી જે લોકોને કહેતા હતા કે ‘ભાઈ ધર્મ તો પ્રભુના સાધુ પાસે છે. હું તો ધર્મથી ભ્રષ્ટ છું.’ પતિત છું.’ એની પાછળના સમ્યક્ત્વના શુભ ઉપયોગ પર લેલો ફેરવી નાખ્યો ! જાલિમ મિથ્યાત્વના અશુભ ઉપયોગમાં પડ્યો ! અને ક્ષણવારના અશુભ ઉપયોગે એક કોટાકોટિ સાગરોપમ પ્રમાણ સંસાર ભ્રમણ વધારી દીધું !

ખૂબી જુઓ મરીચિએ કુળમદ કર્યો એમાં ય કોડા કોડી સાગરોપમનું નીચગોત્ર બાંધ્યું, અને ઉત્સૂત્ર ભાષણ કર્યું, એમાં ય કોડાકોડી સમયનું મિથ્યાત્વ કર્મ બાંધ્યું ! પરંતુ શાસ્ત્રે કુળમદ વખતે ‘સંસાર વધાર્યો’ એમ ન લખ્યું અને ઉત્સૂત્ર ભાષણ વખતે ‘એણે વચને વધ્યો સંસાર’ કહ્યું કેમ એમ ? તો કે ઉત્સૂત્ર ભાષણથી-ચિંતનથી જૈન ધર્મથી ભવો માટે ભ્રષ્ટ થયા ! ત્રિદંડિક સંન્યાસીના ભવો થતા ગયા ! જે પાંચમા ભવથી ચાલ્યું, તે ૧૪ માં ભવ સુધી ! એમાં ય બે વાર વચમાં અસંખ્ય નાના એકેન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિયના ભવો થયા !

ક્ષણવાર પણ જિનવચન-વિરુદ્ધ, તત્ત્વ-વિરુદ્ધ, સિદ્ધાન્ત-વિરુદ્ધ, મનમાં લાવવામાં અને બહાર બોલવામાં જે મનનો અશુભ ઉપયોગ (ખ્યાલ) થયો એ કેટલો બધો ભયંકર પરિણામ લાવનારો ?

ત્યારે પોતાનો ખ્યાલ અને ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ જાણવા છતાં તેમજ તર્કથી શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ સાબિત છતાં જો એને સાચો અને શાસ્ત્રીય મનાવવા મથીએ તો એમાં મનનો કેટલો બધો જાલિમ અશુભ ઉપયોગ બને ?

આ જ સાવધાની રાખવા જેવી છે કે આપણા સ્વમાનની રક્ષા ખાતર મનને અશુભ ઉપયોગમાં ન લઈ જઈએ, દા.ત. આપણાથી ખોટું બોલાઈ ગયું તો એને છુપાવવા કે સાચું મનાવવાની વિચારણા ન કરીએ તેમજ શાસ્ત્ર-વિરુદ્ધ વાતને શાસ્ત્રાનુસારી તરીકે ઠરાવવાનું ન વિચારીએ.

એવી જ બીજી સાવધાની આ રાખવાની કે આપણા દુન્યવી સ્વાર્થ ખાતર આપણે મનને ભયંકર રાગદ્વેષ-ઈર્ષ્યા-વૈર-અભિમાન-માયા-દંભ-કપટ વગેરે મલિન લાગણીઓમાં ન લઈ જઈએ તો જ શુભ ઉપયોગ ટકાવી શકાય.

આચરણ અને માન્યતા બંને અંગે પળે પળ કાળજી રાખી મનને અશુભ ઉપયોગમાં ન લઈ જવાય, એ જાગૃતિ રાખવાની છે. આચરણ કદાચ પાપનું હોય છતાં ક્રમમાં ક્રમ મનમાં પાપ-ભય, પાપ-સંતાપ હોય અને નિષ્પાપ ચારિત્રના તીવ્ર મનોરથ હોય, તો મન શુભ ઉપયોગમાં રહી શકે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૩૭, તા. ૧૨-૬-૧૯૮૨

### ૩૧) કાગળની તાકાત

(લેખક : પૂ. મુનિરાજ શ્રી રત્નસુંદર વિજયજી મ.)

આસન પર શાંતિથી બેઠો હતો. ત્યાં તો પવનથી ઊડતો ઊડતો એક કાગળ મારા આસન પાસે આવ્યો. કાગળ બિલકુલ કોરો હતો. મારી બાજુમાં જ બેઠેલા ભાઈએ એ કાગળને ઉઠાવ્યો, નજીકમાં પડેલા શાહીના ખડિયાને ઉઠાવ્યો, અને કોરા કાગળ પર ઢોળી નાખ્યો. કાગળના સૌંદર્યને બગાડી નાખ્યું.

આવો જ કોરો કાગળ એક બીજા ભાઈ પાસે આવ્યો. તેમણે પોતાના હાથમાં કલમ લીધી. મંડ્યા લખવા પણ ગલીયમાં ગલીય શબ્દો લખ્યાં ! કાગળનો ઉપયોગ તો કર્યો પરંતુ સ્વ-પર અનેકને નુકશાન થાય તેવો.

એક ત્રીજા ભાઈના હાથમાં કાગળ આવ્યો, ઉપાડી કલમ, અને લખવાનું શરૂ કર્યું. ખૂબ સુંદર અક્ષરોમાં પરમાત્માનાં ગુણોનું આબેહુબ વર્ણન કરતી સ્તુતિઓ લખી કોરા કાગળને અદ્ભુત ગૌરવ બક્ષી દીધું ! તેમની કલમે સ્તુતિઓની પાછળ કાગળ પણ અમૂલ્ય બની ગયો !

કેવી અદ્ભુત વાત ! કાગળ નિરપેક્ષ,

કલમ નિરપેક્ષ, શાહી નિરપેક્ષ,

તમે એનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરો છો એ તમારા પર નિર્ભર !

એક જણ કોરા કાગળની તાકાત જ ન સમજ્યો, તે એણે શાહી ઢોળી નાંખીને કાગળની તાકાત તોડી નાંખી. બીજાને કોરા કાગળની તાકાતનો ખ્યાલ તો હતો જ, પણ ગાળો લખીને તેણે એ તાકાતને પાશવી સ્વરૂપ આપ્યું. ત્રીજાને કાગળની તાકાત સાથે તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનો પણ ખ્યાલ હતો જ, અને એટલે જ કોરા કાગળ પર પરમાત્માની સ્તુતિઓ લખીને તેણે એ મામૂલી કાગળને પણ અમૂલ્ય બનાવી દીધો.

આપણા જીવનનું ય આવું જ છે ને ? કોરા કાગળ જેવું જીવન મળ્યું છે.

મોટા ભાગના જીવો મળેલા આ જીવનની કિંમત કેટલી છે તેના ખ્યાલ વિના જ જીવી રહ્યા છે.

સાકરના કણિયા પાછળ દોડતી કીડીઓ...ગોળના રવા પાછળ દોડતા મંકોડાઓ...રોટલાના ટુકડા પાછળ દોડતા કૂતરાઓ...વિષ્ટા ચૂંથવામાં જ જીવનની મોજ સમજતા ડુકરો...ચોવીસે કલાક ઉંદરો પકડવાની લેશ્યામાં જ રમતી બિલાડીઓ...આકાશમાં ઊડવા છતાં ય ધરતી પર પડેલાં મડદાંઓને જ નિહાળતાં ગીધડાઓ...ઉકરડાના ઢગમાંથી જીવડાઓ શોધતા કૂકડાઓની જેમ,

આ જીવન માત્ર અઢી મણ માંસના લોચાને સાચવવામાં જ પૂરું કરી દે છે ! અને તેના દ્વારા આ જીવનમાં અનેક ઉત્તમ શક્તિઓનાં પ્રાર્દભાવની શક્યતા પર સદાને માટે ખંભાતી તાળાં લગાવી દે છે ! જ્યારે કેટલાક જીવો આ અણમોલ જીવનનો ઉપયોગ તો કરે જ છે, પરંતુ એ જીવો અનેકનાં મોતનું કારણ બન્યા વિના રહેતા નથી ! પોતાના માની લીધેલા ઈન્દ્રિયોના વિષયો અને મનની અતૃપ્ત ઈચ્છાઓના અપ્પરને પૂરવા આખી જીંદગી સુધી દોડધામ કરે છે. વિષયોની પ્રાપ્તિમાં અંતરાયભૂત બનતી વ્યક્તિઓની નિર્દયતાપૂર્વક કતલ કરી નાખવામાં તેઓને જરાય અફસોસ હોતો નથી કોરો કાગળ પણ તેનાં પર ગલીય ગાળો લખાયા પછી વગોવાય છે, તે જ રીતે આ ઉત્તમ જીવન પણ આવી કૂરતાવાળી પ્રવૃત્તિઓના કારણે વગોવાયા વિના રહેતું નથી. કોરા કાગળ પર શાહીનો ખડિયો ઊંધો વાળી દેનારો જેટલો ગુનાપાત્ર છે, તેના કરતાં તેના પર ગાળો લખીને કાગળને વિકૃત બનાવનારો વધુ ગુનાપાત્ર છે.

એજ રીતે માત્ર સ્વાર્થ પ્રધાન જીવન જીવીને અનેકના સુખી જીવનમાં આગ ચાંપવાનું કામ કરનારો વધુ ગુનાપાત્ર છે. હીટલર, ચંગીઝખાન, નાદિરશાહ, તેમુરલંગ, ઈદી અમીન...વગેરેનાં જીવનો આ પદ્ધતિનાં જીવન હતાં. તેઓનાં

જીવન અનેકને મારતા ગયાં અને તેઓનાં મોત અનેક આત્માઓને આશીર્વાદ રૂપ બની ગયાં !

હાય કેટલી કરુણતા !

મોતને પણ સારું કહેવડાવે તેવાં જીવન સમાપ્ત કરીને આ દુનિયામાં એક કાળી કલંક કથા લખી ગયા !

જ્યારે કેટલાક વિરલ જીવો એવા હોય છે કે જેઓ આ અતિ ઉત્તમ જીવનનો ખૂબ જ ઉત્તમ ઉપયોગ કરી જાણતા હોય છે.

મળેલા શરીરને તપના માર્ગે લઈ જવા દ્વારા...મળેલી વચનલબ્ધિને ગુણીજનોના ગુણો ગાવા દ્વારા...મળેલી મનોલબ્ધિને ઉત્તમ ભાવનાઓથી ભાવિત કરવા દ્વારા... મળેલી ભોગસામગ્રીઓને શીલના અશમોલ પાલન દ્વારા... મળેલી બુદ્ધિનો વિષય-કષાયની આગ ઠારવામાં ઉપયોગ કરવા દ્વારા...મળેલા આદેયનામ કર્મના પુણ્યથી અનેકને સન્માર્ગમાં સ્થિર કરવા દ્વારા... મળેલી ચક્ષુને પરમાત્માના દર્શન કરવા દ્વારા...મળેલા કર્ષને જિનવાણીના શ્રવણ કરવા દ્વારા... આ તમામ ચીજો જીવનકાગળને ગૌરવ બક્ષી દે છે. ઉપરાંત સ્વ-પર અનેકને સમાધિ બક્ષવાનું અશમોલ કામ આવા જીવો કરતા જાય છે. સાવ કોરો કાગળ સ્તુતિના લખાણથી જેમ અમૂલ્ય બની જાય છે, તેમ સાવ કોરું ગણાતું આ જીવન પણ આવા અભૂતપૂર્વ ઉપયોગ દ્વારા કદાચ પરમાત્માના શ્રીમુખે ય ગવાઈ જાય છે !

આપણે આપણા જીવનને તપાસવું છે. ‘કઈ કક્ષામાં આપણું જીવન છે ?’

કોરા કાગળ પર શાહી ઢોળવા જેવું જીવન છે ? યા ઈન્દ્રિયોની જ તૃપ્તિ કરવાવાળું આ જીવન છે ? કે પછી

કોરા કાગળ પર ગલીય શબ્દો લખવા જેવું માત્ર મનની જ અતૃપ્ત ઈચ્છાઓના ખપ્પરને પૂરવાવાળું કલંકિત જીવન છે ? કે પછી

કોરા કાગળ પર પરમાત્માની સ્તુતિ લખવા જેવું શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞા મુજબનું સ્વપર અનેકને લાભ કરવાવાળું જીવન છે ?

હહુ થયું, હવે સાવધ બનીએ ને આત્મઘાતક રસ્તેથી પાછા ફરીએ...

અને ધન્ના, શાલિભદ્ર, મેઘકુમાર, ગજસુકુમાળ, સ્થૂલભદ્ર, અભયકુમાર, વજ્રસ્વામી, સુકોશલમુનિ...વગેરે ગૌરવવંતા જીવન જીવી ગયેલા મહાન પુરુષોમાં આપણોય નંબર લગાડી દઈએ !

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦,અંક-૩૮,તા.૧૯-૬-૧૯૮૨

## ૩૨ સંઘર્ષોની મજા

(લે. પૂ. મુનિરાજ શ્રી રત્નસુંદર વિજયજી મ.)

સાધનાનું જીવન અનેક પ્રકારના સંઘર્ષોનું જીવન છે. પ્રત્યેક ક્ષણે આવતા સંઘર્ષને વધાવી અનુકૂળ બનાવી લેવા જે તૈયાર હોય છે, તેને સંઘર્ષની સાથે સાધના એક પડકારરૂપ બની જાય છે.

જેણે જેણે પણ આ સાધનાના માર્ગે ડગ મૂક્યા છે તે તે સહુ જીવોએ આ વાતને સતત નજર સામે રાખી જ છે. અને જેઓ આ વાતને વિસરી ગયા.. સંઘર્ષોની કલ્પના માત્રથી ડરી ગયા... સલામતી માટેના રસ્તાઓ શોધવા લાગ્યા... તે બધા ય માર્ગને મેળવવા છતાં મંજિલ સુધી ન પહોંચ્યા ! પ્રતિકૂળતાઓની વધુ પડતી કલ્પનાએ તેઓને વધુ ને વધુ નિ:સત્ત્વ બનાવ્યા ! દુર્ગતિગામી બનાવ્યા ! સંસારમાં અનંતકાળ માટે રખડતા કરી દીધા !

અરે ! આ નદીને જ પૂછો ને ? સાગરને મળવા માટે જ્યારે તે નીકળે છે ત્યારે તેની સામે રસ્તાનું ચિત્ર ક્યાં સ્પષ્ટ છે ?... સંભવિત વિઘ્નોની વણઝારો વચ્ચે પણ તે કેટલી પ્રસન્નતાથી વહે છે ? કાંટાળી ઝાડીઓ... પર્વતીય પથ્થરો... તરસ્યા પશુ-પક્ષીઓ, આગ ઓકતો સૂર્યનો તડકો... આ અને આવા અનેક ભયસ્થાનો હોવા છતાં નદી ડરતી નથી... તે તો માત્ર નીકળવાનું જ જાણે છે. સાગરને મળવામાં તેને કોઈ ચિંતા નથી અને એટલે જ તે સાગરને અચૂક મળે છે !

તો...સાંભળી લો આ ગુલાબની કળીઓનો જવાબ... ‘હા... અમને ખાત્રી જ હતી કે જો ખીલશું. તો માળીના હાથે ચૂંટાશું જ અને તો ય અમે ખીલ્યાં... કારણ કે ખીલવાની એક મજા છે... અમારા ખીલવાની સાથે આજુબાજુનું વાતાવરણ પણ ખીલી ઊઠે છે... હતાશ માનવોને ય અમે પ્રસન્નતા અર્પી શકીએ છીએ... આટલા લાભો નજરોનજર અમને દેખાયા, અને એટલે જ ચૂંટાવાની શક્યતા છતાં ય અમે ખીલ્યાં !’

હજી પૂંછવું હોય તો,

પૂછી જુઓ, આ ધુળના ઢેફામાં પડેલા સોનાને ! ‘હું ધુળથી અલગ થઈ જઈશ તો મારે અગ્નિમાં પડવું પડશે ! આવો ભય તેને છે ખરો ?...ના...જરાય

નથી... એને સ્પષ્ટ ખ્યાલ છે કે આ ધુળની સાથે રહેવામાં તો મારી કિંમત પણ ધુળ જેટલી જ થાય છે !...હા...તેમ રહેવામાં અગ્નિની ગરમીમાં શેકાવાનો પ્રસંગ આવતો નથી એ વાત સાચી... પરંતુ સાથે મૂલ્યહીન થઈને દુનિયામાં જીવવું પડે છે, તેનું શું ? અને એટલે જ ધુળનાં ઢેફામાંથી બહાર નીકળવાની તેને ભારે તમન્ના છે; કષ્ટો વેઠવા પડે તો ય !' હજી તમે ડરો છો ? તો,

લો પૂછો આ, દરિયાનાં મોજાઓને ! સાગરમાં ઉછાળા મારતાં મારતાં તેઓ જ્યારે કિનારે આવે છે ત્યારે કિનારાઓ પર ગોઠવાયેલા કાળમીઠ પથરાઓ તે મોજાઓને આગળ વધવા દેતા નથી... પરંતુ પાછા ધકેલી દે છે ! શું આટલા માત્રથી મોજાઓએ કિનારે આવવાનું બંધ કર્યું ?... અર્ધે રસ્તેથી ક્યારેક પાછા ફરી ગયાં ખરા ?

ના, જરાય નહીં... પાછા ફરવાની વાત તો ઘેર ગઈ પરંતુ ડબલ જોશથી એ મોજાઓ પથરાઓ સાથે ટકરાયા, અને કાળક્રમે એમણે એ પથરાઓને પણ રેતીમાં ફેરવી નાખ્યાં છે !...

હજી મળવું હોય તો મળી લો આ સૂર્યને !... જેઠ-અષાઢનાં ઘનઘોર વાદળો જ્યારે આકાશમાં ઘેરાયેલા હોય છે... ત્યારે તે કદી હતાશ થાય છે ખરો ? પોતાનું મોઢું ક્યારેય તે છુપાવે છે ખરો ? નારે ના... પ્રકાશવું એ તો એનો સ્વભાવ છે... વાદળાની ઉપરનાં ભાગમાં એનો પ્રકાશ તો ચાલુ જ છે ! હા... ક્યારેક વાદળોએ તેની તાકાતને નીચે રોકવાના પ્રયત્નો કરે અને તેમાં કદાચ સફળતા પણ મેળવે એ બને, પરંતુ તેને પરાજિત કરી દેવાનું તો વાદળાઓનું ગજું જ ક્યાં છે ?...અરે...! એ વાદળમાં જરાક જેટલી પણ જો તિરાડ દેખાય ને ? તો સૂર્ય એનો લાભ ઊઠાવીને જગતને પ્રકાશ આપવાનું ચૂકતો નથી... હારવાની તો વાત જ નથી. એમ તો પથરાઓ પણ ક્યારેક સોનાના વાસણને તોડી નાંખે છે... પણ એટલા માત્રથી પથરાઓ મૂલ્યવાન બની જતા નથી... તેમ સોનું પણ મૂલ્યહીન બની જતું નથી...!

આ સઘળા ય દષ્ટાંતોને નજર સામે રાખીને ચાલ્યાં આવો સાધનાના માર્ગે...! ભવિષ્યની ચિંતા ન કરો... મળેલા સોનેરી વર્તમાનનો પૂરેપૂરો લાભ ઊઠાવો...!

કોને ખબર હતી કે... શ્રેણિક પુત્ર નંદીપેશ વેશ્યાને ત્યાં રહેવા છતાં ય પોતાનો વૈરાગ્ય અખંડ રાખીને પુનઃ આત્મકલ્યાણના માર્ગને અપનાવી ગયા ને ? કોને ખબર હતી કે નટી માટે ઈજ્જતને બાજુએ મૂકી હજારોની વચ્ચે નાયનારો ઈલાયચીકુમાર ત્યાં ને ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામશે ?

કોને ખબર હતી કે આરીસાભુવનમાં ચક્રવર્તી તરીકે ગયેલા ભરત મહારાજ

બહાર નીકળતાં કેવળી બની નીકળશે ?

કોને ખબર હતી કે સંયમ જીવનના પ્રથમ દિવસે પોતાના ગુરુદેવશ્રી દ્વારા થયેલો લાકડીના નિર્દય પ્રહારોથી મસ્તક લોહીલુહાણ થઈ જવા છતાં ચંડુદ્રાચાર્યનાં એ વિનીત શિષ્ય ઘાતી કર્મોનાં ભુક્કા બોલાવી વીતરાગ-સર્વજ્ઞ થઈ જશે.

કોને ખબર હતી કે હસ્ત મેળાપ જેવી ક્રિયા વખતે સામે રૂપવતી આઠ આઠ કન્યાઓ હોવા છતાં ગુણસાગર કેવળજ્ઞાન પામી જશે ?

હા... આ માર્ગે તમે ન ધાર્યા હોય તેવા આશ્ચર્યો સર્જાયા છે.

કામીઓ નિષ્કામ બની ગયા છે !

રાગીઓ વીતરાગ બની ગયા છે !

કષાય-લંપટો નિષ્કષાયી બની ગયા છે !

પુણિયા જેવા શ્રાવકો... સુલસા જેવી શ્રાવિકાઓ...ચંદનબાળા જેવી સાધ્વીઓ...ધન્ના અણગાર જેવા મુનિ ભગવંતો... આ બધાય આપણને આશ્વાસન-ઉત્સાહ આપી રહ્યા છે કે, 'ડરો નહીં, ચાલ્યાં આવો અમારા માર્ગે... અમે ય એકવાર તમારા જેવા જ હતા અત્યારે અમે જેવા દેખાઈએ છીએ તે આશ્ચર્ય નથી, તે જ વાસ્તવિકતા છે ! માત્ર અમારા માટે નહીં, તમારા માટે પણ આ જ હકીકત છે. નદીનાં પ્રયાણને, ગુલાબની કળીઓને, ધુળના ઢેફામાં પડેલાં સોનાને, દરિયાનાં મોજાઓને વાદળાઓ પાછળ છુપાયેલા સૂર્યને, આ બધાયની મદદનગીને...તમન્નાને તરવરાટને નજર સામે લાવીએ અને

પછી...

જિનાજ્ઞાના કંટક વિભોર પંથે લોહી નીગળતે પગે પ્રયાણ કરવા છતાં મુખ પર અભૂતપૂર્વ મસ્તી પ્રગટાવીએ અને તે દ્વારા સાધ્યને વહેલી તકે પામીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૩૮, તા. ૨૬-૬-૧૯૮૨

### 33 નકામી વાતોચીતો કુથલી કેમ અટકાવાય ?

શ્રાવક જીવનમાં પાપ બે જાતના, (૧) અર્થ દંડ, અને (૨) અનર્થ દંડ. અર્થ દંડ એટલે સપ્રયોજન દંડ અર્થાત્ પોતાના અને કુટુંબના જીવન નિર્વાહના પ્રયોજનથી કરવા પડતાં ઘર, દુકાન, ધંધો-ધાપો, ચૂલો-ઓલો વગેરેનાં પાપ.

અનર્થ દંડ એટલે નિષ્પ્રયોજન દંડ અર્થાત્ જીવન નિર્વાહનું કોઈ પ્રયોજન ન હોય એવા પાપ દા.ત.

(૧) દુધ્યાન, અસદ્ વિકલ્પો, ને કાળી લેશ્યાઓ...

(૨) અધિકરણ અર્થાત્ પાપ સાધનોનું પ્રદાન, યા ખોટાં કલહ

(૩) સિનેમા-નાટક-સર્કસ-તમાશા વગેરેનાં નિરીક્ષણ શૃંગાર-યુદ્ધ-જાસુસી વગેરેની નોવેલ નવલિકાઓનાં વાંચન નકામી વાતોચીતો કુથલી...પત્તાબાજી, જુગાર વગેરે ૭ વ્યસન, ઈત્યાદિ પ્રમાદાયરણ

(૪) પાપોપદેશ, પાપસલાહ, ધર્મભેદિની વાણી, વિકથા-ચાડી-ચુગલી, નિંદા વગેરે.

આમ, આ ચાર પ્રકારના અનર્થ દંડમાં નકામી વાતોચીતો-વિકથા-કુથલી વગેરે આવે છે. એ કરવાનો જીવને જન્મોનો રસ છે. એનાથી નુકશાન પારાવાર છે. દા.ત. (૧) હૈયાને નકામી વાતો-ચીતો, વિકથા-કુથલીનો રસ એ એવો અંતઃસ્પર્શી હોય છે કે પછી એવો રસ શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય તત્ત્વચિંતન કે પ્રભુભજન... વગેરેમાં જામતો નથી એટલે એ સ્વાધ્યાયાદિ નીરસતાથી યા સામાન્ય રસથી સઘાતા હોઈ બહુ સામાન્ય ફળ આપનારા બને છે; તેમજ ભવાંતર માટે એના સારા જોરદાર સુસંસ્કાર પણ પડતા નથી. સાધના કરીએ કરીએ અને આ તુચ્છ ફળ ? નકામી વાતોના પ્રતાપે !

(૨) નકામી વાતો વિકથાદિના રસ હોય એટલે એમાં દિલ ફોરું થતું લાગે છે, અને સ્વાધ્યાય સામાયિકમાં દિલ ભારે થતું લાગે છે ! એટલે જ દેખાય છે કે પ્રતિક્રમણમાંથી ઉઠ્યા પછી નકામી વાતોચીતો ખુશખુશાલીથી હસી ખીલીને થાય છે, એવી ખુશખુશાલીથી પ્રતિક્રમણની ક્રિયા નહિ કરેલી ! ત્યારે, તારણહાર ધર્મક્રિયા જે ભારે હૈયે કરાવે, એવો નિરર્થક વાતો વિકથાનો રસ કેટલો ખતરનાક ! નકામી વાતો-ચીતો વગેરે એ તુચ્છ વસ્તુ છે, તુચ્છના રસ તાત્વિકના રસ ન પ્રગટવા દે, ન જામવા દે.

(૩) નકામી વાતો-વિકથા વગેરે પોતાના તો અધ્યવસાય યાને મનોભાવ બગાડે, પરંતુ વધારામાં સામા શ્રોતા જીવના પણ અધ્યવસાય બગાડે છે, ને રાગદ્વેષાદિ કષાયોને ઉત્તેજે છે ! આની જો બેપરવાહી હોય કે ‘ભલેને સામાના હૈયાના પરિણામ એ બગાડે ?’ એવી એની ફિકર ચિંતા ન હોય, એ દિલની કેટલી બધી નિષ્કૃતતા ઊભી કરે ?

(૪) વળી નકામી વાતો-વિકથાદિ કર્યા પર જીવને કશી અફસોસી નથી થતી કે ‘હાય ! આવા પવિત્ર માનવ-જનમમાં આ અપવિત્ર અનર્થ દંડના પાપ મેં ક્યાં કર્યા ?’ જ્યાં પાપની અફસોસી ન હોય, ઊલટું ધર્મ પ્રવૃત્તિથી જાણે મન ભારે થઈ ગયું તેને ફોરું કરવા એ નકામી વાતો કુથલીના પાપને કર્તવ્ય માને,

ઉપાદેય માને, ત્યાં સમકિત ન રહે ! આમ સમ્યક્ત્વની ઘાતક આ નકામી વાતો-વિકથાદિ કેટલા બધા ભયંકર ગણાય ?

(૫) પાપની અફસોસી વિનાની આ નકામી વાતો-વિકથાદિ કર્મબંધ ચિકણાં અને જાલિમ બંધાવે છે ! એમાં ઉત્તેજિત થતા રાગદ્વેષાદિ કષાય અને મલિન અધ્યવસાયો પણ ઢગલો પાપ બંધાવે છે ! અને પછી અઢળક પાપના પોટલાં ઉપાડી પરલોક ચાલવું પડે છે, તેથી જનમ જનમ દુઃખ વરસે છે. તો નકામી વાતો-વિકથાદિ કેટલા બધા ભયાનક !

(૬) વળી જે પાપની અફસોસી નહિ, એની ગુરુ આગળ આલોચના પ્રકાશન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનું થતું નથી. તેથી એ પાપનાં શલ્ય હૈયે જામી પડે છે. એ પાપ શલ્યો જનમ જનમ પાપિષ્ઠ બનાવી પાપો કરાવે છે.

આ બધા મહાનુકસાનોનો જો વિચાર રહે, મન પર મહાયિંતા રહે, તો સહેજે નકામી વાતો-ચીતો, વિકથા, કુથલી વગેરે પર અંકુશ લાવી મૂકાય. એમાં શરુ શરુમાં તો મન મારીને પણ એ પાપ અટકાવી દેવાના; અને પછી તો નકામી વાતો, વિકથા, કુથલી, નિંદા ન કરવાનો અભ્યાસ પડતાં એ સહજ બની જાય છે.

નકામી વાતો વિકથાદિ અટકાવવા માટે અલબત્ત નુકસાનો વિચારવા એટલું જ બસ નથી, પરંતુ બીજી સક્રિયતા પણ જરૂરી છે. દા.ત. “જીવનમાં મારે એક કરોડ ‘નમો અરિહંતાણં’ જાપ કર્યા લેવો છે, જેથી મરતી વખતે આટલું તો આશ્વાસન રહે કે ‘સારું થયું મારે આ એક કરોડવાર અરિહંત સ્મરણની મૂડી ઊભી થઈ !’ આ સંકલ્પ રાખ્યો હોય અને પછી જ્યાં જ્યાં મોકો મળે ત્યાં ત્યાં એ જાપ ચાલુ કરી દેવાય, એટલે નકામી વાતો-વિકથા-કુથલી સહેજે ઊભી ન થાય, વળી એમાં માથે ભાર રાખ્યો હોય કે મારે દિવસ રાતમાં ‘નમો અરિહંતાણં’ના જાપનો આટલો ૨૦૦-૫૦૦-૧૦૦૦ નો ક્વોટા તો પૂરો કરવો જ જોઈએ, એટલે નકામી વાતો વગેરેને અવકાશ જ ન રહે.

આ જાપની ગણતરી રાખવાની ચાવી આ છે, - સિદ્ધચક્રજીના ગઠાના નવ ખાના નજર સામે ધારી એમાં દરેક ખાનામાં ૩ કોલમ, ને દરેક કોલમમાં ૪ વાર ‘નમો અરિહંતાણં’ લખેલા ધારવાના. જાપ કરવાનો તે એ વાંચતા હોઈએ એ રીતે કરવાનો એક ગઠો પૂરો થતાં ૧૦૮ જાપ થઈને ઊભા રહે. આમ નકામી વાતો વગેરેથી બચી શકાય...

નકામી વાતોથી બચવાનો બીજો એક અદ્ભુત ઉપાય ‘શુભ અધ્યવસાય એ સ્વ-પરનો ચરમ ઉપકાર’ નામના આવતા લેખમાં સ્પષ્ટ થશે.

## ૩૪ શુભ અધ્યવસાય એ સ્વ-પરનો ચરમ ઉપકાર

(લેખાંક-૧)

જેમ ન્યાયાધીશ બધી કેઈસની વિગત તથા સાક્ષી, જુબાની સાંભળ્યા પછી આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવવો કે દોષિત ઠરાવવો, એમાં ય કેટલા પ્રમાણમાં દોષિત ઠરાવવો, એનું જજમેન્ટ છેલ્લે આરોપીના ભાવનો નિર્ણય કરીને આપે છે; એમ આત્મા પર કેવી શુભ-અશુભ કર્મસત્તા ચોંટે, ને એ પણ કેવી ઉગ્ર કે મંદ રસવાળી ચોંટે, એનો આધાર છેલ્લે આત્માના ભાવ-અધ્યવસાય કેવા વર્તે છે એના પર છે.

શ્રી ઉપદેશમાળા શાસ્ત્ર કહે છે,-

જં જં સમયં જીવો આવિસઙ્ગ જેણ જેણ ભાવેણં ।

સો તંમિ તંમિ સમયે સુહાસુહં બંધણ કમ્મં ॥

અર્થાત્ જે જે સમયે જીવ જેવા જેવા શુભ કે અશુભ ભાવથી યુક્ત બને છે, તે તે સમયે એ તેવા તેવા શુભ કે અશુભ કર્મ બાંધે છે. અહીં ‘ભાવ’ એટલે મનના ભાવ, મનના પરિણામ, ચિત્તના અધ્યવસાય. આત્માની પરિણતિ. એના પર કર્મબંધનો આધાર. અર્થાત્ ચિત્તના અધ્યવસાય જો શુભ હોય તો શુભ કર્મ બંધાય, પણ જો અધ્યવસાય અશુભ, તો અશુભ કર્મ બંધાય. એમાં ય જો શુભ અધ્યવસાયની તીવ્રતા, તો શુભ કર્મ ઊંચા રસવાળા બંધાય; ને મંદતાએ મંદ રસવાળા શુભ કર્મ બંધાય. ત્યારે જો અશુભ અધ્યવસાય તીવ્ર હોય તો અશુભ કર્મ ઉગ્ર રસવાળા બંધાય, મંદતાએ મંદ રસવાળા બંધાય. આમ કર્મબંધ માટે છેલ્લું જજમેન્ટ અધ્યવસાય પર પડે. યાવત્ આત્મા પરથી કર્મસત્તા ઊખડી જવાનો આધાર પણ પ્રબળ શુભ અધ્યવસાય પર રહે છે.

ક્રિયા સારી હોય, ધાર્મિક હોય, પણ જો ચિત્તના અધ્યવસાય અશુભ વિષય-કષાય-હિંસાદિના હોય તો અશુભ પાપકર્મ બંધાય. દા.ત. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની ક્રિયા સાધુપણામાં તપતા તડકા વચ્ચે ધ્યાનમાં રહેવાની શુભ હતી, પરંતુ મન યુદ્ધમાં ચડ્યું હતું, અધ્યવસાય બહુ જ ઉગ્ર અશુભ હતા, તો એ ચડતી ઉગ્રતા વખતે ઠેઠ ૭ મી નરક સુધીના પાપ બાંધવા સુધી પહોંચી ગયેલા !

એથી ઊલટું, ગુણસાગર લગ્નની ચોરીમાં આઠ પત્નીઓ સાથે પાણિગ્રહણ કરી રહ્યા હતા. આ ક્રિયા કોઈ ધાર્મિક નહિ, પણ સાંસારિક ક્રિયા હતી; પરંતુ

એ નવેયના મનના અધ્યવસાય અહિંસા-સંયમ સ્વાધ્યાય-ક્ષમાદિના શુભ-શુભતર, થયે જતા હતા; તો પ્રબળ પ્રબળ શુભ કર્મ બાંધતાં બાંધતાં આગળ પર મોહનીય કર્મનો અને પછી જ્ઞાનવરણીયાદિ ત્રણ ઘાતી કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરવા સુધી પહોંચી ગયા ! અને વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની બેઠા !

તાત્પર્ય, કર્મબંધ કે કર્મક્ષય માટેનું જજમેન્ટ છેલ્લે ચિત્તના અધ્યવસાય પર આધારિત છે પછી યાદ્ય એ આપણા આત્માના હિસાબે હો, કે પરના આત્માના હિસાબે હો; અર્થાત્ કોઈને પણ શુભ અશુભ કર્મબંધ એના પોતાના જ શુભ અશુભ અધ્યવસાય પર અવલંબે છે. એમાં એ તો સ્પષ્ટ છે કે અશુભ કર્મો આત્મા પર અપકાર કરે છે. અને શુભ કર્મો ઉપકાર કરે છે, દા.ત. અશાતા વેદનીય અશુભ કર્મ દ્વારા દુઃખ-અશાતા આપે છે; ને શાતા વેદનીય શુભ કર્મ દ્વારા સુખ-શાતા આપે છે. એમ અપશય, અનાદેયતા, દૌર્ભાગ્ય વગેરેનાં અશુભ કર્મ મન પર અપકાર કરે છે, જીવ એમાં વિહ્વળ થઈ સમાધિ ધર્મભાવના વગેરે ચૂકે છે. એથી ઊલટું જો શુભ કર્મથી શાતા યશ આદેયતા સૌભાગ્ય વગેરે વર્તતા હોય તો જીવ શાંતિ સમાધિ પૂર્વક ધર્મની સારી આરાધના કરી શકે છે. માટે એ ઉપકારક બન્યા.

આ શુભ કર્મોનો ઉપકાર કોણે ઊભો કર્યો ? કહો, મૂળ પાયામાં ચિત્તના શુભ અધ્યવસાયે અને એજ પરમ ઉપકાર છે આપણને પૈસા મળ્યા, એ પુણ્ય કર્મનો ઉપકાર થયો, પરંતુ ત્યાં જો આપણને અભિમાન આવ્યું, મમતા-તૃષ્ણા વધી, વિષયોના વિલાસ ઉડાવવાની બુદ્ધિ જાગી, તો એ અશુભ અધ્યવસાય થાય; ને એ આપણા આત્માને અશુભ કર્મ બંધાવી મહાન અપકાર કરનારા બને. જેવું આપણા આત્માને એવું આપણા સંપર્કમાં આવનાર બીજા આત્માને આ પરથી સમજાય એવું છે કે જો આપણે કોઈની સાથે નકામી વાતો-વિક્થા-કુથલી કરીએ છીએ તો એ વાતોથી આપણા આત્મામાં તો રાગ-દ્વેષના કે વિષય-કષાયના અશુભ અધ્યવસાય જગાવીએ જ છીએ, પરંતુ વધારામાં સામા સાંભળનાર આત્મામાં પણ એવા જ અશુભ અધ્યવસાય જગાવનારા આપણે બનીએ છીએ. એથી આપણે સામા પર શું કર્યું ? ઉપકાર કે અપકાર ? કહો, ભારોભાર અપકાર. કેમકે (૧) એથી એને અશુભ કર્મોના જુથ બંધાશે જે ભવાંતરે એ જીવને દુઃખમાં પીડશે; તેમજ (૨) એણે રાચી માચીને આપણી પાપ વાતો સાંભળી, તેથી એમાં વિષય કષાયોના ગાઢ અનુબંધ યાને કુસંસ્કાર પણ ઊભા થવાથી, એ અશુભ અનુબંધ એને ભવોભવ દુર્બુદ્ધિ તથા અશુભ અધ્યવસાયો જગાડશે. એટલે ભવાંતરનાં એના જીવન કેવા ? પાપકર્મથી દુઃખમય અને પાપાનુબંધથી પાપમય.

આ પરથી સમજાશે કે નકામી વાતો, કુથલી, વિકથા, પાપકથા, નિંદા, ચાડી-ચુગલી વગેરે કેવાં ભયંકર છે ! એ “પાપ રોકવા હોય તો બે ઉમદા લાભ વિચારવા. તે આ કે (૧) પાપનો ભય અને (૨) પર કરુણા.”

(૧) આ અનર્થદંડનાં પાપ રોકીએ, તો આપણને પાપનો અને અશુભ અનુબંધોનો ભય ઊભો થાય, ભય જીવંત રહે. તેમજ

(૨) આપણી નકામી વાતો વિકથા-કુથલી સાંભળનારા ને સાંભળીને એમાં રસ લેનારા જીવો માટે એમ વિચાર આવે કે ‘આ વિકથા-કુથલી વગેરે સંભળાવું તો એને બિચારાને રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ખેદ વગેરેના અશુભ અધ્યવસાય જાગે ! તેથી એને ય કેટકેટલા પાપ બંધાય, તેમજ એમાં એને સારો રસ આવવાથી કેટલાય અશુભ અનુબંધ (સંસ્કાર) ઊભા થાય છે ! માટે એના પરની ભાવદયાથી પ્રેરાઈને પણ મારે આવા વિષય-કષાયની ઉદ્દીરક નકામી વાતો-વિકથા વગેરે ન કરવા જોઈએ. નિરર્થક વાતો વગેરેને રોકું તો પર જીવ ઉપર કરુણા-ગુણ સચવાય. ‘એક તો જીવ બિચારા કર્મથી પીડાઈ તો રહ્યા જ છે, હવે શા માટે મારે આ જગતના કર્મપીડિત જીવોને રાગદ્વેષ-રતિ-અરતિ વગેરેના અશુભ અધ્યવસાયમાં પટકવા ? જેથી એને નવા અશુભ કર્મોની પીડા ઊભી થાય ?’

આમ જાત માટે પાપનો ભય અને બીજાઓ માટે કરુણા આ, બે ઉમદા ગુણ સુરક્ષિત રાખવા માટે સ્વ-પરને અશુભ અધ્યવસાય કરાવનાર નકામી વાતો-વિકથાદિને અટકાવવાનું થાય.

આ તો એક બાબત; બાકી જીવનની અનેક બાબતો એવી છે જ્યાં આપણે આપણા અધ્યવસાય પર ચોકી રાખી એને અશુભ ન થવા દેતાં શુભ-પવિત્ર-નિર્મળ ચાલે એ આ ઉત્તમ સાધના છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૦, અંક-૪૧, તા. ૧૦-૭-૧૯૮૨

(૩૫) (લેખાંક-૨)

આપણા અને બીજાના ચિત્તના પરિણામ આપણે ન બગાડીએ અર્થાત્ સ્વ-પરમાં અશુભ અધ્યવસાય ન જગાડીએ ને શક્ય શુભ અધ્યવસાય જ જગાડીએ, શક્ય શુભ અધ્યવસાયમાં સ્વ ને પરને જોડીએ કે માનવ-જીવનની એક ઉત્તમ સાધના છે.

હિંસા, જુઠ, અનીતિ વગેરે પાપોમાં અશુભ અધ્યવસાય પોષાય છે, એમ

ઈષ્ટ-અનિષ્ટ, ગમતા-અણગમતા શબ્દરૂપ-રસ વગેરે વિષયોમાં પણ રાગ-દ્વેષથી અશુભ અધ્યવસાય પોષાય છે, તેમજ કામ-ક્રોધ-લોભ, મદ-માયા, રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ખેદ...વગેરે કષાયોમાં પણ અશુભ અધ્યવસાય જાગતા રહે છે.

એના સામે અહિંસા-સત્ય-નીતિ-બ્રહ્મચર્ય-સદાચાર વગેરેમાં ચિત્તના પરિણામ અર્થાત્ અધ્યવસાય શુભ રહે છે, એમ વિષય-ત્યાગ, વિષય-વૈરાગ્ય, તથા મૈત્રી-કરુણા વગેરે ભાવોમાં શુભ અધ્યવસાય પોષાય છે. ચિત્ત ન બગડતાં પવિત્ર રહે છે. એમ ક્ષમા-નમ્રતા, ‘શમ-દમ’ અર્થાત્ માનસિક ઉપશમ અને ઈન્દ્રિય-દમનમાં શુભ અધ્યવસાય પોષાય છે.

ચિત્ત ક્યાં બગડે છે, ને ક્યાં સુધરે છે, એનો વિવેક આના પરથી કરવો અતિ જરૂરી છે. જગતની વસ્તુઓ કર્મોને આધીન છે. કર્મ કરે તેમ થાય; પરંતુ આપણા ચિત્તના ભાવ યાને પરિણામ-અધ્યવસાય, એ આપણા આત્માને સ્વાધીન છે, કેમકે આપણે સારા કે નરસા જેવા અધ્યવસાય કરવા હોય તેવા કરી શકીએ છીએ.

દા.ત. આપણી ચીજ કોઈ બગાડી ગયો એ આપણા કર્મની ઘટના છે, કર્મનું સર્જન છે. આપણો અશુભ કર્મનો ઉદય એટલે ચીજવસ્તુ બગાડી, પરંતુ એ વખતે વસ્તુ બગડ્યાનો ખેદ કે શોક વગેરે તથા સામા પર દ્વેષ-ગુસ્સો-અભિમાન વગેરે અશુભ અધ્યવસાય કરીએ એ આપણા મનનું આપણા આત્માનું સર્જન છે. અર્થાત્ વસ્તુને બગાડવાનું કામ કર્મ કરે છે, પરંતુ મનને બગાડવાનું કામ આપણે આપણી જાતે જ કરીએ છીએ ! આપણે મન ન બગાડવું હોય તો કોઈ એનો ફોર્સ નથી પાડતું. આપણે ત્યાં જો એમ વિચારીએ કે ‘એક બાજુ કર્મ મારી ચીજવસ્તુ બગાડી, પરંતુ બીજી બાજુ હવે મારે મારા મનને મારા અધ્યવસાયને મારી જાતે જ શા માટે બગાડવા ? વસ્તુની કિંમત કરતાં મારા આત્માની કિંમત ઘણી ઊંચી છે.’

મનના અધ્યવસાય બગાડવાથી અશુભ કર્મ-બંધનો રોકડો દંડ મળે છે.

પૈસા ગુમાવ્યા બગાડ્યા યા કમાયા એથી પાપ બંધાય એવો નિયમ નહિ; પરંતુ ચિત્તના અધ્યવસાય બગાડ્યા એથી અવશ્ય પાપ બંધાય. એમ પૈસા ગુમાવ્યા કે કમાયા એથી કાંઈ પુણ્ય બંધાય એવો નિયમ નહિ, પરંતુ ચિત્તના અધ્યવસાય જો શુભ પવિત્ર ઊભા કર્યા તો ત્યાં અવશ્ય પુણ્ય બંધાય. વસ્તુ બગાડી તે કર્મના વાંકે, પરંતુ ચિત્તના અધ્યવસાય બગાડ્યા તે આપણા વાંકે. આપણે આપણી જાતે જ અસદ્ વિચારણા, અસત્ સંકલ્પ-વિકલ્પ, દીનતા કે અભિમાન...વગેરે કરીએ એમાં કર્મનો વાંક નથી, આપણી જાતનો જ વાંક છે. ત્યાં જો એમ વિચારીએ કે,



“આ જીવનમાં આપણા પર છેલ્લો ઉપકાર આપણા શુભ અધ્યવસાયનો છે. ને છેલ્લો અપકાર કરનાર આપણા અશુભ અધ્યવસાય છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપકારક છે, પરંતુ આપણે એમના આલંબને આપણે શુભ અધ્યવસાય જાળવીએ તો જ ઉપકારક બને છે. મોહની ચીજો કાયા-કંચન-કુટુંબ વગેરે આપણા આત્માના અપકારક છે, પરંતુ ત્યાં આપણે રાગાદિના અશુભ અધ્યવસાય કરીએ તો જ તે અપકારક. સારાંશ, આપણા પર નિકટના ઉપકારી આપણા શુભ અધ્યવસાય અને નિકટના અપકારી આપણા અશુભ અધ્યવસાય છે. એના પર જ આપણને શુભ કે અશુભ કર્મ બંધાવાનો આધાર તેથી મોટામાં મોટી સાધના આપણા અધ્યવસાય ન બગાડીએ એ છે, ચિત્તના અધ્યવસાયોને શુભ નિર્મળ રાખીએ એ છે. પછી એના માટે જ દુન્યવી પાપ-પ્રવૃત્તિઓથી બને તેટલા નિવૃત્ત થવાનું છે અને ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓમાં બને તેટલા જોડાયા રહેવાનું છે ધર્મપ્રવૃત્તિ અને પાપપ્રવૃત્તિ શુભ-અશુભ અધ્યવસાયને પ્રેરનારી હોઈ એ પ્રવૃત્તિનું પણ મહત્ત્વ છે.

એટલે કોઈ માને કે ‘હું લાડવા-પેંડા ખાઉં પણ મારા અધ્યવસાય શુભ અને નિર્મળ રાખીશ,’ તો એ ભીંત ભૂલ્યો ! કેમકે લાડવા-પેંડા ખાવામાં જે એને વાંધો ન લાગ્યો, અને એમાં જે રાગથી પ્રેરાયો, એ જ પહેલો અશુભ અધ્યવસાય છે; નહિતર રોટલો મૂકીને લાડવા-પેંડા તરફ કેમ ખેંચાયો ? એ ખેંચાયો એ રાગના-આકર્ષણના અશુભ અધ્યવસાયથી જ ખેંચાયો છે, ને પછી વાંધો લાગ્યા વિના એ ખાય છે એમાં રાગનો સંકલેશ-સંકલિષ્ટ અધ્યવસાય વધી રહ્યો છે. આમ અધ્યવસાય પ્રત્યે પ્રવૃત્તિનું મહત્ત્વ છે, તેથી સારી ધર્મપ્રવૃત્તિ વધારવી અતિ જરૂરી છે. જેથી આપણામાં શુભ અધ્યવસાયો સારા જાગતા રહે. તો આપણા પોતાની ભાવકરુણા થાય.

બીજાઓને માટે પણ આ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે આપણે બીજાને અશુભ અધ્યવસાય જગાડવામાં નિમિત્ત ન બનીએ. દા.ત. કોઈની વસ્તુ એને જણાવ્યા વગર વાપરવા લઈ જઈએ, ને એ વસ્તુને શોધ્યા કરે એમાં એને અરતિ અને આર્તધ્યાનના અશુભ અધ્યવસાય રહ્યા કરે. આજની બેનો ઉદ્ભવ વેશે બહાર નીકળે ત્યાં કેટલાને કામરાગના અશુભ અધ્યવસાય જગાડતી હશે ? વાત વાતમાં ચડી ચડીને બોલનારા બીજાને કષાયના-અરતિના કેટલા અશુભ અધ્યવસાય જગાડતા હશે ? ‘મારાથી સામાના અધ્યવસાય ન બગાડો’ એ એના પર ભાવકરુણા છે.

## ૩૬ ‘શાકાહારી (?) ઈંડા’ના પ્રચારની ભીતરમાં....

(લેખક : પૂ. મુ. શ્રી રત્નસુંદરવિજયજી મહારાજ)

જૈનેતર મહાભારતમાં એક પ્રસંગ આવે છે...

કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં ચાલી રહેલા ભયંકર યુદ્ધમાં કૌરવપક્ષે સેનાધિપતિ તરીકે ભીષ્મપિતામહ ગોઠવાયા છે. પરંતુ તેમના તરફથી પાંડવપક્ષનો જોઈએ તેવો કચ્ચઘાણ ન નીકળતાં વ્યથિત થયેલો દુર્યોધન સંધ્યા ટાઈમે યુદ્ધ વિરામ થતાં સત્યવાદી યુધિષ્ઠિર પાસે આવે છે. ઔપચારિક વાતચીત પત્યા બાદ દુર્યોધન યુધિષ્ઠિરને પૂછે છે કે અમારા પક્ષે સેનાધિપતિ તરીકે નિયુક્ત થયેલા ભીષ્મપિતામહ હોવા છતાં તમારી સામે મન મૂકીને લડતા હોય તેવું મને દેખાતું નથી. તો આનું કારણ શું ?

કારણ ? દુર્યોધન ! સત્ય અમારા પક્ષે છે એ બાબત ભીષ્મપિતામહ સારી રીતે જાણે છે. અને એ ગણત્રીએ તેમનો અંતરાત્મા પણ અમારી સામે તુટી પડવાની ના પાડે છે. આમ છતાં જો તેમના પેટમાં કોઈ પાપીનું અનાજ જાય તો તેમની બુદ્ધિ અચૂક ભ્રષ્ટ થઈ જાય. અને પછી સંભવ છે કે અમારી સામે તેઓ મન મૂકીને લડવા માંડે !

હજી એક પ્રશ્ન પૂછું ? યુધિષ્ઠિર ! તમે ઉપાય તો બતાવ્યો પરંતુ સાથે એ વાત પણ કહી દો ને કે એવો પાપી અત્યારે કોણ છે કે જેનું અનાજ ભીષ્મપિતામહના પેટમાં જવા માત્રથી તેમની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય ?

દુર્યોધન ! તારા જેવો પાપી આ જગતમાં શોધ્યો જડે તેમ નથી. ભરસભામાં ભીષ્મપિતામહ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય, કર્ણ અમે બધા બેઠા હતા છતાં તેં દ્રૌપદીનાં ચીવર ખેંચાવ્યા. એટલેથી જ ન અટકતા દ્રૌપદીને તે કહ્યું કે ‘અહિ આવ, અહિ ! તને મારી જાંઘ પર બેસાડું !’ તું તમામ મર્યાદાઓ ઓળંગી ગયો. અને એટલે જ કહ્યું છું કે તારા જેવો પાપી આ જગતમાં શોધ્યો જડે તેમ નથી !

આ જવાબ સાંભળી ખુશ થયેલો દુર્યોધન યુધિષ્ઠિર પાસેથી નીકળીને પોતાની છાવણીમાં આવ્યો. બીજે દિવસે સિફતપૂર્વક ભીષ્મપિતામહના ભોજનમાં પોતાની થાળીનું ભોજન દુર્યોધને ભેળવી દીધું. અને ખરેખર ! યુધિષ્ઠિરની વાત સાચી નીવડી. જેવું એ ભોજન ભીષ્મપિતામહના પેટમાં ગયું કે બીજે જે દિવસે પાંડવ સેનાનો કચ્ચરઘાણ તેમણે કાઢી નાખ્યો !

આ વાત અત્રે એટલા માટે યાદ આવી છે કે છેલ્લા કેટલાક વરસોથી ‘શાકાહારી ઈંડા’ ‘નિર્જીવ ઈંડા’ ‘અહિંસક ઈંડા’ નો પ્રચાર પુર બહારમાં ચાલુ છે. હિન્દુસ્તાનની સમસ્ત પ્રજા કોઈપણ જાતની સુગ વિના આવા ઈંડાઓ વાપરતી થઈ જાય અને તે બહાને આખી પ્રજા માંસાહારી બની જાય તેવી આ ભ્રામક પ્રચાર પાછળની બુરી નેમ છે.

આવા પ્રચારને સંપૂર્ણ સફળતા મળે તે માટે ઈંડાને શાકાહારી, નિર્જીવ અને અહિંસક જાહેર કરનારાઓને મારે પૂછવું છે કે જે મરઘી પાસેથી તમારા આવા ઈંડાઓ મેળવવાના પ્રયત્નો છે તે મરઘીને પોલટ્રી ફાર્મમાં કઈ રીતે રાખો છો ? તેને ખાવા શું આપો છો ? વગેરેની વાત આ પ્રજા સમક્ષ એકવાર પ્રામાણિકપણ રજૂ તો કરો !

પોલટ્રી ફાર્મમાં મરઘીને એવી રીતે રાખવામાં આવે છે કે તે શાન્તિથી બેસી જ ન શકે. કારણ કે તેને ચોવીશે ય કલાક લોખંડના સળિયા પર જ બેસવાનું હોય છે ! આવી સ્થિતિમાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારના મશીનથી એક જ રાતમાં ૩૦૦૦ જેટલી મરઘીઓની ચાંચ કાપી નાખવામાં આવે છે. આટલું વળી ઓછું હોય ત્યાં ગરમાગરમ અગ્નિમય લાલચોળ ઓજારોથી મરઘીઓને પાંખ પણ કાપી નાખવામાં આવે છે. તદુપરાંત મરઘીઓને અપાતા ખોરાકમાં માછલાનો પાવડર અચૂક નાખવો જ પડે છે. મરઘીનાં બચ્ચા ઉછેરતાં જે બચ્ચાઓ નબળા કે અશક્ત લાગે તેને પહેલેથી જ મારી નાખવામાં આવે છે. માત્ર બે ફુટ જેટલી જગ્યામાં ચાર મરઘીઓને રાખવામાં આવે છે. એક વરસ સુધી રોજના એક લેખે આ મરઘી ઈંડા આપે અને પછી ઈંડા આપતી બંધ થતાં તે હોટલોમાં પહોંચી જાય અને ત્યાં તેની ‘ચીકન બીરયાની’ બને. અનેકના પેટમાં તે પહોંચી જાય !

તમે જેને અહિંસક ઈંડા કહો છો તે ઈંડા મેળવવા માટેની આ કૃરતા ભરેલી પ્રક્રિયા એકવાર બહાર જાહેર તો કરો ! પછી તમને ખબર પડશે કે આ ઈંડાની ખપત કેટલી વધે છે !

કૃરતા પછીની વાત આવે છે આ ઈંડા ‘શાકાહારી’ છે તથા ‘નિર્જીવ’ છે તેની ! વર્તમાનપત્રોમાં આવતી જાહેરાતોમાં આ ઈંડાને ઝાડ પર લટકતા બતાવવામાં આવે છે ! તમે એક ઝાડ તો આવું રજૂ કરી આપો કે જેના પર ઈંડા ઉગ્યા હોય ! હિન્દુસ્તાનની ભોળી પ્રજાના ભોળપણનો ખોટો લાભ ઉઠાવવા સિવાય, આમાં બીજી કઈ રમત છે તમારી ?

અરે ! મરઘાનાં સંયોગ વિના પેદા થતા આ ઈંડા જો નિર્જીવ જતા હોય તો પછી ટેસ્ટ ટ્યુબ બેબી પણ તમારે માટે નિર્જીવ જ ગણાશે ! સર જગદીશચંદ્ર

બોઝે વનસ્પતિમાં પણ જીવ હોવાની સાબિતિ આપી છે, માટે તમારા હિસાબે તો વનસ્પતિ પણ માંસાહારી ગણાશે ! ગર્ભવતી સ્ત્રીને કસુવાવડ થઈ જવાથી તેને જે મૃત બાળક જન્મે તેમાં જીવ નથી હોતો માટે તેને તમે નિર્જીવ માનવા લાગશો ! ‘મરેલી ગાયનું માંસ ખાવામાં વાંધો નથી, કારણ કે તે નિર્જીવ છે’ આવી તર્કવાળી (?) દલીલ પણ તમે કરવા માંડશો !

તમે નિર્જીવની વ્યાખ્યા શું કરો છો ? ક્યારેય તેમાં જીવ ન હોય તે ? કે પછી ક્યારેક જીવ હોતો પરંતુ હમણાં તેમાં જીવ નથી તે ? મરઘાના સંયોગ વિના પણ ઈંડાને જન્મ આપતી મરઘીની પિરચુટરી ગ્રંથિ (પ્રજનન ક્રિયા પર અસર થાય તે) ને તમારે કૃત્રિમ પ્રકાશ દ્વારા ઉત્તેજિત કરવી પડે છે. ગર્ભમાં ઈંડાનો ક્રમિક વિકાસ થાય છે અને ઈંડુ જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ થાપાના બે હાડકા વચ્ચેની જગ્યા પણ મોટી થતી જાય છે. કહેવાતા નિર્જીવ અને સજીવ ઈંડાની અંદરના પ્રવાહીનું સ્વરૂપ એક સરખું હોય છે. ખોરાકમાં મરઘીને માંસાહાર અવશ્ય કરાવવો જ પડે છે, આટલું કરાવ્યા પછી મરઘી જે ઈંડાનો જન્મ આપે છે તે ઈંડાને સેવવા એ મરઘી દોડે જ છે ! મરઘી એ ઈંડા સુધી પહોંચી ન જાય માટે તમે પોલટ્રી ફાર્મમાં ઢાળવાળા પોચા પાટિયાની એવી વ્યવસ્થા રાખી છે કે ઈંડુ જનમતાં એના પરથી સીધું નીચે જ રવાના થઈ જાય ! આટઆટલી તમારી ચાલબાજીને બહાર સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરો !

દરેક વખતે કસુવાવડ થઈ જવાથી મૃત બાળકને જન્મ આપતી કોઈ સ્ત્રીને તમે પૂછજો કે તેની માનસિક સ્થિતિ શું છે ? આવી જ સ્થિતિ મરઘીની થાય છે. કારણ કે એક વરસ સુધી તમે સતત તેને ગર્ભવતી રાખો છો છતાં સાથે માતૃત્વથી પણ વંચિત રાખો છો !

જે ઈંડાનું વાર્ષિક ઉત્પાદન ૨૦૦ કરોડ રૂ. નું હતું, તે આજે વધીને ૧૩૦૦ કરોડ રૂ. જેટલું થયું છે. આટલી વિશાળ સંખ્યામાં વધી રહેલા ઉત્પાદનને સફળ બનાવવા માટે તમારે આવા ભ્રામક પ્રચારોનો આશરો લેવો પડ્યો છે ! આ લેખમાં લખેલી બાબતો ખોટી હોય તો તમે જાહેર કરો ! ખેતી કરતા ખેડુતોને પોલટ્રી ફાર્મમાં લાભો બતાવીને તમે ખેતી કરતા બંધ કરાવ્યા ! કોઈ ખેડુતને ખેતી કરવી હોય તો સરકાર તરફથી પૈસા વગેરેની જેટલી સુવિધા તેને આપવામાં આવે છે, તેના કરતા કેઈ ગણી વધુ સુવિધા આ પોલટ્રી ફાર્મનો ઉદ્યોગ શરૂ કરનારને આપવામાં આવે છે ! આનો અર્થ તો એ જ થયો કે આ દેશ ખેતી પ્રધાન નહિ, પરંતુ ઈંડા પ્રધાન બને તેમાં સરકારને વધુ રસ છે !

અરે ! આથી આગળ વધીને મારે તમને કહેવું છે કે તમે જેટલા જોરશોરથી

આ ઈંડાને ‘શાકાહારી’ ‘નિર્જીવ’ ‘અહિંસક’ તરીકે જાહેરમાં રજૂ કરો છો એટલા જ જોરથી ‘જાહેર જનતા માટે પોલટ્રી ફાર્મની મુલાકાત લેવાની છુટ છે’ એવી જાહેરાત કરો ને ? એ પોલટ્રી ફાર્મના ઉદ્યોગમાં પડવા માંગતા વેપારીઓ માટે તમે જે પુસ્તકો તૈયાર કર્યા છે તે પુસ્તકોને જાહેર જનતાની વચ્ચે ખૂલ્લા મૂકી દો ને ? શા માટે બધાયને પોલટ્રી ફાર્મની મુલાકાત લેવા નથી દેતા ? શા માટે તેમાં મરઘીઓ પર કરવી પડતી પ્રક્રિયાઓને રજૂ કરતા પુસ્તકો બહાર નથી પાડવા દેતા ? કારણ તમે જાણો જ છો ! શાકાહારી (?) ઈંડા મેળવવા માટે એક માસૂમ મરઘી પર આટ આટલા અત્યાચારો ગુજારવા પડે છે એવી જો જાહેર જનતાને ખબર પડી જાય તો ઈંડાનો બજાર તુટી જ જાય એનો તમને પાકો ખ્યાલ છે ! અને એટલા જ માટે સરકાર દ્વારા બહાર પડેલ પુસ્તકો વેચાણ માટે ઉપલબ્ધ નથી તેમજ તેના કોપીરાઈટ RESERVED રખાયા છે !

આ દેશમાં તો ઘેબર ખાતા ખાતા માંસની કલ્પના આવી જતાં ૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ મહારાજાએ ઘેબર છોડી દીધા છે. પવહારી બાબાઓએ કૂતરામાં ભગવાનના દર્શન કર્યા છે. લૂંટાઈ જતા ગાયોના ધણને પાછું વાળવા બહારવટીયાઓએ માથા મૂક્યા છે ! એ જ દેશમાં ‘દરિયાઈ ખેતી’ના નામે પુર બહારમાં મત્સ્યોદ્યોગ વિકસી રહ્યો છે. ‘શાકાહારી’ના ભ્રામક પ્રચાર હેઠળ કૂર પ્રક્રિયાઓ દ્વારા પ્રાપ્ત થતા ઈંડાઓ કલ્પનાતીત સંખ્યામાં ખપી રહ્યા છે.

પેલા મહાસત્ત્વશાળી ભીષ્મપિતામહના પેટમાં પાપી દુર્યોધનનું અનાજ જતાં જ તેમની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ, તો પછી જે પ્રજાના પેટમાં મરઘીના ભયંકર નિસાસાઓ જેમાં ભળ્યા છે તેવા ઈંડાઓ ખૂબ ટેસથી પહોંચી જતા હોય તે પ્રજાની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

સાવધાન ! માત્ર જૈનો જ નહિ, હિન્દુસ્તાનની તમામ કોમો આ બાબતમાં જાગ્રત થાય. ભ્રામક પ્રચારની જાળને તોડી નાખે અને વહેલામાં વહેલી તકે આ અત્યાચારો બંધ થાય તેવા પ્રયત્નો કરે ! આમ થશે તો જ પ્રજાનું સત્ત્વ ટકશે અને ટકી ગયેલી એ સત્ત્વશીલ પ્રજા જ દેશની પ્રાચીન ભવ્ય સંસ્કૃતિની જ્યોત જલતી રાખી શકશે ! આના સિવાય તો ભાવિ ધુંધળું દેખાય છે !

## ૩૭ જયણા ઇમ્મરસ પાલણી

(લેખાંક-૧)

જૈન શાસનમાં જયણાને ધર્મની પાલક-સંરક્ષક બતાવી છે. ‘જયણા’ એટલે યતના, યતન, પ્રયતન, અંતરના ધર્મ-પરિણામ ટકાવી રાખવા માટેનો પ્રયત્ન, સાવધાની, ચોકસાઈ દા.ત. આપણા અંતરમાં જીવો પ્રત્યે દયાના ભાવ, દયાના પરિણામ ઊભા થયા છે, હવે કોઈ બારી કે બારણું બંધ કરવું છે તો એની ફડાતરનો ભાગ, સાંધાનો ભાગ, તથા એના મથાળાનો ભાગ જોઈ લેવો, પૂંજ લેવો, એ જયણા કરી કહેવાય. આ જયણા ન કરીએ અને એકદમ જ બારી કે બારણું બંધ કરીએ તો સંભવ છે કે ત્યાં ભરાયેલી કોઈ ગિરોલી, ઉંદરડી, વાંદો વગેરે જીવ ક્યારાઈ પીલાઈને મરી જાય; ને આવું બનવાનો કેટલાયને અનુભવ થયો હોય છે. એક ભાઈએ એકવાર પૂંજ્યા કર્યા વિના એમજ બારણું બંધ કર્યું. ત્યાં બારણાના મથાળે કે બારણાખે બેઠેલી ગિરોલી બિચારી ક્યારાઈને તરફડતી નીચે પડી.

સારાંશ, જીવરક્ષા માટે આવું જોવા-પૂંજવાનું ન કરે, તો એમાં અંતરના જીવદયાના પરિણામની રક્ષા ન થાય, પરિણામ ખત્મ થઈ જાય.

મોંઢે બોલતા રહીએ કે ‘મારા અંતરમાં જીવો પ્રત્યે દયાભાવ છે,’ અને જ્યાં જીવહિંસાનો પૂરો સંભવ છે એવા આવા બારી-બારણા બંધ કરવા વગેરેના સમયે જીવરક્ષાર્થે જોવા-પૂંજવાની ગરજ નથી, તો ત્યાં દયાભાવમાં ક્યાં રહ્યો ? રેલ્વેના ડબાનું કે મકાનનું બારી-બારણું બંધ કરતાં આંગળીના ટેરવાની સહેજ ચામડી ફસાઈ જાય છે તો કેવી પીડા થાય છે એનો અનુભવ તો કેટલાયને થયો હોય છે. એ પરથી જીવોની દયાના ભાવ સુરક્ષિત રાખવા આ જયણા પાળવી પહેલી જરૂરી છે. એમ દા.ત. વાસણમાં પાણી કે દૂધ વગેરે કાંઈ નાંખવું છે, નિરીક્ષણ-પ્રમાર્જન કરવું એ જયણા છે.

એક ભાઈએ રાતના માકણ કરડતા હતા તેથી માકણ પકડી પકડીને મોટી બાલટીમાં નાખ્યા. સવારે ભાઈ માકણ કોઈ લાકડામાં મૂકી દેવાનું ભૂલી ગયા, અને એ બાલટીમાં નહાવા માટે ગરમ પાણી નાખ્યું. પછી અંદર ૧૦-૧૫ માકણના કલેવર જોતાં ખ્યાલ આવ્યો, હવે પસ્તાઈને શું કરે ? જો ‘કોઈ પણ વાસણ ઉપયોગમાં લેતાં પહેલાં મુલાયમ કપડાના છોડા કે મુલાયમ પૂંજણથી એને પૂંજ-

પ્રમાણને ઉપયોગમાં લેવા' ની ટેવ હોત, તો આ ૧૦-૧૫ જીવોની હત્યાથી બચી જવાત.

એમ બુટને અંદરમાં જોયા અને ખંખેર્યા વિના એમાં પગ ઘાલવામાં કોઈકવાર તો જોખમ એવું થાય કે અંદરમાં રાતના ભરાઈ બેઠેલો વીંછી સીધો પગે ડંખજ મારે ! બાકી અંદરમાં રાતના ઝીણાં જીવ જંતુ ભરાઈ બેઠા હોય એ તો ક્યારાઈ જ જાય. માટે દરેક કામ કરતા પહેલાં જીવની રક્ષાર્થે જયણા-યતના-પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. દા.ત. બજારમાંથી ભીંડા ખરીદવા છે, તો સડેલા ન ખરીદવા, ભલે ભાવ ઓછો લાગતો હોય, એ જયણા છે. નહિતર એક પણ ભીંડો સડેલો સમારાઈ જતાં આખી ને આખી ઈયળ કપાઈ જાય છે.

શ્રાવકને આટલા જ માટે કોબીજ અને ફુલાવર વાપરવી છાજતી નથી.

એક ભાઈને ત્યાં ફુલાવર વપરાતી હતી એમાં એક દિવસ ફુલાવર સમારી લીધા પછી જોયું તો એવા જ વર્ણની કેટલીય ઈયળો કપાઈ પડેલી તરફડતી હતી ! જાતે જોયું એટલે પછી હંમેશ માટે ફુલાવર વાપરવાનું બંધ કર્યું.

જયણા તો ધર્મની બોડીગાર્ડ છે. તેમ જયણા પાળો તો હૈયામાં ધર્મના ભાવ ધર્મના પરિણામ ટક્યા રહે.

એક ભાઈને ઉતાવળ હતી એટલે પોતે જ ગેસનો ચૂલો સળગાવવા ગયા. આગલા દિવસે મુનિ શ્રી રત્નસુંદરવિજયજીના વ્યાખ્યાનમાં જયણાનો નિયમ કરેલો તેથી ગેસ ચૂલો સળગાવતાં પહેલાં બર્નર ખોલી જોયું. તો ત્યાં ઢગલો કીડીઓ જામી પડેલી જોઈ ! પત્નીને એ બતાવી પૂછતાં પત્ની કહે 'ગઈ સાંજે આના પર ચડા બનાવેલી તે ઉભરાઈ ગયેલી અને પછીથી ચૂલો સાફ કરવો રહી ગયેલો તેથી આ કીડીઓ જામી પડી લાગે છે.' એ તો પછી પૂંજણીથી પૂંજીને કીડીઓની જયણા કરી. પણ જો જોયા વિના જ ચૂલો સળગાવ્યો હોત તો ૧૦૦-૨૦૦ જેવી કીડીઓ જીવતી સળગી જ જાતને ?

એવા જ નિયમવાળા એક બીજા ભાઈ કહે 'સાહેબ ! આજે સવારે નહાતા પહેલાં પાટલો ખંખેરી લીધો તો એમાંથી કેટલા બધા માકણ વગેરે જીવો છુટા પડી બચી ગયા !' ત્યારે બીજા ભાઈ કહે 'આજે કપડા ધોવા નાખતા પહેલાં મારા અને કુટુંબના કપડા જોઈ લેતાં એમાંથી ઢગલાબંધ માકણ કીડી નીકળ્યા !' જો આ જયણા કર્યા વિના સીધા જ કપડા ધોવા આપી દીધા હોત તો એ જીવો ગરમ પાણીમાં બફાઈ જ જાત, યા ધોકાથી કૂટાઈ જ જાત.

શ્રાવકનો ધર્મ છે દરેક કાર્યમાં, બોલવામાં, ચાલવામાં...યાવત્ વિચારણામાં જયણા સાચવો.

૩૮ (લેખાંક-૨)

‘જયણા એ ધર્મની પાલક-સંરક્ષક છે,’ એનો દયા-અહિંસા ધર્મને લઈને કેટલોક વિચાર ગત લેખમાં કર્યો. વિશેષ વિચારમાં,

આજના ભેળપૂરી-પાઉંભાજી વગેરેમાં સડી-બગડી ગયેલા અને ઉકરડે નાખવા લાયક શાકભાજી વગેરેને લઈને એમાં તમતમાટ મસાલા નાખી બનાવાય છે, એવા અભક્ષ્યનો ત્યાગ કરે તો દયા-ધર્મની જયણા થઈ.

એમ સત્યધર્મ પાળવા માટે પ્રિય બોલવું, વિચારીને બોલવું, પરિમિત બોલવું, હિતકર બોલવું...વગેરે સાચવે તો એ જયણા થઈ. એથી મૃષાત્યાગના ધર્મના ભાવ દિલમાં ઝગમગતા રહે.

એમ ચોરી-અનીતિ-ત્યાગ ધર્મના ભાવ જાળવવા જયણા આ, કે ચોરીનો માલ ન લેવો, ચોરને આશ્રય સમર્થન આપવું, ચોરી-અનીતિવાળાનું ખાવું-પીવું નહિ...વગેરે

એમ બ્રહ્મચર્ય-સદાચાર ધર્મની જયણામાં નવ વાડનું પાલન આવે. એમાં પૂર્વ ક્રીડા સ્મરણના ત્યાગ વગેરે જયણા સાચવવાર્થે અશ્લીલ ચિત્ર, સિનેમા, ટી.વી. ના દર્શન નહિ, શૂંગારી વાંચન નહિ, વગેરે ત્યાગ રાખવા જોઈએ.

એમ પરિગ્રહ પરિણામ ધર્મ માટે પણ જયણા પાળવાની છે, પરિગ્રહનું પરિણામ વધી જાય એવા વેપાર આદિ નહિ કરવા અણધાર્યું પરિણામ વધી ગયું તો તરત ધર્મ ખાતાની પેઢીને વધારો દઈ દેવો, પરિગ્રહના ગુણગાન ન સાંભળવા...આ બધી જયણા છે.

સમ્યક્ત્વ ધર્મમાં પણ જયણા સાચવવાની છે. દા.ત. આજના ભૌતિક યુગમાં બહુ આરંભ-સમારંભવાળી તથા બહુ કે ઉદ્ભટ વિલાસની વસ્તુના આકર્ષણમાં નહિ ખેંચાવું. એમાં વાતો-કુથલી વગેરેમાં બહુ ભાગ લેતાં ક્યાંક અતત્ત્વને ટેકો અને તત્ત્વશ્રદ્ધાને ધક્કો લાગવા સંભવ છે.

‘સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકા’ શાસ્ત્રે સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહારમાં છ જયણાને વ્યવહાર કહ્યો છે. આ જયણા એટલે શું ? સમ્યક્ત્વનું જતન. એમાં છ વસ્તુ આ બતાવી,-

મિથ્યા દેવ-ગુરુને વંદન-પૂજન, દાન-પ્રદાન, અને એની સાથે આલાપ-સંલાપ કરતા નહિ, આમાં જુઓ ધર્મ સાથે જયણા કેવી સંકળાયેલી છે, સમ્યક્ત્વનો ધર્મ શું છે ? ‘શ્રદ્ધા પરિણતિ આત્મ કેરી’ એ સમ્યક્ત્વ. આત્માનો શ્રદ્ધા પરિણામ;

શાની શ્રદ્ધા ? જિનવચનની અને જિન-કથિત જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વની શ્રદ્ધા, આમાં જીવ તત્ત્વમાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માના જીવ પણ આવે, તેમ નિર્ગ્રન્થ ગુરુના જીવ પણ આવે. એમના પર શ્રદ્ધાનો પરિણામ શ્રદ્ધાની પરિણતિ આપણા આત્મામાં ઊભી થવી જોઈએ. એ શ્રદ્ધા આ, કે જગતમાં ઈષ્ટ-માન્ય-પૂજ્ય તરીકે દેવાધિદેવ પરમાત્મા કોઈ હોય તો તે વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન જ છે, એવો હૈયે દૃઢ નિર્ધાર. એમ ગુરુ તરીકે ઈષ્ટ-માન્ય-પૂજ્ય હોય તો તે નિર્ગ્રન્થપંચમહાવ્રતધારી કંચન-કામિનીના ત્યાગી તથા જિનવચનानુસારી બોલનારા સાધુ જ હોય. એમ ધર્મ તરીકે ઉપાદેય કોઈ હોય તો તે જિનોક્ત પુણ્ય સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષ જ હોઈ શકે.

આ સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ પર હૈયામાં અનન્ય શ્રદ્ધા પરિણામ એ સમ્યક્ત્વ છે, સમ્યક્ત્વ-ધર્મ છે.

હવે આ સમ્યક્ત્વનું જતન-રક્ષણ કરવું હોય તો મિથ્યા દેવ-ગુરુને વંદન-પૂજન, દાન-પ્રદાન ન કરાય તેમજ એમની સાથે આલાપ-સંલાપ ન કરાય.

વંદન એટલે નમસ્કાર; પૂજન એટલે અર્ધ્ય ધરવું. મિથ્યા દેવ-ગુરુને નમસ્કાર ન કરાય. નમસ્કાર એ એમનું સન્માન છે, ને પૂજન એ સત્કાર છે. એ નહિ કરવાના. કેમકે એમને નમીએ-પૂજીએ એટલે એમનું ને એમના મિથ્યા ભાષણ તથા મિથ્યામાર્ગનું સન્માન કર્યું ગણાય.

આમ સમ્યક્ત્વ અને અહિંસાદી ધર્મનાં પાલન માટે જયણા બહુ જરૂરી છે.

૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ મહારાજ દર યોમાસા માટે જુઓ કેવી જયણા પાળતા,-

(૧) રોજ એકાશનથી ઓછું પચ્ચકખાણ નહિ ! રોજ લીલોતરી ત્યાગ ! રોજ ૫ વિગઈ ત્યાગ ! ચારે માસ સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય-પાલન ! યોમાસામાં પાટણ બહાર જવું નહિ, અને પાટણમાં પણ ઘર-ઉપાશ્રય-મંદિર સિવાય ખાસ ફરવું નહિ ! આમાં જુઓ જીવદયાની જયણા કેવી સરસ પળે !

રોજ એકાશણું એટલે એક જ ટંકના ભોજન પૂરતો જ આરંભ-સમારંભ માથે ચડતો. સિવાયના બાકીના ટંકના ભોજન અંગેના અગ્નિ-પાણી વગેરેના હિંસામય આરંભ-સમારંભ પોતાના નિમિત્તના અટક્યા.

એમ લીલોતરી-ત્યાગમાં વનસ્પતિકાયમય શાક વગેરેના જીવોના અને સાથે એને પકાવનાર અગ્નિ-પાણી વગેરેના જીવોની હિંસા પોતાના નિમિત્તે થતી અટકી.

એમ પાંચ વિગઈના ત્યાગમાં એ વિગઈઓ તૈયાર થવામાં થતી સીધી કે આડકતરી જીવ-હિંસામાં પોતે નિમિત્ત બનતા બચી ગયા.

એમ બ્રહ્મચર્ય-પાલનમાં અબ્રહ્મમાં થતી એકેક પ્રસંગની બેથી નવ લાખ ગર્ભજ મનુષ્યોની અને બીજા અસંખ્ય જીવોની હિંસાથી બચી જવાતું.

એમ યોમાસામાં ઘર-મંદિર-ઉપાશ્રય સિવાય બહાર હરવા-ફરવા ત્યાગમાં તો સહેજે જીવહિંસાથી બચી જવાય.

પ્રસંગવશ આ વિચારવા જેવું છે કે ૧૮ દેશના સમ્રાટ રાજાના યોમાસાભર માટે આ કડક નિયમો આ પંચમ કાળમાં પણ સુ-પાલ્ય, તો આપણા માટે પાળવા શાના મુશ્કેલ ?

મુખ્ય વાત, જીવન જયણાથી મઘમઘતું જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૪૬, તા. ૧૪-૮-૧૯૮૨

### ૩૯ સમકિતીને ખરેખરો હરખ

કિંમતી માનવ જનમ જેમ મોક્ષ માટે, જેમ મોક્ષસાધક ચારિત્ર માટે, એમ સમ્યગ્દર્શન માટે ઉચ્ચ કોટિનો જન્મ છે, એ સમ્યગ્દર્શનનો પ્રથમ ઉપાય વીતરાગ અરિહંત પરમાત્મા પ્રત્યેનો ઉત્કટ રાગ છે. રાગ એવો કે એમની આગળ આખું જગત ને જગતની મોહક જડ-ચેતન સમૃદ્ધિ-સંપત્તિ કશી જ વિસાતમાં ન લાગે. એના પર હવે એવો રાગ ન થાય જેવો ઉચ્ચ રાગ વીતરાગ પરમાત્મા પર હોય. એવા રાગથી સમ્યક્ત્વ પામેલા જીવને ખરેખરો હરખ દુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં નહિ, પણ વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન-વંદન-પૂજન સત્કાર-સન્માન અને આજ્ઞાપાલનમાં હોય છે. અને તે માત્ર પોતાનાથી કરાતા પ્રભુદર્શનાદિમાં ય નહિ, પણ અન્યોથી પણ કરાતા દેવદર્શનાદિમાં હોય છે.

એટલા માટે તો રોજિંદી દેવવંદન અને પ્રતિક્રમણ ક્રિયામાં ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ ને ‘સવ્વલોએ અરિહંત ચેઈયાણ’થી કાયોત્સર્ગ કરાય છે. તે સ્થાનિક મંદિરમાં બિરાજમાન અરિહંત પરમાત્મા, તેમજ સમસ્ત વિશ્વમાં બિરાજમાન શાશ્વત અશાશ્વત અરિહંત પરમાત્માના વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માનના લાભ અર્થે કાયોત્સર્ગ કરાય છે.

કાયોત્સર્ગથી એ લાભ શી રીતે ? તો કે સ્થાનિક અને વિશ્વમાં રહેલા અરિહંત પરમાત્માના ભવ્યાત્માઓથી જે વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન કરાયા અને કરાય છે, એના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવામાં એના આનંદ સાથે સક્રિય અનુમોદના

થવાથી એ લાભ મળે છે. ‘કરણ, કરાવણ ને અનુમોદન, સરિખાં ફળ નીપજાયો.’ જંગલમાં બળદેવ મુનિને, એક રથકાર લાકડું લેવા આવેલો, તે ભિક્ષા વહોરાવી રહ્યો છે, ને એક હરણિયો, આનંદિત થઈ રહ્યો છે કે ‘વાહ કેવા દયાળુ ને તપસ્વી આ મહાત્મા ! કેવી એમની ભવ્ય દયા ! અને કેવો એમનો તપ !’ એમ પોતે દયા-અહિંસા-તપ કરી શક્તો નથી પણ એની અનુમોદના કરી રહ્યો છે, ત્યારે રથકાર પણ સ્વયં દયા-સંયમ-તપ નહિ કરી શકવા છતાં વહોરાવીને મહાત્માના દેહને ટકાવવા દ્વારા એમની દયા-સંયમ અને તપની પુષ્ટિ કરી રહ્યો છે, એટલે કે દયાદિ કરાવી રહ્યો છે, આ કરાવણ મહાત્મા પોતે દયા-અહિંસા-તપ સ્વયં કરી જ રહ્યા છે. સારાંશ, આમાં એક દયાદિ કરે છે, બીજો કરાવી રહ્યો છે, ત્રીજો હરણિયો એની અનુમોદના કરી રહ્યો છે. એમાં જોગાજોગ રથકારે અડધું કાપી મૂકેલું ઝાડનું ડાળખું તૂટી પડ્યું. અને ત્રણે જણ એની નીચે ક્યારાઈ મર્યા, પરંતુ ત્રણેય વૈમાનિકના પાંચમા દેવલોકે ગયા ! કરાવણ અને અનુમોદનનું ફળ કરણ જેટલું આવ્યું !

શ્રાવકની રોજિંદી ક્રિયા ઉભયકાળ પ્રતિક્રમણ અને ત્રિકાળ દેવવંદનમાં અરિહંત ભગવાનના જગતમાં થતા વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માનની અનુમોદના અર્થે કાઉસ્સગ્ગ મૂક્યા, ત્યાં પ્રશ્ન આવ્યો,-

પ્ર.- ‘શ્રાવક એ વંદનાદિ તો પોતે કરે જ છે, એટલે વંદનાદિનો લાભ લઈ જ રહ્યો છે, તો હવે વંદનાદિના લાભ માટે કાયોત્સર્ગ કેમ ?’

ઉ.- એનો જવાબ આ કર્યો કે શ્રાવક વીતરાગ પ્રભુના પૂજા-સત્કારનો એવો લોભી-લંપટ હોય છે કે પોતે કરેલા પૂજન-સત્કારથી ધરાતો જ નથી, તેથી હજુ પણ એનો અધિક લાભ ઝંખે છે. એટલે ‘આ પ્રભુનાં ભિંબનાં વંદન-પૂજનાદિ બીજાઓ દ્વારા થતા હોય એનો પણ અનુમોદના રૂપે કાયોત્સર્ગથી લાભ મળે છે ને ? તો એ પણ લાભ લઉં’- એને એ હરખ રહે છે, અનુમોદન રહે છે કે, ‘અહો ! મારા પ્રભુના ભવ્યાત્માઓથી કેવા સુંદર વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન થઈ રહ્યા છે !’ સમકિતીના આ હરખનું માપ નથી.

પ્ર.- સમકિતી તો સંસારમાં બેઠો છે. એને રુડા વૈભવ વિલાસના ભારે હરખ નહિ ? ને પોતાના દેવાધિદેવના સત્કારાદિના અમાપ હરખ ?

ઉ.- હા; દા.ત. સુશીલ પત્ની જોતી હોય કે પોતાના પતિના જગતમાં બહુ સત્કાર-સન્માન થઈ રહ્યા છે, તો એને એનો ભારે હરખ હરખ થાય કે નહિ ? પતિના જેમ જેમ લોકમાં અધિકાધિક સત્કાર-સન્માન થતા દેખાય તેમ તેમ એનો

હરખ વધે છે. હંમેશા એ જોવા તલસે છે કે ‘કેમ એના સત્કાર-સન્માન વધે.’ તે દિવસમાં કેટલીવાર આ હરખ અનુભવતી હશે ? તે પણ કેવોક હરખ અનુભવતી હશે ? કહો, દિવસમાં વારંવાર આ હરખ અનુભવે છે ! અને પોતાને મેવા-મિઠાઈ ખાવા મળ્યા કે હીરા-મોતીના દાગીના ને રેશમી સાડીઓ પહેરવા મળી, યા રહેવા બંગલો ને ફરવા મોટર મળી. એના હરખ કરતાં કેઈ ગુણો હરખ પોતાનાથી પતિના થતા સત્કાર-સન્માનનો હોય છે ! અને એથી ય સંતોષ નહિ તે પતિના જગતમાં થતા સત્કાર-સન્માનના હરખ માણે છે ! બસ જાણે માત્ર પતિના સત્કાર-સન્માન જોવાનું જ પોતાનું જીવન ન હોય ! બોલો, દુનિયામાં સુશીલનારીને આ બને ને ? તો સમકિતીને પોતાના નાથના સત્કાર માટે ન બને ? શ્રાવકના માટે ગણધર મહારાજે પણ આ જરૂરી જોયું કે એને સ્વામી અરિહંત પરમાત્માના જાતે વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન કરવાનો આનંદ અત્યધિક અને અનુપમ હોય. એટલે પોતાના તન-ધન એમાંજ બને તેટલા લગાડવા ઉત્સુક હોય. એવો આનંદ પોતાના કે કુટુંબના કશા દુન્યવી સુખ ભોગમાં નહિ, યા પૈસા ટકા ઊભા કરવામાં નહિ, એટલું જ નહિ પણ પોતાના નાથ અરિહંત પ્રભુના બીજાઓ સત્કાર-સન્માન કરે એ જોઈ જોઈને પણ બહુ રાજી રાજી થઈ જાય, એનો ય ખૂબ ખૂબ આનંદ અને અનુમોદન હોય.

પ્ર.- તો શું શ્રાવકને પોતે અને બીજાઓ જે દયા, દાન કરે, શીલ-સંયમ-સદાચાર પાળે, ત્યાગ-તપસ્યા કરે, એમાં આનંદ એટલો ન હોય ?

ઉ.- હોય, કિન્તુ જરા વિવેક કરો. એ દયા-દાન-શીલ વગેરે પણ નાથ અરિહંતની વાણીનો પ્રભાવ છે. કહો કે જિનવાણીના સન્માન છે, અને એનોય એને અત્યંત આનંદ છે. તેથી તો એ માટે ગણધર મહારાજે દેવવંદનમાં ‘સુઅસ્સ ભગવઓ કરેમિ કાઉસ્સગ્ગ’ મૂક્યું જ છે. અહીં ‘સુઅ’ = શ્રુત = આગમ યાને અરિહંત ભગવાનની વાણી. એ જિનવાણીના વંદન-પૂજન-સત્કાર તો અત્યંત અભિલષણીય ખરાજ, કિન્તુ એનાં સન્માન પણ અત્યંત અભિલષણીય, અને ‘સન્માન’ એટલે માત્ર ગુણગાન નહિ કિન્તુ તેના ઉપરાંત એનો અમલ થાય એ મોટાં સન્માન છે. એટલે શીલ-સંયમ-સદાચાર વગેરેના હરખ આ જિનવાણીનાં સન્માનનો હરખ છે.

સમકિતીને આ હરખ સતત રહ્યા કરે; પરંતુ આપણે કમમાં કમ ‘અરિહંત ચેઈયાણં, સવ્વલોએ અરિહંત ચેઈયાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગ’ વખતે ય આ હરખ દિલમાં કેટલો ઉભરાવીએ છીએ ? એ પરથી આપણામાં સંવેગનું અને સમકિતનું

માપ નીકળે છે. આ હરખ કશો દિલમાં લાવ્યા વિનાની ખાલી સૂત્ર ગગડાવી કાયોત્સર્ગ પતાવી દેવાની સંમૂર્છિત-ક્રિયા કર્યે જઈએ એમાં બુદ્ધિમત્તા છે કે મૂર્ખતા છે ? મૂઢતા છે ?

સારાંશ, આ અનન્ય હરખથી અને તે પણ સક્રિય હરખથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય, દૃઢ થાય, અધિક નિર્ભળ થતું રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦, અંક-૪૭, તા. ૨૧-૮-૧૯૮૨

## ૪૦ આત્મામાં ઉન્નતિ સધાયની તપાસ

(લેખાંક-૧)

કેટલાય ધર્મજીવોની આ ફરિયાદ રહે છે કે ‘અમે વરસોથી ધર્મ સાધતા આવ્યા છતાં અમારા આત્મામાં ઉન્નતિ થઈ હોય એવું કેમ દેખાતું નથી ?’ એમની આ ફરિયાદ એટલું તો સૂચવે છે કે એમને આત્માની ઉન્નતિની સાચી ઝંખના તો છે, પરંતુ એ ખબર નથી કે ‘આત્માની ઉન્નતિ શી રીતે માપવી ?’ એ માટે અહીં કેટલાક મુદ્દા વિચારવા છે જેના પરથી પછી પોતાનામાં આત્મોન્નતિ સધાયની તપાસ થઈ શકે તેમજ ઉન્નતિ સાધવાના ઉપાય સમજાય.

આત્માની ઉન્નતિની અનેકાનેક બાબતો છે પરંતુ અહીં પહેલા પાયાની એવી એવી બાબત જોવી છે કે જેને સાધવી સહેલી છે, અને જેને સાધવાથી નક્કર આત્મોન્નતિ સધાયનો વિશ્વાસ લઈ શકીએ. એટલે પહેલા આ જોવાનું છે કે આ બાબતોમાં આપણું ઠેકાણું છે ? દા.ત.

(૧) જીવનની દરેક બાબતોમાં આત્મદૃષ્ટિ રહે છે ? કે કેવળ જડ-દૃષ્ટિ યા કેવળ દેહ-દૃષ્ટિ અથવા એકલી કુટુંબ-દૃષ્ટિ જ રહે છે ?

(૨) સંસાર અને સંસાર-સુખો ગભરાવે છે ખરા ‘હાય ! આનાથી જન્મ-મરણની પરંપરા યાને ભવમાં ભટકવાનું વધશે તો ?’ કે સંસારમાં નિરાંત છે ?

(૩) સંસારના મામુલી વિષયો પર પણ ભારે રાગ-આકર્ષણ-મમતા કરાય છે ? એની કવિતા ગવાય છે ?

(૪) તત્ત્વ વિનાની ને માલ વિનાની વસ્તુ કે બાબત અંગે પણ ખેંચપકડ કરાય છે ?

(૫) તુચ્છ વસ્તુ અંગે ટેસથી વાતોચીતો વિકથા, કુથલી, નિંદા વગેરે કરતાં આંચકો આવે છે ?

(૬) ફજુલ હરવા-ફરવાનું કે એમજ પડ્યા રહેવાનું કરાય છે ? ડાફોળીયા મારવાનું કે તુચ્છ બાબત પર ખડખડ હસવા ખીલવાનું કે રોદણાં રોવાનું બને છે ?

(૭) નજીવી બાબત અંગે ગુસ્સો-અભિમાન-માયા-લોભ, હરખ, ખેદ... વગેરે કષાય સહેજ સહેજમાં કરાય છે ?

જો આ એકલી જડદૃષ્ટિ-દેહદૃષ્ટિ યા સંસાર-સુખોમાં નિરાંત વગેરે દોષો જીવનમાં મહાલતા રહે છે, તો મનાય કે હજી આત્માની ઉન્નતિ નથી થઈ. આ તોફાનોમાં આત્મોન્નતિ ક્યાં ઊભી રહે ? આ બધું બતાવે છે કે ધર્મ ઘણા દિવસો-મહિના-વરસો કરવા છતાં હજી આત્મામાં એવી ઉન્નતિ નથી આવી.

આત્માની ઉન્નતિનું પહેલું પગથિયું : આત્મદૃષ્ટિ

આપણા જીવે જડદૃષ્ટિ, દેહદૃષ્ટિ વગેરે અનંત અનંત કાળ રાખ્યા, ને એનાથી જ આ વિરાટ સંસારમાં આપણે ભટકતા રહ્યા. હવે જ્યારે ઉત્તમ માનવજન્મ અને જિનશાસન મળ્યું છે તો એ બધી દૃષ્ટિનાં સ્થાને આત્મદૃષ્ટિ ગોઠવી દેવાની છે. એ આ રીતે ગોઠવાય.

દા.ત. સારું જમવાનું આવ્યું ત્યારે જો એની પ્રશંસા થાય, યા મનને એમ થાય કે ‘આનો સ્વાદ બહુ સરસ, આનાથી શરીરને પુષ્ટિ સારી મળે,’ તો એ જડદૃષ્ટિ અને દેહદૃષ્ટિ થઈ પરંતુ ત્યાં જો મનને થાય કે ‘લાવ, આમાં બે કોળિયા ઓછા લઉં તો ભોગમાંથી ત્યાગનો લાભ મળે.’ વળી ‘સારું જમવાનું થયું છે તો લાવ તિવિહાર કરું; આજ સાંજે જમવાનું બંધ,’ અથવા ‘હલકાં બે દ્રવ્ય જ લઈશ;’ વળી ‘આજે સારું જમવા પર પ્રભુ-ભક્તિ વધુ કરીશ, બે માળા વધુ ગણીશ, આટલો કાયોત્સર્ગ કરીશ, સામાયિક કરીશ, સાધર્મિક-ભક્તિ કરીશ, આમેય જમણનો ખર્ચ કર્યો છે, તો આટલો ભક્તિનો ખર્ચ વધુ કરવાનો.’... આ બધી વિચારણામાં આત્મ-દૃષ્ટિ આવી.

અથવા જમણ પર વૈરાગ્યનો વિચાર આવે કે ‘આમાં શું મોહવું હતું ? આનાં શા ગુણ ગાવા હતા ? આ માલ તો અંતે મળ થઈ જવાનો છે,’... આ આત્મદૃષ્ટિ થઈ. એમ રોજિંદા ભોજનમાં પણ મનને થાય કે ‘આ ખાવાની વેઠ ક્યાં સુધી ? આ ઉત્તમ ભવને યોગ્ય ઉત્તમ કાર્ય તપ; તે તપમાં ક્યારે લાગીશ ?’ સાદાં ચારા દ્રવ્યથી વધુ દ્રવ્ય ન લેવા વગેરે ત્યાગમાં ક્યારે આવીશ ? ખાવાનું ટીપટોપ જોઈએ છે, તો ધર્મ સાધના પણ ક્યારે ટીપટોપ કરીશ ?’... આ બધી આત્મ-દૃષ્ટિ છે.

એથી ઊલટું, ભોજનમાં કાંક અણગમતું આવ્યું. દા.ત. દાળમાં મીઠું વધારે આવી ગયું ત્યાં ખેદ થાય, મોં બગડે, ગુસ્સાનો ધમધમાટ કરાય, એ જડદષ્ટિ થઈ. એના બદલે મનને થાય કે ‘મનગમતું સ્વાદિષ્ટ બહુ દિવસો ખાધું, ચાલો આજે અણગમતું આવી પડ્યું છે તો એ પણ વધાવી લેવાનું. જીવનને અનિષ્ટમાં વ્યાકુલ ન થવાની ને સમતા રાખવાની સુંદર તક મળી ! ને એ સમતા જાળવું તો એ સુકૃત છે.’ આ આત્મ-દષ્ટિ થઈ.

આમ જીવનની બધી કાર્યવાહીમાં જડની દષ્ટિએ નહિ પણ આત્માની દષ્ટિએ વિચારવું જરૂરી છે. પૈસા કમાવવા ગયા તો ત્યાં ‘ગમે તેમ કરીને વધારે કમાઈ લઉં જેથી એના પર પછી લહેર કર શકાય.’-આ વિચારણા એકલી જડદષ્ટિની થઈ. પરંતુ જો એમ વિચારાય કે ‘પૈસા તો ભાગ્યાનુસાર મળવાના છે, એટલે મારાથી ધંધામાં અસત્ય, અનીતિ, વિશ્વાસઘાત, નિર્દયતા... વગેરે ન થાય એમ પ્રભુને પ્રાર્થુ છું. વળી ધંધો રોજગારી એટલા માટે કરું કે જીવનનિર્વાહ જેટલું સાધન મળી રહે તો મારે દેવદર્શનાદિ-ધર્મપ્રવૃત્તિ શાંતિ-સમાધિથી થાય. અસત્ય-અનીતિ-અતિલોભમાં તો પૈસા મળવા કરતાં કેઈ ગુણ પાપકર્મો બંધાવાનાં’ આવી વિચારણા એ આત્મ-દષ્ટિએ વિચારણા થઈ. વાત આ છે,- ‘જડની જાહોજલાલીની દષ્ટિએ ને દેહની સુખાકારિતાની દષ્ટિએ તો ઘણું ઘણું કરીને જીવ્યા, હવે અહીં આત્મ-દષ્ટિએ બધું કરીને જીવવાનો સોનેરી અવસર મળ્યો છે. તો મનની ચાલને જ આત્મ-દષ્ટિવાળી બનાવી દઉં,-’ આ ધગશ પર જડદષ્ટિ દેહદષ્ટિ વગેરે પડતી મૂકી આત્માની દષ્ટિએ જ વિચારવાનું થાય; અને એમાં હૃદયને અનહદ આનંદ થાય છે. ત્યારે ભવાંતર માટે તો ઉચ્ચ સંસ્કાર-સંચયનો કેઈ ગુણો લાભ મળે છે !

આત્માની ઉન્નતિ કરવી છે તો જ્યાં ને ત્યાં જડદષ્ટિ રોકી આત્મદષ્ટિ લગાવવાની જરૂર છે; અને આપણા પોતાનામાં જો તપાસ કરવી છે કે ‘વરસોથી ધર્મ કરવા છતાં આપણા આત્મામાં ઉન્નતિ થઈ ?’ તો પણ આ જ જોવાનું છે કે ‘પ્રસંગ પ્રસંગમાં જડદષ્ટિ રખાય છે ? કે આત્મદષ્ટિ ?’

જડદષ્ટિ પડતી મૂકીએ અને આત્મદષ્ટિ ઊભી કરીએ એમાં કાંઈ ખોવાનું નથી તેમજ દુઃખી થવાનું નથી ઊલટું અનંત અનંત કાળથી ચાલી આવેલી પશુ-પિશાચને સુલભ એવી એ મલિન જડદષ્ટિને પડતી મૂકી, પવિત્ર આત્મ-દષ્ટિ ઘડવાનું થાય છે; તેમજ એમાં મનને પણ ઘણી સુખ શાન્તિ રહે છે, અને સ્ફુર્તિ અનુભવાય છે. આત્માની ઉન્નતિ આ જ છે કે બધું આત્મદષ્ટિએ આત્માના હિતની દષ્ટિએ કરાય, બોલાય-ચલાય-વિચારાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૦,અંક-૪૮,તા.૨૮-૮-૧૯૮૨

(૪૧) (લેખાંક-૨)

વરસોથી દેવદર્શનાદિ ધર્મ કરવા છતાં આપણા આત્મામાં ઉન્નતિ આવી છે ? એની તપાસ માટે ગયા લેખમાં વિચાર્યું. એમાં જડદષ્ટિના બદલે આત્મદષ્ટિ જાગી છે ? એ ઉન્નતિના પાયામાં વિચાર્યું...હવે જડની દષ્ટિ પડતી મૂકી આત્મદષ્ટિ રાખવામાં કેટલો ફરક છે એના કેટલાક દાખલા જોઈએ.

રાત્રે જાગી પડ્યા ત્યાં મનને થાય ‘હજી રાત બાકી છે, ચાલો ઊંઘો,’ જડદષ્ટિ. પરંતુ એમ થાય કે “ઊંઘી તો લીધું જ છે, તો હવે ધર્મધ્યાન કરવા દે. માનવ જિંદગી ધર્મધ્યાનની સાધના માટે છે, પ્રમાદ માટે નહિ.” તો એ આત્મદષ્ટિ. એ ધર્મધ્યાન કરાય તો પુણ્ય કમાઈ અને મનોનિગ્રહનો મહાન લાભ થાય...

કુટુંબીએ કે નોકરે કશું ફોડ્યું, ઢોળ્યું, ત્યાં એમ વિચારાય ‘હાય ! નુકસાન ? આને બરાબર તતડાવા દે,’ એ જડદષ્ટિ થઈ. પણ એમ વિચારાય કે “સવ્વે જીવા કમ્મવસ. સામા જીવે મારાં અશુભ કર્મને લઈને મારું નુકસાન કર્યું. અપરાધી કર્મ છે. વળી કર્મે એક બગાડ્યું, હવે, ખેદ-ગુસ્સો, કરીને હું જાતે મારો આત્મા ક્યાં બગાડું ?” એ આત્મદષ્ટિ થઈ. એ કરાય તો સમતાનો લાભ અને સામા પર વાત્સલ્ય-કરુણાભાવ કમાવાય. વાતાવરણ પ્રેમભર્યું રહે.

આમેય બગડેલું બગડ્યું જ છે, હવે નાહક દિલ અને ઘરનું વાતાવરણ શા માટે બગાડવું ?

કેટલાકને અહીં અધીરાઈ થાય છે કે ‘સામાને ન ઠપકારીએ તો ફરી ફરી ઢોળ્યા-ફોડ્યા કરે,’ પરંતુ આ ખોટો ખ્યાલ છે, સામાને પ્રેમથી જીતી લેશો તો એ વધુ સાવધાનીથી કામ કરશે.

એક સાસુએ, પુત્રવધુના હાથે ધીની વાટકી ઢળી જવા પર, કહ્યું,- “વહુ ! ગભરાઈશ ના, આની શી વિસાત છે તે મનનું રત્ન બગાડીએ ? મારા હાથે ય ધીની વાટકી અનેકવાર ઢળી ગઈ છે. ધીના ઉપર કપડું પાથરી દે જેથી એમાં માખી પડી મરે નહિ.” આ આત્મદષ્ટિના બોલનો પ્રભાવ એ પડ્યો કે વહુની આંખમાં સાસુની મમતા પર આંસુ આવી ગયા, ને તે રાતથી સાસુના પગ દબાવવા જવા માંડ્યું.

શાસ્ત્રમાં દષ્ટાન્ત આવે છે,- ભરવાડ-ભરવાડણ ધી વેચવા શહેરના બજારમાં ગયા, ગાલ્લી પરથી ભરવાડ ધીની કુલડીયો નીચે ઊભેલી ભરવાડણને આપે છે.



એમાં એક કુલડી આપતાં લેતાં ગમે તેની ગફલતથી નીચે પડી, ફૂટી, ઘી રેતમાં ઢળી ગયું ! ભરવાડ તડુક્યો ‘રાંડ ! સગલાને જોવામાં કુલડી બરાબર પકડી નહિ ને ફોડી ?’ પેલીય તડુકી ‘પિટ્યા ! સગલીને જોવા રહ્યો ને કુલડી મારા હાથમાં ન આપતાં છોડી દીધી ને ફોડી તેં, ને મને દબડાવે છે ?’ બસ બે જણ સામ સામા લડવા મંડ્યા એમાં ઉઠાવગીરો કુલડી ઉઠાવતા ગયા; બાકી કુતરા ચાટી ગયા. રાત પડ્યે ખાલી ગાલ્લીએ પાછા વળ્યા. જડદંષ્ટિનો આ પ્રભાવ ! ત્યારે બીજા એવા ભરવાડ-ભરવાડણને આવો પ્રસંગ બનતાં સામ સામા કહે છે ‘તમે તો બરાબર આપી પણ મારી જ લેવામાં ભૂલ થઈ,’ કોઈ રગડો નહિ, ને ઢળી ગયેલું ઘી તરત જ કપડું ઝબોળી લઈ લીધું અને બાકીનો માલ વેચી સારી કમાઈ કરી ઘરે ગયા. આમાં જડના નુકસાન ખાતર ગુસ્સો કરી સ્વ-પરના દિલને નુકસાન નહિ કરવું, એ આત્મદંષ્ટિ આવી...

એમ દા.ત. ભાઈ ભાગમાં વધુ લઈ જાય છે, ત્યાં રગડો કરાય ને કોર્ટે ચડાય એ જડદંષ્ટિ. પરંતુ ભાઈને કહેવાય, ‘ખુશીથી લઈ લો. તમે લીધું એ મેં જ લીધું છે. આની શી વિસાત છે ? આપણો પ્રેમ મૈત્રીભાવ રહે એ સાચી સંપત્તિ છે.’ તો આ આત્મદંષ્ટિ થઈ.

ધંધામાં મોટી ખોટ આવી ત્યાં જો હાય ને વોચ કરાય, દલાલ વગેરેને ગાળ દેવાય, તો એ જડદંષ્ટિ. એમાં અસમાધિ-આર્તાધ્યાન-દ્વેદયસંતાપ અને પાપકર્મબંધ...વગેરે ઘણા અનર્થ નીપજે. પરંતુ જો એમ વિચારાય કે “આમાં મારું શું ગયું છે ? ચક્રવર્તીને મોટા છ ખંડના રાજ્ય અને ૧૪ રતન ૯ નિધાન ગયા ! એની અપેક્ષાએ મારે તે એવું શું ગયું છે ? આ તો કર્મના ખેલ છે. એટલો અશુભ કર્મનો ક્યરો ભોગવાઈ ખલાસ થયો ! સારું થયું.”- આ આત્મદંષ્ટિ રાખવાથી દિલને શાંતિ-સમાધિ રહે; તેમ અશાંતિમાં બગડતા બીજાં કામ કે ધર્મસાધના બગડે નહિ, એ પણ લાભ.

એમ શરીર બિમાર પડ્યું ત્યાં હાય વોચ કરાય, ગમે તેવી અભક્ષ્ય દવા ખવાય, રાત્રે દવા પથ્ય લેવાય, કરાતો ધર્મ પણ ભુલાય,...એ બધી જડદંષ્ટિ. એમાં લાભ ? નકરં પાપ બંધાય, અને મન નિઃસત્ત્વ બને. સત્ત્વનો નાશ, એ મોટી નુકશાની છે. પરંતુ ત્યાં જો એમ જોવાય કે “આમ તો હું ધંધાના આશ્રવમાંથી નિવૃત્તિ નહોતો લેતો, તે આ કુદરતે આશ્રવ બંધ થયો. બાકી રોગની પીડામાં અશુભ કર્મ ઓછા થાય છે, શી ચિંતા કરવી ? પીડા તો નરકાદિમાં ઘણી વેઠી છે. આ પીડાની શી વિસાત છે ?” તો આ આત્મદંષ્ટિની વિચારણા થઈ.

જરા જરામાં રગડો અને નાની નાની બાબતોમાં ગુસ્સો જડદંષ્ટિથી આવે છે. આત્મદંષ્ટિ હોય તો મન વિચારે કે “હું તે કાંઈ તણખિયો કોલસો છું કે એ સગડીમાં પડતાં ફટ્ ફટ્, ફટ્ ફટ્ થયા કરે, ને બહાર તણખા ફેંકે વાત વાતમાં ધમધમાટ કરું ? ફટ્ ફટ્ કર્યા કરું ? ને બીજા પર ગુસ્સાના તણખા ફેંકું ? આ જીવનમાં જો ગુસ્સો જ કર્યા કરીશ, તો ઉપશમનો અભ્યાસ ક્યારે કરીશ ? ખરી રીતે મારે આ બધી મહાન ઉપશમભાવ-સમતાભાવ કેળવવાની તક મળે છે, સારું છે.”- આમ આત્મદંષ્ટિ હોય તો વિચાર આવે. વરસોથી ધર્મ કરવા છતાં જડદંષ્ટિ ? આમ હાલતાં ને ચાલતાં ગુસ્સો ને રગડો-ઝગડો ધમધમતો હોય તો આત્મામાં ઉન્નતિ ક્યાં આવી ?

દુકાન પર જૂઠ કેટલા મોટા નફા ખાતર બોલાય છે ? એવું ધોરણ ખરું કે પાંચ રૂપિયા સુધીનો નફો હોય ત્યાં સુધી જૂઠ નહિ બોલું ? આટલું ય ધોરણ એ આત્મદંષ્ટિનું ધોરણ. બાકી પાવલીના ય નફા ખાતર જૂઠ બોલવું ખપે, એ જડદંષ્ટિનું તોફાન છે. વરસોથી ધર્મ કરવા છતાં જો આ જડદંષ્ટિ ઊભી છે તો આત્મામાં ઉન્નતિ ક્યાં આવી ?

છોકરીએ ચૂલા પરથી ચાહ ઉતારી, મા કહે છે ‘ઢાંક ઢાંક એના પર તાસક ઢાંક, નહિતર ઠરી જશે, પીવાની મઝા નહિ આવે.’ આ જડદંષ્ટિના બોલ. આત્મદંષ્ટિ હોય તો એમ કહે ‘ઢાંક, નહિતર એમાં ઊડતું બિચારું જીવજંતુ પડી મરી જશે !’

જીવનમાં જુઓ તો દેખાય કે ઠામ ઠામ જડદંષ્ટિના જ ધૂમધામ વ્યવહાર ચાલે છે. પણ એનાં નુકશાન કેટલાં એનું ભાન નથી... યા નુકસાનોની ફિકર ચિંતા નથી, માટે જ સરિયામ જડદંષ્ટિ ચાલે છે. બાકી જુઓ તો નુકસાન પાર વિનાના છે. જડદંષ્ટિના કાર્યોમાં,- (૧) અઢળક પાપકર્મ બંધાય છે ! (૨) પાપોનાં પોષણ થઈ એના ઘેરા કુસંસ્કારનાં પોટલાં બંધાય છે, જે પરલોક લઈ ચાલતાં ત્યાંના જીવનોમાં પાપબુદ્ધિ કરાવી પાપ જ પાપ સેવડાવે; (૩) અહીં મળેલ અતિ દુર્લભ જૈન ધર્મની અવગણના થાય છે; (૪) મહાન મૂડી સત્ત્વનો નાશ થાય છે; (૫) પાપાનુબંધો દઢ થાય છે; (૬) રાગદ્વેષ હરખખેદ વગેરેની અશુભ લાગણીઓ સારી રીતે પોષાય છે...

આત્મામાં ઉન્નતિ સધાઈ છે એ જોવા માટે પહેલું આ જોવાનું કે આત્મદંષ્ટિ ઊભી કરી છે ખરી કે જે દરેકે દરેક કાર્ય અને દરેકે દરેક પ્રસંગમાં આગળ આવીને ઊભી રહે ? ઉન્નતિ સાધવા માટે પણ આ જ પહેલું સાધન છે.

## ૪૨ અંતરીક્ષ વિજય કુચનો યશ...શ્રી સંઘના તપ-જપના અનુષ્ઠાનોને ફાળે

નિવેદક : પૂ.મુનિશ્રી ચંદ્રશેખરવિજયજી મહારાજ

સ્વજન અને પરજન ગણાતા ઘણા બધાની ભયની કેટલીક લાગણીઓના કારણે અંતરીક્ષજીમાં પ્રવેશ નહિ કરવાની આજીજી ભરી વિનંતીને ઉપેક્ષીને જૈનોના ચમત્કારિક તારક તીર્થની રક્ષા કરવાના એક માત્ર સંકલ્પ સાથે તા. ૧૪ જુન ૮૧ ના દિવસે મેં અંતરીક્ષજીમાં પ્રવેશ કર્યો.

ઈ.સ. ૧૯૦૫ થી ૧૯૮૦ ની સાલ સુધીના પંચોતેર વર્ષોથી દિગંબર શ્વેતાંબર વચ્ચે આ તીર્થના વહીવટ સંબંધમાં વાદ અને વિવાદ ચાલતો હતો. ઈ.સ. ૧૯૬૦ ની સાલથી તેણે ઉગ્ર સ્વરૂપ લીધું અને છેલ્લા ૨ વર્ષ તેમાં છેલ્લા ૬ મહિના તો તે વિવાદની આગ ઉગ્ર બની જઈને બંને સંઘોને ઘેરી વળી.

આ તીર્થ સંપૂર્ણપણે શ્વેતાંબરી વહીવટમાં છે, એ વાત લંડનની પ્રીવી કાઉન્સિલ સુધીની કોર્ટોથી મળેલા ઘણાં બધાં ફેંસલાઓથી પત્થરની લકીરની જેમ સુનિશ્ચિત થઈ જવા છતાં દિગંબર ભાઈઓ તરફથી અનેક પ્રકારની આડખીલીઓ થતી જ રહી. એનું મુખ્ય કારણ પ્રીવી કાઉન્સિલની કોર્ટે ઈ.સ. ૧૯૨૯ માં તેમને તેમની રીતે વારાફરતી ૩ કલાકનો માત્ર પૂજા કરવા માટે આપેલો હક્ક હતો. (આ વારો કાઢી નાખવા માટે શ્વેતાંબરોએ ૮-૮૧ નંબરનો દાવો વાશીમ કોર્ટમાં દાખલ કર્યો છે.)

શ્વેતાંબર સંઘના તે તે સમયના યેવલા, ખામગામ, બાલાપુર, માલેગામ, આકોલા વગેરેના ધુરંધર કાર્યકરોએ ભારે જહેમત ઉઠાવીને પોતાના તીર્થની રક્ષા માટે પ્રયત્નો કર્યા હતા. છેલ્લે છેલ્લે ખામગામના સુશ્રાવક રવીન્દ્રભાઈ, આકોલાના સુશ્રાવકો સાકરચંદભાઈ, મનુભાઈ અને તેમની સાથે આકોલાનાં શ્રી પાંડે વકીલ આ ધર્મયુદ્ધ લડી રહ્યા હતા.

તેઓની વિનંતીથી તીર્થરક્ષાના આ કાર્યમાં મેં મારા પૂજનીય ગુરુભગવંતોની આશીષ અને આજ્ઞા સાથે પ્રવેશ કર્યો.

મારા પ્રવેશની સાથે ગુજરાત હાઈકોર્ટના ભૂતપૂર્વ જજ હાલ સુપ્રીમ કોર્ટમાં વકીલાત કરવા શ્વે. મૂ.પૂ.જૈન શ્રી સાકળચંદ એચ. શેઠ અને મુંબઈના સોલીસીટર શ્રી હરખચંદ કે. ગડા પણ જોડાયા, શ્રી સંઘના પૂજનીય આચાર્ય ભગવંતોના

હાર્દિક આશિષ અમારી સાથે હતા.

અને...(તા. ૧૪ જુનથી) ૩૯૯ દિવસો અંતરીક્ષજીમાં મેં પસાર કર્યા. સહુ કાર્યકરો કમર કસીને કામે લાગ્યા હતા. અને તેથી જ વર્ષો પૂર્વે દાખલ થયેલા જે કેસોને ચાલના ન મળતી હતી તે કેસોને ચાલના મળવા લાગી.

પણ બીજી બાજુ અંતરીક્ષજીમાં અનેક પ્રકારની તંગ પરિસ્થિતિ વિલક્ષણ લખાણોવાળા હેન્ડબિલો, ઉશ્કેરાટભર્યું વાતાવરણ વગેરે સતત ચાલતા રહેવાથી સૌ પ્રથમ અંતરીક્ષજીમાં શાંતિ સ્થાપવાનું કામ હાથમાં લેવું પડ્યું. જેમાં ચારેક મહિના બાદ સફળતા મળી. દર રવિવારની રામાયણની જાહેર સભાઓમાં પણ શાંતિ માટે વારંવાર એલાન કર્યાથી પણ લાભ થયો. મેં સાફ જણાવ્યું કે અમારે આ તીર્થમાં કોઈ સંઘર્ષ કરવો નથી. જો તમને સમાધાન ન જ ખપતું હોય તો અમને સંઘર્ષ પણ ખપતો નથી. અમે કોર્ટને કાંગરેથી ન્યાય મેળવશું. ન્યાયથી જે મળશે તે જ લઈશું. અન્યાયનું અમારે કશું જોઈતું નથી. અને ઘણી મહેનત બાદ અંતરીક્ષજીમાં શાંતિ સ્થપાતા કોર્ટની કામગીરીનો તપ્તો બરોબર ગોઠવાયો.

દિગંબરોએ ઈ.સ. ૧૯૬૦ માં ૨૮૮ નંબરનો દાવો વાશીમ કોર્ટમાં દાખલ કરેલ, જે વીસ વર્ષથી ચાલતો જ ન હતો તેને જલદી ચલાવીને ફેંસલો આપવાનો સુપ્રીમ કોર્ટે હુકમ કરતાં વાશીમ કોર્ટે તે દાવો ચાલુ કર્યો. તે દાવામાં દિગંબરોએ એવું જણાવેલ કે “પ્રીવી કાઉન્સિલમાંથી શ્વેતાંબરો પોતાની તરફેણમાં આ તીર્થનો ફેંસલો લાવ્યા છે. તેમાં તેમણે દગાબાજી (ફોડ) કરી છે. માટે આ તીર્થ અમને સોંપી દેવું જોઈએ.”

શ્વેતાંબરોએ શું દગો કર્યો હતો ? તે તેમણે અનેક સાક્ષીઓના પુરાવા દ્વારા સાબિત કરવાનું વાશીમ કોર્ટમાં શરૂ કર્યું. પણ વચમાં તે દાવાને લગતી ત્રણ અરજીઓ ઊભી કરીને તેનો નિકાલ પહેલાં લાવવાની વાશીમ કોર્ટ સમક્ષ તેમણે રજુઆત કરી. તેમાંની એક અરજી એ હતી કે, ‘અંતરીક્ષ ભગવાનની મૂર્તિનો લેપ (તેમની મરજી મુજબ) પુરેપુરો દૂર કરાય જેથી મૂર્તિનું મુળ સ્વરૂપ કેવું છે તે જોવા મળે.’ બીજી અરજી એ હતી કે મૂર્તિના પથ્થરનું આકર્ષણલોચકલ ડીપાર્ટમેન્ટના એક્સ્પર્ટ દ્વારા સંશોધન થાય.’ ત્રીજી અરજી એ હતી કે ભારતભરમાં આવેલા સાક્ષીઓની જુબાની લેવા માટે દુરના સાક્ષીઓ પાસે કોર્ટ મારફત કમીશન જાય.

આથી તે દાવો સ્થગિત કરીને વશીમ કોર્ટે આ ત્રણ અરજીઓને હાથમાં લીધી અને સુનાવણી બાદ ત્રણેય અરજી “ડીસમીસ” કરી. પછી તેઓ નાગપુર હાઈકોર્ટમાં ગયા ત્યાંય તે જ હાલત થઈ, પછી દિલ્લી સુપ્રીમમાં ગયા અને ત્યાં પણ તા. ૨૧ જુને એ ત્રણ અરજીઓની બનેલી એક અરજી “ડીસમીસ” થઈ.

એ હતો...અંતરીક્ષણમાં રોકાણનો મારો ૪૦૦મો સૌભાગ્યવંતો દિવસ. સુપ્રીમમાં આ અરજીની સુનાવણી જસ્ટીસ ભગવતી વગેરે બે જજોની બેન્ચ સમક્ષ થઈ હતી. પણ કોઈ અગમ્ય કારણોસર ચુકાદાના દિવસે જ તે બેન્ચે આ કેસ ચલાવવાની દિલગીરી દર્શાવી. આથી ચીફ જસ્ટીસ શ્રી ચંદ્રચુડ અને શ્રી વેંકટસુબૈયાની બેંચ સમક્ષ આ અરજી આવી. માત્ર ૧૫ મીનીટમાં જ તેમણે આ અરજીને ડીસમીસ જાહેર કરીને દિગંબર પક્ષ ઉપર જાણે કે એટમબોમ્બ ફેંક્યા જેવું કર્યું. દિગંબરોના વ્યુહ પ્રમાણે આ અરજીનું સમગ્ર લડતમાં પ્રાણવંતુ મૂલ્ય હતું અને તે ‘ડીસમીસ’ થતા, તેમનું બળ ઘણું તુટી ગયું એમ કહી શકાય. (બેશક શ્વેતાંબરો તરફની બે અરજી પણ ડીસમીસ થઈ પરંતુ તે અરજીઓ માત્ર કેસ ચલાવવાની વિધિ બાબત હોવાથી શ્વેતાંબરોને કોઈ વિશેષ ગેરલાભ થયો નથી.)

તા. ૧૮ જુલાઈથી ભારતભરના સંઘોમાં ૧૫ દિવસના સાંકળી અફમો અને છુટક અફમોની આરાધના જોરમાં શરૂ થઈ હતી. નોંધ મળ્યા પ્રમાણે આ ૧૫ દિવસોમાં વીસ હજારથી વધુ અફમ તપ (શ્રી અંતરીક્ષ પ્રભુના જપની સાથે) થયા હતા. સાંકળી અફમોના પહેલાં જ અફમની પૂર્ણાહુતિ દિને સુપ્રીમમાં ઉપરોક્ત સફળતા પ્રાપ્ત થઈ ગઈ.

એ પછી - જેનો કબજો કેટલાક દસકાઓથી દિગંબરોએ કરી લીધો છે તે પવલી મંદિરના બગીચાનો કેસ નાગપુર હાઈકોર્ટમાં શ્રી વી.વી.જોષી સમક્ષ નીકળ્યો. આ કેસ ૧૫-૨૦ દિવસ ચાલ્યો. મા.જજને પહેલેથી જ શ્વેતાંબરોના ટાઈટલો ખુબ કલીઅર જણાતા ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે તે બગીચો અને પવલી મંદિર બંને અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ સંસ્થાનના છે. કેસ આગળ ચાલતા આ વાત અનેક પુરાવા મળતા વધુ સ્પષ્ટ થઈ જતાં મા.જજે ચુકાદો આપ્યો કે “તે બગીચો અને તેમાં આવેલું પવલી મંદિર તે બધું અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ સંસ્થાનની પ્રોપર્ટી છે જેનો વહીવટ કરવાનો એકાધિકાર પ્રીવી કાઉન્સીલે માત્ર શ્વેતાંબરીઓને આપેલ છે.”

દિગંબરો ઉપર ફેંસલાનો આ એટમબોમ્બ પૂર્વ કરતાં વધુ વિઘાતક કહી શકાય. કેમકે તેઓ શ્વેતાંબરના કબજાનો અને માલીકીનો બગીચો લેવા ગયા હતા અને તે બગીચો તો ન મળ્યો પણ પોતે કબજે કરી રાખેલું પવલી મંદિર પણ ખોઈ બેઠા.

સતત એક સપ્તાહ સુધી ચાલેલા આ કેસમાં શ્વેતાંબર-વકીલ શ્રી પલસીકર અને શ્રી પાંડેને ખૂબ જ થોડો સમય બોલવાનું થયું હતું છતાં આ જવલંત વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો. ફેંસલાનો આ દિવસ હતો. તા. બીજી ઓગસ્ટ.

ત્યારબાદ ચોથી ઓગસ્ટે ૧૮ વર્ષ પહેલાં કરાએલો એક્ઝીક્યુશન અંગેનો કેસ એજ નાગપુર હાઈકોર્ટમાં ચાલ્યો. તેમાં દિગંબર વકીલ, મા.જજ શ્રી જોશીની ઉલટ તપાસમાં એવા ગુંચવાઈ ગયા (જુઠ કેટલું ટકે ?) કે તેમને તે કેસ “વિદ્રો” કરવો પડ્યો.

મા. જજે શ્વેતાંબરોને ખર્ચ આપવાના હુકમ સાથે તે કેસને ૨૬ કર્ચો આમ તા. ૨૧ જુલાઈથી તા. ૪ ઓગસ્ટ સુધીના પંદર દિવસોમાં ઉપરાઉપરી ૩ કેસોમાં શ્વેતાંબરોની જીત થઈ.

આ ફેંસલાઓથી એ વાત નક્કી થઈ ગઈ કે મૂળનાયક પ્રભુને લેપ કરવાનો અને તેમાં કચ્છ-કંદોરાની શ્વેતાંબરી નિશાની કરવાનો આપણો કોર્ટથી પ્રાપ્ત અબાધિત અધિકાર કાયમ માટે વજલેપ બની ગયો છે. હવે તેમાં ક્યારે પણ દિગંબરો આડખીલી કરી શકશે નહીં. (પણ બધા સંયોગોનો વિચાર કરીને યોગ્ય સમયે જ લેપ ચાલુ કરાશે. તેમાં ઉતાવળ કરવી યોગ્ય જણાતી નથી.)

બીજું એ પણ નક્કી થયું કે પવલી મંદિર અને તેની આસપાસની જમીન શ્વેતાંબરોના અંત પાર્શ્વ.સંસ્થાનની જ પ્રોપર્ટી છે. (જો કે હજી તેઓ આ માટે સુપ્રીમમાં જશે પણ ત્યાં તેમને સફળતા મળવાની કોઈ શક્યતા જણાતી નથી.)

આ પરિણામોની અસર અન્ય કેસો ઉપર નિશ્ચિતપણે પડશે એમ શ્વેતાંબર તરફ વકીલોનું માનવું છે.

કેટલીક બાબતો જાહેર કરી શકાય એમ નથી. પરંતુ એટલું ચોક્કસ કહી શકાય કે ઘણાં મોટાં ગણાય તેવા બેચ કેસોમાં ઘણી ચિંતાઓને સ્થાન હતું છતાં જે ચમત્કારિક રીતે ઝડપી વિજય થયો છે એ વિચારતા હજી પણ મગજ કામ કરતું નથી. આટલો “જવલંત વિજય” ખુબ ઓછા સમયમાં શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ ગયો ?

પવલી મંદિરના બગીચા કેસના એકસો પચીસ ફુલસ્કેપ પેઈજના જજમેન્ટમાં જજશ્રી જોષીએ દિગંબરોની દલીલોને ટાંકીને એના જે ચીંથરે ચીંથરા ઉડાવી દીધા છે એ જોતાં એમ લાગે કે શ્વેતાંબરો માટે આ અસામાન્ય કોર્ટિનું ઐતિહાસિક “જજમેન્ટ” બની જશે. અને એની અસર તા. ૧૦ ઓગસ્ટ’૨૨ થી વાશીમ કોર્ટમાં રોજબરોજ ચાલનારા (સુપ્રીમ કોર્ટનો તેવો હુકમ હોવાથી) ૨૮૮-૬૦ નંબરના દાવા ઉપર ઘણી પડશે.

હવે સુપ્રીમ કોર્ટે જે ‘ડાયરેક્શન’ આપ્યું છે તે મુજબ વાશીમ કોર્ટમાં તા. ૧૦ ઓગસ્ટથી ૨૮૮-૬૦ નો દાવો ચાલુ થશે. આ દાવામાં શ્વેતાંબર વકીલોના મન્તવ્ય પ્રમાણે ખુબ સહેલાઈથી વિજય થવાની પૂર્ણ શક્યતા છે.

આમ સુપ્રીમ અને નાગપુર-હાઈકોર્ટમાં મળેલ વિજય બાદ વાશીમ કોર્ટના મહત્વના કેસમાં વિજયની પ્રતીક્ષા થશે.

આ લાંબો પત્ર લખવાનું જે પ્રયોજન છે તે હવે આવે છે.

પ્રાપ્ત થયેલા વિજયો અને તેમાં મળેલી ચમત્કારિક સફળતાઓ ઉપર ચિંતન કરતાં ખૂબ જ અસંદિગ્ધપણે હું એમ કહી શકું કે કોઈ સૂક્ષ્મબળોએ જ આ સિદ્ધિ અપાવી છે. એ સૂક્ષ્મબળ તે બીજું કશું નથી પણ ભારતભરના જૈન સંઘ સમસ્તે કરેલા તીર્થરક્ષાના સંકલ્પપૂર્વકના તપ-જપમાંથી પેદા થઈ ગયેલી પ્રચંડ શક્તિ જ છે એના કારણે એમ ચોક્કસપણે લાગે છે કે હવે દેવીબળોનું જાગરણ જરૂર થયું છે. હવે આ વાતો શ્રદ્ધાનો વિષય રહી નથી. પરંતુ તેનો સ્પષ્ટ સાક્ષાત્કાર થયો છે.

બેશક, તીર્થરક્ષાના આ કાર્યમાં લાગી પડેલા કાર્યકરો - ખાસ કરીને વકીલોનો આગ ભર્યો પુરૂષાર્થ અને પૂજનીય સકળ આચાર્યગણના અંતઃકરણના પ્રાપ્ત થયેલા આશીર્વાદનો ફાળો તો છે જ પરન્તુ દેવીબળોનું જાગરણ પણ કામ કરી ગયું છે એમ તો સ્પષ્ટપણે લાગે છે.

તા. ૧જુલાઈથી તા. ૨ ઓગસ્ટના પંદર દિવસના ગાળામાં ભારતભરમાં થએલા વીસ હજાર ઉપરાંત અહમો (જપ સહીત) એ જે તરખાટ મચાવ્યો છે તે ઉપરથી એમ કહેવાનું દિલ થઈ જાય છે કે હવે જ્યારે ભવિષ્યમાં આવી કોઈ આપત્તિ જૈન સંઘ ઉપર આવે ત્યારે આનું સામૂહિક સૂક્ષ્મબળ પેદા કરવું જોઈએ જેનું ચમત્કારિક પરિણામ તરત જોવા મળે.

આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે ધર્મમહાસત્તાના રાજમાં “દેર” હશે પણ “અંધેર” તો નથી જ. શ્વેતાંબર સંઘને મળેલા આ વિજયને શ્વેતાંબર સંઘના નાના-મોટા સહુએ પચાવવો જોઈશે. એનો કેફ ન ચડે તેની કાળજી સહુએ રાખવી રહી. ના...દિગંબર ભાઈઓ માટે આપણા હૈયે લેશ પણ ધિક્કાર ભાવ કદી પ્રગટ થવો ન ઘટે. ન્યાયને સાથે રાખીને યોગ્ય અને ગૌરવવંતી મૈત્રીનો હાથ આપણે ક્યારનો પ્રસાર્યો છે.

પણ જ્યાં સુધી અંતરીક્ષજી તીર્થ અંગેના પ્રશ્નને જુઠ અને ઝનુનના સહકારવાળા તેમના ચાર-આઠ કાર્યકરો ‘સમન્વય’ અંગે વિચાર કરવા માટે તૈયાર નહિ થાય અને તેવા કાર્યકરોની દોરવણીનો ત્યાગ કરી દેવા માટે દિગંબર સંઘના અગ્રણી શ્રીમંતો નિર્ણય નહિ લે ત્યાં સુધી એક પક્ષી મૈત્રીનું કોઈ પરિણામ આવી શકે તેમ નથી.

ખેર...આપણી સહુની એકજ ભાવના હોવી ઘટે કે દિગંબર સંઘ જુઠ અને ઝનુનને પોષતા તત્ત્વોને દુર રાખીને વાસ્તવિક સમન્વય માટે વહેલી તકે તૈયાર થાય.

કોર્ટથી મળતાં વિજય કરતાં યોગ્ય સમન્વયથી પ્રાપ્ત થતાં સ્નેહભાવ તરફ આપણો હંમેશનો પક્ષપાત છે.

હજી કદાચ તેવા ‘સમન્વય’ માટે દિગંબર ભાઈઓને તૈયાર થવામાં પવલી-મંદિરનો બગીચા કેસ સુપ્રીમમાં લડીને જીતવાની આશા અને ૨૮૮-૬૦ ના દાવાને લડીને વાશીમ વગેરે કોર્ટમાં જીતવાની આશા બાધક બનતી હોય તે અત્યંત સંભવિત છે.

ભલે...આપણને થોડું વધુ થોભી જવામાં કશો વાંધો નથી.

અંતરીક્ષજી પ્રશ્નથી તીર્થરક્ષાનો વિજયવંતો લાભ જ્યારે થશે, પણ તાત્કાલિક ઘણો મોટો લાભ તો એ થઈ ગયો છે કે ભારતભરનો સમસ્ત શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, પક્ષ વગેરેના ભેદભાવોને બાજુ ઉપર મૂકી દઈને અભૂતપૂર્વ એકતા પામી ગયો છે. આ એકતા કદાચ ભાવિમાં અન્ય લાભોની પણ જનેતા બની જાય.

બેશક આ ઉપકાર તે દિગંબર ભાઈઓનો જ માનવો રહ્યો ને ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩, તા. ૧૮-૯-૧૯૮૨

## ૪૩ આત્મામાં ઉન્નતિ સઘાયાની તપાસ : (વૈરાગ્ય)

(લેખાંક-૩)

ધર્મ કરતા રહીએ સાથે આત્માની ઉન્નતિ થઈ રહી છે ને ? એ તપાસતા રહેવાની જરૂર છે. એ તપાસ માટે ઉન્નતિના કેટલાક મુદ્દા વિચારીએ છીએ એમાં જડદષ્ટિ પડતી મૂકી આત્મદષ્ટિ રખાય છે ? એ જોવાનું આત્મદષ્ટિ રખાતી હોય તો એટલી આત્માની ઉન્નતિ થઈ ગણાય. એ ગત લેખમાં વિચાર્યું.

હવે બીજા મુદ્દાનો વિચાર કરીએ આત્મામાં ઉન્નતિ થઈ છે. એનું માપ આ પરથી પણ નીકળે કે સંસાર અને સંસારસુખોમાં જીવને નિરાંત નિશ્ચિતતા છે ? કે ચિંતા-ગભરામણ છે કે ‘અરે ! ક્યાં સુધી આ જનમ મરણની વિટંબણામાં મારે વિડંબાવાનું ? હાય ! જો એની અવધિ જ ન હોય તો મારું શું થાય ?’ આ ચિંતા - ગભરામણ સાચી એનું નામ કે એનો પડઘો સાંસારિક પ્રવૃત્તિ અને સંસારવાસ

પર એવો પડે કે જીવનું દિલ ત્યાં નજરકેદી રાજા જેવું હોય, વિજયી રાજાની નજરકેદમાં રહેલ હારેલા રાજાને પાંચે ઈન્દ્રિયોના ઊંચા સુખ મળે છે. મહેલવાસ, રાજશાહી ભોજન, વેશ્યાના રંગરાગ, ગાયિકાના ગીત-નૃત્ય-વાજિંત્ર, સુગંધીના મધમઘાટ, પંખાના સુખદ પવન, મશરૂના ગદેલા...વગેરે. પરંતુ એનું પરતંત્રતાથી પીડાતું એનું દિલ એમાં ઉદ્વેગભર્યું રહે છે. એમ સંસાર અને સંસારસુખોથી ગભરાનાર આત્માનું દિલ એમાં ઉદ્વેગભર્યું રહે.

આ વૈરાગ્ય છે. આત્મદષ્ટિની જેમ આ વૈરાગ્ય હૈયામાં જાગતો રહે તો મનાય કે આત્મામાં ઉન્નતિ આવી છે. બહારથી ધર્મ, ઘણોય કરે; પરંતુ દિલમાં વૈરાગ્યના ફાંફા હોય, તો ઉન્નતિ નથી થઈ. અનંત કાળના એવા અનંતા બાહ્ય ધર્મચાર એમજ વૈરાગ્ય વિના ફોગટ ગયા; કેમકે એમાં આત્મામાં કશી ઉન્નતિ જ ન થઈ...પછી એ બાહ્ય ધર્મચારો આત્માને શા લાભ કરે ?

વૈરાગ્ય હોય તો એથી શરુ થયેલ આત્મોન્નતિની ગાડી વેગબંધ આગળ વધે.

વૈરાગ્યનો મહિમા કેવો છે કે કદાચ ભવોની સંખ્યા વધારે હોય, પરંતુ વૈરાગ્યથી સંસારકાળ કપાઈ જાય, અને વૈરાગ્ય ન હોય, યા અવગણી દીધો હોય, તો સંસારમાં કદાચ ભવોની સંખ્યા નાની પણ સંસારકાળ જંગી મોટો હોય એવું બને.

શાસ્ત્રમાં દષ્ટાન્ત આવે છે, - બે મુનિઓનાં પૂછવાથી કેવળજ્ઞાનીએ એકને ૭ ભવ પછી મોક્ષ, અને બીજાને અસંખ્ય ભવ પછી મોક્ષ કહ્યો...

સાત ભવવાળા મુનિએ વિચાર્યું, - કેવળજ્ઞાનીના કહેવામાં કાંઈ ફરક પડે નહિ એટલે મારે તો સાત ભવે જ મોક્ષ નક્કી છે, તો અત્યારે આ ચારિત્રના કષ્ટ શા માટે વેઠવા ? સંસારની લીલા લહેર કરી લેવા દે.' એમ કરી ચારિત્ર અને વૈરાગ્યથી પણ ભ્રષ્ટ થઈ સંસારમાં નિ:શંક નિર્ધ્વંસ પરિણામે વિષય-વિલાસ સેવતો થઈ ગયો અને મરીને સાતમી નરકમાં ૩૩ સાગરોપમ વર્ષના અસંખ્ય કાળના આયુષ્યનો નારક જીવ બન્યો.

બીજા મુનિ ગભરાયા, - 'હાય ! અસંખ્ય ભવ આવો સંસાર ? પણ ફિકર નહિ, સંસારમાં ભલે ભવ અસંખ્ય, પણ સંસારથી ગભરાતો રહી આરાધના કરી સંસારનો કાળ ટુંકાવી નાપું.' કેમ કે શાસ્ત્ર કહે છે 'જોરદાર વૈરાગ્ય અને જોરદાર સંયમની આરાધનામાં લાગી જવાથી ચાર શરણનો સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃત-આસેવનની સક્રિય ઉત્તમ સાધના થાય છે, અને એનાથી ભવસ્થિતિ સારા જેવી કપાય છે, કહ્યું છે.

'एअस्स पुण विवाग साहणाणि चउसरणगमणं, दुक्कड गरिहा, सुकडाणं आसेवणं' અર્થાત્ વળી આ તથાભવ્યત્વાદિ પકવવાનાં સાધન છે, - (૧) ચાર શરણ-સ્વીકાર, (૨) દુષ્કૃતગર્હા. (૩) સુકૃતોનું આસેવન.

તથાભવ્યત્વ એટલે મોક્ષ પામવાની વૈયક્તિક યોગ્યતા. એના યોગે એ જ્યારે ક્યારેય મોક્ષ તો પામશે, પણ તથાભવ્યત્વ પાકે ત્યારે જ. એ પાકવા માટે ઉપરોક્ત ૩ સાધન અજમાવાય એટલે એ પાકવા માંડે; અને પાકવા માંડે એટલે એની ભવસ્થિતિ અર્થાત્ સંસારમાં રહેવાની કાળસ્થિતિ મર્યાદિત થાય. ચતુ:શરણ સ્વીકાર આદિ જેટલા જોરદાર થાય, એટલી આ ભવકાળસ્થિતિ ટુંકી.

પેલા મુનિ વિચારે છે 'ભવ અસંખ્ય, પણ ભવકાળસ્થિતિ ટુંકાવી શકાય છે.' તેથી એ જોરદાર વૈરાગ્ય અને સંયમની સાધનામાં લાગી ગયા. એમાં ભવકાળસ્થિતિ ટુંકાવી દીધી. એકવાર એ કોઈક અધન્ય ઘડીએ કોઈક તેવા અશુભ અધ્યવસાયમાં હતા અને એથી આયુષ્ય નિગોદ-એકેન્દ્રિય સાધારણ-વનસ્પતિકાયનું બાંધી પડ્યા ! પરિણામ ? મરીને નિગોદમાં ગયા. અલબત્ નીચે ગયા ખરા, પરંતુ ત્યાં અલ્પકાળમાં અસંખ્ય ભવ કરી મનુષ્ય ભવે આવ્યા. ત્યાં સુસંસ્કારોનો જાંગડ માલ પડેલો જ હતો; તેથી નાની ઉંમરમાં વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર લઈને સર્વ કર્મ ખપાવી મોક્ષે ગયા ! ત્યારે પેલો જીવ હજી પોતાના પહેલા જ ભવમાં નરકમાં છે, અને તે પણ એના એ ૧લા ભવના આયુષ્યનોય હજી અસંખ્યાતમો ભાગ જ પસાર થયો છે.

(૩) વૈરાગ્ય આવેલો હડસેલી મૂકાય તોય આત્માની ઉન્નતિ ઉડી સમજો. આત્મોન્નતિ માટે જેમ વૈરાગ્ય લાવવો ને ટકાવવો જરૂરી, એમ તુચ્છ વિષયોના રાગ-આકર્ષણનો ને એની કવિતા ગાવાનો ત્યાગ પણ જરૂરી છે. એટલે આપણે સમજવું જોઈએ કે એ અતિ તુચ્છ વિષયના રાગાદિ જો સળવળતા રહ્યા તો આપણે ઉન્નતિની હજી વાર છે. આત્માની ઉન્નતિમાં તો આત્મા નજર સામે રહે...હવે જો આત્મા નજર સામે છે તો જીવ શું તણખલા જેવા અતિ તુચ્છ વિષયને મહત્ત્વ આપે ? ધ્યાનમાં રહે કે આ આપણી જાતની તપાસ માટેની વાત છે. બીજાની નહિ. આપણે આપણું માપ કાઢવાનું છે કે સામાન્ય રીતે પણ કિંમતી વિષય આપણા કપડાં-લત્તા વગેરે પર હજી રાગ-આકર્ષણ-મમતા હોય ને એની પ્રશંસાય ગવાઈ જાય. પરંતુ અતિતુચ્છ દા.ત. ઘરમાં ઘસાઈ ગયેલી ને ફેંકી દેવા લાયક બનેલી સાવરણી પર પણ એવો રાગ રાખીએ કે એ ય આઘીપાઈથી થતાં ઇંછેડાઈ જઈએ, ને કોધનો ધમધમાટ કરીએ, ત્યાં વિચારવું પડે કે આત્મામાં ઉન્નતિ ક્યાં ઉભી ?

ત્યાં મનને કહેવું પડે કે જડના રાગ બહુ કર્યા, અનંતીવાર કર્યા. હવે જરા જંપ, અતિ તુચ્છ વસ્તુના રાગ પડતા મૂક, તો એટલી અંદરના આત્મા તરફ દૃષ્ટિ રાખી ગણાય. રાગ એ આત્માનો મહારોગ છે, એ શું એટલી બધી હદનો કે, અતિ તુચ્છ પર રાગ ન કરવો સરળ છતાં એટલો ય રાગ છોડવો ન પાલવે ? ખૂબી તો એ થાય છે કે કદાચ એવો ફેંકી દેવા લાયક ઘસાઈ ગયેલી સાવરણી જેવી વસ્તુ પરનો રાગ થઈ ગયો, મમતા ન છુટી, તોય એનો જીવને ખેદ એની અફસોસી પણ થતી નથી કે ‘હાય ! આ તે મારો રાગ મારી મમતા કેવી ભયંકર ! કે ઠેઠ ઉકરે ફેંકવા લાયક જેવી વસ્તુ ય ન છોડે ? કયા ભવે મારું કલ્યાણ થશે ?’ જો આટલી અફસોસી ય થાય તો હજી આત્મામાં સહેજ પણ ઉન્નતિ આવી ગણાય. એટલે જ તપાસવાનું છે કે સહેજ પણ આત્મોન્નતિ આવી છે ? એ માટે આ તપાસતા રહેવાનું કે અતિ તુચ્છ વસ્તુ પર રાગ મમતા નથી થતા ને ? અગર થાય છે તો એની અફસોસી ને દિલ બળાપો થાય છે ને ?

એક, ખાસ લક્ષમાં રહે કે અહીં તુચ્છ વસ્તુમાં બીજાના બહુ સામાન્ય સત્કારના બોલ મળે ત્યાં રાજીના રેડ નહિ થવાનું; તેમ અતિ સામાન્ય કોઈ અપ્રિય જેવા બોલ મળે ત્યાં બહુ ખેદ નારાજી પણ નહિ કરવાની, નહિતર એમાં આત્મા સરાસર વીસરાય, આત્મામાં ઉન્નતિ ન રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૧, અંક-૬, તા. ૧૬-૧૦-૧૯૮૨

(૪૪) (લેખાંક-૪)

(તત્ત્વપકડ કુથલી-નિંદા-ડાફોળિયાં-તુચ્છના કષાય ટાળ્યાં ?)

વર્ષોથી ધર્મ કરીએ છીએ તો આપણા આત્મામાં ઉન્નતિ થઈ છે એ તપાસવા ગત લેખોમાં (૧) આત્મદૃષ્ટિ રહે છે ? (૨) સંસાર ગભરાવે છે ? (૩) અતિ તુચ્છ વિષયોના રાગ-મમતાથી નથી પીડાતાને ?...એ મુદ્દા જોયા. હવે (૪-૭) ‘તત્ત્વાનુસારિતા આવી છે ?’...વગેરે મુદ્દા જોવાના છે.

(૪) ‘તત્ત્વાનુસારિતા’ એટલે જે વાતવસ્તુમાં તત્ત્વ હોય, માલ હોય, એનું જ અનુસરણ કરવું, એટલે કે એને જ મહત્ત્વ આપવું. બાકી તત્ત્વ વિનાની ને માલ વિનાની વાતવસ્તુને મહત્ત્વ નહિ આપવું; એટલે કે એના અંગે બીજા સાથે ખેંચપકડમાં નહિ ઊતરવું; તેમ પોતે પણ એના પર લાંબા ચોડા વિચાર નહિ કરવા; યા બીજાને એ કહે-કહે નહિ કરવું.

દા.ત. કોઈ વસ્તુ કોઈએ અહીંને બદલે બાજુમાં મૂકી આપણે એને કહીએ ‘કેમ ત્યાં મૂકી ?’

પેલો કહે ‘એમાં શું બગડ્યું ?’ આપણે એના પર પિંજણ કરીએ ‘શું બગડ્યું ? એક તો ભૂલ કરી, ને પાછું ઉપરથી વ્યાજબી ઠરાવો છો ?’

પેલો કહે ‘શું બગડ્યું એ તો કહેતા નથી, ને વ્યાજબી-ગેરવ્યાજબીની ચર્ચા માંડો છે ?’

આ બધું શું ? માલ વિનાની વસ્તુ પર ખેંચપકડ. વાસ્તવમાં પોતે વસ્તુને ઉઠાવી ઠેકાણે મૂકી દેવી જોઈતી હતી. બહુ તો સામાનું ધ્યાન ખેંચાય કે ‘આ ત્યાં નહિ, અહીં મૂકવાની હતી, ખેર, હું મૂકી દઉં છું.’ વાત પતી જાય પણ એના બદલે માલ વિનાની વસ્તુની ચર્ચા માંડવામાં નુકશાન કેટલા ?

(૧) અમૂલ્ય માનવસમયની બરબાદી

(૨) માલ વિનાની વાતમાં મગજને પકડ્યું રાખવાથી મગજને અતત્ત્વનો રસ રહે, એ અનાદિ કાળનો પરિચિત તેથી એની સામે તત્ત્વનો રસ ઓછો થઈ જાય.’

(૩) એ અતાત્ત્વિક ખેંચપકડના સમયમાં જે મહાકિંમતી ને મહાલાભદાયી અરિહંત આદિ પંચપરમેષ્ઠીનું રટણ-સ્મરણ વગેરે થઈ શકત તે ગુમાવવાનું થાય.

(૪) માણસની કક્ષા એના દિલ અને દિલના રસ પર મપાય, તથા એના આનંદના પ્રકાર પર મપાય છે.

દિલ જો અતાત્ત્વિકને પકડનારું અને એને વળી તાણવાના રસવાળું તેમજ એવી તુચ્છ ખેંચપકડના તુચ્છ સંતોષવાળું છે, તો જીવની કક્ષા અધમ કોટિની રહે. જ્યારે સંસાર અસાર લાગ્યો તો જ્યાં સંસારની માલવાળી ચીજ પણ અસાર લાગી ને એના માટે ય ખેંચપકડ કરવાનું મન ન થાય, તો પછી માલ વિનાની ઝાડુ જેવી વાત-વસ્તુ માટે ખેંચપકડ કરવાનું મન જ શાનું થાય ? પરંતુ એ ખેંચપકડ જો કરાય છે, તો પછી સંસાર અસાર નથી લાગ્યો એમ સમજાય; એટલું જ નહીં પણ ખેંચપકડ કરવામાં અભિમાન અને લોભ કષાય પોષાય છે. ત્યાં આ વિચારવા જેવું છે કે ઘસાઈ ગયેલ ઝાડુ જેવી વાતવસ્તુ ખાતર પોતાના આત્માના આ મહા રોગ પોષવા ? મહારોગ રૂપ અભિમાન અને લોભ પોષવા ? તો આત્મદૃષ્ટિ ય ક્યાં ઊભી રહે ?

એવાં બધા મોટાં નુકશાન જો ધ્યાન પર લેવાય તો જીવનમાંથી તુચ્છ અતાત્ત્વિક વાતવસ્તુની ખેંચપકડને દેશવટો દેવાય, એના પર વિશ્વાસ રહે કે મારા આત્મામાં ઉન્નતિ આવી છે.

વારંવાર જાગૃતિ રાખવા જેવી છે કે આ માનવભવને માનવસમય ખૂબ જ કિંમતી મળ્યો છે.

ઉત્કૃષ્ટ કોટિની આત્મામાં ઉન્નતિ સાધવા માટે એક જ ભવ માનવભવ છે, એક જ સમય માનવસમય છે.

આવો મહામોઘેરો ભવ મળ્યો છે તો ઉન્નતિની સાધના પ્રતિપળ ચાલુ રહેવી જોઈએ તેથી તુચ્છ અતાત્વિકના દિલમાં શા રસ ધરવા ? અને શી એની ખેંચપકડ કરવી ? એથી હાથમાં કાંઈજ સારું આવવાનું નહિ, ને નરસું ઢગલો ભેગું થવાનું !

(પ) આત્મામાં ઉન્નતિ માપવા આ ય જોવાનું છે કે જીવને અતિ તુચ્છ જડ વસ્તુઓની કે અતિ તુચ્છ બાબતોની વાતો-કુથલી કરવામાં કશો સંકોચ કે અફસોસી રહે છે ? ‘મારે ત્યાં આજે ભીંડા ઘરડા આવ્યા...ને દાળ ઉભરાઈ ગઈ...કપડું ફાટ્યું હતું પરંતુ ગાડીનો ટાઈમ થયેલ તે ક્યાં સાંધવા બેસું ?’...એવી એવી તુચ્છ બાબતોની નિરર્થક વાતો એ કુથલી, એમ વારંવાર ભોજનની વાતો, કાં સ્ત્રીઓની વાતો, કાં રાજ્યસરકારોની વાતો, કે દેશોની વાતો એ વિકથા કહેવાય. એવી વિકથા વારંવાર કરતા રહેવાય, એમ વારંવાર બીજાની નિંદા જ કરતા બેસાય, બીજાનું ઘસાતું જ બોલ્યા કરાય, ત્યાં આત્મામાં ઉન્નતિ ક્યાં ? કેમકે આ તો અધર્મી જીવો ય કર્યા કરે છે, તો ધર્મ કરનારો સમજનારો પણ આ જ કર્યા કરે ? તો પછી ત્યાં પોતાનો આત્મા ક્યાં યાદ જ રહ્યો ? અને એની ઉન્નતિનો વિચાર જ ક્યાં રહ્યો ?

સીધો હિસાબ છે કે જો વારે વારે નિંદા-વિકથા-કુથલી જ કર્યા કરાય છે તો ત્યાં જડની જ ઉન્નતિની દૃષ્ટિ રહી, પોતાની આત્માની ઉન્નતિનો વિચાર જ ક્યાં રહ્યો ?

(૧) એક તપાસ એ કરવા જેવી છે કે (૧) વાતવાતમાં ખડખડ હસવા ખીલવાનું, યા (૨) તુચ્છ બાબતોનાં ય વારે વારે રોદણાં રોવાનું, (૩) ખોટી તુચ્છ આતુરતાઓ કરવાનું અને (૪) ડાફોળિયાં મારવાનું, તથા (૫) તદ્દન જરૂર વિના જેમાં ને તેમાં મોં ઘાલવાનું ને માથું મારવાનું, (૬) તદ્દન બિનજરૂરી વાતો અને (૭) ભરપુર નિંદા...શું આ બધું ચાલતું હોય છે ? તો એમાં પણ આત્મામાં ઉન્નતિ ક્યાં રહી ? એક બાજુ તો આપણે ત્યાગ-તપ-દેવદર્શન-પ્રભુભક્તિ વગેરે ધર્મ આરાધતાં હોઈએ પણ જો બીજી બાજુ આ વાતવાતમાં હસવા-ખીલવાનું વગેરેમાં આનંદ-મંગળ મનાય છે, દુન્યવી ખોટી આતુરતા કરાય, નકામાં ડાફોળિયાં ને વાતોચીતો વગેરે ચાલુ છે, તો આમાં પોતાનો અંદરવાળો આત્મા ક્યાં યાદ રહ્યો ? ભગવાનનાં સામે ચૈત્યવંદન કરતા હોઈએ અને એમાં વચમાં વચમાં

ડાફોળિયાં મારતા રહીએ, તો એ શું જોવા ? તુચ્છ વસ્તુઓ જ ને ? ત્યાં વિચારો કે તો પછી ભગવાન જોવાના કેટલા ગમ્યા કે ભગવાનને મૂકી તુચ્છ જોવામાં પડીએ ? કહો,

એ રાખ જેવી વસ્તુમાં આંખ અને મન ઘાલવામાં આપણે લાખ રૂપિયાના ભગવાનની કિંમત ઘટાડી નાંખી ! ત્યાં આત્મામાં ઉન્નતિ ક્યાં ?

(૮) એમ, ફોગટિયું હરવા-ફરવાનું સૂઝે, કે (૯) એમ જ પડ્યા રહેવાનું કરાય, પરંતુ ત્યાં સમય ફાજલ છતાં કશું જ આત્મહિત ન સૂઝે, એમાં ય આત્મામાં ઉન્નતિ શી આવી કે શી ઊભી રહી ?

(૯) આત્મામાં ઉન્નતિ આવ્યાની આ પણ એક તપાસ જરૂરી કે તુચ્છ વાતવસ્તુ માટે પણ કોઈ લોભાદિ કષાય કરતાં હૈયે કશો આંચકો આવે ? કશી અફસોસી થાય ? ના, એ આંચકો અફસોસી કશી જ નથી, બિલકુલ માલ વિનાની વાતવસ્તુ ખાતર નિઃસંકોચ ગુસ્સો-ધમધમાટ, આપવડાઈ ને અહંત્વ કરાય છે ? હા, બીજાઓ પ્રત્યે ઈર્ષ્યા ને અસુયા, વૈર અને અંટસ, તણખલા જેવી ચીજ પર પણ અતિ રાગ ને આકર્ષણ, એની ય ખાતર માયા ને પ્રપંચ, કૂડ ને કપટ...વગેરે વગેરે કષાય જીવનમાં મહાલ્યા કરે છે ? તો એ બધામાં તો આત્માનું સરાસર વિસ્મરણ દેખાય છે ! ત્યાં આત્મામાં ઉન્નતિ શી આવી ?

સારાંશ, જીવનમાં જો (૧) આત્મદૃષ્ટિ જ નહિ, (૨) સંસાર પર ગ્લાની નહિ, (૩) તુચ્છ વિષયોના ય રાગ-આકર્ષણ ભારે, (૪) અતાત્વિક ખેંચપકડ, (૫) અતિ તુચ્છ વસ્તુની વાતોચીતો, કુથલી, ફોગટ હરવા-ફરવાનું, ખોટી આતુરતા, ડાફોળિયાં, ખડખડ હાસ્ય, તુચ્છતા, રોદણાં, અને (૭) તુચ્છ ખાતર કષાયો વગેરે ટાળીએ તો આત્મામાં ઉન્નતિ આવ્યાનો વિશ્વાસ ધરી શકીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૪, તા. ૨૫-૯-૧૯૮૨

## ૪૫) કોલેજ રીતિભાતિ : એક મુમુક્ષુનો પિતાને પત્ર

આજે કોલેજોમાં યુવક-યુવતીઓનું કેવું વાતાવરણ છે એ જાણવા મળે તો સહૃદય આર્યોને ખૂબ જ દુઃખ થાય એવું છે. એવા દુઃખથી પ્રેરાઈ એક વિદ્યાલયમાં રહેતા કોલેજિયન વિદ્યાર્થીને વૈરાગ્ય ભાવના વધી જતાં ચારિત્ર લેવાની તમન્ના જાગી છે. પરંતુ એના પિતાજી ખોટા મોહથી એને સંસારમાં જ રાખવા આગ્રહી છે. તેથી આ મુમુક્ષુ પુત્રે એના પિતાજી ઉપર એક બહુ અસરકારક પત્ર લખ્યો,

ને એ પત્રની નકલ સાધુ ઉપર મોકલી પત્ર બહુ વિચારણીય હોવાથી અહીં પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

“પિતાજીને સાદર પ્રણામ.

“કોલેજ જાઉં છું, અભ્યાસ યોગ્ય રીતે ચાલે છે, પણ અંતરનો સંતોષ પ્રાપ્ત થતો નથી. અહાહા ! કોલેજનું અતિ ગંદકીથી ખરડાયેલું વાતાવરણ જોઈને એક નિઃસાસો નીકળી જાય છે ! જે કોલેજના ઠંડા મશ્કરી, લોબીમાં ધાંધલધમાલ, પ્રોફેસરની ટીખડી, કલાસમાં તોફાન-ગીતો-નૃત્યો, બેંચો પર કૂદકા મારવા, ચપરાશી નિરર્થક દાદાગીરી, ગુંડાગીરી, છોકરીઓ સાથે મશ્કરી, બહેનો સાથે કેન્ટીનમાં નાસ્તા-ચા-પાણી કરવા, છોકરીઓ પર સારી છાપ દેખાડવા દંભી દેખાવ, છોકરીઓના લટકા-ચેનચાળા, રંગબેરંગી કઢંગા બિભત્સ વસ્ત્રોનું પ્રદર્શન...આવું આવું કેટલુંય અતિ બિભત્સ વાતાવરણ જ્યાં હોય, તેવા લબાડ સ્થળે જ્ઞાન મેળવવાની આશા રાખવી નિરર્થક-ફોકટ-વ્યર્થ જ છે.

“જે બૂકોમાં કપટ-લુચ્ચાઈ કેમ કરવી, બીજાને શીશામાં કેમ ઉતારી દેવો, એના જ વર્ણનોથી પાનાં ભરેલા હોય, તદ્દન ક્ષુલ્લક સ્વાર્થની તુચ્છ વાતો હોય, તેવા પુસ્તકોમાંથી પરમાર્થ-ખાનદાની-નીતિ-દયાની ઊંચી વાતો ક્યાંથી સાંભળવા મળે ?

“એવી કોલેજથી જીવન ઊંચું બનાવવાની આશા રાખવી એ તદ્દન ગાંડપણ, ચોખ્ખી મૂર્ખાઈ, ને નાલાયકી કરવા જેવું છે. જ્યાં હરાયા ઢોરની જેમ આમથી તેમ વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાર્થીનીઓ રખડતા હોય ત્યાં જવું એ મદિરા પીવા જેવું જ છે. મદિરા પીધા પછી શું પરિણામ આવે એ તો કલ્પના કરી શકાય એવું જ છે. પછી એ કંચનને છોડીને કથીરને જ ગ્રહણ કરો, એના જેવું છે.

“આવા સ્થળે મારી બુદ્ધિની મશ્કરી થતી હોય એવું મને તો લાગે છે. અહીં મારી બુદ્ધિની કક્ષા કરતાં તદ્દન ઉતરતી પાયરીનું જ્ઞાન મળી રહ્યું હોય એમ લાગે છે. હકિકતમાં તો આને જ્ઞાન કહી શકાય જ નહિ, ગાંડપણ જ કહેવું ઠીક રહેશે. આપ તો સુજ્ઞ છો, વિવેકી છો, એટલે બધુંય સમજી શકો એમ છો.

“બાકી...જે માણસ સોનાના પીંજરામાં પૂરેલ પોપટને રોજ મર્યા, જમરૂખ, દાડમ ખવડાવે, ગાદીવાળો સોનાનો હિંચકો બંધાવે, પોપટને પગે સોનાની ઘુઘરી અને ગળે મોતીનો કાંઠલો પહેરાવે, ગેલ કરાવે, સીતારામ બોલાવે...અનેક સારી રીતે રાખે, અને પોતે મનમાં એમ સમજે કે પોતે પોપટને સુખી કરી રહ્યો છે, એ તો નીતરતી મૂર્ખાઈ જ છે, પશુતા જ છે, અત્યાચાર જ છે. મારે તો એમ કહેવું છે કે એ સુખી નહિ પણ મહાદુઃખી કરી રહ્યો છે. એ બિચારો પાંજરામાં

પુરનારો ક્યાંથી સમજે કે પોપટનું ખરું સુખ તો ગગન વિહારમાં નિર્ભયપણે, મસ્તીથી કિલ્લોલ કરતાં કરતાં, ગીત ગાતાં ગાતાં ઉડ્યન કરવું તેમાં જ છે, બંધનમાં નહિ જ ? એને ક્યાંથી ખબર પડે કે પોતે એને ઉછેરવાને બદલે કચડી રહ્યો છે ? અને એ પોપટ પણ કદાચ એને ખુશ કરવા હિંચકે હીંચે, ફળ ખાય, સીતારામ સીતારામ બોલે, પણ...અંતરથી તો સમજે જ છે કે ‘આ જ મારો કાતીલ શત્રુ છે.’ એ તો ‘ક્યારે લાગ મળે ને આ બંધનમાંથી છુટું અને મુક્ત ગગનમાં કિલ્લોલ કરું’ એ જ ઈચ્છતો હોય છે. એનો આત્મા પળપળ આ બંધનને છેદી, ભેદી નાખવા વલખાં મારે છે, તરફડીયાં મારે છે, પોક મૂકે છે, હેયાફાટ રુદ્ધન કરે છે, વલોપાત કરે છે, કાલાવાલા કરે છે. બંધન-કેદથી મુક્તિ માટે તલપાપડ થતો હોય છે, કાગના ડોળે મુક્ત થવાની રાહ જુએ છે...અને તક મળતાં ઊડીને જ જંપે છે. ત્યારે જ એને શાંતિ અંતરથી મળે છે, ત્યારે જ એને હૈયાની હામ ને અંતરની અમી શાન્તિ મળે છે. ત્યાં સુધી તો માલિકને સંતોષ આપવા ખાતર જ માત્ર બાહ્ય આંબર જ કરે છે. બહુ મનનીય ચિંતનાત્મક બાબત છે.’

આ પત્ર વાંચીને ખ્યાલમાં આવશે કે આજની કોલેજોનું વાતાવરણ કેટલું બધું બગડી ગયેલું છે ! ઉગતા યુવાનોને આ વાતાવરણ મળવાથી સમજ યોગ્ય બનેલા જીવનનાં પ્રારંભમાં જ બદીઓ મળે પછી એના પર એમના ભાવી જીવન કેવા બદીઓ ભર્યા ઊભા થાય ? સમાજના મોવડીયોને આ વિચાર નથી, નહિતર એવું કેમ ચાલવા દે ? અથવા ખબર છે તો આંખ મિંચામણા થાય છે.

આ પરિસ્થિતિમાં શ્રાવકોએ પોતાની વ્યક્તિગત સ્થિતિ સંભાળી લેવાનો અવસર આવી લાગ્યો છે, અને બીજા નંબરમાં જો જોડવા જ પડે છે તો સંતાનોને ઘરઆંગણે રોજ રાત્રિના આખા કુટુંબ સાથે બેસાડી સારા ધાર્મિક ગ્રંથના આધારે આત્મકલ્યાણનું સારું શ્રવણ આપવાની ખાસ જરૂર છે. જેમાં એની પાસેથી ચાલુ કોલેજ બદીઓ જાણી જાણી એના પ્રતિકાર પણ સમજાવવાં જેવા છે.

ઉપરોક્ત પત્રનો બીજો અંશ મુમુક્ષુનાં પિતા પાસેથી પોતાના ઉચ્ચ માર્ગે પ્રયાણની સંમતિ મેળવવા અર્થે છે. એ માટે પાંજરામાં કેદ પૂરાયેલ પોપટનાં જેવી પોતાની દશા વર્ણવી છે. આ જોતાં માબાપોએ ઉદાર બનવાની જરૂર દેખાય છે. આજે જ્યારે ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કોલેજનાં યુવાન છોકરા મોટી સંખ્યામાં આડા માર્ગે તણાઈ શેતાન થઈ રહ્યા છે, ત્યારે સંત થવાના માર્ગે જવા ઈચ્છતા કોઈક વિરલ યુવાન સંતાનને મોહથી માબાપે શા માટે રોકવા જોઈએ ? અહીં એને મનુષ્યપણામાં લાવનાર અને ધર્મશ્રદ્ધામાં જોડનાર તેના પોતાની પૂર્વની ધર્મસાધના



જ છે. માબાપે તો અહીં મનુષ્યભવમાં આવ્યા પછી એને જન્મ આપ્યો છે. તેથી ધર્મે દીધેલા સંતાનને સ્વતઃ રુચિથી ધર્મમાર્ગે જવા ઇચ્છતો હોય તો એમાં અંતરાય નહિ કરવો જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૭, તા. ૨૩-૧૦-૧૯૮૨

## ૪૬) સમાધિ અને નક્કર બ્રહ્મચર્યનો મૂળભૂત ઉપાય

જીવનમાં બ્રહ્મચર્યનો ભાવ લાવવા અને ટકાવવા માટે પાયામાં, અસમાધિથી બચી સળંગ સમાધિ કેમ રહે, એના ઉપાય ઉપયોગી બને છે, આમે ય માનવ જનમની લહાણ સમી સમાધિ ખાસ ઊભી કરવાની જરૂર છે, એ સળંગ સમાધિ નક્કર બ્રહ્મચર્યને સુલભ કરી આપે છે. એ કેવી રીતે બને છે એ અહીં વિચારીએ, પહેલું તો એ જોઈએ કે ચિત્તમાં અસમાધિ યાને અસ્વસ્થતા કેમ ઊભી થાય છે ?

ચિત્તની અસ્વસ્થતા મોટા ભાગે ઇન્દ્રિયોની આસક્તિને લઈને થાય છે. ઇન્દ્રિયોને કોઈ વિષય ઈષ્ટ લાગ્યો તો મન ઝટ એના વિચારમાં ચડી જાય છે. જો ઈષ્ટ વિષય મળી ગયો છે તો મન એમાં લુબ્ધ થઈ એમાં હુંફ અનુભવતું ‘અહો ! કેવો સરસ વિષય ! એ કેમ ટકે ?... કેમ ખોવાઈ ન જાય ?’ એના વિચારમાં લીન રહે છે. આ શું છે ? ઈષ્ટ વિષય પ્રત્યે મનની ગુલામી એટલે કે અસ્વસ્થતા જ છે. સ્વસ્થ મન તો તે, કે જે વિષયનું ગુલામ ન હોય. વિષયોમાં બંધાયેલું ગુંથાયેલું મન જરૂર પડ્યે (૧) કર્તવ્ય ભૂલશે, ને કર્તવ્ય કદાચ બજાવશે તો ય એમાં વેઠ ઉતારશે ! એમ (૨) દેવગુરુને ભૂલશે ને દેવગુરુને કદાચ ભજશે તો ય મન એમાં નહિ ઠરે; કેમકે એને પેલા ઈષ્ટ વિષયની હુંફ છે, એનું મન વિષયમાં ઠરે છે, પછી એ દેવગુરુમાં ક્યાંથી ઠરે ? એટલે વિષયની મનને હુંફ એ પણ મનની એક અસ્વસ્થતા જ છે, અસમાધિ જ છે. એમ, જો ઈષ્ટ વિષય મળ્યો નહિ, તો એને મેળવવાની ગડમથલ મન કરતું રહેશે, ને એ પણ મનની અસ્વસ્થતા જ છે. ત્યારે ઇન્દ્રિયને કોઈ વિષય અનિષ્ટ લાગ્યો, તો એ કાઢવાની ગડમથલમાં મન અસ્વસ્થ બનશે. એમ અનિષ્ટ ન આવે એની વિચારણા મન કરશે તો તે પણ મનની અસ્વસ્થતા છે. એક જ રાત- દિવસની અસમાધિઓનું માપ કાઢવામાં આવે

તો ખબર પડે કે શબ્દરૂપ રસ ગંધ સ્પર્શમાં ‘અમુક ગમતું’ ‘અમુક અણગમતું’ કરી રાખવામાં કેટકેટલી હરખ-ખેદની લાગણીઓ થાય છે ! તેમાં ઈષ્ટમાં ચિત્તને હુંફ અને આનંદ, ને અનિષ્ટમાં ખેદ-ગ્લાની-નારાજી થવાનું કેટલુંય ચાલુ રહે છે ! એની પાછળ અનિષ્ટ રોકવા-હટાવવાની અને ઈષ્ટ મેળવવા-સાયવવાની કેટકેટલી વિચારણાઓ ચાલે છે ? કેટકેટલા બોલ બોલાય છે ? ને કેટકેટલી ઇન્દ્રિયો અને શરીરની પ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે છે ? એક દિવસનું જ માપ કઢાય તો આવી આવી અસ્વસ્થતા-અસમાધિનો હિસાબ નહિ માંડી શકાય.

ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે દિલમાં અહંકાર આવે, ગુસ્સો ઉઠે, માયા રમાય, લોભ, તૃષ્ણા, મમતા જાગે એથી પણ ચિત્તમાં અસ્વસ્થતા અસમાધિ થાય છે. કિન્તુ એ અહંકારાદિ-કષાયના મૂળમાં કોઈ ને કોઈ વિષયાસક્તિ પડેલી દેખાશે. એટલે કહેવાય છે કે લગભગ બધી અસમાધિ ઇન્દ્રિયોના ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વિષયોમાંથી ઊઠે છે; માટે સમાધિ જોઈતી હોય તો ઇન્દ્રિયોની આસક્તિ ને વિષયોની ગુલામી છોડો, એ માટે વિષયોમાં ‘આ ઈષ્ટ’ ‘આ અનિષ્ટ’ ‘આ ગમતા’ ‘આ અણગમતા,’ ‘આ મને ફાવે’ ‘આ ન ફાવે’...વગેરે ભાવ કરવાના પડતા મૂકો.

આ માટે પહેલું તો આ જ ધ્યાન રાખ્યા કરવાનું છે કે જ્યાં દુન્યવી વિષય પર ‘આ સારો, આ નરસો.’ એવું મનને લાગવા જાય કે તરત ‘એ સમાધિનું ઝેર પીધું’ એવું મનને લાગવું જોઈએ. દા.ત. ચાહ મનમાની મીઠી અને ગરમાગરમ આવી ને મન રાજી થયું, ત્યાં ચોંકવાનું કે ‘અરે ! આ અસમાધિનું ઝેર પીવામાં ક્યાં પડ્યો ?’ એમ પરસ્ત્રી સામે આવી ને એના પર આંખ લગાવવાનું મન થયું કે તરત જ ત્યાં સજાગ થવાનું કે ‘અરે ! હાથે કરીને શા માટે અસમાધિનું ઝેર પીવાનું ઊભું કરે છે ?’

વારંવાર આ જાગૃતિ રાખવામાં આવે, અને સાથે જો ચિત્તની સમાધિનો પાકો ખપ છે, ગરજ છે, તો પછી પરસ્ત્રી સામે મીંટ માંડવાનું મન જ નહિ થાય. કદાચ દેખાઈ જશે તો આંખ તરત ઉઠાવી લઈ બીજા કોઈ શુભ વિચારમાં...છેવટે ૫-૧૫ નવકાર ગણી લેવામાં મન લઈ જવાશે.

સમાધિ-અસમાધિના આ ગણિત પર એકદમ સાવધાન બની જવાથી બ્રહ્મચર્ય પણ સહેલું થઈ જશે. કેમકે ત્યાં સમજાય એવું જ છે કે અબ્રહ્મમાં જીવને આનંદ એટલો જાલિમ લાગે છે કે એ વખતે માથાના તીવ્ર શુળની કે બીજી ભયંકર વેદનાને પણ એકવાર ભૂલીને આ આનંદ માણે છે ! એટલે આવા જાલિમ આનંદમાં રાગનો સંકલેશ ભયંકર રહે એ સહજ છે. તો પછી એ અત્યંત ઈષ્ટ કરેલા

વિષયમાં મનની અસ્વસ્થતા-અસમાધિ કેટલી જાલિમ રહે ? ત્યારે મનને થાય કે ‘આવી ઘોર અસમાધિમાં ઉચ્ચ માનવજીવનની બરબાદી ક્યાં સુધી કરવાનું ચાલુ રાખીશ ? જીવનમાં નક્કર બ્રહ્મચર્ય લાવવું હોય તો માત્ર સ્ત્રી પુરુષ અંગેના નહિ, પણ દુન્યવી કોઈ પણ વિષય અંગેના ઈષ્ટ-અનિષ્ટના વિભાગ પડતા મૂકવાના; કેમકે એમાં ઘોર અસમાધિ છે. સમજી રાખવાનું કે ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી કદી તૃપ્તિ થતી નથી, બલકે ખણજ વધે છે. દા.ત. જો એક બે પરસ્ત્રીઓને જોવાનું કર્યું તો મન ધરાઈ નહિ જાય, પણ બાવીસને જોવાનું કરશે ! એટલા જ માટે શાસ્ત્રે અનંગકીડા કરવાની મનાઈ ફરમાવી છે, કેમકે એમાં જીવને તૃપ્તિ જ થતી નથી. એમ બીજા સુંવાળા સ્પર્શ ગમે, સંગીત કે સન્માનના શબ્દ ગમે, ચટણી-ફરસાણ-અથાણાં ગમે, દુનિયાનું સારું સારું જોવાનું ગમે,...આ બધી ઝંખનાને ગમે તેટલા એના વિષય-સંપર્ક કરાવો, તો ય એ ઝંખનાનો અંત નથી ! એટલે અસમાધિઓ થોકબંધ થયા કરવાની એનું પરિણામ શું ? એક બાજુ ગમે તેટલો ધર્મ કરો પરંતુ બીજી બાજુ આ અસમાધિઓ ભારે કર્મબંધ અને કુસંસ્કાર જથ્થાબંધ ઊભા કરશે ! અને અંતકાળે સમાધિ દુર્લભ કરી દેશે ! તેમજ એ કર્મબંધના વિપાક દુઃખદ ! અને એ કુસંસ્કારોથી ભાવો પાપિષ્ઠ !

ત્યારે ભગવાન પાસે રોજ માગીએ છીએ,-

‘સમાહિવર મુત્તમં દિંતું’ ‘સમાહિ મરણં ચ બોહિલાભો અ’-જ્યાં આ બોલવાનું આવે ત્યાં ઝટ મનને ચાનક લાગે કે જો આ સમાધિ તારે જોઈએ છે તો જીવનમાં કેટલીય બિનજરૂરી વસ્તુના ઈષ્ટ-અનિષ્ટના મફતિયા લેખાં કેમ રાખ્યા છે ? ક્યાં સુધી એ ચલાવીશ ? હવે તો આ રોજની પ્રાર્થનાના હિસાબે ધોરણ એ રાખ કે ‘જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં ઈન્દ્રિયોને એના વિષયોથી પાછી ખેંચતો જાઉં. એ એક મહાન સમાધિ છે.’ આવી પડેલા ઈષ્ટ વિષયોમાં ઈષ્ટપણાને બદલે અનિષ્ટતા જોતો રહે. મનને એમ થાય કે ‘આ દુન્યવી વિષયની અનુકૂળતા થઈ રહી છે એમાં મારા આત્માનું તો વટાઈ જ રહ્યું છે. આમાં એક તો પૂર્વનું પુણ્ય ખલાસ થતું જાય ! ને અંતે પુણ્યમૂડી જ સાફ ! ત્યારે બીજી બાજુ પાપનાં પોટલાં ને કુસંસ્કારના ઢગલો કચરા ભેગા થાય ! આ ભાવના વિશુદ્ધ રહે તો પ્રભુ પાસેની પ્રાર્થના સફળ થાય, સમાધિ જીવંત જાગ્રત રખાય અને બ્રહ્મચર્ય સરળ બને.

## ૪૭ ધર્મ ખાતર કષ્ટ વેઠવાનું કેટલું રાખ્યું છે ?

(લેખાંક-૧)

આપણે ઓછો-વત્તો ધર્મ કરીએ છીએ ખરા, પરંતુ તે કાયા-માયા બરાબર સાચવી-સમાલીને ! એટલે જ ‘ધર્મનો ધર્મ થાય અને કાયા-માયાને ઓછામાં ઓછો ઘસારો પહોંચે, એને કષ્ટ ન પડે,-’આ મનોવૃત્તિ રહે છે. એથી દુઃખદ પરિણામ એ આવે છે કે,

(૧) ‘જે ધર્મ કષ્ટ વેઠીને કરાય, તન-મન-ધનનો સારો ભોગ આપીને કરાય, એ ધર્મ આત્મા સાથે સગાઈ પામે છે,’ એ મહાન તત્ત્વ ભૂલી જવાય છે.

(૨) બીજો જીવ કષ્ટ ઉપાડે અને આપણે ધર્મ થઈ જતો હોય તો એ હોંશે હોંશે વધાવી લેવાનું થાય છે. દા.ત. પ્રતિક્રમણ ઊભો ઊભો ભણાવે બીજો; અને પોતાને મૂંગા મૂંગા આરામથી બેઠા બેઠા રહી, પ્રતિક્રમણ કર્યાનો સંતોષ માનવો છે. એમાં હરામીવેડાનું પોષણ થાય છે.

(૩) ધર્મમાં મનની રુચિ ઉપરાંત, જરાક વધારે કષ્ટ આવી ગયું તો ત્યાં આનંદ થવાને બદલે ખેદ થાય છે. ધર્મકષ્ટ પર ખેદ-સૂગ દુર્લભબોધિ બનાવે !

(૪) કષ્ટથી ભાગવામાં કાયા અને મનને સુંવાળા - સુખશીલ રાખવાનું બને છે; ને એ સુંવાળાગીરી ને સુખશીલતા કાયાની મમતાને દૃઢ કરી કરી ભવાંતર માટે જાલિમ કુસંસ્કાર પોષી ખતરનાક નીવડે છે...

(૫) ધર્મકષ્ટથી કર્મક્ષયની મહાન કમાઈ થાય તે કષ્ટથી ભાગતાં રહેવામાં ગુમાવવાનું થાય છે.

(૬) કાયા સુંવાળી રાખવામાં સ્પર્શનેન્દ્રિયની આસક્તિ જોરદાર પોષાય છે, ને તેથી ભવાંતરે સ્પર્શનેન્દ્રિય પર જંગી ત્રાસ વરસે છે !

આજે જગતમાં જોઈએ તો મોટા ભાગના જીવોના શરીર પર ત્રાસ વર્તતા દેખાય છે. એ મહા અશાતા ભોગવે છે, કેમ વારું ? કહો, પૂર્વના કોઈ શરીરને અર્થાત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયને ખૂબ મહલાવેલી, એના સુખમાં ભારે લીનતા રાખી ધર્મમાં કષ્ટ ઉપાડેલા નહિ, એ કષ્ટથી આઘા ભાગેલા, તેથી કર્મસત્તા, માથે ચડી બેઠી. તે સ્પર્શનેન્દ્રિયને ભારે અશાતા આપે છે. સ્પર્શનેન્દ્રિય પંચેન્દ્રિયથી માંડી નીચે નીચે ઠેઠ એકેન્દ્રિય સુધીના જીવોને હોય છે, અને સ્પર્શનેન્દ્રિય એટલે શરીર; એના પર

ત્રાસ એકેન્દ્રિય સુધીના જીવોને વરસે છે.

આચારંગ શાસ્ત્ર આ બતાવે છે કે જગતમાં એકેન્દ્રિય સુધીના બધાં જ જીવોને વિવિધ પ્રતિકૂળ સ્પર્શોના દુઃખ હોય છે; અર્થાત્ શારીરિક વેદનાઓ હોય છે. એ સૂચવે છે કે શરીરને બહુ સુંવાળું ને સુખશીલ રાખવાથી પછીથી શરીર પર ઘોર જુલ્મ વરસે છે.

જીવની કંગાળ પામર દશા કેવી છે કે સંસાર માટે તો ભારે કષ્ટ ઉપાડવા તૈયાર રહે છે, પરંતુ ધર્મની વાત આવે ત્યાં કષ્ટ જોઈતું નથી ! અગર ઓછામાં ઓછા કષ્ટ પતાવવું છે ! આપણી અંદરમાં પૂછો કે

**‘જીવ ! તેં ધર્મ ખાતર કષ્ટ વેઠવાનું કેટલું રાખ્યું છે ?**

ત્યારે કહેશો, -

પ્ર.- શું પ્રભુદર્શનાર્થે ઘરેથી ઉઠીને દેરાસરે ગયા, તો એટલું કષ્ટ ન ઉપાડ્યું ?

ઉ.- ઉપાડ્યું ખરું, પણ એમાં એ જુઓ કે જેમ જેન ધર્મ પર પ્રેમ, એમ ધર્મકષ્ટ પર પ્રેમ વરસી ગયો છે ? એટલે જો મંદિરે જવા ઘરની બહાર નીકળતાં જ કોઈ ગાડીવાલો સ્નેહી ઓફર કરે કે ‘આવી જાઓ ગાડીમાં, તમને દેરાસરે મૂકી દઈશ,’ તો તરત વધાવી લેવાય કે નહિ ! શું ત્યાં મનને એમ થાય ખરું કે ‘ના, મારે ધર્મ ખાતર આટલું ચાલવાનું કષ્ટ ઉપાડવું છે, માટે મોટરમાં જવાનું નહિ ?’ ત્યારે દિલને આ સવાલ વારંવાર કરવાનો છે કે,-

**ધર્મ ખાતર કષ્ટ વેઠવાનું ક્યાં અને કેટલું રાખ્યું છે ?**

અને આટલો સવાલ કરીને બેસી નથી રહેવાનું, પણ એ સવાલથી પ્રેરણા મેળવી ધર્મકષ્ટ અને તેટલા વધુ વેઠવાનું ઊભું કરવાનું છે.

આ માટે જગતગુરુ મહાવીર ભગવાનની ચારિત્ર-સાધના ખાસ નજર સામે રાખવાની; જોવાનું કે ‘અહો ! અહો ! મારા મહાવીર ભગવાને ધર્મ સાંધવા કેટકેટલા અને કેવાક ભયંકર કષ્ટ ઉપાડ્યા ! ને વેઠ્યા ! વીતરાગ ન થયા ત્યાં સુધી થાક્યા જ નહિ ! કષ્ટ પર કષ્ટ, કષ્ટ પર કષ્ટ, આવ્યા ને વેઠ્યે જ ગયા, વેઠ્યે જ ગયા ! એમ જાતે પણ કષ્ટ ઊભા કરી કરી સહન કર્યે જ ગયા ! કર્યે જ ગયા ! શું એકાંત ગુફામાં બેસી ધ્યાન ન કરી શકતે ? પરંતુ ના, પ્રભુને કષ્ટ વેઠીને ધર્મ કરવો હતો, તેથી ખડાં ખડાં કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં રહેતા ! તેય કેટલો વખત ! લગભગ ૧૨૦ વરસ ! આપણા મનને એમ થાય કે ‘મારા પ્રભુએ સતત ૧૨૦ વરસ લગભગ સ્થિર કાયોત્સર્ગમાં ઊભા ને ઊભા જ રહેવાના કષ્ટ ઉપાડ્યાં ! એમાં ઉપસર્ગ પરિસહ અને ઘોર તપસ્યાનાં ય કષ્ટ વધાવ્યા, તો શું હું

જરા જરા કષ્ટથી ભાગું ? ધર્મ ખાતે જ્યાં જ્યાં બને ત્યાં ત્યાં કષ્ટના બદલે કાયાની આરામી સુખશીલતા જ પોષ્યા કરું ? એમાં તો દેહાધ્યાસ અર્થાત્ કાયાની મમતા પોષાય છે. જ્યાં કાયાની મમતા પોષાય ત્યાં અંદરવાળા આત્માની મમતા ક્યાં ઊભી રહે ? એ તો નિયમ છે કે આપણે જેના લાભનું જોઈએ, એની આપણને મમતા હોવાનું ગણાય; ને જેના લાભની પરવા ન રાખીએ એની મમતા ન હોવાનું ગણાય. વ્યવહારમાં દેખાય છે કે માતા પોતાના દીકરાના લાભનું જુએ છે, અને શોક્યના દીકરાના લાભની પરવા ચિંતા નથી કરતી, તો એને મમતા પોતાના દીકરાની જ છે એમ ગણાય. એવી રીતે આપણે ધર્મ સાધવામાં જો કાયાને આરામી ને સુખાકારિતાનો લાભ મળવાનું જોઈએ, ને કષ્ટ વેઠીને આત્માને થતાં કર્મક્ષયના મહાન લાભની પરવા ન કરીએ, તો સીધો હિસાબ છે કે ત્યાં મમતા કાયાની રહી, આત્માની નહિ.

જો આપણને ખરેખર આપણા આત્માની મમતા છે, તો એને થતાં કર્મનિર્જરાનાં અમૂલ્ય લાભ, સત્ત્વ-રક્ષા-વૃદ્ધિના અમૂલ્ય લાભ, જીવ-જતનાના અમૂલ્ય લાભ, સહિષ્ણુતા-સહનવૃત્તિ-સમાધિ વગેરે સુંદર સદ્ગુણોના અમૂલ્ય લાભના ખપી બન્યા રહેવું જોઈએ. આ કાયા ઉપર કષ્ટ ઉપાડીને થઈ શકે. એટલે આ જ જોયા કરવાનું છે કે,

**કયા ખૂણામાં ધર્મકષ્ટ વેઠવાનું રાખ્યું છે ?**

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૯, તા. ૬-૧૧-૧૯૮૨

૪૮ (લેખાંક-૨)

સંસાર ખાતર કષ્ટ હોંશથી ઉપાડાય છે, ધર્મ ખાતર કષ્ટ ઉપાડવામાં કેમ અખાડા ? કેટલીક વિચારણા ગયા લેખમાં કરી છે, હવે આગળ વિચારણા કરીએ. પોતાના મનને વારંવાર પૂછવાનું,-

**કયા ખૂણામાં ધર્મકષ્ટ વેઠવાનું રાખ્યું છે ?**

તમે શ્રાવક હો, મંદિરે પૂજા કરવા ગયા, ને પ્રભુજીને પ્રક્ષાલ કર્યો, પછી પ્રભુજીને પૂજારી અંગલૂંછણા કરી લે છે, ત્યાં મનને થાય ખરું કે ‘અરે મારા પ્રભુને તો મારે અંગલૂંછણા’ કરવાના. એના બદલે નોકર, પૂજારી પાસે અંગલૂંછણા કરાવું ?’ ના, આવું નથી થતું, કેમ ? ‘એટલા કષ્ટથી આપણે બચ્યા’ એની હૈયે શાતા છે ! કષ્ટમય પ્રભુભક્તિનો લાભ અપરંપાર ! એવી ભક્તિ ગુમાવવાનો આનંદ માને છે ! એ કેટલી દુર્દશા ?

તમે સાધુ હો, પરિલેહણ કર્યું, હવે પાસેનો સાધુ તમારો પણ કાજો લઈ લે છે, ત્યાં શું મનને એમ થાય ખરું કે ‘અરે ! એમના ય કાજનો મારે લાભ લેવાનો હોય, એના બદલે એમની પાસે મારો કાજો લેવરાવું ?’ ના, આવું નથી થતું, કેમ વારું ? કારણ, એટલા આપણે આપણો ય કાજો લેવાના કષ્ટથી બચ્યા એની હૈયે હુંક છે !...

જો આટલું નજીવું કષ્ટ પણ ઉઠાવવાની હોંશ નથી, તો એનાથી મોટા કષ્ટ ઉઠાવવાની હોંશ ને તાલાવેલી તો ક્યાંથી આવે ?...’ પર્વતિયિ આવી, લાવ આજે તો પોરસીનું કષ્ટ ઉઠાવું,...’ ‘સવારનું પ્રતિક્રમણ છે બરાબર ઊભા થઈ થઈને કાયોત્સર્ગ ખમાસમણાં વાંદણા વગેરે દેવાના કષ્ટ ઉઠાવું,...’ ‘ક્રિયામાં કોઈ ઠંડા છે, તો એમને સહાયક થવાનું કષ્ટ લઉં,...’ ‘તારણહાર સ્વાધ્યાય કરવો છે, પણ ભીંતે ટેકો ન દેવાનું કષ્ટ ઉઠાવીને સ્વાધ્યાય કરું,...’ આમ કષ્ટ ઉઠાવવાનું કયા ખૂણામાં રાખ્યું છે ?

માણસ જો વિચાર કરે તો સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે કે જ્યારે દુનિયાદારી ચલાવવા કષ્ટો પાર વિનાના ઉઠાવાય છે. તે પણ હોંશે હોંશે અને થાક માન્યા વિના, પાછું જેમાંથી સરવાળે તો ભવનાં ભ્રમણ ઊભા રહેવાનાં ! અને ઉપરાંત જગતની જે જે વસ્તુ ખાતર કષ્ટો હોંશે હોંશે ઉઠાવ્યાં એ વસ્તુ પર મમતા-આસક્તિ-રાગ અનહદ પોષાવાના ! અને એના ઘેરા સંસ્કાર આત્મા પર સારી રીતે જામ થવાના ! જેનાં પરિણામ ભવાંતરે ભયંકર ! દુનિયાદારીમાં આટઆટલા અને આવા ખતરનાક કષ્ટ ઉઠાવાય અને આત્માના હિતકર ધર્મ ખાતર કષ્ટથી ભાગતા રહેવાય, એ કેવી મહામૂઢતા ! હવે ધર્મ કરતી વખતે પહેલેથી જ જો એ જોવાય કે આમાં કષ્ટ તો નથી ને ? તો આ કેટલી બધી મૂર્ખાઈ છે ?

ખરી રીતે જુઓ તો દેખાય એવું છે કે કષ્ટ વિનાનો ધર્મ એટલે ‘ધર્મ જાણે આપણો ગુલામ ! ને આપણે એના શેઠ ! શેઠ ગુલામ ખાતર કષ્ટ ન વેઠે, શેઠ ગુલામને પરાધીન નહિ રહેવાનું, પણ ગુલામે શેઠને પરાધીન રહેવાનું.’ હવે ધર્મ અંગે આ વિચારી જુઓ.

‘ગુલામ પર શેઠની સત્તા, એમ ધર્મ પર આપણી સત્તા ! આપણે ઈચ્છીએ એ રીતે આપણી સુખાકારિતા સાચવીને આપણી ઈચ્છા મુજબ ધર્મ સાધવાનો; પણ નહિ કે આમાં ધર્મે કહેલ વિધિવિધાનનાં કષ્ટ ઉઠાવીને.’ આમાં શું આત્મા ઊંચો આવે ?

‘આપણા પર ધર્મની સત્તા માનતા હોઈએ તો ધર્મ ખાતર જરૂરી પૂરા કષ્ટ ઉઠાવવા જોઈએ. શોધી શોધીને ધર્મકષ્ટ ઉઠાવી લેવા જોઈએ. ધર્મમાં કષ્ટ ઉઠાવવાની જ્યાં તક દેખાય ત્યાં હૈયે આનંદની શેર ઊછળે ! મનને એમ થાય કે ‘ચાલો, ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

કર્મક્ષય કરવાનો અવસર મળે છે ? સરસ ! જો આમ તક છતાં કર્મ ન ખપાવું તો એ કર્મ ઊભા રહીને ભવાંતરે આ કષ્ટ કરતાં સો-હજાર-લાખ ગુણી પીડા આપશે ! માટે અત્યારે ધર્મકષ્ટ ઉઠાવી સસ્તામાં કર્મને પતાવી દેવાં સારાં છે.’

આમ જે જે ક્રિયા, જે જે સાધના, જે જે મહેનત આત્માના લાભની હોય એટલે કે કર્મક્ષય-પાપક્ષય કરનારી હોય, ત્યાં ત્યાં શરીરને બેઠાડું ન બનાવતાં, ત્યાં ત્યાં મહેનતની ચોરી ન કરતાં, અર્થાત્ એની ઉપેક્ષા-અવગણના ન કરતાં ઝટ એ કષ્ટ ઉપાડી લેવું; ઝટ પગ સાજા રાખી ઊભા થઈ જવું; હાડકાં સાજા રાખી ઝટ એ ક્રિયા એ સાધના એ કાર્ય કરવાનું ઉપાડી લેવું.

આમાં આ બહુ વિવેકભરી દૃષ્ટિ છે કે ‘આ ધર્મકષ્ટ ઉપાડ્યું એટલે શરીરની સુખશીલતા એટલી તોડી, એટલો દેહાધ્યાસ ઓછો કરી ધર્માભ્યાસ વધાર્યો !’ ને મોક્ષાર્થી જીવને આ જ કરવાનું છે કે દેહાધ્યાસ-દેહમમતા ઓછી થતી જાય, તો જ આત્મમમતા કેળવાતી આવે, ધર્માભ્યાસ થતો આવે.

આના બદલે જો શરીર બેઠાડું બનાવી રાખ્યું, ધર્મકષ્ટ અવગણ્યું, તો દેહાધ્યાસ-દેહમમતા સારી જેવી પોષી, ને એટલી આત્મમમતાને વિસારે મૂકી ! આવું ને આવું ચલાવાય એટલે ઉચ્ચ આત્મમમતાથી થતી ઊંચી આરાધનાઓને ભવોના વિલંબે મૂકી.

આમાં ધર્મકાર્ય બે જાતનાં,-

(૧) પોતાનાં કર્તવ્યરૂપ, પોતાની ફરજરૂપ અને (૨) તે સિવાયનાં સુકૃતરૂપ. એમાં કર્તવ્યરૂપ ધર્મકાર્ય દા.ત. ભગવાનના નિર્માલ્ય જાતે ઉતારવા, અંગલૂદ્ધણાં જાતે કરવા; અથવા કર્તવ્ય સેવાકાર્ય જાતે કરવું. હવે જો એ બીજા કરી લે છે માટે આપણે આરામી ભોગવો એમ કરી એ કષ્ટને ઉઠાવવું ટાળે, તો ત્યાં (૧) દેહાધ્યાસ તો પોષ્યો, (૨) આત્મમમતા તો કેળવવી ગુમાવી, ને (૩) ધર્માભ્યાસ તો ટાળ્યો; એટલું જ નહિ, પણ (૪) દેવ-ગુરુ કરતાં પોતાની કાયાની સુખાકારિતાને એટલે કે કાયાને મહત્વની કરી દેવ-ગુરુની અવગણના અવમૂલ્યાંકન કર્યું ! આ મોટું નુકસાન વહોરવાનું થાય.

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે આટઆટલા નુકસાનોને નોંતરનારી ધર્મકષ્ટથી ભાગેડુવૃત્તિ ચલાવ્યે રાખવામાં કઈ બુદ્ધિમત્તા ? કર્મનાં પોટલા બંધાવનારા સંસારના ખૂણે ખૂણે કષ્ટ ઉઠાવવા છે. બૈરા ખાતર, છોકરા ખાતર, છોકરી ખાતર, પાડોશી ખાતર...કેટલાયની ખાતર, તેમજ ધંધો નોકરી વગેરે ખાતર અનેકાનેક કષ્ટ ઉઠાવવા છે, ને આત્મોદ્ધારક કલ્યાણ પ્રવૃત્તિમાં કષ્ટ નથી ઉઠાવવા ! કદાચ થોડી ઘણી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી છે તે પણ બને તેટલું કષ્ટ નિવારીને ! કેમ જાણે ધર્મના ઘરમાં પોતે મોટા રાજકુમાર-મેમાન, મોટા લાટસાહેબ, તે શેઠાઈથી ધર્મ કરવો છે !

આમાં પહેલાં કહ્યું તેમ ધર્મને આપણો ગુલામ બનાવવાનું થાય છે ! માટે વારંવાર આ વિચારો, ‘જીવ ! તેં ધર્મ ખાતર કયા ખૂણામાં કષ્ટ વેઠવાનું રાખ્યું છે ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૧૦, તા. ૧૩-૧૧-૧૯૮૨

## ૪૯ ચિત્તસમાધિ માટે અતિ જરૂરી શું ? ઈન્દ્રિય નિગ્રહ

ગયા લેખમાં એ જોયું કે જેટલું ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં મન જાય છે, એટલી મનને અસમાધિ-અસ્વસ્થતા ઊભી થાય છે. તેથી સમાધિનો ખપ હોય તો મનને એ વિષયોમાં નહિ લઈ જવું. ત્યારે એ સવાલ આવે કે “સારો કે નરસો ‘રૂપ’ વિષય આંખની સામે આવ્યો એટલે આંખે દેખાઈ તો જવાનો. ‘શબ્દ’ વિષય કાન પર આવ્યો એટલે સંભળાઈ તો જવાનો જ. એ વખતે મન એ વિષયમાં ગયું તો ખરું જ ને ?” ત્યારે અહીં સમજવાનું છે કે મન ગયું ખરું, પરંતુ એને તે તે સારા નરસા વિષયના રાગ-દ્વેષથી ખરડવાનું નહિ.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહે છે ‘ચક્ષુની સામે આવી પડેલા રૂપને સહસા જોવાઈ જવાશે, જોયું ન જોયું નહિ કરી શકાય, પરંતુ ત્યાં રાગ કે દ્વેષ નહિ કરવાનો.’

અલબત્ત એનો એ અર્થ નથી કે ‘ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં લઈ જવાનો વાંધો નહિ, માત્ર આ રાગ-દ્વેષ નહિ કરવાના’ ના, આ અર્થ નથી. કેમકે આમાં મનને જે એમ લાગ્યું કે ઈન્દ્રિયો એના વિષયો તરફ જાય એમાં વાંધો નહિ, રાગ-દ્વેષ નહિ કરવાના’ ખરી રીતે જો એ વિષયો ભયંકર લાગતા હોય તો આમ બોલાત જ નહિ. માટે અસલ તો ઈન્દ્રિયોને વિષયો તરફ લઈ જ જવાની નથી,’ અને નથી ને વિષયો જ અચાનક સામે આવી ગયા, તો ત્યાં રાગ-દ્વેષ કરવાના નહિ, રાગ-દ્વેષ થવા જાય એને અટકાવવાના.

આ કરવાનું એટલા માટે જરૂરી છે કે આ રાગ-દ્વેષના ભાવ જે જાગે છે એ ચિત્તને અસ્વસ્થ કરે છે, અસમાધિમાં મૂકે છે.

વિષય તરફ ઈન્દ્રિય આકર્ષાઈ, અરે ! જરા વિષયની આતુરતા પણ થઈ, એ અસમાધિ છે. પછી એમાં રાગ-દ્વેષ થાય એ અસમાધિ વધી.

આ પરથી સમજવા જેવું છે કે માણસ નવરો પડ્યો વિચારે છે કે ‘લાવ જરા બજારમાં આંટો મારી આવું,’ ને પછી ફરવા નીકળી પડે છે. ત્યાં વિચારો કે બજારની વસ્તુ જોઈ હરપળે અસમાધિ કરતો, કલાક ભરના ફરવામાં કેટલી ઢગલો અસમાધિઓ કરી આવશે ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૧૩૩

એમ સ્નેહી સંબંધીઓને કામ વિના મળવામાં કેટલી અસમાધિઓ લઈ આવશે ? કેમકે એ સ્નેહી સંબંધી સંસારી જીવડા છે, સંસારના દલાલ છે, એમને મળવામાં એ સંસારની જ વાત માંડશે, ને એ સાંભળતાં રાગ-દ્વેષની અસમાધિ જ મળવાની.

એમ કુટુંબ સાથે પણ બહુવાર સાંસારિક વાતો કરવામાં કે એવા છાપાં - ચોપાનિયાં- ચોપડીઓ વાંચવામાં પણ ભરચક રાગ-દ્વેષ થવાના ! ત્યાં નક્કી અસમાધિમાં જ પડવાનું થવાનું. ત્યારે વિચાર થઈ પડે છે કે ‘ઊંચું પણ મનુષ્યજીવન જીવતાં ક્યાં અસમાધિથી બચવાનું થાય ?’ અરે ! જિનમંદિરમાં પણ જો અસત્ રાગ-દ્વેષ કરાય, બીજા સાથે હોંશાતોશીમાં પડાય, દેવદર્શનાદિમાં સાંસારિક લાલસાઓ પોષવાનું કરાય, તો ત્યાં પણ અસમાધિ જ લમણે લખાઈ.

આ બધી અસમાધિ અને અસમાધિનાં સ્થાન પાછળ જોઈએ તો દેખાશે કે, ઈન્દ્રિયોને વિષયોના તર્પણ કરવાની અહર્નિશ જાગતી મનોવૃત્તિ જ કામ કરી રહી છે. માટે અસમાધિથી બચવા ઈન્દ્રિયો પર નિગ્રહ કરવો પહેલો જરૂરી છે એને વિષયોનાં તર્પણની લાલસા બંધ કરી દેવાની યા ઓછી કરી નાખવાની તાતી જરૂર છે. નહિતર અનાદિ કાળથી ચાલેલ ઈન્દ્રિય-સ્વેચ્છાચાર અહીં પણ વિષયોના યથેચ્છ ભોગવટાથી, પોષાયે જ જવાના ! ને એથી સંસાર લાંબો થવાનો ! ભવભ્રમણ વધી જવાના ! દશવૈકાલિક શાસ્ત્ર કહે છે -

અણુસોઓ ય સંસારો, પડિસોઓ તસ્સ ઉત્તારો.

‘ઈન્દ્રિયોને જેટલી વિષયોની અનુકૂળતામાં લઈ જાઓ એટલો સંસાર નીપજવાનો, અને વિષયોથી પ્રતિકૂળ લઈ જાઓ, એટલો સંસારમાંથી ઉદ્ધાર થવાનો.’ ઈન્દ્રિયોને વિષયોની અનુકૂળતામાં લઈ જવાનો અર્થ એ કે ઈન્દ્રિયોને ગમતા વિષયોમાં દોડ્યા કરવાનું ને એમાં રમ્યા કરવાનું, તેમજ અણગમતા વિષયોને દૂર રાખ્યા કરવાના.

ગમતામાં રાગ કરી કરીને મરવાનું; અણગમતામાં દ્વેષ-અરુચિ-સૂગ- કરી કરીને સળગ્યા કરવાનું.

પછી એમાં કલાકો જાય, દિવસ રાત જાય, મહિના અને વર્ષો જાય, પણ પાછા નહિ હટવાનું, વિષયો પડતા નહિ મૂકવાના, -એ જ ઈન્દ્રિયોની મનની અને જીવની અનાદિથી લત ચાલુ ! એનું પરિણામ આ જનમ પછી આગળ સંસાર લાંબોલચક-ઊભો થવાનો ! જનમ-મરણની પરંપરા લાંબી ચાલવાની !

આ દુઃખદ સ્થિતિ તો જ સુધરે કે જો વિષયોથી પ્રતિકૂળ ચાલીએ, ઈન્દ્રિયોને વિષયોના પૂરમાં ન તણાવા દેતાં સામા પૂરે એને ચલાવીએ. દા.ત. જમવા બેઠા

૧૩૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

જમવાની ૫-૭ વસ્તુ દેખાય છે. એમાંથી ૧-૨ ચીજના ત્યાગનો ત્યાં જ સંકલ્પ કરી લીધો, એ સામા પૂરે ચાલ્યા કહેવાય. રસ્તે ચાલતાં આજુબાજુ ઘણું ઘણું જોવાનું આવે છે, પણ આંખને ત્યાં ન જવા દેતાં નીચે દેખવામાં જ યોજાએ. જેથી જીવજંતુ પગ નીચે ન આવી જાય, કાંટો ખીલી વગેરે ટળે, કાદવ કે મેલામાં પગ ન ખરડાય.

આમ જ્યાં ને ત્યાં ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં જો જવા દઈએ, તો એ અસમાધિ ઊભી કરે છે, ને જો વિષયોમાં જતી અટકાવીએ તો ચિત્ત સ્વસ્થ રહે છે, સમાધિમાં રહે છે. આ ઉત્તમ જનમમાં આ જ એક મહત્ત્વની સાધના છે કે ચિત્તને અસમાધિમાં પડતું અટકાવીએ, અને સમાધિના-સ્વસ્થતાના સતત અભ્યાસ આપીએ. એ માટે પહેલું આ જરૂરી કે ઇન્દ્રિયોને વિષયોના ચંડાલ-સંબંધથી બચાવી લઈ એને અભડાવા ન દઈએ. જેટલી સમાધિ એટલું સાચું સુખ; જેટલી અસમાધિ એટલું દુઃખ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૧, અંક-૧૧, તા. ૨૭-૧૧-૧૯૮૨

## ૫૦ જીવનમાં નિર્દોષતા અને શાંતિનો એક મહાન ઉપાય

ધર્મી જીવને (૧) જીવનમાં સેવાઈ જતા અનેકાનેક દોષો પર ખેદ થાય છે, તેમજ (૨) પુણ્યોદયે જીવન-નિર્વાહની સગવડો મળી છતાં ચિત્તને વારે વારે અશાંતિ રહ્યા કરે છે, આવા દોષભર્યા અને અશાંતિયુક્ત જીવનને વરસોથી જીવવા છતાં દોષો મટતા નથી; ને અશાંતિ હટતી નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ છે કે જીવની કઈ એવી ચૂક કે નબળાઈ છે કે જેને દૂર કરતાં આ દોષો અને અશાંતિ ઓછી થતી જાય ?

ત્યારે એમ ન કહી શકાય કે એને દોષ અશાંતિ ઓછા કરવાની ખરેખરી ઈચ્છા નથી, કેમકે સાચા ધર્મી જીવનો અનુભવ છે કે દોષો અને અશાંતિ ઉપર હૃદય બળે છે. એટલે જ આ વિચારવા જેવું છે કે કોઈ એવો ઉપાય છે કે જેનો ઉપયોગ કરીએ તો આ ભૂલો જ ઓછી થાય અને અશાંતિઓ ટળે ?

### ભૂલોના કેટલાં નુકશાન ?

પહેલી વાત આ સમજી રાખવા જેવી છે કે ભૂલો બંધ ન કરતાં ભૂલો કર્યા જ કરીએ ને અફસોસ કર્યા કરીએ, તો ભૂલો પ્રત્યે દિલ ધિટું બનીને એ કર્યા કરશે, આ પહેલું નુકશાન. તેમજ ભૂલો જે રાગના કારણે થાય છે એ રાગ પ્રબળ

બની જશે, ને એની સામે ભૂલોનો અફસોસ નબળો થવાનો ! કેમકે ભૂલનો અફસોસ થવા છતાં પાછી ભૂલ કરવી છે એટલે ભૂલ કરાવનાર રાગ પેલી અફસોસી કરતાં બળવાન જોદ્ધા જેવો થઈ ગયો કહેવાય; ને તો જ એ પ્રબળ રાગના પ્રેર્યા ભૂલ થાય. આ બીજું નુકશાન. (૩) જો જીવનભર આમ જ ચલાવવાનું હોય તો અહીંથી પરલોક સાથે શું લઈ જવાનું રહેશે ? ભૂલોની જોરદાર અફસોસી ? કે ભૂલો પાછળનો જોરદાર રાગ ? તેમજ અનેકાનેકવાર અફસોસી છતાં ભૂલો ચાલુ જ રાખવી છે તો ત્યાં પરભવ માટે ધિક્કા હૈયાનો વારસો મળશે. (૪) વળી ભૂલો ખોટી જાણવા છતાં છોડવી નથી ને આચરવાની ચાલુ રાખવી છે, તો એમાં સત્ત્વનો નાશ થઈ રહ્યો છે, આ ચોથું મહાનુકશાન છે. નિઃસત્ત્વતા ને સત્ત્વનાશ એ આત્માને માટે બહુ મોટી ખોટ છે; કેમકે એ છતે પુણ્યે ને અનુકૂળ સામગ્રીએ સુકૃત નહિ કરવા દે. સુકૃત કરવાનું સત્ત્વ જ નહિ રહે. ઊલટું શંકા-કુશંકા ભય વગેરે મગજમાં મહાલતા રહેવાના; ને એ સુકૃતને દૂર રાખતા રહેવાના. આ વારંવાર ભૂલોની વાત થઈ.

હવે અશાંતિનો વિચાર કરીએ. છતી બધી સગવડે અશાંતિ કેમ ? કહો, કેટલાક મનના દોષ એવા છે કે એ આ અશાંતિ ઊભી કરે છે; તો કેટલાક સંયોગ એવા બની આવે છે કે જે અશાંતિ ઊભી કરે છે. દા.ત. મનમાં વહેમનો દોષ હશે તો નિકટના સ્નેહી પર વિશ્વાસ નહિ રહે. એના વહેમમાં ને વહેમમાં રહ્યાથી પેલાની પ્રવૃત્તિમાં પોતે કોઈ સ્વાર્થ કે કોઈ માયાની શંકા કરશે, અને તેમ ચિત્તને અશાંત રાખશે. આ તો પોતાના મનના દોષથી જ બન્યું...કેટલાક સંયોગો પણ અશાંતિ ઊભી કરે છે દા.ત. નિકટનો સ્નેહી એકાએક મરી ગયો કે મોટી બિમારી કે અકસ્માતમાં સપડાયો, તો તે જોઈ મનને અશાંતિ થાય છે. એ જ્યારે જ્યારે યાદ આવે ત્યારે ત્યારે અશાંતિ થવાની ને નાની મોટી અશાંતિ કરાવનાર પ્રસંગો જીવનમાં ઘણા. એટલે અશાંતિ-અસમાધિ પણ જીવનમાં ઘણી ઘણી.

આ અશાંતિ-સંતાપ-વ્યાકુળતા એ દિલનો અશુભ ભાવ છે, અસમાધિ છે, ને અસમાધિમાં (૧) જથ્થાબંધ અશુભ કર્મબંધ, (૨) પાપાનુબંધ, ને (૩) મનની રોગિષ્ઠતા વગેરે કેટલાય નુકશાન છે.

હવે સવાલ એ છે કે આ બધું જાણવા છતાં અશાંતિ થયા કરે છે એ રોકવા ઉપાય શો ?

શુદ્ધ સુખના આનંદની ભૂખ મટે તો ભૂલો ય ઓછી થાય અને અશાંતિ ય ઓછી થાય.

જીવ ક્ષુદ્ર સુખનો કેટલો બધો લાલચુ છે ! કે એ મલતાં આનંદ આનંદ થાય છે. દા.ત. ચાહમાં સહેજ સાકર ઓછી લાગી ને થોડી સાકર નાખી પછી મનગમતી મિઠાશનું સુખ મળ્યું તેના પર આનંદ આનંદ થાય છે. પાણી માગ્યું ને સામાએ તરત આપ્યું ત્યાં આનંદ ! વેપારીએ કાપડ ફાડી આપી છાપેથી ન લપેટતાં પૂંઠાના ખોખામાં આપ્યું, ત્યાં આનંદ ! કેમ જાણે આ બધા આનંદના વિષયો દેવતાઈ અને તે પણ સ્થાયી રહેવાના હશે ! છતાં એવા ક્ષણિક અને બહુ માલ વિનાની વસ્તુ વસ્તુએ આનંદ આનંદ થાય છે.

બસ, આ ક્ષુદ્ર વસ્તુના આનંદ જીવને ભૂલો કરાવે છે, દોષો સેવરાવે છે, અને અશાંતિ કરાવે છે. દા.ત. માન્યું કે મારે ચાહ પૂરી ગળી જોઈએ ત્યાં મોળી પીરસનાર પર ગુસ્સો થશે, પછી જેમ તેમ બોલાશે ! ને પછી અફસોસી કરશે કે ‘હાય ! હું ક્યાં આ બોલ્યો ?’ પણ એ અફસોસી શા કામની ? કેમકે પેલા ક્ષુદ્ર આનંદની લાલચ ઊભી છે, એટલે વળી એની ખાતર પાછી ભૂલ કરાશે.’

જીવનમાં જોઈએ તો દેખાશે આવા ક્ષુદ્ર આનંદના રાગમાં જીવ અનુચિત બોલ, અનુચિત આચરણની ભૂલો કરે છે. પરંતુ જો ક્ષુદ્ર આનંદને લેખામાં જ ન લેવાય, દા.ત. ‘ચાહ ફીકી ? ચાલશે. સહેજ વધુ મિઠાશનું સુખ મારે નથી જોઈતું, પુણ્યાનુસાર જે છે તે બરાબર છે.’ - આમ એની પરવા મૂકાય તો પછી એની ખાતર અયોગ્ય બોલ અને અયોગ્ય આચરણની ભૂલ ન થાય.

ત્યારે જીવનમાં ઘણી અશાંતિ પણ ક્ષુદ્ર આનંદના રસમાંથી ઊભી થાય છે. ખાનપાનાદિ બધી સગવડ છતે અશાંતિ કેમ ? કોઈ આવા આવા કારણે ‘બે દિવસથી પેટ સાફ નથી આવતું’ ‘છોકરે સામો જવાબ આપ્યો’ ‘ઘરવાળીએ રસોઈ વગેરે કામમાં મોડું કર્યું,’ ‘શેઠે ટોણો માર્યો...’ આવા આવા કારણે અશાંતિ જ અશાંતિ રહ્યા કરે છે.

હવે જો તુચ્છ આનંદની લાલસા બંધ કરી, તો એની લાલસા ઈચ્છા જ નથી, એટલે ‘જે છે તે બધું પુણ્યાનુસાર બરાબર છે.’ કરવાનું રાખ્યું છે, પછી અશાંતિ શા સારું થાય ?

બસ, ભુલોને અટકાવવા તથા અશાંતિથી બચવા આ એક રામબાણ ઈલાજ છે કે તુચ્છ ભોગોના આનંદ પડતા મૂકો, મનથી નક્કી કરો કે ‘હવેથી મારે તુચ્છ મામુલી સુખ ને મામુલી આનંદનો આગ્રહ નથી. એ વિના પણ મારે બધું બરાબર છે. થોડું પ્રતિકૂળ આવ્યું, થોડી સગવડ ન મળી, એમાં મનને કશું ઓછું માનવું નથી; કેમકે એવા તુચ્છ સુખને હું કશી વિસાતમાં ગણતો નથી.’

## ૫૧) વિરોધ કરવાનું વલણ મોળું ન પડે. વિરોધ કરવાના કામમાં મોડા ન પડીએ.

- કાળા કાયદા (ટ્રસ્ટ એક્ટ)નો ધારાસભાના દરવાજેથી પ્રવેશ.
- ટ્રસ્ટોનું ભવિષ્ય ધુંધળું બન્યું છે.
- ટ્રસ્ટો જેના છે, જે માટે છે તે માટે જ રહેવા જોઈએ.
- આપણી સંસ્કૃતિ ઉપર આ કારમું સંકટ છે.
- સરકારની મંથરાવટી મેલી છે માટે.

લેખક :

કુમારપાળ વિ. શાહ મુંબઈ

સાબદા અને સાવધાન બનવાનો સમય આવ્યો છે.

ગંભીર અને ગમગીન બનાવી દે તેવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ છે.

કેમકે તારીખ ૧૩ સપ્ટેમ્બરના મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય રાજપત્ર (ગેજેટ)માં કાયદાપ્રધાન શ્રી શીવાજીરાવ પાટીલે સરકાર તરફથી ‘મહારાષ્ટ્ર પબ્લીક ટ્રસ્ટો, મેનેજમેન્ટ, એક્વીઝિશન એન્ડ કોમન ગુડ ફંડ એક્ટ ૧૯૮૨ (Maharashtra Public trusts, Management, Acquisition and Common good fund, act 1982) રજુ કર્યો છે. કાળા કાયદા જેવો આ જોખમી કાયદો મહારાષ્ટ્રની ધારાસભામાં પ્રવેશ મેળવવા બારણે ટકોરા મારી રહ્યો છે. સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ બહુમતી ધરાવતી સરકારને કાયદાનું સ્વરૂપ આપવામાં ક્યાંય અવરોધ કે અંતરાય ઊભો થવાની ઓછી સંભાવના છે.

બીલમાં અંકિત કરેલી કલમોનો અભ્યાસ અને અધ્યયન કરતાં એમાં આઘાત અને આંચકા અનુભવાય તેવી ઘણી બધી બાબતો ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલી છે. એમાંથી સ્પષ્ટપણે સમજાય છે કે સરકારનો ઈરાદો આ કાયદા દ્વારા સ્વચ્છ નથી. બીલ જ્યારે કાયદો બનશે ત્યારે ગંભીર અને ગમખ્વાર ઘટનાઓનો સીલસીલાબંધ ઈતિહાસ શરૂ થશે.

આ કાયદા દ્વારા એવી જોગવાઈઓ કરાઈ છે કે ટ્રસ્ટો કે ટ્રસ્ટીઓ બેદરકાર છે એવા બહાના અનુસાર ટ્રસ્ટ ત્રણ વર્ષ માટે સરકાર હસ્તક લઈ લેવાય. તથા ટ્રસ્ટીઓ ગેરલાભ ઉઠાવે છે કે એવા બીજાં કોઈ કારણો આપીને ટ્રસ્ટને કાયમ માટે પોતાના હાથમાં લઈ લેવાની જોગવાઈ છે અને ટ્રસ્ટના સ્થાયી ભંડોળને વિકાસ કામોમાં લઈ જવાની ચિંતાજનક વાત પણ આ કાયદામાં છે. ટ્રસ્ટ ત્રણ વર્ષ કે

કાયમને માટે સરકાર હસ્તક લઈ લેવાની જોગવાઈ સાથે સરકાર હસ્તક લેવાયેલા ટ્રસ્ટના વહીવટ વિષેના ઉત્તરદાયિત્વનો સ્વીકાર થયો નથી. જે કારણોસર સરકાર ટ્રસ્ટ લઈ શકે તે કારણો ઘણાં અસ્પષ્ટ છે, જેમકે ટ્રસ્ટી ફરજ બજાવવામાં બેદરકાર એક પણ ટ્રસ્ટી ગેરવહીવટ કરતો જણાય તો આખું ટ્રસ્ટ સરકાર કમીટીના હાથમાં આવી જાય.

આમ આ કાયદો આપણા જાહેર અને ધર્મદા ટ્રસ્ટો માટે જોખમી અને જાલીમ કાયદો છે. આપણા આદર્શો, મૂલ્યો અને ઉદ્દેશોને ખુંધળા બનાવી દેશે. ટ્રસ્ટોને સરકાર હસ્તક લેવાની વાત એટલે નાના માણસોને મોટી સત્તા આપી દેવી, ટ્રસ્ટ રેઢીયાળ નોકરશાહીના હાથમાં કે એના અમલદારોના હાથમાં જતા અમલદારો તેનો મનફાવે તેવો ઉપયોગ કરશે. ચોક્કસ હેતુ અને ઉદ્દેશ માટે અથવા તો ચોક્કસ કાર્ય કે કાર્યક્રમ માટે મળેલાં નાણાંને વિકાસફંડને નામે લઈ લેવાની કે લઈ જવાની બાબત દાતાઓનો વિશ્વાસઘાત છે. ટ્રસ્ટીઓ કે ટ્રસ્ટો માટે અસંતુષ્ટ તત્વોને અડપલાં, અથડામણ અને અડચણો ઊભી કરવાનો છુટો દોર અપાયો છે. અને આ બધી બાબતોમાં ટ્રસ્ટ કે ટ્રસ્ટીઓને અન્યાય થતો હશે તો પણ ન્યાય મેળવવા ન્યાયાલયના દરવાજા પણ ખાખડાવી શકાશે નહિ કેમકે આ કાયદાની કુંજીથી ન્યાયાલયના દરવાજે તાળું મરાવી દેવાયું છે. આવાં તો એકથી વધારે ભયસ્થાનો સૂચિત બીલમાં ભરેલાં પડ્યાં છે. આ ચોંકી જવાય તેવી ચોંકાવી દેનારી બાબત છે. ચિંતા ઉપજાવે તેવી વાત છે.

કેમકે આપણી સંસ્કૃતિ, આપણાં તીર્થ, આપણાં ધર્મસ્થાનો અને આપણી સાતેય ક્ષેત્રોની સુવ્યવસ્થિત સંચાલન વ્યવસ્થા ઉપર સીધો કુઠારાઘાત થશે. સંસ્કૃતિ ઉપરનું કારમું સંકટ છે. ભય અને યાતનાની, નામોશી અને નાલેશીની સંભાવનાઓ ઊભી હશે અને વળી કાયદાના કાચા તાંતણે સતત લટકતી તલવાર તુટી પડવાની શક્યતાઓ રહેલી હોય ત્યારે ટ્રસ્ટો માટે સારા સચારિત્યશીલ ટ્રસ્ટોની અછત ઊભી થશે ટ્રસ્ટો બંધ થવા લાગશે. નવા ટ્રસ્ટોની સ્થાપના સ્થગિત થશે. સેવાકાર્યોનો વિસ્તાર અને વિકાસ રૂંધાશે. ટ્રસ્ટોને દાનનો પ્રભાવ થંભી જશે. દાનના પ્રવાહ વિના ધર્મક્ષેત્રના અને સાર્વજનિક ક્ષેત્રના હયાભિયાં ક્યારાઓ સૂકાશે.

મહારાષ્ટ્રમાં ૧૯૫૦ નો પબ્લીક ટ્રસ્ટ એક્ટ અમલમાં છે. તેના ચેપ્ટર ૬માં ૧૯૭૧માં સુધારો કરાયેલ છે. કલમ ૪૧ મુજબ ચેરીટી કમીશ્નરને વિશાળ સત્તાઓ અપાયેલી જ છે. જે ચોક્કસ સત્તાઓ દ્વારા ચેરીટી કમીશ્નર કોઈ ચોક્કસ અયોગ્ય ટ્રસ્ટને દાબમાં રાખી શકે છે. ડામી શકે છે. તો પછી આઝાદ ભારતના બંધારણની કલમ ૨૫ અને ૨૬માં આપણે સૌને અપાયેલ ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્યનો છડે ચોક ભંગ

કરતો આ કાયદો કરવાની શી જરૂર પડી ? આ કાયદો કરવામાં કોઈક નવા અવનવા ઉદ્દેશોની ભૂ આવે છે. સરકારની નિયત સાફ અને સારી નથી દેખાતી ! એની મંથરાવટી મેલી લાગે છે.

માટે આવી રહેલા આ જોખમની સામે જઈને તેનો સામનો કરીએ. એમાં ઉણા કે ઓછા ઉત્તર્યા તો આ જોખમ આપણા ઉપર ત્રાટકશે. સરકાર દ્વારા આપણને અન્યાય થઈ રહ્યો છે. અન્યાય કરવો અયોગ્ય છે. પણ અન્યાયને મૂંગે મોઢે સહન કરવો શરમજનક છે. ઉગ્ર વિરોધ કરવાનો આ સમય છે. વિરોધ કરવામાં આપણું વલણ મોળું ન પડે અને વિરોધ કરવાના કામમાં મોડા ન પડીએ. સરકારને વ્યક્તિગત અને સામૂહિક રીતે કહી દઈએ કે ટ્રસ્ટો જેના છે જે માટે છે તે માટે જ રહેવા જોઈએ. અમારા સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન અમારા હાથે જ કરીશું. એ માટે સમર્થ અને સક્ષમ છીએ, અમે કંઈ રામાયણના અણપઢ ધોબી નથી. તમારી આ દરમ્યાનગીરી અને ડખલગીરી હરગીજ નહિ ચાલવા દઈએ.

વ્યક્તિગત પત્રો દ્વારા અને સંઘની સભાઓના ઠરાવ દ્વારા નીચેના સ્થળોએ ઉગ્ર વિરોધ આજે જ અચૂક મોકલી આપો.		
માનનીય મુખ્ય પ્રધાનશ્રી મંત્રાલય, મુંબઈ-૫૦૦૦૩૨.	માનનીય વડાપ્રધાનશ્રી સફદરગંજ રોડ, ન્યુ દિલ્હી.	માનનીય રાજપાલશ્રી મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, ગવર્નર હાઉસ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૬.
વિરોધ ઠરાવ મોકલ્યાની એક કોપી આ કાર્ય માટે કાર્યરત નીચેની સમિતિને પણ મોકલી આપો.  <b>જૈન સંસ્કૃતિ રક્ષક સમિતિ</b> શ્રી ગોડીજી જૈન ટેરાસર, વિજય વલ્લભ ચોક, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨.		
મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના તમામ ધારાસભ્યો અને વિધાન પરિષદના સભ્યો સુધી પણ આપણો અવાજ પહોંચાડીએ...		



## ૫૨ અજુગતા વિચાર-વાણી-વર્તાવ કેમ રોકાય ?

જીવનમાં ઘણી બધી પ્રવૃત્તિ અજુગતા વિચારની અજુગતા ઉચ્ચારની ને અજુગતા વર્તાવની ચાલે છે. એ આત્મામાં કેટકેટલા જંગી કુસંસ્કારો અને પાપકર્મોના ઢેર લાદે છે. એનો જો ઠરીને વિચાર કરીએ. તો એક દિવસના જ એ કર્મો અને કુસંસ્કારોનો ખડકલો ઊભો કરનારા અજુગતા વિચાર-વચન-વર્તાવના ઢેર જોઈ આત્મા ચોકી ઊઠે ! માટે તો જ્ઞાનીઓ સંસારને અસાર કહે છે. સંસારના લીધે જ આ ઢગલાબંધ અજુગતા વિચારો અજુગતા બોલ, અને અજુગતા વર્તાવ ચાલે છે. સંસારત્યાગી સાધુને એ બંધ.

પરંતુ સાધુ ય જો ભૂલા પડી જાય, તો એમને પણ અજુગતા વિચાર-વાણી-વર્તાવ દૂર નથી. ત્યારે તો ગૃહસ્થ સાવધાન હોય તો એ કેટકેટલી અજુગતી પ્રવૃત્તિથી બચી શકે.

આ સાવધાની એટલે એ વિચાર રાખવો કે ‘જીવ આ સંસારમાં ભટકતો રહ્યો હોય તો અંતરના અશુભભાવોથી ભટકતો રહ્યો છે અને જિનશાસન સાથેના આ મનુષ્યભવમાં ભાવની વિશુદ્ધિ કરવાની સારામાં સારી આ સોનેરી તક મળી છે. માટે હું બને ત્યાં સુધી મારા મનને અશુદ્ધ મલિન ભાવવાળું ન બનવા દઉં, ને શુભ નિર્મળ-પ્રશસ્ત ભાવવાળું બન્યું રહે, એ ખાસ જોયા કરું.’

આ માટે એ સમજી રાખવું જરૂરી છે કે ૧૮ પાપસ્થાનકના ભાવ અશુભ ભાવ છે, મલિન ભાવ છે. મનમાં કોઈ હિંસા આરંભ-સમારંભનો ભાવ, કોઈ અસત્ય બોલવા-પોષવાનો ભાવ, પરસ્ત્રી તરફ આકર્ષણનો ભાવ, સ્ત્રીના દેહ યા અંગને રાગથી જોવાનો ભાવ, એમ જગતની વસ્તુ તરફ રાગ-દ્વેષનો ભાવ, મનગમતું મળ્યું તો હરખનો ભાવ, અણગમતું આવ્યું ત્યાં ખેદ-ઉદ્વેગનો ભાવ, હાસ્ય-મજાકનો ભાવ...આવા બધા કેઈ મલિન ભાવો છે.

મન એ અશુભ ભાવમાં પડવા જાય ત્યાં એને અટકાવી તરત વૈરાગ્યનો ભાવ ઊભો કરાય, અથવા મનથી જીવનમાં દર્શન કરેલ ભગવાનના પ્રતિમાજી એકેક મનની સામે લવાય ને માનસિક નમસ્કાર કરતા જવાય; અથવા કોઈ મહાપુરુષના દા.ત. મહાવીર ભગવાનના ૨૭ ભવના પ્રસંગો ક્રમશઃ યાદ કરાય. યાદ કરતાં, એમાં સારું આવે એની ખૂબ અનુમોદના કરતા રહેવાય ને નરસું આવે

દા.ત. મરિચિએ ચારિત્ર છોડ્યું કુળમદ કર્યો, શિષ્ય-લોભ કર્યો અને એની પાછળ ઉત્સૂત્ર ભાષણ કર્યું. આ બધાં નરસા ભાવની નફરત થાય. અરુચિ થાય, જેથી આપણા જીવનમાં એ ન પેસે. આમ સત્તાવીસે ભવના જુદા જુદા ભાવમાં મન ઘલાય. પછી મન એના વિચારમાં ચડી જાય એટલે પેલા સ્ત્રી વગેરે અંગેના અશુભ ભાવ અટકી જાય, ને મન નિર્મળ શુભ ભાવવાળું બન્યું રહે.

જડ પૌદ્ગલિક એકેક ઈષ્ટ મળતી વસ્તુના રાગ-આકર્ષણથી તેમજ એકેક અનિષ્ટ અણગમતી વસ્તુના દ્વેષ-અરુચિથી મન મલિન બને છે. ત્યાં એ વસ્તુની અનિત્યતા અને આત્મા માટે આશ્રવરૂપતા ખતરનાકતાનો વિચાર કરાય, ભાવના કરાય એમાં મન પવિત્ર બને, એમ મનમાં ક્રોધ-અભિમાન વગેરે કષાયના ભાવ આવે એ મલિન ભાવ છે, એને રોકવા ક્ષમા-નમ્રતા-મૂઢતા-લઘુતા વગેરેના ભાવ લવાય એ શુભ નિર્મળ ભાવ છે, એમ અરિહંતના ૩૪ અતિશય, ૩૫ વાણી ગુણ, અરિહંતનું પરમાત્મ સ્વરૂપ, અરિહંતના વિવિધ તત્ત્વપ્રકાશદાન, માર્ગ-પ્રકાશદાન, તથા આલંબન દાનના ઉપકાર, સ્તવનોનાં આધારે અરિહંતના ગુણગાન એ બધા ઉપર ચિંતન કરાય ત્યાં કષાય અટકી મન નિર્મળ ભાવવાળું બન્યું રહે. એમ જગતના જડ પદાર્થને વૈરાગ્ય દષ્ટિથી જોવાય, આત્માનું નિકંદન કાઢનાર તરીકે જોવાય, અને જગતના જીવોને યથાયોગ્ય મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ ઉપેક્ષાની દષ્ટિથી જોવાય ત્યાં મન અશુભ ભાવથી બચે શુભ નિર્મળ ભાવવાળું બને.

સારાંશ, પહેલી ચોક્કસાઈ આ રાખ્યા કરવાની કે આપણું મન મલિન ભાવવાળું ન બને કેમકે જે અજુગતા વિચાર ચાલે છે તે મનના મલિન ભાવ પર ચાલે છે. એમ અજુગતા બોલ પાપના બોલ બોલાય છે તે પણ મનમાં અશુભ ભાવ જાગવા પર બોલાય છે. તેમ કાયા ઈન્દ્રિયોથી અજુગતી પાપપ્રવૃત્તિઓ થાય છે એ પણ મનમાં અશુભ ભાવ જાગવા પર થાય છે. માટે પહેલું કામ આ, કે મનમાં અશુભ ભાવ ઊઠવા જ ન દઈએ, અને કોઈ ને કોઈ શુભ ભાવ જાગતો રાખીએ.

અલબત્ત મનમાં શુભ ભાવ જાગતો રાખવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિની ખૂબ જરૂર છે. તેથી પાપપ્રવૃત્તિ બને એટલી ઓછી કરવાની, ને તદ્દન બંધ કરવાની જરૂર છે. સાધુસત્સંગ, એમના ઉપદેશનું શ્રવણ, ધર્મનું વાંચન, પરમાત્મભક્તિ સ્તોત્રોનું સ્મરણ-પઠન, દેવદર્શન પૂજન, ચૈત્યવંદન, સામાયિક, સ્વાધ્યાય વગેરે વગેરે સારી પ્રવૃત્તિમાં બહુ લાગ્યા રહેવાય તો મનના સામાન્ય શુભ ભાવ વધીને ઉચ્ચ કોટિના શુભ ભાવ બનતા જાય.

સારાંશ આ, કે મનને મલિન ભાવથી બચાવી શુભ નિર્મળ ભાવમાં રમતું રાખીએ, અને એ માટે શક્ય પાપપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ અને ધર્મપ્રવૃત્તિનો આદર કરતા રહીએ, આમાં ધર્મશાસ્ત્રો અને ચરિત્રગ્રંથોનું સતત વાંચન, એના પરથી ટુંકી નોંધ, અને એ નોંધના પુનઃ પુનઃ વાંચનથી એની યાદગીરી (ઉપસ્થિતિ) કરાય, વળી એનું પારાયણ-પુનરાવર્તન કરતા રહેવાય તો એનાથી દિલમાં કામ-ક્રોધાદિના અશુભ ભાવો સુધરતા જઈ વૈરાગ્ય-મૈત્રી-ક્ષમા-બ્રહ્મચર્યાદિના શુભ ભાવો રમતા થઈ જાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૧૪, તા. ૧૮-૧૨-૧૯૮૨

### ૫૩) આપણે વીરનાં સંતાન છીએ ?

ઉત્તમ આર્ય માનવ અવતાર આપણે પામ્યા છીએ તે દયા દાન વૈરાગ્યાદિ ગુણો કેળવવા માટે, અને નિષ્ક્રુરતા-કૃપણતા-વિષયલંપટતા વગેરે દોષોના નિકાલ માટે; કેમકે આ ગુણસંચય અને દોષનિકાલનું અનન્ય કાર્ય ન તો અનાર્ય મ્લેચ્છ વગેરેના માનવ અવતારે થઈ શકે, કે ન તો કીડા-મંકોડા-ઝાડપાન વગેરેના અવતારે થઈ શકે. અને આ કાર્ય કર્યા વિના વારંવાર એની એ જ ચારે ગતિઓમાં ફરી ફરીને થતા જનમ-મરણના ફેરા ટળે નહિ. તો શું આવા ઊંચા અવતારે આવ્યા છતાં ગુણાભ્યાસ અને દોષનિગ્રહનું મહાહિતકર કાર્ય બજાવ્યા વિના જઈએ ? અહીં જો આ તારક કાર્ય બજાવ્યા વિના જઈએ, તો પછી બીજા કયા અવતારે આ કાર્ય બજાવી શકશું ?

ઓછું ખાધું-પીધું, ઓછું પહેર્યું-ઓઢ્યું, ને ઓછી માલ-મિલકત મેળવી ચાલશે, નભશે; આજે કરોડો મનુષ્યો નભાવે જ છે ને ? પરંતુ આ ગુણાભ્યાસ અને દોષનિગ્રહ કર્યા વિના નહિ ચાલે, નહિ નભે; કેમકે આના વિના જીવન ઉકળાટ અને ઉન્માદભર્યું રહે છે, અને મરણ દુઃખદ, રોતડ અને હાયવોયભર્યું આવે છે ! પછી પરલોકની દુર્ગતિઓમાં પટકાઈ જાલિમ દુર્દેશા ભોગવવાનું તો પૂછવું જ શું ? ત્યારે દયા-દાન-વૈરાગ્યાદિ ગુણોના અભ્યાસ માટે મહાપુરુષોને નજર સામે ને નજર સામે રાખવા જેવા છે. એનાથી ગુણો કેળવવાની ભવ્ય પ્રેરણા મળે છે.

આ ભારતમાં ઘર ઘર તીર્થકર ભગવાનોનાં ચરિત્ર, રામાયણ, મહાભારત અને સમરાદિત્ય કેવળી વગેરે મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર કેમ વંચાતા-સંભળાતા

રહેતા ? આટલા જ માટે કે એથી સદ્ગુણો કેળવવાની અને સદ્ગુણો ખાતર જરૂર પડ્યે સ્વાર્થનો ભોગ આપવાની પ્રેરણા મળતી. નાનેથી મોટા બધા ય એ રીતે પ્રેરણા મેળવી મેળવી સદ્ગુણી સુસંસ્કારી આર્યો તૈયાર થતા. એમ જીવમાં અનાદિ કાળથી પેંધી ગયેલા નિષ્ક્રુરતા-નિર્દયતા-વિષયલંપટતા વગેરે દોષોના નિકાલ માટે પણ આ એક ઉપાય છે. એનાથી આર્યત્વ જૈનત્વ ઝળકે છે. આજે પોતાનામાં અને આશ્રિતોમાં આ ખૂબ જરૂરી છે કે રોજ રાતે કુટુંબને બેસાડી આવા ચરિત્રો વાંચવા જોઈએ.

બીજા ઉપાયમાં મહાવીર પ્રભુનાં સંતાન હોવાની ખુમારી ધરવાની છે, અને પ્રભુનાં જીવનકવનનું આલંબન લેવાનું છે. વીરપ્રભુનું શાસન આપણે માથે ધરીએ છીએ એટલે આપણે પ્રભુનાં સંતાન છીએ, વીરનાં સંતાન છીએ. વીરનાં સંતાન વીર હોય કે કાયર ? સાચા વીર કોણ કહેવાય ? આંતરશત્રુના વિજેતા એ સાચા વીર છે. આંતરશત્રુથી દબાયેલા એ તો કાયર ગણાય. આપણે શું કાયર રહીને વીરનાં સંતાન ? વીરના સંતાન તે, જે વીર બનવાની કોશિશમાં જ હોય. કોશિશ એટલે ? દા.ત. બે મલ્લ લડતા હોય, ત્યાં એક મલ્લ બીજાને હેઠો પાડવાની કેવી કોશિશ કરે ? એક પડે કે બીજો એના ઉપર ચઢી બેસવા આવે, છતાં પડેલો મલ્લ ઊઠવાની અને સામાને પાડવાની તૈયારીમાં હોય. તેમ આપણા સંસારમાં, આપણને અંતરના અભિમાન કામ, ક્રોધ, રાગદ્વેષ વગેરે જેમ નીચે પાડવા આવે, તેમ આપણે કોશિશ કરી એને નીચે પાડવાના; અર્થાત્ એ આંતરશત્રુને દબાવતાં જવાનું, દબાવવા માટેની ચિંતા અને કોશિશમાં રહ્યા કરવાનું. વીરનું સંતાનપણું ખપતું હોય તો એમજ કોશિશમાં રહેવું પડશે. કેમકે,-

સંસાર એટલે પાપસ્થાનક સાથે અથડાવાનું ધામ છે. સંસારની કોઈ ચીજ એવી નથી કે જે જીવને અઢાર પાપસ્થાનક પૈકીના કોઈ ને કોઈ પાપસ્થાનક સાથે ન અથડાવે. એમાંથી દેવ-ગુરુ અને ધર્મના સાધન બાદ થઈ જાય છે. એ આપણને પાપસ્થાનક જોડે ન અથડાવે. કિંતુ ગુરુ પણ જો રાગી હોય તો કહેવાય ગુરુ, પણ એની પાસે કોઈ જીવ આવતાં ત્યાંય પાપસ્થાનક સાથે અથડાઈ જાય ! આમ તો ગુરુ કષાયોથી બળતા દિલને ઠારવાનું કામ કરે છે. ગુરુ પાસે રાગદ્વેષની બળતરા નિવારી સમતાની ઠંડક મળે, પણ જો ત્યાં ભગત પોતાના ધરની બધી બળતરા ઠાલવે ઉભરો કાઢે, ધરનો બધો દ્વેષ ઠાલવે, અને જો ગુરુ એમાં રસ લઈ ટાપસી પૂરે તો ? કહો કે ભક્ત અને ગુરુ બંને રાગદ્વેષની જંજાળમાં પડ્યા ! એટલે શું ? પાપસ્થાનક સાથે અથડાવાનું. અહીં પૂછશો,-

પ્ર.- મનનો દુભાયેલો બીજે જગત આગળ જઈને કહે, તેના કરતાં અહીં ગુરુને કહે એમાં શું ખોટું ?

ઉ.- જરૂર સાચું, કિંતુ તે રાગદ્વેષની આગ ઓલવવા માટે કહેવાય, પણ આગ વધારવા માટે નહિ, કે એના પર વ્યાજબીપણાનો સિક્કો મરાવવા માટે નહિ ! ગુરુને કહેવાય તે રાગદ્વેષની જડ ઊભેડી નાખવા માટે અને સમતાના લાભ માટે કહેવાય. ભક્તે કહી દેવું જોઈએ કે-“કેવળ મારા આત્માની દયા ખાજો. મને કષાયમાંથી બચાવજો !” ગુરુ પણ એને કહે “ગાંડા ! જરા તો જૈન શાસનને સમજવું હતું ? આ તો કસોટી છે ક્ષમાની પરીક્ષામાં પાસ થવાની ! ત્યાં તો દિલની ઉદારતા બતાવાય. માત્ર એક, બે, કે ત્રણ વાર જ ક્ષમા નહિ, તેર વાર જ નહિ, એ ક્ષમાના તો દીર્ઘકાળના અભ્યાસ કરવા પડશે ! અરે ! ભૌતિક દૃષ્ટિએ પણ ગુસ્સો સારો નહિ, તો પછી લોકોત્તર દૃષ્ટિની તો શી વાત ?”...આવા ઉપદેશક ગુરુ જીવને પાપસ્થાનકમાં અથડાવે નહિ.

વીરનાં સંતાને આંતરશત્રુને દબાવ્યા કરવાની કોશિશમાં રહેવાનું છે. જૈન શાસનને પામ્યાની ખુમારી ને કિંમત સમજાઈ હોત, તો એમ થાત કે, “પેલાં જગતનાં સ્થાનો મને પછાડવા માગે, પણ હું તેને પછાડું, પાપસ્થાનક મને રોળવા માગે, ને હું પાપસ્થાનકને હંફાવવા મથું !” શી રીતે આ બને ? જીવને એમ સમજાવીને બને કે, જગતની તુચ્છ ચીજ ખાતર કોઈના ઉપર તેં ચઢા-ઉતરી કરી, પણ એમાં તારું શું બહુ લીલું વળવાનું ? શું એમાં બધું મનમાન્યું થઈ ગયું ? પછી જો ખોટું હશે, તો તું અભ્યાખ્યાન (અસત્ આરોપ ચડાવવા) નું પાપ લઈને જઈશ. તું કદાચ કહેશે કે ‘એ ખોટો છે;’ પણ તેં એને બહાર હલકો પાડ્યો, તે નિંદાનું પાપ તો થયું ને ? તેની ગાંઠ ક્યા ભવમાં છુટશે ? એ વિચાર્યું છે ? જે માત્ર દશ જણની વચમાં ને તુચ્છ કાળ માટેની તુચ્છ અને કલંકી શાબાશી, તે શું હું લેવા જાઉં ? અભ્યાખ્યાનનું, નિંદાનું, સામાની ખરાબી કરવાનું, ઈત્યાદિ પાપો પછી ક્યાં છુટશે ? આવી કે બીજી રીતે આત્માને ઠામ ઠામ સમજૂતી આપવી જોઈશે. સારાંશ વીરના સાચા સંતાન બનવા ગુણસંચય, દોષનિગ્રહ, અને આંતરશત્રુવિજયનું જીવન જીવવાનું છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૧૫, તા. ૨૫-૧૨-૧૯૮૨

## ૫૪ આત્મોન્નતિમાં બાધક અહંકાર કેમ તુટે ?

સંસારનાં અનંત જન્મ-મરણથી થાકેલા ભવી જીવે અહંત્વ-અભિમાન-અહંકાર તોડવાની ખાસ જરૂર છે. કેમકે સંસાર-ઈમારતના બે મજબૂત થાંભલા છે, - એક ‘અહં’, ને બીજું ‘મમ’. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી જ્ઞાનસારમાં કહે છે. ‘અહં મમેતિ મંત્રોડયં મોહસ્ય જગદાન્યકૃત્’ અર્થાત્ ‘અહં ને મમ’ એ મોહરાજાનો મંત્ર છે, એ જગતને અંધ બનાવનારો છે. ‘અહં’ એટલે અહંકાર, અને ‘મમ’ એટલે મમતા તૃષ્ણા. આ બેના હિસાબે જીવ અંધ બની લાખોગમે પાપો કરે છે, અને એનાથી જન્મ-મરણની લાંબી પરંપરા સરજાય છે ! તેથી મૂળમાં અહંકાર અને તૃષ્ણા પર કાપ મૂકવો જોઈએ. આમાં અહંત્વ પર કાપ મૂકવા અને અહંત્વને તોડવા માટે અહંત્વનો જેમણે સંપૂર્ણ નાશ કર્યો છે એવા અરિહંતને ભાવથી નમસ્કાર કરતા રહેવું જોઈએ. આ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

નમસ્કાર કરીને જીવ આગળ વધ્યો, પછી જગતની ગમે તેટલી સગવડ મળે, પણ તેને ધમંડ ન હોય. માણસને જો કોઈ મારતું હોય તો તે અહંકાર છે. એ માન કષાય છે. જગતમાં જાણે ચાર કષાયોને જીવોએ વહેંચી લીધા છે ! દેવતાએ લોભ લીધો; નારકે ક્રોધ રાખ્યો; તિર્યંચે માયા રાખી; ને માનવે માન પકડ્યું ! દેવતાને લોભ મારે ! લોભે કાયદો રાખ્યો કે જેની પાસે ઘણું હોય, તેની ગળચી પકડવી. કેમકે ઘણું છે, છતાં મનાવે “કાંઈ નથી ઓછું છે.” વળી લોભની સાથે અહંકાર તો ખરો જ.

ચમરેન્દ્રને અધિક સમૃદ્ધ સૌધર્મેન્દ્રની ઈર્ષ્યા થઈ. ઈર્ષ્યા સાથે અભિમાન લાગેલું જ છે. ચમરેન્દ્ર નીચે ભવનપતિમાંથી ઊંચે સુધર્મ દેવલોકમાં ઉછળી શકેન્દ્રને દબાવવા ગયો ! ‘એ આટલો બધો વૈભવ ભોગવે ? શું એના પગ મારા માથા પર ?’ સ્વર્ગમાં કુદરતની શાશ્વતી રચના છે; એટલે ઈંદ્રનું સિંહાસન કુદરતી એજ રીતે છે. કોઈ સલાટને તે સિંહાસનો ઘડવા પડતા નથી. ત્યાં શાશ્વતી સમૃદ્ધિઓ છે. અનંત ઈન્દ્રો આવ્યા ને રવાના થયા, પણ વિમાન એના એજ ત્યાંના ત્યાં ! ચમરેન્દ્રનું તોફાન શકેન્દ્રે જોયું ! બોલાવ્યું વજ્રને ! આવ્યું તણખા ઝરતું, ને દોડ્યું ચમરેન્દ્રની પાછળ ! હવે ચમરેન્દ્ર ગભરાયો, ક્યાં ઊભો રહે ? એ તો સીધો જ પહોંચ્યો વીર પરમાત્માના ચરણોમાં ! કેમ ? શકેન્દ્ર ભગવાનનો ભક્ત છે, એટલે

ભગવાનના પગમાં હું પેસી જઈશ પછી પ્રભુના પગ પર તો વજ્ર નહિ મૂકે ?' આ ગણતરીથી ચમરેન્દ્ર પ્રભુચરણ વચ્ચે પેઠો. આ તોફાન ઈર્ષ્યાનું...કેમકે લોભની પાછળ ઈર્ષ્યા આવે, ખાર આવે, અને એની પાછળ અહંકાર તથા અનેક જાતના પ્રપંચ પણ આવે. આ જાલિમ અહંકાર શી રીતે તુટે ? એને તોડવા ઉપાય યોજવા જોઈએ.

**(૧) અહંકાર તોડવા પહેલો ઉપાય : અરિહંતની વિશેષતા વિચારો :-**

પાપની શરૂઆત પ્રાયઃ રાગથી લોભથી થાય. નારકીના જીવને દુઃખનો પાર નહિ, અને સહન થાય નહિ, એટલે આંતર ક્રોધ કષાયની આગ ધીપતી ! તિર્થચને ખાવાનું શું ? કુસકા ને ઘાસ ! પણ માયામાં સડવાનું કેમકે મજૂરી ઓછી કરવાનું મન છે. ત્યારે જો માણસ મરતો હોય તો અભિમાનથી ! એક અહંકારની પાછળ લાખો રૂપિયા કુરબાન કરવા માણસ તૈયાર ! અભિમાનમાં આખી મૂડી હોડમાં મૂકવા તૈયાર ! જુઓ તો ખરા, કે જો મંદિરનો કચરો કાઢતાં આવડે તો આત્માનો કચરો નીકળી જાય છે; છતાં પણ મંદિરમાં સાવરણી કોણ પકડવા નથી દેતું ? અહંકાર ! 'હું તો મોટો માણસ મારાથી સાવરણી કેમ પકડાય ?' મનુષ્ય માન ખાતર શું ખોવા તૈયાર નથી ? ગુરુનો ગમે તેવો સારો ઉપદેશ હોય છતાં 'હું વ્યવહારમાં આવો સારો મનાયેલો સંસાર કે ધંધો કેમ છોડું ?' એવા માનમાં ધર્મ ગુમાવે છે. અહંકાર ખસે તો સારામાં સારી આત્મકમાઈ થાય. પરમાત્માની જે વિશેષતાઓ છે, એ ખ્યાલમાં ન આવે ત્યાં સુધી અહંકાર શી રીતે ખસે ? અહંકાર ખસેડવા પરમાત્માની સમૃદ્ધિની-કીર્તિની-જ્ઞાનની વિશેષતા વિચારો. પરમાત્માની સમૃદ્ધિ કેવી ! ઈન્દ્ર જેવા ચામર ઢાળે ! સમોવસરણ કેવું ઝગમગ શોભતું હોય !

**પ્રભુના અતિશય :-**

જ્યારે પ્રભુમાં જ્ઞાનનો તો પાર નહિ ! વચનશક્તિ એટલે ? જગતને પાંત્રીશ અતિશયવાળી સર્વજ્ઞતાપૂર્વકની વાણીથી વશીકરણ કરવાની શક્તિ અપરંપાર ! કંઈકના મિથ્યાત્વ તોડે, સંશય ફેડે ! સંસાર મૂકાવે ! મહાજ્ઞાની બનાવે ! દોષનું નામ નહિ, અને ગુણનો પાર નહિ ! પ્રભુનો પૂજા-અતિશય એટલે ? પ્રભુએ આગળ આગળ પગલું ક્યાં માંડવાનું એની ચિંતા દેવો કરીને મલિન ધરતી પર પ્રભુના પગ ન પડવા દેવા પગ નીચે સુવર્ણકમળ સ્થાપે ! તીર્થંકર નામકર્મના પુણ્યની શક્તિ છે કે દેવતા ય પ્રભુના અદના સેવક બને !' કેવળજ્ઞાન પામ્યા ત્યારથી મોક્ષ પામે ત્યાં સુધી કઠોર ધરતી પર પ્રભુને પગ

મૂકવાનો નહિ ! પગ તો માખણ જેવા મૂઠુ સુવર્ણકમળ પર પડે ! આ અલૌકિક સમૃદ્ધિ નજર સામે રહે તો આની આગળ કઈ સમૃદ્ધિ જીવને ગુંગળાવી ગુમાનના શિખરે ચઢાવી શકે ? પરમાત્માની જે સમૃદ્ધિઓ છે, એ જોઈને જીવને કહેવું જોઈએ, - 'જા રે જા, ઘેલા જીવ ! એમની અપેક્ષાએ તો તને કથિરનું મલ્યું છે; એમાં શું રાચવાનું ? આવા મારા નાથને અહંકાર નહિ, ને હું અહીંયા કઈ વાત પર ગુમાન કરું ?' મનને એમ થાય એટલે પોતાના અહંકાર માટે શરમ લાગે. પછી અહંકાર અને અહંભાવના યોગે જે કેટલાંય મફતિયાં પાપો કરતો હોય, તે અટકી જાય. પરમાત્માને દિલના નમસ્કાર કર્યાનાં આ સચોટ ફળ છે કે એ આપણા અહંકારને એવો ધક્કો મારે, કે એ ધક્કાની પાછળ અનેકાનેક દુર્ગુણો ખસવા માંડે, અને ગુણોનું વેગબંધ આગમન હૃદયમાં થાય.

**(૨) માનને મારવા બીજો ઉપાય : કર્મના અપમાન વિચારો :-**

બરાબર હૃદયમાં પરમાત્માના અતિશયોનું સ્મરણ રાખ્યું હોય, પછી ભલે દુનિયામાં ફરવાનું થાય, અર્થાત્ અનેક પ્રસંગોમાં આવવાનું થાય, પણ અહંભાવ એવી રીતે ન મારી જાય, કે આત્માને ગુણોને બદલે એકલા દોષોનું ઘર બનાવે ! માણસ રોતો હોય તોય માનના યોગે, અને હસતો હોય, ઉન્મત્તતાના શિખરે ચઢતો હોય, તેય માનના યોગે. પરંતુ એમાં એને એ જોવા ફુરસદ નથી કે કર્મ પોતાનું માન ક્યાં રાખે છે ? સવારથી માંડી સાંજ સુધી ઈચ્છાઓ પોતે ઘણી કરે, ને કર્મ એમાંની ઘણી ઈચ્છાઓનું અપમાન કરે છે ! મૂર્ખ માણસને તો માણસે કરેલાં અપમાન લખી રાખવા છે, પણ કર્મે કરેલાં સેંકડોગમે અપમાન લખવાની જરૂર નહિ, કેમ ? વાહ તમારી બુદ્ધિ ! કહો જોઉં, કર્મ આપણી ઈચ્છાઓ પુરવાનાં સન્માન કેટલાં કરે છે ? અને ઈચ્છાઓ ઠોકરે મારવાના અપમાન કેટલાં કરે છે ? એનો હિસાબ કાઢ્યો છે ? એમાં અપમાન અનહદ છતાં જીવની નફટાઈ એવી કે ત્યાં તો સત્તરસો અપમાન છતાં એને વળગ્યા રહેવાનું ! અને અહીં એક અપમાનમાં ગુસ્સો અને વૈર ! બહારના માનની ભૂખનોય પાર નહિ ! તેમ બહારથી મળેલા માનના ગર્વનોય પાર નહિ ! આ માનવની કઈ કંઠંગી દશા ! કર્મથી થતી કચડામણી તરફ ધ્યાન રખાય તો માન અને અહંકાર મૂકી દેતાં વાર નહિ. માન મૂકાય એટલે ગુણોનો ખપ અને દોષોનો ત્યાગ વધે; જેથી આત્માની આંતરિક નક્કર ઉન્નતિ વધે.

## ૫૫) સારા દેખાવું છે ? કે સારા બનવું છે ?

અધમ માણસોને એકલું સારા દેખાવું હોય છે, પણ સારા બનવું નથી હોતું; ત્યારે ઉત્તમ જીવોને સારા બનવું હોય છે, પછી સારા દેખાયા કે નહિ એના પર એને બહુ મદાર નથી હોતી. દા.ત. સગા સ્નેહીને મળવા ગયા. ઘરમાં એકલી બાઈ જ છે, તો પાછા વળી ગયા, ત્યાં બાઈએ આગ્રહ કર્યો કે ‘બેસોને, હમણાં તમારા ભાઈ આવી જશે,’ ને તમે ન બેઠા, બાઈને ખોટું લાગ્યું કે આ કેવા છે ? આગ્રહ કરીએ તો ય બેસતા નથી ? ચાલતી પકડે છે ?’ ત્યાં બાઈની દૃષ્ટિએ તમે સારા ન દેખાયા, પરંતુ તમે જાતે સારા બન્યા તો ખરા જ. એકલી બાઈના ઘરમાં બેસવામાં શીલ-સદાચારના માથે જોખમ છે. એ જોખમ ટાળી શીલને સાચવવાને મહત્ત્વ આપ્યું, એ સારા બન્યા ગણાય.

સારા બનવા માટે દયા, દાન, શીલ, ક્ષમા વગેરે ગુણોને ખાસ મહત્ત્વ આપવાનું છે, જેથી એની આગળ પૈસા ખાનપાન વગેરેને એવું મહત્ત્વ ન આપીએ; તો અવસર આવ્યે પૈસા-ખાનપાન વગેરેને જતા કરવાનું થાય પરંતુ દયા દાન શીલ વગેરેને અખંડ ઊભા રાખીએ, તો જ આપણે સારા બન્યા રહીએ.

જેને માત્ર સારા દેખાવાની જ લાલસા છે પણ સારા બનવું નથી, એ બહારમાં દયાળુ-દાની-શીલવાન...વગેરે હોવાનો દેખાવ કરશે, એ દેખાવ માટે જરૂર પડ્યે પૈસા ય તોડી નાખશે, અને કષ્ટ પણ ઉપાડશે, કિન્તુ એટલા પૂરતું જ કે બહારમાં આપણે ખરાબ ન દેખાઈએ પણ સારા દેખાઈએ; પરંતુ સારા બનવાની લેશ્યા જ નથી એટલે ગુપ્તપણે પાપો સેવતાં એને આંચકો નહિ ! દા.ત. સારા દેખાવા માટે શાંતિસ્નાત્ર વખતે જીવદયા ટીપમાં સો રૂપિયા લખાવી દેશે, પણ જીવનમાં જીવોની જયણા કરવાની પડી નહિ હોય ! સારા દેખાવા માટે બે પાંચ હજાર ખરચીને સાધર્મિક-વાત્સલ્ય કરી દેશે, કિન્તુ સીદાતા સાધર્મિકને સો રૂપિયા ય નહિ આપે ! કેમકે સારા બનવું નથી, પણ સમૃદ્ધિ-બુદ્ધિ...વગેરેના અભિમાન પર બહારમાં સારું કરીને સારા દેખાવું છે. ધ્યાનમાં રહે. બહારમાં સારા દેખાવા સારા સારા કામ કરીને હજી કદાચ સદ્ગતિ મળે; પણ ત્યાં સદ્બુદ્ધિ ન મળે. કેમકે પરલોકે સદ્બુદ્ધિ તો અહીં સારા બનવાથી જ મળે. અહીં હૈયાથી સારો બન્યો નથી એટલે ખરાબ વૃત્તિ ખરાબ ભાવો જ હૈયામાં રમતા રાખ્યા છે, તો પરભવે

એ જ સાથે ચાલવાના, ને એનો જ વારસો મળવાનો. હૈયાથી સારો બન્યો હોય, એને હૈયામાં સારી વૃત્તિ સારા ભાવ રમતા રહ્યા હોય એ પરભવે સાથે આવે ને ત્યાં એના વારસાથી સદ્બુદ્ધિ મળે.

માણસે આ વિચારવાનું છે કે ‘તું ધર્મ પામ્યો છે ? તો સમજી રાખ, કે સારા દેખાવું એ ધર્મનું ફળ નથી. ધર્મનું ફળ સારા થવું તે છે. પણ ખરી વાત એ છે કે જીવન જીવતાં જીવતાં સારા દેખાવાની લાલસા હજી છે, પણ ‘ધર્મ કરીને મારે સારા થવું છે, વધુ સારા થવું છે.’ એ ખ્યાલ નથી. અને સારા થવા માટે મહેનત નથી. તેથી કેટલી વાર એકાદું સારું કામ કરવા છતાં ય બીજી ખામી એવી રાખશે, કે પરિણામે સારા થવાય નહિ. જેમ દા.ત.

**ધર્મની યોગ્યતામાં બે ગુણો છે, -એક અકૂરતા, ને બીજો સૌમ્યતા.**

‘અકૂર’ એટલે દયાળુ, અને ‘સૌમ્ય’ એટલે શાંત મુદ્રાવાળો, મધુર ભાષાવાળો તથા પ્રેમાળ હૃદયવાળો. દયા કરવા છતાં પણ માણસ જો સૌમ્ય ન હોય, તો જગતને તેટલો સારો લાગી શકે નહિ.

પ્ર.- દયાના કાર્યથી સૌમ્યતા વિના નભાવી ન લેવાય ?

ઉ.- જો દયા રાખીએ, ને સૌમ્યતા ન રાખીએ તો સામા માણસના હૃદયના ઉંડાણ સુધી આપણી દયાથી તો એના દિલમાં આપણા પ્રત્યે સદ્ભાવ થવો જોઈતો હતો, એ આપણી અ-સૌમ્યતાએ ઊંધું વેતરણ કરાવ્યું. ઘર-કુટુંબમાં પણ અ-સૌમ્યતાથી આવા ઊંધા વેતરણ થાય છે. પ્રેમ તો દૂર, ઉપરથી આપણી અશાંત-ઉગ્ર મુદ્રા તથા વાણી જોઈને એ ડરે છે.

ત્યારે, આપણે કુટુંબપોષણ કે દયા તો કરતા રહ્યા, પણ હૃદય જો પ્રેમાળ ન રહ્યું, તો શી બહુ વિશેષતા આપણને મળી ? માણસ ધર્મ શા માટે કરે ? વધુ સારો થવા માટે ને ? જેમ, દુનિયામાં માણસ લગ્ન શા માટે કરે ? સંસારને સારો સુખી બનાવવા માટે ને ? પરંતુ કર્કશા ભાર્યાથી સંસાર સારો સુખી ન બન્યો તો એના મનને એમ થાય ને કે આ લગ્ન નિષ્ફળ ગયું; એમ ધર્મ કરીને ય હૈયાથી સારા ન બન્યા, તો ધર્મ નિષ્ફળ જ ગયો ને ?

સારા બનવું એટલે કેવા થવું એ વિચારવું જોઈશે.

પહેલાં તો સારો કોને કહેવો છે, એ કહો. ખોખાને ? કે ખોખાના માલિકને ? ‘હું’ એટલે ? બહાર દેખાઉં છું તે ? કે ‘હું’ એટલે અંદર બેઠો છું એ ? ખોખાનું સારાપણું એટલે શરીરે સુંદરતા હોય, નિરોગિતા હોય, મનમાન્યું મળતું હોય, અને લોક જશ ગાતું હોય. સમૃદ્ધિ સન્માન, ખાનપાનાદિના ભોગ,

અને આરોગ્ય ‘આ ત્રણની ભૂખ’ જગતને છે, કારણ કે જગત ખોખાને ‘હું’ સમજે છે, તેથી જગતે આ ત્રણમાં સારાપણું માન્યું છે. ‘જગત’ એટલે નિગોદિયા અનંતાનંત જીવો અને પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવોથી માંડી પંચેન્દ્રિય સુધીના બધા જ જીવો. આમાંના મોટા ભાગના જીવોએ આ ત્રણમાં કલ્પ્યું સારાપણું ! પણ આ સારાપણું તો ખોખાનું, કાયાનું, કેમકે એ કાયાને જ ‘હું’ સમજે છે.

**ત્યારે આત્માનું સારાપણું શું ? :-**

એ જ કે જેમાં આત્મા વધુ ગુણિયલ, કષાયોની અલ્પતાથી વધુ સ્વસ્થ; ઈન્દ્રિયોના નિગ્રહથી સ્વાધીન, પવિત્ર વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિથી ઉજ્જવલ બને તે. એ સારાપણાથી સાચા સુખી બનાય. આત્માનું સારાપણું એકલું સુખ નહિ, એકલી સ્વાધીનતા નહિ, કે એકલી ઉજ્જવલતા યા એકલી સ્વસ્થતા નહિ, પણ આ બધાનો સરવાળો તે સારાપણું. ‘મારે વધુ સારા બનવું છે, એ માટેનો તો આ જન્મ છે,’ એમ મનમાં થતું હોય, તો વિચારતા રહેવાનું કે સારા શી રીતે બનાય ? દા.ત. સૌમ્યતા વિનાની દયાને પકડવાથી ? ના, એ બંનેથી. ધગશ એ જોઈએ કે એવો ધર્મ કરું કે જે ક્રમસર મારામાં વધુ સારાપણું લાવ્યે જ જાય. વધુ સારા એટલે વધુ ક્ષમાશીલ, વધુ સારા એટલે વધુ નિસ્પૃહ, વધુ સારા એટલે વધુ પ્રેમ-ગુણપ્રમોદવાળા, વધુ સારા એટલે અવિવેકને મૂકી વિવેકને આદરનારા, વધુ સારા એટલે પરમાર્થી અને પરોપકારી બનનારા. તાત્પર્ય, સારા વધુ સારા બનવા માટે આ બધું કરતાં રહેવું પડે. ધર્મક્રિયાઓ જરૂર કરવાની ખરી, પણ સાથે વિચારવું જોઈએ કે, આ કરીને કરવાનું શું ? ધર્મક્રિયા કરતાં કરતાં યા ધર્મક્રિયા કરીને ઊઠતાં વિચાર કરવો જોઈએ કે ‘એમાંથી આત્મામાં સારાપણું કેટલું બનાવ્યું ?’ દ્રવ્યક્રિયા એવી સ્ટીમર નહિ કે આપણે આંખ મીચી હંકાર્યે જઈએ, ને એ સારાપણાનું સ્ટેશન લાવી આપે ! એ માટે તો સારા થવાના શુભ ભાવની આંખ ખુલ્લી જોઈએ. સ્ટીમરની જરૂર તો છે જ, પણ જાગ્રતિવાળી સ્ટીમરની જરૂર છે. અર્થાત્ દ્રવ્યક્રિયાની સાથે, સારા થવાના ભાવ અને સચોટ પુરુષાર્થ જોઈએ; તો જ સારા થવાય; ને એ સદ્બુદ્ધિવાળી સદ્ગતિ આપે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૧૭, તા. ૮-૧-૧૯૮૩

## ૫૬ શ્રવણયોગની એક મહાન સાધના

(લેખાંક-૧)

આપણને શ્રોત્રેન્દ્રિય સાથે બીજાની ભાષા સમજવાની શક્તિ મળી છે, એ એક મહાન લાભ છે. એનાથી પૂર્વ મહર્ષિઓનાં ધર્મશાસ્ત્રો સાંભળી સમજીને આપણું જીવન આપણને અને બીજાઓને આશીર્વાદરૂપ બનાવી શકીએ છીએ, ભાવી મહાન ઉદયનાં પગરણ માંડી શકીએ છીએ. મૂળમાં ધર્મશાસ્ત્રોનું શ્રવણ સારા ગુણસંપન્ન શ્રોતા બનીને કરવું જોઈએ.

ધર્મશાસ્ત્રોનું શ્રવણ સાંસારિક ધોરણે ન કરાય, સંસારમાં તો ગમે તેમ શ્રવણ કર્યું, સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કર્યું, તે ચાલે; પરંતુ ધર્મક્ષેત્રમાં એમ ન ચાલે; કેમકે ધર્મશ્રવણ એ સમ્યક્ બોધ મેળવી આત્માની અજ્ઞાનદશા ઓછી કરવા માટે છે; અને એથી શક્ય ધર્મસાધના, ગુણવિકાસ, અને દોષત્યાગ કરવા છે, જેથી સ્વાત્માનો ઉદય થાય. તેથી શાસ્ત્રનું શ્રવણ વ્યવસ્થિત જોઈએ. એ માટે શાસ્ત્ર શ્રોતાના આ ૧૦ ગુણો બતાવ્યા છે,-

**સારા ધર્મશ્રોતાના ૧૦ ગુણ :-**

(૧) પહેલો ગુણ એ, કે શ્રોતા એ વક્તા-ગુરુનો ‘ભક્ત’ હોવો જોઈએ, વક્તા ઉપર ભક્તિભાવવાળો જોઈએ, પણ ઈર્ષ્યાળુ છિદ્રાન્વેષી વગેરે નહિ. જેની પાસે ધર્મ સાંભળવો છે, એના પર ભક્તિભાવ જોઈએ. ભક્તિભાવ ન હોય, ઈર્ષ્યા હોય, છિદ્રાન્વેષણ હોય, તો સાંભળતો જાય ને મનમાં લોચા વાળતો જાય કે ‘આ શું નવું કહે છે ? આ તો અમને ખબર છે !’... ‘અહીં મહારાજ ભૂલ્યા...’ ‘મહારાજ આવેશી છે. મહારાજથી બોલવામાં આવેશ લવાય ?...’ મનમાં આવા લોચા વાળે ત્યાં વક્તા ગમે તેટલી ઊંચી વાતો અને ઊંચા તત્ત્વ કહે, ને શાસ્ત્રના ગુપ્ત રહસ્યો સમજાવે, છતાં એ આ ઈર્ષ્યાળુને મામુલી લાગે, નકામું લાગે ! ત્યારે જો વક્તા પ્રત્યે ભક્તિભાવ હોય તો એમની વાણી બહુ પ્રેમથી ઝીલે, ને સાંભળતા સાંભળતાં કેટલાય કર્મોનો ભુક્કો બોલાવે, અને કહેવાતી વસ્તુ પર શ્રદ્ધા થાય, તેમજ એ સાંભળેલું હૃદયમાં ઉતારી એમાંથી શક્ય હોય તે અમલમાં ઉતારે. આવા લાભોની શક્યતા છે.

(૨) શ્રોતાનો બીજો ગુણ ‘અર્ગવીપણું’ જોઈએ. શ્રોતા જો ગર્વથી પીડાતો હોય, તો (૧) શ્રવણ વખતે શંકા પડે એનું સમાધાન પૂછશે નહિ. ‘હું આવું પૂછીને અબુઝમાં ખપું,’ એમ એને અહંત્વ ઘવાતું લાગશે. એમ ગર્વિષ્ટ શ્રોતા (૨) વિનયભાવે અને વાચનાની મુદ્રાએ.-એક પગે ઉભડક બેસી બે હાથ જોડીને,-નહિ બેસે. (૩) વળી ગર્વના લીધે સાંભળેલાની પાઘડી બીજાના માથે પહેરાવશે, ‘મહારાજે આ કહ્યું તે ફલાણાના હિસાબે,-આ બીજું કહ્યું તે અમુક વ્યક્તિના હિસાબે;’ પણ પોતાને કશું લાગુ નહિ કરે. ‘બાપ કેવા હોય’ એ વાત ચાલશે ત્યારે પોતે દીકરો બની પોતાના બાપનો વિચાર કરશે કે ‘મારા બાપા આવા નહિ !’ અને પુત્રના ગુણ સાંભળતી વખતે પોતે બાપ બની ‘પોતાના દીકરા આવા જોઈએ,’ એમ વિચારશે ! આમ ગર્વમાં ને ગર્વમાં આખું વ્યાખ્યાન પોતાને જ લાગુ નહિ કરે, બધું બીજાને લાગુ કરશે ! આ ખોટું થાય છે; માટે બીજો ગુણ ‘અર્ગવી’ શ્રોતા ગર્વરહિત હોવો જોઈએ; તો જ સાંભળેલું લેખે લાગે, એળે ન જાય, પોતાનું આત્મહિત સાધ્યા વિના નિષ્ફળ ન જાય. શ્રવણનો શ્રમ અને સમય લેવા છતાં સારું ફળ ન નિપજાવે એ કેવી કમનસીબી !

(૩) શ્રોતાનો ત્રીજો ગુણ : ‘શ્રવણની રુચિ’ જોઈએ. વક્તા-ગુરુનો શ્રોતા ભક્ત તો હોય, અને પોતે ગુરુ આગળ ગર્વરહિતપણે સાંભળતોય હોય, કિન્તુ ગુરુ જે શાસ્ત્ર કે હિતશિક્ષા સંભળાવે છે, એના શ્રવણની જો રુચિ જ મૂળ પાયામાં નહિ હોય, તો વક્તાનું કહેલું બધું બહેરા કાન પર પડવાનું ! વક્તા હિતેષી ગુરુસ્થાને છે; એમના દ્વારા હિતભાવથી કહેવાતા તત્ત્વ પર કંટાળો અરુચિ એ કેટલો મોટો દોષ ! જરૂર પડ્યે દુર્લભબોધિ બનાવે !

(૪) શ્રોતાનો ચોથો ગુણ : ‘શ્રવણમાં સ્થિરતા’ જોઈએ, ચંચળતા નહિ. નહિતર શ્રવણ વખતે ચંચળ મન વચમાં વચમાં બીજે ત્રીજે ભટકવા જશે ! તેથી કહેવાયેલું ધ્યાનમાં નહિ લેવાય, એળે જશે. એટલો એનો અને વક્તાનો સમય બરબાદ જશે. એટલું જ નહિ, પરંતુ બધું બરાબર ધ્યાનપૂર્વક ન સાંભળવાથી વચલો સંદર્ભ ખ્યાલમાં નહિ હોય તેથી પછીથી કહેવાતી વસ્તુ કદાચ સમજાશે નહિ યા એના પર ખોટી શંકા ઉઠાવશે. અને એ પૂછશે તો વક્તા ગુરુને પાછું ફરીથી પિંજણ કરવું પડવાથી એ વક્તા ખિન્ન થશે. તેથી કહ્યું ‘શ્રોતા સ્થિર જોઈએ;’ ને તે સ્થિરતા મનના એવા કડક નિર્ધારથી આવે કે ‘મારે એક પણ બીજો વિચાર મનમાં લાવ્યા સિવાય અણીશુદ્ધ બધું બરાબર સાંભળવું છે.’ મન પર આ કડકાઈ ન હોવાથી કેટલીકવાર તો મન ચંચળ બની સાવ તુચ્છ અને વાહિયાત

વાતોમાં ચાલ્યું જાય છે; દા.ત. ‘પેલું કોણ આવ્યું ?’... ‘પેલો કોણ ગયો ?’... ‘ઉપાશ્રયને બારીઓ કેમ ઓછી છે ?’... ‘વ્યાખ્યાન ક્યારે પૂરું થશે ?’... વગેરે વગેરે. જીવની આ કેવી દુર્દશા ! ક્યાં ઊંચા તત્ત્વો ? ઊંચી ગણધરવાણી ? અને ક્યાં આવા મુફલીસ વિચાર ?

(૫) શ્રોતાનો પાંચમો ગુણ : ‘સમજશક્તિ’ જોઈએ. જો શ્રોતામાં વક્તાએ કહેલું સમજવાની શક્તિ નહિ હોય તો પણ સાંભળેલું એળે જવાનું, ને વક્તાની મહેનત માથે પડવાની. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- સમજવાની શક્તિ આપણા હાથની વાત ક્યાં છે ? એ તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ પર આધારિત છે ને ? પૂર્વ ભવેથી એવો ક્ષયોપશમ લઈને ન આવ્યો હોય તો ક્યાંથી ગુરુવાણી સમજવા જોગી શક્તિ હોય ? ને તે ન હોય તો શ્રવણ નિરર્થક-નિષ્ફળ ? તો શું શ્રવણ ન કરવું ?

ઉ.- શ્રવણ જરૂર કરવું, પરંતુ એની સાથે આ સમજી રાખવાનું છે કે જેમ પૂર્વ ભવની મહેનતથી અહીં જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ લઈ અવાય છે, તેમ અહીંની મહેનતથી પણ જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ ઊભો થઈ શકે. આ માટે એટલું ધ્યાનમાં રહે કે,

ધર્મ કરીએ અને પુણ્ય બંધાય એ સામાન્ય રીતે પરભવે છે, પરભવે ઉદયમાં આવે છે, પરંતુ તેવા પ્રકારનો ધર્મ કરીએ અને એથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો, મોહનીયનો, અંતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય, એ સામાન્ય રીતે આ ભવમાં ય ફળે છે, અર્થાત્ એનું કાર્ય અહીં ઊભું થાય છે.

દા.ત. જુઓ કે અહીં જ્ઞાનની ભક્તિ, જ્ઞાનીની ભક્તિ, સાધુસેવા, તપસ્યા, વગેરે તથા જ્ઞાન ભણવાની એકાગ્ર અને ભાવભર્યા ચિત્તે કાળી મહેનત કરી તો એ ધર્મ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો એવો ક્ષયોપશમ ઊભો કરે છે કે જે અહીં ફળે છે ! અહીં જ્ઞાનશક્તિ વિકસાવે છે, સમજવાની શક્તિ વિકસ્વર કરે છે, ને જ્ઞાનસંપત્તિ વધે છે. વરદત્ત ગુણમંજરીમાં જ્ઞાનશક્તિ નહોતી, ગાઢ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ હતા, પરંતુ ગુરુવચનથી જ્ઞાનપંચમીની અને જ્ઞાનની આરાધના કરી, તો સુંદર ક્ષયોપશમ પ્રગટી જ્ઞાનસંપત્તિ પામ્યા, એટલે ‘મારામાં સમજશક્તિ નથી,’ એમ કરી માત્ર બેસી રહેવાનું નથી, તેમ શ્રવણ બંધ નથી કરવાનું, પરંતુ સાથોસાથ સમજશક્તિ પ્રગટાવનારા જ્ઞાનાવરણીય ક્ષયોપશમ માટે પૂર્વોક્ત જ્ઞાનભક્તિ વગેરે ઉપાય પણ આદરવાના છે.

## ૫૭ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં દુર્લભ શ્રોત્રેન્દ્રિયની અને પરવચનની સમજશક્તિની મહાન લાભિ પામીને પૂર્વ મહર્ષિઓનાં શાસ્ત્ર કેવી રીતે સાંભળવા એ માટેના શ્રોતાના ૧૦ ગુણ વિચારતાં, તે પૈકી પાંચમા ગુણ ‘સમજશક્તિ’ની વિચારણા ચાલી.

**ગુરુવિનયથી સમજશક્તિ વધે : બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીનું દૃષ્ટાન્ત :-**

અરે ! ગુરુનો વિનય, ને તે પણ ગુરુ પર અથાગ શ્રદ્ધા અને અથાગ બહુમાન સાથેનો, એનામાં આ ક્ષયોપશમ કરવાની જબ્બર તાકાત છે. જુઓ, પેલો બ્રાહ્મણ ઉપાધ્યાય બે વિદ્યાર્થીઓને સરખું ભણાવતો હતો, પરંતુ એ બે વિદ્યાર્થીઓમાં એક ઉદ્ધત અવિનિત હતો, તો બુદ્ધ જેવો રહ્યો, એની સમજશક્તિ કશી ખીલી નહિ; ત્યારે બીજો એવા ગુરુ-વિનય, ગુરુ-શ્રદ્ધા, ગુરુ-બહુમાનવાળો હતો કે એની બુદ્ધિશક્તિ વિક્સવર થઈ ગઈ !’ આ બે વિદ્યાર્થી એકવાર જંગલમાંથી પસાર થતાં, એક ઠેકાણે પોરો ખાવા બેઠા. પછી વિનયી વિદ્યાર્થીએ બીજાને કહ્યું, ‘ચાલ, ચાલ જલ્દી, આગળ પર કાણા હાથી પર ગયેલી રાજાની રાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે, ને દક્ષિણા વહેંચાતી હશે; તો આપણે સમયસર પહોંચી જઈએ તો આપણને પણ એ મળે’...પહોંચી ગયા, ને બરાબર એ પ્રમાણે બનેલું, તે દક્ષિણા મળી !

વળી આગળ જતાં નદી કિનારે પાણીનો ઘડો પડી ફૂટી જવાથી બાઈ રોતી હતી.

આ એને પૂછે છે, ‘મા ! આટલો બે પૈસાનો ઘડો ફૂટ્યો એમાં શું રોવા બેઠી ?’

ત્યારે એ કહે, ‘છ વરસથી મારો છોકરો પરદેશ ગયેલો, એના કશા સમાચાર નથી કે ક્યાં છે ? જીવતો છે કે મરી ગયો ? કમાનાર કોઈ નથી એમાં વળી આ ઘડો ફૂટી ગયો ! માટે રોઉં છું.’

પેલો અવિનિત એને કહે, ‘તો મા ! હવે નહાઈ નાખ. આ ઘડો ફૂટ્યો એ દેખાડે છે કે તારો દીકરો મરી ગયો.’

પણ બીજો વિનિત વિદ્યાર્થી કહે ‘એય ! ઉતાવળો ન થા’; ડોશીને કહે ‘જા ઘરે, તારો દીકરો આવેલો મળશે.’ ડોશી રાજાની રેડ થઈ ગઈ, ઘરે ગઈ, તો દીકરો આવી મળ્યો ! એટલે એ વધામણી દાન લઈ પહોંચી ઉપાધ્યાયને ત્યાં પેલા વિદ્યાર્થીને દેવા માટે, જઈને ગુરુને વાત કરી કે ‘આ તમારા વિદ્યાર્થીએ કહ્યા

પ્રમાણે દીકરો પરદેશથી આવેલો મળી ગયો. એનું આ વધામણી દાન છે.’

આ બે પ્રસંગ પર ઉદ્ધત વિદ્યાર્થી ગુરુને ઠપકારવા મંડ્યો,-‘તમે પક્ષપાત કરી આ વિદ્યાર્થીને ખાનગી ખાનગી મહાન વિદ્યાઓ આપી દીધી, નહિતર આટલું બધું એ શી રીતે જાણી શકે ?’

ગુરુએ બીજાને પૂછતાં એ કહે છે “ગુરુજી ! આપે અમને બંનેને સાથે જ સરખું ભણાવ્યું છે, મને એક વખત પણ ખાનગી કશું ભણાવ્યું નથી. પરંતુ ગુરુજી ! આપની પર અથાગ પ્રેમ શ્રદ્ધા તથા આપનો વિનય બહુમાન કરવાના હિસાબે આપની મારામાં એવી કૃપા ઊતરી, આપનો એવો પ્રભાવ પડ્યો, કે મને સ્ફૂરી ગયું કે પહેલાં તો રસ્તે જતાં હાથીના પગલાં દેખ્યાં. એણે પણ રસ્તાની એક બાજુના જ ઝાડોના પત્તા ડાળખાં ખાધેલાં તે મેં દેખ્યા, તેથી લાગ્યું કે અહીંથી હાથી કે હાથણી તે પણ એક આંખે કાણી ગઈ લાગે છે, અને રાજા કે રાણી સિવાય એના પર કોણ બેસીને જાય ? માટે લાગ્યું કે એ જ ગયેલ હશે. પછી જે ઝાડ નીચે અમે પોરો ખાવા બેઠા ત્યાં જોયું તો છોડવા પર રેશમના તાર દેખ્યા, તેથી નક્કી કર્યું કે એવા તારની સાડી પહેરેલી રાણી જ હાથી પર ગઈ હશે. વળી એ ત્યાં બેસીને ઊઠવા ગઈ હશે ત્યારે જમણા હાથનો પંજો ધૂળમાં ઊંડો છપાયેલો જોયો એટલે નક્કી કર્યું કે રાણી ગર્ભવતી હશે, અને ગર્ભના દિવસ ભરાઈ ગયા હશે તેથી ભારે શરીરે ઊઠવા હાથનો ટેકો મૂક્યો હશે. વળી જમણી બાજુ ભાર દેખીને નક્કી કર્યું કે પુત્રનો ગર્ભ હોવો જોઈએ. બસ, ગુરુજી આ બધું જોઈ વિચારી મેં મારા મિત્રને જણાવ્યું. આમાં કોઈ મંત્ર વિદ્યા લગાવી નથી.”

ગુરુ પૂછે ‘તો પછી પેલી ડોશીનું શી રીતે જાણ્યું ?’

વિનયી વિદ્યાર્થી કહે, - “ઓહો ! એમાં શું છે ? મેં વિચાર્યું કે ઘડો ફૂટ્યો એટલે ઘડાની માટી મૂળ માટીથી છુટી પડેલી તે નીચે મૂળ માટીમાં ભળી ગઈ; ને ઘડાનું પાણી મૂળ નદીના પાણીથી છુટું પડેલું ઢળ્યું, તે વહીને મૂળ નદીના પાણીમાં ભળી ગયું. તો પછી આ ડોશીનો દીકરો ડોશીથી છુટો પડેલો હવે મૂળ ડોશી ભેગો કેમ ન થઈ જાય ?”

આ સાંભળીને ઉદ્ધત વિદ્યાર્થી વિનયી વિદ્યાર્થીની સમજશક્તિ પર ઓવારી ગયો, અને ગુરુ પાસે ક્ષમા માગી. આ સમજશક્તિ ક્યાંથી આવી ? જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી. એ ક્ષયોપશમ શી રીતે ઊભો થયો ? ગુરુવિનય, અને અનહદ ગુરુશ્રદ્ધા, તથા અઢળક ગુરુ-બહુમાનથી ઊભો થયો. બસ, શ્રોતાનો પાંચમો ગુણ ‘સમજશક્તિ’ કહ્યો, એ સાથોસાથ સુચવે છે કે યોગ્ય શ્રોતામાં જ્ઞાન-જ્ઞાનીની ભક્તિ વિનય બહુમાન વગેરે ગુણ જોઈએ.



(દ) છઠ્ઠા ગુણમાં : શ્રોતા ‘પટુ’ જોઈએ, નિપુણ જોઈએ, ચકોર જોઈએ, જેથી ગુરુને પોતે કાંઈક પૂછ્યું હોય તો પ્રશ્ન કેવો મૂકાય ? પ્રશ્ન કેવી રીતે મૂકાય ? ક્યારે મૂકાય ? કેવા શબ્દમાં મૂકાય ? ચાલુ વિષય સાથે પ્રશ્ન સંગત કેમ કરાય ? પોતાના ગૂઢ પ્રશ્નનો ગુરુ ખુલાસો માગે તો એનું સ્પષ્ટીકરણ કેમ કરવું ?... વગેરે અંગે નિપુણતા હોય તો ગુરુ સાથે કેમ બોલવું તે આવડે, અને એનો અવસર ઓળખે, તેથી પ્રશ્નના ખુલાસાથી રહસ્યમય બોધ મળે. એમ, પટુતા નિપુણતા હોય તો વક્તાના કહેવાના ભાવ સમજી શકે. ઊંધું ન સમજી બેસે, અર્થનો અર્થાન્તર ન કરી બેસે, ઉત્સર્ગ-માર્ગને અપવાદમાં ને અપવાદ માર્ગને ઉત્સર્ગમાં ન લઈ જાય, અથવા એકલા ઉત્સર્ગનો કે એકલા અપવાદનો આગ્રહી ન થઈ જાય. આ બધી નિપુણતા ન હોય તો અનર્થમાં પડે.

(૭) શ્રોતાનો સાતમો ગુણ છે : ‘સુજાણપણું’ સારું જાણકારપણું, અર્થાત્ વક્તા જે જે કહે એનું એનું જાણકારપણું આવવું જોઈએ. જો આ ગુણ ન હોય, તો વક્તાએ હમણાં સુધી કહેલી વસ્તુની જાણકારીના અભાવે, હવે એ વક્તા પૂર્વોક્ત વસ્તુના અનુસંધાનમાં જે વસ્તુ કહેશે તે શ્રોતાના સમજમાં નહિ આવે; યા વક્તાનો આશય કાંઈ હશે, અને પોતે બીજો જ આશય લગાવશે માટે શ્રવણ વખતે કરવા જેવું આ છે કે જેટલું જેટલું સાંભળતા જઈએ, એટલા એટલાની મનમાં જાણકારી ફિક્કસ થઈ જાય, ચોક્કસ થઈ જાય.

શ્રોતાનો આ એક ગુણ બહુ આવશ્યક છે પણ આના જ આજે વાંધા છે. વ્યાખ્યાનના શ્રોતા બન્યા રહેવામાં મહિનાઓ ને વર્ષો વીત્યા પછી પણ ‘એ સાંભળેલાની જાણકારી કેટલી આવી ?’ એ પ્રશ્ન આવે ત્યાં વ્યાખ્યાનોના કેટલા પદાર્થ ક્રમસર બોલી બતાવાય ? શું બોલી બતાવે ? પાસે કાંઈક હૈયામાં ટકાવી રાખ્યું હોય તો બોલી બતાવે ને ? વર્ષોના શ્રવણ પછી પણ સુજાણપણું નહિ, એ કેટલી કંગાલ દશા! ત્યારે અહીં બચાવ કરાય છે કે ‘અમને સાંભળેલું યાદ નથી રહેતું, તેથી જાણકારી શી રીતે રહે ?’ આનો જવાબ ૮મો ગુણ છે.

**સમગ્ર વ્યાખ્યાન યાદ રાખવાની ચાવી :-**

(૮) શ્રોતાનો આઠમો ગુણ છે ‘ઉદ્યોગ’ અર્થાત્ શ્રોતાએ સાંભળી સાંભળીને સમજશક્તિ દ્વારા સમજાયેલાની યાદ રહે, એ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એ પ્રયત્ન ધારણા કરવાનો, અને પુનઃ પુનઃ સ્મરણ કરવાનો હોય. દા.ત. “સાંભળવાનું શરૂ કર્યું, તો ‘ક્યા વિષયથી શરૂ થયું,’ પહેલાં એને મન પર લઈ લેવાય. એમાં દાખલા દલીલ અને લાભાલાભ બતાવ્યા હોય, એ પણ લક્ષમાં લેવાના. પછી વક્તા પ્રાસંગિક વિષય પર ઊતરી જાય, અગર ક્રમસર બીજો વિષય ઉપાડે, ત્યાં

એની મનમાં પૂર્વના વિષય સાથે કડી જોડી લક્ષમાં લેવાય. જેમ જેમ આગળ શ્રવણ વધે, તેમ તેમ પૂર્વના મુખ્ય મુખ્ય વિષયો કડીબદ્ધ મનમાં અવગાહતા રહેવાનું કે પહેલાં આ આવ્યું, પછી આ આવ્યું, પછી આ, પછી આ, એમ કરતાં પૂરા શ્રવણના અંતે એને મનમાં સમસ્ત વિષયો તૈયાર હોય !” - આ એક ઉદ્યોગ કરવાનો. બીજો ઉદ્યોગ એ, કે સાંભળીને ઊઠ્યા પછી અવકાશે મનમાં એ સાંભળેલ વિષયોને પુનઃ અવધારણ કરાય. એને ડાયરીમાં નોંધી પણ લેવાય.

હવે જો, જેમ ભણનારો કે શાસ્ત્ર વાંચનારો ‘ચોપડી બંધ એટલે મગજ બંધ,’ કરે, તો એ ભણેલું વાંચેલું હૃદયસ્થ ન બને, એનું સુજાણપણું ન આવે, એમ અહીં શ્રવણ બંધ એટલે સાંભળેલા વાટે મગજ બંધ જ રાખે, અર્થાત્ સાંભળીને ઊઠ્યા પછી કેમ ? તો કે ‘રામ તારી માયા હરામ કાંઈ યાદ કરવું’ આમ ઉદ્યોગ ન હોય તો યાદ શાનું રહે ? ને જાણકારી શી વધે ? એ તો પહેલું સાંભળતી વખતે ય મગજ એટલું બધું કામ કરતું રાખવું પડે કે એકેક વિષય કડીબદ્ધ જોડાતો જાય, તો એ વિષયોનો મનમાં મોટો હારો બને; તેમ પછી પણ એનું સ્મરણ-ચિંતન રટણ રખાય. આ ઉદ્યોગમાં શ્રવણ વખતે વાતોડિયાપણું, ડાફોળિયાં અને આડા અવળા વિચારો બધું જ સૂકાઈ જાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૧૯, તા. ૨૨-૧-૧૯૮૩

(૫૮) (લેખાંક-૩)

આત્માની મહાન ઉન્નતિ માટે શાસ્ત્રશ્રવણ એક મહાન અને અનિવાર્ય ઉપાય છે. એ પણ એક યોગસાધના છે. એ માટે શ્રોતા ગુણસંપન્ન હોવો જોઈએ. પૂર્વના બે લેખમાં ૮ ગુણ વિચાર્યા છે. હવે,-

(૯) શ્રોતાનો નવમો ગુણ : ‘નિંદ્રાનો ત્યાગ’ શ્રવણ કરતી વખતે ઝોકાં ખાય, તો સાંભળતાં સરખું ન સમજી શકે, કે ન એની ધારણા કરી શકે. ઝોકાં કેમ આવે છે ? શ્રવણનો કે વ્યાખ્યાનના વિષયનો રસ નથી માટે ઝોકા આવે છે. ઝોકાં ન આવે એ માટે રસ ઊભો કરવો જોઈએ. જીવને સમજાવી દેવું કે, -

‘દુનિયાનું પાપનું તો ઘણુંય સાંભળ્યું, ને હજીય સાંભળી રહ્યો છે, અરે ! નકામી કુથલી ય કેટલી સાંભળી રહ્યો છે ? એમાં તારું શું ભલું થયું, કે થશે ? કેટલા બધા ઊંચા પુણ્યે શ્રોત્રેન્દ્રિય સહિત પંચેન્દ્રિયપણું મળ્યું ! એમાંય મનુષ્યપણું ! એમાંય આર્યપણું ! એમાંય જૈનપણું !... કેટકેટલા અનંત અનંત પુણ્યના ઉદય થવા પર આ બધું મળ્યું ? તો આ જૈન દેહની મહાકિંમતી શ્રોત્રેન્દ્રિયનો

અહીં આ ધર્મશ્રવણમાં સદુપયોગ નહિ કરે, તો એ કેવી વેડફાઈ જશે ? જગતમાં બધું મળે છે, પણ જૈન ધર્મનું શ્રવણ ક્યાં મળે છે ? ‘કેવા મારાં અહોભાગ્ય કે મને આ શ્રવણ-રસાયણ મળ્યું છે, કે જે આત્માની કાયાપલટ કરી નાખે !

પુદ્દ ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમ બ્રાહ્મણ મહાવીર પ્રભુ પાસે શ્રવણ-રસાયણથી પલ્લો પામી પ્રભુના પહેલાં શિષ્ય મુનિ બની ગયેલા ! ૯૯ કોડ સોનેયાના માલિક જંબૂકુમાર સુધર્મા-ગણધર પાસે શ્રવણ-રસાયણ પામી સંસારથી વિરક્ત બની ગયા ! એમાં વળી આજે ૮ અપ્સરાશી કન્યાઓ પરણી કાલે જ મુનિ બની ગયેલા ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના સદુપયોગથી પ્રભવચોર જંબૂની વાણી સાંભળી, બુઝી, ૫૦૦ ચોરો સાથે સાધુ થઈ ગયા ! અકબર બાદશાહ મહાઘાતકી-કૂર-નિર્દય છતાં હીરસૂરિજી મહારાજ પાસે શ્રવણ-રસાયણ પામી મહાન દયાળુ બની ગયો !’ આ બધું વિચારી શ્રવણનો રસ ઊભો થાય.

એમ વક્તા જે વિષય છણી રહ્યા હોય, એ વિષયનો રસ ઊભો કરવા પણ આ વિચારાય કે ‘અહો ! આ વિષયો કેવા અદ્ભુત ! અરે ભાઈ ! પુદ્દ ભગવાન પોતે અદ્ભુત હતા, એમનું જીવન અદ્ભુત હતું, તો એ જે તત્ત્વ સંભળાવે એ પણ કેમ અદ્ભુત ન હોય ? શ્રવણમાં એવા અદ્ભુત તત્ત્વ મને મળે, એ મારાં કેવા અહોભાગ્ય ! એમ વિચારી શ્રવણરસ જગાવાય તો નિંદ્રા ઝોકાં ન આવે.

(૧૦) શ્રોતાનો છેલ્લો ૧૦ મો ગુણ : ‘સદ્બુદ્ધિ’ એ વિશાળ ગુણ છે; સદ્બુદ્ધિમાં અનેક ભાવ છે,-

(ક) વક્તા પ્રત્યે કોઈ પૂર્વગ્રહ વ્યુદ્ગ્રહ વગેરે ન રાખતાં શ્રવણથી વસ્તુને સીધા રૂપે લે, સરળપણે તત્ત્વ ગ્રહણ કરે, એ સદ્બુદ્ધિ. આ માટે,

(ખ) વક્તાના આશયને સમજે, એ સદ્બુદ્ધિ.

(ગ) પ્રવચનના પદાર્થોમાં પૂર્વાપરનો સંબંધ ખ્યાલમાં રાખે, એ સદ્બુદ્ધિ. અથવા

(ઘ) પોતે સારી બુદ્ધિ અર્થાત્ તત્ત્વ પામવાના, ને સજ્ઞાન બનવાના, અને કર્મક્ષય કરવાના સારા આશયથી સાંભળે, એ સદ્બુદ્ધિ. આ જો શુભ આશયરૂપ સદ્બુદ્ધિ હોય તો સાંભળતાં સાંભળતાં અદ્ભુત પાપ કર્મક્ષય કરતો જાય ! આ જો સદ્બુદ્ધિ નહિ હોય તો ગમે તેવા સારામાં સારા વક્તા પાસે પણ ઊંચા તત્ત્વ સાંભળવા મળવા છતાં હિત નહિ સાધી શકે.

(ક) દા.ત. પૂર્વગ્રહ હશે તો મનમાં માનશે કે ‘આ વક્તાને તો હું ઓળખું છું. ભાષાંતરો વાંચીને પંડિત થયા છે. વળી અભિમાની એવા કે એ તો પોતાનો જ કક્કો ઘુંટનારા છે,...માયાવી છે.’ આ પૂર્વગ્રહ છે. એવા પૂર્વગ્રહવશ તીર્થંકર

ભગવાનના સમવસરણમાં ઉદ્દ પાખંડી આવું માનતા કે ‘આ તો ઈન્દ્રજાળિયા છે પોતાનું વક્તવ્ય એવી સીફતથી કહેનારા કે શ્રોતા એમની માયાજાળથી અંજાઈ ગયેલા તે એમનું કહેલું કબુલ જ કરી લે !’ હવે એ પાખંડીઓ પહેલેથી જ આવો ગ્રહ-પૂર્વગ્રહ લઈને આવ્યા હોય, તે તીર્થંકર ભગવાન જેવાની ય વાણીના શ્રવણમાંથી શું પામી જાય ? કશું જ નહિ, સારામાં સારું કહેવાયેલું તત્ત્વ ઈંદ્રજાળમાં જ લઈ જાય ! એટલે પછી કેમ ? તો કે પોતે એ વાસ્તવિક સત્ય વાસ્તવિક હિત માનવાનો જ નહિ; ઉપરથી બીજા આગળ એ ઈંદ્રજાળ તરીકે બતાવી એની નિંદા જ કરવાનો ! શ્રોતા બન્યો પણ પૂર્વગ્રહ છે, સદ્બુદ્ધિ નથી, એના આ અનર્થ છે.

એમ, વ્યુદ્ગ્રહ હોય અર્થાત્ કોઈના તરફ અત્યંત રાગાંધ હોય એથી અહીં વક્તાનો ઉપદેશ ગ્રહણ ન કરે. દા.ત. રાગાંધને પત્નીએ પકડાવી દીધું હોય કે ‘આપણે આપણું ઘર-કુટુંબ જ સંભાળવાનું,’ પછી વક્તાનો દાન ધર્મનો જોરદાર ઉપદેશ પણ એને ગળે નહિ ઊતરે.

મોટા ગણધર ગૌતમસ્વામી, જગદ્ગુરુ મહાવીર ભગવાનના આદેશથી, દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા ગયા, અને ત્યાં એમણે ઉપદેશ આપ્યો કે, “ભગવાને તને બુઝવવા મને મોકલ્યો છે. તેં અત્યાર સુધી આ બધી મોહમાયાનું તો ઘણું કર્યું, પણ તારા અંદરવાળા આત્માનું ક્યારે કરીશ ? અહીંથી મર્યા પછી, જે આ મોહમાયા પાછળ તું જિંદગી ખુવાર કરે છે, એ તને પરભવે બચાવવા નહિ આવે. એ તો તેં તારા અંદરવાળા આત્માનું હિત અહીં સાધ્યું હશે, એજ તને પરભવે ઓથ આપશે, રક્ષણ આપશે. માટે હવે ઊઠ, લે ચારિત્ર અને તેની સાધના કર.”

પરંતુ દેવશર્મા ન બુઝ્યો; કેમકે એને વ્યુદ્ગ્રહ હતો, પત્નીનું એવું કામણ હતું કે એ કહે છે, ‘પ્રભુ ! આપની બધી વાત સાચી, પરંતુ આ પત્નીને હું છોડી શકું નહિ.’ પરિણામ ? બુઝ્યો નહિ, અને ગૌતમ મહારાજ થાકીને પાછા જવા માટે ઊઠવા ગયા ત્યારે, એ વળાવવા જવા ઝટપટ ઊઠવા ગયો, પણ ખ્યાલ ન રહ્યો તે ઉપર ખુલ્લી બારીનું બારણું એને ખોપરીના મર્મ સ્થાનમાં જોરથી એવું વાગ્યું કે ત્યાં જ પડ્યો ને મરી ગયો ! ગૌતમ મહારાજે અવધિજ્ઞાનથી જોયું કે ‘મરીને ક્યાં ગયો ?’ તો એની સ્ત્રીના માથામાં જુ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલો જોઈ ગૌતમપ્રભુ સ્તબ્ધ થઈ ગયા કે ‘જેવા ભાવ, તેવો ભવ !’ અતિ રાગના વ્યુદ્ગ્રહથી સદ્બુદ્ધિ નહિ, તે શ્રવણ એળે ગયું.

(ગ) શ્રોતાની સદ્બુદ્ધિમાં આ પણ આવે કે એ વક્તાના આશયને સમજીને સાંભળે. સાંભળતાં એ જુએ કે, આ વસ્તુ વક્તા ક્યા આશયથી કહે છે. તો એ

વક્તાના કથનને વક્તાના આશય પ્રમાણે ગ્રહણ કરનારો બને; નહિતર એને એમ લાગે કે વક્તા ખોટું બોલે છે, યા પુનરુક્તિ કરે છે, અથવા અતિશયોક્તિ કરે છે...' વગેરે.

### સદ્બુદ્ધિ એટલે નિર્મળ આશય :-

શ્રોતાનો સૌથી મહાનગુણ સદ્બુદ્ધિ એક એવો વ્યાપક ગુણ છે કે એમાં પૂર્વાક્ત મુદ્દા સમાવા ઉપરાંત બહુ અગત્યની વસ્તુ એ છે કે પોતે શ્રવણ કરે એ સદ્બુદ્ધિથી અર્થાત્ નિર્મળ આશયથી કરે. 'નિર્મળ આશય' એટલે કશી લૌકિક સ્પૃહા નહિ; 'વ્યાખ્યાન સાંભળવા જાઉં તો લોકમાં ધર્માત્મા ગણાઉં,'... 'વ્યાખ્યાનમાં રસમય કથા-ટુચકા સાંભળવા મળે એટલે મજા આવે, મનને આનંદ થાય, તર્ક દલીલો જાણવા મળે...' આવી કોઈ આશંસા અભિલાષા ધર્મશ્રવણમાં ન હોય એમ 'શાસ્ત્રો સાંભળી ભણીને વિદ્વાન થઈ જાઉં, સારો વ્યાખ્યાતા થઈ જાઉં, તો સારી પ્રસિદ્ધિ ઊભી થાય, લોકમાં નામના થાય; અથવા "પેલા બીજાને બતાવી આપું કે 'તું જ એકલો વિદ્વાન નથી, એકલો તું જ વ્યાખ્યાતા નથી.' યા સાંભળીને એવા ઉપાય જાણવા મળે જે આદરવાથી મહાન સિદ્ધિઓ થાય કે પરલોકે દેવતાઈ સુખ મળે.'" આવી આવી કોઈ જ અભિલાષા ન હોય તો શ્રવણમાં નિર્મળ આશય રહે.

ધર્મશ્રવણ આ દશ ગુણ સાધવા પૂર્વક કરાય તો એ આત્માના દેદાર ફેરવી નાખે, ભવ ટુંકા કરી આપે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૦, તા. ૨૯-૧-૧૯૮૩

## ૫૯ પ્રભુ ક્યારે ગમે ?

(લેખાંક-૧)

સવાલ આવે કે 'આપણને પ્રભુ ગમે છે ?' ત્યાં ઝટ કહેવાનું મન થાય કે 'આવો કેવો સવાલ કરો છો ? પ્રભુ ગમ્યા વિના અમે પ્રભુનાં દર્શન પૂજન નમસ્કાર વગેરે કરતા હોઈશું ?' આમ દેવદર્શન-પૂજન આદિ ક્રિયાઓના આધારે આપણને પ્રભુ ગમ્યાનો આપણે બચાવ કરીએ છીએ. પરંતુ આ બચાવ ખોટો છે, કારણ કે આપણી જાત તપાસીએ તો દેખાશે કે આપણને પ્રભુ એવા વાસ્તવમાં ગમતા નથી. કારણ એ છે, કે જો આપણને પ્રભુ ગમ્યા છે, તો પ્રભુનાં દર્શન વખતે ડાફોળિયું કેમ મરાય છે ? એકલું પ્રભુનું મુખ અને આંખ જોવાને બદલે બીજું

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૧૬૧

ત્રીજું જોવાનું મૂકી ભળતું જોવાનું મન થાય ? મન તો થાય છે, તો પછી પ્રભુ કેવા ગમ્યા ? પ્રભુની આંખ જોઈ પ્રભુ સાથે વાત કરવાને બદલે મનમાં બીજા ત્રીજા વિચાર કેમ ચાલતા હોય છે ! એવું પ્રભુના નામનો જાપ કરતી વખતે આપણી આંખ આમ તેમ કેમ ફરે છે ? જો બચાવ કરીએ કે 'ના, અમારી આંખ જાપ વખતે બીજે ક્યાંય જતી નથી.' તો શું નિયમ લેવા તૈયાર છીએ કે 'જાપ વખતે આંખ માત્ર નાસિકા ઉપર રાખવી બીજે ક્યાંય ન લઈ જવી ? અને જો આંખ બીજે જાય તો જાપ-નવકારવાળી ફરીથી શરૂ કરવી ?' ના, આ નિયમ લેતા બીક લાગે છે કે બીજે આંખ જાય તો ? ને એમ તો એક નવકારવાળી પણ સાંજ સુધી પૂરી ન થાય ! બીજે આંખ ન લઈ જવાનો પણ નિયમ નથી કરવો તો 'જાપ વખતે બીજો કોઈ વિચાર નહિ કરવો અને વિચાર આવી જાય તો માળા ફરીથી શરૂ કરવી,' આ નિયમ તો શે લેવાય ?

ત્યારે 'પ્રભુપૂજા કરતી વખતે કે સ્તુતિ-ચૈત્યવંદન કરતી વખતે એક પણ ડાફોળિયું ન મારવું કે એક પણ બીજો ત્રીજો વિચાર નહિ કરવો, જો ડાફોળિયું કે બીજો ત્રીજો વિચાર થઈ જાય, તો ત્યાં જ પ્રભુને ૩ ખમાસમણા દઈ દેવા.' આ નિયમ પણ કરવા તૈયારી નથી. કારણ ? ડાફોળિયાં અને બીજા ત્રીજા વિચાર ચાલુ જ છે, ને બંધ થાય એમ લાગતું નથી, તો પછી 'આપણને પ્રભુ ગમે છે' એવો દાવો રાખવો વ્યાજબી છે ?

જેને પ્રભુ ગમે એને પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન-જાપ વખતે તો પ્રભુને જોવામાં ને પ્રભુનું ચિંતવવામાં લયલીનતા હોય. માણસ સિનેમા નાટક કે કોઈ પેંખણ જોવા વખતે એમાં કેવો લયલીન બની જાય છે ! ત્યાં એ આંખ બીજે ક્યાંય, નથી લઈ જતો, કે એને બીજા ત્રીજા વિચાર કશા આવતા નથી. એ જોવા પર એને બહુ પ્રેમ છે, જોવું બહુ ગમે છે, તેથી એમાં એવો લયલીન થઈ જાય છે.

બસ, એ રીતે જો આપણને પ્રભુ પર બહુ પ્રેમ છે, પ્રભુને જોવા-ગાવા-વિચારવાનું બહુ ગમે છે, તો એમાં લયલીનતા એવી કેમ ન આવે કે જેથી પેલા સિનેમા નાટક જોનારની જેમ આંખ બીજે ક્યાંય ન જાય મન બીજું કશું વિચારે નહિ ?

તો ઝટ સવાલ થાય છે કે તો તો અમને પ્રભુ-દર્શનાદિમાં એવી લયલીનતા હજી કેમ નથી આવતી ? આનો જવાબ આ છે કે આપણને હજી પ્રભુ એવા ગમ્યા નથી, પ્રભુનાં દર્શનાદિ એવાં ગમ્યા નથી. એટલે કહો, આપણને જો પ્રભુ એવા ગમી જાય તો પ્રભુમાં જ લયલીન બની જવાથી ડાફોળિયાં કે બીજા ત્રીજા વિચારને ભળતી વાતોચીતો બંધ થઈ જાય. તો હવે સવાલ આવે છે કે

૧૬૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

પ્રભુમાં એવા લયલીન કરાવે એવો પ્રભુ પર પ્રેમ શી રીતે થાય ? કોણ એવો પ્રભુપ્રેમ નથી જાગવા દેતું ? દેવચંદ્રજીમહારાજ આનો જવાબ આપે છે કે “પ્રીતિ અનંતી પર થકી, જે ત્રોડે હો ઈહા જોડે તેહ કે; ઋષભ જિણંદશું પ્રીતડી.”

અર્થાત્ આપણા આત્માથી પર વસ્તુઓ ઉપરની અનંત પ્રીતિ જે તોડે, તે અહીં પ્રભુ પર પ્રીતિ જોડી શકે. પ્રભુ પર પ્રેમ લાવવા માટે જગતની વસ્તુઓ યાવત્ આપણી કાયા પર પણ પ્રેમ તોડ્યા વિના પ્રભુ પર પ્રેમ થઈ શકે એમ નથી. એટલે જ્યાં સુધી જગતની વસ્તુઓ પર અથાગ પ્રેમ છે, એને જોવા-સંઘરવા-ભોગવવાનો બહુ રસ છે, અરે સાવરણી કે દાંત ખોતરવાના તણખલા જેવી તુચ્છ વસ્તુનો પણ એટલો બધો રસ છે, પ્રેમ છે, કે એને સંભાળીને મૂકીએ ! ને ત્યાંથી એ આઘીપાછી થાય તો ગુસ્સો કરીએ કે ‘કોણે અહીંથી એ ઉપાડી ?’ એમ તુચ્છ વસ્તુ પર પણ એટલો બધો પ્રેમ અને રસ પાથરી મૂકીએ, પછી પ્રભુ પર પ્રેમ અને રસ પાથરવા માટે આપણી પાસે હોય જ ક્યાંથી ?

માનો કે તુચ્છ વસ્તુ પર પ્રેમ અને રસ ન રાખ્યો છતાં જો કંચન પર કામિની પર કે સત્તા-સન્માન પર અથાગ પ્રેમ છે અને એમાં જ બહુ રસ છે, તો ય પ્રભુ પર પ્રેમ અને પ્રભુમાં જ રસ નહિ આવી શકે. પછી પ્રભુ એવા પ્રિય અને પ્રભુમાં એવા લયલીન બનવાની વાત ક્યાં રહે ?

સારાંશ, પ્રભુ પર એવો પ્રેમ લાવવો હોય અને પ્રભુમાં એવો રસ ઊભો કરવો હોય તો જગતની પર વસ્તુ પરનો યાવત્ પોતાની કાયા પરનો એવો પ્રેમ તોડતા આવો, જગતની તુચ્છ કે કિંમતી વસ્તુ કાયા-કંચન-કામિની પરનો પ્રેમ તોડતા આવો, એમાં બહુ રસ રાખવાનું બંધ કરો, તો જ પ્રભુ પર પ્રેમ આવે, પ્રભુમાં રસ રાખવાનું બને. કહેવાય છે ને કે ‘ભસવું અને લોટ ફાકવો બે સાથે ન બને ?’ કૂતરું ભસતું જાય તો તો મોંમાં લીધેલો લોટ ઉડી જ જાય. એમ અહીં પર વસ્તુ પર પ્રેમ અને પ્રભુ પર પ્રેમ, એ બે સાથે ન બની શકે. કેમકે પ્રભુ એટલે પર વસ્તુમાત્રના ત્યાગી; લેશ પણ એના પર રાગ નહિ એવા વીતરાગ છે પ્રભુ. હવે જ્યાં પર વસ્તુ પર અથાગ પ્રેમ ધર્યા એટલે દિલમાંથી એવા પ્રભુ પરનો પ્રેમ ઊડી જ જાય. કૂતરું ભસે એટલે મોંમાં લોટ રહેવા જ ન દે, એમ દિલમાં પર વસ્તુનો પ્રેમ પ્રભુ પર પ્રેમને રહેવા જ ન દે.

## ૬૦ પ્રભુ ક્યારે ગમે ? : બાહ્યનો રસ મિટાવવા ઉપાયો

(લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ વિચાર્યું કે બહારનું બધું ગમે છે, એટલે જ પ્રભુ એવા ગમતા નથી. માટે પ્રભુનાં દર્શન પૂજન-ચૈત્યવંદન-જાપ વગેરેની વચમાં વચમાં પ્રભુને છોડીને બીજે-ત્રીજે આંખ જાય છે, ડાફોળિયું મરાય છે. બીજા-ત્રીજા વિચાર આવે છે. જો પ્રભુ ગમ્યા છે, તો પ્રભુમાં જ રસ રહે; એટલે સ્વાભાવિક છે કે, આંખ અને મન પ્રભુમાં જ લાગ્યા રહે. પણ જો આંખ અને મન બીજા ત્રીજા બાહ્ય વસ્તુ કે બાબતમાં જાય છે, તો સિદ્ધ થાય છે કે જીવને એમાં રસ છે, આ બાહ્યમાં રસ પણ પ્રભુમાં રસ કરતાં ચડિયાતો છે, માટે જ પ્રભુને છોડીને આંખ અને મન બીજા ત્રીજામાં ગયા.

જીવની કેટલી મોટી કમનસીબી કે આવા ત્રિલોકનાથ અને આપણા તરણતારણ, આપણા પરમ ઉપકારી પ્રભુ ભજવા મળ્યા ત્યારે પણ પ્રભુમાં રસ કરતાં બાહ્યમાં રસ જોરદાર રહે ? આંખ ને મન બાહ્યમાં તણાઈ જાય ? અને તે પણ આંખ-મન કાંઈ સ્વતઃ જાય નહિ, કિન્તુ જીવના મોકલવાથી જ બાહ્યમાં જાય છે. આ મોટી કમનસીબી નથી ? આવો ઊંચો માનવ જનમ મળ્યા પછી પણ આપણને પ્રભુમાં એટલો રસ નહિ ? ને જેવો કીડા મંકોડાને બાહ્યમાં રસ રહે એવો આપણને બાહ્યમાં રસ રહે ? બાહ્ય એટલા બધા ગમે કે એવા પ્રભુ ન ગમે ?

જો આ માનવ અવતારમાં નહિ તો પછી બીજા કયા અવતારમાં બાહ્યને છોડી પ્રભુમાં જ રસ લાવી શકવાના ? બાહ્યને મૂકી પ્રભુ જ ગમવાના ?

ત્યારે જો અહીં પ્રભુને ભજવા વખતે પણ પ્રભુ એટલા ગમતા નથી, પ્રભુમાં એટલો રસ નથી, ને બાહ્ય જ ગમે છે, બાહ્યમાં જ રસ છે, તો પછી પ્રભુભક્તિ સિવાયના દુન્યવી જીવનના વખતમાં બાહ્યનો રસ અને પ્રેમ શી રીતે ઓછાં થવાના ? ત્યારે સવાલ થાય છે,

પ્ર.- બાહ્યમાં રસ અને બાહ્યનો પ્રેમ શી રીતે ઓછા થાય ?

ઉ.- એ ઓછા કરવા માટે (૧) પહેલો ઉપાય આ છે કે મનમાં સતત ભય ઊભો રાખવો કે, ‘હાય ! ઢગલાબંધ બાહ્ય પદાર્થોમાં જ રસથી મારા આત્મામાં પૂર્વેથી તો એના ઢગલો કુસંસ્કાર ચાલ્યા આવે જ છે. એમાં વળી અહીં પણ

જીવનભર હજારો દિવસોના લાખો કલાકો એટલે કે લગભગ પાંચ કોડ મિનિટો બાહ્યમાં રસ રાખ્યા કરવાથી એના કેટલા કુસંસ્કારોનો ઉમેરો થવાનો ? હાય ! આ સંસ્કારોના પોટલાં ઊંચકીને પરલોક જતાં મારે કેટલા સેંકડો હજારો કે લાખો દુર્ગતિના અવતાર બાહ્યના રસમાં જ રખડ્યા કરવાનું ? અને એ બાહ્યમાં જ રસથી હું કેવો પાપિષ્ઠ બન્યો રહેવાનો ?' આમ એનો ભય ઊભો થઈ જાય તો બાહ્યનો રસ ઓછો કરવાનું મન થાય.

(૨) બીજો ઉપાય છે બાહ્ય પર અભાવ. દુર્ગતિના અવતારોના એકેક અવતારને નજર સામે લાવી એના અનેક પ્રકારના ઘોર પાપો અને દુઃખોમાંના એકેક પાપ અને દુઃખને વિચારવાથી એમ લાગે કે, 'આ બાહ્ય પદાર્થોના રસ અને પ્રેમ મહા ભયંકર છે. એટલે સહેજે એ બાહ્ય પદાર્થો પર અભાવ થાય અને આપણી દેવદર્શનાદિ સાધનાઓમાં ભંગ લાવનારી બાબતો પ્રત્યે અભાવ થાય, આમ પરલોકભય અને બાહ્ય વસ્તુ ને બાબત પર અભાવ બાહ્યના રસ અને પ્રેમ ઓછા કરી શકે છે.

(૩) બાહ્યમાં રસ ઓછો કરવા ત્રીજો ઉપાય આ છે કે 'જીવનમાં જે કેટલીય બિનજરૂરી ખોટી જિજ્ઞાસાઓ અને આતુરતાઓ ઊભી થાય છે, એને બંધ કરતા જવું.' કહેશો, પરંતુ એ જિજ્ઞાસા-આતુરતા તો સહેજે ઊઠી જાય છે, ત્યાં શી રીતે એ ઓછી થાય ? પરંતુ સમજવાનું છે કે એ સહેજે ઊઠે છે, માટે ભલે ઊઠે એમ માની લેવાથી તો જીવનના અંત સુધી એ ઊઠ્યા કરશે. તો શું જીવનમાં એમાં સુધારો કરવો શક્ય નથી ? ખરી વાત એ છે કે જિજ્ઞાસાઓ અને આતુરતાઓની પૂર્તિ કર્યે ગયા છીએ એટલે જ નવી નવી જિજ્ઞાસાઓ અને આતુરતાઓ જાગે છે. એટલે હવે કરવાનું આ આવે છે કે એવી ખોટી જિજ્ઞાસાઓ અને આતુરતાઓની પૂર્તિ જ ન કરવી, મન મારીને પણ એની પૂર્તિ અટકાવવી, અને બીજા સારા વિચાર અને સારી પ્રવૃત્તિમાં લાગી જવું.

દા.ત. રસ્તે ચાલ્યા જઈએ છીએ એમાં જિજ્ઞાસા થાય છે કે 'આ મકાન કેવું છે ?...આ શાની દુકાન છે ? એમાં માલ કેવો ગોઠવેલો છે ?' પણ ત્યાં કરવાનું આ છે કે ભલે જિજ્ઞાસા ઊઠી પરંતુ એ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિ ન કરવી. એ માટે ત્યાં આંખ જ ન લઈ જવી; અને નીચે જીવજંતુ ન મરે એ માટે નીચું જોઈને ચાલી જવું. એમ કોઈના ઘરમાં બેઠા આડી અવળી આંખો ફેરવવાનું મન થાય ત્યાં આંખ ન ફેરવતાં સામા માણસની જ સામે જોઈને વાત કરવી; કે સામે જો બાઈ માણસ હોય તો નીચી દૃષ્ટિ રાખી વાત કરવી; યા એકલા બેઠા હોઈએ તો આંખ મીંચી ગણતરીબંધ નવકાર ગણવા.

સારાંશ, બિનજરૂરી જિજ્ઞાસાઓની પૂર્તિ કરવાનું બંધ કરવા જેવું છે. એ બહુ બહુવાર પૂર્તિ અટકાવીએ, પછી જિજ્ઞાસાઓ ઉઠવાનું ઓછું થઈ જશે.

(૪) ચોથો ઉપાય આ છે કે ત્યાં એ પણ વિચારવું જરૂરી છે કે 'આ જિજ્ઞાસા એટલે કે કશું જોવાની ઈચ્છા તો થઈ, પરંતુ એ જોઈ-જાણીને મને શો લાભ થવાનો હતો ? વળી એમાં જોવા જેવું છે પણ શું ? રસ્તે ચાલતાં કોઈ મકાન જોવા આંખ તો લગાવી, ને જોયું, પરંતુ એ મકાન જોવાથી શો લાભ થયો ? ઊલટું રાગ યા દ્વેષ થયો કે 'મકાન સુંદર !' યા 'મકાન સારું નહિ.' આમ આત્મામાં રાગ-દ્વેષનો ક્યારો ઘાલવાનો લાભ થયો !...બાકી એવા મકાન અને માલમાં ફોગટિયું જોવા જેવું છે જ શું ? આમ મનને સમજૂતી કરવાથી ખોટી જિજ્ઞાસાઓ બંધ થઈ જાય. એમ ખોટી આતુરતાઓ અર્થાત્ માલ વિનાની વસ્તુઓ માટેની ખોટી લગન રાખ્યા કરવામાં પણ જીવ બહારમાં ને બહારમાં ભમ્યા કરે છે, તેથી એ પણ ઓછી કરવા જેવી છે. જીવ હદ વિનાની આતુરતાઓ રાખી રાખી બહારમાં ભમતો રહે એટલે એ બાહ્યમાં જ રસ અને પ્રેમ રહે ત્યાં પછી પ્રભુમાં રસ અને પ્રેમ શી રીતે રહે ? ધર્મમાં રસ અને પ્રેમ શી રીતે આવે ?

સારાંશ, આ બધા ઉપાયોથી જીવને બાહ્ય પ્રત્યે ખૂબજ સૂગ, અભાવ, અને નીરસતાવાળો કરીએ, બાહ્યમાં જતા આંખ-કાન-મન તથા જીભને અટકાવીએ, અને જીવને પ્રભુમાં જ તથા પ્રભુના કહેલા ધર્મમાં જ રસ અને પ્રેમવાળો બનાવીએ. આમ પ્રભુ ખરેખરા ગમે.

## ૬૧) પાપ નાનું ને કર્મસજા મોટી કેમ ?

'સમરાઈચ્ય કહા' શાસ્ત્રમાં આવે છે કે, ભૂખ્યો દીકરો મજૂરી કરી ઘરે વહેલો આવ્યો. એણે ઘરમાં ખાવાનું ન દેખતાં, મજૂરી કરી પછીથી આવેલ માતાને ગાળ દીધી, 'ક્યાં શૂળીએ ચડવા ગઈ તી ? રોટલો નથી કર્યો ?' તો તરત માતાએ ઠોક્યું 'તે તારા કાંડા કપાઈ ગયા હતા આ શીકેથી રોટલો લેતાં શું થયું ?' આ બંનેને એવા જ કર્મ બંધાયા કે પછીના ભવે પુત્રનાં જીવને શૂળીની સજા મળી, ને માતાના જીવના કાંડા કપાયા. ત્યારે એમ જિજ્ઞાસા થાય કે 'વાણીના આટલા નાના સરખા પાપની આવડી મોટી સજા કેમ ? શું કર્મસત્તાને ત્યાં અન્યાય

છે ?' પરંતુ દા.ત. કુદરતમાં જુઓ, - સો પગથિયાની સીડીએ માત્ર સોમા પગથિયેથી લપસે તો સજા કેટલી ? બીડી ફૂંકી સળગતું ઠુંદું ઘાસની ગંજીમાં ફેંક્યું તો નુકસાન કેટલું ? શું કુદરતમાં આ અન્યાય છે ? ના, તેમ કર્મસત્તાને ત્યાં પણ અન્યાય નથી પરંતુ આવડી મોટી સજા પાછળ આ કારણો છે કે, -

(૧) બુદ્ધિ-શક્તિવાળો મનુષ્યભવ એ જીવનો ઊંચો હોદ્દો છે. ઊંચા હોદ્દાવાળાનો નાનો પણ ગુનો આ દુનિયાની સરકારમાં ય મોટો ગુનો ગણાય છે. ન્યાયાધીશે થોડી પણ લાંચ ખાધી એમ સાબિત થાય તો એ હોદ્દા પરથી ડુલ થાય છે, અને ભારે સજા પામે છે ! એમ ઊંચા હોદ્દાવાળો માનવભવ; એમાં નાનો પણ ગુનો મોટા જેવો છે. આ એક કારણ. બીજું કારણ આ,-

(૨) બોલવાનું કે કરવાનું પાપ ભલે બાહ્ય દેખાવમાં નાનું દેખાય, પરંતુ એની પાછળ ધમધમી ઊઠેલો ગુસ્સો યા બીજી વિષય કે કષાયની લાગણી, એ એને મોટો ગુનો બનાવી દે છે.

દા.ત. જુઓ, અંધારામાં સાપ સમજી દોરડા પર લાકડીનો ઘા કર્યો; ત્યાં દેખીતો જીવનાશ થયો નથી, છતાં અંતરની સાપ મારવાની લેશ્યાના આધારે દોરડા પરનો ઘા એ મોટો ગુનો બને છે, ને ત્યાં સાપ માર્યાનું પાપ લાગે છે. એટલે,

આંતરિક મલિન પરિણામની ઉગ્રતા બાહ્ય નજીવા પણ પાપાયરણને મોટો દોષ બનાવી દે છે.

એથી ઊલટું અંતરમાં એવા ઉગ્ર મલીન પરિણામ ન હોય, અને બાહ્ય કાર્ય ભયંકર બન્યું હોય, તો ગુનો એવો મોટો નહિ ગણાય.

આંતરિક મલિન પરિણામની ઉગ્રતા બાહ્ય નજીવા પણ પાપાયરણને મોટો દોષ બનાવી દે છે.

એથી ઊલટું અંતરમાં એવા ઉગ્ર મલીન પરિણામ ન હોય, અને બાહ્ય કાર્ય ભયંકર બન્યું હોય, તો ગુનો એવો મોટો નહિ ગણાય.

દા.ત. મજુર ભંગાર ઘરનાં રોડાં 'આઘાં રહેજો' એમ અવાજ સાથે બહાર ફેંકતો હોય, એમાં નીચે કોઈ માણસ અજાણ્યે ભૂલભૂલમાં નજીક આવી જતાં એની ખોપરી પર ઈટોડો પડે, ને કદાચ મરે, તો પણ કાયદાની દૃષ્ટિએ પેલો મજુર ખૂની નહિ ગણાય.

ત્યારે જો માનવી-સરકાર પણ બાહ્ય બનાવ કરતાં અંતરના પરિણામને મહત્ત્વ આપે છે, તો પછી કર્મસરકાર એને કેમ મહત્ત્વ ન આપે ?

(૩) નાનું ય પાપ એ મોટો ગુનો બનવાનું ત્રીજું કારણ એ છે કે નાનું પણ પાપ આચર્યા પછી જો એનો પશ્ચાત્તાપ નથી, તો એનો અર્થ એ, કે એ આચરેલું ખરાબ લાગતું નથી તેથી. ત્યારે, પાપ ખરાબ ન લાગે, એનો બળાપો જ ન થાય, એ મોટો ગુનો બની જાય છે.

દા.ત. જુઓ કે છોકરો ઘરમાંથી થોડા જ પૈસા ચોરી જાય, પછી માબાપને જાણ થતાં એને ઠપકો આપે, ત્યાં જો એ છોકરો ચોરી કર્યાનો બળાપો દેખાડે તો તો માબાપ ક્ષમા કરે છે, - પરંતુ જો છોકરો ઉદ્ધતાઈથી એમ કહે કે 'એમાં ખોટું શું ? સીધી રીતે પૈસા ન આપો તો ચોરીથી ય લેવાય. એ ચોરી કોઈ ગુનો નથી.' આમ જો છોકરો ચોરી ખરાબ ન માને, તો માબાપ સમજે છે કે, 'ખલાસ ! આ છોકરો ભયંકર દુષ્ટ બન્યો છે. હવે એને ઘરમાં ન રખાય. નાની પણ ચોરીને ખરાબ ન માનતાં, કોને ખબર, કાલે એ બધો ય માલ ઉઠાવી જાય તો ?' દુનિયાના માબાપ પણ સમજે છે કે નાનો ય ગુનો ખરાબ ન માને, તો એની પાછળ મોટો ય ગુનો કરી નાખે એવી એની મનોવૃત્તિ બગડી.'

જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે,-

'નાનાં પાપને ય ખરાબ ન માનવામાં મોટો ગુનો આ,-કે ફરીથી એ પાપનાં કે એથી વધુ મોટાં પાપનાં આચરણ સુલભ બને છે.'

જીવનમાં જુઓ તો દેખાશે કે, ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું, યા રાતે ખાવું ખોટું નથી લાગ્યું, તો ખાવા પાછળ કેવાં પાપ ચાલે છે ? આઠમ-ચૌદશ જેવી મોટી તિથિ આવી ત્યાં કાં તો એના પર કંટાળો-અરુચિ-દ્વેષ થાય છે કે 'આ ક્યાં આઠમ આવી ?' અગર એની પરવા જ નથી હોતી. મનને એમ થાય છે કે 'આપણે વળી આ તિથિ-ફિથિ શું ? એ તો વેવલાના ધંધા...' કહો ક્યાં પહોંચ્યો ? તિથિએ ઉપવાસ કરી જરા દુબળા પડનારા પર એ તિરસ્કાર કરે છે, એને દયાપાત્ર ગણે છે, - 'બિચારા ભૂખે મરીને મફતના હાથે કરીને કૂટાય છે' એમ કહે છે ! આ બધું શાના પર ? મૂળમાં 'ખાવું ખોટું' એમ લાગ્યું નથી એના પર. બસ, 'જે કોઈ નાનું પણ અંતે અવશ્ય કરવું પડતું પણ પાપ 'ખોટું, ખરાબ, અકર્તવ્ય,' એમ ન લાગે, એ પાપની ભયંકરતા મોટી છે.

(૪) નાનું પાપ એ મોટો ગુનો થવાનું ચોથું કારણ આ, - પાપ કદાચ ખોટું ય લાગ્યું અને એના પર સંતાપ પણ થયો, છતાં માનની લાગણીમાં તણાયા, ને માનભંગ થવાના ભયથી ગુરુ આગળ એની આલોચના ન કરી અર્થાત્ એનો સ્પષ્ટ ઈકરાર ન કર્યો, પ્રાયશ્ચિત્ત ન લીધું, તો દિલમાં પાપની અને માનની ગાંઠ પડી

જાય છે, શલ્ય જામી જાય છે, અને એ ભાવી ભવોમાં મોહ અને પાપોમાં રક્ત રાખે છે. માટે એ મોટો ગુનો. અહીં જરા ઝીણવટથી જોશો તો દેખાશે કે, ‘માનભંગ થવાનું જેટલું ખરાબ લાગ્યું એટલું, પાપ દિલમાં રહી જવાનું ખરાબ ન લાગ્યું.’ માટે તો પાપને દિલમાં રાખી મૂકે છે, પણ બહાર ગુરુને કહીને માનભંગ નથી વહોરી લેતો. ‘માન ન હણાવું જોઈએ, પાપ ભલે પડ્યું રહે. માન કિંમતી, પણ પાપશુદ્ધિ એટલી મહત્ત્વની નહિ,’ આવું લાગે છે. માટે જ એ પાપ દેખાવમાં નાનું છતાં વાસ્તવમાં મોટું. આમાં પછી માનની અને પાપની ગાંઠ બંધાઈ જાય એમાં શી નવાઈ ?

નાનું પણ પાપ આમ આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત વિના મોટું બની જાય છે. તેથી જીવનમાં આ મહાન કર્તવ્ય બને છે કે, -(૧) પાપમાત્ર ખરાબ એમ હેયે એનો ખટકો થાય, અને (૨) ગુરુ પાસે પાપનો શુદ્ધ સ્પષ્ટ ઈકરાર કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાય ને કરી અપાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૩, તા. ૨૬-૨-૧૯૮૩

## ૬૨ પ્રાયશ્ચિત્તના મહાન લાભ

સાંસારિક જીવન રાગ-દ્વેષાદિ અનેક દોષો અને હિંસાદિ અનેક પાપોભર્યા ચાલે છે. આ દોષો અને પાપોની ગુરુ આગળ આલોચના તથા પ્રતિક્ષમણ-પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ ન કરવામાં આવે તો એ દોષો-પાપોનાં હૈયામાં શલ્ય રહી જાય છે. તેમજ દોષો અને પાપોથી બંધાયેલ કર્મ ઊભા રહી જાય છે. બંને વસ્તુ ખતરનાક છે, શલ્યોથી ભવાંતરે પાપબુદ્ધિ અને પાપકર્મોથી પરભવે દુઃખો લમણે લખાય છે. આગળ ભવની પરંપરા બગડે છે.

માટે એ દોષો તથા પાપોનું આલોચના પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધિકરણ કરી લેવું અતિ જરૂરી છે. પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવાના કેટલા મહાન લાભ છે, તે અહીં જોઈએ.

### આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તના લાભો

(૧) એ દોષ-દુષ્ટ્યથી લાગેલાં પાપ તો નાશ કરે જ, ઉપરાંત આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તમાં થતા શુભ ભાવના જોસમાં બીજા પણ કેઈ પાપોનો નાશ થઈ જાય છે. આ કેવો જબરદસ્ત લાભ !

(૨) પ્રાયશ્ચિત્ત માટે ગુરુ આગળ છુપા પાપ કહેવા જવામાં અભિમાન-

અહંકાર તૂટે છે, એ પણ મહાન લાભ છે; કેમકે સંસારનો પાયો અહંત્વ છે. અહંત્વ પર મનને એમ થાય છે કે ‘મારે આ વિષયો જોઈએ, મારે આ પૈસા જોઈએ...’ આમ અહંત્વ પર ને તૃષ્ણા પર, હિંસાદિ પાપો ગાજતાં રહે છે; ને એથી કર્મો બંધાઈ આત્મા સંસારમાં ભટક્યા કરે છે. ગુરુ આગળ પાપોનું આલોચન આવા ખતરનાક અહંત્વને તોડે છે.

(૩) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવામાં ત્રીજો લાભ આ, કે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જતાં જે તપ જપ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે આવે છે, એનાથી જીવનમાં ધર્મસાધના એટલી તો નક્કી થઈ જ. કેટલાક માણસો ભવ-આલોચના કરતાં અર્થાત્ જીવનભરનાં પાપોનું ગુરુ આગળ નિવેદન કરતાં ગભરાય છે કે ‘હાય ! એમ કરીએ તો દંડ કેટલો બધો આવે ?’ પણ એને ખબર નથી કે ‘ભલા માણસ ! એ દંડ ક્યાં ૧-૨ મહિનામાં જ કરી આપવાનો છે ? તારી શક્તિ મુજબ ૨-૩ વર્ષમાં કરજે ને, પણ એથી લાભ કેવો ઉમદા થશે કે આ નિમિત્તે જીવનમાં ધર્મ ધુસી જશે.’ ત્યારે કેટલાકને અહીં એવો ડર લાગે છે કે,-

પ્ર.- પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્ત લીધા પછી એ વાળવા માટેનો ધર્મ-ઉત્સાહ જ ન રહે તો ?

ઉ.- તો શું ? દંડ માથે પડે ? અરે ! આલોચનાશુદ્ધિ તો થઈ. પણ જે પાપની આલોચના જ નથી કરતો એને તો પાપનાં મોટાં ખતરનાક શલ્ય તથા થોક અશુભ કર્મબંધ માથે પડેલાં છે. જે અનેક દુર્ગતિઓમાં પાપમાં ને દુઃખમાં સબડાવે છે.

પાપનાં શલ્યથી પાપાયરણ ચાલે; અને પાપના કર્મબંધથી દુઃખ ચાલે.

ત્યારે જો ગુરુ આગળ પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના કરી, તો ત્યાં પાપનાં શલ્ય તૂટ્યા, ને એથી ભાવીમાં પાપની પરંપરા અટકવાની ! તો પછી આલોચના કરવી સારી ? કે દંડથી ગભરાઈ આલોચના ન કરવી સારી ? પ્રાયશ્ચિત્ત લીધા પછી જીવ કદાચ એ કરી આપવામાં પ્રમાદી થયો, તો એટલાનો જ ગુનો થશે; પણ મૂળ આલોચના વિના તો જે પેલાં શલ્યો અને જે જંગી કર્મબંધ બધો જ અકબંધ ઊભો રહેશે, એથી તો શે બચાશે ? ખરી રીતે તો એ જુઓ કે,-

ધર્મનો ઉત્સાહ કેમ ન મરે ?:-

(૧) પાપશલ્યો અને કર્મભારનાં ભાવી પાપભર્યા અને દુઃખભર્યા દુર્ગતિના અવતારોનો ભય નજર સામે રાખવાથી ધર્મનો ઉત્સાહ મરે નહિ.

(૨) વળી મહાવીર પરમાત્મા અને અનેક મહાપુરુષોનાં જવલંત ધર્મમય

જીવન નજર સામે રાખતાં પણ ધર્મનો ઉત્સાહ ન મરે. ‘એ મહા બુદ્ધિમાનોએ ધર્મ સાધ્યો, તો મારે વળી બીજો વિચાર શો કરવાનો ?’ એમ શ્રદ્ધા ઉત્સાહ રહે.

(૩) ધર્મ-ઉત્સાહને મારનાર છે વિષયસુખોની અને માનપાનની અતિ લંપટતા. એના પર અંકુશ રાખવામાં આવે તો ધર્મનો ઉત્સાહ બન્યો રહે.

(૪) ધર્મ કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષમાં એથી ચિત્ત સ્વસ્થતા, સ્ફુર્તિ, શુભ ભાવનાઓ, સ્વભાવની મુલાયમતા, જીવો પ્રત્યે મૈત્રી-કરુણાભાવ, વગેરેના લાભ અનુભવાય, તો પણ એના ભરોસે આગળ ધર્મ-ઉત્સાહ ન મરે.

(૫) સાથે સાથે સાધુ મહારાજ અને બીજા ધર્મિષ્ઠ આત્માઓનો સંપર્ક રાખ્યા કરાય, ધાર્મિક શ્રવણ અને વાંચન ચાલુ રખાય, તો પણ ધર્મનો ઉત્સાહ ઊભો રહે.

આમ ધર્મ-ઉત્સાહ ઊભો રહેવાથી સહેજે પ્રાયશ્ચિત્ત વાળી આપવાનું બની રહેવાનું. એમ જીવનમાં ધર્મ થયા કરવાનો.

**આલોચનાના પ્રયત્નમાં કેવળજ્ઞાન :-**

(૪) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જવામાં ચોથો લાભ આ, કે ગુરુ આગળ પોતાનાં પાપ ભારે પશ્ચાત્તાપ સાથે પ્રગટ કરવાનું બને છે. એમાં આત્મામાં જોરદાર શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. એથી આત્મા પરના કેટલાય કર્મોનો વિધ્વંસ થઈ જાય છે. ‘મહાનિશીથ’ આગમ કહે છે કે કેટલીય સાધ્વીઓ ‘હાય ! કેવું મેં અધમ પાપ કર્યું ? ચાલુ ગુરુ પાસે જ એને આલોચી શુદ્ધિ કરું’ - એમ વિચારી ગુરુ પાસે જવા ચાલવા માંડી, ગુરુ પાસે હજી પહોંચી નથી, ત્યાં રસ્તામાં જ શુભ ભાવ વિકસતા કેવળજ્ઞાન પામી ગઈ ! તો કેટલીક વળી ગુરુ પાસે આલોચન-નિવેદન કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાની બની ! ત્યારે કેટલીક પ્રાયશ્ચિત્ત યાચતાં, ને કેટલીક વળી ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિત્તને સ્વીકારતાં ભાવવૃદ્ધિમાં કેવળજ્ઞાન પામી ગઈ !’- આ શાસ્ત્ર વચન શું સૂચવે છે ? એ જ કે,

પાપના તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના કરવાની તમન્ના અને પ્રયત્નમાંય ભાવવૃદ્ધિ અને લખલૂટ કર્મક્ષય થાય છે ! પછી પ્રાયશ્ચિત્ત વહેવામાં તો પૂછવાનું જ શું ? સારાંશ,-

આમ જીવનમાં લાગેલા-સેવેલા છુપા ને પ્રગટ દોષો-પાપોની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત કરવામાં

- (૧) પાપથી બંધાયેલાં અને બીજાં કર્મોનો ક્ષય,
- (૨) સંસારના મૂળભૂત અહંત્વનો નાશ,
- (૩) જીવનમાં એ નિમિત્તે ધર્મપ્રવેશ, અને

(૪) શુભ ભાવની વૃદ્ધિ...

ઈત્યાદિ મહાન લાભો થાય છે. શુદ્ધ આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રામાણિકપણે વહન કરતાં કરતાં વચમાં જ કદાચ જીવનનો અંત આવ્યો તો ય એ જીવ આરાધક છે, વિરાધક નહિ. જ્યારે શુદ્ધ આલોચના નહિ કરનારો તો મહાવિરાધક બને છે. એ પાપોનાં શલ્ય અને કુસંસ્કાર લઈ પરલોક સધાવે છે. એથી નવાં નવાં પાપો કરી ચિર કાળ સંસારમાં ભટકતો રહે છે. આલોચના શુદ્ધિ ન કરે, અને બીજી બાજુ જંગી તપ આચરે, તો પણ એ એળે જાય છે. લક્ષ્મણા સાધ્વીના ૨૦ વરસનાં માસખમણ અને ૧૬ વર્ષનાં આયંબિલતપ એળે ગયાં ! નિષ્કપટ આલોચના ન કરી મહાવિરાધક બની અને ૮૦૦ કોડા કોડી સાગરોપમકાળ સુધી એ સંસારમાં ભટકતી થઈ. માટે યાદ રાખો.-

પાપોની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત કરે એ આરાધક, અને ન કરે તે વિરાધક. વિરાધકને પછી પાપ-પરંપરા સલામત.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૪, તા. ૫-૩-૧૯૮૩

## ૬૩ જિનશાસનનું ઝવેરાત : વિનય

(લેખાંક-૧)

જૈન શાસનમાં ઝવેરાત અવનવાં છે. એ આપણને ‘વિનય’ નામનું એક ઝવેરાત એવું આપે છે કે એથી મહાન કર્મક્ષય વગેરે અનેકાનેક લાભ થાય છે.

પ્ર.- તો શું માતાપિતાનો વિનય કરે તો કર્મક્ષય થાય ?

ઉ.- હા, જો કોઈ જાતના વડિલના ભય કે અપકીર્તિના ભય વિના, અથવા કોઈ જાતની લાલચ યા સ્વાર્થ-સાધુતા વિના માતાપિતા વડિલનો વિનય કરે તે એમ સમજીને કે ‘શાસ્ત્રે ગુરુજનની પૂજાને ધર્મ કહ્યો છે, માટે મારે વડિલજન માતાપિતાદિનાં વિનય બહુમાન કરવા જ જોઈએ,’ તો એ વિનય પણ કર્મક્ષયનો લાભ આપે.

અહીં એક સમજવા જેવો પ્રશ્ન અને એનો ઉત્તર છે.

પ્ર.- ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાંના ભવનિવ્વેઓ મગ્ગાણુસારિયા... ઈટ્ટઠ્ઠલસિદ્ધિ લોગવિરુદ્ધચ્યાઓ, ગુરુજણપૂઆ, પરત્યકરણં’ એ છ ને શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે લૌકિક ધર્મ કહ્યો છે. તો લૌકિક ધર્મથી નિર્જરા યાને કર્મક્ષય કેમ થાય ? જો એથી



કર્મક્ષય થતો હોય તો પછી લોકોત્તર ધર્મની વિશેષતા શી ?

ઉ.- આ પ્રશ્ન એવી સમજથી લાગે છે કે 'લૌકિક ધર્મ એટલે મિથ્યાદષ્ટિનો ધર્મ.' પરંતુ આ ગેરસમજ છે. કેમકે ભવનિર્વેદ, માર્ગાનુસારિતા એ તો સમકિતીનાં ગુણ છે. સમ્યક્ત્વનાં શમ-સંવેગ નિર્વેદ વગેરે પાંચ લક્ષણમાં 'ભવનિર્વેદ' પણ ગણાયો. 'માર્ગાનુસારિતા' એટલે કે તત્વાનુસારિતા એ પણ સમ્યક્ત્વનો ષટ્સ્થાનને અનુસરવારૂપ ગુણ છે.

ષટ્સ્થાન આ - ૧. આત્મા છે, ૨. આત્મા નિત્ય છે, ૩. એ કર્મનો કર્તા છે, ૪. એ કર્મનો ભોક્તા છે, ૫. મોક્ષ છે, અને ૬. મોક્ષના ઉપાય છે. સમકિતીને આ ષટ્સ્થાનની શ્રદ્ધા હોય છે. એટલે ભવનિર્વેદ વગેરે એ સમકિતીના ગુણ છે માટે એને મિથ્યાદષ્ટિના ગુણ ન કહેવાય.

પ્ર.- તો પછી એને લોકોત્તર ધર્મ કહેવો જોઈએ, લૌકિક ધર્મ કેમ કહ્યો ?

ઉ.- અહીં 'લૌકિક' નો અર્થ એ છે કે ગુણો લોકમાં પણ માન્ય છે લોક અર્થાત્ ઈતર ધર્મવાળા પણ જેને માને છે એ લૌકિક. એનો અર્થ એ નથી કે લોકોત્તર જૈન ધર્મ એને નથી માનતો. એ પણ એને માન્ય કરે જ છે. માટે જ એ કર્મક્ષયનું કારણ છે.

પ્ર.- વિનયાદિ ધર્મથી તો પુણ્ય થાય ને ? કર્મક્ષય કેમ થાય ?

ઉ.- ધર્મસાધનાથી ત્રણ કાર્ય બને છે. કેમકે,

ધર્મસાધનામાં શુભ આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વ, એમ ત્રણ અંશ છે.

(૧) ધર્મસાધના એ મન વચન કે કાયાથી થાય અને અર્થાત્ શુભ આશ્રવરૂપ થાય. આશ્રવથી કર્મ આવે, એમાં શુભ આશ્રવથી પુણ્યકર્મ બંધાય અને અશુભથી પાપકર્મ બંધાય, એટલે ધર્મસાધનામાંના 'શુભાશ્રવ' અંશથી પુણ્ય આવે.

(૨) ધર્મસાધનામાં રહેવાથી અશુભ આશ્રવ અટકે છે. એથી એ આશ્રવનિરોધ યાને સંવર થયો, અને એથી પાપકર્મ બંધાતા અટકે. નિયમ છે કે આશ્રવથી કર્મ બંધાય, અને સંવરથી કર્મ અટકે.

(૩) ધર્મસાધનામાં બાહ્ય કે આભ્યન્તર તપરૂપતા હોય, એથી એ 'નિર્જરા' તત્ત્વ બને, અને એમાં કર્મક્ષય થાય.

આમ ધર્મસાધનામાં ૩ અંશ, - શુભાશ્રવ, સંવર, અને નિર્જરા. શુભાશ્રવથી શુભ કર્મનો બન્ધ. સંવરથી પાપકર્મનો નિરોધ અને નિર્જરાથી કર્મક્ષય. વિનય એ ધર્મસાધના છે, તેથી એનાથી કર્મક્ષયનો પણ લાભ મળે. અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

**વિનયમાં કર્મક્ષય કેવી રીતે ?**

પ્ર.- બાહ્ય તપમાં પ્રતિકૂળ સહન કરે એથી તો કર્મક્ષય થાય; કેમકે એક સામાન્ય નિયમ છે કે અનુકૂળ ભોગવવામાં પુણ્ય ખપતું આવે, અને પ્રતિકૂળ ભોગવવામાં પાપ ખપતું જાય. આમ પ્રતિકૂળ સહતાં બાહ્ય તપથી તો કર્મક્ષય થાય, પરંતુ વિનયાદિ આભ્યન્તર તપથી કર્મક્ષય કેવી રીતે ?

ઉ.- જેવો આ નિયમ, કે

'અનુકૂળ ભોગવતાં પુણ્યક્ષય, અને પ્રતિકૂળ ભોગવતાં પાપક્ષય,'

એમ મલિન અધ્યવસાયે કર્મબંધ થાય, અને વિશુદ્ધ અધ્યવસાયે કર્મક્ષય થાય; નિઃસ્વાર્થ વિનયમાં હેયાના ભાવ વિશુદ્ધ છે, તેથી કર્મક્ષય થાય એમાં નવાઈ નથી.'

દેવગુરુ શાસ્ત્ર-મંદિર-જ્ઞાન વગેરેનો વિનય કરવામાં તો શુભ ભાવથી લખલૂટ કર્મક્ષય છે જ, પરંતુ માતા-પિતાનો વિનય કરે તે, (૧) એમના ભયથી નહિ કે 'વિનય નહિ કરું તો મને લડશે,' અથવા (૨) લાલચથી નહિ કે 'વિનય કરવામાં એ ખુશ રહી મને સારું સારું આપશે, મને સારો રાખશે,' કિન્તુ વિનય કરે તે એમ સમજીને કે 'જ્ઞાનીની આજ્ઞા છે, જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞા છે કે 'ગુરુજણપૂયા કરવી જ જોઈએ, વડિલજનોનો વિનય વગેરે ભક્તિ કરવી જ જોઈએ,' - આ જિનાજ્ઞાપાલનનું કર્તવ્ય સમજીને વિનય કરે એમાં પણ સુંદર શુભ ભાવ છે. અને એથી પણ કર્મક્ષય થાય. એટલે વિનય લોક માન્ય હોવાથી લૌકિક ધર્મ છતાં લોકોત્તર જિનશાસનથી પણ માન્ય છે જ. ત્યારે જુઓ કે એક 'વિનય' નામના આભ્યન્તર તપમાં કેવા કેવા શુભભાવ સમાય છે.

**વિનયમાં શુભભાવો કયા કયા ? :-**

(૧) જિનાજ્ઞાપાલનની બુદ્ધિનો શુભભાવ,

(૨) નમ્રતાનો શુભભાવ,

(૩) ઉપકારીના ઉપકાર પ્રત્યે શુભ કૃતજ્ઞભાવ,

(૪) ગુણિયલના ગુણનો અનુરાગ એ શુભભાવ,

(૫) કર્મક્ષયની ઈચ્છાનો શુભભાવ.

(૬) 'ધર્મનું મૂળ વિનય,' માટે બીજા ધર્મ લાવવાનો શુભભાવ...

આવા શુભભાવના ખજાનાભૂત વિનય-ધર્મથી લખલૂટ કર્મક્ષયનો લાભ મળે; અને એના પર અનેક ગુણોની ને અનેક ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય.

६४ (लेखांक-२)

जैनशासननां जवेरात अनेरां; अमांना अेक जवेरात विनय अंगे गत लेखमां अेनाथी थता मडान लाभो विचार्या. डवे अडीं ‘विनय’ धर्म बज्जववामां शुं शुं करवानुं आवे ते विचारीअे.

गौतमस्वामी गणधर मडाराजे गुरु मडालीस्वामी प्रत्ये विनयधर्म अेवो बज्जव्यो, अेवो बज्जव्यो, के अेमां अे अंते केवणज्जान पामी गया ! वीतराग सर्वज्ञ बनी गया ! शास्त्रमां आवे छे, -

**भद्रो विणिय विणओ पढमगणहरो समत्तसुयनाणी ।**

**जाणंतो वि तमत्थं विम्हियहियओ सुणइ सव्वं ॥**

श्री गौतमस्वामी पडेला गणधर डता, कल्याणमूर्ति डता, समस्त श्रुतज्ञानना पारगामी डता, छतां विनय गुणमां अेवा पावरधा डता के पोते प्रभुने जे पूछवुं छे अेनो उत्तर स्वयं ज्ञाता डता, छतां ज्ञाते पोते अे ज्ञाता नथी अेम प्रभुने अे विस्मयभर्या हृदये पूछे छे, आश्चर्य आतुरताभर्या द्दिलथी पूछे छे के ‘डे लगवन ! आनुं केम डशे ?’

प्र.- ज्ञाता छतां पूछे अेमां विनय शो ?

उ.- विनय आ, के ‘हुं ज्ञाशुं हुं अे मारा गुरु पासेथी नक्की करी लेवा डे के अे बराबर छे ने ?’ आम गुरुने Authority प्रमाण तरीके स्थापवानुं कराय अे अेमनो विनय कर्यो गणाय. पोतानी ज्ञाकारी करता गुरुनी ज्ञाकारी डींथी बताववी अे गुरुनो विनय कर्यो कडेवाय. अेथी पोताना शिष्यो अेम माने के ‘अमारा गुरु गौतमस्वामी जे लणावे छे अेना पर प्रभु मडोरछाप मारी आपे छे; माटे अे बराबर छे.’ आम शिष्योनां मन पर गुरु प्रभुनी मडोरछाप लागवी, प्रभु प्रत्ये लाव वधारी आपवो, अे पोते गुरु-प्रभुनो विनय कर्यो गणाय.

**गुरुविनयमां शुं शुं आवे ? :-**

तात्पर्य, (१) गुरुने प्रमाणभूत ठराववा; (२) गुरुने पोताना करतां डींथा ज्ञाकार बताववा, तेमज (३) गुरुनुं मान वधारवुं, गुरुनो यश डेलाववो,....अे बधुं गुरुविनय छे.

(४) गुरु बडार ज्ञय छे, तो गुरुनी साथे जवुं अेमां गुरुनुं मान वधे छे; अे वधारवामां गुरुविनय सयवाय छे. ‘ना, गुरु लले अेकला जड आवशे, या अेक शिष्य अेमनी जेडे ज्ञय छे अेटले यालशे,’ अेम गुरुनुं मान वधारवा तरङ्ग

पोते बेपरवा रडेवुं अेमां अविनय छे, उद्वताड छे, स्वार्थाधिता छे.

(५) अेवी रीते प्रसंगे जश गुरुने अपाववो, अे गुरुविनय छे. त्यारे अेमने यश अपाववाने बडले पोते यश ञाटी लेवो, मान पोते लड लेवुं, गुरु करतां पोतानी जतने वधु प्रमाणभूत बताववी,...डत्याडि डत्याडि पण गुरु प्रत्ये अविनय, उद्वताड छे,

अेटले आपणे गुरुने मात्र डाय जेडवा, के गुरु आव्या त्यारे डीला थया, के गुरुअे कांण कडुं ते करी डीधुं, अेटलो ज विनय नथी. विनयमां आ बधुं आवे, गुरुने प्रमाण ठराववा, गुरुनुं मान वधारवुं, गुरुने यश अपाववो, पोताना करता गुरुनी उच्यता मडानता ठराववी;... वगेरे विनयमां आवे. गुरुने कडेवुं पडे ने आपणे करीअे अेम नडि, डिन्तु अवसर ओणणीने, गुरुनी येष्टा मुष्काकृति वगेरे परथी अेमनी डच्छा ज्ञाणी लडने आपणे योग्य करी लडअे...वगेरे वगेरे अे विनय छे. गौतमगणधर मडाराजे आ विनयधर्मने अेवो आराधो के गुरुथी पोते डंमेशा नीये रडेवानां प्रयत्ने अेमनां कर्मोनी क्षय करी अेमने गुरुनी डारोडार मूकी डीधा.

**विनयमां आर्तध्यानथी बयाव :-**

विनय, अे मडान आभ्यंतर तपधर्म छे. अे बज्जवता रडेवामां अेक मडान लाभ आ, के मान या लोभ कषायथी अने डोगटिया आर्तध्यानथी बयी जवाय छे. जे डयित अवसरे विनय यूके तो मान-लोभमां ने आर्तध्यानमां पडवानुं थाय. कडेजे विनय क्यारे यूके ? मनमां अेम लावे के ‘हुं ते कयां वारे वारे गुरुनुं जेतो बेसुं ?’ आमां मानकषाय आव्यो. अथवा ‘मारे मारुं काम छे’ अेम मनमां आवे, त्यां लोभकषाय आव्यो. त्यां राग-द्वेष आव्या अेटले पाछण आर्तध्यान लागतां शी वार ?

**शीतलाचार्यनुं दृष्टान्त**

शास्त्रमां शीतलाचार्यनुं दृष्टान्त आवे छे. अे मडान आचार्य डता, जंघाबण क्षीज थड जवाथी अेक स्थाने स्थिरवास करी आराधना करता रखा डता. अेकवार अेमना यार लणजे मुनिओ बडारगामथी अेमने वंदन करवा अर्थे आवी रखा छे. आवतां दिवस आथमी गयो अेटले गामना नाके धर्मशाणामां रात रडी गया.

**आचार्यने केम आर्तध्यान :-**

अडीं गाममां रडेला शीतलाचार्यने ञबर पडी के लणजे मुनिओ आवीने धर्मशाणाअे रखा छे. अेमना मनने अेम थयुं के अरे ! लणजे मुनिओ अडीं

આવવાને બદલે ત્યાં રહી ગયા ? ત્યારે શું એમને મારા તરફથી આવકાર સ્વાગત જોઈએ છે તેથી ત્યાં રહી ગયા ? હું સામે લેવા જાઉં તો જ એ આવે ? કેવા એ મુનિઓ !' આચાર્ય યજ્ઞ આર્તધ્યાનમાં, - કેમ ? વિનય ભૂલ્યા માટે. શું ? મોટા આચાર્ય મહારાજ છતાં વિનય ભૂલ્યા !

પ્ર.- મોટાને વળી વિનય શો ?

ઉ.- ભૂલશો નહિ, આ તો જૈનશાસનની વાતો છે, એ કહે છે, - વિનય અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ એ પાંચે પરમેષ્ઠીનો કરવાનો. એમાં સાધુ પ્રત્યે વિનય આ કે સાધુ માટે હલકું ન ચિંતવાય. એટલા માટે તો મોટા આચાર્યને પણ ઉભયકાળ કરવાના પ્રતિક્રમણના સૂત્રમાં 'સાહુણં આસાયણાએ'... આવે છે. અર્થાત્ 'સાધુની કરેલી આશાતનાથી પ્રતિક્રમું છું.' આ આશાતના સાધુના વિનય-સદ્ભાવાદિ ચૂકવાથી થાય.

શીતલાચાર્યે ભાણેજ મુનિઓના પોતાની પાસે ન આવી જવા પર એમ ચિંતવવું જોઈતું હતું કે 'એ સાધુ છે, એટલે આમ તો સાધુધર્મના બધા અંગ બજાવે જ, ને એકેય અંગનું ઉલ્લંઘન ન કરે; કિન્તુ અહીં મારી પાસે સીધા આવી જવાનું અંગ ન બજાવ્યું, એની પાછળ કોઈ કારણ હશે. સંભવ છે કે મોડા પડ્યા હોય, યા કોઈ કાંટો વાગવો યા અપશુકન નડવા, કે કોઈ તકલીફ ઊભી થવી,... વગેરે કારણ બન્યું હોય, તેથી ત્યાં અટકી ગયા હોય.' આવું ચિંતવીને સાધુને સાધુ તરીકે ગૌરવ આપવું જોઈતું હતું; સાધુની પ્રવૃત્તિને ન્યાય આપવો જોઈતો હતો. એ વિનય થાત. પરંતુ એમને એ ન સૂઝ્યું, તે હલકું ચિંતવવા બેઠા કે 'ભાણેજ મુનિઓ અભિમાનમાં યજ્ઞ છે, માનાકાંક્ષામાં પડ્યા છે, તે સીધેસીધા અહીં આવી જવાને બદલે ત્યાં ઠહેરી ગયા.' આમ સાધુનો વિનય ચૂક્યા તો રાતભર આર્તધ્યાનમાં સબડ્યા. ત્યારે આર્તધ્યાન હોય ત્યાં પછી શુભ ધર્મધ્યાન ક્યાંથી લાવે ? શાનું ઊભું રહે ? ભલે ને પ્રતિક્રમણ થાય, સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-જાપ થાય, પણ દિલમાં આર્તધ્યાનની પીડા હોયે ધર્મધ્યાનના ફાંફા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૬, તા. ૧૯-૩-૧૯૮૩

૬૫ (લેખાંક-૩)

ગત લેખોમાં વિનયનું મહત્ત્વ, અને વિનયના કેવા કેવા લાભો, એ વિચાર્યું; પછી વિનયમાં શું શું કરવાનું આવે એ વિચારણા ચાલી રહી છે. જૈન શાસ્ત્રો ૧૦ પ્રકારનો વિનય આભ્યન્તર તપમાં આચરણીય બતાવે છે. એમાં પહેલા પાંચ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૧૭૭

પ્રકારમાં પાંચ પરમેષ્ઠીના વિનય છે. અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- દશે પ્રકારનો વિનય તો સર્વને આચરણીય છે, એટલે આચાર્યોને પણ આચરવાનો છે, તો શું આચાર્ય સાધુનો વિનય કરે ?

ઉ.- હા, એમણે સાધુનો વિનય કરવાનો એટલે સાધુને ન્યાય આપવાનો, સાધુનું ગૌરવ કરવાનું; દા.ત. સાધુએ ભૂલ કરી એમ લાગ્યું, તો આચાર્ય વિચારે કે 'સાધુએ સંયોગવશ એમ કર્યું હશે; અથવા ધરાર જાણીને ભૂલ નહિ કરી હોય, કિન્તુ સહજ ભાવે એમ બન્યું હોય; આ યોગ્ય જ કર્યું હશે... તેથી મારે એમની ભૂલ તરીકે નહિ જોવું, પરંતુ યોગ્ય કર્યું માનવું જોઈએ.' આ સાધુને ન્યાય આપ્યો ગણાય.

અહીં જુઓ આ વસ્તુ સ્પષ્ટ સમજવા આપણે શીતલાચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત જોતા હતા. એમાં બહારથી એમને વંદન કરવા અર્થે આવી રહેલા મુનિઓ સાંજે મોડું થવાથી ગામ બહાર રોકાઈ ગયેલ. ત્યાં આચાર્યે એમને ન્યાય આપવો જોઈતો હતો કે 'મોડું થવાથી યા તબીયત બગડવા વગેરે કારણે બહાર રોકાઈ ગયા હશે.' તો એ સાધુવિનય જાળવ્યો કહેવાત પણ એમણે એમ વિચાર્યું કે 'સાધુ અભિમાનથી નથી આવ્યા. એમને હું સામે લેવા જાઉં એવી અપેક્ષા હશે.' આમ વિચારી સાધુનો વિનય ચૂકી મોટા આચાર્ય પણ આર્તધ્યાનમાં પડ્યા. જો સાધુને ન્યાય આપ્યો હોત, કે દૂરથી વંદનાર્થે આવી રહેલા સાધુનું મનમાં ગૌરવ ધર્યું હોત, અર્થાત્ સાધુનો વિનય સાચવ્યો હોત તો શુભધ્યાનમાં રહેત. ત્યારે વિચારો, આર્તધ્યાન કેવું ખતરનાક છે ! માટે 'ધ્યાન શતક' શાસ્ત્ર કહે છે,

સારું ધ્યાન ધરવું છે ? તો પહેલાં આર્તધ્યાનને અટકાવો. એ માટે આર્તધ્યાનનાં કારણોને રોકો. આર્તધ્યાનનું એક કારણ આ, કે (૧) કોઈ પૌદ્ગલિક ઈષ્ટની લગની છે, યા (૨) કોઈ પૌદ્ગલિક અનિષ્ટ તરફ ઈતરાજી છે, યા (૩) રોગપીડા-વેદનામાં હાયવોય ને સહવાની કાયરતા છે; જો આમાંનું કોઈ કારણ ભભુકતું રહ્યું તો સમજી રાખો કે આર્તધ્યાન મનને પકડવાનું. પછી ક્રિયા શુભ ચાલવા છતાં અને શુભધ્યાનનો ફટાટોપ લઈ બેસવા છતાં કાંઈ જ શુભધ્યાન ન ચાલી શકે.

સારું ધ્યાન ધરવું સહેલું નથી અશુભ ધ્યાનને ને અશુભ ધ્યાનનાં કારણોને પહેલાં મિટાવવાં પડે.

શીતલાચાર્ય એક મહાન આચાર્ય હતા, આરાધનામાં તત્પર હતા, પરંતુ એમને ઈષ્ટ માનની આકાંક્ષા જાગી કે 'નાના ભાણેજ મુનિઓએ અહીં સીધેસીધા આવી મને વંદના કરવી જોઈએ, મારું એમણે ગૌરવ કરવું જોઈએ.' એ ન થવા પર એ ભાણેજ મુનિઓની હલકાઈ વિચારવા બેઠા, સાધુ પ્રત્યેનો વિનય ગુમાવ્યો,

૧૭૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

અને આર્તધ્યાનમાં પડ્યા, રાતભર આર્તધ્યાનમાં સબડ્યા.

**સહાનુભૂતિ નહિ, તો ય આર્તધ્યાન :-**

પછી સવાર પડી ગઈ છતાં ય ભાણેજ મુનિઓ નહીં આવ્યા, એટલે પણ આચાર્ય મહારાજે એવા સાધુવિનય-સાધુસહાનુભૂતિ તરફ લક્ષ ન આપ્યું કે ‘કોઈ તકલીફમાં હશે માટે અત્યારે પણ નહિ આવી શક્યા હોય તો લાવ, એમની ખબર કાઢવા જઉં,’ આ સહાનુભૂતિને બદલે ઊલટું એ સાધુની હલકાઈ અર્થાત્ અવિનય કરતા રહ્યા. તેથી હવે અભિમાન અને આર્તધ્યાનમાં ચડી ગયા કે ‘લાવ ત્યારે એ ન આવ્યા, તો હું જ સામે જાઉં.’ આ ય અભિમાન છે હોં, કે ‘લાવ એમને બતાવું કે ભલે ત્યારે તમે ઊંચા, અને હું નીચો,’ પોતાની લઘુતા બતાવવાની ચોંટ પણ અભિમાનના ધરની છે.

લઘુતા ખરેખર રાખવી જુદી, અને લઘુતાની શાબાશી મેળવવા મથવું એ જુદું, એ મથવામાં તો અભિમાન પોષાય છે; ત્યારે લઘુતા રાખવામાં અભિમાન તૂટે છે.

શીતલાચાર્ય ચાલ્યા ભાણેજ મુનિઓ પાસે. કેમ ? સાધુનો વિનય બજાવવા નહિ, પરંતુ એમની હલકાઈ ચિંતવી પોતાની લઘુતા બતાવી આપવાના ચડસમાં, તે એમાં જાતના અભિમાનમાં ચડ્યા, અને સાધુની હલકાઈ ચિંતવતાં સાધુ પ્રત્યેના અવિનયમાં પડ્યા. ત્યાં પછી આર્તધ્યાનના જ વિચાર કરતા ચાલે એ સહજ છે. અવિનયની કેવી જોડુકમી છે !

**ભાણેજ મુનિઓની ભાવના :-**

ત્યારે હવે ભાણેજ મુનિઓ, કેવા વિનયને સાધતાં કેટલા ઊંચે ચડી ગયા છે ! મુનિઓ સાંજ પડી જવાથી બહાર રોકાયા, પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યક કરી લીધું. પછી મનમાં ભાવના કરે છે કે

‘અહો ! આપણું પુણ્ય કાર્યું તે મોડા પડ્યા, અને થોડા માટે આચાર્ય મહારાજને વંદન કરવાના અને એ પૂજ્યશ્રીની છાયામાં રાતભર રહેવાના લાભથી વંચિત રહી ગયા ! આચાર્ય ભગવાન કેવા ગુણગણના ભંડાર ! કેવા ઉત્તમ પુરુષ ! ક્યારે હવે સવાર પડે ને એમની પાસે પહોંચી જઈ એમનાં પરમ પવિત્ર ચરણ કમળે ઝૂકી રહીએ !’

શું કરી રહ્યા છે આ ? વિનયધર્મને બજાવી રહ્યા છે. કેમકે,

પૂજ્યની વિશેષતા ચિંતવવી, ગુણિયલના ગુણ ચિંતવવા, ઉપકારીનો ઉપકાર મનમાં લાવવો, એ એમના પ્રત્યેનો વિનયભાવ છે.

એમ, એમને વંદના કરવાની આતુરતા સેવવી, એમની સેવા-ઉપાસના કરવાની ઝંખના આતુરતા સેવવી એ પણ વિનય છે.

અવિનયમાં આર્તધ્યાન છે, વિનયમાં ધર્મધ્યાન છે.

**કઈ ભાવનાએ અનાસંગયોગ ? :-**

વિનયભાવમાં આગળ વધતાં આવડે, તો એ શુભધ્યાન વધતું ચાલે. ભાણેજ મુનિઓ એ કરી રહ્યા છે. એ ભાવે છે કે

“વાહ ! સવારે ઉપકારી પૂજ્ય અને ગુણમૂર્તિ આચાર્ય ભગવાનને વંદના કરવાનો અને એમની સેવા શુશ્રુષા કરવાનો તેમજ એ કરીને આપણા આત્માને પાવન કરવાનો મોહમુક્ત કરવાનો કેવો ઉત્તમ લાભ મળશે ! ત્યારે જીવનમાં આનાથી વધીને ક્યું બીજું ઉત્તમ કાર્ય છે ?

“આત્મામાં પેંધી ગયેલા જટિલ દોષો, (૧) ગુણિયલના ગુણગાન કરવાથી, (૨) એમનો વિનય ભક્તિ બહુમાન આદરવાથી, અને (૩) એમનો ગુણોમાં મનને તલ્લીન કરવાથી જ હટે.

“ગુરુની અને ગુરુના ગુણોની ઉપાસના કરવાની આડે (૧) સ્વાર્થમાયા નડે છે, (૨) વિષયરંગ નડે છે, કે (૩) કાયાની સુંવાળાશ-સુખશીલતા નડે છે. પણ એ કશી કિંમતના નથી. એ બધા પરની મમતા જ ખોટી છે. અરૂપી એવા મારે ને એ સ્વાર્થ માયા વિષયો કે કાયાને શું લાગે વળગે...” બસ આ ત્રણે પ્રત્યે અનાસક્તિની ભાવનામાં ચડતાં ચડતાં પોતાના આત્માને છોડીને પરવસ્તુમાત્રનો આસંગ છુટી ગયો, આસક્તિ કપાઈ ગઈ, એમાં પછી કાયા પણ આત્માથી તદ્દન પર હોઈ એના પરની આસક્તિ પણ છુટી જાય એમાં શી નવાઈ ? બસ, અનાસંગયોગમાં ચડ્યા.

શુક્લધ્યાન આ માગે છે કે પરવસ્તુમાત્રમાં રમવાનું લેશ પણ ન હોય, એટલે કોઈ એક ચોક્કસ વસ્તુ પર રાગ-દ્વેષના લેશ વિના મન કેન્દ્રિત થઈ જાય. અનાસક્તિયોગથી પરવસ્તુમાત્રની આસક્તિનો લેશ પણ નથી, રાગાદિનો અંશ પણ નહિ. અહીં શુક્લધ્યાન આવ્યું.

શીતલાચાર્યના ચાર ભાણેજ મુનિઓ ગુરુવિનય-વંદનાના ભાવમાં એવા મમત્વત્યાગ અને અનાસક્તયોગ પર આગળ વધતાં વધતાં શુક્લધ્યાનમાં ચડી ઘાતી કર્મોનો ભુક્કો કરી નાખનારા બન્યા ! અને કેવળજ્ઞાન પામ્યા ! વિનયધર્મ-વંદનધર્મના ભાવમાં કેવળજ્ઞાનનાં બીજ પડેલાં છે.

વિનય એ મહાન આભ્યન્તર તપ છે. એનાથી વિવિધ અશુભ કર્મો નાશ

પામવા સાથે, માનાદિ કષાયનાં કર્મ નષ્ટ થતા આવે છે, કે જે માન-મદ-અહંકાર અનેકાનેક પાપોનું મૂળ છે. અહંકાર અને આપમતિથી જો જીવ કેટલાંય સુમાર વિનાનાં પાપો આચરે છે. વિનય દ્વારા અહંકાર-આપમતિ તુટે એટલે તો પછી ધર્મના દરવાજા ખૂલી ગયા.

માટે જ કહેવાય છે કે ‘વિણયમૂલો ધમ્મો’ વિનય એ ધર્મવૃક્ષ ઊગવા માટેનું મૂળ છે. મૂળ ઉપર જ ઝાડ ઊગે. વિનય એ ધર્મનગરનો દરવાજો છે. દરવાજામાં પેસીને જ નગરમાં જવાય. જો દરવાજો જ તૂટી જાય, તો બહારના ચોર ડાકુ લૂંટારા પેસીને નગરને ખેદાન-મેદાન કરી નાખે. એમ,

વિનયભંગ થતાં અભિમાનાદિ ડાકુ ઘુસીને ધર્મને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી નાખે છે.

જિનશાસનનું ઝવેરાત ‘વિનય,’ એને સાધીને ભવ પાર કરી જઈએ એ જ શુભેચ્છા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૭, તા. ૨૬-૩-૧૯૮૩

## ૬૬ જીવનમાં શું સાધશો ? સંજ્ઞા કે પ્રજ્ઞા ?

(લેખાંક-૧)

ઉત્તમ માનવજન્મમાં એક મહાન અતિ કિંમતી બક્ષીસ મળી છે બુદ્ધિશક્તિની. આ બક્ષીસનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરતાં આવડે તો જીવન સ્વર્ગીય આનંદમય બની જાય છે, જ્યારે એનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડે તો ઘણીય સુખસામગ્રીની વચ્ચે પણ જીવન દુઃખ-સંતાપની આગોભર્યું બને છે. તો સવાલ એ છે કે એ બુદ્ધિશક્તિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરીએ તો જીવન સ્વર્ગીય બને, અને કેવી રીતે ઉપયોગ કરીએ તો જીવન દુઃખ-સંતાપની આગોમય બને ?

શ્રી જૈનશાસન આનો જવાબ આ રીતે આપે છે કે સંજ્ઞાનું જીવન જીવો તો જીવનમાં ચિંતા-સંતાપ-વ્યાકુળતા-વિહ્વળતા વગેરે રહેવાથી સંતપ્ત યાને આગમય જીવન રહેવાનું. ત્યારે જો પ્રજ્ઞાનું જીવન જીવો તો એમાંનું કશું દુઃખ નહિ, જીવનમાં સ્વર્ગીય આનંદનો અનુભવ રહે. આ હિસાબે સાધના બે જાતની,-

(૧) સંજ્ઞાની સાધના, અને (૨) પ્રજ્ઞાની સાધના.

સંજ્ઞાની સાધના એટલે આહાર-વિષય-પરિગ્રહ અને નિંદ્રા-આરામીની તથા કષાયોની સાધના, આ આખું જગત કરે છે.

આહારસંજ્ઞામાં ‘બસ સારું સારું ખાઓ, સારું ખાવાનું મળે તો છોડો નહિ.’

આ આહારની લત, અને એનો પ્રયત્ન રહે છે. એ આહારસંજ્ઞાની સાધના છે. પેટ ભરીને ઊઠ્યો હોય તો ય પછી કોઈ સારી ચીજ આવતાં એ સહેજ પણ ખાવાનો જે રસ રહે, છેવટે મુખવાસ ચગરવાની જે લત રહે, એ આહારસંજ્ઞા કરાવે છે. આહારસંજ્ઞાને લીધે તિથિ આવતાં નીસાસો પડે છે, ‘હાય ! આજે કાંઈક તપ કરવો પડશે !’ તપ ચાલુ કર્યો ત્યાં પણ મનને ગ્લાની રહે છે, મન સુસ્ત રહે છે કે ‘આજે મારે ખાવાનું નથી.’ મનમાં બીજા દિવસે ખાવાના મીઠા મીઠા વિચાર આવે છે. આ બધું આહારસંજ્ઞાનું તોફાન છે.

વિષયસંજ્ઞામાં પાંચે ઈન્દ્રિયોના સારા સારા વિષયો શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શની લગની રહે છે. જગતના એ સારા સારા લાગતા પદાર્થો તરફ આકર્ષણ રહે છે. નરસા તરફ ઘૂણા રહે, સૂગ થાય ‘સારાને કેમ મેળવું, મળેલા કેમ ભોગવાય, કેમ ટકે, કેમ વધારો પામે,’... આ લત ને પ્રયત્ન ચાલ્યા કરે છે. એથી ઊલટું, ‘નરસા લાગતા વિષયો કેમ હટે, પાછા ન આવે,’ એની ચીવટ અને પેરવી રહ્યા કરે છે. ગમતા વિષયોના સંયોગમાં ભારે સુખ લાગે, અણગમતા ટળવામાં મહા નિરાંત અનુભવાય... આ બધું આર્તધ્યાન છે. એ વિષયસંજ્ઞાનું તોફાન છે. વિષયસંજ્ઞાની સાધનામાં આખું જગત ગરકાવ છે. એમાં જ જીવ આર્તધ્યાન કરી કરી અનંતાનંત કાળથી સંસારમાં ભટકી રહ્યો છે. ધર્મધ્યાન વિના સંસારથી ઉદ્ધાર નહિ.

પરિગ્રહસંજ્ઞામાં ધન માલ વગેરેને સુખનું સાધન માની એનો સંગ્રહ સંચય કરવાની લત રહે છે. એક દાંત ખોતરવાની સાવરણીની સળી પણ ખોતરવા લીધી, ખોતરી લીધું, પછી ય એ ગોખલામાં રાખી મૂકવાનું મન થાય છે ! કેમ ? ‘કાલે કામ લાગશે. રાખી મૂકો,’ આ વૃત્તિ રહે છે, એ પરિગ્રહસંજ્ઞાનો પ્રતાપ છે. લાખો કરોડો રૂપિયા ભેગા કર્યા. પણ એમાંથી પોતે કેટલું ભોગવી શકશે ? જો અધવચ્ચે એમ જ પડતા મૂકીને મરવાનું આવશે તો પછી એ પોતાને શા કામમાં આવ્યા ?’ એનો કોઈ વિચાર જ નહિ. ‘બસ, રાખી મૂકો, ભેગું કરો, સાચવી રાખો,’... એ જ એક લત, એ પરિગ્રહસંજ્ઞાની સાધના છે.

નિંદ્રાસંજ્ઞાને લીધે જ્યાં અવકાશ મળ્યો કે આરામ કરવાની જ લત રહે છે ! એ એવી ભૂંડી છે, એવી ખતરનાક છે, કે શિયાળાની વહેલી રાતે સૂઈ ગયા પછી ૬-૭ કલાક ઊંઘ થઈ ગઈ. આંખ ઉઘડી ગઈ, ઘડિયાળમાં ૩-૪ વાગ્યાનું દેખ્યું, ત્યાં મનને એમ થાય છે કે ‘હજી ઊંઘો, શી ઉતાવળ છે ઊઠવાની ?’ કોઈ ધર્મસાધનામાં બેઠો, પણ પછી જો તરત સૂઈ જવાની લત છે, તો એ ધર્મસાધના વખતે મનમાં એમ આવ્યા કરશે કે ‘કેમ આ ઝટ પૂરી કરી નાખું ને જલ્દી સૂઈ

જાઉં.’ એટલે પછી આખી ય ધર્મસાધના રસ વિનાની થાય છે. એમાં લોચા વળે છે. વેઠ ઉતરે છે. મિઠાશ ધર્મસાધનામાં નહિ, પરંતુ આરામ લેવામાં રહે છે ! આ નિંદ્રાસંજ્ઞાનું તોફાન છે. ત્યારે,

કષાયસંજ્ઞામાં જ્યાં જ્યાં મોકો આવ્યો ભલે વિચારસરણીમાં ત્યાં ત્યાં ક્રોધ માન માયા લોભ હર્ષ ખેદ વગેરે કરી લેવામાં સંકોચ નહિ, ભય નહિ, એ દશા હોય છે.

આ બધી આહાર આદિ સંજ્ઞાની સાધનામાં જીવને કષ્ટ-દુઃખ-ચિંતા-સંતાપ વગેરે પીડ્યા કરે છે. તો એ સંજ્ઞા-સાધનામાં શી બુદ્ધિમત્તા ?

એની સામે પ્રજ્ઞાની સાધના છે. એમાં ‘કેમ એ આહારાદિની લપ થોડા પણ કાળ માટે છોડું ! કેમ એ સંજ્ઞાઓની સામે ત્યાગ તપ, ક્ષમા, નમ્રતાદિ, અર્હદ્ભક્તિ સાધુસેવા, દયા-દાન પરોપકાર, શાસ્ત્રચિંતન વગેરે સાધી લઉં !’ આ ધગશ રહે છે, ધગશભર્યો પ્રયત્ન રહે છે. માનવજનમની એ લહાણ દેખાય છે, લહાવો લાગે છે. આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-નિંદ્રા-કષાયો એ પશુરમત લાગે, પાપરૂપ લાગે છે. એથી બચવાની વૃત્તિ રહે છે, ને પ્રજ્ઞાના જીવનમાં શાંતિ-સ્વસ્થતા-પ્રકૃત્સ્થિતતા રહે છે. માટે એ પ્રજ્ઞાઓનાં જીવન બનાવવામાં બુદ્ધિમત્તા છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૮, તા. ૨-૪-૧૯૮૩

## ૬૭ જીવનમાં શું સાધશો ? સંજ્ઞા કે પ્રજ્ઞા ?

### પ્રીતિ-ભક્તિ-અનુષ્ઠાન

(લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ વિચાર્યું કે આહારાદિ સંજ્ઞાઓ જીવને કેવી કેવી સતામણીઓ કરી જીવન દુઃખમય કરે છે. એની સામે હવે પ્રજ્ઞાનું જીવન હોય તો એ આનંદમય અને ગુણમય રહે; એ વિચારવું છે. પવિત્ર અને પ્રસન્ન જીવન પ્રજ્ઞાને આભારી છે. આહારાદિ સંજ્ઞાની સામે પ્રજ્ઞા લેવાની તે તપની ત્યાગની અને જિનભક્તિ આદિની હોય. આહારાદિની વૃત્તિ એ સંજ્ઞા. ત્યાગ-તપ આદિની વૃત્તિ એ પ્રજ્ઞા.

આ પ્રજ્ઞાની સાધના ચાર રીતે થાય, - (૧) પ્રીતિથી થાય, (૨) ભક્તિથી થાય, (૩) વચનથી થાય, અને (૪) અસંગ અનાસક્તિથી થાય.

પહેલે પગથિયે પ્રીતિ-ભક્તિથી પ્રજ્ઞાની સાધના થાય, ધર્મસાધના થાય.

પ્રીતિ અને ભક્તિ કોના તરફ ? એ સાધના તરફ સાધનાને કહેનારા -

કરાવનારા દેવ ગુરુ તરફ. ‘પ્રીતિ’ એટલે હૃદયનો અનહદ પ્રેમ, અનુરાગ, મમતા. ‘ભક્તિ’ એટલે પ્રેમની ઉપરાંત બહુમાન આદર પૂજ્યભાવ. શાસ્ત્રમાં પ્રીતિ-ભક્તિ સમજાવવા માટે પત્ની અને માતાનો દાખલો આપે છે.

### પ્રીતિ-ભક્તિમાં પત્ની-માતાનું દૃષ્ટાન્ત :-

નવજીવાન માણસ સુખી ઘરની સારી સુશીલ સદ્ગુણી રૂપાળી કન્યા પરણ્યો, તો એના પર એને કેટલો બધો અનહદ પ્રેમ રહે છે ? મનને થાય છે કે ‘સુંદર પાત્ર મળ્યું, સારી જીવનસાથી મળી, દિલને વિશ્રાંતિસ્થાન મળ્યું. એ શાન્તિ આપશે, સુખ આપશે...મારા પર બહુ મમતાવાળી...’ એમ એના પર હૈયે પ્રેમ ઉભરાય છે. પછી એનાં કાર્ય પ્રેમથી હોંશે હોંશે કરે છે. વલી જો માતા પર પણ અથાગ રાગ છે, તો એને ઉપકારી પૂજ્ય વહાલસોયી માની એ માતા ઉપર બહુમાનભરી પ્રીતિ રહે છે. એ ‘ભક્તિ’ છે. ભક્તિથી માતાનાં કામ અને માતાની સેવા પત્ની કરતાં પણ વિશેષ આદરથી કરે છે, સવાયી ચીજ વસ્તુથી કરે છે. સવાર પડે કે માતાના પગમાં માથું ઢાળે છે. બહાર જતાં માતાની આજ્ઞા લઈને નીકળે છે. બજારમાંથી ચીજ વસ્તુ કપડું વગેરે લાવે એ પત્ની કરતાં સવાયું લાવે છે; પત્નીનું ય સાચવે સારું, પણ વાત-વાતમાં પત્નીના કરતાં માતાનું સવાયું સાચવે આ ભક્તિ છે.

બસ, ધર્મક્રિયા પ્રત્યે તથા દેવ અને ગુરુ પ્રત્યે હૈયે એવી પ્રીતિ-ભક્તિ ઊછળે અને એમનાં કામ થાય, એમની સેવા-આરાધના થાય, એ પ્રીતિયોગ, ભક્તિયોગ છે. ધર્મસાધના હૈયાના શુદ્ધ પ્રેમથી થાય, ઉપરાંત ભક્તિથી થાય, એ પ્રીતિયોગ-ભક્તિયોગ છે. મનને એમ થાય કે ‘શી વાત મારી ધર્મસાધના !’ હાથમાં નવકારવાળી લીધી ત્યાં હૃદયમાં એ ગણવા પર ‘શી વાત ! આવી સુંદર તારણહાર સાધના મારા હાથમાં આવી ?’ એમ પ્રીતિ-ભક્તિના જીવાળ ચડે. એકેક પારા પરનો જાપ કરતાં કરતાં જીવન ધન્ય લાગે, દિલની બહુ ભક્તિ-બહુમાનભરી હોંશથી થાય, એમ દેવદર્શન-પૂજાદિ આરાધના થાય એ પણ પ્રીતિ-ભક્તિભર્યા દિલથી થાય. પ્રીતિના જીવાળ ચડે, ભક્તિની ભરતી ચડે.

### દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર પ્રીતિ-ભક્તિ ખરેખરી ક્યારે ? તુચ્છ લાલચમાં નહિ :-

અહીં એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે દેવ ગુરુ અને ધર્મ ઉપર જે પ્રીતિ અને ભક્તિથી પ્રેરાયા સાધના કરવાની છે, તે સોદારૂપે નહિ. ‘ધર્મસાધના ધર્મઆચાર સેવું તો સારો પૌદ્ગલિક લાભ મળે, બહાર નામના થાય, ગુરુને અને બીજાને વહાલો લાગું, સારો લાગું.’ આવા કોઈ ઉદ્દેશથી દેવ-ગુરુ-ધર્મસેવન પર પ્રેમ થાય, ભક્તિ ઉભરાય, એ ખરેખરી પ્રીતિ-ભક્તિ નથી. એ તો વસ્તુતઃ પૌદ્ગલિક વસ્તુ

ઉપરની પ્રીતિ-ભક્તિ છે; દેવ ગુરુ-ધર્મને તો ત્યાં માત્ર વટાવવા માટે પકડ્યા છે; પેલા લાભના માત્ર એક સાધન તરીકે એમના પર પ્રીતિ ભક્તિ ધરી છે. તો જેવી રીતે કોઈ ઓફિસર પાસેથી કોઈ પરમિટ વગેરેનું કામ કઢાવી લેવું હોય એટલા માટે એના પર પ્રીતિ ધરે, અને લાંચ રુશવત વગેરેથી એની ભક્તિ કરે, એ કાંઈ ઓફિસર પર ખરેખરી નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ-ભક્તિ નથી. એવી રીતે અહીં પણ પૌદ્ગલિક લાલચથી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર ખરેખરી પ્રીતિ-ભક્તિ નથી. એ તો નિઃસ્વાર્થભાવે થાય ત્યારે સાચી પ્રીતિ-ભક્તિ કરી ગણાય.

મનને એમ થાય કે, ‘અહો ! આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ મારા કેવા મહાન ઉપકારી છે કે એમના પ્રભાવે હું આટલા ઊંચા માનવભવના થાળા સુધી આવી પહોંચ્યો ! અને ઉત્તમ ધર્મશાસન પામ્યો ! વળી એ કેવા મહા ગુણિયલ ! કે ગુણ પામવા માટેનું મને એ મહાન આલંબન મળ્યું ! ગુણ અને ઉપકારની દૃષ્ટિએ જગતમાં એમનો જોટો ન મળે. આત્મોત્થાન માટે આમના જેવું કોઈ આલંબન ન મળે.’ આમ વિચારીને એમના ઉપર દિલ ઓવારી જાય, તથા એમની પ્રત્યે ભારે અનન્ય પૂજ્યભાવ ઊભો થાય, તો એમના પર સાચી પ્રીતિ-ભક્તિ જાગી કહેવાય. ત્યારે,

**લાલચવશ તુચ્છ વસ્તુથી દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મૂલ્ય આંકવું એ મૂર્ખતા છે :-**

પૌદ્ગલિક સુખ સગવડ કે માન સન્માન તો તુચ્છ વસ્તુ છે, ક્ષણિક છે. એના આધારે દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મૂલ્યાંકન કરવું, એ મૂર્ખતા છે. કોઈ ભિખારી માણસ ચક્રવર્તીની સેવામાં લાગી જાય અને ચક્રવર્તી પાસેથી એને અનન્ય ભોજન મળે કે એના ચાર અમલદારો એને સારો કહે, એટલા માત્રથી જો એ ચક્રવર્તીનું મહત્ત્વ આંકે કે ‘ચક્રવર્તી બહુ સારો, મને સારું ભોજન અપાવ્યું...’ તો શું એ મૂર્ખ નથી ? સેવા મોટા સમ્રાટ ચક્રવર્તીની અને ફળમાં સારું ભોજન ? શું એ ચક્રવર્તીનું મહત્ત્વ છે ? એમ ધર્મચક્રવર્તી જે દેવાધિદેવ, અને ધર્મમૂર્તિ જે ગુરુ, એમની સેવાથી તુચ્છ દુન્યવી લાભ મળે એ શું એમનું મહત્ત્વ છે ? એનાથી રીઝવું અને સંતોષ માનવો, એ તો મૂર્ખતા છે. બુદ્ધિ-અક્કલ-હોશિયારી તો ત્યાં કે જ્યાં દેવ ગુરુની મહત્તા અંકાય તે ભાવી અનંત કાળને ઉજ્જવળ કરનારાં આત્મહિતના દાતાર તરીકે અંકાય.

**ગુણ અને ઉપકારની લુબ્ધતાએ શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ આવે :-**

વળી મનને એમ સચોટ લાગે કે ‘જીવનમાં ખરેખરો પ્રેમ અને ભક્તિ ધરવા જેવી હોય તો તે પરમ ગુણિયલ અને પરમ ઉપકારી ઉપર જ ધરવા યોગ્ય છે. એમ ગુણ અને ઉપકારની લુબ્ધતાએ એમના પર પ્રેમ ઉભરાય. ભક્તિ ઉભરાય,

સાચી દિલની પ્રીતિ-ભક્તિ ઉભરાય, એ સાચી પ્રીતિ-ભક્તિ કહેવાય, શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ કહેવાય. એવી શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ દ્વારા દેવ-ગુરુ-ધર્મની નાની કે મોટી ઉપાસના થાય એ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન છે, ભક્તિ-અનુષ્ઠાન છે. આ પ્રાથમિક ધર્મયોગ છે. આ ઉપરથી સમજાશે કે ધર્મયોગમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે પણ દુન્યવી સ્વાર્થ માયા વોસિરાવી દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ-ભક્તિ હૈયામાં ઉછળતી કરવી પડે; અને એથી જ પ્રેરાયા કોઈ સુકૃત કે ધર્મસાધના થાય.

**હાથી વગેરેનાં પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન :-**

શાલિભદ્ર, કુમારપાળ, મેઘકુમાર વગેરેએ પૂર્વ ભવે આવું પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન કરેલું, તેથી એના પ્રતાપે એ અહીં મહાન આરાધક બની ગયા. હાથીએ સસલાની દયા કરી, તે શું સમજીને કરી ? ત્યાં ટોળે મળેલા પશુઓમાં શાબાશી લેવા નહિ, કે કોઈ પુણ્યનો લોચો લેવા માટે નહિ; પરંતુ દયાધર્મના પ્રેમથી દયા કરી. માટે એ ઊંચો મેઘકુમારનો અવતાર પામ્યો !

ભરવાડના છોકરાએ સાધુ પર એક મહાત્મા તરીકેના ભાવથી પ્રીતિ-ભક્તિ કરી, ખાનપાન પર પ્રેમ છોડી દાન પર પ્રેમ કર્યો, ને દાન દીધું, તો એ જીવ એ દાનના પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનથી બીજા ભવે શાલિભદ્ર થયો !

પાપી લુંટારા બનેલા રખડતા રાજકુમારે સાધુથી પલ્ટો પામી દેવાધિદેવ અરિહંત પર શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ધર્યો. એમની પોતાનાં દ્રવ્યથી કરાતી પૂજા ઉપર પ્રીતિ - ભક્તિ ઉભરાવી, અને પાંચ કોડીના ફૂલથી પૂજા કરી, તો એ પછીના ભવે ૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ થયા ! અને ત્યાં અધિક પ્રીતિ-ભક્તિના સુકૃતોએ ગણધર બનવાનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું !

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૨૮, તા.૯-૪-૧૯૮૩

**૬૮ જીવન કેવું જીવશો ? : વચનાનુષ્ઠાન : રાજયોગ**

(લેખાંક-૩)

ગત બે લેખાંકમાં એ જોયું કે આહારાદિ સંજ્ઞાઓનાં જીવનમાં ચિંતા-સંતાપ-પાપબુદ્ધિ વગેરે છે, એનાથી બચવા ત્યાગ-સંયમ-તપ વગેરેની પ્રજ્ઞાનું જીવન જીવવું જોઈએ. એ માટેના શુભ અનુષ્ઠાન દેવાધિદેવ સદ્ગુરુ તથા અનુષ્ઠાન પ્રત્યેની આંતર પ્રીતિ-ભક્તિથી થાય. આ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન અને ભક્તિ-અનુષ્ઠાનની ઉપરની કક્ષાનાં વચનાનુષ્ઠાનનો હવે વિચાર કરીએ.

કોઈપણ દુન્યવી પદાર્થ કે માન-સન્માનની તદ્દન આશંસા વિના શુદ્ધ આત્મહિતાર્થે આ પ્રીતિ ભક્તિ અનુષ્ઠાન બહુ અને બહુવાર કરતાં કરતાં એવું સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે પછી એના આધારે પોતાની સાધના અંગેની બધી ખોડખાંપણ દૂર કરી, ધર્મસાધના બરાબર શાસ્ત્રે કહેલ વિધિ મુજબ થાય; આને વચનાનુષ્ઠાન કહે છે. આમાં જિનાજ્ઞાપાલન પર ભારે મદાર હોય. પ્રમાદ ટાળીને સર્વજ્ઞનાં શાસ્ત્ર જેવી રીતે જે જે સાધના કરવાની કહે છે, તે તે રીતે જ તે તે સાધના કરાય, એ વચનાનુષ્ઠાન છે. એ રીતમાં શું શું આવે ? સાધનાનો યોગ્ય કાળ, સાધનાને યોગ્ય મુદ્રા, આસન, સાધનાનાં સાધન-ઉપકરણ નિમિત્ત વગેરે બધું બરાબર શાસ્ત્રે કહ્યા મુજબ મેળવવા-સાચવવાનું આવે. એકમાં ય જરા પણ ખોડખાંપણ નહિ, એટલે લેશ પણ પ્રમાદે ય નહિ, એવી વિશુદ્ધ અણીશુદ્ધ સાધના એ વચનાનુષ્ઠાન.

**વચનાનુષ્ઠાનની-સાધના કોણ કરી શકે ? અને એ કેવી હોય ?**

જવલંત પ્રીતિ-ભક્તિનાં અનુષ્ઠાન શક્ય એટલો પ્રમાદ અવિધિ-અતિચાર, બિનકાળજી-બિનજાગૃતિ વગેરે ટાળીને ભારે વીર્યોલ્લાસ સાથે ખૂબ ખૂબ આરાધવામાં હોંશિલા અને દત્તચિત્ત હોય, એનો સતત અને સાદર ભારે અભ્યાસ રાખ્યો હોય, એવા પવિત્ર ગુણસમૃદ્ધ મહાત્માઓ જ વચનાનુષ્ઠાનના આરાધક બની શકે. જિનકલ્પી, પરિમાધારી, એકાકી વિહારી મહર્ષિઓ આ વચનયોગ સાધે છે. સવારે બે પહોર સ્વાધ્યાય-ધ્યાન પછી જ મધ્યાહ્ને આહાર-નિહાર-વિહાર માટે નીકળે. એમાં ય ગોચરીએ જતાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના વિશિષ્ટ કડક નિયમ-અભિગ્રહ ધારીને જાય; એના અનુસારે જ ભિક્ષા લેવાની. એમાંય ગોચરી અંગેના સૂક્ષ્મ પણ દોષ નહિ લાગવા દેવાના. દિવસો કે મહિનાઓ સુધી નિર્દોષ અને અભિગ્રહાનુસાર ભિક્ષા ન મળે તોય ભૂખ્યા રહી તપોવૃદ્ધિ માને, પણ દોષિત કે અભિગ્રહોલ્લંઘનથી પ્રાપ્ત આહાર-પાણીની ઈચ્છા ય ન કરે. ‘નિહાર’ અર્થાત્ મલોત્સર્ગ માટે જાય. ત્યાં પણ તદ્દન નિર્જીવ જગા સ્થંડિલ શોધે. લોકના આલોક-સંપાત (દ્વિષ્ટિ-ગમનાગમન) વગેરે દોષો વિનાની શોધે છે. વિહાર દિવસના ત્રીજા પહોરમાં જ કરે. ચોથા પહોરમાં પાછા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં લાગી જાય. રાત્રી પણ એવા સ્વાધ્યાય-ધ્યાનથી વીતાવે કે એ સ્વાધ્યાયના ચોક્કસ પ્રમાણથી સમય કેટલો વીત્યો હોય એનો પણ ખ્યાલ રહે. એમાં કોઈ દેવતા ઠગવા આવે અને રાતમાં જ પ્રભાત અજવાળું દેખાડી દે છતાં આ વચનાનુષ્ઠાન યોગવાળા મહાત્મા જરાય ઠગાય નહિ. એ તો બરાબર સાવધાન હોય, જાણતા હોય કે આટલો સ્વાધ્યાય થયો એમાં આટલી

રાત્રિ ગઈ, હજી રાત્રિ આટલી બાકી છે. તેથી પોતાની સાધનામાં સ્થિર રહે, ચલિત ન થાય.

આવી જાગૃતિવાળો યોગ એ ઊંચો રાજયોગ છે. પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન એ પણ યોગ છે, રાજયોગ છે, પણ આ વચનાનુષ્ઠાનથી નીચેની કક્ષાનો.

મોક્ષની સાથે આત્માને યોજી આપવામાં સાધનભૂત હોય તેનું નામ ‘યોગ,’ ‘રાજયોગ’. એમ તો કહેવાતા યોગીઓ જમીનમાં દટાઈ સમાધિ લે છે, પણ એ ‘હઠયોગ’ છે, રાજયોગ નહિ. રાજયોગ છે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનાં પ્રીતિ-ભક્તિ-આદિ અનુષ્ઠાન; મન પર હઠ યાને બળ વાપરીને આસન-પ્રાણાયામનાં નિયમનો અભ્યાસ કરાય એ હઠયોગ છે. હઠ કરીને એનો સમય અને સ્થિરતા વધારતાં વધારતાં ‘સમાધિ’ સુધી પહોંચી શકાય. આ સમાધિમાં શ્વાસ તદ્દન રોકી દેવામાં આવે છે, પણ તે બાહ્ય હોં. સૂક્ષ્મ શ્વાસોચ્છવાસ તો ચાલુ જ હોય છે. એ અટકી શકે નહિ; કેમકે જીવનો એ પ્રાણ છે. ઈલેક્ટ્રીકના સળગતા ગોળામાં અગ્નિકાય જીવને અને પાણીમાં રહેલી માછલી કે પર્વતનાં પત્થરના ઊંડાણમાં રહેલા પૃથ્વીકાય જીવને પણ આ પ્રાણભૂત શ્વાસ ચાલુ હોય છે, એટલે જમીનમાં દટાયેલ હઠયોગીઓનું સમાધિમાં પણ એ ચાલુ હોય, અટકે નહિ. અહીં પૂછો,

પ્ર.- તેમ છતાં એમને બાહ્ય શ્વાસોચ્છવાસ વિના કેમ ચાલે ?

ઉ.- અભ્યાસથી આપણે ન ધારીએ એવું પણ કાર્ય સાધ્ય છે. બોલો મોટી તગડી ભેંસને ઊંચકીને એકલો માણસ નીચેથી ત્રીજે માળ અગાસી પર ચડાવી શકે ? ધારણા બહારની આ વસ્તુ લાગે છે ને ? પણ જુઓ, - રાજાનાં પહેલવાનોને હંફાવવા રાણીએ ખાનગીમાં હમણાં જન્મેલ વાછડીને બોચી પર લઈ દિવસમાં ત્રણવાર નીચેથી દાદર ચડીને અગાસી પર ચડાવી. વાછડી વધતી વધતી મોટી ભેંસ થઈ ત્યાં સુધી રોજ ને રોજ રાણીએ એમ કર્યે રાખ્યું. પછી એ અભ્યાસ વિનાના પહેલવાનો આગળ ભેંસ મૂકી અગાસી પર ચડાવી દેવા કહ્યું. એ ન ચડાવી શક્યા, ને રાણીએ બોચી પર લઈ ભેંસ ઉપર ચડાવી દીધી.

હઠયોગ આ ભેંસ ચડાવવા જેવી અભ્યાસની ચીજ છે. આ પ્રમાને આસન-પ્રાણાયામમાં આગળ અભ્યાસ વધતાં જમીનની અંદર દટાઈને સમાધિ દિવસો સુધી રાખી શકાય છે. પરંતુ એ રાજયોગ નહિ; કેમકે એનાથી અંતરાત્માના કામ-ક્રોધ-લોભ-રાગ-દ્વેષ-મત્સર વગેરે દોષોનું વિલીનીકરણ ન થાય. એ કરવા માટે તો એના પ્રતિપક્ષી બ્રહ્મચર્ય-સંયમ, ક્ષમા-નિસ્પૃહતા, વૈરાગ્ય-ઉપશમ-શાસ્ત્રબોધ...વગેરે ગુણોનો અભ્યાસ જોઈએ, ગુણોના પોષક દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તપની સતત અને



દીર્ઘ કાળ સાધનાનો અભ્યાસ જોઈએ. માટે જ એ દર્શન આદિ અને એની સાધનાઓ એ ખરેખરો યોગ છે; મોક્ષ સાથે યોજી આપનારો યોગ છે, રાજયોગ છે. એટલા જ માટે માનવકાળનો ઉત્તમ સદુપયોગ આ રાજયોગની સાધનામાં છે.

**હઠયોગ-રાજયોગનો ફરક :-**

રાણીએ ભેંસ ઊંચકીને ત્રણ માળ ચડાવી દીધી એ તો કાયાના શ્રમનો અભ્યાસ છે. એમાં મન કે આત્માના કોઈ દોષ-નિવારણ કે ગુણ-ઘડતરનો અભ્યાસ નથી. એમ સમાધિના હઠયોગમાં પણ આવો કોઈ અભ્યાસ નથી, કિન્તુ એ તો શ્વાસ રુંધનનો અભ્યાસ છે. ત્યારે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપના અભ્યાસમાં તો મૂઢતા-અજ્ઞાન-રાગાદિ અને આહારસંજ્ઞાદિ દોષોના નિરાકરણનો અને સમ્યગ્દર્શન તથા અહિંસા ક્ષમાદિ ગુણ-ઘડતરનો અભ્યાસ છે. માટે એ રાજયોગ છે. યોગોનો રાજ તે ‘રાજયોગ.’

**રાજયોગ ખરો યોગ કેમ ? :-**

રાજયોગમાં મનના અને આત્માના રાગાદિ દોષોના નિરાકરણનો અભ્યાસ થાય છે, તેથી એ ક્રમે કરીને વીતરાગતા તરફ લઈ જાય છે; અને અંતે મોક્ષ સાથે યોજી આપે છે. માટે એને ખરો ‘યોગ’ કહેવાય, યોગોનો રાજ ‘રાજયોગ’ કહેવાય. એમાં અભ્યાસ જ એ જાતનો છે કે જેથી મનનું અને આત્માનું સદ્વિચાર-બળ-સત્ત્વ સદ્ગુણિ વધતા જાય છે, અને ગમે તેવા પ્રલોભન કે આપત્તિમાં મન ચંચળ બન્યા વિના સમ્યગ્દષ્ટિ, ક્ષમાનિસ્પૃહતાદિ, વિવિધ તપ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરેમાં સ્થિર રહે છે. આ વચનાનુષ્ઠાનથી શક્ય બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩૦, તા. ૧૬-૪-૧૯૮૩

## ૬૯ જીવન કેવું જીવશો ? : (૪) અસંગાનુષ્ઠાન

(લેખાંક-૪)

ગત લેખોમાં વિચાર્યું કે માનવજીવન સંજ્ઞાઓનું નહિ પણ પ્રજ્ઞાઓનું જીવવા જેવું છે. આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-આરામી-કષાયોની લત એ સંજ્ઞાઓ છે. ત્યાગ-તપ-સંયમ-સ્વાધ્યાય-ઉપશમની લગન એ પ્રજ્ઞા છે. પ્રજ્ઞાનાં અનુષ્ઠાન પ્રીતિ-ભક્તિથી થાય, એમાં આગળ વધતાં બરાબર શાસ્ત્રવચનોના અનુસારે થાય. એમ પ્રીતિઅનુષ્ઠાન, ભક્તિઅનુષ્ઠાન, વચનાનુષ્ઠાન એ ત્રણની વિચારણા કરી, હવે ચોથા અસંગ અનુષ્ઠાનનો વિચાર કરીએ.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૧૮૯

વચનાનુષ્ઠાનનો અભ્યાસ પણ એક મહાન રાજયોગનો અભ્યાસ છે. એમાં કઠોર તપ-સંયમ-સ્વાધ્યાયની તન્મય ધુન લાગે છે. બરાબર, સર્વજ્ઞ વચનનાં અનુસારે જ જ્ઞાન-ચારિત્રનાં યોગ સાધવા છે, તેથી ત્યાં બીજા-ત્રીજા કોઈ વિક્ષેપ આકર્ષણ યા પ્રમાદને જગા જ નથી. સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલી વિધિએ જ આત્મહિતની સાધનામાં એકાકારતા છે. તેથી અભ્યાસ વધતાં વધતાં એવી સ્થિતિ આવી જાય છે કે જ્યાં પછી પોતાની કાયા સુદ્ધાનાં આકર્ષણ-મમત્વ-આસંગ છુટી જાય છે ! યાવત્ જે સાધના કરે છે એ પણ એટલી બધી સહજભાવની થઈ જાય છે કે એનાં ય હવે આકર્ષણ-આતુરતા-આસંગ કરવાનાં છુટી જાય છે. સૂર્ય જેમ સહજભાવે પ્રકાશ કરે છે, ચંદન જેમ સહજભાવે ગંધ રેલાવે છે, એમ અહીં વચનાનુષ્ઠાનના પ્રખર અભ્યાસથી પરાકાષ્ટાએ અનુષ્ઠાન-સાધનાનાં પણ આકર્ષણ-આતુરતા-આસંગ છુટી જઈ, એ સહજભાવની બની જાય છે. આને અનાસંગયોગ કહે છે, અસંગાનુષ્ઠાન કહે છે.

**ચંદન ગંધ-ન્યાયે સહજ સાધના :-**

દા.ત. ‘જ્ઞાની કહે છે માટે ક્ષમા રાખો,’ એમ નહિ. કિન્તુ બહુ અભ્યાસથી આત્મા જ ક્ષમામય બની જાય, અને ચંદન ગંધ ન્યાયથી એટલે કે જેમ ચંદનના અણુએ અણુએ ગંધ-સુવાસ, એમ આના આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે ક્ષમા વ્યાપ્ત બની જાય છે. આને અસંગ દશા, ક્ષમાનું અસંગાનુષ્ઠાન, ક્ષમાનો અનાસંગયોગ કહેવાય. ત્યાં અક્ષમા કલ્પનામાં ય ન આવે. ગમે તેવા ભયંકર ઉપસર્ગોમાં ય એક રુંવાડું પણ દ્વેષ-ઉકળાટવાળું બને નહિ.

**પ્રીતિ-ભક્તિ-અનુષ્ઠાન પછી તરત અસંગાનુષ્ઠાન કેમ નહિ ? :-**

વિચારજો, સહજભાવે આવું દિલ ક્યારે બને ? દીર્ઘકાળ અભ્યાસ કર્યો હોય ત્યારે ને ? અહીં વિશેષતા આ મૂકી, પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન પછી અસંગાનુષ્ઠાન ન કહ્યું, કિન્તુ વચનાનુષ્ઠાન પછી એને સ્થાન આપ્યું. કેમ એમ ? શું પ્રીતિ-અનુષ્ઠાનના બહુ અભ્યાસમાં તાકાત નથી વધી જતી ? વધી જાય છે. પણ એમાં પ્રીતિ-ભક્તિની પ્રબળતા થાય ત્યાં એ અનુષ્ઠાનનો આસંગ રહે છે, આસક્તિ રહે છે; તેમજ વિધિ પર, અપ્રમાદ પર એવું જોર નથી હોતું, એટલે ત્યાં અસંગાનુષ્ઠાન કેવી રીતે લાધે ? ત્યારે વચનાનુષ્ઠાનમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનની આવી આવી આજ્ઞા છે માટે આ અનુષ્ઠાન આ રીતે જ આચરવાનું એવું માનસ બનાવવાથી અનુષ્ઠાનની ચોકસાઈ વ્યવસ્થિતતા અને સંપૂર્ણતા-અખંડતા પર લક્ષ વધુ રહે છે. એથી એ રીતે અભ્યાસ વધતાં અનુષ્ઠાન સહજભાવનું બનતું જાય છે. એકલી પ્રીતિ-ભક્તિથી આ શક્ય નથી.

૧૯૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

પહેલું વચનાનુષ્ઠાન કેમ નહિ ? : આર્તધ્યાન અહીં ક્યાં નડે ? :-

પ્ર.- તો પછી પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનનું શું કામ ? પ્રારંભે વચનાનુષ્ઠાનનો જ અભ્યાસ ન કરાય ?

ઉ.- વાર છે, વચનાનુષ્ઠાન એવું સહેલું નથી કે પ્રારંભે એ આદરી શકાય. વચનાનુષ્ઠાન માટે તો મનને પહેલાં આર્તધ્યાનથી મુક્ત કરવું પડે. આર્તધ્યાનની પીડા ચાલુ હોય ત્યાં પ્રબળ શુભ ધ્યાન ન આવી શકે, અને પ્રબળ શુભ ધ્યાન વિના વચનાનુષ્ઠાન આવવું મુશ્કેલ. વચનાનુષ્ઠાનમાં તો મનની તન્મયતા છે. એ, જો મનને આર્તધ્યાનની સતામણી ચાલુ હોય, તો કેવી રીતે બની શકે ? એટલે આર્તધ્યાન મિટાવવા માટે પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાન લાવવું પડે. પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનમાં જે સાધના કરાય છે, તે દુન્યવી લેશ પણ લાલસા વિના માત્ર દેવ ગુરુ અને અનુષ્ઠાનની શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિથી કરાય છે. આ પ્રીતિ-ભક્તિની એ તાકાત છે કે જેમ પ્રેમાળ સમર્પિત પત્નીને ‘આ મારા પતિએ કહેલી મેમાનો માટેની ઉમદા રસોઈ કરું છું એ ખ્યાલ હોવાથી રસોઈમાં લયલીનતા રહે છે, એ બીજા ત્રીજા વિચારને અટકાવી દે છે, એમ ‘આ મારા દેવાધિદેવે કહેલું અનુષ્ઠાન કરું છું’ એ ખ્યાલ હોવાથી એમાં લયલીનતા આવે છે; ને એ પ્રીતિ-ભક્તિ અને લયલીનતા એ વખતે આર્તધ્યાન કરાવનારી જડ પદાર્થોની પ્રીતિ-ભક્તિને યાને લગની-આસક્તિને અટકાવી દે છે, જડના રાગ-દ્વેષ ઉપર આર્તધ્યાન ઊભું થાય છે, ત્યારે દેવ-ગુરુ અને ધર્માનુષ્ઠાનની જવલંત પ્રીતિ-ભક્તિરાગ એ જડના રાગને દબાવી દે છે, એથી આર્તધ્યાન અટકે છે.

આમ પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનનો બહુ અભ્યાસ કરાયે જાય એથી એ પ્રીતિ-ભક્તિ પર આર્તધ્યાનની સતામણી ઓછી થતી આવે છે. એ ઘટતી જાય એટલે નિંદ્રા-વિકથા-આળસ્ય-બેકાળજી વગેરે પ્રમાદ પણ ઓછા થતાં જાય. એમ કરતાં કરતાં પ્રમાદ અને આર્તધ્યાન નહિવત્ બને એટલે વચનાનુષ્ઠાનના ધરની અણીશુદ્ધ સાધનાને અવકાશ મળે, અવસર મળે. માટે પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન ભક્તિ-અનુષ્ઠાન તો ખૂબ જ સાધવાં જોઈએ.

મુનિઓ શું કરે છે ? પહેલાં તો આ પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન ભક્તિ-અનુષ્ઠાનનું જ બહુ સેવન કરે છે. એમને અરિહંત પરમાત્મા તથા ગુરુ પર અનહદ રાગ-પ્રેમ-બહુમાન હોય છે; એવોજ મહાવ્રતો પર, સંયમ પર, સાધના પર અતિશય રાગ-આદર-બહુમાન હોય છે. એથી પ્રેરાયા એ સાધના કરે એ ઊંચા પ્રીતિ-અનુષ્ઠાન અને ભક્તિ-અનુષ્ઠાન બને છે. મુનિઓ સરાગ સંયમ આદરનારા કહેવાય છે, એનો આ જ અર્થ છે. પછી એમાં સમર્થ બન્યે વચનાનુષ્ઠાનને આદરે. એમાંય ખૂબ

અભ્યાસી થયા પછી વચનનેય યાદ ન કરવું પડે, અનુષ્ઠાન-સાધના સહજભાવે ચાલ્યા કરે એવું થઈ જાય; એટલે પછી અસંગાનુષ્ઠાન આવે. એમાં આ ક્રિયા મારે કલ્યાણકારી છે માટે એને સેવું,’ એવો કોઈ ભાવ નહિ, સહજભાવે સૂર્ય પ્રકાશ કરે, એમ જીવ અનુષ્ઠાન આરાધે. એ અસંગાનુષ્ઠાન અનાસંગયોગ કહેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩૧, તા. ૨૩-૪-૧૯૮૩

## ૭૦ શુભ ભાવથી શુભ કર્મબંધ ? કે કર્મક્ષય ?

(લેખાંક-૩)

માનવજન્મ કર્મના ભાર ઓછા કરવા માટે છે ભાર વધારવા માટે નહિ; અને કર્મક્ષય કરવાનું શુભ ભાવથી બને, અશુભ ભાવથી નહિ. માટે ધર્મ સાધતાં શુભ ભાવ ખૂબ જગાવો. ત્યારે આ નિયમ છે, તદ્દન સીધી સાદી વાત છે, કે જે ભાવથી કર્મ બંધાય, એનાથી વિપરીત ભાવ સેવો, તો કર્મ તુટે. ઠંડી ભેજવાળી હવાથી શરદી લાગે છે, તો ગરમ સૂકી હવાએ શરદી તુટે છે. એમ હિંસાના ભાવથી કર્મ બંધાય, તો દયા-અહિંસાના ભાવથી કર્મ તુટે, એમાં શી નવાઈ ? અવિનય-ઉદ્વેગ વગેરેમાં માનકષાય પોષાય છે, એથી કર્મબંધ થાય; તો પછી વિનય, નમ્રતા, એ એનાથી વિપરીત શુભ ભાવ હોઈ એના દ્વારા કર્મક્ષય થાય એ સહજ છે. આભ્યન્તર તપમાં વિનયને શાસ્ત્રે નિર્જરા તત્ત્વમાં મૂક્યો એ પણ સૂચવે છે કે વિનયના શુભ ભાવથી કર્મક્ષય થાય. ત્યારે એક સવાલ થાય, -

શુભાશુભ ભાવથી બંધ જ કેમ કહ્યો ? :-

પ્ર.- ‘જં જં સમયં જીવો...’ એ ‘ઉપદેશમાળા’ ની ગાથામાં તો શુભાશુભ ભાવથી શુભાશુભ કર્મ બંધાવાનું કહ્યું છે. એથી શુભ ભાવે શુભકર્મ બંધાવાની વાત આવી, પણ કર્મક્ષય થવાની વાત ક્યાં છે ?

ઉ.- વાત સાચી, કિન્તુ અહીં સમજવાનું છે કે આ જે શુભાશુભ ભાવથી એકલા બંધનું કહ્યું તે શુભાશુભ ભાવ એ શુભાશુભ મનોયોગની દૃષ્ટિએ લેવાનો છે; કેમકે મનોયોગ એક આશ્રવ તત્ત્વ છે. ઈન્દ્રિય-કષાય-અવ્રત-યોગ અને ક્રિયા એ પાંચ આશ્રવોમાં ‘યોગ’ યાને મન-વચન-કાયાનો વ્યાપાર એ પણ એક આશ્રવ તરીકે ગણાયો, ને આશ્રવથી કર્મ બંધાય, માટે શુભાશુભ કર્મ બંધાય, એ દૃષ્ટિએ એ ‘જં જં સમયં...’ વાળી ગાથામાં બંધની જ વાત કરી.

### તપથી કર્મક્ષયમાં ભાવનું બળ જરૂરી :-

બાકી વિચારવાનું તો એ છે કે આત્મામાં ભાવ તો બે જાતના જ ચાલવાના. -કાં મલિન ભાવ, કાં નિર્મળ ભાવ. ત્યારે જો નિર્મળભાવ-શુભભાવથી શુભ કર્મબંધ જ થતો હોય. અને કર્મક્ષય ન થતો હોય તો પછી કર્મક્ષય ક્યા ભાવે ? અને ભાવબળ વિના જો જંગી કર્મક્ષય ન થતો હોય, તો એકલા બાહ્ય તપથી પ્રતિકૂળ ભોગવી લેવામાત્ર દ્વારા તો કર્મ કેટલા તુટે ? પરિમિત; વળી સાથે શુભ ભાવ હોય એથી પુણ્યબંધ વધવાનો; ત્યારે લખલૂંટ કર્મક્ષય કેવી રીતે કરવાનો ? આત્મા પર અસંખ્ય જન્મોનાં પાપકર્મ લાગેલાં પડ્યા હોય છે, એ માત્ર ભોગવાઈને થોડાં જ પૂરા થાય ? માટે માનવું જોઈએ કે બાહ્ય તપ ઉપરાંત આભ્યન્તર તપના નિર્મળ વિશુદ્ધ ભાવથી જ વિપુલ કર્મક્ષય થાય. નવ તત્ત્વમાંના આઠમા નિર્જરા તત્ત્વમાં ગણાવેલ બાહ્ય તપ ઉપરાંત પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈયાવચ્ચ આદિ આભ્યન્તર તપમાં નિર્મળ ભાવ ભરપૂર રહે છે, એથી વિપુલ કર્મક્ષય થાય એમાં નવાઈ નથી.

### ભાવથી કર્મક્ષય થવાની સાબિતી :-

જીવની અધ્યવસાય-ધારા બે જાતની, - એક પડતી અને બીજી ચડતી. પડતીમાં મલીન ભાવ થાય, એને સંકલેશ કહે છે, ત્યારે ચડતીમાં નિર્મળ ભાવ જાગે, એને વિશુદ્ધિ કહે છે. વિશુદ્ધિના ભાવ વિના કર્મને માત્ર ભોગવવાથી જ કર્મક્ષય થતો હોય, તો તો સમસ્ત કર્મક્ષય સુધી પહોંચાય જ કેમ ? કારણ આ, કે તમારા મનમાં આટલું જ બેઠું છે કે ભાવથી કર્મબંધ થાય, કર્મક્ષય નહિ. હવે જીવને ભાવ તો કોઈ ને કોઈ હોય જ, ચાહ્ય મલિન કે નિર્મળ એમાં જીવની લેશ્યા સુધરતાં એ નિર્મળ ભાવમાં ચડ્યો ત્યાં તમારા હિસાબે માત્ર શુભકર્મના બંધ જ કચે જવાનો: હવે એને માત્ર ભોગવી ભોગવીને ખપાવવાનું તો ક્યારેય પૂરું થાય ? કેટલા ભવ એ માટે કરવા પડે ? એટલા ભવોમાં ય પાછા નવાં નવાં કર્મ તો ઢગલો વધ્યે જવાના. વળી જુના શુભ-અશુભ કર્મોના તો આત્મા પર ઢગ પડ્યા છે; એનોય માત્ર ભોગવી ભોગવીને ક્ષય થઈ થઈને કેટલો થાય ?

ભાવ તો નાજુક વસ્તુ છે. તે સહેજ સહેજમાં સારામાંથી નરસો અને નરસામાંથી સારો ભાવ આવી જાય છે. નરસામાં ય કેટલી જાત ? દા.ત. કોધના ભાવમાંથી માયાના ભાવમાં; એમાંથી વળી ઈર્ષ્યાના કે લોભના ભાવમાં, યા હર્ષના કે ખેદના ભાવમાં પડવાનું થાય છે. આમ નરસા ભાવોના પ્રવાહથી સમયે સમયે લખલૂંટ કર્મબંધ તો થયા જ કરવાનો. એ બધાં કર્મોનો માત્ર ભોગવી-ભોગવીને ક્ષય શે થાય ? અને એમ જો ભોગવવા રહે, તો એમાં તો ભવના ભવ

નીકળે. એટલામાં તો પાછા કેટલાય નવા કર્મઢગ વધી ગયા ! તાત્પર્ય, માત્ર ભોગવવાથી જ કર્મ ખપતા હોય, તો તો સમસ્ત કર્મનો ક્ષય થવો અસંભવિત; તેથી કદીય મોક્ષ જેવી અવસ્થા જ ન આવે.

માટે આ માનવું જ જોઈએ કે 'જેમ શુભ ભાવથી શુભ કર્મ બંધાય છે, એમ કર્મક્ષય પણ ભાવથી થાય જ છે' એટલે તો કર્મે દીધી વેદનામાં વેદીને કર્મ ખપાવવા ઉપરાંત એ વેદનાના સમુદ્ઘાતમાં યાને આવેગના તીવ્ર ભાવમાં બીજા કેટલાય કર્મનો નાશ થાય છે. તેમજ જો એની સાથે નિર્મળ ભાવ ચાલુ હોય તો વળી ઢગલાબંધ કર્મોનો નિકાલ થતો રહે છે. માટે તો કહેવાય છે કે,

'અજ્ઞાની કોડો વરસે કર્મ ખપાવે જેહ; જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં કર્મ ખપાવે તેહ.'

શાથી ? એટલા જ માટે કે જ્ઞાનીના ઊંચા નિર્મળ ભાવમાં આ તાકાત છે કે એ લખલૂંટ કર્મક્ષય કરી નાખે. એમ કરતાં કરતાં એક ભવ એવો આવી લાગે છે કે જ્યાંના અપૂર્વ નિર્મળ ભાવમાં નવાં કર્મ બાંધવાનો થોડાં અને જુનાં ખપાવવાના અપરંપાર ચાલુ. એમ કરતાં કરતાં સમસ્ત ઘાતી કર્મોના ક્ષયે કેવળજ્ઞાન ! અને પછી સમસ્ત અઘાતી કર્મોના ક્ષયથી મોક્ષ નીપજે છે. નિર્મળ ભાવથી કર્મક્ષય પણ થતો હોય તો જ આ બની શકે.'

સારાંશ, શુભ ભાવથી જેમ શુભ કર્મ બંધાય, તેમ પુષ્કળ પૂર્વપાપ-કર્મોનો ક્ષય પણ થાય.

એટલે જ ભાવ નિર્મળ કરવામાં ૩ લાભ;

૧. અશુભ કર્મબંધની અટકાયત.

૨. શુભ કર્મનું ઉપાર્જન અને

૩. પૂર્વે બાંધેલા પાપકર્મોનો ક્ષય.

શુભ ભાવના આ ત્રણ કાર્ય થવામાં કારણભૂત એમાં રહેલા ત્રણ અંશ છે.

૧. સંવરઅંશથી નવાં અશુભ કર્મોની અટકાયત

૨. શુભ આશ્રવઅંશથી નવાં શુભ કર્મોનો બંધ,

૩. નિર્જરાઅંશથી જુનાં પાપકર્મોનો ધ્વંસ થાય.

## ૭૧) પવિત્ર સ્થિર મનનું અનુપમ સાધન : અરૂપી-નિર્વિકાર સ્વરૂપની મમતા

(લેખાંક-૧)

મનની પવિત્રતા અને સ્થિરતા કેળવવા આ મહાન ચાવી સર કરવા જેવી છે કે આત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપનો અનહદ રાગ અને તીવ્ર ભૂખ ઊભી કરવી.

આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શું ? અરૂપિતા અને નિર્વિકારતા. હવે જુઓ કે એનો અનહદ રાગ કેમ ઊભો થાય ? એટલા જ માટે કે (૧) રૂપી દેહ, રૂપી ઈન્દ્રિયો, અને એને અનુકૂળ રૂપી પૌદ્ગલિક ચીજોમાં ચિંતા-સંતાપ-દુઃખાનિ વગેરે આપદાઓ છે, અને એ રૂપીમાં સરવાળે મીંડુ છે. તો એ રૂપીના રાગ કરતાં પોતાના અરૂપી આત્માનો રાગ શો ખોટો ? એમ, (૨) રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-લોભ-મદ-ઈર્ષ્યા વગેરે તો આત્માના વિકારો છે, રોગ છે, ભવમાં ભટકાવનારા છે. એમાં તણાવા કરતાં આત્માનું નિર્વિકાર સ્વરૂપમાં ખેંચાવું શું ખોટું ? પોતાના નિર્વિકાર આત્માનો રાગ શો ખોટો ? આમ અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપ પર ભારે રાગ મમત્વ થાય, પછી એની ભૂખ ઊભી કરાય.

આને દિલમાં ખૂબ મમરાવાય, તો એ એક એવી ચાવી સર થાય કે પછી મનને અપવિત્ર બનાવનારા લોટબંધ (જથ્થાબંધ) દોષો સામે ટક્કર ઝીલાય. મહાપુરુષોએ મહાપ્રલોભનના પ્રસંગમાં શું, કે વિચિત્ર સંયોગોમાં યા મહા ઉપદ્રવોના પ્રસંગમાં શું, મન ન બગાડ્યું; એ શાના બળ પર ? આત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપના અતિ રાગ અને એ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ભૂખના બળ ઉપર.

**વજ્રસ્વામીની અરૂપી સ્વરૂપ પર મમતા કેવી !**

વજ્રસ્વામી વિચરતા વિચરતા એક એવા નગરમાં પહોંચ્યા કે જ્યાં એક કોડપતિ શેઠની કન્યા રુક્મિણીએ નક્કી કર્યું હતું કે પરણું તો વજ્રસ્વામીને જ પરણું, બીજાને નહિ !’ આમ નિર્ણય કરવાનું કારણ એ બનેલું કે સાધ્વીઓએ વજ્રસ્વામીજીના રૂપની ખૂબ પ્રશંસા કરેલી. આ છોકરી બિચારી ભોળી, તે એને ખબર નહિ કે આ તો ત્યાગી સાધુ મહારાજ હોઈ લગ્ન કરે નહિ.’ તેથી એમને પરણવાનો નિર્ધાર કર્યો. હવે વજ્રસ્વામી મહારાજ ત્યાં પધાર્યા એટલે છોકરીના બાપે એમને એક કોડ રૂપિયાના ધન સાથે રૂપાળી છોકરી સ્વીકારવા પ્રાર્થના કરી.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૧૯૫

કેવું પ્રલોભન આવ્યું ? યુવાન વય છે, રૂપવતી યુવતી મળે છે, સાથે મોટી કોડ જેવી રકમ મળે છે. પરંતુ (૧) સ્વાત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપના ભૂખ્યા એ પૌદ્ગલિક રૂપમાં શાના ખેંચાય ? અને (૨) એ કામરાગ-અર્થરાગનો વિકાર શું કામ વહોરે ? એમણે તો એવો ઉપદેશ કર્યો કે રુક્મિણી ચારિત્ર માર્ગે વળી ગઈ.

**મંત્રી કલ્પકનું તત્ત્વચિંતન :-**

રાજા પહેલા નંદનો કલ્પક મંત્રી હતો. બાળપણથી સંસ્કાર સારા મળેલા, કેમકે પિતા બ્રાહ્મણ છતાં જૈન મુનિઓના સંપર્કથી જૈનધર્મની શ્રદ્ધાવાલા બનેલા; તે દીકરાને ય ખાસ કરીને ધર્મના જ સંસ્કાર આપતા. વળી મુનિઓનો સમાગમ પણ સાધતા. એથી આત્મ-તત્ત્વનું અરૂપી નિર્વિકાર અને અનંત જ્ઞાનાદિમય સ્વરૂપ જે સમજવા મળેલું, એણે કલ્પકનું દિલ પકડી લીધું. કલ્પકને આત્માના આ અરૂપી નિર્વિકાર શુદ્ધ સ્વરૂપની એવી ભૂખ લાગેલી કે એને રૂપના અને વિકારના નાટક જેવા લગ્ન પણ કરવા નહોતા, તેમ મંત્રીપણું પણ જોઈતું નહોતું. ગૃહસ્થ જીવન પણ એ એવું કામ-લોભના ઉપશમભર્યું જીવતો કે ન તો એને ચામડાના રૂપ-સ્પર્શ ભોગવવાની કોઈ ખણજ, કે ન તો એને રૂપિયા ઘરભેગા કરવાનો કોઈ અભાખરો. પોતાના આત્માનાં અરૂપી નિર્વિકાર સ્વરૂપની માયા એવી લાગેલી કે કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે વિકારો પોષવાનું એને ગમતું નહિ.

**બ્રાહ્મણનો કન્યાદાનનો પેંતરો :-**

આમ છતાં એક બ્રાહ્મણના પેંતરાથી એને વચને બંધાવું પડ્યું. બન્યું એવું કે બ્રાહ્મણે પહેલાં તો કલ્પકની આગળ માગણી કરી કે મારી કન્યા તમે પરણો. પણ કલ્પકે ઘસીને ના પાડતાં એણે એવો પેંતરો રચ્યો કે કલ્પકના જવા આવવાના રસ્તામાં એક ખાડો ખોદાવી એમાં પોતાની કન્યા ઉતારી દીધી, પછી રસ્તા પર પોક મૂકતો બેઠો કે ‘હાય ! મારી કન્યા ખાડામાં પડી ગઈ છે ! તો કોઈ કાઢી આપે એનો બહુ ઉપકાર માનું.’ કલ્પક ત્યાંથી જતો હતો તે એને દયા આવી ગઈ. ઝટ ઊતર્યો ખાડામાં, અને કન્યાને બહાર લઈ આવ્યો.

અહીં પેલા બ્રાહ્મણે પોક મૂકેલી એમાં ધીમા સ્વરે સાથે ઉમેરેલું કે ‘તો એને હું કન્યા આપી દઉં.’ પરંતુ કલ્પકના દિલમાં માત્ર દયા કરવાના શબ્દ સાંભળતાં એકદમ જ દયાના કામમાં લાગી ગયો. તે પેલા પાછળના શબ્દ સાંભળેલા નહિ, નહિતર તો પહેલેથી જ ચોખવટ કરત કે ‘જો ભાઈ ! તારી કન્યા બહાર કાઢી આપું, પરંતુ પરણવાની શરત ન હોય તો !’ હવે કન્યા બહાર તો કાઢી, પણ બ્રાહ્મણ કલ્પકને ગળે પડ્યો કે ‘આ કન્યાને પરણી લે. હું તો બોલી ચૂકેલો છું,

૧૯૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

એટલે મારાથી ફરી જવાય નહિ. મારે તો કન્યા દેવી જ જોઈએ. વળી તું ના પાડે તો ય બીજાને દેવાય નહિ, કેમકે કન્યા એકવાર જ અપાય. તો એનો ખાડામાંથી ઉદ્ધાર કરનારને મેં દઈ દીધેલ છે તેથી બીજાને કેમ અપાય ?' બસ, આ કલ્પકને ફસાવું પડ્યું, અને પરણવું પડ્યું.

**રાજાનો મંત્રી બનવાનો પેંતરો :-**

ત્યારે નંદરાજાએ એને મંત્રીપદ લેવા આગ્રહ કરેલો પરંતુ આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપના ભૂખ્યા કલ્પકને એમાં વિકારોની મહાવેઠ લાગતી. તેથી એનો સ્વીકાર ન કર્યો. તો રાજાએ એવો પેંતરો રચ્યો કે કલ્પક જે ધોબીને કપડાં ધોવા આપતો, એ ધોબીને રાજાએ આજ્ઞા કરી કે 'તારે કલ્પકના કિંમતી કપડાં ધોવા આવે ત્યારે એને પાછા ન આપવા.'

ધોબીએ એમ કરવા કલ્પકનાં કપડાંને બહાના કાઢી કાઢીને બે વરસ સુધી કપડાં પાછા ન આપ્યા. કલ્પક શાંત સ્વભાવી કપડાની ઊઘરાણી કરે, પરંતુ પેલો બહાનું કાઢી ન આપે, તો આ ગુસ્સો ન કરે ! છતાં હવે બે વરસ થઈ ગયા ત્યારે સહેજ કડકાઈથી ઊઘરાણી કરતાં ધોબી રાજાની હુંફ પર જેમ તેમ બોલ્યો એટલે કલ્પકને આવેશ આવી ગયો અને આવેશમાં એવું એને મારી દીધું કે ધોબી મરી ગયો; એથી ધોબીની નાત ખળભળી ઊઠી, અને રાજા પાસે ફરીયાદ લઈ ગઈ.

રાજાને આટલું જ જોઈતું હતું; કલ્પકને ગમે તેમ કરી ગુનામાં લાવવો હતો. તે આવી ગયો ગુનામાં. બસ, રાજાએ કલ્પકને બોલાવી મંગાવ્યો.

અહીં કલ્પકને પોતાના હાથે આવેશમાં થઈ ગયેલ ધોબીની હત્યા માટે પારાવાર પસ્તાવો હતો, તેથી ગમે તે સજા વહોરી લેવાની તૈયારી સાથે રાજા પાસે ગયો. રાજાએ ધોબીઓને રવાના કર્યા, અને કલ્પકને કહ્યું, 'આવો ભયંકર ગુનો તેં કર્યો ?'

'હા, ગુનો થઈ ગયો છે. જે સજા કરવી હોય તે સ્વીકારી લેવા તૈયાર છું.'

રાજા કહે, 'બસ, તારે મંત્રીપદ સ્વીકારી લેવું. એ જ તને સજા છે.'

થયું ? કલ્પકે ગમે તે સજા વધાવી લેવાની તૈયારી બતાવી છે, એટલે વચનથી બંધાઈ ગયેલો છે; હવે ક્યાં છુટે ? આમ એને મંત્રી બનવું પડ્યું. આત્માના અરૂપીપણાની અને નિર્વિકાર દશાની મમતા ઘણી, તેથી જ લગ્ન અને મંત્રીપદ બંનેથી કલ્પક દૂર રહેલ છતાં કર્મસંજોગે બંનેય માથે આવી પડ્યાં. તો હવે એને નભાવે છે. પણ રસ તો પેલો આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો જ છે. લગની કેવી લાગી હશે ? જન્મ બ્રાહ્મણને ત્યાં, છતાં પણ પિતાનું સંસ્કરણ અને સાધુસમાગમ બંનેને કલ્પકે કેવા ઝીલ્યા હશે કે આટલી બધી નિસ્પૃહા !

**૭૨ (લેખાંક-૨)**

ગત લેખમાં એ જોયું કે આ મમતા કરવા માટે દુન્યવી રૂપી પદાર્થોની મમતા કરવામાં નીપજતી ચિંતાઓ સંતાપ વગેરે વિચારવી; તેમજ રાગાદિ વિકારોથી વધતા ભવભ્રમણ વિચારવા; તેમજ વજ્રસ્વામીના દષ્ટાન્ત ઉપરાંત મંત્રી કલ્પકનું દષ્ટાન્ત જોયું જેનો આગળ અધિકાર અહીં વિચારીએ.

**શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની મમતા નહિ તેથી અપાર તૃષ્ણા :-**

આજે તો જુઓ છો ને કે (૧) સારી રૂપાળી કન્યા પરણવા માણસ કેટકેટલા અભખરા કરે છે ! ત્યારે (૨) M.L.A. પાલમિન્ટના સભ્ય તરીકે ચૂંટાવા અને આગળ વધીને મુખ્યમંત્રી તરીકે ચૂંટાઈ આવવા કેટકેટલા પ્રપંચ થાય છે ? કેવી કેવી આત્મશ્લાઘા ગવાય અને ગવરાવાય છે ? જે કાળમાં આવડી મોટી ભૂખ, અભખરા, અને મથવાનું ચાલતું હોય તે કાળમાં નાની વસ્તુની લાલસાનું તો પૂછવું જ શું ? પૈસા માનપાન સત્તા વગેરેની કેટલી ભૂખ અને કેટલા અભખરા છે ? કેમ એમ ? કહો, પોતાના આત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપની કોઈ જ મમતા નથી, આકર્ષણ નથી, ભૂખ નથી.

કલ્પકને અનિચ્છાએ માથે આવી પડેલી મંત્રીપણાની જવાબદારી અદા કરવી પડી. પરંતુ એનો પ્રતાપ એવો પડ્યો કે બહારના રાજાઓને દબાયેલા રહેવું પડ્યું. આટલો બધો કલ્પકનો પ્રભાવ ! પરંતુ આ વિઘ્નસંતોષીઓ કે ઈર્ષ્યાળુ યા સત્તાના ભૂખ્યાઓ કેમ સહન કરી શકે ? એટલે કલ્પકને હલકો પાડવાની પેરવીઓ ચાલી. પરંતુ નંદરાજાને એના પર એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે કશું ધ્યાન પર લે નહિ.

**કલ્પક પર આરોપ :-**

ત્યારે એકવાર એવું બન્યું કે કલ્પકને પોતાને ત્યાંના કોઈ પ્રસંગ પર રાજાને સુંદર મુગટ વગેરે ભેટ કરવા માટે એ ઘડાવાનું ચાલ્યું. કલ્પકના ઘરે જ કારીગરો કામ કરતા. ઈર્ષ્યાળુઓએ આ તકનો લાભ લઈ. રાજાને એવું ભળાવ્યું કે 'હવે કલ્પકની આપને ઉઠાડી મૂકી પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. એ માટે તપાસ કરાવો તો દેખાશે કે ખાનગીમાં એના ઘેર મુગટ વગેરે સામગ્રી તૈયાર થઈ રહી છે. સેના વગેરે બધું તો એના તંત્રમાં છે જ, હવે આ તૈયાર થાય એટલી જ વાર, આપનું રાજ્ય જવાનું એના છોકરાના હાથમાં !'

વાત એવી રીતે મિલાવીને કરી કે રાજાને રોજ ને રોજ આમેય કાન પર એવું ને એવું કાંઈ ને કાંઈ આવતું તો હતું જ, એમાં આવી વાત આવી એટલે

એને એ સાચી હોવાનો વહેમ પડ્યો. તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે ‘મુગટ વગેરે રાજયોગ્ય સામગ્રી તૈયાર થઈ રહી છે.’ બસ, મૂર્ખ રાજાનું મન ફર્યું, હવે કલ્પકને પૂછવા વાર ન રાખી કે ‘આ શાની તૈયારી થઈ રહી છે ?’ માની લીધું કે ‘પૂછીએ તો ય એ શાનો સાચું બોલે ?’ એટલે એને ભયંકર દ્રોહી સમજીને તરત કુટુંબ સાથે પકડાવી એક કૂવામાં કેદ કીધો ? કોઈ ખુલાસો પૂછાવી સાંભળવાનો અવકાશ જ રાખ્યો નહિ.

**‘વિના ગુન્હે સજા’ ત્યાં નિમિત્ત કર્મ-ઉદય :-**

કહો, અહીં કલ્પકની કોઈ ભૂલ હતી ? એ તો ઊલટું રાજાને રાજસામગ્રી ભેટ કરી રાજાનું સન્માન કરવા ચાહતો હતો. તો પછી વિના ગુન્હે આવી સજા. આવું ઊલટું જ કેમ બન્યું ? બસ, અહીં કર્મ-થિયરી કર્મસિદ્ધાન્ત આગળ આવે છે. અશુભ કર્મનો ઉદય થવાનો હોય ત્યારે એ ગમે તે નિમિત્ત મેળવી લે છે. નિમિત્ત ખોટું જ હોય એવું નહિ, સારું ય નિમિત્ત એમાં કામ કરી જાય.

એક માણસે ચોર-ડાકુ ચડી આવવાની ગરબડ સાંભળી, એટલે એણે બંદુક તૈયાર કરી ઘોડો ચડાવી ટેબલ પર તૈયાર મૂકીને બીજા કામમાં લાગ્યો. બન્યું એવું કે એના નાના છોકરાએ ત્યાં આવી કાંક ગરબડ મચાવી, તે બંદુક ટેબલ પરથી નીચે પડી ઘોડો દબાઈ ગયો. ગોળી છુટી, અને એ છોકરો જ એમાં ફસાઈ ગયો, તે મર્યો ! આ શું ? બાપનો ને છોકરાનો અશુભનો ઉદય; તે સારુ ચોરથી બચવાનું સાધન જ એ કર્મના ઉદયમાં ઉપયોગી થયું.

કલ્પકને એવું જ બન્યું. પોતાના અશુભનો ઉદય થવાનો, તેથી સારું પણ સાધન એમાં નિમિત્ત બની ગયું. ભેટ માટે તૈયાર થતા મુગટ વગેરેએ એ રાજ્ય પડાવી લેવા માટે છે એવો ભાસ ઊભો કરાવ્યો ! આમા માણસનું શું ચાલે ? આમાં મોટા તીર્થંકર ભગવાનનું ય ચાલતું નથી. મહાવીર પ્રભુને અશુભનો ઉદય આવવાનો, તે સર્વજ્ઞ હોઈ પહેલેથી ગોશાળો આવી શું કરશે એ જાણવા છતાં, એની સામે કશી આડ ઊભી ન કરી; તેમ જઘન્યથી એક કરોડ દેવતા હંમેશાં પ્રભુની સાથે રહેનારા, એ ય કાંઈ કરી શક્યા નહિ ! પ્રભુની પાસે ગોશાળો આવ્યો, એણે બખાળા કાઢ્યા, અને પ્રભુની ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી. અલબત્ત બીજો કોઈ હોત તો તો એથી બળીને ખલાસ થઈ જાત, પણ અહીં તો પ્રભુ લોકોત્તર પુરુષ છે, ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યસમૂહ અને અનંતવીર્ય વગેરે અતિશયોથી ભરેલા છે, નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા છે. એથી તેજોલેશ્યા પ્રભુના શરીરમાં પેસી શકી નહિ, પરંતુ પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને પાછી ફરી અને ગોશાળાના શરીરમાં પેસી ગઈ. પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દઈને ગઈ એથી પ્રભુના શરીરમાં દાહની પીડા ઊભી થઈ.

બોલો, અહીં તીર્થંકર ભગવાનનું ય શું ચાલ્યું ? કર્મનો ઉદય થતાં કોઈનું ય ન ચાલે. પરંતુ પ્રભુ તો વીતરાગ છે બોલો નિર્વિકાર છે, અને અરૂપીપણાની નજીક છે એમને દુઃખ શું ?

કલ્પકને ય એવા અશુભ કર્મનો ઉદય થયો કે પોતાની સારી પણ રાજસન્માન કરવાની પ્રવૃત્તિ પોતાને કૂવાની કેદમાં ઉતારનારું નિમિત્ત બન્યું. પરંતુ એ જરાય વ્યાકુળ ન થયો, હાયવોય કરવા ન બેઠો, કેમકે એની નજર સામે આત્માનું શુદ્ધ અરૂપી નિર્વિકાર સ્વરૂપ હતું.

**આપત્તિમાં માનવમનનો ઉપયોગ અશુભોદય અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જોવાય એ :-**

આપણે ભાગ્યે જ આવા કોઈ અશુભ કર્મનો ઉદય જોવાનો અવસર આવે છે. આવે તો સામાન્ય સામાન્ય અશુભોદય આવીને ઊભો રહે; પરંતુ વિચારો કે એમાં કેટલા બધા આકુળ વ્યાકુળ થઈએ છીએ ? કેવા કષાયમાં ચડીએ છીએ ? કેવા દુઃખાનમાં ઉતરી જઈએ છીએ ? ત્યાં ભાન નથી રહેતું કે ‘આપણને વિશિષ્ટ માનવમન મળ્યું છે, તો એનો કોઈ ખાસ ઉપયોગ ખરો ? જો ઉપયોગ હોય તો આ વિચાર,-

આ સામો કાંઈ તારું બગાડે તો એ તારા અશુભના ઉદય વિના નહિ. એટલે મુખ્ય બગાડનાર તો પોતાનાં અશુભ કર્મ છે. વળી એ કાંઈ ઉદયમાં આવ્યા ફળ દેખાડ્યા વિના રહે નહિ એવા છે. તો શા સારું ઊંચો નીચો થાય ? પોતાના અશુભ સામે ન જોવું અને સામા પર ઊતરી પડવું, કષાય કરવા, સામા પર ન ચાલે ત્યાં અંતરમાં બબડાટ કરવો...આ બધું તો પશુને ય આવડે છે. તેને વિશિષ્ટ માનવમન મળ્યું છે, તો તારી કરણીમાં શી વિશેષતા ? અશુભોદય જોવાની આવડત પશુમાં નહિ, તારામાં છે. તો એનો કોઈ ઉપયોગ ખરો કે નહિ ? તારે માનવમનથી અશુભોદય જોવાનો નહિ ? ખરું આભ્યન્તર કારણ ન જોતાં બહારના ઉપલક્ષિયા નિમિત્તને જોવામાં વિશિષ્ટ શક્તિવાળા માનવમનનો શો ઉપયોગ થયો ? આનાથી વિશેષ ઉપયોગ તો આ છે કે પોતાના અરૂપી અને નિર્વિકાર અસલી સ્વરૂપનો મનથી ઊંડો વિચાર કરવો. ‘આ મારું નક્કર સ્વરૂપ છે. બાહ્ય ઉપાધિના પડછાયાની શી બહુ અસર લેવી ? એમાં શું લહેવાઈ જવું ?’ આમ માનવ ઉપયોગ શુદ્ધ સ્વરૂપ જોવાનો.

કલ્પક તો અલબત્ત રાજાના અન્યાય પર જ કૂવામાં પુરાયો છે. પણ પોતે તો પોતાના અશુભ કર્મને જ દોષ દે છે. પરંતુ વિશેષ તો એ છે કે પોતાના શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને જુએ છે કે (૧) ‘અરૂપી આત્મા પર આવા ઉપદ્રવોથી કશી હાનિ

નથી. આ કેદ વગેરે તો રૂપી દેહ પરની આપત્તિ છે. તો હું તો અરૂપી આત્મા, તે મારે એનું મહત્ત્વ લેખવા જેવું નથી. (૨) વળી હું નિર્વિકાર આત્મા, એનામાં રાગ-દ્વેષ વગેરે વિકાર શા સારું ધાલવા ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩૪, તા. ૨૧-૫-૧૯૮૩

### ૭૩ (લેખાંક-૩)

આર્ય મનુષ્ય પોતાનું મન પવિત્ર રહે અને સ્થિર રહે એવું ઈચ્છે છે છતાં એ બનતું નથી. પરંતુ જો પોતાના આત્માના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપની ખરી મમતા ઊભી કરે તો એ બનવું સરળ છે, આની ગત બે લેખાંકમાં વિચારણાં કરતાં મંત્રી કલ્પકનું દષ્ટાન્ત જોઈ રહ્યા છીએ.

જુઓ કલ્પકનું શુદ્ધ નિર્વિકાર આત્મસ્વરૂપનુદર્શન, અને એના મનને પોતાના અરૂપી અને નિર્વિકાર સ્વરૂપની મમતા, આકર્ષણ, કેવાં જોરદાર હતા, કે મોટાં મંત્રીપણાના હોદ્દા પરતી નીચે કૂવામાં કેદ પૂરાવાની સ્થિતિ પર ઊતરી જવું પડ્યું છતાં, ‘આ બધું તો રૂપી પુદ્ગલના ખેલ’ સમજી એણે એના પર મન જરાય બગાડ્યું નહિ, કે દીનહીન કર્યું નહિ. કૂવામાં ખોરાક પણ પરિમિત ભાત આવતો જે બધાને પૂરે નહિ. તેથી કલ્પકે અંતે પોતે ભૂખ્યા રહી એ કુટુંબને આપવાનું રાખ્યું. આટલી બધી આપદામાં પણ પોતે મનથી શાંત-સ્થિર-ધીર હતો. કેમકે એને પોતાનાં આત્માના નિર્વિકાર અને અરૂપી સ્વરૂપની મમતા હતી. શુદ્ધ અને અરૂપી આત્મ-સ્વરૂપની મમતા કેવી શાંતિ આપે છે !

**નંદરાજા પર શત્રુની યડાઈ : કલ્પકની ગરજ પડી.**

એમાં બન્યું એવું કે નંદના દુશ્મન રાજાએ જોયું કે ‘હવે કલ્પક મંત્રી નથી, તેથી નંદના રાજ્ય પર આક્રમણ કરવાથી વિજય મળશે.’ તેથી એણે લશ્કર લઈ આવી નંદની રાજધાનીને ઘેરો ઘાલ્યો. રાજા નંદનો નવો મંત્રી એવો બાહોશ છે નહિ. તેથી નંદરાજા કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરાવી અંદર બેઠો ખરો, પરંતુ ચિંતામાં પડ્યો કે ‘દુશ્મનને હટાવવો શી રીતે ? કલ્પક જેવો કોઈ હોશિયાર અને પ્રભાવવંતો મંત્રી છે નહિ, ને આમ ને આમ કેટલું ચાલી શકે ? આ તો રાજ્ય જશે.’ અંતે રાજાએ કલ્પકની સહાય લેવી એમ નક્કી કર્યું.

કહે છે ને કે ‘જેના કામ જે કરે’ માણસને અજ્ઞાનદશામાં ભાન નથી રહેતું કે ‘અમુક મારે હિતકારી છે, તો એનો સંગ ન છોડું.’ તેથી કાંઈ અસત્ કલ્પનાવશ આવેશમાં આવીને એને તરછોડી દે છે. પરંતુ ગરજ પડે એટલે ક્યાં જાય ?

નંદરાજાએ કલ્પકની સહાયની ગરજ પડી, પરંતુ એને તો રાજાએ પોતે બૂરી હાલતમાં મૂક્યો છે, તે હવે એની પાસે માગણી કેમ મૂકવી એ વિચાર થઈ પડ્યો. ગમે તેમ પણ કટોકટી એવી છે કે બીજો કોઈ ઉપાય જ નહોતો તેથી કલ્પકને બહાર કાઢવો પડ્યો અને પાસે બોલાવી બધી પરિસ્થિતિ સમજાવી, માગણી કરી કે ‘હવે લશ્કરનું સુકાન હાથમાં લઈ જે રીતે ઠીક લાગે તે રીતે રાજ્યની રક્ષા કરો. મારી ભૂલ થઈ કે આપ જેવાને અમે કેદમાં પૂર્યા.’

**ઊંચી તત્ત્વદૃષ્ટિ પર ક્ષુદ્રતા નહિ :-**

અહીં જુઓ કે કલ્પકની ઊંચી તત્ત્વદૃષ્ટિ અને એના પર કેળવાઈ તૈયાર થયેલ એનું અતિ ઉમદા દિલ, એ કેવા આગળ આવે છે ! એના મન પર સ્વાત્માના અરૂપી અને વિકાર રહિત સ્વરૂપનું ભારે મહત્ત્વ છે, તેથી રાજાએ એને વગર ગુન્હે કરેલી આવી ભયંકર સજા પર દિલ સાંકડું કરવાનું અને રાજાને સાફ સંભળાવી દેવાનું મન નથી થતું; કેમકે એ સમજે છે કે

**અરૂપી સ્વરૂપ પર મહાન વિચાર :-**

‘જીવને એક વાર જેલવાસનું અપમાન મળે કે બીજી વાર પુનઃ મહામંત્રીપદનું સન્માન મળે, એ બધું રૂપી પુદ્ગલનાં ખેલ છે. અરૂપી આત્માએ નાટક-ખેલના પલટાતા ભાવને શા મહત્ત્વ આપવા હતા ? રૂપીના ભાવો સાથે આત્માના અરૂપીપણાને કશું લાગેવળગે નહિ. અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ રૂપી વસ્તુથી અરૂપીપણા પર શી લાભ હાની ? કશી નહિ. કાયા રૂપી છે, એ નાનીમાંથી મોટી થાય, કે કુબડીમાંથી સારી થાય, એથી આત્માના અરૂપીપણા પર શો ફેરફાર ? કશો જ નહિ. આત્મા અરૂપીનો રૂપી ન થાય. જો કાયાથી ય નહિ, તો બહારના ધન-માલ-ભોજન વગેરેથી તો ફેરફાર થવાની વાતે ય શી ? માટે એમાં દિલ ક્ષુદ્ર નહિ કરવું.’

કલ્પક આ બરાબર સમજે છે. તેથી ‘રાજાએ પહેલાં અપમાન સાથે વિટંબણા કરી તો હવે લાવ એને ચોકખું સંભળાવી દઉં કે હવે શું કહેવા આવ્યા છો ? રાજ્યની રક્ષા તમારા નવા મંત્રીથી કરી લેજો મારાથી એ નહિ બને;’ આવો કશો હલકો વિચાર ન આવ્યો.

રૂપી પુદ્ગલના ખેલ પર એવા ક્ષુદ્ર વિચાર શા કરવા હતા ? ગમે તે સંયોગમાં આત્માનું અરૂપીપણું તદવસ્થ છે, માટે સંયોગો પર હરખ-શોક નકામો.

તેમ રાગ-દ્વેષ, હરખ-શોક એ વિકાર છે, તેથી એ કરવામાં આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપથી આઘા પડવાનું થાય; માટે એવા વિકાર કરવા યોગ્ય નહિ.

કલ્પક ખૂબ સ્વસ્થ મનવાળો છે. એણે રાજાની માગણી ઝીલી અને કહ્યું કે ‘કોઈ ચિંતા ન કરો. મારી શારીરિક શક્તિ નથી, તેથી મારાથી ચલાશે નહિ. પણ

માત્ર મને ખાટલામાં બેસાડી કિલ્લાની ઉપર ફેરવો, જેથી બહારનું લશ્કર અને એનો સેનાપતિ રાજા વગેરે મને દેખી શકે. પછી ચિંતા નહિ રહે.’ કેટલી બધી ઉદારતા અને ઉમદા દિલ ! શાનો પ્રભાવ ? કહો પોતાના આત્માના અરૂપી ને નિર્વિકાર સ્વરૂપની મમતાનો પ્રભાવ.

**કલ્પકનો પ્રભાવ :-**

બસ, રાજાએ એ પ્રમાણે કરાવ્યું. શત્રુ રાજા કલ્પકને જોતાં ઠંડો પડી ગયો. એને લાગ્યું કે ‘ઓહો ! કલ્પક હજી મંત્રી તરીકે જીવંત કે ? તો તો કદાચ એના વ્યુહમાં ફસાઈ જવું પડે.’ વિચારણા માટે એનો મંત્રી આવ્યો એને કલ્પકે બુદ્ધિપૂર્વકની યોજનાથી એવો ડઘાવી દીધો કે ‘તમારા આખા લશ્કરનો છુંદો કરી નાખવાનો છું,’ પછી તો એણે બિચારે પોતાના રાજા પાસે જઈ એને સમજાવીને તરત પાછા ફરી જવાનું કરાવ્યું.

કલ્પકની આવી બુદ્ધિશક્તિ હતી પ્રભાવ હતો, પ્રતિષ્ઠા હતી, છતાં એને ઘમંડ નહિ, લાલસા નહિ, તેમ પૂર્વે રાજાએ એને ખોટી રીતે ભયંકર દંડી નાખેલ છતાં રાજા પર કોઈ દ્વેષ નહિ કે પછી એને ડામવાની વાત નહિ. બધું શાના પર ? પોતાના આત્માના અરૂપી સ્વરૂપની મમતા પર; કે જેની સામે રૂપી જડ પદાર્થની કોઈ કિંમત નહિ. એમ આત્માના નિર્વિકાર સ્વરૂપ પર મમતા; કે જેના લીધે વિકારો ઝેર રૂપ લાગે; આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની મમતાની બલિહારી છે.

**સ્વાત્મા-પરમાત્મા સાથે તાર જોડો :-**

તત્ત્વચિંતન એવું થવું જોઈએ કે જેથી આત્માના પરમાત્મા સાથે હૈયાના તાર જોડાય. તે શું એમ જ જોડાશે ? જડ રૂપી પુદ્ગલો પર પ્રેમ-આસ્થા-આશ્વાસન એટલા ને એટલા ઊભા રાખવા છે, ને અંતરાત્મા-પરમાત્મા સાથે તાર જોડવા છે, બે વાત નહિ બને. રૂપીની આસ્થા ને હુંફ પડતા મૂકી અરૂપીનો પ્રેમ-હુંફ-આસ્થા વધારવા જોઈએ. એ આસ્થામાં એનું અરૂપીપણું બહુ ગમે, એની નિર્વિકાર દશા બહુ ગમે.

અધ્યાત્મયોગ એટલે કે શ્રદ્ધા અને વૈરાગ્ય સાથેનું તત્ત્વચિંતન દિલને સાબદું (જાગતું) અને કુણું તથા સીધી લાઈનનું કરી આપે છે. સર્વજ્ઞ ભગવાને જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જ એવું કહ્યું છે કે એને જેમ વિસ્તારથી ચિતવતા જોઈએ. તેમ તેમ આત્મા સાબદો થતો જાય, શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશામાં પ્રયાણ કરતો રહે; અને આત્માના કેઈ દોષો ધક્કે ચડે, રવાના થતા જાય, ઘસાતા જાય, જીવાદિ તત્ત્વ-ચિંતનમાં આત્માના નિર્વિકાર અને અરૂપી શદ્ધ સ્વરૂપની જેમ જેમ મમતા વધતી જાય, તેમ તેમ દોષોની પકડ દોષોનું જોર ઘટતું આવે.

## ૭૪ આર્તધ્યાન મિટાડવાના ઉપાય

માણસને કર્મ દુઃખી કરે એના કરતાં પોતાનું જ આર્તધ્યાન વિશેષ દુઃખી કરે છે, દા.ત. માનો કે કર્મે સ્નેહીનો વિયોગ થયો એ દુઃખ આવ્યું. પરંતુ હવે એના પર ‘હાય ! આ કેટલી મોટી આપદા આવી ? એમનાથી મારે કેટલી બધી રાહત હતી ? સુખ શાંતિ હતી ? અરેરેરે ! હવે એમના વિના મારું શું થશે ?’...આમ આર્તધ્યાનના વિકલ્પો કરવાથી માણસ વધારે દુઃખ અનુભવે છે. ત્યાં જો તત્ત્વબુદ્ધિથી આર્તધ્યાનને રોકે, તો એટલું બધું દુઃખ ન લાગે. તત્ત્વબુદ્ધિથી મન એટલું જ જોશે કે ‘સ્નેહી ગયા એ વિશ્વના જેમ અનંતા બનાવ બને છે એવો જ આ એક બનાવ છે. રોવાથી કાંઈ એ પાછા નથી આવવાના. તો પછી શા સારુ મારે રોદણાં રોવા ? કે ખોટા વિકલ્પો કરવા ? સગરચક્રીના ૬૦ હજાર દીકરા એકી સાથે ગયા એથી એનું શું વધારે બગડી ગયું ?’ વાત આ છે કે આર્તધ્યાન કેમ ઓછું થતું આવે, એ જોવું જોઈએ તો એ માટે અહીં ચાર ઉપાય વિચારીએ.

**‘આર્તધ્યાનથી બચવા માટે પહેલા ઉપાયમાં આ વિચારવું કે,-’**

(૧) આર્તધ્યાન જીવને આ જગતના બહુ પદાર્થો ઈષ્ટ-અનિષ્ટ યાને ગમતા-અણગમતા કરવાથી થાય છે. નાની નાની મામુલી બાબતમાં પણ ‘આ મને ફાવે, આ ન ફાવે;’ ‘આ અનુકૂળ આ પ્રતિકૂળ,’ ‘આ જાય તો સારું આ મળે તો સારું’...એવા એવા વિકલ્પો રાખ્યાથી એના અંગે આર્તધ્યાન ચાલે છે. માટે આર્તધ્યાનથી બચવા ઉપાય આ, કે પહેલાં તો એવી મામુલી બાબતોને મહત્ત્વ ન આપતાં એમાં ગમતું અણગમતું ન કરવું. મનને સમજાવી દેવું કે,

**‘મહાન મોક્ષનું ધ્યેય રાખનાર તારે વળી આ તુચ્છ બાબતમાં ફાવે ન ફાવે શું ? ચાલે, જે આવ્યું તે ચાલે.’**

ઉનાળામાં સહેજ ઠંડો પવન આવ્યો એમાં રાજી રાજી શું થવું ? ને સહેજ ગરમી વધી એમાં વ્યાકુળ શું થવું ? સ્વર્ગનીય શાતા અનંતીવાર જોઈ નાખી છે છતાં શાતાના ભિખારી જીવે શાતાની ભૂખ નથી મટી ! ને નરકની દારુણ ગરમી અનુભવી લીધી એની આગળ વર્તમાન ગરમી કશી વિસાતમાં નથી, તો ય તે ખૂંચે છે ! વ્યાકુળતા થાય છે ! માટે (૧) અહીંની ઠંડક-ગરમીમાં કશા માલ નહિ, ને (૨) એના પર તારું વર્ચસ્વ પણ નહિ.



એ સમજીને જ ઠંડી-ગરમી આવે એમાં મધ્યસ્થ ભાવ રાખવો.

જગતનું ત્રણેય કાળનું સ્વરૂપ વિચારવું.

એમાં જગતના ત્રણે કાળના સ્વરૂપની ભાવના કરતાં પુદ્ગલોના ભાવોના પલ્ટા અનંત દેખાશે. ત્યાં એકાદ ભાવ પર એને અંતિમ સ્થાયી ઈષ્ટ માની શું ઝૂકી પડવું ? કે અનિષ્ટ માની શી એનાથી બહુ નફરત કરવી ? (૧) જગત પલ્ટાતું છે. (૨) પુદ્ગલોય પલ્ટાતા છે, અને (૩) જીવોની પરિસ્થિતિ તથા એના દિલના ભાવ પણ પલ્ટાતા છે. તેથી શું સારા કે શું નરસા ગણાતા જડ પુદ્ગલના ભાવ, એ કશા ઉપર મદાર બાંધવા જેવો નથી; એમા રાગ કે દ્વેષ અને હરખ કે ખેદ કરવા જેવો નથી. એની વચ્ચે સમભાવ-સમદષ્ટિમાં રહેવું; ન રાગ તરફ તણાવું કે ન દ્વેષ-અરુચિ કંટાળા તરફ !

આમ વારંવાર ભાવના કરતા રહેવાથી મન એ બાબતોને બહુ મહત્વ નહિ આપે, એટલે એના નિમિત્તે આર્તધ્યાન નહિ થાય. ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ ગણે તો આર્તધ્યાન થાય ને ? પલ્ટાતા ભાવ ઈષ્ટ શા ? કે અનિષ્ટ શા ?

આર્તધ્યાન રોકવા બીજો ઉપાય એ, કે

ધર્મના આચાર અનુષ્ઠાનનું વિશેષ મહત્ત્વ માનવું. અને એમાં તન-મન-ધનની શક્તિ, વાણી-વિચાર-વર્તાવની શક્તિ અને તન ધન સમયનો સારો એવો ભોગ આપવાની બધી શક્તિ ખરચતાં ઉલ્લસિત રહેલું. એમ શક્તિ ખરચી ભોગ આપીને આચારો-અનુષ્ઠાનો બજાવતા રહેવાથી (૧) મન પર ધર્મનું મહત્ત્વ સક્રિય રીતે અંકિત થાય છે. (૨) પ્રમાદ ઓછો થાય છે. (૩) પાપની નફરત ઊભી થાય છે. વળી (૪) શાસ્ત્રકારો, જ્ઞાનીઓ, શાસ્ત્ર અને પૂર્વેના પ્રખર ધર્માચારો-ધર્મક્રિયાઓ-ધર્મસાધનાઓ સાધી ગયેલા મહાપુરુષો પર આસ્થા વધે છે.

આ શ્રદ્ધાની વૃદ્ધિ અને સ્વયં આચાર પાલન મનને પાપ સંસારનું અને જગતના પદાર્થોનું મહત્ત્વ ઘટાડે છે. એ અંગે વ્રત-નિયમમાં અવાય છે. એમ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માનવાનું ઓછું થવાથી આર્તધ્યાન ઓછું થાય છે.

(૩) આર્તધ્યાન રોકવા ત્રીજો ઉપાય આ, કે શાસ્ત્રાધ્યયન વધારવું.

આ આચાર-અનુષ્ઠાનમાં જિનવચનનો શાસ્ત્રનો શાસ્ત્રનું અધ્યયન-અભ્યાસ પણ આવે છે. એ જેમ જેમ વધે તેમ તેમ નવી તત્ત્વની ઓળખ થતી જાય. એના વારંવાર ચિંતન મનનથી મન એનાથી રંગાતું જાય, ભાવિત થતું જાય; એટલે પણ (i) બહુ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કરવાની ભાંજગડ ઓછી કરાય; તેમજ (ii) રોગ-પીડા-તકલીફનું ય મહત્ત્વ ઓછું આંકી એમાં હાયવોય ન કરાય; એટલે પણ આર્તધ્યાન ઓછું થતું આવે.

(૪) આર્તધ્યાન રોકવા ચોથો ઉપાય : આત્મદષ્ટિની દૃઢતા

જિનવચનનનો બહુ અભ્યાસ કરતાં આત્મદષ્ટિ ખીલતી જાય છે; ને મનનો જડ પદાર્થો કરતાં પોતાના આત્મા પર વિશેષ ઝુકાવ રહે છે. એ આત્મઝુકાવ જડ વસ્તુ અંગેની મનની પીડા અતિ ઓછી કરી આર્તધ્યાન ઘટાડે છે.

આમ, આત્મદષ્ટિ મુખ્ય બને. હૃદયમાં વિશેષ તરવરતી બને, એટલે કાયાના રોગ, પીડા વગેરેને આત્મદષ્ટિએ મૂલવવાનું થાય. આત્મદષ્ટિએ મૂલવવા એટલે ‘આત્માની જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને એ કશું નુકશાન કરી શકતા નથી; ઊલટું એ રોગ-પીડાદિ આત્માના અશુભ કર્મ-કચરા સાફ કરે છે, એ આનંદનો વિષય છે,’ એમ મનના ભાવ રખાય. પછી રોગ નિમિત્તે આર્તધ્યાન શું કામ થાય ? મુનિને રોગમાં આ ભાવ રહેવાથી આર્તધ્યાન અટકે છે. એમને જિનવચનનો બહુ અભ્યાસ છે; તેમજ જિનોક્ત પવિત્ર આચાર-વિચાર-અનુષ્ઠાનનું ધરખમ પાલન છે. એથી મન ખડતલ બને છે. મન ધર્મનું બળ સ્વીકારે તો ખડતલ-મજબૂત-સાત્ત્વિક બને. પણ એ વિસારી વિષયોની ગુલામી જ સેવે તો એવું ક્યાંથી બને ? મન સાત્ત્વિક બનાવવા માટે બાહ્ય-આત્મ્યન્તર તપ બહુ ઉપયોગી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩૬, તા. ૧૧-૬-૧૯૮૩

**૭૫) સમ્યગ્દર્શનમાં ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિ કેવી રીતે થતી આવે ?**

‘દાનાદિક કિરિયા નવી દીએ, સમકિત વિણ શિવશર્મ,’ સમ્યક્ત્વ વિના દાનાદિ ધર્માનુષ્ઠાન મોક્ષસુખ ન આપી શકે. માટે સમ્યગ્દર્શન વહેલું પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. અને તેને ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ બનાવવું જોઈએ. સમ્યગ્દર્શનની વિશુદ્ધિ વધારવા,

(૧) પુણ્ય સામગ્રીને પ્રભુભક્તિમાં જોડી પ્રભુ પર સક્રિય રાગ વધારો :-

પહેલો ઉપાય આ છે કે ભગવાન જિનેશ્વરદેવ ઉપર રાગ-બહુમાન-ભક્તિભાવ ખૂબ જ વધારતા રહેવાય. આપણામાં ભગવાન પર રાગ-બહુમાન-ભક્તિભાવ વધતો આવે છે એનું માપ આ પરથી નીકળે, કે આપણને ભગવાનનાં જ પ્રતાપે મળેલાં ઉચ્ચતર પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રી જેવી કે મહાકિંમતી માનવસમય, માનવબુદ્ધિ, અને તન-મન-ધન, તથા ઈન્દ્રિયો અને વિશિષ્ટ વાણી-શક્તિને સંસાર અને મોહના પોષણમાં બરબાદ થતી અટકાવી, ભગવાનની ભક્તિમાં

એનો કેટલો ભોગ આપીએ છીએ ? જેમ અંતરંગ વધુ ભક્તિ હોય, એમ પ્રભુભક્તિમાં આ બાહ્ય સાધનોનો વધુ ભોગ આપવાનું કરાય. એ માટે આ જોતા રહેવાનું કે,-

દા.ત. (૧) ગઈકાલ કરતાં આજે દૂધ આપણે ઓછું પીવાનું રાખી ભગવાનના અભિષેકમાં વધારે વાપર્યું ? એમ (૨) સમયભોગમાં સમય દુનિયાદારીમાંથી વધુ કાઢીને ભગવાનના સ્તુતિ-સ્તોત્રાદિમાં, પૂજાના વાસણ-અંગલૂછણા વગેરે વધુ સાફસુક કરવામાં, ભગવાનના મંદિર નિર્માણ સમારકામ-સુશોભા વગેરે પ્રભુભક્તિના કાર્યોમાં વધુ સમય કાઢ્યો ? એમ (૩) ગઈકાલ કરતાં આજે ભગવાનનું ચરિત્રવાંચન-સ્તુતિ-સ્તવન-સ્તોત્રોના અર્થ વિચારવામાં વધુ બુદ્ધિ વાપરી ? એમ (૪) શરીરને વધુ ભક્તિ-કાર્યમાં જોડ્યું ? (૫) આપણી ચક્ષુને ભગવાનની આંખમાં વીતરાગતા-નિર્વિકારતા જોવામાં વધુ જોડી ? કાનને પ્રભુના ચરિત્ર-ગુણગાન અને પ્રભુની વાણી સાંભળવામાં વધુ લગાવ્યા ? એવી રીતે (૬) ગઈકાલ કરતાં આજે આપણી વાણીને પ્રભુનાં ચરિત્ર તથા ગુણગાન અને પ્રભુના તત્વો તથા માર્ગ અને સિદ્ધાન્તો વર્ણવવામાં વધુ લગાવી ? અર્થાત્ આનું બોલવામાં વધારે વચન-યોગનો સદુપયોગ કર્યો ? એમ (૭) પ્રભુ માટે અષ્ટપ્રકારી સત્તરપ્રકારી અને એકવીસપ્રકારી પૂજાનાં વધુ દ્રવ્યોમાં, વધુ પ્રમાણમાં અને વધારે કિંમતી દ્રવ્યોમાં આપણા ધન-માલ-મિલકતનો વિનિયોગ કર્યો ? પ્રભુની સેવામાં એ ધન-માલનું વધારે અર્પણ સમર્પણ કર્યું ?

**પ્રભુને દિલ અર્પવામાં શું કરવું પડે :-**

એમ, જેવી રીતે નવા પરણેલા પતિ-પત્ની એક બીજાને વધુ ને વધુ દિલ અર્પે છે, એવી રીતે આપણે ગઈકાલ કરતાં આજે ભગવાનને વધારે દિલ અર્પ્યું ? એ ખરેખર અર્પ્યું શી રીતે સમજાય ? તો કે એ જ પતિના દાખલાથી; જેમ એ પત્નીને વધારે દિલ અર્પવામાં પછી દુનિયાના માણસ યાવત્ સગીમાતા પરથી પતિને દિલ ઓછું થાય છે, એમ અહીં ભગવાનને વધુ દિલ અર્પ્યાથી સંસારના વિષયો અને સંસારી મોહગ્રસ્ત સગા-સ્નેહી પરથી દિલ ઓછું થતું જાય, દિલ ઊઠી જાય. દિલ ત્યાં ઓછું ખેંચાય. આ શરીર-બુદ્ધિ, સમય-સંપત્તિ...આદિ દેવદર્શન-પૂજા-સ્નાત્રાદિ-તીર્થયાત્રા, યાત્રાસંઘ, વગેરેમાં વધુ ને વધુ લગાવતા રહેવાય. બસ, સમ્યગ્દર્શન વિશુદ્ધતર કરવાનો આ પહેલો ઉપાય કે પુણ્ય સામગ્રી, તે દિલ સુદ્ધાં, પ્રભુને વધારે ને વધારે અર્પિત કરાય; અને એમ કરીને પ્રભુ પ્રત્યે અંતરંગ રાગ-બહુમાન-ભક્તિભાવ વધારતા રહેવાય.

**(૨) દર્શન વિશુદ્ધિનો બીજો ઉપાય જિનવચનોપાસના :-**

જિનની જેમ જિનવચન પર પણ અંતરંગ રાગ તથા બહુમાન વધારતા રહેવાય. ગઈકાલ કરતાં આજે વધુ એ વધ્યાની નિશાની આ, કે

(૧) આપણી બધી પ્રવૃત્તિમાં જિનવચનને-જિનાજ્ઞાને વધુ ને વધુ આગળ કરીએ; અર્થાત્ યાદ કરાય કે, ‘આ ધર્મ પ્રવૃત્તિ એટલા માટે કરું છું કે ભગવાનની એવી આજ્ઞા છે.’ ‘આ એટલા માટે છોડું છું કે ભગવાને એનો નિષેધ કર્યો છે,’ અથવા મનમાં એમ આવે કે,- ‘મારા ભગવાને પ્રસ્તુત વિચાર-વાણી-વર્તાવની પ્રવૃત્તિ અંગે કહ્યું છે કે,’ ‘આ હેય છે, યા ઉપાદેય છે; આ અહિતકર છે, યા હિતકર છે; માટે એનો ત્યાગ યા આદર કરું છું.’ આમ પ્રારંભે પાંચ પ્રવૃત્તિમાં જિનાજ્ઞા યાદ કરી હોય, તો પછીથી દસ પ્રવૃત્તિમાં એ યાદ કરાય, એ જિનવચનને વધુ આગળ કર્યું કહેવાય.

(૨) વળી જ્યાં જ્યાં મોકો આવે ત્યાં ત્યાં જિનવચનના ગુણ ગવાય;

(૩) બીજાને જિનવચનની સલાહ અપાય.

(૪) બીજા આગળ જિનવચનનું ગૌરવ કરાય.

(૫) જિનવચનની પ્રભાવના કરાય.

(૬) જિનવચનનું અર્થાત્ શાસ્ત્રોનું વધુ ને વધુ અધ્યયન કરાય, સ્વાધ્યાય કરાય. વાચના અપાય.

(૭) જિનવચનનાં શાસ્ત્રો લખાવાય પ્રચારાય.

(૮) મનમાં નક્કી કરાય કે,- ‘ભગવાન જિનેશ્વરની દ્રવ્યભક્તિ કરતાં જિનવચન-પાલનરૂપ ભાવભક્તિ વધુ શ્રેષ્ઠ છે. જિનવચન-પાલન એ મારું શ્રેષ્ઠ જીવન-કર્તવ્ય છે. મારું જીવન વધુ ને વધુ જિનાજ્ઞા-પાલનમાં અર્થાત્ (૧) જિનાજ્ઞાના સ્વીકાર તથા બહુમાનમાં, અને (૨) જિનાજ્ઞાના અમલમાં જાઓ.’ આવા આવા ચડતા મનોરથ, ભાવના અને દૃઢ નિર્ધાર કરતા રહેવાય, આ બધું વધારતા જવાય, એથી સમ્યગ્દર્શન વધુ ને વધુ વિશુદ્ધ બનતું જાય; આ બીજો ઉપાય.

## ૭૬ સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહારનો ટુંકો પરિચય

જિનશાસનમાં દાનાદિ ધર્મોનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે. એ પ્રાપ્ત કરવા અને વિકસાવવા ૬૭ વ્યવહાર છે. એમાં મુખ્ય ૧૨ પ્રકાર છે.-

સદહણા. ૪	દૂષણ ૫	જયણા ૬	પ્રભાવક ૮
શુદ્ધિ ૩	ભૂષણ ૫	ભાવના ૬	વિનય ૧૦
લિંગ ૩	લક્ષણ ૫	સ્થાન ૬	-
-	-	આગાર ૬	૧૮
૧૦	૧૫	૨૪	૧૦+૧૫+૨૪+૧૮=૬૭

આ નામો યાદ રાખવાની પહેલા પહેલા અક્ષરની લીટી, -સદ-શુ-લી, દૂ-ભૂ-લ, આ-જ-ભા-હ્યા, પ્રભા-વિ

આ દરેકનો ટુંકો પરિચય જોઈએ, જેથી જીવનમાં એને જલદી અમલી બનાવાય. તો મહાકિંમતી મનુષ્યભવ લેખે લાગી જાય.

### ૪. સદહણા :-

(૧) પરમાર્થ-સંસ્તવ=જીવ અજીવ આદિ નવ તત્ત્વોનો પરિચય-અભ્યાસ  
(૨) તજજણ-સેવા=તત્ત્વજ્ઞ આચાર્યદિની ઉપાસના. (૩) વ્યાપન્નદર્શન-ત્યાગ=જૈનદર્શનના કોઈ સિદ્ધાન્તની શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ આભિનિવૈશિક મિથ્યાત્વીના સંગનો ત્યાગ. અને (૪) કુદૃષ્ટિ-વર્જન=મિથ્યાદૃષ્ટિ કુગુરુનો ત્યાગ.

### ૩. શુદ્ધિ :-

(૧) જિન, (૨) જિનમત, અને (૩) જિન-સંઘ, -સંસારમાં આ ત્રણ જ સારભૂત લાગે, બાકી આખું જગત ક્યારાડૂપ અસાર લાગે. એ ૩ શુદ્ધિ. અથવા (૧-૨-૩) મન-વચન-કાયાથી શુદ્ધિ એ ૩ પ્રકારની શુદ્ધિ. મનથી, એ ત્રણ સિવાયનું બધું જૂઠ લાગે; વચનથી એમજ બોલે, (યા એટલે ‘જિનભક્તિથી જે ન બન્યું તે બીજાથી ન બને’); કાયાથી પ્રાણાન્તે પણ એ ત્રણ સિવાય બીજાને ન નમે.

### ૩ લિંગ :-

(૧) શુશ્રૂષા, (૨) ધર્મરાગ, (૩) વૈયાવચ્ચનો નિયમ. એમાં (૧) શુશ્રૂષા=મનોરમ સ્ત્રી પરિવરેલા ચતુર સુખી યુવાનને ગંધર્વગીત સાંભળવાનો જે રસ હોય એના કરતાં સમકિતીને ધર્મશ્રવણનો-શાસ્ત્રશ્રવણનો અધિક રસ, (૨)

ધર્મરાગ=અટવી ઊતરી થાકેલા બ્રાહ્મણને ઘેબરની જેમ સમકિતીને ચારિત્રની તીવ્ર અભિલાષા, (૩) વૈયાવચ્ચ=દેવાધિદેવ (જિનમૂર્તિ) તથા સાધુની સક્રિય સેવા-પૂજા-ભક્તિ. એનો નિયમ રાખે.

### ૫. દૂષણ :-

(૧) શંકા=જિનમત-જિનવચનમાં સંદેહ (૨) કાંક્ષા=જૈનેતર મતની અભિલાષા, ઈતરનાં પર્વ-ઉત્સવ-અનુષ્ઠાન આદિનું આકર્ષણ (૩) વિચિકિત્સા=ધર્મક્રિયાના ફળનો સંદેહ. યા સાધુ-સાધ્વીની દુગંછા. (૪) પ્રશંસા=મિથ્યાદેવ-ગુરુ-ધર્મના વખાણ. (૫) સંસ્તવ=મિથ્યાત્વ ફેલાવનારનો પરિચય. આ પાંચ દૂષણ વર્જવાના છે.

### ૫. ભૂષણ :-

૧. જિનાગમ-કુશળતા-૨ પ્રભાવના-૩ તીર્થસેવા-૪ સ્થિરતા અને ૫ ભક્તિ.  
(૧) જૈન સિદ્ધાન્તોની નિપુણતા. (૨) જિનશાસનની પ્રભાવના. (૩) દ્રવ્યતીર્થ શત્રુંજયાદિ, ભાવતીર્થ ચતુર્વિધ શ્રમણ સંઘની સેવા-ઉપાસના. (૪) જૈનધર્મમાં સ્વયં દઢતા, અને અન્યોને દઢ કરવા. (૫) જિનશાસન=સંઘની વિનય-વૈયાવચ્ચાદિ ભક્તિ.

### ૫. લક્ષણ :-

શમ-સંવેગ-નિર્વેદ-અનુકંપા-આસ્તિક્ય. (૧) શમ=અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉપશમ, અર્થાત્ નિર્ભીક કોધ-લોભાદિ કષાય ન હોય. (૨) સંવેગ=દેવતાઈ સુખને પણ દુઃખરૂપ સમજી, મોક્ષ અને મોક્ષોપાયભૂત દેવ-ગુરુ-ધર્મનો જ જવલંત રાગ. (૩) નિર્વેદ=સંસાર એ પાપની પરાધીનતાથી કારાગાર (જેલ) સમો, તથા દુઃખોથી નરકાગાર સમો સમજી એનાથી ઊભગી ચારિત્રમાર્ગે નીકળવાની તમન્ના. (૪) અનુકંપા=દ્રવ્ય દુઃખ (ભૂખ-તરસ-મારપીટ વગેરે)વાળાની, તથા ભાવદુઃખ (પાપો, અજ્ઞાનતા, કષાયો)વાળાની દયા યાને દુઃખ દૂર કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન; અને (૫) આસ્તિક્ય=જિને કહ્યું તે જ સાચું એવો મનને દઢ રંગ.

### ૬. આગાર :-

(૧-૪) રાજા-ગણ-બળાત્કાર-દેવતા અને (૫) ગુરુના આગ્રહે તથા (૬) આજીવિકાદિના જીવન-મરણ જેવા સવાલે મિથ્યા દેવ-ગુરુને વંદનાદિ કરવાનો અપવાદ.

### ૬. જયણા :-

કુગુરુ-કુદેવને (૧) વંદન, (૨) સ્તુતિ આદિથી નમસ્કાર, (૩) આલાપ=વગર બોલાવ્યે એમની સાથે એકવાર બોલવું. (૪) સંલાપ=વારંવાર બોલવું વાર્તાલાપ.

(૫) દાન=અન્નાદિનું પૂજ્યબુદ્ધિથી સન્માનપૂર્વક આપવું. અને (૬) પ્રદાન=પુષ્પાદિથી પૂજા-સત્કાર કરવા. આ છ ના ત્યાગની યતના યાને પ્રયત્ન રાખવો.

૬. ભાવના :-

‘મૂલ-દાર-પદ્મકાં, આહારો-ભાયાણં-નિહિ,’ આ છ થી સમકિતની આ રીતે ભાવના કરવી.-

(૧) સમકિત એ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે. જો મૂળ સમકિત નષ્ટ, તો ચારિત્રાદિ ધર્મ નષ્ટ. (૨) સમકિત એ, ધર્મનગરમાં પેસવા દરવાજો છે. સમકિત વિના દાનાદિની વાસ્તવિક ધર્મ-પરિણતિમાં પ્રવેશ ન મળે. (૩) સમકિત એ ધર્મરૂપી ઈમારતનો પ્રતિષ્ઠાન છે, પાયો છે. એના પર જ દેશવિરતિ વગેરે ધર્મની ઈમારત ઊભી રહે. (૪) જેમ પૃથ્વી જગતનો આધાર છે, એમ સમકિત એ ક્ષમાદિ ગુણોનો આધાર છે. (૫) ભાજન; સમકિત એ ધર્મરસોનું પાત્ર છે. પાત્ર વિના દૂધ-ધી આદિ નાશ પામે. (૬) નિધિ; સમકિત એ મૂલ્યવાન ધર્મરત્નોને રહેવા ભંડાર છે. સમકિત વિના ધર્મરત્નો ચોરાઈ જાય.

૬. સ્થાન :-

સમકિતને રહેવા ટકવા માટે છ સ્થાન છે, દૃઢ શ્રદ્ધાનાં ષટસ્થાન છે. ૧. ‘આત્મા છે,’ ૨. ‘નિત્ય છે,’ ૩. ‘કર્તા છે,’ ૪. ‘ભોક્તા છે,’ ૫. ‘મોક્ષ છે.’ ૬. ‘મોક્ષોપાય છે.’ આના સ્પષ્ટીકરણમાં, (૧) આત્મા એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે જ. કલ્પિત નથી. (૨) આત્મા પરિણામી નિત્ય છે, અનાદિ અનંત છે; (૩) આત્મા કર્મનો કર્તા છે. (૪) આત્મા સ્વકર્મનો ભોક્તા છે. (૫) આત્માનો મોક્ષ છે, સર્વકર્મથી છુટકારો પણ છે જ. (૬) એ મોક્ષના ઉપાય પણ છે જ. (દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપ) આ ષટ્ સ્થાનની શ્રદ્ધા કરવી.

૮. પ્રભાવક :- આ આઠના નામ યાદ રાખવા અને પહેલા પહેલા અક્ષરની લીટી- ‘પ્રા-ક-ક-વિ નૈ-વા-સિ-ત’ પૂર્વના કવિ નૈવાસિત (‘અસિત’ કાળા મલિન નહોતા) આમાં (૧) પ્રાવચનિક=તે તે કાળમાં ઉપલબ્ધ જૈન આગમ-શાસ્ત્રોના પ્રકાંડ વિદ્વાન. (૨) કથક=ધર્મ-પ્રભાવનાકારી ઉપદેશક, (૩) કવિ, પ્રભાવક કાવ્યો રચનારા. (૪) વિદ્યાસિદ્ધ (પ્રજ્ઞાપિત વિદ્યા વગેરે મંત્ર તંત્રાદિના જ્ઞાતા)(૫) નૈમિત્તિક, નિમિત્ત-શાસ્ત્રના (તથા જ્યોતિષ-શાસ્ત્રના) જ્ઞાનથી ભૂત-ભાવી-વર્તમાનનું અદ્ભુત કહેનાર, (૬) વાદી, વાદમાં જૈનેતરને જીતે એવા. (૭) સિદ્ધ ચમત્કારી પાદલેપ-ચૂર્ણ આદિ સિદ્ધ છે જેમને. (૮) તપસ્વી, વિશિષ્ટ તપસ્યાથી લોકને ધર્મ તરફ આવર્જનાર. આમાં શક્ય પ્રભાવક બનવાનું, અને બીજા પ્રભાવક તૈયાર કરવા, પ્રશંસવા, અનુમોદવા.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૨૧૧

૧૦. વિનય :- પાંચ પરમેષ્ટી, તથા મંદિર-શાસ્ત્ર-ધર્મ-પ્રવચન-દર્શન એ પાંચ, એમ કુલ દશનો ભક્તિ-પૂજા-પ્રશંસા-નિંદાવર્જન-અશાતાનાત્યાગ, એ પાંચ પ્રકારે વિનય કરવો. (૧) ભક્તિમાં વિનય-સન્માન-બહુમાન આવે. (૨) પૂજામાં અન્ન-વસ્ત્રાદિથી સત્કાર આવે. (૩) પ્રશંસામાં ગુણાનુવાદની જેમ ગૌરવ આપવાનું આવે. (૪) નિંદાવર્જનમાં જાતે નિંદા કરે નહિ સાંભળે નહિ, એટલું જ નહિ, પણ બીજા નિંદકને યથાશક્તિ અટકાવે. (૫) આશાતના ત્યાગમાં દેવની-૮૪, ગુરુની ૩૩ તેમજ મંદિરાદિની આશાતના વર્જવાનું આવે.

આમ-૬૭ વ્યવહારનું સમ્યક્પાલન ચડતા રંગે કરતો રહે તો સમ્યગ્દર્શન અધિકાધિક વિશુદ્ધ થતું આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩૮, તા. ૨૫-૬-૧૯૮૩

## ૭૭ સાધુ-વૈયાવચ્ચનો અપ્રતિપાતી ગુણ : ભરત ચક્રીને મહાવૈભવમાં વૈરાગ્ય શાથી ?

(લેખાંક-૧)

પાપથી ઊભરતા આજના પાર્થિવ જીવનમાં એવી એક નક્કર ધર્મસાધના કઈ કે જેનાથી અહીં એને પરલોકમાં અદ્ભુત આત્મિક લાભો થાય ? જૈનશાસન આવી સાધના તરીકે સંઘસેવા-સાધુસેવા-વૈયાવચ્ચની સાધના બતાવે છે; કેમકે વૈયાવચ્ચ એ અપ્રતિપાતી ગુણ છે.

ભરત અને બાહુબળ બંને ય પૂર્વ ભવમાં વૈયાવચ્ચ-ધર્મની આરાધના કરનારા હતા. ભરતના જીવ બાહુ મુનિએ પોતાનાં પૂર્વનાં ચક્રવર્તીના ભાઈપણાની મોટાઈને ભૂલી, ૫૦૦ મુનિઓની ગોચરી-પાણી લાવી આપવાની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ રાખી હતી. બાહુબળના જીવે પૂર્વ ભવે ત્યાં જ બાહુમુનિના ભાઈ સુબાહુ મુનિએ એ જ રીતે મોટાઈ ભૂલીને ૫૦૦ મુનિઓની શરીર-શુશ્રૂષાની વૈયાવચ્ચ કરવાની રાખી હતી. બંને ય ચક્રવર્તીના ઘરનાં સુખ-સન્માન-સ્વેચ્છાએ છોડીને આવેલા, એટલે હવે અહીં મુનિપણામાં એની કામના નહોતી.

‘આ નાશવંત અને બિભત્સ હાડ-માંસ-રુધિરભર્યા દેહે આટલું બધું ઊંચું અને ભગવાને ભાખેલું સંયમી મુનિઓની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચનું મહાન કર્તવ્ય કમાઈ લેવાનું ક્યાં મળે ?’- એવી ભક્તિ-વૈયાવચ્ચનાં અનુષ્ઠાન ઉપર અથાગ પ્રીતિ-

૨૧૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

ભક્તિ હતી, માત્ર આ પ્રીતિ-ભક્તિના હિસાબે વૈયાવચ્ચ નિરાશંસ ભાવે સેવ્યે જતા. એટલે સાથે દુન્યવી સુખ-સન્માન પ્રત્યે ઘૃણા-વૈરાગ્ય ઝળહળતા હતા. આમ, ભક્તિ-વૈયાવચ્ચનાં શુદ્ધ પ્રીતિભક્તિ-અનુષ્ઠાન ચાલતા, એનું ઊંચું ભરચક પુણ્ય અને વૈરાગ્યના સંસ્કાર ઊભા થયેલા અને અહીં ભરત-બાહુબળના ભવમાં સાથે લઈ આવ્યા.

**અહીંની આસક્તિ પરલોકે :-**

વૈયાવચ્ચના શુદ્ધ પ્રીતિ-ભક્તિ અનુષ્ઠાનની આરાધનાએ ભરતને ચકવર્તીનાં સુખસન્માન આપ્યાં, અને બાહુબળને રાજવી સુખસન્માન સાથે અથાગ, અચિત્ય બળ આપ્યું. એવી ઊંચી વૈયાવચ્ચની આરાધનાથી જો માગીને આ સમૃદ્ધિ અને બળ મેળવવાનું કર્યું હોત, તો મળવાનો સંભવ તો હતો; પરંતુ તો પછી સાથે વૈરાગ્ય ન મળત. કેમકે પૂર્વે પેલું સમૃદ્ધિ અને બળ માગવા જતાં પ્રીતિ એ બળ-સમૃદ્ધિ પર ગાઢ રહેવાથી વૈરાગ્ય ગુમાવતા; તેથી વૈરાગ્યના દૃઢ સંસ્કાર ઊભા થયા ન હોત. બળ-સમૃદ્ધિ માગ્યા માટે એના રાગના પાકા સંસ્કાર ઊભા થઈને અહીં આવીને, એ એમને સમૃદ્ધિ બળમાં રાગાંધ અને મોહ-મૂઢ બનાવત. પછી પરિણામ શું ? દુઃખદ નરકાદિ ગતિ અને ભવચક્રમાં ચિર કાળ ભ્રમણ !

પરંતુ અહીં તો સુખસમૃદ્ધિ અને બળની કામના જ નહોતી. ઊલટું એના પ્રત્યે તીવ્ર નફરત અને જવલંત વૈરાગ્ય હતો, માટે જ વૈયાવચ્ચનું શુદ્ધ પ્રીતિ ભક્તિ-અનુષ્ઠાન બજાવેલું. એટલે એ વૈરાગ્યના સંસ્કાર અહીં મોકા પર જાગતા થઈ ગયા, ઝળહળી ઊઠ્યા, અને એ વૈરાગ્યે ભરતને આરિસાભવનમાં વીંટી નીકળી જવાનાં નિમિત્ત પર વીતરાગ બનાવી દીધા ! તથા બાહુબળને ભાઈનું માથું ફોડવા ઉપાડેલી મુઢિના નિમિત્ત પર ત્યાં યુદ્ધભૂમિપર જ મહાવિરાગી સાધુ બનાવ્યા ! અને બાર મહિને ‘વીરા મોરા ! ગજ થકી ઊતરો’ ના બેન-સાધ્વીના બોલનું નિમિત્ત મળવા પર વીતરાગ બનાવી દીધા !

**વૈયાવચ્ચ એ અપ્રતિપાતી ગુણ :-**

વૈયાવચ્ચ એ મહાન સાધના મહાન ગુણ છે. શાસ્ત્ર એને અપ્રતિપાતી ગુણ કહે છે. ‘અપ્રતિપાતી’ એટલે પ્રતિપાત ન થાય, નાશ ન થાય એવો ગુણ. તો શું બીજા ગુણ તેવા નથી ? છે, પણ નિયમ નહિ કે એ અપ્રતિપાતી જ હોય. ત્યારે વૈયાવચ્ચ અપ્રતિપાતી હોવાનું કારણ એ છે કે એમાં જે બીજાની સેવા કરવાનું થાય છે, ત્યાં નમ્રતા આવે છે, અહંત્વ તુટે છે, પરંતુ કરી છુટવાનું થાય છે. સ્વાર્થાધતા તુટે છે. જે સાધનામાં અહંત્વ અને સ્વાર્થરસિકતા તુટે, હાડકાં હરામ કરવાને બદલે બીજાની સેવામાં કામે લગાડ્યા, એ ગુણ આત્માની સાથે ગાઢ

જોડાનારો ગુણ બને છે. જેનો પ્રતિપાત ન થાય, પતન ન થાય એવો ગુણ, માટે એ અપ્રતિપાતી ગુણ.

આનું ફળ કેવું ? :- જીવ અહંત્વ, સ્વાર્થાધતા, હરામ-હાડકાં, આપમતિ, વગેરેનાં અશુભ ભાવથી લખલૂટ કર્મ બાધ્યા છે. તો સહજ છે કે એનાથી વિપરીત આ વૈયાવચ્ચમાંના ભાવો-નમ્રતા, પરાર્થવૃત્તિ, પરાર્થ કાયકષ્ટ, જિનાજ્ઞા-બહુમાન વગેરેના શુભ ભાવથી જંગી કર્મક્ષય થાય એ સહજ છે. એ એટલા માટે કે ‘જે ભાવોએ કર્મ બંધાયા તેથી વિપરીત ભાવો દ્વારા કર્મ છૂટે’ એમાં વાંધો ક્યાં ? હિંસાના ભાવથી કર્મ બંધાય, તો શું અહિંસાના ભાવથી કર્મ નહિ છૂટે ?

**આપમતિ : સ્વાર્થાધતા : વિષયાંધતા**

અહંત્વ-આપમતિ-સ્વાર્થાધતા વગેરે અશુભ ભાવોને કરાવનારાં મોહનીય કર્મ છે. એને તોડવા વૈયાવચ્ચ એક મહાન સાધના છે. એમાં લાગ્યા રહેવાથી એ કર્મ તુટવા સાથે, એ કર્મના કારણભૂત અહંત્વ વગેરે અશુભ ભાવો નામશેષ થતા જાય છે. ‘સ્વાર્થાધતા ખરાબ છે.’ સ્વાર્થાધતા ખરાબ છે એવી માત્ર જપમાળા ગણવાથી કાંઈ એ દુર્ગુણ જાય નહિ. એ તો વૈયાવચ્ચની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખીએ તો જ એ સક્રિય પ્રયોગથી સ્વાર્થાધતા કપાતી આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૩૮/૪૦, તા. ૨-૭-૧૯૮૩

૭૮ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ જોયું ભરત-બાહુબલજીએ પૂર્વભવે મુનિઓની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચની સાધના નિરાશંસભાવે, બદલામાં કોઈ સ્પૃહા નહિ એ રીતે કરેલી એથી આ ભવમાં સહેજમાં જવલંત વૈરાગ્ય અને ઠેઠ વીતરાગભાવ સુધી પહોંચી ગયા ! સેવા-વૈયાવચ્ચથી સ્વાર્થાધતા તુટે એ જોયું. એમ એનાથી આપમતિ તુટે. આપમતિ પણ ભાવનામાત્રથી ન તુટે; કિન્તુ

વૈયાવચ્ચ દ્વારા જિનાજ્ઞામતિને સક્રિય સાધતા જવાય તો જ આપમતિ તુટતી આવે. મનને એમ થાય કે ‘મારી સ્વાર્થની આપમતિ ખોટી છે, અને સેવા-વૈયાવચ્ચની જિનાજ્ઞામતિ ખરી છે. માટે લાવ. જિનાજ્ઞાને બજાવતો જાઉં,’ એમ કરી વૈયાવચ્ચની જિનાજ્ઞા પાળવામાં મન લગાડતો જાય ત્યારે સ્વાર્થની આપમતિ તુટતી આવે.

**દુર્ગુણોનો કબ્જો સક્રિયતાથી તુટે :-**

સ્વાર્થાધતા આપમતિ વગેરે દુર્ગુણોએ આત્મા પર કબ્જો જમાવ્યો છે, તે

કબ્જો શું એમને એમ હટી જશે ? ભગવાન ભગવાન કરો; એમ નહિ હટે. એને હટાવવા સક્રિય પ્રવૃત્તિ જોઈશે. તે પણ દીર્ઘકાળ અને સતત ચાલુ રહે તો જ હૈયા પર સદ્ગુણોનો કબ્જો જામે. અને તો જ દુર્ગુણોનો કબ્જો ઊઠી જાય.

### કબ્જો બળવાન

વૈયાવચ્ચ એ અહંત્વાદિ દુર્ગુણોનો હૃદય પરથી કબ્જો ઊઠાવી દેવાની મહાન સાધના છે. ત્યારે, અહંત્વાદિનો કબ્જો ઘટતો આવ્યા વિના વીતરાગતા તરફ પ્રયાણ શાનું થાય ?

કબ્જાની વાત મોટી છે. કબ્જો બળવાન છે. ઘરઘણી કરતાં ભાડવાત હકદાર. આજે જુઓ છો ને કે મકાન મોટું અને કિંમતી હોય, રોડ પર આવેલું હોય, પરંતુ જુના ભાડાના વખતથી એમાં ભાડવાત રહેલો હોય, તો એના પર આજે જેવું માલિકનું નથી ચાલતું એવું ભાડવાતનું ચાલે છે ! કેમકે કબ્જો ભાડવાતનો છે, એની જ હારોહારની જમીન પર કોઈએ નવું મકાન બાંધી ભાડે આપ્યું હોય તો એને મોટી પાઘડી ય નહિ. ને નવી મોટી રકમનું ભાડુ ય નહિ ! છતાં ય ભાડવાતને મકાન ખાલી કરવા દબાણ ન કરી શકાય એટલો ભાડવાતનો વિશેષ હક રહે છે. કારણ ? કબ્જો એનો છે. કબ્જો બળવાન છે.

એમ ‘ખેડે એની જમીન’ એ સૂત્રે આજે શું કર્યું ? જમીન માલિકોના હાથમાંથી એ જમીનનો કબ્જો ધરાવનાર ખેડુતના હાથમાં એ જમીન મૂકી દીધી. કબ્જો બળવાન થઈ ગયો. માલિક કરતાં કબ્જાવાળો સ્વતંત્ર હકદાર બની બેઠો.

હૈયા પર કબ્જો કોનો ?...

બસ, એ જ રીતે આત્મા ભલે શુદ્ધ સ્વરૂપે ઉપશાન્ત ઉદાસીન હૃદયનો માલિક હોય; કિન્તુ એમાં પેંધી ગયેલા. અહંત્વ, આપમતિ, વિષયાંધતા, સ્વાર્થાંધતા, અને હરામહાડકાપણાનો જો એ આત્મા પર કબ્જો છે, તો એ સ્વતંત્રતા ભોગવે છે. જેમ ઘરમાલિક બીજી ત્રીજી રીતે આગળ વધે. મોટો પૈસાદાર વેપારી થઈ જાય. એની પ્રતિષ્ઠા જામી પડે. પરંતુ પેલા પોતાના ભાડે આપેલા ઘર પર કબ્જો જો ભાડવાતનો છે, તો એ વગડા જેવા પણ ઘરની ઉપર એ માલિકનું કાંઈ ચાલે નહિ. એજ રીતે આત્મા ભલે અહિંસા પાળે, તપસ્યા કરે, શાસ્ત્રોની વિદ્યતા મેળવે, આમ બીજી ત્રીજી રીતે એ આ અહિંસાદિ સંપત્તિથી શ્રીમંત થઈ ગયો હોય. પરંતુ જો હૃદય પર કબ્જો અહંત્વાદિનો છે, તો સ્વતંત્રતા એ અહંત્વાદિની ચાલવાની શું ?

શ્રીમંતના પણ ભાડે આપેલ ઘર પર કબ્જો ભાડવાતનો, એમ વિદ્વાન તપસ્વીનું પણ હૈયું જો અહંત્વને, તો એ હૈયા પર કબ્જો અહંત્વનો. ત્યાં પછી આત્મા અહંત્વને પરતંત્ર. હૃદય પર અહંત્વનું ચાલે આત્માનું નહિ.

હૃદયના માલિક આત્માનું કશું ચાલે નહિ, એ અહિંસાદિ આને કાંઈ કરી શકે નહિ પણ એટલે તો જુઓ છો ને કે અનંતા માનવભવ પણ જીવે મેળવ્યા અને એમાં અનંતીવાર ચારિત્ર લઈ અહિંસાદિ સંપત્તિ પણ મેળવી, કિન્તુ અહંત્વ-આપમતિ-વિષયાંધતા-સ્વાર્થાંધતા, અને હરામહાડકાપણું જો હૃદય પર કબ્જો જમાવી પડ્યા હતા, તો એ અહંત્વાદિ ઉપર એ સંપત્તિની લાગવગ કે વર્ચસ્વ કશું પહોંચ્યું નહિ. એ સંપત્તિઓ તો તે તે ભવના અંતે ત્યાં જ ઊભી રહી ગઈ ! અને જીવ ત્યાંથી ભ્રષ્ટ થઈ ભવચક્રમાં ભટકતો બની રહ્યો ! તે આજ સુધી એના પર કબ્જો હજીય એ અહંત્વાદિનો જ અનુભવાય છે !

બોલો, હૈયાનો રસ ક્યાં ? અને લુખાશ ક્યાં ?

સાચું કહેનારા કહે છે કે ‘ભાઈસાબ ! રસ તો પૈસા કમાવવા, સારું સારું ખાવું-પીવું, કુટુંબ સાથે રંગરાગ ઉડાવવા...વગેરે વગેરેમાં જ આવે છે. જ્યારે, દેવદર્શનાદિ ક્રિયાઓ ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે તો લુખાશ દિલથી થાય છે.’ કેમ આમ ? કહો, હૈયા પર કબ્જો અહંત્વ, આપમતિ, વિષયાંધતા અને સ્વાર્થાંધતાનો રાખ્યો છે, તેથી પેલા દેવદર્શનાદિની સુવાસ જ હૈયે ફેલાતી નથી ને ? ‘સુવાસ’ એટલે એની હરખ; એ મહાનિધાન લાગે. હૈયા પર અહંત્વાદિના કબ્જાનો આ જુલ્મ છે કે અનંતી અનંતી ધર્મક્રિયાઓની પણ હૈયે સુવાસ નહિ ! એ ધર્મક્રિયાઓ આત્મતારક ન બનવા દે ! ભવનાં બંધન ન કાપવા દે ! ઊલટું ભવવર્ધક બનાવે !

માટે જ મહત્ત્વ સંઘ તથા સાધુની સેવા-ભક્તિ-વૈયાવચ્ચનું છે. અલબત્ત એ બિલકુલ નિસ્પૃહભાવે થવી જોઈએ, તો એનાથી આ અહંત્વ-આપમતિ-સ્વાર્થાંધતા અને હરામહાડકાપણું તુટતા આવે; અને હૈયે ધર્મક્રિયાનો રસ આવે તથા દુનિયાદારીની લુખાશ આવે.

## ૭૯ નિષ્કામ સાધના તારણહાર

આ ઉત્તમ મનુષ્ય-જન્મ મળ્યો છે એ વિશિષ્ટ બુદ્ધિ શક્તિ અને વિશિષ્ટ ધર્મપુરુષાર્થ શક્તિવાળો મળ્યો છે. એમાં ધર્મસાધના એ જ કર્તવ્ય છે; નહિતર એ દુર્લભ વિશિષ્ટ શક્તિઓ દુનિયાદારીમાં વેડફાઈ જાય. ધર્મસાધના પણ સંસારસુખોની કામનાથી નહિ, પણ નિષ્કામ સાધના કરવી જોઈએ; નહિતર વિષયકામના રાખી ધર્મ કરતાં ઓલામાંથી ચુલામાં પડવાનું થાય; કેમકે ધર્મસાધનાથી બહુ માનેલા સુખો તો મળી જાય. પરંતુ એ મળી જતાં પેલી વિષયકામનાના સંસ્કારથી જીવ ઉન્માદી બની વધુ વિષય-કષાયનાં પાપમાં પડી જાય.

આ જગતમાં એવા વિવેકી માણસ ભલે થોડા પણ એવા હોય છે કે જેને ધર્મસાધનાના બદલામાં દુન્યવી કાંઈ જોઈતું નથી. દુન્યવી સુખ ખાતર સુકૃત વટાવવા એ તૈયાર નથી હોતા. એક કથાકારને એક શેઠે આશ્રય આપ્યો. ‘અહીં રહેજો, જમજો, અને લોકોને ધર્મકથા સંભળાવજો; પરંતુ એક શરતે કે મારું કશું કામ તમે નહિ કરતા.’ એ રહ્યો; પણ એકવાર શેઠનો રાતના ઘોડો ચોરાયેલ. સવારે કથાકાર ફરવા ગયેલો તે જંગલમાં ઘોડો બાંધેલો જોયો. હવે ઘરે આવીને જો શેઠને કહે, તો તે શેઠનું કામ કર્યું ગણાય; તેથી એણે ત્યાં જંગલમાં ઘોડા પાસે પોતાનો રૂમાલ મૂકી દીધો. આવીને શેઠને કહે, ‘જંગલમાં મારો રૂમાલ રહી ગયો છે.’ શેઠે તરત નોકરને મોકલ્યો, ને નોકર રૂમાલ અને ઘોડો બંને લઈ આવ્યો. શેઠ સમજી ગયો, કથાકારને કહે ‘તમે મારું કામ કરવા માટે જ આ યુક્તિ કરી ! આજથી તમને રજા છે.’

પેલો કહે, ‘આ તો તમારી ચિંતા મિટાવવા આમ કરેલું.’

શેઠે કહ્યું “સાહેબ ! માફ કરો. હું સમજું છું કે આ સંસારનો કારભાર કરવો એ નિષ્કામ મજુરી છે, આ ઉત્તમ માનવભવમાં પરમાત્માની સેવાને બદલે માયાની વેઠ કરવાની છે, વિટંબણા છે. એથી તો મારા આત્માની અધોગતિ છે. એમાંથી બચાવનાર સાધુસંતની સેવા; પણ તે નિષ્કામ ભાવે થાય તો. એટલા જ માટે મેં તમને પહેલેથી કહ્યું હતું કે ખુશીથી હું તમારી સેવા કરીશ, અને તમારે મારું કશું કામ નહિ કરવાનું; જેથી આ બધી માયાની વેઠથી આત્મા પર ચડતા માયાના બંધનના ભારમાંથી કાંઈક વળતર મળે. શુદ્ધ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય, તો સદ્ગતિ મળે. પરંતુ તમે તો આડકતરી રીતે ઘોડાની ભાળ આપીને મને માયાની

સગવડ કરી આપી; એટલે મારે ભાગે તો શુદ્ધ સાધુસેવાને બદલે માયાની સેવા જ આવીને ઊભી રહી.”

“જીવનમાં ઘરખટલામાં તો માયાની સેવા લમણે લખાયેલી જ છે, પરંતુ સાધુસંત પાસેથી પાપી માયાની સેવા લેવી, એને હું મહા અધમ કાર્ય ગણું છું. જે સંતો તારવાનું કામ કરનારા છે એની જ પાસે ડુબાડવાનું કામ કરાવવું એ મહા અધમતા છે. માટે માફ કરો. મારે તો આજ સુધી કરેલી બધી સેવા આ માયાનું કામ લેવાથી વટાવાઈ ગઈ. હવે એનાં ફળરૂપે સદ્ગતિનું પુણ્ય શાનું ઊભું રહે ?”

કથાકારને બોલવાની જગા જ ન રહી. એને રજા મળી.

અહીં એક સવાલ થાય.

**પુણ્યની ઈચ્છામાં નિષ્કામતા ક્યાં ? :-**

પ્ર.- સાધુસેવાથી પુણ્ય મળવાની ઈચ્છા તો રહી; પછી એમાંય નિષ્કામતા ક્યાં આવી ?

ઉ.- આ, પુણ્ય કોઈ પૈસા ટકાની માયા પામવાના ઉદ્દેશથી નથી ઈચ્છાતું; કિન્તુ સારી ગતિ અને સારી ધર્મસગવડ અને સારી બુદ્ધિ મળે એટલા માટે ઈચ્છાય છે, અર્થાત્ સારી ગતિ મળવાના યાને પરલોક સુધરવાના ઉદ્દેશથી ઈચ્છવામાં આવે છે. એમાં વળી પરલોકમાં ય સારી બુદ્ધિના લીધે સુંદર ધર્મસાધના થાય એટલે આગળ એથી ય વધુ ધર્મસાધનાની સારી સગવડ મળે, બળ મળે, ને સારો પુરુષાર્થ થાય. એમ કરતાં અંતે ઉત્કૃષ્ટ ધર્મસાધનાથી મોક્ષ સુધી પહોંચી જવાય. સરવાળે મોક્ષ થવાની ઈચ્છાથી જ આ પુણ્યની ઈચ્છા થઈ. એમાં અહીં ધર્મ કરીને ભવિષ્યમાં પ્રબળ ધર્મની સગવડ મળે એ માટે પુણ્ય ઈચ્છાય એમાં નિષ્કામતા જ છે.

**મોક્ષની ઈચ્છામાં નિષ્કામતા :-**

પ્ર.-કેટલાક કહે છે કે મોક્ષની પણ ઈચ્છા કરાય ત્યાં નિષ્કામતા-ઈચ્છારહિતતા ક્યાં આવી ?

ઉ.- નિષ્કામતા એ રીતે કે મોક્ષ એટલે એવી અવસ્થા કે જ્યાં કશી જ ઈચ્છા નહિ. ઈચ્છા માત્રનો અભાવ છે, નિરિચ્છ-નિરીહ-નિઃસ્પૃહ અવસ્થા છે, નિષ્કામ અવસ્થા છે. આવી નિષ્કામતાની ઈચ્છાથી સાધના થાય એ નિષ્કામ જ સાધના છે. વળી મોક્ષ એટલે કોઈ સ્વર્ગાદિ જેવી ચીજ નથી, કે સ્થાન નથી, યા કોઈ સન્માન નથી, કિન્તુ સ્વાત્માની કર્મમુક્ત નિર્મળ અવસ્થા છે. એની ઈચ્છામાં સકામતા નથી. વળી અહીં પહેલાં એ જુઓ કે

પ્ર.- નિષ્કામ ધર્મસાધના કરવાની કહી એમાં નિષ્કામતા રાખવાની શા

માટે ? અર્થાત્ ત્યાં બીજી કશી સુખ-સન્માનાદિની કામના-ઈચ્છા કેમ નહિ રાખવાની ?

ઉ.- નિષ્કામ ધર્મનાં બે કારણ છે,-

(૧) એક તો એવી ઈચ્છા રાખવામાં ખોટું એ, કે પ્રધાન એ સુખ-સન્માન થઈ જાય, અને ધર્મ ગૌણ થઈ જાય ! કેમકે ત્યાં ધર્મ તો એ સુખ-સન્માનનાં એક માત્ર સાધન તરીકે જ ઈચ્છવાનો; મુખ્ય ઈચ્છા તો સુખ-સન્માનની રહેવાની. તો ધર્મ કરતાં દુન્યવી સુખ-સન્માન વધુ ગમી જાય. પછી હૈયે ધર્મનો ફોર્સ વધુ ક્યાંથી રહેવાનો ? અને ફોર્સવાળા (વેગ અને તાકાતવાળા) ધર્મ વિના મોક્ષ તરફ આગળ કેમ વધાય ? માટે એવો ધર્મ સાધવા નિષ્કામતા જરૂરી, તે નિષ્કામતા આ, કે રાગાદિવર્ધક સુખ-સન્માનાદિની ઈચ્છા નહિ. બાકી મોક્ષની ઈચ્છા રાખવામાં કાંઈ રાગાદિ વધવાના છે જ નહિ; તેથી એ ઈચ્છામાં નિષ્કામતા જ છે.

(૨) બીજું નિષ્કામતાનું કારણ એ છે, કે જો ધર્મથી દુન્યવી સુખ-કીર્તિ-સન્માનાદિની કામના રખાય, તો એ સુખાદિનો રાગ દૃઢ થવાનો; એટલે પછી એવા સુખાદિના રાગવાળા ધર્મથી જે પુણ્ય બંધાશે તે સંકલેષ ભોગની સામગ્રી આપનારું પુણ્ય બંધાવાનું. એનું પરિણામ એ આવવાનું કે જ્યારે એ પુણ્ય પાકીને ભોગ-સામગ્રી મળશે ત્યારે એથી રાગ-દ્વેષાદિના સંકલેશવાળા યાને આંધળા, ચિક્ષા, રાગદ્વેષ, કરાવનારા ભોગ થવાના; કહો કે એ સામગ્રી જ તેવા રાગાદિના સંકલેશ કરાવશે. ધર્મ કરતાં નિયાણું કરનારની શી દશા થાય છે ? આ જ કે ધર્મ કર્યો એટલે પુણ્ય અને એના વિપાકે સામગ્રી તો મળે, પરંતુ સાથે સાથે એમાં ચિત્તમાં પૂર્વનો લઈ આવેલ રાગાદિનો સંકલેશ ભારે રહે. વાસુદેવોનું શું થાય છે ? એ જ કે એ પૂર્વે નિયાણું કરીને આવતા હોવાથી અહીં ભારે સંકલેશ અને એનું ફળ નરકગતિમાં પ્રયાણ ! સુભૂમ-બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની પણ એ જ દશા થઈ...

આ બતાવે છે કે ધર્મ પૌદ્ગલિક દુન્યવી સુખ સમૃદ્ધિ માન-પ્રતિષ્ઠા વગેરેની કામનાથી કરવામાં, રાગદ્વેષાદિ મજબૂત થવાથી, મોક્ષથી-મોક્ષમાર્ગથી એટલા પ્રમાણમાં આઘા ફેંકવાનું થાય છે. ધર્મથી તો મોક્ષ-મોક્ષમાર્ગની નજીક અવાય, પરંતુ પેલી પાપી કામના રાખવા જતાં જો આઘા કે ફેંકવાનું થાય, તો ધર્મ ક્યાં ફળ્યો ? એથી આત્મહિત શું સધાયું ? માટે ધર્મસાધના નિષ્કામ ભાવે કરવાની છે.

હવે જો આ બે કારણ સમજાય, તો પછી એ સમજવું સહેલું છે કે ધર્મ કરતી વખતે મોક્ષની કામના રખાય, તો ભલે એ કામના છે, કિન્તુ એમાં એ બે કારણની પુષ્ટિ નથી; અર્થાત્ એમાં ધર્મનો ફોર્સ ઘટવાનો નથી. તેમજ દુન્યવી વસ્તુનો રાગ દૃઢ થવાનો નહિ. મોક્ષ જોઈએ છે માટે તો મોક્ષબાધક રાગ અને

રાગને કરાવનારી સુખ-સામગ્રીને ઝેર દેખે છે, એટલે કહો કે મોક્ષની ઈચ્છા કરવામાં તો એ બધાની અનિચ્છા ઊભી થાય છે. દુન્યવી સુખ-સંપત્તિ-સન્માનની ઈચ્છા જ મરી જાય છે. એટલે કહેવાય કે મોક્ષની ઈચ્છા એ અનિચ્છાની ઈચ્છા છે. એ ઈચ્છા ખરેખર અનિચ્છારૂપ જ છે, નિષ્કામતા જ છે. તેથી મોક્ષના ઈરાદે કરાતી ધર્મસાધના એ સકામ નહિ પણ નિષ્કામ સાધના જ છે...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૪૬, તા. ૧૩-૮-૧૯૮૩

## ૮૦ ભવાંતરે જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિનું મૂલ્ય શું ?

ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુના અવધિજ્ઞાની શિષ્યશ્રી ધર્મદાસગણીજી મહારાજ ઉપદેશમાળા શાસ્ત્રમાં કહે છે,-

‘લલ્લિયં ચ બોહિં અકરિંતોડ્ગાગયં ચ પત્થિંતો ।

અન્નં દાઙ્ બોહિં લલ્લિયં કયરેણ મુલ્લેણ ? ॥’

અર્થાત્ વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત બોધિ યાને જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિને સફળ નહિ કરતો તું પરભવ માટે બોધિલાભ માગે છે, પણ તું ત્યાં કયા મૂલ્યથી એ મેળવી શકશે ?

અહીં પરભવ માટે બોધિલાભની માગણી સૂચવે છે કે ભવાંતરે બોધિલાભની ખાસ જરૂર છે;

કેમકે બોધિલાભ યાને જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ જ ન થાય, તો મોક્ષમાર્ગની આરાધના શાના આધારે કરી શકે ? એટલા માટે તો ગણધર ભગવાને ‘લોગસ્સ’ સૂત્રમાં ચોવીશ ભગવાનની સ્તુતિ કર્યા પછી ‘આરુગ્ગ બોહિલાભ’ ની માગણી કરી. ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં પણ ‘સમાહિ મરણં ચ બોહિલાભો ય’ પદથી ય બોધિલાભની માગણી કરી. વાત સાચી છે, મૂળ પાયામાં સમ્યગ્ મોક્ષમાર્ગને બતાવનાર જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ જ ન થાય, તો ધર્મ તરીકે કોઈ મિથ્યા ધર્મ મળવામાં, યા તદ્દન ધર્મહીનતા મળવામાં સાચા મોક્ષમાર્ગનું ભાન જ ન થાય, પછી એની આરાધના તો થાય જ શાની ?

એટલા માટે તો ૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ મહારાજએ ભગવાન પાસેથી આ જ માગ્યું કે ‘હે પ્રભુ ! મને પરભવે જૈન ધર્મ ન મળતો હોય અને ચક્રવર્તીપણું પણ મળતું હોય તો તે મારે નથી જોઈતું; અને જૈન ધર્મ મળતો હોય પણ એ કોઈના



દાસપણા સાથે યા દરિદ્રતા સાથે જ મળતો હોય, તો તે મારે મંજુર છે.’ કેમ વારું ? મોટું ચક્રવર્તીપણું તો મળ્યું કિન્તુ પાસે જૈન ધર્મ નથી તો એ મોટા વૈભવ, વિષયો અને ઠકુરાઈથી લાખો ગમે પાપોનું જ જીવન બનવાનું ! અને એનું પરિણામ એ, કે પછી દુર્ગતિઓના ભાવોની પરંપરા ચાલવાની ! ત્યારે જો દાસપણું કે દરિદ્રતા છે; તો અહીં ભલે કષ્ટ છે, કિન્તુ જો સાથે જૈન ધર્મ છે, તો એની આરાધનાથી એવાં જબ્બર પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઊભા થવાના કે ભવાંતરે સદ્ગતિની પરંપરા અને જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા કરવાની.

હવે સવાલ આ છે કે ભવાંતરે આ જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ બોધિલાભ શી રીતે થાય ? શું માત્ર અહીં ‘મને ભવાંતરે બોધિલાભ થાઓ’ એવી માત્ર પ્રાર્થના કરવા માત્રથી મળી જાય ? શું બોધિલાભનો માલ મળવા માટે મૂલ્ય આપવું પડે તે માત્ર પ્રાર્થના કરીએ એ જ મૂલ્ય છે ?

અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ ના પાડે છે કે જો અહીં પ્રાપ્ત બોધિલાભને ધર્મ-આરાધનાથી સફળ નથી કરતો, અને માત્ર પ્રાર્થના જ કરે છે કે મને બોધિલાભ મળો, તો એ કાંઈ મૂલ્ય નથી. મૂલ્ય છે બોધિલાભની ધર્મઆરાધના દ્વારા થતી સફળતા, અર્થાત્

**બોધિલાભ મળ્યાનું ફળ જે ધર્મઆરાધના, એ છે ભવાંતર માટે બોધિલાભનો માલ મળવાનું મૂલ્ય. નાણું.**

તાત્પર્ય આ છે કે અહીં બોધિલાભ થયો એથી કાંઈ ભવાંતરે બોધિલાભ ન થાય; પરંતુ બોધિલાભ અર્થાત્ જૈનધર્મ-પ્રાપ્તિને ત્યાગ, તપ, જિનભક્તિ, સાધુસેવા, શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય વગેરેનાં સદ્અનુષ્ઠાન આચરવા દ્વારા સફળ કરો તો એ અનુષ્ઠાન-આચરણ મૂલ્ય બને, અને એથી ભવાંતરે બોધિલાભ થાય.

અહીં પ્રશ્ન છે કે ભવાંતરે બોધિલાભ થવા માટે આ ત્યાગ-તપ વગેરેનાં સદ્અનુષ્ઠાનને કેમ મૂલ્ય તરીકે મૂક્યાં ? અહીં મહાન ‘ઉપમિતિ’ શાસ્ત્રકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણી મહારાજે ‘શ્રી ઉપદેશમાળા’ શાસ્ત્રની ટીકામાં આનું આ સમાધાન મૂક્યું છે કે ‘આ સદ્અનુષ્ઠાન નિરાશંસભાવે આચર્યા હોય તો એનાથી શુભાનુબંધ ઊભા થાય; અર્થાત્ એ ત્યાગ-તપ-જિનભક્તિ-સાધુસેવા-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયરૂપી સદ્અનુષ્ઠાનનો વાસના યાને સુસંસ્કારો પડે; ને તેથી ભવાંતરે એ સુસંસ્કારો જાગ્રત થતાં બોધિલાભ થાય, જૈન ધર્મની હૃદયમાં સ્પર્શના થાય, જૈન ધર્મ હૃદયમાં સ્પર્શે. પરંતુ જો આ સદ્અનુષ્ઠાનોનું આચરણ જ ન હોય, તો આચરણ દુન્યવી વેપાર-ધંધા-ખાનપાન-વાતોચીતો-મોજશોખ વગેરેનાં જ રહેવાનાં. અને એના જ

કુસંસ્કારો ઊભા થઈ ભવાંતરે જાગતા થઈને એની જ બુદ્ધિ તથા પ્રવૃત્તિ કરાવવાના. ત્યાં હૈયાને જૈન ધર્મ શાનો સૂઝે ?

આ સૂચવે છે કે આપણી પ્રવૃત્તિ પ્રમાણે સંસ્કાર ઘડાય છે. જો બહુવિધ દુન્યવી પ્રવૃત્તિ કરાતી રહે છે, તો એના સંસ્કાર ઊભા થવાના, અને એથી ભવાંતરે એ સૂઝવાનું. એના બદલે જો બહુવિધ પ્રવૃત્તિ ત્યાગ-તપની, પરોપકાર-હિતોપદેશની, જિનભક્તિ-સાધુસેવાની, જિનવાણીશ્રવણ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયની રહે છે, તો એના સુસંસ્કારો ઊભા થઈને ભવાંતરે એ સૂઝવાનું. એટલે જ ધ્યાન રાખવાનું છે કે ધર્મ ભાવમાત્રથી અર્થાત્ ‘મારે દિલમાં ધર્મના જ ભાવ છે’ એમ દાવો રાખીને ધર્મની કશી પ્રવૃત્તિ ન કર્યાથી, તેમજ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ ભારે રસપૂર્વક ને હોંશપૂર્વક ધૂમધામ ચાલુ રાખીને કશું સીઝતું નથી. કશા સારા સંસ્કાર ઊભા થતા નથી. એટલે પરભવે અહીં જેવું ધોળ્યું એ જ આહાર-વિષય-પરિગ્રહ અને હિંસામય આરંભ-સમારંભની જ દોડધામ આવડે છે. મનને ગમે છે. ત્યાં જૈન ધર્મ હૃદયને શાનો જયે ?

એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે ધર્મ પ્રવૃત્તિ ય કરવામાં આવે, પણ તે જો રસ વિના માત્ર પતાવવારૂપની હોય, અને એમાંય ડાફોળિયાં, વાતોચીતો, વગેરે ફાલતું પ્રવૃત્તિઓ કે કોઈ સ્વાર્થ સાધના હોય, તો તે પણ ભવાંતર માટે બોધિલાભ સુલભ નથી કરી શકતી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૪૭, તા. ૨૦-૮-૧૯૮૩

## ૮૧) અનેક લાભોની ખાણ : સેવા-વૈયાવચ્ચ

આ પડતા કાળમાં આત્માને પાવન કરનાર એક મહાન સાધના છે સેવા-વૈયાવચ્ચની; કેમકે એમાં જાતમાં નમ્રતા અને બીજા પ્રત્યે માનની દૃષ્ટિ ઊભી થાય છે. એટલે જ જિનશાસનમાં સેવા-વૈયાવચ્ચનું મહત્ત્વ અનેરું છે. એટલે જ આપણી તન-મન-ધનની શક્તિઓ બીજે વેડફાય નહિ માટે સાધુસંતની અને ઉપકારી માતાપિતાદિની સેવા-વૈયાવચ્ચ કરવાની તે ખૂબ જ કરવાની. એથી અહંત્વ તુટે, વિષયાંધતા મૂકાય. સ્વાર્થાંધતા કપાય, ને હરામહાડકાપણું મટે. જો જો હોં, સેવા-વૈયાવચ્ચ કરવાની ઉપેક્ષા કરે, ને એ કરવાની પરવા જ ન રાખે, અને ત્યાગ તપસ્યા બહુ કરે, પ્રભુભક્તિ કરે, શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય પણ કરે, તો એમાં સ્વાર્થાંધતા

અને હરામહાડકાપશું એવાં તુટવા મુશ્કેલ, જેવા સેવા-વૈયાવચ્ચ કરવામાં તુટે. એટલા માટે તો ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં લૌકિક ધર્મરૂપે ગુરુજનપૂજા અને પરાર્થકરણને ય પહેલાં જરૂરી બતાવી, પછી એ જેનામાં હોય એને જ લોકોત્તર ધર્મના અધિકારી ગણ્યા.

માણસની અજ્ઞાન દશા છે કે એ એમ માને છે કે ‘ત્યાગ કરું, તપસ્યા કરું, પ્રભુનાં ગુણગાન ગાઉં, જાપ કરું, વગેરે વગેરેમાં તો મારે કમાવાનું થાય; પરંતુ બીજાની સેવા ચાકરી કરું એમાં મને શું મળે?’ આ માનવું મૂઢતા છે. પછી સગા ભાઈની તો શું, માબાપની ય સેવા કરવા તૈયાર નથી. માબાપે તો એના પર કરવાના મહાન ઉપકાર કરી દીધા, -જન્મ આપ્યો, ઊછેરી મોટો કર્યો. ભણાવ્યો, પરણાવી આપ્યો, ધંધે લગાડ્યો...એ બધો લાભ માતા-પિતા તરફથી મળી ગયો, તો હવે કેમ એમની સેવા નહિ? કેમ જાણે એમની એ સેવા ચાકરી ભક્તિ કરે તો એના બદલામાં એમની પાસેથી હવે શું મળવાનું છે? ‘ધણિયાણીની સેવા કરું તો તો એ સુખ આપવાની છે.’ ‘માબાપ શું આપવાના છે?’ એમ એને લાગે છે! કેમ જાણે, કાંઈ કરવું તે નવા સ્વાર્થના હિસાબે જ! જુના ઉપકારની કિંમત જ નહિ. આવા કૃત્વનિમકહરામી માણસો મા-બાપની સેવા ભક્તિ શાની કરે? અને મા-બાપની નહિ, તો ભાઈની કે પાડોશીની તો કરે જ શાના? ત્યારે માબાપને ભાઈની નહિ, તો સાધર્મિકની સેવા ભક્તિ તો કરે જ શાના? સ્વાર્થની જ ગણતરી હોય એવા પાસેથી શુદ્ધ સેવાની આશા શી રખાય?

**સ્વાર્થાધ શિષ્ય ગુરુસેવા શાનો કરે? :-**

આવું સ્વાર્થની જ ગણતરીવાળા શિષ્યમાં બને છે. એને ય ગુરુએ વૈરાગ્ય પમાડી ચારિત્રમાં ચડાવી દીધો, સાધુચર્યા શિખવાડી દીધી, બે અક્ષર ભણાવી દીધા. હવે ગુરુ પાસેથી એને શું મળવાનું છે તે એ ગુરુની સેવા ભક્તિ કરે? અને ગુરુની નહિ તો વળી બીજા સાધુની તો સેવા-ભક્તિ કરવાની વાતે ય શી? હા, જેની પાસેથી પોતાને સેવા મળતી હશે કે ‘ભવિષ્યમાં આ મારું કરશે’ એવી આશા હશે એની તો સેવા કરવા તૈયાર, પરંતુ એ તો સેવા એક આરાધના તરીકે નહિ. કિન્તુ એક સોદાની બાબત બની. બાકી તો જ્યાંથી હવે સ્વાર્થ સરે એવું લાગતું નથી, પછી એ માબાપ હોય કે ગુરુ પણ હોય ત્યાં સેવા ને ભક્તિ શું કામ કરે?

પ્ર.- જેને આરાધનાનો ખપ હોય એ તો સેવા કરે ને?

ઉ.- વાર છે. આરાધના પણ પોતે માનેલી કરવી છે, ત્યાં સેવાને એક જબ્બર આરાધના તરીકે માનવાનું બનતું નથી. પછી શું કામ એ સેવા કરે?

તપસ્યા કરશે, ત્યાગ કરશે, શાસ્ત્ર ભણશે, બીજાને બોધ આપશે, પરંતુ સેવા કરવી મોંઘી, આવા જીવોને ખબર નથી કે, - ‘સેવા વૈયાવચ્ચ શું છે?’

પણ સમજવા જેવું છે કે ‘ત્યાગ-તપ-જ્ઞાનાદિ કરતાં ય સેવા-વૈયાવચ્ચ એ અપેક્ષાએ મહાન યોગ-સાધના છે.’

**ભોગ અને યોગનો અર્થ :-**

યોગ એટલે ભોગનો વિરોધી. ઈન્દ્રિયો અને કાયને મનગમતા અહાર, વિષયો અને આરામીથી અમન-ચમન કરાવાય એ ભોગ છે. એની સામે એ ઈન્દ્રિયો તથા કાયને કષ્ટી આપીને એને સ્થાને જોડાય કે જેથી પેલાં અમનચમનિયાં સુકાઈ જાય, તો એ યોગ સાધના થઈ. સેવા-વૈયાવચ્ચમાં આ બને છે. ઉપકારીની, ગુણિયલની ને ધર્મીની સેવા કરવા જતાં કાયને કષ્ટી આપવી પડે છે. ઈન્દ્રિયોને એના મનગમતા વિષયોમાં જતી અટકાવવી જોઈએ છે, અને એમ કરી કોઈ સ્વાર્થ બુદ્ધિ ન રાખતાં સેવાને (૧) એક પાયાનું ધર્મકર્તવ્ય માન્યું, (૨) સ્વાર્થમાયાથી બાંધેલા પાપકર્મોને તોડનારી એક જબરદસ્ત આરાધના માની, એટલે એ વૈયાવચ્ચ એક મહાન યોગ બની જાય છે. ઊઘાડો હિસાબ છે કે,

**સ્વાર્થની રમતથી જો પાપકર્મોની ભરતી થઈ, તો પરાર્થ પ્રવૃત્તિથી એ કર્મનો નિકાલ થાય.**

વૈયાવચ્ચ એ પરાર્થ પ્રવૃત્તિ છે, પરની સેવાની કરણી છે; એટલે એમાં જનમ-જનમનાં સ્વાર્થમાયાથી ઉપાર્જેલા પાપકર્મોના ચૂરા થાય છે. એમાં વળી ગુણિયલ અને ધર્મી આત્માઓની વૈયાવચ્ચમાં એમની ગુણસંપત્તિની અને ધર્મસાધના સુકૃત સાધનાની અનુમોદના રૂપ ભવ્ય આરાધના પણ થાય છે. એટલું જ નહિ. પરંતુ એમના ગુણો અને સાધનાઓનું આકર્ષણ સક્રિય બનવાથી પોતાનામાં એવા ગુણ અને સાધનાઓ લાવવાનું મન થાય છે, પ્રયત્ન થાય છે. ત્યારે બોલો, સેવા-વૈયાવચ્ચથી કેટલા બધા લાભ?

- (૧) નાશવંત અને બિભત્સ હાડમાંસભર્યા દેહનો સુંદર સદુપયોગ થાય.
- (૨) અહંત્વાદિ દુર્ગુણોનો આત્મા પરથી કબ્જો ઊઠે;
- (૩) સર્વજ્ઞવચનને આગળ કરાય,
- (૪) ત્યાગી વિરાગી સાધુ પ્રત્યે બહુમાન થાય,
- (૫) એથી જ વિષયવિરાગ ઝળહળે, વિષયોમાં વિષબુદ્ધિ આવે.
- (૬) પાયાનો ગુણ પરાર્થપ્રવૃત્તિ-પરાર્થકરણ સિદ્ધ થાય,
- (૭) સંસારનું મૂળ સ્વાર્થાધતા-સ્વાર્થમાયા મોળી પડે.
- (૮) પાપકર્મોનો નિકાલ થાય,

(૯) ગુણી અને ઉપકારીના ગુણ અને ઉપકારોની સક્રિય અનુમોદના થાય,  
(૧૦) ગુણોની ભૂખ જાગે, પ્રયત્ન જાગે...

આવા આવા અનેકાનેક ભવ્ય આત્મકલ્યાણોને સધાવી આપનાર સેવા-વૈયાવચ્ચ એ લાભોની ખાણ છે. એમાં ખૂબ ખૂબ ઉદમ રાખવો એ જબરદસ્ત આભન્યન્તર તપ છે; અને એથી એવાં એવાં પાપકર્મોના થોક નાશ પામે છે કે જે જો એમ નષ્ટ ન કરાય તો ઊભા રહીને દીર્ઘકાળ દુઃખ આપ્યા કરે...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૧, અંક-૪૮, તા. ૨૭-૮-૧૯૮૩

## ૯૨) અતિ જરૂરી નિર્મળ બુદ્ધિ : એના હેતુ અને ફળ

માનવ તરીકે જીવીને જો સતત નિર્મળ બુદ્ધિ જાળવી શક્યા તો સમજો કે મહાસુખી દેવતા કરતાં ય દિવ્ય જીવન જીવી ગયા. ભવના ભાગાકાર કરી મોક્ષને નિકટ કરી ગયા. એ નિર્મળ બુદ્ધિ શી રીતે આવે અને તત્કાળમાં કેવું સુંદર ફળ નીપજાવે, એનો થોડો વિચાર કરીએ.

સદ્બુદ્ધિ એ નિર્મળ બુદ્ધિ છે, એની સાથે ધર્મસાધનાનો સત્પુરુષાર્થ મળવાથી આત્મા મોક્ષ-તરફ આગળ ધપે છે; કિન્તુ મોક્ષ કાંઈ એમ જ એકદમ જ નથી થઈ જવાનો; એ તો સદ્બુદ્ધિ અને ધર્મસાધના વધતી વધતી રહેવાથી અંતે એની પરાકાષ્ટા થતાં મોક્ષ થવાનો; અને આ બે વસ્તુ સદ્ગતિમાં મળે. એટલે ધર્મ કરીએ ત્યાં, મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી સહેજે જે સારી સદ્ગતિની ઈચ્છા રહે, તે એ સદ્બુદ્ધિ અને સમાધિ માટે. એટલે સદ્ગતિ ઈચ્છીએ એમાં કાંઈ સુખ-સમૃદ્ધિ-સન્માનનો રાગ નથી પોષાવાનો; કેમકે સુખ-સમૃદ્ધિ-સન્માનને તો અહીંથી જ ઝેર દેખ્યા છે, અસાર તુચ્છ અને સત્ચિત્તના ઘાતક માન્યા છે, તેથી એ માન્યતાના સુસંસ્કારે સદ્ગતિમાં સુખ-સમૃદ્ધિ-સન્માન મળવા છતાં એના પ્રત્યે દષ્ટિ તો નફરત-અરુચિવાળી જ રહેવાની. એટલે સદ્ગતિને જ્યારે સદ્બુદ્ધિ અને સત્પુરુષાર્થ અર્થે જ ઈચ્છી છે. પછી ત્યાં આ બંને સહેજે મળવાના. એ સદ્બુદ્ધિથી રાગદ્વેષના સંકલેશને જગા જ નહિ મળે, રાગાદિ મંદ પડતા જશે; સત્પ્રવૃત્તિથી અસત્પ્રવૃત્તિ-દુરાચરણો એટલા અટકી જવાના.

અહીં આપણા રાગ-મોહ-મમતા-તૃષ્ણા મોળા યાને મંદ પડતા ન દેખાતા હોય, તો બેનું શું કારણ છે ? આ જ, કે હજી એવી નિર્મળ બુદ્ધિ નથી આવી;

બુદ્ધિ-મતિ એવી નિર્મળ નથી બની. નિર્મળ બુદ્ધિથી જ રાગાદિ મોળા પડે.

નિર્મળ બુદ્ધિ વિના રાગાદિ મોળા પડે નહિ; અને જ્ઞાનીનાં વચન પર અથાગ શ્રદ્ધા વિના, યા જગતના પદાર્થોના ઊંડા યથાસ્થિત અને તટસ્થ દર્શન વિના બુદ્ધિ નિર્મળ બને નહિ...

વસ્તુને ઊંડાણથી જુઓ તો નિર્મળ બુદ્ધિ રહે. એમ તટસ્થ રીતે જુઓ. યથાસ્થિત પૂરી જુઓ, જ્ઞાનીના કઠ્ઠા પ્રમાણે જુઓ, તો નિર્મળ બુદ્ધિ બની રહે.

એટલે કરવાનું આ આવ્યું, કે સદ્બુદ્ધિ કહો, કે નિર્મળ બુદ્ધિ કહો, એ લાવવા માટે જગતના પદાર્થો પ્રસંગો કે ભાવોને ઉપલક્ષિયા દષ્ટિથી નહિ. પણ ઊંડાણથી અને ચારે બાજુથી જોવાના, યથાસ્થિત ઓળખવાના, ને તટસ્થપણે મૂલવવાના.

હીરો દેખ્યો એટલે મલકાઈ નહિ જવાનું, આંખ ને હેયું ચમકાઈ નહિ દેવાના કે ‘અહાહાહા ! આ બહુ કિંમતી ! બહુ સુંદર !’ પણ સાથે એ જોવાનું કે, આ હીરો બહુ કિંમતી બહુ સુંદર છે માટે જ બહુ રાગ કરાવનારો છે, અને ઘણાં પાપ યાવત્ નરક સુધીનાં પાપ બંધાવનારો છે.’ આ રીતે દુન્યવી બીજી પણ સારી ચીજ અંગે આવું દર્શન થાય તો બુદ્ધિ નિર્મળ થઈ કહેવાય. સદ્બુદ્ધિ થઈ કહેવાય. દા.ત.

‘સામો આપણી વસ્તુનું નુકશાન કરે છે, અથવા આપણા પર ક્રોધ કરે છે, એ બહુ ખરાબ,’ એમ આપણે નહિ જોવાનું; કિન્તુ ‘આપણને ક્ષમા સમતા કેળવવાની તક આપે છે’ એ જોવાનું; તો બુદ્ધિ નિર્મળ રહે. નહિતર તો ઢેડની સામે ઢેડવેડાની જેમ ગુસ્સાની સામે ગુસ્સો થશે. એ કાંઈ સદ્બુદ્ધિનું કાર્ય નહિ. એ સદ્બુદ્ધિ નહિ; એ અસત્ બુદ્ધિ છે, જૂઠી બુદ્ધિ છે, કેમકે નુકસાન સામાથી નહિ, પણ આપણા અશુભોદયથી છે; તો સામાથી નુકસાન માનવું એ તો મિથ્યાબુદ્ધિ છે. વળી ગુસ્સાની સામે ગુસ્સો કરવામાં આપણી બુદ્ધિ બગડે છે. એ નિર્મળ ક્યાં રહી ? વસ્તુનું યથાર્થ તટસ્થ દર્શન કરાય એ નિર્મળ બુદ્ધિ છે, સદ્બુદ્ધિ છે.

**સર્વજ્ઞ વચનની શ્રદ્ધાથી નિર્મળ બુદ્ધિ :-**

એવું જો યથાર્થ દર્શન સ્વયં ન આવડે. તો ય સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પર જો અટલ શ્રદ્ધા રહે, અથાગ શ્રદ્ધા રહે, તો પણ બુદ્ધિ નિર્મળ રહે. મનને એમ થાય કે ‘હું તો ભોઠ છું. અજ્ઞાન છું. મારામાં વાસ્તવિક તત્ત્વસમજ નથી; પણ મારે તો જ્ઞાનીએ કહ્યું તે જ પ્રમાણ, તે જ સાચું છે, તે જ માન્ય છે. પ્રભુ ! મૂઢ એવા મારે તારું જ શરણ હો, તારા અચિંત્ય પ્રભાવે હું સમજદાર થાઉં !’

પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર આ પ્રાર્થના કરાવે છે,-

‘અર્ચિતસત્તિજુતા હિ તે ભગવંતો વીઅરાગા સવ્વણ્ણુ...’

મૂઠે અમ્હિ પાવે અણામ્મોહ-વાસિણ અણામ્મિને ભાવઓ, અમ્મિને સિઆ’ અર્થાત્ તે મહા ઐશ્વર્યશાલી વીતરાગ સર્વજ્ઞ...ભગવાન અર્થિત્ય શક્તિવાળા છે...હું મૂઠ હું પાપી છું. અનાદિ મોહથી વાસિત છું ‘અનભિજ્ઞ’=બિનસમજદાર છું. ઈચ્છું કે તે પ્રભુની અર્થિત્ય શક્તિના પ્રભાવે ‘અભિજ્ઞ’ થાઉં, સમજદાર થાઉં’

સદ્બુદ્ધિના ૩ ઉપાય :-

- (૧) વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાનના શરણે જાઓ...
- (૨) એમના પર ને એમની અર્થિત્ય શક્તિ પર અથાગ શ્રદ્ધા કરો, અને
- (૩) એમનાં વચનને જ બહુ માનો.

એમ કરવું એ સદ્બુદ્ધિ છે, ને એથી બુદ્ધિ વધુ ને વધુ નિર્મળ થતી આવે છે. બુદ્ધિ નિર્મળ થાય તો રાગાદિ મોળા પડતા આવે; અધિક અધિક સત્પુરુષાર્થ થાય.

આવી સદ્બુદ્ધિ-સત્પુરુષાર્થ માટે સદ્ગતિ જ યોગ્ય છે. એવી સદ્ગતિ માટે પુણ્ય ઈચ્છવું એ શું ગુનો છે ? એવા પુણ્યની ઈચ્છા એ કોઈ અસત્ લાલસા-લંપટતા નથી. ધર્મ-આરાધના એવા હેતુએ થાય કે ‘પેલી સદ્બુદ્ધિ-સત્પુરુષાર્થને યોગ્ય આગળ પર પણ સદ્ગતિ અને એનું પુણ્ય મળે.’ તો એમાં કાંઈ નિષ્કામ આરાધનાને વાંધો નથી આવતો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨,અંક-૨,તા.૧૦-૯-૧૯૮૩

### ૮૩ માનાકાંક્ષા ભૂંડી

માનવને બીજી વાતે ઉન્નતિનાં સારાં સાધન અને સારી સાધના હોવા છતાં પાછો પાડનાર એક મોટો દુર્ગુણ છે,-માનાકાંક્ષા. પાસે પૈસા છે, સુકૃત પણ કરે છે, છતાં જો સુકૃતો કરીને, સમાજ તરફથી માન-સન્માન લેવાની તીવ્ર આકાંક્ષા-અભિલાષા છે, તો મહાકિંમતી સુકૃતોનું અતિ અલ્પ કિંમતી માનમાં વેચાણ કરી દે છે.

ત્યારે વિદ્યાના માનની આકાંક્ષા ય કેવી ભૂંડી છે ! સ્થૂલભદ્રસ્વામી ક્ષણવાર

એમાં પડયા. તો ૧૧ માં પૂર્વેથી ૧૪ મા પૂર્વ સુધીનો અર્થબોધ ને પામ્યા ! જાણો છો ને ? બેન સાધ્વીઓ વંદના કરવા આવી. મુકામના નીચેના ભાગમાં વાચનાચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીને વંદના કરી પૂછે છે ‘ભાઈ મહારાજ ક્યાં ?’

આચાર્ય મહારાજ કહે છે ‘જાઓ, ઉપર છે.’

સાધ્વીઓ ઉપર ચડે છે. સ્થૂલભદ્રસ્વામીને ખબર પડી કે બેન સાધ્વીઓ વંદન કરવા આવી રહી છે. પોતે દરિયા જેવા મોટા દશ પૂર્વ નામના શાસ્ત્રો ભણી ચૂક્યા છે. એમના મનને એમ થયું કે ‘આ બેનોને હું શું ભણ્યો છું એની શી ખબર ?’ ‘પૂર્વ’ શાસ્ત્રોની અદ્ભુત વિદ્યાઓ સુધી હું પહોંચી ગયો છું એ એમના ખ્યાલ પર લાવું.’ બસ, બેનો આગળ માન લેવાની આકાંક્ષા થઈ. એ માનાકાંક્ષાએ પવિત્ર વિદ્યાનો આ ઉપયોગ કરાવ્યો કે ભણેલી વિદ્યાના બળે એમણે સિંહનું રૂપ કર્યું ! બેનો ઉપર ચડી. સિંહ નજરે પડતાં જ ગભરાણી ! સાધુને જોવાની આશામાં જાય અને મોટો સિંહ જુએ તો ગભરાય જ ને ? ખેર. એ નીચે ઉતરી ગઈ.

માન કેવું આંધળું છે ? માનની આકાંક્ષા કેવી આંધળી છે ?

સ્થૂલભદ્રસ્વામી માનાકાંક્ષામાં એમ સમજતા હશે કે ‘મારી જગાએ સિંહ જોઈને બેનોને ચમત્કાર થશે કે ‘વાહ ! મારા ભાઈ મહારાજ સિંહનું રૂપ બતાવી શકવાની વિદ્યા સુધી ભણી ગયા ?’ પરંતુ અહીં તો ચમત્કારને બદલે ભય થયો. ભાઈએ જ આ રૂપ કર્યું છે એ ખ્યાલ આવવાને બદલે સાચેસાચ સિંહ અહીં આવી ગયાનો ખ્યાલ આવ્યો, અને એ ભય પામી. બેનોને આવું થશે એની કલ્પના જ સ્થૂલભદ્રસ્વામીને ન આવી. ક્યાંથી આવે ?

માન અને માનાકાંક્ષા જનમના અંધાપાથી ય ભૂંડા ! ખરું તો દેખવા ન દે, સાચું તો ધ્યાનમાં ન આવવા દે, ઊલટું ન હોય એનો ખ્યાલ કરાવે !

માનદશાની ખૂબી કેવી ? દશ પૂર્વોમાંથી આવી સિંહનું રૂપ બતાવી શકવાની વિદ્યા સુધીની જાણકારી પર એવું રૂપ બનાવવાનો ખ્યાલ આવ્યો. પરંતુ બેનો એકાએક અહીં સિંહ જોઈને ગભરાશે એ ખ્યાલમાં જ ન આવ્યું ! હતું એ ખ્યાલમાં નહિ, નહોતું એ ખ્યાલમાં ! બેનોને ચમત્કાર ન થયો, પણ ચમત્કાર થશે એ ખ્યાલમાં મુનિ તજાયા. એટલે અસત્ જોયું. સત્ ન જોયું. દશ પૂર્વમાં મોટી વિદ્યાની આવડત, બીજાના ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ, એ બધું હતું, પરંતુ આટલી સાદી સમજની વસ્તુ ખ્યાલમાં ન આવી, એ પેલી માનાકાંક્ષાની મોહિનીનો પ્રભાવ છે. ત્યારે વિચારો, માનાકાંક્ષા કેવી ગફલતમાં રાખે ?

આપણે આવી અસર નીચે નથી ને ? શાસ્ત્ર ભણીએ, થોડી વિદ્વત્તા મળે, ત્યાં મનને કોઈ માન નથી ચઢતું ને ? માનાકાંક્ષા નથી આવતી ને ? ‘બીજા મારું ગૌરવ કરે’ એ ભાવ નથી આવતો ને ? એ માટે કશી પેરવી આપણે કરતા નથી ને ? ભૂલવા જેવું નથી કે એમાં જો તણાયા તો છતી વસ્તુસ્થિતિ નહિ દેખાય, અને અછતી-અસત્ની કલ્પના થશે. માનનો માનાકાંક્ષાનો આવેશ જ દારૂના નશા જેવો છે. દારૂડિયો, ઉદ્યાન તરફ નજર ન નાખે, ને ગટરમાં ઉદ્યાન દેખે ! આપણે માનમાં ને માનની ભૂખમાં તણાયા કેટલું ય ખરેખરું જોવાનું-વિચારવાનું ભૂલીએ છીએ, અને હવાઈ કિલ્લામાં રાચીએ છીએ. ત્યાં પછી સારામાં સારો શાસ્ત્રબોધ કે શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયની મહેનત પણ ગરીબડી બની જાય છે, એનું કાંઈ ચાલતું નથી. ઉપજતું નથી. અને પેલા માન-માનાકાંક્ષી કોઈ અગમ્ય અયોગ્યતામાં આપણને ઉતારી દે છે. માન માનાકાંક્ષા કોઈ એવી અયોગ્યતા પરખાવી દે છે કે જેની અત્યારે કલ્પના જ ન આવે; અને બીજું સારું હાથવેંતમાં હોવા છતાં ગુમાવરાવે !

સ્થૂલભદ્ર માનાકાંક્ષા કરી ત્યારે ક્યાં આ કલ્પના જ હશે કે ‘હું આથી બાકીના ચાર પૂર્વોનો બોધ પામવાને અયોગ્ય ઠરી જઈશ !’ સાધ્વીઓ ગભરાઈને નીચે ઊતરી ગઈ અને આચાર્ય મહારાજને કહે-ઉપર તો ભાઈ મહારાજ નથી, સિંહ છે.’

આચાર્ય મહારાજ ૧૪ પૂર્વધર શ્રુતકેવળી ભગવાન છે. જ્ઞાનથી વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયા, સાધ્વીઓને કહે જાઓ ફરીથી ઉપર જાઓ, સિંહ નહિ, ભાઈ મહારાજ મળશે.’

**ગુરુવચન તહત્તિ :-**

અહીં સાધ્વીઓને, -આચાર્ય ભગવંતનું વચન એટલે એના પર વિચાર કરતા નહિ બેસવાનું, કિન્તુ તરત માથે ધરવાનું.’ -આ હિસાબ છે. ‘અમે હમણાં જ નજરે સિંહ જોઈ આવ્યા છીએ અને ગુરુ આમ કેમ કહે છે કે જાઓ સિંહ નથી, ભાઈ મહારાજ છે ?’ આવો કોઈ વિકલ્પ જ ઉઠાવવાનો નહિ. હવે ગુરુજી કહે છે ને કે ‘જાઓ ભાઈ મહારાજ છે, સિંહ નહિ.’ બસ, તહત્તિ કરીને ઉપર જવાનું આ હિસાબ હતો એટલે લેશ ગભરાયા વહેમાંયા વિના ઉપર ગઈ, અને ત્યાં તે સ્થૂલભદ્રસ્વામી સિંહનું રૂપ સંકેલી લઈ મૂળ સ્વરૂપમાં બેસી ગયા હતા. બેનોએ વંદના કરી, સુખશાતા પૂછીને પાછી ચાલી ગઈ.

પરંતુ પછી સ્થૂલભદ્રસ્વામી ગુરુ પાસે ૧૧ માં પૂર્વથી ભણવા માટે ગયા;

ગુરુએ ના પાડી દીધી. કહ્યું તમારી પાત્રતા એટલી (દશપૂર્વ જેટલી) જ છે. હવે આગળ નહિ ભણાવી શકાય.

જીવનના ઘણા ક્ષેત્રોમાં જીવને માન મેળવવાની આકાંક્ષા રહે છે, પરંતુ આત્માની ઉન્નતિની આડે મોટો પત્થર છે; અરે ! અવનતિનું કારણ બને છે. માટે માનાકાંક્ષાથી દૂર જ રહેવા જેવું છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૩, તા. ૧૭-૮-૧૯૮૩

## ૮૪) નિશ્ચય-વ્યવહારનો વિવેક

‘નિશ્ચય મહત્ત્વનો છે, વ્યવહાર નહિ, નિશ્ચય વિનાના વ્યવહારથી અનંત કાળથી ભટક્યા.’ એમ ‘ભાવની કિંમત છે કોરી ક્રિયાની નહિ. મલિન કરેલી ક્રિયા સંસારવર્ધક છે,’- આમ કહી જે વ્યવહારને ક્રિયાને ગૌણ કરે છે, અને અજ્ઞાન જગતને ભુલાવામાં નાખે છે, એની સામે શ્રી જિનશાસન શું કહે છે. એનો અહીં વિચાર કરીએ.

મોટા તીર્થંકર ભગવાન મહાવિશુદ્ધ મનવાળા છતાં જ્યારે દીક્ષાની પ્રતિજ્ઞા ઉચ્ચરવારૂપ વ્યવહાર-ક્રિયા આચરે છે ત્યારે જ ૭ મા ગુણસ્થાનકની પરિણતિરૂપ નિશ્ચય પ્રગટ થઈ મન:પર્યાય જ્ઞાન પ્રગટે છે. આ વસ્તુ વ્યવહાર-ક્રિયાની મહા અગત્ય બતાવે છે.

**નિશ્ચય એ સ્ટેશન છે, વ્યવહાર એ મુસાફરી છે :-**

દીક્ષા એ પણ વ્યવહાર છે. ઉપાશ્રયમાં રહેવું તે પણ વ્યવહાર છે. વ્યવહાર વિના ભાવ ન જાગે. એકલા નિશ્ચયથી કોઈની મુક્તિ થઈ નથી. વ્યવહારનું નિમિત્ત પામીને જ મોક્ષ થાય છે. ભરત ચક્રવર્તી જેવામાં જો કે અહીં બાહ્ય દીક્ષાનો વ્યવહાર નહોતો દેખાતો, તોય પૂર્વભવમાં તો તે હતો જ. સાચા જિનમતને શરણે જવા જે માંગતો હોય, ને એને હૃદયથી જે સ્વીકારવા માગતો હોય તે નિશ્ચયમાં મુંઝાતો નથી, વ્યવહાર ને મૂકતો નથી. અર્થાત્ વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંનેને ધરે છે. કેમકે નિશ્ચય આદર્શ છે. વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ છે. નિશ્ચય સ્ટેશન છે. વ્યવહાર મુસાફરી છે. અમદાવાદ સ્ટેશન કઈ દિશામાં છે, એ જાણ્યા વિના ગમે તેટલી મુસાફરી કરે, તે શું કામ લાગે ? તમે, તે જાણ્યા છતાં મુસાફરી જ ન કરે તો ઈષ્ટ સ્ટેશનને દૂરથી માત્ર જાણવાનું જ ને ? પહોંચાય તો નહિ જ.

### નિશ્ચય-વ્યવહારની અન્યોન્ય અપેક્ષા :-

નિશ્ચયનું લક્ષ હોય તો વ્યવહાર શુદ્ધ બને; અને વ્યવહાર શુદ્ધ એટલે નિશ્ચય જીવતું ને જાગતું બને. જેવી રીતે વ્યવહાર ધર્મક્રિયાઓ, આપણે અંતરમાં કેવો નિશ્ચય-ધર્મ પામ્યા છીએ, તેનું પ્રતીક છે, તેમ નવો નિશ્ચય પામવા માટે એ સાધનરૂપ છે. નિશ્ચય વ્યવહાર ઉભયને માનનાર આ વિવેક કરી શકે. બાકી એકલાને જ પકડનાર તો આખી ભીંત જ ભૂલે, તીર્થંકર દેવો ગૃહવાસમાં હોય છે ત્યારે પણ મહાવિરાગ અને ભેદજ્ઞાન ધરાવે છે. કિન્તુ પોતાના જીવનમાં પણ માત્ર એકલા ભેદજ્ઞાનથી નથી ચલાવતા. એ પણ કહે છે કે જેવું ભેદજ્ઞાન છે, તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરી જ દેવો જોઈએ. જો શરીરથી આત્મા જુદો છે, તો માત્ર શરીર સાથે સંબંધ રાખનારા એવા ઘરવાસનું આત્માને હવે કામ શું છે ? એ ગૃહવાસ ત્યજી જ દેવો જોઈએ. એ હિસાબે એ પરમપુરુષ પણ સંસારના સર્વ સંબંધો ત્યજી ભાવ સાથે ચારિત્રવ્યવહાર આદરે છે. ચારિત્રવ્યવહાર એટલે વિહાર, તપસ્યા, સમિતિ-ગુપ્તિ અને મહાવ્રતોનું પાલન વગેરે. એ વ્યવહારથી જ નિશ્ચયરૂપ ભાવની વૃદ્ધિ કરી કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચે છે.

### ‘શુદ્ધ નિશ્ચયનય’નો ભ્રામક શબ્દ :-

એકલા નિશ્ચયની વાત કરનાર થાપ ખાય છે. તે જે નિશ્ચય મનાવે છે, તેને જૈનશાસન સુનય નથી કહેતું, એવંભૂત છેલ્લો નિશ્ચય છે. એવંભૂત એટલે એ જ પ્રકારે બનેલો. સાચો ઈન્દ્ર કયો ? ઈન્દ્રન ક્રિયાવાળો, અર્થાત્ સિંહાસને બિરાજી ઈન્દ્રપણાની બરાબર સમૃદ્ધિ ઠકુરાઈવાળો-આ એવંભૂત ઈન્દ્ર. ત્યારે શું સિંહાસનેથી નીચે ઉતર્યા પછી એ ઈન્દ્ર નહિ ? તો આ નય કહે છે કે ‘એ ઈન્દ્ર નહિ.’ છતાં સમભિરૂઢ અને શબ્દ નામના નિશ્ચયનય તથા વ્યવહારાદિ નયની અપેક્ષાએ તો એ ઈન્દ્ર કહેવાય છે. એવંભૂતની પ્રધાનતામાં બીજાની ગૌણતા રહે છે. બીજા નયનું ખંડન કરી પોતાનું જ સ્થાપનારો-માનનારો નય એ કુનય. જો કે આમ કહેવાય તો શુદ્ધ નિશ્ચયનય. પણ શુદ્ધનો અર્થ સમજો છો ? શુદ્ધ એટલે અન્ય નયથી નિરપેક્ષ અર્થાત્ એકાંત નિશ્ચયનય. તો એકાંત એ શું જૈનશાસનને માન્ય હોય ? માટે શુદ્ધ શબ્દમાં મુંઝાતા ભરમાતા નહિ. મુંઝવનારા તો તમને કહેશે શુદ્ધ નિશ્ચયનય માનો. પણ શુદ્ધ એટલે એકાંત; અને એકાંત એટલે જૈનેતર, જૈનશાસનથી બાહ્ય.

### વિચારણા પણ વ્યવહાર છે :-

સંસારમાં પણ એવંભૂતની અપેક્ષાએ ચેતન કેવો ? શુદ્ધ ચૈતન્યવાળો, નિરંજન નિરાકાર, અનંતજ્ઞાન ને અનંતસુખમય, અને કોઈપણ જાતના વિકલ્પ વિનાનો.

આવા નિશ્ચયનયના આત્માને શું કરવાનું ? કાંઈ જ નહિ ! તપ-જપ, વ્રત-પચ્ચક્રબાણ એ તો વ્યવહાર છે. પ્રતિજ્ઞા, સાધુવેશ, સાધુક્રિયા, એ બધું ક્યાં શુદ્ધ નિશ્ચયના સ્વરૂપમાં છે ? માટે એકલા નિશ્ચયવાદીને એની જરૂર નથી લાગતી. ત્યારે એને પૂછો,- ‘મુક્તિ શી રીતે થાય ?’

શું કહે ત્યાં ? કહે છે કે નિશ્ચયનું અવલંબન કરવાનું, પણ ‘વ્રત-ક્રિયામાં આત્મહિત વસ્તું છે’- તે નહિ માનવાનું ! માત્ર આત્મપર્યાયની વિચારણા કરવાની.

પણ આ ધર્મિંગ છે, અજ્ઞાન છે. કેમકે આ જૈનશાસનનો નિશ્ચય નહિ. એનું કારણ એ છે કે આ શુદ્ધ પર્યાયની વિચારણા એ પણ વિકલ્પ છે, અને વિકલ્પ તે વ્યવહાર ગણાય. વિચારણા માટે મન જોઈએ, અને મન એ પુદ્ગલ છે, અને પુદ્ગલનું આલંબન એટલે શુદ્ધ નિશ્ચય નહિ. એના મતે તો વ્યવહારમાં આત્મહિત માને તો મિથ્યાત્વ લાગે ! તો પછી એના મતે વ્યવહારરૂપ આત્મપર્યાયની વિચારણા પણ કેમ કરાય ? નિશ્ચયના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તો શુદ્ધ પર્યાયોનું કેવળજ્ઞાનથી થતું આત્મપ્રત્યક્ષ આવે. ત્યારે પ્રત્યક્ષને બદલે વિચારણા તો જે કંઈ જાણ બહાર હોય તેની કરવાની હોય, દા.ત. જંગલમાં માર્ગ પ્રત્યક્ષથી ખબર નથી, તો વિચારણા થાય છે કે માર્ગ કયો હશે ? પણ અહીં તો શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ્યેથી આત્માને અનંતજ્ઞાનમાં સમસ્ત કાળનું સમસ્ત જગત દેખાય છે. તો વિચારવાનું શું રહે ? તો કહો આત્મપર્યાયની વિચારણા કોને કરવાની ? જેને તે પ્રત્યક્ષ નથી તેને. એ વિચારણા એ શું આત્માનું નિશ્ચય સ્વરૂપ છે ?

### અશુદ્ધિ એ પરદ્રવ્યની અસર છે :-

જો કહો કે આત્મા હાલ અશુદ્ધ છે, તો એ અશુદ્ધિ શાથી ? જો કર્મથી અશુદ્ધિ છે એમ કહેશો, તો કર્મ તો પરદ્રવ્ય છે. એની શી અસર આત્મા પર થાય ? તમે તો પરદ્રવ્ય પર અસર નથી માનતા. તો આ બધાનો સાર એ છે કે વ્યવહારથી અશુદ્ધિ માનવી જ જોઈશે. અને એને ટાળવા માટે ક્રિયાનો વ્યવહાર આદરવો જ પડશે. આત્માના ગુણને સાચવવા માટે અપ્રમત્તપણે સમ્યગ્ આચારોમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું જ જોઈએ.

સારાંશ, શુદ્ધ વ્યવહાર-ક્રિયા ખૂબ આચરો તો જ એના દ્વારા શુદ્ધ ભાવ શુદ્ધ નિશ્ચય-પરિણતિ જાગશે, વધતી જશે, ને પરાકાષ્ટાએ પહોંચશે.

## ૮૫) શરીર-આત્માના રોગો : આત્માની સાબિતિ :

(લેખાંક-૧)

મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારો એ ભયંકર આત્મરોગો છે. એથી આ જન્મ અને જન્માંતરોમાં ભારે પીડાઓ ભોગવવી પડે છે. શરીરરોગો માત્ર આ જન્મમાં પીડે છે.

ટી.બી.,-કેન્સર-લકવાના રોગો હજી સારા, કે (૧) જે આ જન્મમાં જ પીડે, ભવાંતરે નહિ; અને (૨) જેમાં સમાધિ રાખવી હોય તો રહે; ને કર્મવિપાકનું ધર્મધ્યાન પણ હોય, તેથી (૩) પેલા મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારોના રોગ મહાલે નહિ; તેથી (૪) એકાંતે ભરપૂર કર્મનિર્જરાનો લાભ મળે. આ દૃષ્ટિએ ટી.બી. વગેરે રોગો સારા, પરંતુ વિના શારીરિક દરદે પણ મલિન લાગણીઓ તથા પાપવિચારોના રોગ ભૂંડા, શારીરિક આરોગ્ય હોય, પૈસા-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા પહોંચતી હોય, છતાં અંતરમાં જો કોઈ ક્રોધ-માનાદિની, શોક-ઉદ્વેગની, કે ભય-ચિંતાની લાગણી સળવળ્યા કરતી હોય, યા પાપવિચારો ચાલ્યા કરતા હોય, તો શાંતિ નથી. સમાધિ-શુભધ્યાન નથી, કર્મક્ષય નથી, શુભ કર્મોપાર્જન નહિ. ત્યારે ભવાંતર માટે તો આનાથી ઊભા થયેલાં થોકબંધ અશુભ કર્મ અને અશુભ સંસ્કારો તો પાર વિનાના અનર્થ કરશે ! પીડાશે-સતાવશે !

**આસ્તિકનો વર્તાવ :-**

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે આપણને આ આત્માના રોગોનો વિચાર-ચિંતા-સંતાપ ખરો ? શરીરનો નાનો પણ રોગ ચિંતા કરાવે છે, મનને લાગી આવે છે; ચેન પડતું નથી, એનું વૈદું થાય છે; પણ અંતરના રોગ-વૈર-વિરોધ-ઈર્ષ્યા-ભય-ઉદ્વેગ વગેરેની કોઈ ચિંતા નહિ ? એના માટે કશું લાગી આવે નહિ ? એ જાલિમ રોગો હોય ને ચેન પડે ? એનું વૈદું કરવાનું સ્વપ્ને પણ ખ્યાલમાં ન આવે ? કઈ નાસ્તિકદશા આ ? નાસ્તિકને તો આત્મા જ માનવો નહિ, પછી શું કામ આ રોગોની ચિંતા જ કરે ? પણ સાચા આસ્તિકને તો એની ચિંતા હોય. એટલે તો એ પોતાના તો શું પણ આશ્રિતના ય આ રોગો માટે સચિંત હોય, એ રોગો નાબૂદ કરવાની ગડમથલમાં હોય.

ઋષભદેવ ભગવાન ચોથા ભવમાં મહાબળ નામે રાજા હતા. એમનો શાણો સુબુદ્ધિ નામનો મંત્રી એમને એકવાર કહે છે ‘મહારાજ ! આ જીવન ક્ષણભંગુર છે. માટે હજી શરીરશક્તિ પહોંચે છે ત્યાં સુધી એનો બહુ મોહ છોડી આત્મહિતની સાધના કરી લેવા જેવી છે કે જે ભવાંતરે ઓથ આપે.’

સુબુદ્ધિની આ સલાહ સાંભળી ત્યાં બેઠેલા રાજાના ચાર માખણિયા મંત્રીઓ કહે છે,- ‘મંત્રીશ્વર ! આ ઊંધું શું ભરમાવો છો ? તમને આ ભવ્ય રાજ્યવૈભવ અને આવા મીઠાં ભોગસુખો નથી મળ્યા એટલે મહારાજની ઈર્ષ્યા કરો છો ? તે મહારાજને એથી વંચિત કરવા છે ?’ ‘આત્માનું હિત આત્માનું હિત’ રટો છો, પણ આત્મા છે જ ક્યાં ?’

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહ્યું, “મહાનુભાવ ! શા સારું આવું બોલીને મહારાજને ખોટું મીઠું લગાડી રહ્યા છો ? કહો છો આત્મા જ નથી; પણ

**આત્માની સાબિતિ :-**

(૧) આત્મા જેવી સ્વતંત્ર ચીજ ન હોય તો તો કેટલાકને પૂર્વજન્મના સ્મરણ થઈ આવે છે, એ બને જ શી રીતે ? વળી

(૨) માણસ મરી ગયા પછી જો કોઈ સગું એને બોલાવ બોલાવ કરતું હોય તો લોકો કહે છે ‘ભાઈ ! રહેવા દો હવે બોલાવવાનું, જીવ તો ગયો, હવે તો આ ખોખું છે.’ આમ લોકો પણ સમજે છે કે શરીર એ તો ખોખું; ને એમાં રહેનારો જીવ આત્મા એ જુદી ચીજ. એ આત્મા ઊપડી ગયો.’ આત્મા એ સ્વતંત્ર વસ્તુ જ ન હોય તો આ વ્યવહાર કેમ બને ? વળી

(૩) જ્ઞાન, ઈચ્છા, લાગણીઓ, સુખ-દુઃખ, વગેરે ગુણો અનુભવાય છે તે કાંઈ જડ માટીની કાયાના ગુણ નહિ; નહિતર તો મડદામાં કેમ એમાંનો એક પણ ન દેખાય ? જે કાયા ક્ષણ પહેલાં એક બળતી દિવાસળીની ઝાળ ન સહન કરે. એ કાયા આખી ચેહમાં બળવાનું સહન કરે ? રાડ ન પાડી ઊઠે ? કહેવું જ પડે કે સહન ન કરનાર અને રાડ પાડી ઊઠનાર જીવ તો ચાલ્યો ગયો પરલોકમાં, બળતાં દુઃખ લાગવાનું તો એના શરીરને નહિ, પણ એ શરીરમાં કેદ પૂરાએલ જુદા જીવને હાલું, પણ એ હવે છે જ ક્યાં ?

(૪) વળી આત્મા જેવી વસ્તુ જ ન હોત, તો બાળપણમાં જ વગર શીખવ્યે પણ કોઈનામાં સારા ગુણો અને બીજામાં એથી ઊલટા અવગુણો શાના દેખાય ? એમ

(પ) શીખવ્યા છતાંય કેટલાકમાં ગુણ નથી આવતા, ને બીજામાં આવે છે, એવું કેમ ? ત્યાં શરીર જાડા-પાતળા કે રૂપાળા કદરૂપાનો કોઈ હિસાબ નથી કે જાડામાં ગુણો અને પાતળામાં અવગુણો જ આવે; અથવા રૂપાળામાં ગુણ અને કદરૂપામાં અવગુણો જ આવે. એક જ માબાપના બે દીકરામાં ગુણ-અવગુણોનો ફરક દેખાય છે, તે જીવ-વસ્તુને લઈને છે. પૂર્વ ભવેથી જુદા જુદા સંસ્કારના વારસા લઈને આવેલા એ જીવો, એટલે અહીં કોઈ કોઈ, તો કોઈ ક્ષમાશીલ, કોઈ જુદો, તો કોઈ સત્યવાદી...એમ એમનામાં જુદા જુદા ગુણ-અવગુણ જોવા મળે છે.

(દ) એટલા જ માટે એક જ માબાપથી બે છોકરાઓના શરીર બનેલા છતાં એ બંનેમાં જુદી જુદી હોશિયારી, જુદી જુદી રુચિ, જુદી જુદી ટેવો, વગેરે ખાસિયતોમાં ફરક દેખાય છે. આ જીવ જુદા જુદા સંસ્કાર લઈને આવેલાના કારણે છે.

(૭) એમ એ જીવનાં જ પૂર્વના કર્મનો હિસાબ છે કે અહીં એક ભાઈ જનમથી તગડો, ને બીજો ભાઈ જનમથી માંદો; એકને શ્રીમંતાઈ, બીજાને મધ્યમ સ્થિતિ; એકને યશ, સૌભાગ્ય, આદેયતા, કોયલકંઠ, ત્યારે બીજા ભાઈને અપશય-દૌર્ભાગ્ય-અનાદેયતા-ભેંસાસૂર...આ બધો તફાવત શાના લીધે ? બંને એક જ માબાપના સંતાન છે. પછી આટલા બધા તફાવતનું કારણ શું ? કહેવું જ પડે કે બંને સંતાન માત્ર શરીરરૂપ નથી; પણ શરીરમાં રહેલા આત્મા છે, અને એ આત્મા પૂર્વ ભવેથી તેવાં તેવાં શુભાશુભ કર્મ લઈને અહીં આવ્યા છે, એનું તેવું તેવું ફળ ભોગવે છે.”

**પરલોકમાં ઓથ શાના પર :-**

સુબુદ્ધિમંત્રી કહે છે, “અરે મહાનુભાવો ! જ્યારે નાશવંત શરીર નહિ, પણ અવિનાશી આત્મા એ ખરી ચીજ છે, એ જ આપણે છીએ, તો પછી નાશવંત રાજ્યઋદ્ધિ ભોગવિલાસોનું મહત્ત્વ આંકો છો ? સનાતન આત્માને તો આ બાહ્યના સંયોગ આયુષ્યના અંત સાથે નષ્ટ થઈ જવાના છે; પછી આગળ આત્માને જવાનું છે. ત્યાં ક્યાં જવાનું ? કોની ઓથ ? કઈ સલામતી ને કઈ સગવડ ? જ્યારે પૂર્વના પુણ્યના હિસાબે જ આ બધી વૈભવ-વિલાસની પ્રાપ્તિ છે. તો પછી જીવનના અંતે પુણ્યમૂડી ભોગવાઈ ખૂટી ગયે, અહીં કોઈ ત્યાગ-તપ-પરમાત્મધ્યાન આદિના સુકૃત વિના નવી ભરતી નહિ, તો આગળ ઉપર માલ મળશે કે માર ?”

## ૮૬ વૈભવ અને ભોગના સુખનું રહસ્ય

(લેખાંક-૨)

ઋષભદેવ પ્રભુના મહાબળરાજાના નાસ્તિક મિત્રોને સુબુદ્ધિ મંત્રી આગળ કહે છે,-

**વૈભવમાં સુખ શાનું ? :-**

ભાગ્યવાનો ! એટલું તો વિચારો કે અહીં મળેલા વૈભવ અને ભોગસુખોનો મીઠાં કહો છો, પરંતુ એમાં મિઠાશ જેવું અહીં પણ શું છે ? કેમકે,

વૈભવ-સમૃદ્ધિનું સુખ જે મનાય છે, તે તો માત્ર અભિમાનના ધરનું છે. એટલે વસ્તુગત્યા એનામાં કશો સુખ ગુણ નથી. જીવ મનમાં ગર્વ લે છે કે ‘હું આવો વૈભવી ! માટે બહુ સુખી !’ પરંતુ વૈભવ હયાત છતાં કોઈ વિશેષ અણગમતું બને, ચિંતા-સંતાપનું કારણ ઊભું થાય, ત્યાં એ ગર્વ-હૂંફ-તોષ પલાયન થઈ જાય છે, અને છતાં વૈભવે દિલ દુખિયારું બને છે. વૈભવનું પોતાનું સુખ હોત તો યા વૈભવના સંયોગથી જીવમાં સુખ ગણાતું જ હોત તો એ છતાં વૈભવે કાયમ જ રહેત ને ? પણ ના, એ તો અભિમાનના હૂંફના ધરનું હતું, તેથી જ એ ઊડતાં સુખ ઊડ્યું.

**વૈભવ એનો એ છતાં સુખ નહિ :-**

ખૂબી કેવી છે કે એક માણસ પાસે ધારો કે દસ હજાર રૂપિયા છે, એમાં એને વેપારમાં દસના વીસ હજાર થયા, તો ભારે સુખ લાગે છે ! પછી વીસના ત્રીસ હજાર થાય, તો વળી સુખનો પાર નથી રહેતો ! પરંતુ હવે એ કોઈ ખોટ કે ચોરી થવાથી ત્રીસના પાછા વીસ હજાર થઈ જાય, તો જોઈ લો એની દશા ! આ વીસ હજારનો વૈભવ તો એનો એ જ ઊભો છે કે જે પૂર્વે ભારે સુખ લગાડતો હતો; છતાં એ જ વૈભવ હયાત છતાં અત્યારે કેમ મહાદુઃખ લાગે છે ? કહો ભારે સુખ એ વૈભવનું હતું જ નહિ, કિન્તુ ‘હું દસના વીસ હજારવાળો બન્યો.’ એવા અભિમાનના ધરનું હતું. તે અત્યારે તો ‘હાય ! મારા ત્રીસમાંથી દસ હજાર ઊડયા !’ એ દીનતાથી પેલું અભિમાન રવાના થયું, એટલે એનું સુખ ગયું. અને દીનતાનું દુઃખ આવ્યું. હવે અહીં માણસ જો જરા શાણો હોય, અને વિચારે કે ‘ભલે ૧૦ હજાર ગયા, પરંતુ ૨૦ હજાર તો પાસે છે. પહેલા તે દશ ઉપર કશું



દેખવાનું જ ક્યાં હતું ? ત્યારે અત્યારે હજી વીસ હજારવાળો તો હું છું જ, શી ફિક્કર છે ?' આમ ધરપત રાખી સુખ માને, કિન્તુ તે ય સુખ રહ્યું ધરપતનું, પણ વૈભવનું નહિ. એટલે વાત આ છે કે વૈભવમાં કલ્પના ફેરવે તો સુખ અને કલ્પના ફેરવે તો દુઃખ તો પછી વૈભવનું પોતાનું શું ? ત્યારે અહીં પૂછો,-

પ્ર.- વૈભવનું સુખ નહિ તેમ દુઃખ પણ નહિ ને ?

ઉ.- ના દુઃખ ખરું; કેમકે વૈભવ લાવતાં ય કષ્ટ પડે છે. સાચવતાં ય કષ્ટ પડે છે, ને ભોગવાઈ ઓછો થઈ જતાં ય દુઃખ લાગે છે. કહે છે ને,-

**‘અર્થાનામર્જને દુઃખમ્, અર્જિતાનાં ચ રક્ષણે ।**

**આયે દુઃખં વ્યયે દુઃખં, ધિગર્થાનર્થભાજનમ્ ॥’**

‘પૈસા કમાવામાં દુઃખ, કમાયેલાના રક્ષણમાં દુઃખ, પૈસા આવતા દુઃખ, અને ખરચાતાં દુઃખ ! અનર્થના સ્થાનભૂત આવા પૈસાને ધિક્કાર હો !’ આ તો વૈભવની વાત.

**ગધેડાને ભાર ઓછો થતાં જેવું ભોગ-સુખ :-**

ત્યારે હે ભાગ્યવાનો ! એ જુઓ કે જેમ વૈભવમાં ખરેખર સુખ નહિ, કિન્તુ એના પરના અસ્થિર અભિમાનના ધરનું સુખ છે, એવી રીતે ભોગવિલાસમાં પણ વાસ્તવિક સુખ નથી, પરંતુ ભોગની ચળના દુઃખની ક્ષણિક નિવૃત્તિમાં સુખનો આભાસમાત્ર છે. કુંભાર ગધેડાના માથે બે મણ ભાર ચડાવી ઉપર ચડી બેસી, આગળ જઈ એ નીચે ઉતરી જાય ત્યારે ગધેડાને એમ થાય છે કે ‘હાશ, હું સુખી થયો !’ છે સુખ ? ના હજી તો ભાર છે. પરંતુ થોડું દુઃખ નિવૃત્ત થયું એને સુખ માને છે.

**ખરજવું ખણવામાં જેવું સુખ :-**

એમ ખરજવાની ચળ ઉપડી, તો જીવ એને ખણીને સુખ માને છે, શું ખણવામાં સુખ છે ? ના, માત્ર ખણવામાં સુખ જ હોત તો તો વગર ખરજવે સાજા સારા શરીરે પણ ખણીને સુખ લાગવું જોઈએ. કિન્તુ લાગતું નથી. એટલે ખણવામાં સુખ નથી. એ હકીકત છે.

પ્ર.- તો પછી ખરજવું ખણતાં અનુભવમાં તો સુખ લાગે છે તેનું કેમ ?

ઉ.- ત્યાં કહેવું પડે કે એ પેલી ચળનું દુઃખ ઊપડ્યું. ને એના પ્રતિકારરૂપે ખણ્યું. એટલે સુખ લાગ્યું. ખરી રીતે તો એ દુઃખ ક્ષણવાર ટળ્યું. એમાં સુખનો આભાસમાત્ર થયો, પણ ખરેખર સુખ નહિ. નહિતર તો જ્યારે જ્યારે ખણે ત્યારે ત્યારે સુખ લાગવું જોઈએ. પરંતુ એ સ્થિતિ છે નહિ. માટે સુખ ખણવાના ધરનું નથી.

બસ, ભોગવિલાસમાં આવું જ છે. એમાં ખણવાની જેમ ખરેખર સુખ નથી. કિન્તુ ભોગની પહેલાં ઈન્દ્રિયોમાં જે ચળ ઉપડે છે, ચળનું ભોગની આતુરતાનું દુઃખ જાગે છે, એ આ ભોગથી ક્ષણવાર શાંત પડે છે, ને એમાં જીવને સુખનો આભાસમાત્ર થાય છે. ખરજવાની ચળ વિના જેમ ખણવામાં સુખ નહિ; એમ ઈન્દ્રિયોની ચળ વિના તો ગમે તેવા ભોગસાધનોનો સંયોગ થાય તો ય સુખ નહિ લાગે. પકવાન્ન જમવા બેઠા ત્યારે જીભ પર ચળ ઉપડી હતી, તેથી પકવાન્નના સંયોગે સુખ લાગ્યું; પરંતુ પેટપુર કે તેથી થોડું વધું પણ ખાઈ લીધા પછી જ્યાં જીભની ચળ જીભની રુચિ મટી ગઈ, પછી એ જ પકવાન્ન જીભે અડાડો ને ? કશું સુખ નહિ લાગે. કેમ નહિ ? પકવાન્ન કે પકવાન્નના ભોગમાં ખરેખર સુખ છે જ નહિ, એ તો ચળ હોય તો જ એ ચળનું દુઃખ ઉતારવામાં સુખ લાગે એટલું જ. એટલે દુઃખનો પ્રતિકાર એ જ સુખ.

ઈલાચીપુત્રે નટ બની દોરડા પર ખેલ કરતાં એક મકાનમાં ચોકમાં મુનિની ચર્ચા જોઈ. ત્યાં ઈલાચીપુત્ર વિચારમાં ચડે છે. એના મનને થાય છે કે અરે ! હું ય માનવી, ને આ ય માનવી. આમને સામે કેવી રૂપરૂપનો અંબાર પશ્ચિમી સ્ત્રી ઊભી છે ! છતાં નીચી નજરે ઊભા રહી એની સામે મીંટ માંડતા નથી ! એમને એ પશ્ચિમી જોવી હોય તો કોણ રોકે એમ છે ? એવી સ્ત્રીની તુલનામાં આ નટડી તો કુદ નહિ, છતાં હું મૂર્ખ એના જ ચિંતનમાં પડ્યો છું ? કેમ મુનિમાં ને મારામાં આટલો બધો ફરક ? એટલા માટે જ કે મુનિએ રૂપદર્શન વગેરે ભોગમાં સુખ જરાય દેખ્યું નહિ. જ્યારે હું એમાં સુખ માની રહ્યો છું. ખરી રીતે તો મુનિમાં ઈન્દ્રિયની જરાય ખણજ નથી. વિકાર નથી, ને હું ખણજવાળો બન્યો છું. એટલે જ એને પોષવા વલખા મારું છું. મારામાં વિષયભોગની લાલસાનો વિકાર ઊઠ્યો છે, એના પર ઈષ્ટ વિષયના સંપર્ક શોધું છું. કે જેથી એ વિકાર શાંત પડે, અને સુખનો ભાસ થાય. પરંતુ આ ખોટું છે. ચિંતના વિકારનો રોગ છે ત્યાં સુધી વિષયોની ગુલામી રહેવાની. માટે એ રોગને જ દબાવું. મારે ને એ વિષયો અંગેની ઈન્દ્રિયોની ચળને શું લાગે-વળગે ?... ‘બસ, ભાવનામાં ચડતાં ઈલાચીપુત્ર ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં ચડી ગયા. ક્ષપકશ્રેણિ માંડી કેવળજ્ઞાન લીધું.’

તાત્પર્ય, ભોગવિલાસમાં ચળનો પ્રતિકારમાત્ર સુખરૂપ લાગે છે, અને વૈભવસમૃદ્ધિમાં અભિમાનમાત્રનું સુખ છે. બંનેમાં સાચું સુખ કશું જ નથી. સમજીને એ ચળ અભિમાન રોગની વિટંબણા ખટકે.

## ૯૭ ગુરુવિયોગ પાછળ રોવું કેવું ? : હેયતત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય

જગતના પદાર્થો પર શા વિશ્વાસ મૂકવા ? કાયા-કંચન-કામિની-કુટુંબ-કીર્તિ વગેરે એકેએક ચીજ એવી છે કે એ મૂકીને જ મરવું પડે છે, ત્યારે જો એના પર મોહ છે, રાગ છે, તો મૂકતાં રોવું પડે છે. જેની પાછળ મોહથી રોવું પડે, એના પર મોહ શો કરવો ? એટલે જ અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- એમ તો ગુરુ ચાલી જતાં રોવાનું થાય છે, તો શું ગુરુ પાછળ મમતા-પ્રેમ-રાગ-નકામો ?

ઉ.- સવાલ મજેનો છે. આમાં સમજવા જેવું એ છે કે,-

(૧) એક તો એ જુઓ કે ગુરુના વિયોગે, રોવાનું કેમ થાય છે ? વિયોગે જે રોવાનું થાય છે તે શું એમ સમજીને કે (i) ‘બહાર થી ગુરુનો સંયોગ હોય એટલા માત્રથી આપણું કલ્યાણ થાય ?’ કે (ii) ‘ગુરુ તો મોટા ગૌતમસ્વામી જેવા મળ્યા હોય, છતાં આપણા દિલમાં એમનો ઉપદેશ ઊતારીએ તો જ કલ્યાણ થાય; નહિતર તો ગુરુનો સંયોગ હોવા માત્રથી કશું ન વળે ?’ આ બેમાંની કઈ સમજ પર રોવાનું થાય છે ?

જો પહેલી જ સમજ હોય તો તો ધરાર કશું જીવનમાં ઉતારવું નથી, પછી ગુરુના સંયોગમાત્રથી શું વળવાનું ? તો એવા સંયોગની મમતાનો કશો અર્થ નથી. એમાં તો વૈયક્તિક ગુરુનું કાં સુંદર રૂપ, યા કોઈ મીઠા મીઠા સ્વભાવ યા પ્રેમાળ શબ્દ વગેરેની મમતા રહેવાની; અને એવા મોહનો કશો અર્થ નથી.

ત્યારે જો ગુરુનો હિતનો ઉપદેશ દિલમાં ઉતારાય છે તો પછી મુખ્ય વસ્તુ તો એ હિતનો અમલ કહેવાય. પછી ગુરુ એમના જન્મ-મૃત્યુના નિયમ મુજબ ભલે ચાલી ગયા પણ પછી રોવાનું શું કામ ? ગુરુ આપણી પાસે હોઈને પણ એમના કહેલા હિતમાર્ગના આચરણ પર જ કલ્યાણ સમજતા હતા, તો ગુરુના જવા પછી પણ એ હિતમાર્ગ તો આપણી પાસે છે જ; અને એ આરાધીએ એથી કલ્યાણ નિશ્ચિત છે. પછી રોવાનું શું કામ ? હાં, ઉપકારી ગુરુ ગયા એ મનને લાગે; પરંતુ એમાં કાંઈ એકલું રોયા કરવાનું ન હોય; કેમકે જીવનમાં મુખ્ય તો હિતમાર્ગ પર લક્ષ્ય છે, ને એ ગુરુ પાસેથી મળેલ છે. એટલે મુખ્યતયા રાગ-મમતા

હિતના માર્ગ પર રાખવી ઉપયોગી છે. એ વિના એકલા ગુરુ-રાગથી શું વળે ? એક સવાલ થાય,

પ્ર.- પણ ગુરુ હોય તો નવા નવા હિતમાર્ગ આપણને બતાવે ને ? યા જુનામાં સ્થિર કરે ને ?

ઉ.- બસ, (૨) અહીં બીજી વાત આ આવી કે ગુરુ પર રાગ છે તે હિતમાર્ગના રાગને લીધે છે. ગુરુ પાસેથી એ મળે છે માટે ગુરુની ઉપર રાગ રહે છે, એટલે જ ગુરુના જવાથી રોવું થાય છે. પણ એમાં મુખ્યત્વે તો પેલા હિતમાર્ગની ચાહનાના અંગે રોવાનું થાય છે. એટલે...

ગુરુની પાછળ રોવામાં હિતમાર્ગનો પ્રેમ વ્યક્ત થાય છે. અરે ! કેટલીક વાર તો ગુરુ-વિરહમાં હિતમાર્ગનો રાગ વધે છે; કેમકે મનને એમ થાય છે કે ‘હવે ગુરુની હાજરી નથી તો મારે વિશેષ સાવધાન થવાનું; અને હિતમાર્ગ બરાબર સાચવવાનો, હિતમાર્ગે આગળ વધવાનું. જો આ સાવધાની નહિ રાખું તો હવે કાંઈ ગુરુ કહેવા-ટકોરવા નથી આવવાના. તેથી સાવધાની નહિ હોય તો ઊલટું અનાદિના કુસંસ્કાર જાગતા થઈને મને હિતમાર્ગથી હેઠે ઉતારી દેશે...’

આમ, ગુરુના વિરહે હિતમાર્ગ પર રાગ-મમતા-સાવધાની વધી જાય છે, તો એ રોવાનું ખરેખર રોવાનું નહિ, પણ હિતમાર્ગ પર મમત્વ વધારવારૂપ બને છે. માટે ત્યાં ગુરુની મમતા ખોટી નથી ઠરતી...

**દુન્યવી ચીજની અને ગુરુની મમતામાં ભેદ :-**

ત્યારે દુનિયાના માણસો પર કે દુન્યવી ચીજવસ્તુ પર રાગ-મમત્વ હોય છે તે તો પોતાની ઈન્દ્રિયોના વિષયોની આસક્તિના લીધે હોય છે. એટલે એમનો વિયોગ થતાં જે રડવાનું થાય છે, એમાં તો એ વિષયો-વિષયસુખો ખોવાવાનું દુઃખ છે; એમાં ગર્ભિત વિષયરાગ તાજો થાય છે. એટલે જ કલ્યાંત છે કે ‘હાય ! હવે આ વિષયસુખ શી રીતે મળશે ?’

આમ, દુનિયાની ચીજ વિયોગમાં રોવરાવનારી બને છે તે વિષયાસક્તિને દઢ કરવા માટે, એટલે મૂળમાં એ ચીજનો મોહ ખોટો ઠરે છે. ત્યારે પહેલાં કહ્યું તેમાં ગુરુનો વિયોગ થતાં રોવાનું થાય છે તે હિતમાર્ગ પર મમત્વ અને વધુ સાવધાની માટે થાય છે. એટલે એ વસ્તુ લાભમાં હોઈ ગુરુ પરનું મમત્વ ખોટું નથી ઠરતું.

એટલે હવે ‘અંતે જે રોવરાવવાનું હોય એના પર મોહ-મમતા શી કરવી ?’ એ અહીં ગુરુ વગેરે અંગે લાગુ નહિ પડી શકે. કેમકે અહીં તો રોવા પર પણ ગુણનો લાભ થાય છે માટે એ ગુર્વાદિ ઉપર વૈરાગ્ય નથી કરવાનો.

જ્યારે, સંસારની બીજી ચીજો તો અંતે રોવરાવનારી અને જીવને નિરાધાર બનાવનારી, સાથે પાપ અને દોષની વૃદ્ધિ કરનારી હોઈ પહેલેથી જ એની ઉપર મમતા કરવી ખોટી.

વાત આ છે કે હેય તત્ત્વની બરાબર શ્રદ્ધા હોય તો પણ વૈરાગ્ય ઝળહળે. એનું કારણ એ કે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઈન્દ્રિયોના વિષયો, કષાયો...વગેરેને જે હેય યાને ત્યાજ્ય કહ્યા છે, તે શાથી ?

વિષય-કષાયો હેય એટલા જ માટે કે સંસારની જડ છે. ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ છે. ઊંચા માનવભવને બરબાદ કરી, નકામો કરી, ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણાના અવતાર સુધીમાં પટકનાર છે. માટે જ એ હેય છે. આમ જો એ ખતરનાક હોઈ ત્યાજ્ય છે તો એના પર સહેજે વૈરાગ્ય થાય. મનને એમ થાય કે ‘અરેરે ! જો આ વિષયો-કષાયો અને હિંસાદિ પાપો, પૈસા, પરિવાર વગેરે આત્મઘાતક છે, અને એ પાછા આ એક જીવનમાં ય પૂરા ટકે કે નહિ એની કોને ખબર ? ત્યારે જીવનના અંતે તો અવશ્ય છુટા જ પડનારા છે, તો પછી એના પર શા રાગ કરવા ? એની પાછળ આ ઉચ્ચ જીવન ખત્મ કરવામાં શી બુદ્ધિમત્તા ?’ એમ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય જાગતો થઈ જાય...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૨, અંક-૭, તા. ૧૫-૧૦-૧૯૮૩

## ૮૮ ભગવાનની સાથે સંબંધ કેમ જોડાય ?

ત્યાગ કેમ ભગવાનની ખાતર ? ભગવાનની સાથે સંબંધ જોડાય એટલા માટે. ભગવાનની સાથે સંબંધની શરૂઆત ક્યાંથી ? : ભગવાનનો વિચાર કેવા તરીકે:

વીતરાગ ભગવાનનાં વચન પર અટલ શ્રદ્ધા થાય, એમણે જે સૂક્ષ્મ-બાદર જીવોને અભયદાન અને સર્વ પાપોનો ત્યાગ પોતે અપનાવીને જગતના હિત માટે કહ્યો છે, એના પર શ્રદ્ધા-રુચિ-પ્રેમ થાય, એ માર્ગ પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા થાય, ત્યારે ભગવાન સાથે સંબંધની શરૂઆત થઈ કહેવાય. હવે એ ભગવાનનો કાંક વિચાર કરી શકાશે. ભગવાન વીતરાગ છે, સર્વને અભયના દાતા છે, સર્વપાપના ત્યાગી છે, તો ભગવાનનો વિચાર કરવાનું એ લાઈન પર જ હોય. ‘ભગવાન રાજ્યવૈભવવાળા, સંસાર-ભોગી કે ઘરવાસના મોટા આરંભ-સમારંભવાળા હતા,’ એ તરીકે એમનો વિચાર ન થાય; એવો વિચાર વીતરાગ ભગવાનનો કર્યો

ન ગણાય. એમ એ વૈભવ-વિલાસ-આરંભ સમારંભના ઉપદેશ કરનાર તરીકે એમનો વિચાર ન થાય. એ વીતરાગ ભગવાનનો વિચાર ન ગણાય. એમાં ભગવાન સાથે સંબંધ ન જોડાય.

**ભગવાનનું મહત્ત્વ આંક્યું ક્યારે ગણાય ? :-**

માટે ભગવાન સાથેના સંબંધમાં પહેલું તો આ જોઈએ કે ભગવાનની જેમ આપણ ને સર્વ જીવોને અભયદાન અને સર્વપાપ-ત્યાગ કરવાની ઉત્કટ અભિલાષા હોય. એ હોય એટલે સર્વની અહિંસા અને સર્વ પાપત્યાગનું મહત્ત્વ ઊંચું આંક્યું ગણાય; ને એ આંક્યું એથી સર્વ-અહિંસક અને સર્વત્યાગી વીતરાગ ભગવાનનું ઊંચું મહત્ત્વ આંક્યું ગણાય. તો જ એમની સાથે મમત્વનો સંબંધ ઊભો કર્યો ગણાય. નહિતર તો જો અહિંસા અને ત્યાગનું મહત્ત્વ ન લાગતું હોય તો એ વાળા ભગવાનની સાથે સંબંધ શો ?

**ભગવાન સાથે સંબંધનું બીજું પગથિયું :-**

આ તો પ્રાથમિક સંબંધની વાત થઈ. પછી જીવનમાં એ અહિંસા અને એ પાપત્યાગ ઉતારાય ત્યારે ભગવાનની સાથે વિશેષ સંબંધ જોડાય. કારણ સ્પષ્ટ છે,- એ હિંસા અને પાપો છોડ્યા, એટલે એના અંગેના વિચારો આવતા હતા તે બંધ થવાના; તેથી પછી ભગવાન સાથે તન્મયતા થઈ શકવાની. આરંભ-સમારંભના, ઘરવાસના, ઈન્દ્રિયોના વિષયોના, અને બીજા પાપોના વિચાર આવતા હોય ત્યાં ભગવાનનો કદાચ વિચાર કરે, પરંતુ તન્મય વિચાર ક્યાંથી થાય ? એક રંગનો વિચાર ક્યાંથી આવી શકે ?

સુજ્યેષ્ઠાનું હરણ કરી જવા શ્રેણિક રાજા આવેલ. પરંતુ તે પૂર્વે સુજ્યેષ્ઠા ઘરેણાનો ડાબડો લેવા ગઈ, ને શ્રેણિકે આવીને તરત એની બેન ચેલણાને ઉઠાવી ચાલતી પકડી. ‘સુજ્યેષ્ઠાએ પછીથી આ જાણ્યું ત્યારે સુજ્યેષ્ઠાએ આ નક્કી કર્યું કે ‘આમે ય અશુભ કર્મના ઉદયે શ્રેણિક રાજાનો ઈષ્ટ મેળાપ ન થયો, તો હવે બધાય સંગ છોડવા દે; નહિતર વળી કોઈ તેવા અશુભોદયે બીજી લપડાક ખાવી પડે ! ધોખામાં ઊતરવું પડે ! એના કરતાં સર્વ સંગ છોડું એટલે ભગવાનની સાથે સાચો સંબંધ બંધાય. ભગવાન સાથેના સંબંધની ખાતર સર્વત્યાગનું જ જીવન અપનાઉં ? ચાલ જે બન્યું તે મજેનું. શ્રેણિકનો સંગ ગુમાવ્યો, એ આ મહાન સંગના લાભમાં.’

બોલો, વીતરાગ ભગવાન સાથે સંબંધ જોડવો છે ? કવિ કહે છે,- ‘પ્રીતિ અનંતી પર થકી જે ત્રોડે તે ઈહાં જોડે એહ’ એ જોડવો હોય તો (૧) પહેલું તો

રંગ-રાગ-ભોગ ને ભોગના સાધનોને ખતરનાક માની એની પ્રીતિ છોડો; એના ત્યાગને જ કર્તવ્ય માનો; અને (૨) પછી શક્ય ત્યાગ આદરતા જાઓ, જીવને સમજાવો કે ‘બસ, ભગવાનની ખાતર આટલો આટલો ત્યાગ કર, ભગવાન સાથેના સંબંધની ખાતર અમુક અમુક છોડ.’ બહુ મજેની સમજૂતી છે આ.

ચંદનબાળાએ ત્રણ ત્રણ દિવસ ભોંયરામાં પૂરાવા છતાં, ને ભૂખી તરસી બેસી રહેવું પડ્યું છતાં, મનમાં જરાય દુઃખ ન માન્યું. કેમ ? ‘વહાલા વીર ભગવાનની ખાતર આટલું સહું એમાં શી મોટી વાત છે ? આ સહીને મારે ભગવાનની સાથે તાર જામશે;’ -આ હુંફ છે, એટલે ઊલટી રાજી થઈને ભૂખી તરસી દિવસો પસાર કરે છે. એમાં મહાવીર ભગવાનનું ધ્યાન એવું લાગ્યું છે કે એ જાણે ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ તન્મય સંબંધમાં છે. ખાવાપીવાની ક્રિયા તો નથી, પરંતુ એની વિચારણા ય નથી કે ‘ખાવા-પીવાનું ક્યારે મળશે ?’ અરે એય વિચાર નથી કે ‘બે દિવસથી અહીં કોઈ આવતું નથી તો શું આમ જ અહીં ભોંયરામાં પૂરાયા ભૂખે મરી જવાનું ?’

ભગવાન સાથે સંબંધ શું એમ જ જોડાતો હશે ? કશું સહવાનું નહિ, કશું ત્યજવાનું નહિ, ખાવા-પીવા, પહેરવા-ઓઢવા, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ ચીજવસ્તુ લેવા-મૂકવા વગેરેના વિચાર કરવાનું ખુલ્લુ હોય અને ભગવાનમાં મનને તન્મય બનાવવું છે, એ વાત બને નહિ.

દેરાસરમાં પેસતાં નિસીહિનું કહેવાનું શા માટે છે ? આટલા જ માટે કે સંસારના વિચારોમાં નિષેધ નક્કી કરી પછી મંદિરમાં પેસો, તો ત્યાં ભગવાનનો તન્મય વિચાર ચાલે, મનને ભગવાનનું તાન લાગે.

પ્રતિક્રમણમાં પહેલું સામાયિક શા માટે ઉચ્ચરવાનું ? આટલા જ માટે કે પછીની દેવવંદન-ગુરુવંદન-પાપપ્રશ્ચાત્તાપ વગેરે ક્રિયાઓમાં તન્મય તો જ થવાય, કે જો સામાયિક સાવધ યોગો યાને પાપવ્યાપારોનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ત્યાગ કર્યો હોય; જેથી પછી એના વિચાર જ ન આવે, ને પ્રભુમાં તથા પ્રભુની કહેલી ક્રિયાઓમાં મન તન્મય થાય.

ચંદનબાળાએ ખાવાપીવા વગેરેના વિચાર બંધ કર્યા છે. તેથી પ્રભુમાં તન્મય થઈ છે.

સુજયેષ્ઠાએ બધા સંગ છોડી પ્રભુનું શરણ લીધું. શ્રેણિકનો ધારેલો એક મેળાપ ન બન્યો એ પરથી એને જગતના પદાર્થો પરનો વિશ્વાસ ઊઠી ગયો, ને એ બધાનો સંગ છોડ્યો તો ચારિત્ર લઈ પ્રભુ સાથે જ સંબંધ બાંધ્યો.

ભગવાન સાથે આવો સંબંધ બાંધવા આર્ય માનવભવ જેવો બીજો કોઈ ભવ નથી. તો જે ઉત્તમ કાર્ય માત્ર અહીં થઈ શકે; એ કાર્ય છોડીને બીજું કાંઈ આ ભવમાં કરવા જેવું છે ? ભગવાન સાથે સંબંધ જોડવા મોટા શાલિભદ્રે રોજની નવી નવી ઊતરતી દેવતાઈ પેટીનો વૈભવ અને ઊર દેવાંગનાશી પત્નીઓ તથા વહાલસોયી માતાને છોડી ચારિત્ર લીધું, અને એમાંય ખાનપાનના રંગ છોડ્યા. કેમ વારું ? કહો, મહાવીર ભગવાન સાથે હૈયાનો સંબંધ જોડવા. બસ, આ જ રાહે આપણું પણ કલ્યાણ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૮, તા. ૨૯-૧૦-૧૯૮૩

## ૮૯ જરાક લોભમાં લાભ કેવો જાય ? સુજયેષ્ઠાને સંસાર પરથી કેમ વિશ્વાસ ઊઠ્યો ? :-

ચેડા મહારાજાની મોટી પુત્રી સુજયેષ્ઠાને એવું બન્યું કે શ્રેણિકના ચિત્ર અને વર્ણન પરથી એ આકર્ષાઈ; એની સાથે પરણવાનું એણે નક્કી કર્યું. પરંતુ એ શ્રેણિક કાંઈ એ વખતે જૈન રાજા નહિ. એટલે બાપ ચેડા રાજા યુસ્ત શ્રાવક, તે એને એની સાથે કેમ પરણાવે ? તેથી શ્રેણિકે ગુપ્તપણે સુરંગથી આવીને એને લઈ જવી એવી ગોઠવણ કરી. શ્રેણિક આવવા નીકળી ગયો છે, અને સુજયેષ્ઠા સુરંગના નાકે પહોંચી રાહ જોતી ઊભી છે એમાં એને યાદ આવ્યું કે ‘રત્નના દાગીનાનો દાબડો લેવો રહી ગયો;’ તે લેવા માટે મહેલમાં ગઈ.

લોભમાં કેવી થાપ ખવાય છે ? :-

માણસ ક્યાં થાપ ખાઈ જાય છે એની પોતાને ખબર નથી રહેતી. જરાકશા લોભમાં કટોકટીનો કેવો પ્રસંગ છે એ જોવું ભૂલી જાય છે. અહીં પર રાજ્યમાં શ્રેણિકે આવવાનું છે, અને સુજયેષ્ઠાએ તરત જ એની સાથે ભાગવાનું છે. એ સમય કટોકટીનો છે. કેટલી જહેમતે સુરંગ ખોદાવી હોય, પાછું એ કાર્ય ગુપ્ત રાખ્યું હોય, જેથી ચેડારાજાને એની ગંધ ન જાય. હવે ત્યાં શ્રેણિક આવે તે શું રાહ જોતો ઊભો રહી શકે ? પણ સુજયેષ્ઠાને લાગ્યું કે ‘આ હું હમણાં જ દાબડો લઈને આવું છું;’ તે ગઈ અને તરત શ્રેણિક ત્યાં આવી ગયો.

શું સુજયેષ્ઠાને મગધસમ્રાટ જેવો પતિ મળ્યા પછી રત્નના દાગીના ન મળત ? પરંતુ ભવિતવ્યતા ભૂલાવે છે. આ તો ભૌતિક લાભની વાત છે કે સમ્રાટ જેવો પતિ

મળે, તો ય ત્યાં લોભવશ થાપ ખવાઈ જાય છે, ત્યારે આધ્યાત્મિક લાભ થવાની વાત હોય ત્યાં લોભ કેમ થાપ ન ખવરાવે ?

થોડા લોભમાં આત્મહિત કેવું ગુમાવવાનું થાય છે, એ જુઓ, એક ભાઈને વર્ધમાન આંબેલ તપનો પાયો નાખવો હતો. એમાં પહેલી પાંચ ઓળી તો સાથે જ કરવી પડે ! એક આંબેલ પર ઉપવાસ, એના પર જ બે આંબેલ ને ઉપવાસ...એમ છોડે પાંચ આંબેલ પર ઉપવાસે પાયો પૂર્ણ થાય. આ ભાઈએ પહેલા આંબેલમાં, પછી ઉપવાસમાં ઢીલા ન પડાય એ ગણતરીએ માપથી વધારે ખાવાનો લોભ કર્યો. તો પરિણામ એ આવ્યું કે એ રાતે જ તબીયત નરમ પડી. સવારે ભાઈ ઢીલા પડયા. ઉપવાસની વાત ઊડી અને પારણું થઈ ગયું.

**અંતરપારણે વધુ ખાવાથી ઉપવાસ બગડે :-**

શું આ ? જરાક વધુ ખાવાના અને શરીરને માનેલી શક્તિ આપવાના લોભમાં તપના પાયાનો આધ્યાત્મિક લાભ ગુમાવ્યો. શું માપ કરતાં વધુ ખાવાથી પછી ઉપવાસમાં શક્તિ રહે છે ? ના, વાયુ વધે છે, અને શરીર હાડકાં ઢીલાં પડે છે. માપથી જરા ઓછું હોય તો પેટ, આંતરડા, અને નાડીઓમાં વાયુની ગતિ બરાબર રહે, તેથી સ્ફુર્તિ સારી રહે, અને ઉપવાસ સ્ફુર્તિબંધ થાય. ‘માહીં પડયું મહાસુખ પામે’ એ સિદ્ધાન્ત બધે ન લગાવાય. એમ કરવા જતાં કેટલું ય ગુમાવવું પડે. ઉપવાસમાં પેલા વાયુથી સ્ફુર્તિ નહિ, તેથી સ્વાધ્યાય વગેરે સાધનાઓ માલ વિનાની થાય. આ તો મામુલી વાત થઈ. બાકી,

**જરાક લોભમાં સુરેન્દ્રદત્તે શું ગુમાવ્યું ? :-**

દુન્યવી લોભ કરવા જતાં કેટલેય ઠેકાણે આધ્યાત્મિક લાભ ગુમાવવાના થાય છે. રાજા સુરેન્દ્રદત્ત તરત ચારિત્ર લેવાને તૈયાર છતાં લુચ્ચી પત્ની કહે ‘હું પણ સાથે જ ચારિત્ર લેવાની છું ને ?’ પણ આ એક દિવસ કુમાર રાજ્ય કેવી રીતે કરે છે તે જોઈને પછીના દિવસે ચારિત્ર લઈશું !’ ત્યાં રાજા એનું મન સાચવવાના લોભમાં પડ્યો. તો પરિણામ એ આવ્યું કે રાણીએ તંબોળમાં ઝેર આપી દીધું અને રાજા અસમાધિમાં મર્યો ! મરીને તિર્યંચગતિ મોરનો અવતાર પામ્યો ! એથી તો પછી ભવોની પરંપરા બગડી. રાજાએ આગલી રાતે જ રાણીનો દુરાચાર તો નજરે જોયો હતો. પરંતુ સાથે દીક્ષા લેવાની એની મીઠી મીઠી વાતમાં તણાયો અને એનું મન સાચવવાના લોભમાં પડ્યો. ત્યાં પછી એના ભવ બગડી ગયા. માટે આ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું કે ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક લાભ થતો હોય ત્યાં બીજા ત્રીજા લોભમાં નહિ પડવાનું.

**સુજ્યેષ્ઠાને બદલે ચેલણા :-**

સુજ્યેષ્ઠા રત્નનો દાબડો લઈ આવવાના લોભમાં પડી તો અહીં શ્રેણિક સુરંગના નાકે આવી ગયો. ત્યાં સુજ્યેષ્ઠા તો જોવા ન મળી, પરંતુ એની નાની બેન ચેલણા જોવા મળી. ચેલણા બેનને મૂકવા આવી હશે, તે ઊભેલી એ સુજ્યેષ્ઠાની બેન છે ને ? તે લગભગ સમાન રૂપવાળી; એટલે શ્રેણિક સમજ્યો કે આ જ સુજ્યેષ્ઠા છે, ને એને રથમાં ઊપાડીને તરત ચાલી ગયો.

હવે અહીં પાછળથી સુજ્યેષ્ઠા દાબડો લઈ આવી પહોંચી ત્યાં જુએ છે કે ‘શ્રેણિક તો આવીને ચેલણાને લઈને ચાલી ગયા. હવે શું કરવાનું ?’ જો કે અહીં થોડા લોભમાં આ મનમાન્યા પતિને ગુમાવવાનું થયું, પરંતુ સારા આત્મા માટે તો આ નુકસાન લાભમાં ઊતરવાનું બને છે. ભૌતિક નુકસાન આત્મિક લાભમાં ઊતરે એવો નિયમ નહિ, પરંતુ

**સારો બુદ્ધિમાન જીવ એ ભૌતિક નુકસાનથી આત્મિક લાભ ઊભો કરી જાય :-**

સુજ્યેષ્ઠાને આ વસ્તુ બનવા પર ચિત્ત ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયું. આ એક પ્રસંગ પરથી એણે સંસારનો ક્યાસ કાઢ્યો. એક તો એણે જોયું કે ‘દિલમાં શ્રેણિકને પતિ કરવાનું ધાર્યા પછી હવે એને છોડીને બીજો પતિ કરવાનું કેમ ધરાય ? ત્યારે વળી ભવિષ્યમાં એનો સમાગમ મળશે એવી આશા રાખીને ય કેમ બેસી રહેવાય ?’ બીજું એ કે જ્યાં એક બાબતમાં પૂરેપૂરો વિશ્વાસનો ભંગ થયો, તો પછી સંસારના બીજા પણ એવા પ્રસંગ પર શો વિશ્વાસ મૂકાય ? સંસારના કોઈ જ પ્રસંગ કે પદાર્થ ઉપર ભરોસે રહેવા જેવું નથી. માટે હવે તો આ ઘટનાથી શિખામણ મળી. તે મહાવીર પ્રભુનું જ શરણું લઉં. એમની પાસે જ ચારિત્ર લઉં. એમના પર રાખેલા વિશ્વાસનો કદી ભંગ થાય નહિ,- આમ વિચારી સુજ્યેષ્ઠા ચારિત્ર માર્ગે ચડી ગઈ.

**વિવેકી-અવિવેકીમાં ફરક :-**

વિવેકી લઘુકર્મી જીવને સંસારમાં એકાદ ઠોકર ખાવા પર પણ આત્મહિત સાધવાનો વિચાર આવે છે. ત્યારે અવિવેકી ભારેકર્મી જીવને ઉદ્વેગ, કષાય, દુધ્યાન અને નવા પાપાયરણ કરવાનું સૂઝે છે ! બજારમાં પૈસા ખોયા પછી ‘લાવ ત્યારે આમ પૈસા ગયા, તો ભેગા ભેગા સુકૃતમાં ખરચવા દે.’ એવો વિચાર કેટલાને આવતો હશે ? ખાઈને શરીર બગડવા પર ‘લાવ ત્યારે હવે તપ કરવા દે,’ એવી ભાવના કેટલાને ? એમ વિવેક જાગવો મુશ્કેલ છે કે,

‘જો અશુભ કર્મ પૈસા અને ખાવાનું છોડાવે તો પછી ધર્મ સાધવા એ કાં ન છોડું ?’

સુજયેષ્ઠાને આ વિચાર આવ્યો કે ‘આમ મારા અશુભ કર્મના સંયોગે ઠેઠ નજીક આવેલો મનગમતા પતિનો મેળાપ જો જતો રહ્યો. તો પછી નથી ને એવા બીજા કર્મ-સંજોગ ઊભા થાય તો બીજા ય વૈભવ આદિના યોગ ઊપડી જતાં વાર શી ? કર્મની મારી એ છોડવું પડે, એના કરતાં ભગવાનની ખાતર આ બધું છોડવા દે, ત્યાગમાર્ગે જવા દે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૮, તા. ૧૨-૧૧-૧૯૮૩

### ૯૦) નાની ભૂલ પણ કેમ ભયંકર ? : માનાકાંક્ષા કેવી ખતરનાક ?

જીવન જીવીએ છીએ એમાં નાની નાની ભૂલો ય કેટલીય કરી નાખીએ છીએ. કેમ વારે વારે આમ ? કહો, નાની ભૂલ પણ કેવી ભયંકર છે એનો વિચાર નથી કરતા. ભયંકરતાના દા.ત

સ્થૂલભદ્રસ્વામીએ પોતે કેટલું બધું ભણ્યા છે એ બેન સાધ્વીઓને બતાવવા એ ઉપર આવતા પહેલાં પોતે સિંહનું રૂપ કરીને બેઠા. બેનો તો ઉપર સિંહ જોતા ગભરાઈને નીચે ઊતરી ગઈ.

અહીં બેનોએ પૂછ્યું નહિ. અને સ્થૂલભદ્ર સ્વામીએ સિંહનો ખુલાસો કર્યો ય નહિ, છતાં પોતે સમજતાં રહ્યા; કે ‘બેન સાધ્વીઓને મારી ઊંચી વિદ્યા-પ્રાપ્તિનો ખ્યાલ આવી ગયો હશે.’ પત્યું. એમ સિંહનું રૂપ કરવામાં કાંઈ ખોટું કર્યું એવો તો ખ્યાલ જ શાનો આવે ? ને જો એ ખ્યાલ નહિ, તો પછી ગુરુ પાસે જઈ એની ક્ષમા કે પ્રાયશ્ચિત્ત માગવાની વાતે ય શી ? છતાં એ ભૂલમાં ગુરુએ આગળ ભણાવવા ના પાડી દીધી. નાની ભૂલ પણ કેટલી ભયંકર નીવડી ? એ તો મહાજ્ઞાની હતા.

પરંતુ આપણા જેવા જીવોને માટે મુશીબત આ ઊભી થાય છે કે હજી મોટી ભૂલોનું ગુરુ આગળ નિવેદન-આલોચન કરાય છે, પણ નાની મનાતી ભૂલોનું નહિ ! એટલે પછી એનું પરિમાર્જન કરી ચારિત્રશુદ્ધિ કરવાની વાત જ ક્યાં ? અરે ! દર્શનશુદ્ધિ પણ ક્યાં, જો ભૂલને ભૂલ તરીકે આપણાથી સ્વીકારાતી ય

નથી ? તો શું એ ખબર છે ખરી કે આમાં સમ્યક્ત્વ ધવાય ?

નાની ભૂલમાં જો આમ એને ભૂલ તરીકે ને હેય તરીકે માનવાનું નહિ તો સમ્યક્ત્વ કેમ ન ધવાય ?

**રુકમીની નાની ભૂલે મહા અનર્થ :-**

રુકમી સ્ત્રી રાજાએ રાજકુમાર સામે એક જ વાર રાગની દૃષ્ટિ નાખેલી; એ ભૂલ નાની એ દૃષ્ટિએ કે જો એનું ગુરુ આગળ આલોચન કર્યું હોત તો નાના પ્રાયશ્ચિત્તે કામ પતી જાત. પરંતુ એણે ભૂલને છુપાવી. ખૂબી જુઓ પછી આગળ જતાં એને મોટું ચારિત્ર લેવું સરળ બન્યું અને કઠોર તપસ્યા કરવી સહેલી પડી પણ માનાકાંક્ષામાં આ આલોચન કઠિન પડ્યું ! ઊલટું એ જ રાજકુમાર દીક્ષા લઈ ગુરુ બનેલા અને રુકમીએ એમની પાસે જ દીક્ષા લીધેલી છતાં હવે ય એ એમની આગળ જ છુપાવે છે. ત્યારે અંતે સૌની સાથે અનશન કરવા પહેલાં ગુરુએ યાદ કરાવ્યું, તો રુકમી સાધ્વી બચાવ કરે છે, ‘ના, એ તો મેં તમારું પારખું કરવા એવી દૃષ્ટિ નાખેલી’ તો મૂળ નાની ભૂલ માનાકાંક્ષાના કેવા ભયંકર દોષમાં પરિણમી ? ચારિત્ર તો શું ? પણ સમ્યગ્દર્શને ય ઊડ્યું ! ને એથી રુકમી એથી એક લાખ ભવ ભટકતી થઈ ગઈ !

નાની પણ ભૂલમાં એ ખોટું કર્યું ન લાગે એ અને ગુરુ આગળ ઈકરાર ન કરાય એ ભયંકર છે.

નાના પણ હેયપદાર્થ કે પ્રવૃત્તિમાં હેય-બુદ્ધિ ન હોય, તો એમાં સમ્યક્ત્વ સ્ખલના પામે છે.

ત્યારે એમ કહેવાય કે હજી મોટી ભૂલ ખોટી લાગી એનું આલોચન-પ્રાયશ્ચિત્ત થાય, તો ત્યાં નુકસાનથી બચી જવાય; પરંતુ નાની ભૂલમાં એવું કાંઈ ન લાગે ત્યાં બચવું મુશ્કેલ છે. ચારિત્ર તો શું, પણ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ રહેવું મોંઘું ! માટે જ ખરી સાવધાની આ કે નાની ભૂલ પર તો વિશેષ સાવધાની રહે. ગુરુ આગળ એનું આલોચન-નિવેદન થાય. ક્ષમા મંગાય પ્રાયશ્ચિત્ત મંગાય ત્યાં માનાકાંક્ષા મૂકી દેવી પડે.

**સ્થૂલભદ્રસ્વામીની અલૌકિક મહાનતા :-**

જુઓ નાની ભૂલમાં ખોટાપણું ન લાગે ત્યાં સમ્યક્ત્વ ધવાવાનો પ્રસંગ આપણી જાત માટે વિચારવાનો છે. બાકી સ્થૂલભદ્ર સ્વામી તો દશ પૂર્વ સુધી પહોંચી ગયા છે; અને દશપૂર્વી સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય એ હિસાબે, તેમજ ચોરાશી ચોવીશી યાદ રહે એવું કોશા વેશ્યાના ઘરમાં સ્થૂલભદ્ર સ્વામીનું બ્રહ્મચર્યનું પાલન

છે એ હિસાબે, એ તો એક અલૌકિક મહાપુરુષ છે. એમના માટે જ્યારે બેન સાધ્વીઓને પોતાનું મહાજ્ઞાન બતાવવા સિંહનું રૂપ કર્યું. અને પછીથી એ ભૂલ જાતે ઊઠીને ગુરુને કહેવા નથી ગયા, તો ત્યાં આ સમકિત ઘવાવાનું નથી. વિચારવાનું, એ મહાપુરુષના અંતરના ભાવને આપણે ન પિછાણી શકીએ તેથી અનુચિત કલ્પના કરવા જતાં એમનું અલૌકિક બ્રહ્મચર્ય તથા જટિલ પૂર્વ શાસ્ત્રો ઝડપથી ભણવાનો એમનો એકલાનો અથાગ પરિશ્રમ અને એમની મહાપ્રભાવક યુગપ્રધાનતા...વગેરે પ્રત્યે આપણને અનાદર થવાનો ભય છે. ક્યાં એક મામુલી અને ક્ષણિક માનાકાંક્ષા અને ક્યાં અલૌકિક બ્રહ્મચર્યાદિ મહાન વિશેષતાઓ ? માટે એમના અંગે જરાય સમકિત ઘવાવાની અનુચિત કલ્પનામાં નહિ જવાનું.

પરંતુ આપણી જાત માટે તો અવશ્ય સાવધાન બનવાનું છે કે નાની પણ ભૂલ અને નાનો અલ્પ પણ કષાય જો ખોટો નહિ લાગે, ત્યાજ્ય નહિ મનાય, તો સમકિત ઘવાવાનો સંભવ છે. એટલે કદાચ સારું આચરવાનું ઓછું બને, પણ માન્યતા તો સંપૂર્ણ જોઈએ કે ‘મોટું યા નાનું પણ પાપ તે પાપ; ને પાપ એ ખોટું.’

આપણી સાવધાની અહીં જોઈએ કે સ્વાધ્યાયધર્મની સાધના આહારાદિની અને માનાકાંક્ષાદિ કષાયની સંજ્ઞાને દબાવીને યા દબાવવા માટે કરવાની છે. તો એ શાસ્ત્રબોધનો પ્રયત્ન એકાંતે ફળદાયી બને. સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને શાસ્ત્રબોધ પર એટલી જરાકશી માનાકાંક્ષાની કષાયસંજ્ઞા ઊઠી, અને એની પ્રવૃત્તિ કરી, તો પછીથી વાચનાચાર્ય ભદ્રબાહુસ્વામીજીએ એમને આગળ ભણાવવાની ના પાડી દીધી; કેમ ?

એમણે કહી દીધું કે ‘તારી પાત્રતા આટલી જ છે.’ સ્થૂલભદ્ર સ્વામીએ માનાકાંક્ષામાં બેનોને સિંહનું રૂપ બતાવવાનું કર્યું હશે ! ત્યારે એમને આ થોડો જ ખ્યાલ હશે, કે ‘આમાં તો હું આગળના ચાર પૂર્વ પામવા અયોગ્ય ઠરીશ ?’ ના, કશી એવી કલ્પના નહિ. નહિતર તુચ્છ લાભમાં મહાલાભ થોડો જ જતો કરે ? એટલે ભલે કલ્પના નહિ, છતાં ય ગુરુએ તો એમની જ્ઞાનપ્રગતિની કક્ષા એટલી જ બાંધી દીધી...

ગુરુ અલ્પજ્ઞ નથી, મહાજ્ઞાની છે, શ્રુતકેવળી ભગવાન છે. એ જ્ઞાનથી જે નક્કી કરે છે એ વ્યાજબી છે. એટલે ‘એવા ગુરુએ બરાબર નક્કી ન કર્યું.’ એમ કહેવાય નહિ. ‘જરાક માનાકાંક્ષાની નાની ભૂલમાં ક્યાં પહોંચ્યું ? માનના લોભે ઉપરનું મહાજ્ઞાન ગુમાવરાવ્યું ! ખૂબી જુઓ,- એમને ભણતા એ માનાકાંક્ષા એ

ઉદ્દેશ નહોતો, તો ય વચનમાં જરાક માનાકાંક્ષા લાવ્યા, તો ય આ મહા નુકસાન ઊભું થયું ! તો પછી આખુંય શાસ્ત્ર-અધ્યયન માનાકાંક્ષાથી કરે, તો કેટલું ભયંકર નુકશાન ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૨, અંક-૧૦, તા. ૧૯-૧૧-૧૯૮૩

## ૯૧) કંચન વહાલું ? કે કરુણા ?

જીવ જિન કે ગણધર યા કેવળી કેમ બને ? એ અંગે ‘પંચસગ્રહ’ શાસ્ત્ર કહે છે કે (૧) જગતના સમસ્ત જીવોને મોક્ષમાર્ગે ચડાવવાની કરુણાભાવના પ્રગટે તો તીર્થંકર નામકર્મનું પુણ્ય ઉપાર્જિત થાય છે; અને (૨) દેશ-જ્ઞાતિ-કુટુંબને પ્રભુશાસનના માર્ગે ચડાવી તારવાની કરુણા જાગે તો ગણધરપણાનું પુણ્ય ઊભું થાય છે, ત્યારે (૩) જો પોતાના આત્માને તારવાની ભાવના જાગે તો એ ક્રમશઃ મુણ્ડ કેવલી અર્થાત્ પોતે કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જિત જાતનો ઉદ્ધાર કરનાર બને છે. કુમારપાળ મહારાજાએ પોતાના પ્રજાની કરુણા ચિંતવી, ગણધરપદનું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું.

**કરુણા આગળ પૈસા શી વિસાતમાં ? :-**

સહેલું કામ છે ? પ્રજામાં કોઈ જુગારી-શિકારી-માંસાહારી હોય, હિંસા કરનાર ખાટકીઓ-પારધી-માછીમારો હોય, એમના મન વધારી એ બધાં પાપ બંધ કરાવવા એ કામ ભારે કઠિન છે, એ બધાના આજીવિકાનો પ્રબંધ કરાવવો પડે ને ? કેટલો ખર્ચ થાય ? પરંતુ દિલમાં જીવો પ્રત્યે ભાવકરુણાનો ધોધ ઉછળ્યા પછી પૈસાનું શું મહત્ત્વ છે ?

સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવે પ્રકાશેલાં જીવ અજીવ વગેરે તત્ત્વોનું જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તરીકે ચિંતન મનમાં સારું અભ્યસ્ત થાય ત્યાં દ્રવ્ય-ભાવ કરુણા સહેજે આવે. સમકિતના પાંચ લક્ષણમાં છેલ્લું લક્ષણ આસ્તિક્ય યાને જિનોક્ત તત્ત્વની શ્રદ્ધા; એ ઉત્પન્ન થયા પછી અનુકંપા લક્ષણ પ્રગટે છે. એ સૂચવે છે તત્ત્વનું ચિંતન કોરું ન ચાલે.

જ્યારે ખરેખર તત્ત્વચિંતન કરવું છે, તો જ્ઞેય-હેય ઉપાદેય તરીકે ધરીને જ તત્ત્વનું યથાર્થ ચિંતન થાય. ત્યાં અમૈત્રીભાવ, અપ્રમોદભાવ વગેરેને ક્રમમાં ક્રમ તત્ત્વચિંતનકાળ પૂરતું અલગ જ રાખવા પડે. આમાં દા.ત. પોતાને અમૈત્રી નડતી હોય, દ્વેષ-ઈર્ષ્યા નડતી હોય, તો એ હટાવવા મૈત્રી પ્રમોદભાવ કેળવવા પડે, એ

હોય તો જ તત્ત્વચિંતન સાચું ચાલે.

બસ, મોક્ષ માટેના પાંચ યોગ પૈકી પ્રથમ યોગ યાને પાયાનો યોગ ‘અધ્યાત્મયોગ’ એમાં ય તત્ત્વચિંતન કર્તવ્ય છે. એ તત્ત્વ જ્ઞેય, હેય કે ઉપાદેય હોય. તેથી એના તરફ દિલમાં એને અનુરૂપ વલણ રાખીને એનું ચિંતન કરાવું જોઈએ.

અહીં મન એક બચાવ કરવા પ્રેરાય કે,

પ્ર.- “તત્ત્વની શ્રદ્ધા સાથે તત્ત્વચિંતન કરાય ત્યાં અંતરાત્મામાં રાગાદિ દોષો તો હજી બેઠા હોય છે; એટલે મૈત્રી કરુણાને બદલે અમૈત્રી કઠોરતા સંભવી શકે છે. અલબત્ત ‘એ દોષો સારા છે કરવા જેવા છે.’ એવું ન લાગે પણ ત્યાજ્ય લાગે. પછી અમૈત્રી આદિ હોય એમાં શો વાંધો ?”

ઉ.- આપણું મન ચોર છે એટલે આવો બચાવ કરવા પ્રેરાય, અને દિલમાં વૈરવિરોધ, ઈર્ષ્યા વગેરે હોવા છતાં તત્ત્વચિંતન પર અધ્યાત્મનો સિક્કો લગાવે.

પરંતુ અહીં યોગબિંદુ શાસ્ત્રમાં અધ્યાત્મયોગની વ્યાખ્યામાં તત્ત્વચિંતન સાથે અહિંસાદિ વ્રત અને મૈત્રીભાવ આદિ ભાવને સામેલ કરેલ છે, તે સૂચવે છે કે અધ્યાત્મયોગ બનાવવા માટે મૈત્રીભાવ વગેરેની ખાસ જરૂર જ માની છે, પણ અમૈત્રીભાવ હોય અને એનો ખેદ હોય એ ન ચાલે. દા.ત. કોઈના પર હૈયામાં ઈર્ષ્યા સળગતી હોય અને મનને માત્ર એમ થાય કે આ હું ઈર્ષ્યા કરું છું, ને એ ખોટું છે. તો તેટલા માત્રથી ન ચાલે; પરંતુ ઈર્ષ્યા જ ન જોઈએ. ઈર્ષ્યામાં તત્ત્વચિંતન જ ચોક્કસ ન ચાલી શકે, ને તેથી અધ્યાત્મયોગ ન બને.

અધ્યાત્મયોગ એટલે તો શુદ્ધ આત્માની સાથે તાર બાંધવાના છે. આ મોક્ષ માટેનો યોગ છે ને ? તો મોક્ષ એટલે શુદ્ધ આત્મા; એના તરફ પ્રયાણ જોઈએ એ કોરા તત્ત્વચિંતનથી ન થાય. અંતરમાં વૈર-વિરોધ કે ઈર્ષ્યા સળગતી હોય ત્યાં આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની ખરેખરી જાગૃત્તિ ક્યાં ? ખરેખરો ખ્યાલ ક્યાં ? પૂછો, - શુદ્ધ આત્માની જાગૃત્તિ હોય તેથી દ્વેષ-ઈર્ષ્યા કેમ અટકે ? કારણ આ છે કે જ્યાં જે ખામી માટે સામા પર દ્વેષ વેર ઊઠતા જતા હોય ત્યાં એ માટે મનને એમ થાય કે

‘આ ખામી એ કાંઈ સામાના શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ નહિ; એ તો બિચારાને ભાડુતી કર્મની વિટંબણ છે. તો એ બિચારો એ કર્મ વિટંબણા ભોગવતો હોય ત્યાં મારે દ્વેષ શો કરવો ?’

એમ વિચાર કરવા પર દ્વેષ ઓસરી જાય. ઈર્ષ્યા કેમ ટળે ?

એમ, ઈર્ષ્યા થવા જાય એ શાના પર ? સામાના કોઈ બાહ્ય ધન-સન્માન વગેરેના વિકાસ પર યા આભ્યન્તર જ્ઞાનાદિગુણવિકાસ ઉપર. પરંતુ શુદ્ધ આત્માની જાગૃત્તિ સાવધાનીના લીધે એમ વિચાર થાય કે,

જો હું શુદ્ધ આત્માનો પ્રેમી છું, ખપી છું, તો (૧) સામાનો આત્મા ગુણવિકાસ પર તો શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશામાં છે, તો ત્યાં તો પ્રેમ થવો જોઈએ એના બદલે ઈર્ષ્યા શું કામ ? ઈર્ષ્યામાં તો ઊલટું મારો જ આત્મા અશુદ્ધ થઈ રહ્યો છે, પછી ત્યાં મારા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશા ક્યાં રહેશે ?

ત્યારે (૨) જો સામાના ધન-સન્માન વગેરે બાહ્ય વિકાસ પર ઈર્ષ્યા થાય છે, તો એ વિકાસ કોઈ એના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ નથી કે શુદ્ધ સ્વરૂપની દિશા નથી; પછી એને મારે શા સારું લેખામાં જ લેવું ?

આત્માના અરૂપી નિર્વિકાર સ્વરૂપના ખપી મારે ભળતી વસ્તુને મહત્ત્વ જ ન આપવું...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૨, અંક-૧૩, ૧૪, તા. ૧૭-૧૨-૧૯૮૩

## ૯૨) તત્ત્વચિંતનથી વિષય-વૈરાગ્ય અને દુર્ધ્યાન-નિવારણ (લેખાંક-૧)

માલદાર માનવજનમને નિર્માલ્ય કરનારા બે, -૧ વિષયોનો રાગ, અને ૨. આર્તધ્યાન. આ રોજની રામાયણથી કેમ બચાય ? વૈરાગ્ય અને શુભધ્યાનથી બચાય. ઈન્દ્રિય વિષય-ઘૃણા યાને વિષય-વૈરાગ્ય કેળવવા માટે તત્ત્વચિંતન એક ઉત્તમ સાધન છે.

તત્ત્વચિંતનમાં તે તે તત્ત્વ જ્ઞેય, હેય, યા ઉપાદેય તરીકે માનીને ચિંતવાય છે. એ રૂપનાં ચિંતનથી હૈયા પર એની તેવી તેવી અસર પડે છે. હૈયાનું વલણ તેવું તેવું ઘડાતું આવે છે. દા.ત.

(૧) જ્ઞેય રૂપનાં તત્ત્વચિંતનથી વૈરાગ્ય કેમ આવે ?

જીવ અને અજીવ એ જ્ઞેય તત્ત્વ છે. તો એને માત્ર જ્ઞેય તરીકે માની શું વિચારવું ?

‘જ્ઞેય’ તરીકે માન્યા પછી, એટલે કે માત્ર જાણવા લાયક માન્યા પછી હૈયાને લાગે કે,-



‘આના પર રાગ-દ્વેષ કરવા લાયક નહિ; યાને ગમતા પર રાગ અને અણગમતા પ્રત્યે દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ. એ માત્ર ઉદાસીન ભાવે નિરખવા યોગ્ય છે.’

આમ હૈયાને લાગી જવાથી પછી એ જુએ છે કે ‘સર્વજ્ઞ ભગવાને જે જીવો અને અજીવોનો બોધ આપ્યો છે એ અજીવ-જડ વિષયો એટલી બધી વિશાળ સંખ્યામાં છે કે એમાં મારી સામે આવતા વિષયો તો વિસાતમાં નથી. તો આના પર શા રાગ દ્વેષ કરવા જેવા છે ?’

**જીવો પર રાગદ્વેષ અટકાવવા આમ વિચારાય કે,-**

દા.ત. ‘મને ગમતા વિષયોમાં જીવ તરીકે પત્ની-પુત્ર-પુત્રી કે સ્નેહી-સંબંધીઓ યા જોવા મળતી અમુક ગણતરીની જ સ્ત્રીઓ વગેરે નજરમાં આવવાની. પરંતુ જ્ઞાનીએ ઓળખાવેલ જીવોમાં તો સ્વર્ગમાં અને મનુષ્યલોકમાં રૂપાળા કલ્યાણ સેવાભાવી કેટલાય દેવો, દેવીઓ, અને નર-નારીઓ છે. એ મહાજીવની આગળ મને મળેલી સંખ્યા સમુદ્રમાં એક ટીંપા તુલ્ય છે; તો એમ તો રાગ કરવો હોય તો તો એ બધા ક્યાં ઓછા છે ? પરંતુ ક્યાં હું એના પર રાગ કરવા જાઉં છું ? અગર એ કરવા જાઉં તો ય શું વળે ? જોવા ય મળવાના નથી. તો ભોગવવાની વાતે ય ક્યાં ? ત્યારે જો એવા મહા રમણીય અને કેટલાય બધાં રૂપાળા જીવો પર રાગ કર્યા વિના ચાલી શકે છે, તો પછી અહીં મળેલ નિર્માલ્ય અને અતિ અલ્પ જીવો પર રાગ ન કરું, તો શો વાંધો આવે ? પણ એ સંપર્કમાં આવ્યા ને ? આવ્યા તો ભલે આવ્યા, મારે તો માત્ર જોવાના; પણ એના પર રાગથી ઓવારી જવાનું નહિ.’

એવી રીતે અહીં સંપર્કમાં આવતા અણગમતા જીવો ઉપર દ્વેષ થાય છે. પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાને જે વિશાળ વિશ્વ બતાવ્યું, એમાં જીવોમાં પરમાધામી સુધીના કેટલાય અસંખ્ય ખરાબ જીવો છે; એમના પર ક્યાં હું દ્વેષ કરવા જાઉં છું ? અને નથી કરતો તો ય જીવન તો ચાલે જ છે પછી અહીં મળેલા અણગમતા તો કાંઈ એવા પરમાધામી જેવા દુષ્ટ નથી, તેમ એવી કોઈ મોટી સંખ્યામાં નથી, પછી એના પર દ્વેષ ન કરું તો એમાં મારું શું અટકી રહે ? કે શું બગડે ? કાંઈ જ નહિ મારે તો એ સંપર્કમાં આવ્યા તો માત્ર જોવાના. દ્વેષથી ઊંચવાનું નહિ.

‘આમ અહીં મને ગમતા કે અણગમતા અલ્પસંખ્યક જીવો તો ભગવાને બતાવેલા રુડા-કૂડા જીવોની સંખ્યા અને રુડી-કૂડી ખાસિયત આગળ વિસાતમાં નથી; તો જેમ એ જોય એટલે કે માત્ર જાણવા યોગ્ય, એમ આ પણ જોય એટલે કે માત્ર જાણવા યોગ્ય. કિન્તુ રાગ-દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ.’

**જોય તત્ત્વ તરીકે અજીવ પર રાગદ્વેષ કેમ અટકે ? :-**

–એવું આપણા સંપર્કમાં આવતી ગમતી-અણગમતી અજીવ વસ્તુ માટે ય આમ વિચારવાનું, કે-

‘એ મને પ્રાપ્ત જડ ચીજો પણ ભગવાને બતાવેલ વિશ્વની સારી-નરસી અજીવ વસ્તુ આગળ વિસાતમાં નથી; સંખ્યામાં ય નહીં અને ગુણવત્તામાં ય વિસાતમાં નહિ દા.ત. અદ્ભુત દેવતાઈ વિમાન-વેશ-અલંકાર વગેરે ક્યાં ? અને અહીં મને ઠીકરાકલાસ મળેલું ક્યાં ? પેલાની સુંદરતા કેવી ? એની સંખ્યા કેટલી બધી ? અને મારી પાસેનું ક્યાં ? ત્યારે નરકના સ્થાન, નરકની ધરતી, ઠંડી-ગરમી વગેરેની આગળ અહીંનું અણગમતું શી વિસાતમાં ? તો જેમ હું ત્યાં રાગ દ્વેષ કરવા જતો નથી, ને એ દેવતાઈ કે નરકના વિષયો મારે મન માત્ર જોય રહે છે. એમ અહીં મળેલા પદાર્થો પણ માત્ર જોય તરીકે જ સમજવાના, પણ રાગ કે દ્વેષ કરવા લાયક નહિ.’

**જોય તત્ત્વ તરીકેની શ્રદ્ધાથી આર્તધ્યાન અટકે :-**

બસ, સર્વજ્ઞ ભગવાને બતાવેલ વિશ્વના સમસ્ત જીવ અને અજીવ તત્ત્વની ‘જોય’ તરીકે શ્રદ્ધા-ચિંતવના કરાય એટલે આપણને મળેલા જીવ-અજીવ પદાર્થ પણ એવા એટલે કે માત્ર જોય લાગે, રાગ-દ્વેષ કરવા યોગ્ય નહિ; એટલે એના પર વૈરાગ્ય સુલભ બને. આમ જોય તત્ત્વની ચિંતવના વૈરાગ્યની પ્રેરક બને. એ પદાર્થ પર ઉદાસીન ભાવ આવે. એટલે પછી એના પરના રાગ-દ્વેષને લઈને એના જે બહુ વિચારો આવતા હતા, બહુ આર્તધ્યાન થતાં હતા તે હવે ઘટી જાય, અટકી જાય.

પ્ર.- પરંતુ પાસે છે એના અંગે વિચારો આવી જાય છે એ કેમ અટકે ?

ઉ.- શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયમાં મન પકડાયેલું રહે, તો એમાં તત્ત્વચિંતન સુલભ બને તેથી રાગદ્વેષના મુક્તીસ વિચારો અટકે, અને તેથી જોય તત્ત્વની શ્રદ્ધા પર જીવ-અજીવ પર વૈરાગ્ય અને ઉદાસીનભાવ ઉપેક્ષાભાવ આવે. તેથી એના વિચારો, ઓછા થઈ જાય, આ કોને બને ? શાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાયમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા શ્રદ્ધાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને બને. એથી એનું તત્ત્વચિંતન અધ્યાત્મયોગના અભ્યાસરૂપ બને. મિથ્યાદષ્ટિને આ લાભ નહિ. અહીં એક પ્રશ્ન સમજવાનો છે,-

**માત્ર જોય તરીકે માનવાની યાવી :-**

પ્ર.- જીવ-અજીવને માત્ર જોય તરીકે શું મિથ્યાદષ્ટિ ન વિચારી શકે ?

ઉ.- ના, કેમકે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ એકાંતવાદી છે. એટલે એ જીવાજીવ પદાર્થમાં જેને નિત્ય માનશે એને એકાંતે નિત્ય; અને જેને અનિત્ય માનશે એને એકાંતે

અનિત્ય માનવાનો. એટલે પછી સારા લાગતા નિત્ય પદાર્થ ઉપર રાગ થવાનો, કેમકે એ નિત્ય છે, કાયમ છે; ત્યારે સારા લાગતા અનિત્ય માટે ભય રહેવાનો. કેમકે એ અનિત્ય હોઈ જવાના છે. એટલે એ કેવી રીતે પદાર્થને માત્ર જ્ઞેય તરીકે જોઈ શકે ?

**અનેકાંતતા વસ્તુમાત્રમાં :-**

ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા તો સર્વજ્ઞ કહેલ તત્ત્વ પર શ્રદ્ધાવાળો છે, અને સર્વજ્ઞ અનેકાંતવાદી છે, એટલે એ જીવ-અજીવ પદાર્થોને અનેકાંત ધર્મવાળા માને છે; અર્થાત્ નિત્યાનિત્ય માને છે, - પદાર્થો મૂળ દ્રવ્યની દૃષ્ટિએ નિત્ય, અને એના પર ફરતા-પલટાતા પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન ને નષ્ટ થવાવાળા એટલે અનિત્ય માને છે.

નિત્ય મનાતું આકાશ પણ નિત્યાનિત્ય છે; અને અનિત્ય મનાતી દીવાની જ્યોત પણ નિત્યાનિત્ય છે.

કેમકે આકાશ એ મૂળ આકાશદ્રવ્ય તરીકે નિત્ય, અને ઘટાકાશ મહાકાશ તરીકે ઉત્પત્તિ-નાશવાળું એટલે અનિત્ય. એમ આકાશ નિત્યાનિત્ય ત્યારે દીપકજ્યોત એમાંના મૂળ અણુઓની દૃષ્ટિએ નિત્ય; એ કોઈ નાશ નહિ પામનારી; એ તો બળતા દીવામાંથી અણુ ઊડ્યા. તો કાજળ તરીકે રહ્યા; પણ કાયમ રહ્યા ખરા. ત્યારે હમણાં દીવામાં એ અણુ ચળકતા અને ગરમ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. તો પછી એ જ રૂપે નાશ પામી કાજળના કાળા અને ઠંડા અણુ તરીકે ઉત્પન્ન થયા; એમ એ અનિત્ય એટલે દીવો ય નિત્યાનિત્ય છે.

**જીવ પણ નિત્યાનિત્ય :-**

આમ જીવ પણ જીવદ્રવ્ય તરીકે નિત્ય છે, કિન્તુ બાળ-કુમાર-યુવાન, યા મનુષ્ય-દેવ-તિર્યચ તરીકે ઉત્પત્તિ-વિનાશવાળો હોય છે. માણસ એનો એ જ કાયમ, પણ બાળ મટીને કુમાર થાય છે. કુમાર મટીને યુવાન થાય છે એટલે તે તે રૂપે એ અનિત્ય છે.

આમ, સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને અનેકાંતવાદી સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલ જીવ-અજીવ પદાર્થ નિત્યાનિત્ય તરીકે માન્ય છે, તેથી એ જુએ છે કે એમાં કયા પદાર્થ પર રાગ કરવા જેવો ? કે કોના પર દ્વેષ કરવા જેવો ? કેમકે જે અંશ યાને જે પર્યાયને લઈને રાગ થાય છે, એ પર્યાય તો અનિત્ય હોઈ જવાનો છે, તો એના પર અત્યારે, રાગ શા સારું કરવો ? એમ દ્વેષ અંગેનો અંશ પણ અનિત્ય હોઈ જવાનો છે. તો ફોગટિયા રાગ-દ્વેષ કરવાનું કામ શું ? ત્યારે એમાનો નિત્ય અંશ સ્વારથિયા વ્યવહારમાં ઉપયોગી લાગતો નથી, પછી એના પર ય શો રાગ થાય ? તાત્પર્ય,

નિત્ય-અનિત્ય બંને અંશો માત્ર જ્ઞેય, રાગદ્વેષ વિના જ જાણવા યોગ્ય છે.

સમકિતી જીવ જગતની જડ-ચેતન વસ્તુમાત્રને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશની મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત જુએ છે, તેથી એને એના પર રાગ કે દ્વેષ કરવા જેવો લાગતો નથી. માટે વસ્તુમાત્રને રાગદ્વેષ કર્યા વિના માત્ર જ્ઞેય તરીકે એના મનમાં અંકિત કરે છે. એકાંતવાદીનું મિથ્યાદૃષ્ટિનું આ ગજુ નહિ.

વસ્તુને કેવળ જ્ઞેય તરીકે અપનાવવી હોય તો આ ચાવી છે, -કે એ ગમે તેવી સારી કે ગમે તેવી નરસી દેખાતી હોય, પરંતુ એને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશની મહાસત્તાથી વ્યાપ્ત તરીકે જોવી. એ જોવાથી વસ્તુના સારા-નરસાં અંશ પર મન રાગથી કે દ્વેષથી અટકી નહિ પડે; કેમકે મન એને સંધ્યાના રંગ જેવા અનિત્ય દેખે છે. ત્યારે એના નિત્ય અંશ પર શા રાગ કે દ્વેષ ?

શાસ્ત્રો આ જ્ઞેય તત્ત્વોનો વિસ્તારથી વિચાર આપે છે, કે જેમાં મન પકડાયેલું રહે; તેથી એ ફજુલ વિચારોથી બચાવે અને શુદ્ધ જ્ઞેયતાની ભાવના કરવાનું આપે. જેથી સમસ્ત જગતના જીવ-અજીવ પદાર્થમાં ઉત્પત્તિ-વ્યય-ધ્રોવ્યની મહાસત્તાના ચાલુ દર્શન રહે; ને તેથી એના આકર્ષણ ને એના રાગદ્વેષ ઓછા થઈ જવાથી મન બહુ એમાં જાય નહિ.

સારાંશ, વસ્તુમાં ઉત્પત્તિ-નાશ-સ્થૈર્યનાં દર્શન કરો તો એના અંગે રાગદ્વેષ અટકે, આર્તધ્યાન અટકે, વૈરાગ્ય જાગતો રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૨, અંક-૧૫, ૧૬, તા.૩-૧૨-૧૯૮૩

(૯૩) (લેખાંક-૨)

‘બુદ્ધે: ફલં તત્ત્વવિચારણં ચ’ માનવ બળનું ફળ દેવગુરુ સેવા તપ અને પરોપકાર, ધનનું ફળ દાન, વચનનું ફળ પ્રભુગુણગાન અને શાસ્ત્રપારાયણ, એમ માનવ બુદ્ધિનું મનનું ફળ તત્ત્વની વિચારણા છે, તત્ત્વચિંતન છે. આ તત્ત્વચિંતનના મહાલાભમાં વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. તેમજ કુવિકલ્પો અને દુર્ધ્યાનથી બચી જવાય છે. અહીં તત્ત્વ તરીકે સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આશ્રવ-સંવર, બંધ-નિર્જરા અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વ જ્ઞેય તરીકેની શ્રદ્ધા સાથેનું તત્ત્વચિંતન-અધ્યાત્મયોગના અભ્યાસરૂપ બને છે. એ ચિંતન પણ વૈરાગ્ય પેદા કરે છે. ત્યારે હવે જોઈએ કે,-

**હેય તત્ત્વનું ચિંતન વૈરાગ્ય કેવી રીતે પેદા કરે ?**

આ સવાલ ઊભો થાય ત્યાં એનો જવાબ એ છે કે હેય તત્ત્વો ત્રણ છે,-

(૧) આશ્રવ, (૨) પાપ, ને (૩) બંધ. અશુભ કર્મો શ્રવી આવે, વહી આવે, તે આશ્રવ કહેવાય.

‘પાપ’ એટલે અશુભ કર્મો.

‘બંધ’ એટલે એ કર્મોના નક્કી થયેલા, જ્ઞાનાવરણ વગેરે કર્મનો જ્ઞાન રોકવા વગેરે સ્વભાવ, કર્મોની કાળ સ્થિતિ એના રસ અને પ્રદેશ.

આ આશ્રવ, પાપ અને બંધ એ હેય તત્ત્વ છે. ત્યાજ્ય છે, કેમકે એ દુઃખદ છે, જીવને સંસારમાં નિરાધારપણે ભમાવનારા છે, વિટંબણાકારી છે. એટલા માટે, આ હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા એટલે એના પ્રત્યે અરુચિ થાય. ગ્લાનિ થાય, ભય લાગે. હૈયાનું એના પ્રત્યે આંતરિક વલણ અનાસ્થા-અવિશ્વાસ-અપ્રીતિનું હોય. પ્રશ્ન થાય,...

પ્ર.- તો પછી જીવ હોંશે હોંશે-વિષય-કષાયોરૂપી આશ્રવ સેવવા-લેવા-કરવા શું કામ જાય ? ને જાય તો એને એના પર અરુચિ ક્યાં રહી ?

ઉ.- જુઓ, માણસ માંદો પડે તે દવા ખાય છે કે નહિ ? હોંશે હોંશે દવા લેવા જાય છે, અને હોંશે એ દવા ટાઈમ યાદ કરી કરીને ખાય છે ને ? છતાં એના અંતરમાં એ કડવી કે મીઠી દવા પ્રત્યે પ્રેમ છે ? ના, જેવો સારા ભોજન ઉપર પ્રેમ, તેવો દવા ઉપર પ્રેમ નથી. દવાને તો એ રોગવશ ન છુટકાની વસ્તુ સમજે છે. અંતરથી તો એ એમ ઈચ્છે છે કે ‘આ દવાની બલા ક્યારે છૂટે ?’ ત્યારે આરોગ્ય હોય તો ભોજન માટે કદી એમ નથી થતું કે ‘આ ભોજનની બલા ક્યારે છૂટે ?’ કેમકે અંતરમાં એના પ્રત્યે પ્રીતિ છે, રુચિ છે, રસ છે. ત્યારે દવા પ્રત્યે એવો રોગ આવતા રોગના નિકાલ પૂરતો ભલે કામચલાઉ રસ હોય, રુચિ હોય, પરંતુ ભોજન જેવો કાયમી રસ નથી. રુચિ નથી. રોગ છતાં ય અંતરમાં તો દવાને ગુલામી જ સમજે છે. વિટંબણા જ સમજે છે ત્યારે સારાં ભોજનને કદી એવું સમજતો નથી. એ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે દવા હોંશે ખાય છતાં હૈયું દવા પ્રત્યે વેઠનું અને ભોજન પ્રત્યે રુચિનું.

બસ, એ જ રીતે હેય-ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાવાળો જીવ હેય જે હિંસાદિ આશ્રવો એને વેઠ સમજે છે; અને ઉપાદેય જે ધર્મ, એને આવકાર્ય સમજે છે. અલબત્ત એ આશ્રવો સેવવા તો જાય છે, પણ તે પોતાના ચારિત્રાવરણ કર્મના રોગને લીધે જાય છે. રોગમાં માણસ દવા હોંશે હોંશે ય લાવે અને હોંશે હોંશે ખાતો દેખાય, પરંતુ અંતરમાં તો એના પ્રત્યે અરુચિ જ હોય છે, એમ ચારિત્રવરણ કર્મનો રોગી જીવ આશ્રવ હોંશે સેવતો દેખાય, છતાં સમ્યક્ત્વના પ્રભાવે એના અંતરમાં તો એના પ્રત્યે અરુચિ જ હોય. ત્યારે મિથ્યાત્વકર્મના રોગના લીધે અંતરમાં આશ્રવ-કુપથ્યની રુચિ રસ હોય છે. પણ સમકિતીને એ રોગ નીકળી જવાથી એની

રુચિ નહિ, રસ નહિ, અરુચિ જ હોય છે, અભાવ જ હોય છે. છતાં ચારિત્રમોહનીય કર્મનો રોગ હજી ઊભો હોવાથી એના પર રાગ-આકર્ષણ થાય છે, રાગથી એ સેવવા જાય છે.

**વિષયવૈરાગ્ય કેમ જાગે ? :-**

આમ, સર્વજ્ઞ ભગવાનનાં વચન પરની શ્રદ્ધાથી હેય, યાને ત્યાજ્ય આશ્રવ-તત્ત્વની ત્યાજ્ય તરીકેની શ્રદ્ધા ઊભી થાય છે, તેથી અંતરમાં વિષય-કષાય આદિ આશ્રવો પ્રત્યે ગ્લાનિ-અરુચિ-નફરત અનુભવાય છે, ને વધુ ને વધુ તત્ત્વચિંતનથી એના પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય વધતો આવે છે. એ જુએ છે કે,-

**વૈરાગ્યના કારણો :-**

**(૧) જગતના સર્વ ઈષ્ટ ક્યાં લભ્ય છે ? :-**

ભગવાને આમ તો વિશ્વમાં કેટલા બધા વિષયો હેય બતાવ્યા છે ! ગમે તેવા સારા મનગમતા વિષયો જગતમાં હોય તો ય હું ક્યાં એ પામવાનો હતો ? એ સહેજે છુટી ગયા છે, હું એના માટે ધખું તોય એ નથી મળવાના. પછી સર્વજ્ઞ કહે છે એ ખાતર પણ એને છોડવા લાયક માનું, હેય માનું, એમાં મારું શું બગડે ? આમ એને હેય તરીકે માનતાં સમસ્ત હેય પદાર્થ પર સૂગ થાય છે. એ જ વૈરાગ્ય. જંબુકુમારને સુધર્મા ગણધર ભગવાનના વચનથી એમ વૈરાગ્ય જાગી ગયો. આ એક રીતે વૈરાગ્ય.

**(૨) કોઈક પદાર્થના કડવા અનુભવે બાકીનાની સમાનતા :-**

એમ, જગતના પદાર્થોનું યથાર્થ નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં પણ એની અસારતા અને અનર્થકારિતા જણાઈ આવે છે, ને તેથી એ ત્યાજ્ય લાગે છે. એ લાગવા માટે પહેલાં તો જીવનમાં ક્યારેક કોઈ પદાર્થનો કટું અનુભવ થાય છે, પછી જગતના પદાર્થોને ય એવા સમજવાથી એ પદાર્થો પર વૈરાગ્ય ઝળહળે છે. દા.ત.

મહાવીર પ્રભુના જીવ વિશ્વભૂતિને (સોળમા ભવે) પિતાથી અધિક માન્ય કરેલા. મોટા કાકા રાજા તરફથી સહેજ પ્રપંચ કરાયેલો દેખી મનને એમ થયું આ કાકાને બહુ વિશ્વસનીય મેં માન્યા છતાં એમણે મારી સામે પ્રપંચ ખેલ્યો. તો જીવનની બીજી વસ્તુઓ ય મને આજે કે કાલે નહિ ઠગે એની શી ખાતરી ? માટે એનો સંબંધ જ ખોટો. એની માયા જ ખોટી. એમ માની વૈરાગ્ય પામી ગયા, અને તરત જ સંસાર ત્યજી અણગાર બન્યા.

ભર્તૃહરિને પિંગલા રાણી પર બહુ મોહ હતો. પરંતુ જ્યાં અમરફળનું પરાવર્તન જોયું, પોતે રાણીને બક્ષીસ કરેલું અમરફળ મહેલના ઝાડુવાળાની પત્ની પાસેથી ફરીને પાછું પોતાની પાસે આવેલું દેખ્યું, એટલે ચોક્યો ! તપાસ કરી તો

પિંગલાનો એ ઝાડુવાળાની સાથે અયોગ્ય સંબંધ જાણવા મળ્યો. આમ, પત્ની એટલે જ જગતનો એક પદાર્થ, એની અસારતા પ્રત્યક્ષ અનુભવવા મળી, એ પરથી ભર્તૃહરિએ જગતના બીજા પણ પદાર્થોની અસારતા સમજી લીધી. ને વૈરાગ્ય ઝળહળાવી સંન્યાસી બની ગયો.

વેપારીને ત્યાં માલમાંથી નમૂનો કાઢી જોતા રાશિ લાગે કે ભેળસેળ યા બનાવટી લાગે; તો એનો બધો માલ એવો જ હોવાનું માનવા મન પ્રેરાય છે. એવું આ સંસારના માલનું છે. કોઈ બજારમાં એક બે જગાએ ઠગાયા-લુંટાયા તો મનને એમ થાય છે કે ‘આ બજાર ચોરાટિયો લાગે છે, બજારના વેપારીઓ વિશ્વાસ કરવા લાયક નહિ.’ તો પછી આ જગતની બે ચાર ચીજમાં દગો દેખ્યો; પછી એની બીજી ચીજો પર વિશ્વાસ કેમ બેસે ?

(૩) હેય પદાર્થોના સંગે પરલોકમાં દારુણ ફળના વિચારથી પણ વૈરાગ્ય ઝળહળે.

વિશ્વમાં મોટા ભાગના જીવો દુઃખી દેખાય છે. એ કેમ દુઃખી ? કહો, પૂર્વ ભવે એમણે હેય તત્ત્વો ઈન્દ્રિય વિષયો, હિંસાદિ પાપો અને ક્રોધાદિ કષાયો બહુ સેવેલા. જે જગતના મોટા ભાગના જીવો સેવી રહ્યા છે,- એથી જ મોટા ભાગના જીવો દુઃખી છે. આમ વિચારવાથી એ હેય પદાર્થો પ્રત્યે સૂગ થાય. નફરત જાગે, અને તેથી પણ વૈરાગ્ય ઝળહળે. ધન્યકુમારને મહાવીર પ્રભુની વાણીથી એમજ વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠ્યો.

આમ, હેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી આત્મામાં વૈરાગ્ય જાગે ને એના આર્તધ્યાન અટકે. મનને લાગે કે અત્યંત હેય ત્યાજ્ય વસ્તુ પાછળ શા મન બગાડવા ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૨, અંક-૧૭, ૧૮, તા. ૧૪-૧-૧૯૮૪

(૯૪) (લેખાંક-૩)

ગતે બે લેખમાં એ જોયું કે જીવ અજીવ એ બે જ્ઞેય તત્ત્વના ચિંતનથી, અને પાપ-આશ્રવ-બંધ એ ત્રણ હેય તત્ત્વના ચિંતનથી કેવી રીતે વૈરાગ્ય પ્રગટે. અને વળી દુધ્યાનથી બચાય. હવે આપણે એ જોઈએ કે પુણ્ય-સંવર-નિર્જરા-મોક્ષ એ ચાર ઉપાદેય તત્ત્વના ચિંતનથી કેવી રીતે વૈરાગ્ય પ્રગટે.

અહીં એક વાત સમજી રાખવાની છે કે પુણ્ય તત્ત્વને ઉપાદેય એટલા માટે કહ્યું છે કે શાતા, ઉચ્ચગોત્ર વગેરે ૪૨ પ્રકારના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યકર્મ ધર્મની આરાધનામાં સહાયક છે. દા.ત. શરીરે શાતા હોય તો ઉલ્લાસથી ધર્મ થાય છે.

ઊંચગોત્રથી સારા કુળમાં જન્મ હોય તો ધર્મ મળે, ધર્મનું વાતાવરણ મળે. એટલે પુણ્યનું કાર્ય ધર્મ એ ઉપાદેય, તેથી પુણ્ય ઉપાદેય.

તેમજ પુણ્યને ઊભા કરવામાં કારણભૂત પૂર્વભવમાં દાન-શીલ-તપ-ભાવના-પ્રભુભક્તિ-સાધુસેવા વગેરે શુભ આશ્રવો ઉપાદેય છે, ને પુણ્ય એનું કાર્ય છે, એટલે કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર કરીને પુણ્ય કર્મને પણ ઉપાદેય ગણ્યું. આમ પુણ્ય કર્મો યાને શુભકર્મો પૂર્વની ધર્મસાધનામાંથી ઊભા થયેલા છે, અને વળી અહીં ધર્મસાધનામાં ઉપયોગી છે, એથી એ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને ઉપાદેય કહ્યા.

હવે એ જોઈએ કે એ ઉપાદેય તત્ત્વ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કર્મના અને બીજા ઉપાદેય તત્ત્વ સંવર-નિર્જરા-મોક્ષના ચિંતનથી વૈરાગ્ય કેવી રીતે પ્રગટે ? ચારેય તત્ત્વનું ઉપાદેય તરીકે ચિંતન કરવાનું તે જેમ હેય આશ્રવ પાપ અને બંધતત્ત્વનું ચિંતન કરવાનું તે એના પ્રત્યે ઘૃણા અભાવ-અશુચિના માનસિક વલણથી કરવાનું હોય; એમ ઉપાદેય પુણ્ય વગેરે પ્રત્યે ઉમળકો-આલ્હાદ-રસ-રુચિના માનસિક વલણથી એનું ચિંતન કરવાનું હોય એટલે એના પ્રત્યે અહોભાવ થાય કે,-

‘અહો ! આ ચારેય તત્ત્વ મને કેવાં અદ્ભુત મળ્યાં ! વળી બીજા કોઈ ધર્મમાં ન મળે એવા અનન્ય મળ્યાં ! તથા આત્મા પર કેવા અખૂટ ઉપકાર કરનારા અને અનંત કલ્યાણ સાધી આપનારા મળ્યાં ! જો સમજું તો આત્માના હિત-સુખ-કલ્યાણની દૃષ્ટિએ આ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય અને સંવરમાર્ગો તથા નિર્જરાના ૧૨ પ્રકારના બાહ્ય-આભ્યન્તર-તપોનું જે મૂલ્ય છે, એવું જગતની કરોડોની સંપત્તિનું કે મોટા રાજ્યપાટ યા વિષયોનું નથી; કેમકે આ સંપત્તિ-રાજ્ય વગેરે તો એક ભવની માયા, જીવનના અંતે એ બધું છોડીને ચાલવાનું; ત્યારે આ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની ધર્મસાધનાઓ અને સંવર-નિર્જરામાર્ગો વગેરે તો જીવને અહીં પણ મસ્ત રાખે અને પરભવે ન્યાલ કરી નાખે !

‘માટે જગતની સંપત્તિઓ-રાજ્યપાટ-વિષયસુખો વગેરેનાં શા મૂલ્ય આંકવા હતા ? વળી એ બધાં ઐહિક પદાર્થો તો પુણ્યમાર્ગો સંવરમાર્ગો અને નિર્જરામાર્ગો વગેરેને ભુલાવનારા છે. એટલે તો કલ્યાણને ભુલાવનારા આ વૈભવ-વિષયો-વિલાસો તો આત્માના વૈરી જેવા ગણાય, એના પર શા સદ્ભાવ-રુચિ-પ્રીતિ રખાય ?’ એમ કરી એના પર વૈરાગ્ય આવે. આ ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ.

ઉપાદેય તત્ત્વોનો ધર્મમાં સમાવેશ :-

વાત એ છે કે ઉપાદેય તત્ત્વો તરીકે પુણ્ય, સંવર કહો નિર્જરા કહો, એ એક શબ્દમાં કહીએ તો ધર્મ છે; કેમકે પુણ્યતત્ત્વમાં પુણ્યોપાર્જક દેવાધિદેવની

ભક્તિની ક્રિયાઓ, સાધુસેવા-વૈયાવચ્ચની શુભક્રિયાઓ, સુપાત્રદાન, જિનવાણી-શ્રવણ, સામાયિક, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય, અનુકંપા વગેરેની શુભક્રિયાઓ આવે; એ બધો ધર્મ છે. ત્યારે સંવરતત્ત્વમાં ચાલતાં જીવ ન મરે, બોલવામાં અસત્ય કે પાપનું ન આવે, વસ્તુ લેતાં મૂકતાં જીવ ન મરે, ઈત્યાદિની કાળજી જેને સમિતિ કહેવાય, એ પણ ધર્મ છે. એમ ગુપ્તિ તરીકે મન-વચન-કાયાને અશુભમાં ન પ્રવર્તવા દેવા, અને શુભમાં પ્રવર્તાવવા, એ પણ ધર્મ છે. એમ પરીસહો સહેવા, એ ય ધર્મ છે. તથા ક્ષમાદિ દશે પ્રકાર સાચવવા એ યતિધર્મ છે. એમ અનિત્યતા-અશરણ-સંસાર વગેરે ૧૨ ભાવના ભાવવી એ ય ધર્મ છે. ત્યારે ચારિત્ર એ તો ધર્મ છે જ. આ બધો સંવરમાર્ગ કહેવાય સંવર તત્ત્વ કહેવાય, ને એ ધર્મ છે.

ત્યારે નિર્જરાતત્ત્વમાં અનશન વગેરે ૬ બાહ્યતપ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિનય વગેરે ૬ આભ્યન્તર તપ એ પણ ધર્મ જ છે. આની ઉપાદેય તરીકે શ્રદ્ધા એટલે એ અત્યંત ગ્રાહ્ય લાગે, આદરણીય લાગે, તારણહાર લાગે. ને એ ધર્મના સત્કર્તવ્યો-સુકૃતો તારણહાર લાગે એટલે એના પર એટલો બધો પ્રેમ ઊભરાય કે એની સામે દુન્યવી વિષયો અને દુન્યવી મોહમાયાની પ્રવૃત્તિ સાવ બેકાર લાગે, સનેપાતના ચાળા જેવી અજ્ઞાન ચેષ્ટા લાગે. આમાં મારો જીવ ક્યાં ફસાઈ ગયો !'-એમ મુંઝવણ રહ્યા કરે, આકુળ-વ્યાકુળતા રહે. આ બધું આત્મવિટંબણારૂપ લાગે એનું નામ જ વૈરાગ્ય.

આમ ઉપાદેય તત્ત્વના ચિંતનથી જેમ વૈરાગ્ય પ્રગટે એમ દુધ્યાન પણ અટકે. કેમકે દુધ્યાન ખોટા ચિંતન પર, દુન્યવી પદાર્થના 'આ ઈષ્ટ આ અનિષ્ટ' એવી ગડમથલ પર. અને 'હાય ! ઈષ્ટ ગયું, અનિષ્ટ આવ્યું. હાશ અનિષ્ટ ટપ્યું. ઈષ્ટ ઠીક મળી ગયું.' એવી વિચારણા પર ખડું થાય છે. પરંતુ જો ઉપરોક્ત ઉપાદેય તત્ત્વોનું ચિંતન હૈયાની રુચિ પૂર્વકનું ચાલુ હોય, તો પેલા ખોટા વિચાર, ખોટી ગડમથલ બંધ થઈ જાય. એથી સહેજે દુધ્યાન અટકી જાય.

સારાંશ, સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા જ્ઞેય-હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય પ્રગટે, અને દુધ્યાન આર્તધ્યાન ઓછા થઈ જાય, અને શુભધ્યાન લાગે. આના પર જ જીવનની જીત છે; નહિતર ગાઢ વિષય રાગ અને દુધ્યાનથી જીવન હારી જવાનું થાય.

## ૯૫) જેન મતે અધ્યાત્મયોગનું સ્વરૂપ

‘યોગબિન્દુ’ શાસ્ત્રોમાં ‘ભાવનાયોગ’ ‘ધ્યાનયોગ’...વગેરેની ભૂમિકામાં પહેલે પગથિયે અધ્યાત્મયોગ જરૂરી કહ્યો છે. આ અધ્યાત્મયોગ એટલે તત્ત્વચિંતન છે, પરંતુ અજ્ઞાનીના કહેલા તત્ત્વનું ચિંતન નહિ, કે સર્વજ્ઞે કહેલાં તત્ત્વોનું કોરું ચિંતન નહિ. કિન્તુ,

‘અધ્યાત્મ’ યોગ એટલે (૧) વ્રત યુક્ત, (૨) પરાર્થ-સંપન્ન, અને (૩) મૈત્રી આદિ ભાવવાળા ચિત્તનું (૪) જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વનું ચિંતન. આ ૪ વાત આવી. ત્યારે જો આમાં શ્રાવકના પણ ‘સ્થૂલ અહિંસા’ આદિ વ્રત ન હોય તો ? તો શું ? ત્યાં શુદ્ધ અધ્યાત્મયોગ નહિ, પણ બીજી બે વાત હોય તો અધ્યાત્મનો અભ્યાસ ગણાય. વ્રત વિનાના સમ્યગ્દષ્ટિને આ અભ્યાસરૂપ હોય. તો પૂછો.

**મિથ્યાદષ્ટિને અધ્યાત્મનો અભ્યાસ નહિ :**

પ્ર.- કોઈક મિથ્યાદષ્ટિને ય મૈત્રી આદિ ભાવ તો હોઈ શકે, ને સાથે તત્ત્વચિંતન હોય, તો પછી એને અધ્યાત્મનો અભ્યાસ કેમ નહિ ?

ઉ.- એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. મિથ્યાદષ્ટિ પાસે સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલા યથાર્થ જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વ ક્યાં છે ? એ જીવને જાણે અજીવને જાણે એ તો અસર્વજ્ઞે કહેલ અધુરાં જીવ આદિ તત્ત્વ જાણે, ને તે પણ મિથ્યારૂપે અને એકાંતરૂપે જાણે. પછી એનું તત્ત્વચિંતન જ અયથાર્થ હોય, એટલે એને અધ્યાત્મનો અભ્યાસ પણ ક્યાંથી બની શકે ? અસત્ય તત્ત્વચિંતનને થોડું જ અધ્યાત્મ કહેવાય ? થોડો જ એને યોગ કહેવાય ?

એટલે તત્ત્વનું ચિંતન એ અનંતજ્ઞાની યથાર્થ વક્તા સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જ કહેલા તત્ત્વોનું ચિંતન હોય; તો જ તે અધ્યાત્મયોગ કહેવાય, યા એનો અભ્યાસ કહેવાય; અને આ માટે ઓછામાં ઓછું સમ્યગ્દર્શન જોઈએ, સમ્યક્ત્વ જોઈએ; કેમકે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માને જ સર્વજ્ઞવચન પર શ્રદ્ધા હોય છે, સર્વજ્ઞકથિત તત્ત્વ પર જ શ્રદ્ધા હોય છે, અને એ જ એ તત્ત્વોનું શ્રદ્ધાયુક્ત ચિંતન કરી શકે. આમ અધ્યાત્મયોગ બનવા માટે તત્ત્વચિંતન જોઈએ, અને એમાં ચાર વસ્તુ હોય,-

૧. શ્રદ્ધા,

૨. વૈરાગ્ય,

૩. પરાર્થ-સંપન્નતા, ને

૪. મૈત્રી આદિ ભાવ. હવે આ ચારને ક્રમસર જોઈએ.

(૧) તત્ત્વચિંતનમાં શ્રદ્ધાની શી જરૂર ?

તત્ત્વચિંતનમાં શ્રદ્ધાની જરૂર એટલા માટે કે કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ પંડિત પૈસા કમાવવા અર્થે સર્વજ્ઞોક્ત તત્ત્વ ઘેર બેઠે રટે-ચિંતવે, તો શું એને તત્ત્વની શ્રદ્ધા છે ? શું એ તત્ત્વચિંતન કહેવાય ? એને શું અધ્યાત્મયોગ કહેવાય ? ભુલશો નહિ, ‘યોગ’ તે છે કે જે મોક્ષની સાથે યોજી આપે. ત્યારે પૈસા કમાવવાના જ ઉદ્દેશથી જે કરે એ થોડો જ મોક્ષમાર્ગ છે ? એ મોક્ષ સાથે જોડી આપનારી સાધના છે ? ના, એ તો સંસારક્રિયા છે. માટે એવો ઉદ્દેશ હોય ત્યાં તત્ત્વ સાચાં માનીને થોડાં જ એ ભણાવે કે ચિંતવે છે ? એ તો પૈસા કમાવવા માટે ઉપયોગી તરીકે માનીને ચિંતવે-ભણાવે છે, એટલે એ ખરેખર તત્ત્વચિંતન-ક્રિયા જ નથી. તત્ત્વ-શ્રદ્ધા તો એ મનાવે છે કે ‘આ તત્ત્વનો બોધ મોક્ષ માટે ઉપયોગી છે.’

તત્ત્વનું શ્રદ્ધાયુક્ત ચિંતન એ જ તત્ત્વચિંતન છે, એ જ અધ્યાત્મયોગ બને, કે એનો અભ્યાસ બની શકે. તત્ત્વચિંતન કહ્યું એટલે શ્રદ્ધા એમાં આવી જ ગઈ; અને એ સમ્યક્તત્ત્વ જ લેવાય. એ સર્વજ્ઞના કહેલા જ હોય. એના પર શ્રદ્ધા સમ્યગ્દષ્ટિને હોય તેથી સમ્યગ્દષ્ટિનું જ તત્ત્વચિંતન હોય, અને એ અધ્યાત્મયોગરૂપ બની શકે. એનો મહાન લાભ કેવો ? તો કે જો એવા શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતનો ચાલુ રહે, તો ભૌતિક ઈન્દ્રિયવિષયના ચિંતન અટકે, ને એનાં મમત્વ ઘટે; કેમકે તત્ત્વચિંતનથી એ વિષયો પર ઘૃણા વૈરાગ્ય થયા કરે.

(૨) તત્ત્વચિંતનથી વિષય-વૈરાગ્ય કેવી રીતે ?

પ્ર.- તત્ત્વનું ચિંતન કરે એમાં તો તત્ત્વોનાં સ્વરૂપની વિચારણા આવે, અને તે તો અભવી જેવા જીવો ચારિત્ર લઈને ય કરે જ છે. છતાં એમને ક્યાં વિષયો પ્રત્યે ઘૃણા થાય છે ?

ઉ.- વાત સાચી, એવાને વિષય-ઘૃણા નથી થતી, પરંતુ એનું કારણ મૂળ પાયામાં શ્રદ્ધા નથી, તેથી વિષયઘૃણા નથી થતી. બાકી તત્ત્વચિંતન શ્રદ્ધા સાથે કરે, તો તો જરૂર ઘૃણા થાય, કેમકે એ તત્ત્વોમાં જડ રૂપ-રસ-સ્પર્શ વગેરે વિષયોની આસક્તિ પણ ‘આશ્રવ’ નામનું તત્ત્વ છે. અને એનું સ્વરૂપ જ એવું ‘અત્યંત ત્યાજ્યતા’નું છે કે એનું ચિંતન કરતાં કરતાં ઘૃણા થાય. અરે ! થોડું પણ શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતન ઘૃણા કરાવે એવી એની તાકાત છે.

શય્યંભવ બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરાવતા હતા. ત્યાં એમને ક્યાં એવી વિષયઘૃણા હતી ? પરંતુ જ્યાં આર્ય પ્રભવસ્વામી પાસેથી તત્ત્વપરિચય મળ્યો કે એ તત્ત્વ પર ચિંતનથી વિષયઘૃણા થઈ. ચિંતનમાં આમ ચડ્યા, મનને લાગ્યું- ‘અરે ! સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલાં વિશ્વના તત્ત્વ કેવા કેવાં અદ્ભુત સ્વરૂપનાં છે !’ વિષયો કેવા નાશવંત ! કેવાં રાગદ્વેષ પ્રેરક ! અને કેવા ભવસર્જક છે ! ત્યારે હું ક્યાં મૂઠ પ્રવૃત્તિમાં લાગી પડ્યો છું ? ધિક્કાર હો આ વિષયવાસનાને !’ આમ તત્ત્વચિંતનથી વિષયઘૃણા વધી ગઈ. અને ત્યાં જ ચારિત્ર લીધું ! આમ શ્રદ્ધાયુક્ત તત્ત્વચિંતનથી એ વિષયો પર ઘૃણા થયા કરે.

ઈન્દ્રિયવિષય-ઘૃણા યાને વિષય-વૈરાગ્ય કેળવવા માટે તત્ત્વચિંતન એક ઉત્તમ સાધન છે.

(૩) અધ્યાત્મયોગમાં પરાર્થ સંપન્નતાને ગણી. એ એટલા માટે કે તત્ત્વચિંતન તો કરે, પરંતુ હૈયે સ્વાર્થાધતાં ભરી હોય, તો સાથે પરના અહિતની પરવા જ ન હોય તેવા વર્તાવ એવો કરશે કે જેથી વિવિધ કર્તવ્ય ચૂકશે. તેમ પોતાનાથી થતું બીજાનું અહિત લક્ષમાં નહિ રાખે. ગુરુજનોની પૂજા, ઉપકારી પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા, દીનહીન-સીદાતા વગેરે પર પરોપકાર, સાધુસેવા, આ બધાં વિવિધ જીવન કર્તવ્ય છે. એની પરવા ન હોય એવો સ્વાર્થાધ જીવ કઠોર હૃદયનો હોય, તેથી જ એ યોગ માટે અયોગ્ય છે. વળી સ્વાર્થાધતામાં પોતાની પ્રવૃત્તિથી બીજાનું અહિત થતું હોય એની ય પરવા નહિ એટલે પણ દિલ કઠોર હોય. એવા કઠોર દિલમાં ‘યોગ’ ન આવી શકે.

(૪) તત્ત્વચિંતનની સાથે મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ અને મધ્યસ્થતા એ ચાર ભાવ પણ જરૂરી એટલા માટે ગણ્યા કે જો એના બદલે દિલમાં અ-મૈત્રી, અર્થાત વૈર જીવમાત્ર પર નિઃસ્નેહતા હોય, દુઃખી પ્રત્યે લાગણી શૂન્યતા હોય, ગુણિયલ પ્રત્યે ઈર્ષ્યા હોય, અને પરદોષદષ્ટિ હોય, તો ત્યાં પણ હૃદય એવું કઠોર રહે કે એમાં મોક્ષયોગની કશી લાયકાત જ ન હોય, ધર્મનો પાયો જ ન હોય. એટલે અધ્યાત્મયોગના તત્ત્વચિંતનમાં આ પરાર્થસંપન્નતા અને મૈત્રી આદિ ભાવ પણ અત્યંત જરૂરી ગણ્યા.

## ૯૬ સ્ત્રીઓ ગુણિયલ કે દોષભરેલી ? : કેવી સ્ત્રીજાત પર પ્રેમ ? મહાવીર-ભક્ત કોણિક કેમ ડૂબ્યો ?

સ્ત્રીને જોગમાયા કહેવાય છે. ગુણિયલ પણ સ્ત્રીનું શરીર પુરુષને માટે ખતરનાક છે. તેથી જ બ્રહ્મચર્યના કે સદાચારના અર્થાંએ સ્ત્રી અંગેની શીલની વાડો પાળવાની હોય છે. તેમજ સ્ત્રીના પ્રેમથી સાવધાન રહેવાનું હોય છે. સ્ત્રીના પ્રેમમાં કોણિકે મહાઅનર્થ સર્જ્યા.

કોણિક પહેલાં તો પિતા શ્રેણિકનો વૈરી અને પિતાને કેદમાં નાખનારો હતો, પરંતુ પછીથી પશ્ચાત્તાપ સાથે પોતાની જાતે પિતાને જેલમાંથી બહાર કાઢવા જનારો, અને શ્રેણિકે ગેરસમજથી આપઘાત કરતાં એના પર ભારે શોક કરનારો બનેલો. શોક એટલો બધો કે હવે સમૃદ્ધ રાજધાની રાજગૃહ-નગરી ખાવા ધાય છે. તેથી એણે ચિત્તની સમાધિ માટે એને છોડી. ચંપાનગરી રાજધાની બનાવી ત્યાં જઈ રહેવાનું રાખ્યું. વળી ભગવાન મહાવીરદેવ પધાર્યા ત્યારે યાદગાર સામૈયું કરેલું તે માન મેળવવા નહિ. પણ પ્રભુ પ્રત્યેની દિલની ભક્તિથી.

બોલો, તીર્થંકર પ્રભુ પ્રત્યે આટલી ભક્તિ, દુષ્ટત્યની ગહર્ણા, પશ્ચાત્તાપ, વગેરે હોય ત્યાં દુર્ગતિ થાય ? છતાં કેમ દુર્ગતિ થઈ ? એનું એક કારણ આ, કે એને હલ્લ-વિહલ્લ પાસેથી દિવ્ય હાર અને સેચનક હાથી મેળવવા અભિમાન અને તીવ્ર લાલસા થઈ. એમાંથી મહાયુદ્ધ થયું. પ્રપંચ ચાલ્યો. લશ્કરનો ખોડો નીકળ્યો અને એણે મુનિસુવ્રત સ્વામીનો સ્તુપ તોડાવ્યો.

બન્યું એવું કે શ્રેણિકે અભયકુમારની દીક્ષા પછી જોયું કે હવે રાજ્ય કોણિકને આપવાનું છે, તેથી એક દિવ્ય હાર અને સેચનક હાથી હલ્લ-વિહલ્લને આપ્યા. પછી તો કોણિક પોતે જ રાજ્યગાદી પર ચઢી બેઠો; અને ભાઈઓને રાજ્યમાંથી ભાગ આપવાના અવસરે એણે હલ્લ-વિહલ્લને દિવ્ય હાર અપાયો છે માટે રાજ્યભાગ ન આપ્યો. દુન્યવી એક ચીજની લગન કેવું કામ કરે છે ? મોટું મગધ દેશનું રાજ્ય મળ્યું છે, પરંતુ મનને લાલસા મારે છે, ‘મને દિવ્ય હાર કેમ નહિ’ એની રીસમાં એક નાનો રાજ્યભાગ ભાઈઓને ન આપ્યો.

એક વાર કોણિકની પટ્ટરાણી પન્નાવતીએ હલ્લ-વિહલ્લની રાણીઓને એ હાર પહેરી સેચનક હાથી પર બેસી મસ્તીથી ફરતી જોઈ, કોણિક પાસે એ મેળવી

લેવાની માગણી કરે છે. કોણિકે પહેલાં તો કહ્યું કે ‘પિતાજીએ એમને એ આપેલ હોવાથી કેમ પડાવી લેવાય ? પરંતુ સ્ત્રીહઠ આગળ નમતું જોખી હલ્લ-વિહલ્લ પાસે એની માગણી કરી.

હલ્લ-વિહલ્લે કહ્યું ‘રાજ્યનો ભાગ આપો, તો આપીએ.’

કોણિકની શિરજોરી :-

અહીં કોણિકને હું પદ નડ્યું મનને થયું કે ‘એમ હું સોદો કરીને શાનો લઉં ?’ હું મગધસમ્રાટ છું તે સત્તાના બળથી લઈશ ! એટલે હલ્લ-વિહલ્લને હુકમ કરે છે કે ‘સીધી રીતે હાર અને હાથી આપી દો, નહિતર તમારે આપી દેવાની ફરજ પડશે.’

હલ્લ-વિહલ્લે જોયું કે ‘અહીં આપણે નિરાધાર છીએ તેથી કોણિકની સામે કાંઈ ચાલશે નહિ. માટે કઈ આધાર પકડી લઈએ.’ એમ વિચારીને રાતોરાત હાથી અને હાર સાથે વૈશાલીમાં દાદા ચેડા મહારાજ પાસે પહોંચી ગયા, અને હકીકત કહી. ચેડા રાજાની પુત્રી ચેલણા, એના કોણિક, હલ્લ અને વિહલ્લ પુત્રો હતા એટલે ત્રણેના ચેડા રાજા માતામહ દાદા થાય. એમણે હલ્લ-વિહલ્લને આશરો આપ્યો.

કોણિકને ખબર પડી કે હલ્લ-વિહલ્લ દાદા પાસે પહોંચી ગયા છે. તેથી દાદાને કહેવરાવ્યું કે ‘એમની પાસેથી હાર અને હાથી લઈને મોકલી આપો. અથવા એમને ત્યાંથી કાઢો.’

ચેડા મહારાજે કહેવરાવ્યું કે ‘તું રાજ્યનો ભાગ આપ, તો તને એ બંને વસ્તુ આપી દેવા તૈયાર છે. બાકી તો એ અહીં શરણે આવેલા છે. એટલે શરણાગતને છેલ્લ કેમ દેવાય ?’

બસ, કોણિકને આ વાત શાની ગળે ઊતરે ? એણે મોટું લશ્કર લઈ ચેટક રાજાના રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી. કેટલી વાત પર ચઢાઈ ? વહાલી પત્નીને હાર-હાથી જોઈએ છે, માટે દાદા પર જ ખૂનખાર યુદ્ધ ! એની પાછળ ભયંકર અનર્થો સર્જ્યા ! મુનિસુવ્રતસ્વામીનો સ્તુપ તોડાવી નાખ્યો. અંતે કોણિક છટ્ટી નરકે ગયો.

સ્ત્રી ઝગડાનું નિમિત્ત :-

આ જગતમાં સ્ત્રીઓ ક્યાં ક્યાં સગા સંબંધીઓમાં ઝઘડો કરાવનારી બની છે, એ તપાસો તો શું માલુમ પડે ? દીકરા માબાપથી જુદા રહેવા જાય છે. કોના કારણે ? ભાઈ-ભાઈને જુઆરા થાય એ કોના કારણે ? ઘણા ભાગે સ્ત્રીનો સહજ ક્ષુદ્ર સ્વભાવ અને ઈર્ષ્યા એવી કે સાસરિયાનું સારું સહન ન કરી શકે. પાડોશી

સાથે પણ ઝગડા કરાવે. પૂછો,-

**સ્ત્રીમાં સહજ તુચ્છતા અને ઈર્ષ્યા કેમ ?**

કારણ સ્પષ્ટ છે. એ જે સ્ત્રીવેદ ભોગવે છે એનું કર્મ પૂર્વે બાંધેલું તે માયા-તુચ્છતા-ઈર્ષ્યા વગેરે મલિન ભાવના કારણે બાંધેલું; એટલે એ મલિન ભાવોના સંસ્કારો, અહીં એની સાથે આવેલા. કહો, કે એના મોહનીય કર્મ સાથે બાંધી લાવેલ કહો, તે અહીં ઉદય પામતાં પોતાનું ફળ દેખાડે, એ સહજ છે. ત્યારે પૂછો,-

**કેટલીક સ્ત્રીઓમાં ક્ષમા-ઉદારતાદિ ગુણો કેમ ?**

પ્ર.- પણ કોઈક સ્ત્રીઓમાં ઉદારતા, ગંભીરતા, ક્ષમા વગેરે સારા ગુણો દેખાય છે. સ્ત્રી ગુણિયલ હોય છે તેનું કેમ ?

ઉ.- એનું કારણ એ છે કે પૂર્વ જીવન આખામાં એનામાં ગુણો સારા હશે, ધર્મ સારો હશે, પરંતુ ક્યારેક કોઈ અણધારી ક્ષણે છુપી માયા વગેરેની ભૂલ થઈ હશે, તેથી માત્ર એ વખતે સ્ત્રીવેદનું કર્મ બાંધી દીધું હશે, એટલે અહીં સ્ત્રીપણું મળ્યું; કિન્તુ પૂર્વના સારા ધર્મ અને ગુણમય જીવનનો આ પ્રભાવ પડ્યો કે એનો અહીં વારસો મળ્યો, અને એના બળમાં પેલું મોહનીય કર્મ દબાઈ ગયું. તેથી અહીં ક્ષમા ઉદારતા વગેરે ગુણો જ દેખાય છે, તુચ્છતા વગેરે દોષો નથી દેખાતા.

જુઓ, સીતા, દમયંતી, રાજમતી, વગેરેને સ્ત્રીનો અવતાર મળ્યો હતો. છતાં એમનામાં સ્ત્રીસુલભ ક્ષુદ્રતા, માયા, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષો નહોતા. કેમ નહિ ? એટલા જ માટે કે પૂર્વના જીવન સુંદર ગુણસંપન્ન હતા. સ્ત્રીવેદ-કર્મ તો એમને કોઈ અણધારી પળની ગફલતમાં બંધાઈ ગયું તેથી સ્ત્રી બનવું પડ્યું. પરંતુ પૂર્વના લગભગ સમગ્ર જીવનના ગુણોની આ છાયા, કે અહીં એ ગુણો સારા વિકસ્વર રહ્યા. તેથી કોકવારના અલ્પ દોષને દબાઈ જવું પડ્યું.

બાકી સામાન્યથી જીવનમાં વારે વારે દોષોમાં રમવાનું ચાલું હોય, સહેજમાં માયા, સહેજમાં ઈર્ષ્યા, સહેજમાં અહંકાર કરાતા હોય, એવાને તો એનો રસાલો ભવાંતરે કેટલાય જન્મો સુધી ચાલ્યા કરે છે ! એવા રસાલાવાળી સ્ત્રીજાત સસરાને, જેઠને, દિયરને, નણંદને, દેરાણી-જેઠાણીને ન સહન કરે, અને ઝગડો કરાવે એમાં શી નવાઈ ?

**કેવી સ્ત્રીજાત પર પ્રેમ ! :-**

વિચારો, આવી સ્ત્રીજાત પર પણ હૈયાથી કેટલો પ્રેમ વરસી જાય છે ? ખબર છે ને કે પોતાના માતા-પિતા-ભાઈ-બેન વગેરે પહેલાં કેટલા પ્રેમાળ અને પ્રેમપાત્ર હતા ? છતાં પોતાની સ્ત્રી પરણીને આવી પછી રગડા ઊઠ્યા, એ જ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૨૬૭

ખણખોદ કરવા લાગી કે ‘આ જુઓને તમારા બાપાજી કેવા છે ? તમારી બા કેવી છે ? આમ બોલે છે, આમ ચાલે છે...’ ખબર ન પડે કે આ આમ બોલીને ઝગડો ઘાલે છે ? છતાં એના પર પ્રેમ કેટલો ? વિશ્વાસ કેટલો ? સગા મા-બાપ કરતાં વધુ કેમ ? એક કામરાગના અંધાપાને લીધે !

પરલોકમાં એ ક્યાં લઈ જશે ? આવી સ્ત્રીજાત જીવનભર કેટલાય જોઈતાં ન જોઈતાં પાપો કરાવે, રગડા કરાવે, દોષો સેવરાવે, એનો પરલોકે વારસો કેવો ચાલવાનો ? પરણીને શો સાર કાઢવાનો ? છતાં વાંઢાને પરણવાના વિચાર ચાલ્યા કરે છે; અને પરણેલાને કોઈ દિવસ આનો પશ્ચાત્તાપ નથી કે ‘અરેરે ! આ એક સ્ત્રીને ઘરમાં ઘાલીને ‘હું કેટલો બધો પતનના રસ્તે છું ?’ કેવી મોહિની !

સારાંશ, આવી સ્ત્રીજાતને હૈયાનો પ્રેમ આપવાને બદલે પરમાત્મા પર સર્વોચ્ચ પ્રેમ પાથરી શકાય એવા આ ઉચ્ચ અને અનન્ય ભવમાં આ જ કરવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૨૨, તા. ૧૧-૨-૧૯૮૪

## ૯૭ વૈરાગ્ય વિનાના ત્યાગમાં મઝા નહિ :-

તત્ત્વચિંતનમાં વૈરાગ્ય અને મૈત્રી આદિ કેમ જરૂરી ?

મહાબળ રાજાને જાગૃતિ આવતાં માનવ જીવનમાં જ શક્ય એવા ઉપાદેય તત્ત્વોની આરાધના તરફ દષ્ટિ ગઈ એની ચિંતા જાગી. એમાંથી વૈરાગ્ય ઊભો થયો વૈરાગ્ય વિના તો વિપુલ રાજ્ય સંપત્તિ-પરિવાર-વિષય-સુખો કેમ છોડાય ? ને વૈરાગ્ય વિના છોડવામાં મઝા ય શી આવે ? મનમાં એ સંપત્તિ-સગવડો યાદ આવ્યા કરે, ને ચિત્તસંતાપ અગર એની નવી પ્રાપ્તિની ઝંખના મનને સતાવ્યા કરે. એટલે ત્યાગ પૂર્વે વૈરાગ્ય તો જોઈએ જ.

મહાબળ રાજાને વૈરાગ્ય શી રીતે જાગ્યો ? ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા પર. મનને એમ થયું કે ‘જ્યારે જીવનમાં આવી સુંદર સંવર નિર્જરાની યાને અહિંસા-સંયમ-તપની સાધના એ મહા કલ્યાણ કર્તવ્યરૂપે સાધી શકાય એમ છે, તો પછી બીજું બધું બેકાર છે, અસાર તુચ્છ છે.’ બસ, ઊઠ્યા, ૮ દિવસ જિનભક્તિ ઉત્સવ કરી ચારિત્ર લીધું અને ત્યાં જ જીવનભરનું અનશન કરી દીધું. શું કામ બાકી રાખે ?

ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધા એવી કરવી કે એમાં વૈરાગ્ય થાય. એ શ્રદ્ધામાં એમ થાય કે સર્વથા ભગવાને ઉપાદેય-કર્તવ્ય આદરણીય તરીકે (૧) અહિંસાદિ ધર્મ,

૨૬૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)



ક્ષમાદિ ગુણ અનિત્યતા અશરણ આદિ ભાવના તેમજ ક્ષુધા-તૃષ્ણાદિ પરિસહો...વગેરેને બતાવ્યા છે, અને એને મહા કલ્યાણકારી કહ્યા છે. એ સંવર તત્ત્વ છે. એમ (૨) બાર પ્રકારના તપને મહાહિતકર બતાવ્યા છે; એ નિર્જરા તત્ત્વ છે. માટે જ આ સંવર-નિર્જરા તત્ત્વ ઉપાદેય અર્થાત્ આદરણીય, સેવ્ય, આરાધ્ય કહ્યા છે. જગતમાં સંવર-નિર્જરા એ જ સારભૂત છે. એથી બીજું બધું અસાર છે, તુચ્છ છે, આદરણીય નથી, એના પર શા રાગ કરવાના ? શો એનો આશરો માનવો ? એ રીતે ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય.

તત્ત્વશ્રદ્ધા સાથે વૈરાગ્ય કેમ સંકળાયેલો ? :-

એમ, જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય, ત્રણેય પ્રકારના તત્ત્વની શ્રદ્ધા વૈરાગ્યને જગાવનારી છે. અથવા એમ કહો કે તત્ત્વની શ્રદ્ધા જો ખરેખરી દિલથી શ્રદ્ધા હોય, તો વૈરાગ્ય એની અંદર સમાવિષ્ટ જ હોય. જેને સંસાર પર વૈરાગ્ય નથી, એને તો સંસાર સારભૂત લાગે છે. એવાને તત્ત્વ સાથે શો સંબંધ ? તત્ત્વમાં શિરોમણિ મોક્ષ-તત્ત્વ છે, હવે જો સંસારમાં જ રસ છે. તો એને મોક્ષની શી જરૂર છે ? શી પરવા ? મોક્ષ એટલે સંસારથી છુટકારો. સંસાર-રસિયાને એવા મોક્ષ માટે શો રસ હોય ? જો એ નહિ, તો પછી મોક્ષ-સાધક સંવર-નિર્જરામાં ય શો રસ ? અને મોક્ષ-વિરોધી પાપ-આશ્રવ-બંધ તરફ સૂગ પણ શાની હોય ? તો એને જીવ અજીવને જાણીને ય શું કામ ? તાત્પર્ય જીવ-અજીવ આદિ જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા એવા સંસાર-રસિયાને હોય જ નહિ. એટલે,

તત્ત્વ શ્રદ્ધાની અંતર્ગત વૈરાગ્ય હોવો જ જોઈએ. જ્યાં વૈરાગ્ય નહિ, ત્યાં તત્ત્વ શ્રદ્ધા નહિ, વૈરાગ્ય ગર્ભિત તત્ત્વશ્રદ્ધા એ જ વાસ્તવિક તત્ત્વશ્રદ્ધા. એવી શ્રદ્ધાથી તત્ત્વચિંતન એ અધ્યાત્મયોગ.

આવી વૈરાગ્ય-ગર્ભિત શ્રદ્ધા સાથે એ જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનું ચિંતન યા નવ પૈકી ગમે તે એક પણ તત્ત્વનું ચિંતન એનું નામ ‘અધ્યાત્મયોગ’ એ પણ મૈત્રી, પ્રમોદ, ક્રુણા અને મધ્યસ્થ ભાવવાળા દિલથી જ હોય; તો જ એ અધ્યાત્મયોગ. દિલમાં એના બદલે જો કોઈના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, કઠોરતા વગેરે સળવળતા હોય, તો એવા દિલના તત્ત્વચિંતનમાં માલ નહિ. એ અધ્યાત્મયોગ નહિ. એટલે ત્રણ વાત આવી. તત્ત્વચિંતનમાં (૧) શ્રદ્ધા (૨) વૈરાગ્ય અને (૩) મૈત્રી આદિ ભાવ જોઈએ. ત્યારે પૂછો ને,

(૩) તત્ત્વચિંતનમાં મૈત્રી આદિ ભાવની શી જરૂર ? :-

પ્ર.- કોઈના પર દ્વેષ કે ઈર્ષ્યા હોય એમાં તત્ત્વચિંતનને શો બાધ આવે ?

ઉ.- પણ અહીં પહેલાં જોઈ આવ્યા છીએ કે અધ્યાત્મયોગમાં તત્ત્વનું ચિંતન

કોરું સુક્કું નથી ચાલતું, એ તો વૈરાગ્ય અને શ્રદ્ધાથી લયબચતું હોવું જોઈએ. ત્યારે જો ધરાર કોઈ જીવ પર દ્વેષ વગેરે કરવા જાય છે, તો શું એ સમયે જીવની માત્ર જ્ઞેય તત્ત્વ તરીકેની શ્રદ્ધા રહે ? મનને એમ રહેવાનું ખરું કે ‘હું દ્વેષ કરું છું તે ખરાબ છે. જીવ માત્ર રાગદ્વેષ કરવા લાયક નથી, પણ માત્ર જ્ઞેય છે ?’ એમ દ્વેષ એ આશ્રવ તત્ત્વ છે, તો હેય તરીકે એની શ્રદ્ધા રહેશે ?

આ બહુ સમજવા જેવી વસ્તુ છે. હાલતાં ને ચાલતાં તત્ત્વચિંતન થઈ શકે. બે મિનિટની કુરસદ મળે ત્યાં આ કરી શકાય. માત્ર એ વખતે ખાસ તકેદારી આ રાખવાની કે દિલમાં અમૈત્રી યાને કોઈના પ્રત્યે વૈરવૈમનસ્ય, નિર્દયતા-કઠોરતા કે ઈર્ષ્યા-ઝેર-અસૂયાની લાગણી નહિ રાખવાની. નહિંતર તે તે તત્ત્વનું જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય ભાવથી ચિંતન નહિ થઈ શકે. દા.ત.

જીવનું ચિંતન કરવું છે. એમાં ‘જીવ સ્વભાવથી જ્ઞાન-દર્શન-અરૂપિતા આદિ ગુણવાળો છે, અને વિભાવથી રાગ-દ્વેષ આદિ ગુણવાળો છે, કર્મથી બંધાયેલો છે, ચૌદ રાજલોકમાં ભટકતો છે.’ વગેરે વગેરે વિચારી શકાય.

હવે આ ચિંતન જીવનું જ્ઞેય ભાવે કરવાનું છે; ન તો એ દ્વેષ્ય તરીકે, કે ન અનુરાગ કરવા યોગ્ય તરીકે, અર્થાત્ જીવને દ્વેષ કે રાગ કોઈના ય વિષય તરીકે ન બનાવાય એવો છે. પરંતુ જો અહીં હૈયાની ખટક વિના કોઈના પર દ્વેષ કરતા હોઈએ, યા કુટુંબી પર રાગ ઊછળતો હોય, તો જીવનું શુદ્ધ જ્ઞેય તરીકે ચિંતન ક્યાંથી ચાલવાનું ? તત્ત્વનું શુદ્ધ ચિંતન આપણા મનને બાંધી દે છે, અંકુશમાં મૂકે છે. ‘ચિંતનના સમયપૂરતું ય રાગ-દ્વેષ હટાવી દેવા પડે. એ હટાવવા માટે દિલમાં મૈત્રી-કરુણાદિના ભાવ વિકસાવવાના છે. મૈત્રી ભાવ ચીજ જ એવી છે કે દિલમાં આવતાં સર્વ જીવો પ્રત્યે સ્નેહ ઊભરાય; ત્યાં દુશ્મન પ્રત્યે પણ સ્નેહ ઊભરાય; એટલે એના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ-દ્વેષ ન ઊભો રહે.

એમ આશ્રવ તત્ત્વનું હેય તરીકે ચિંતન કરવાનું છે. એમાં દ્વેષ પણ હેય તરીકે આવી જાય છે. હવે જો કોઈના પર મૈત્રીને બદલે અમૈત્રી-દ્વેષ કરાય, તે ય નિઃસંકોચ કરાય, તો ત્યાં દ્વેષરૂપી આશ્રવનું ત્યાજ્ય તત્ત્વ તરીકે ચિંતન કેમ બનશે ? માટે મૈત્રી જરૂરી છે. તો જ તત્ત્વચિંતન સાચું ચિંતન બને.

સારાંશ, આવા મૈત્રી આદિ સાથેના જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનાં ચિંતનથી શ્રદ્ધા અને વૈરાગ્ય ઊભા કર્યાં હોય, પછી જે ત્યાગધર્મ સાધવામાં આવે એ ખૂબ દિલથી સધાય, ક્યારે ય એમાં ચળવિચળ ન થવાય, અને એ ત્યાગ વધતાં વધતાં વીતરાગતા લાવી દે.

## ૯૮ જીવનમાં રોદણાં શું આપે ?

(લેખાંક-૧)

માણસને આજે રોદણાં સહેજ સહેજમાં રોવા જોઈએ છે; તે ય કેટલી રકમનાં રોદણાં ! પણ એને ખબર નથી કે આમાં એ કેવી ખરાબી વહોરી રહ્યો છે ? એની જો ખબર હોય તો રોદણાં-ખેદ-શોક વગેરે પર કાબૂ મૂકી દે.

રોદણાંમાં આર્તધ્યાન લાગે છે. જીવનને ધ્યાન સાથે એવો ગાઢ સંબંધ છે કે જરા કોઈ વાત પર મન એકાગ્ર કરો કે ત્યાં ધ્યાન લાગ્યું જ છે. એ વાત જો શુભ (પ્રશસ્ત) વસ્તુની હોય તો શુભ ધ્યાન; અને અશુભ અપ્રશસ્તની હોય તો અશુભ ધ્યાન લાગવાનું. શુભ ધ્યાનથી શુભ કર્મ અને અશુભથી અશુભ કર્મ બંધાય છે. ‘દુન્યવી ગમતી વાત વસ્તુ કેમ મળે, કેમ ટકે.’ અગર, ‘અણગતમી કેમ ટળે, કેમ ન આવે.’ એ અશુભ વિષય છે. અથવા રોગ-વેદનાની આકુળ-વ્યાકુળતા હાયવોય, ‘કેમ એ ટળે,’ યા ‘પૌદ્ગલિક કોઈ સુખ સત્તા કેમ મળે...’ વગેરે ચિંતા એ અશુભ-અપ્રશસ્ત છે. એના પર મન કેન્દ્રિત થાય તો આર્તધ્યાન છે. અશુભ ધ્યાન છે. અને શાસ્ત્ર કહે છે આર્તધ્યાનથી તિર્યચગતિના કર્મ બંધાય છે તથા રૌદ્રધ્યાનથી નરકનાં.

‘અટ્ટેણ તિરિયગઈ; રુદ્જ્ઞાણેણ ગમ્મઈ નરચં ।’

જીવનમાં આર્તધ્યાન કેટલીવાર આવે છે ? કોઈ વાત બનવા પર કેટલીકવાર માણસ દાવો રાખે છે કે ‘હું આર્તધ્યાન નથી કરતો.’ પરંતુ શાસ્ત્ર આર્તધ્યાનનાં જે લક્ષણ બતાવે છે એની તપાસ કરે કે એ પોતાનામાં વર્તે છે કે નહિ, તો તે પરથી ખબર પડે કે અંતરમાં આર્તધ્યાન છે કે નહિ ? માટે એ લક્ષણો જાણવાની જરૂર છે. જેથી એ લક્ષણો પોતાનામાં હોય તો આર્તધ્યાન હોવાની ખબર પડે, અને પછી એને અટકાવવાના પ્રયત્ન થાય. જો ખબર જ ન હોય તો તે અટકાવવાના પ્રયત્ન જ ક્યાંથી હોય ? એટલે અહીં જોઈએ કે અંતરમાં આર્તધ્યાન હોવાનાં ક્યાં ક્યાં લક્ષણો શાસ્ત્ર કહે છે.

કેટલાક લક્ષણ ઉગ્ર હોય છે, કેટલાક મધ્યમ અને કેટલાક સામાન્ય. દા.ત. માણસ આર્કંદ કરતો હોય, ચીસો પાડીને રોતો હોય, તો એ ઉગ્ર લક્ષણ છે. જેમકે રુએ, પોક મુકે, કે ‘હાય ! મારી ઘડિયાળ ક્યાં ગઈ ?’ એ તીવ્ર આર્તધ્યાનનું સૂચક છે. પણ એના બદલે મનને દુઃખ થાય, શોક કરે, ગ્લાનિ રહે, તો એ મધ્યમ

કહેવાય. મોઢું ઉદાસ રહે, રોતડ રહે, એ બહારના લક્ષણ છે. એ અંદરનાં કોઈ આર્તધ્યાનને સૂચવે છે.

મમ્મણ શેઠ જેવો જીવ હોય તો શિરસ્તાડણ પણ કરે. કશું ખોવાઈ જવા પર યા મફતિયું કે સસ્તું ન મળવા પર માથું કૂટે, પેટ કૂટે, એ તીવ્ર આર્તધ્યાનનું લક્ષણ છે. આને રોકવાં એ બહુ ભારે કામ છે. કેમકે એમાં પૂર્વના કોઈ કુસંસ્કારમાંથી વધીને આવી ભારી સ્થિતિ ઊભી થઈ હોય છે. એમ થવાનું કારણ એ છે કે, - માનવભવે વાવેલા ‘સુ’ અથવા ‘કુ’ સંસ્કારોનો કેટલીકવાર ભવાંતરે ગુણાકાર થાય છે.

ચંડકોશિયા નાગના જીવ સાધુને આવું જ બનેલું ને ? મુનિ પર તો કોષ ફક્ત એટલો જ કરેલો કે ‘નાના સાધુને બરડામાં એક ડુંડુકી લગાવી જરા ચમચમ કરાવું. બસ, પછી બચ્ચો ચીડવવાનું ભૂલી જશે. એટલે ગુસ્સો કરવાની જરૂર નહિ રહે.’- આટલો જ ગુસ્સો, પરંતુ એનો ગુણાકાર ચંડકોશિક સાપના ભવે કેટલો બધો મોટો ? સામાનો ગુનો જોવાની વાત જ નહિ. કિન્તુ સ્ત્રી કે પુરુષ બાળ કે બુઢ્ઢો, ‘મનુષ્ય કે પશુ, ગમે તે નજરમાં આવો, એનું મડદું પાડવાની જ વાત ! કેટલાંય મડદાં પાડ્યા છતાં હજી ગુસ્સો ઊભો ! તે મહાવીર પ્રભુને ય છોડ્યા નહિ ! એમના ચરણે ય બચકું ભર્યું ! ગુસ્સાના સંસ્કારોનો આ સરવાળો ? કે ગુણાકાર ? ગુણાકાર જ ને ?

મમ્મણને પૂર્વ ભવના શોકના ગુણાકાર :-

મમ્મણ શેઠને પણ પૂર્વના કુસંસ્કાર પર આવું જ બન્યું. પૂર્વ ભવે મહારાજને લાડવો વહોરાવ્યા પછી એની અફસોસી ઊભી થયેલી, એમાં આર્તધ્યાનના કુસંસ્કાર વવાયા. લાડવો કંઈકથી આવ્યો હશે, સિંહ કેશરિયો મોદક. સાધુ આવ્યા. બહુ ઊંચા ભાવથી વહોરાવ્યો. ત્યારે તો એના બહુ ઊંચા પુણ્યમાંથી પાછળની અફસોસી અને પોતાના જ દાનસુકૃતની નિંદાથી કેટલું બધું બળી ગયું ! છતાં પુણ્યના જે શેષ કણિયા વધ્યા એથી મમ્મણને અપાર સમૃદ્ધિ મળી. ત્યારે એ મૂળ પુણ્ય કેટલું બધું ઊંચું ? અને એ બાંધતાં ભાવ કેટલા બધાં ઊંચા ?

એવા ઊંચા ભાવથી લાડવો વહોરાવ્યો છતાં ગમે તે થયું, કોઈ પારોશી લાલે કહ્યું ‘શું મારા ભાઈ ! સિંહકેશરિયો મોદક ! આવો લાડવો થોડો ય ખાધો નહિ ? જુઓ તો ખરા આના કણિયાનો ય સ્વાદ કેવો અફલાતુન છે !’ એમ કરી કણિયા ચખાડયા; દાઢે ચોટ્યા, તે હવે લાડવો પાછો લાવવા દોડ્યો.

દૂરથી સાધુને જોતાં કહે છે ‘મહારાજ સાહેબ ! ઊભા રહેજો. મહારાજ કહે, ખપ નથી.’

‘પણ મારે ખપ છે.’

મહારાજના મનને કે ‘એણે લાડવો તો વહોરાવ્યો પરંતુ હવે કોઈ બાધા-નિયમનો ખપ હશે,’ તે ઊભા રહ્યા. પેલો આવ્યો. લાડવો માગવો છે પણ એમ સીધે સીધો કંઈ મંગાય ? તે ભૂમિકા કરે છે- સાહેબ ! અહોભાગ્ય મારાં કે આપ મારાં આંગણે પધાર્યાં. વળી પણ પધારજો સંયોગ હશે તો દશ લાડવા વહોરાવીશ.’

સાધુ કહે ‘બહુ સારી ભાવના છે. પણ અત્યારે શું છે ?’

‘આ તો સાહેબ ! બીજું તો કાંઈ નથી આ તો મારો જીવ જરા લાલચુડો બન્યો છે તે એને પેલો લાડવો વહોરાવ્યો હતો ને ? એ ખાવાની લાલસા જાગી છે, માટે જરા મને પાછો દઈ દો મારો એ લાડવો.’

સાધુ કહે, ‘વહોરાવ્યા પછી મંગાય ? હવે તો ચારિત્રનો માલ થયો; ને તે પણ ગુરુ મહારાજ કરે તેમ થાય. વહોરેલા પર અમારો હક નહિ. અમે તો ચિટ્ટીના ચાકર, ગુરુના માત્ર આજ્ઞાપાલક.’

વાણિયો કહે,- ‘પણ ના મહારાજ ! મેં તો તમને આપેલો, એટલે તમને જ ઓળખું. તો દઈ દો મારો લાડવો.’

સાધુ ઘણું ય સમજાવે, પણ સમજવું છે કોને ? એને તો એક જ કવિતાની ટેક ગાવાની છે, ‘દઈ દો મારો લાડવો.’ સાધુએ જોયું કે આ લાડવો છે ત્યાં સુધી એનો રાગ નહિ ઊતરે; તેથી નીચે બેસી વાત કરતાં સીફતથી ગુપ્તપણે લાડવો ધૂળ ભેગો ચોળી નાખ્યો. હજી ય પેલો માગે છે, એને કહી દીધું ‘લાડવો તો જો આ ધૂળમાં મળી ગયો છે. માટે એનો મોહ મૂકી દે.’ કહીને મુનિ ચાલી ગયા.

મમ્મણના જીવ વાણિયાએ તો પહેલેથી અફસોસી શરૂ કરેલી કે ‘હાય ! મેં લાડવો ક્યાં વહોરાવી દીધો ?’ તે એનાં આર્તધ્યાન અને શોકના સંસ્કારનું વાવેતર કર્યું. પછી જુઓ કે મમ્મણ શેઠના ભવમાં એના ગુણાકાર કેવા થયા ? કરોડોની સંપત્તિ છતાં ચિંતા-સંતાપ-શોકનો પાર નહિ, ને આર્તધ્યાનમાંથી રૌદ્રધ્યાનમાં રમ્યો!

પરિગ્રહના સંરક્ષણનું ધ્યાન જીવને રૌદ્રધ્યાન સુધી ચડાવી દે છે. તે મમ્મણ એ ધ્યાનમાં રહી મરીને સાતમી નરકે ગયો !

**આર્તધ્યાનના લક્ષણ ક્યાં :-**

બાહ્ય આર્કંદન, શોક ઉદ્વેગ બખાળા રોદણાં વગેરે આર્તધ્યાનના લક્ષણ છે.

એ પ્રવર્તતા હોય એટલે સમજાય કે અંતરમાં આર્તધ્યાન ચાલી રહ્યું છે. એ રોદણાં શું આપે ? તિર્યચગતિનાં પાપ, ને આગળ વધીને રૌદ્રધ્યાનનાં પાપ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૨૭, તા. ૧૭-૩-૧૯૮૪

૯૯ (લેખાંક-૨)

જીવની આ ઘેલછા જ છે કે ભલે ગમતી વસ્તુ બગડી ગઈ, આઘી પાછી થઈ ગઈ, ખોવાઈ કે નષ્ટ થઈ ગઈ પણ હવે એ બનવાની વાત બની ગઈ, છતાં એનો ઉદ્વેગ-શોક-ચિંતા-બખાળો કરે છે ! કર્મે એક બગાડ્યું ને હવે શોક-રોદણાં કરી પોતે જ પોતાનું બગાડી રહ્યો છે.

**સૂર્યાસ્તના દૃષ્ટાન્તથી ઉદ્વેગ વારણ :-**

ખરી રીતે આ વિચારવું જોઈએ કે

“પુદ્ગલ નામ જ એવું છે કે જે બતાવે છે કે આમાં પૂરણ-ગલન થયા જ કરે, સડન-પડન-વિધ્વંસન હોય જ. એકવાર જે સારું બન્યું, પછી એ ખરાબ થવાનું નક્કી. સંયોગ પાછળ વિયોગ હોય જ. તો જેમ સૂર્યના ઉદય-ઉર્ધ્વગમન પછી અસ્ત થાય છે, દિવસ પછી રાત પડે જ છે, એવો એનો સ્વભાવ; અને તેથી કંઈ સૂર્યાસ્ત થતાં શોક-ઉદ્વેગ નથી થતો; તેવી રીતે વસ્તુ બગડવા, ખોવાવા કે નષ્ટ થવા પાછળ શોક શા સારુ ? પુદ્ગલ વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે કે એ ગળે, બગડે, ખોવાય, નષ્ટ થાય, સ્વભાવ પર શોક ન કરાય.

નાશવંતની પાછળ શોક-ઉદ્વેગ-બખાળા કરવા એ માનવભવની કમજોરી છે. “શા માટે મનને કમજોર કરું ? હવે ન સુધરે એના પર સંતાપ કરવો; એ મૂર્ખતા શા માટે કરું ?” આ વિચાર કરે તો સંતાપ અટકી જાય આર્તધ્યાન ન સળવળે.

**સબળ શરીરે નબળું મન :**

પહેલવાન જેવા માણસનું પણ મન કેટલું બધું કમજોર હોય છે કે કોઈ ગમતી વાત વસ્તુ જવા બગડવા પર યા અણગમતી આવી પડવા પર માણસ આર્કંદ કરતા હોય છે. ચીસ પાડીને રોતો હોય છે, અથવા ચીસ પાડ્યા વિના બહારથી કે અંતરથી રુદન કરતો હોય છે ! તો એ લક્ષણ સૂચવે છે કે અંતરમાં આર્તધ્યાન વર્તે છે. અંતરમાં એના સંતાપ-બખાળા વિના બહારમાં આર્કંદ રુદન શાનું કરે ? દા.ત. દીકરો મરી ગયા પછી એની યાદ પર ચીસ પાડીને રોવાઈ જતું હોય, આંખમાં અનેકવાર આંસુ આવતા હોય, તો માનવું પડે કે મનને એનો વિયોગ સતાવી રહ્યો છે, મન વિયોગની અર્તિમાં છે, તીવ્ર આર્તધ્યાનમાં છે.

**શબ્દથી રોદણાં શા માટે :-**

આ તો જરા વિશેષ પીડા કહેવાય કે આંસુ પડે, પરંતુ આંસુ ન હોય, પણ બોલવામાં રોદણાં હોય, એ પણ આર્તધ્યાનનું ચિન્હ છે. અંતરમાં આર્તધ્યાન છે

એટલે તો એવા રોદણાંનો શબ્દ નીકળે છે, ત્યાં શેખી મારે કે ‘હું આર્તધ્યાન કરતો નથી.’ એ ભ્રમ છે. દા.ત. રસ્તે જતાં જતાં એકને કહે, બીજાને કહે...કે ‘જુઓને આજે ઊઠ્યો; ખીસાના કાણામાંથી પાંચ રૂપિયા પડી ગયા. આપણે કંઈ આર્તધ્યાન કરતા નથી, પણ આજ ધોબીઓ કેવા બેદરકાર કે કપડામાં કાંણાં પાડી દે છે?’ આવું કહેતો ફરે, એને પૂછાય કે ‘અલ્યા ભાઈ ! જો તને આર્તધ્યાન નથી તો પછી આ બીજા આગળ રોદણું શાનું?’ રૂપિયા પાંચ ગયા એને ‘પાંચની ઊઠી’ કેમ માને છે ! ‘ધોબીઓ કેવા !’ એ દુઃખના શબ્દ શા માટે ?

રોદણાંનો શબ્દ એ તો ધૂમાડો છે. એ સૂચવે છે કે અંતરમાં આર્તધ્યાનનો અગ્નિ છે. ધૂમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય જ. અગ્નિમાંથી એ બહાર નીકળે છે. આગ વિના ધૂમાડો શાનો ? એમ અંતરમાં આર્તધ્યાનની આગ વિના રોદણાંરૂપી ધૂમાડો શાનો ? કેટલીકવાર બીજા આગળ શબ્દ ન ય નીકળે, પણ પોતાને જ વારે વારે એ દુઃખથી યાદ આવી જતું હોય તો ય તે અંદરના આર્તધ્યાનનું સૂચક છે. મોટા ગિરિરાજ પર આદેસર દાદાની પૂજાભક્તિમાં લાગ્યો, પણ ત્યાં જો વારે વારે યાદ આવ્યા જ કરે કે ‘આ ફૂલવાળાએ આપણને ધાબડયા, આપણી પાસેથી રૂા. પાંચ પડાવ્યા, અને એટલા જ ફૂલ આપણી જોડેવાળો ત્રણ રૂપિયામાં લાવ્યો.’ આવી યાદ એ આર્તધ્યાનમાંથી ઊઠે છે, ત્યારે વિચારો કે આર્તધ્યાનની કેવી ખંધાઈ છે, કે મોટા આદીશ્વર પ્રભુની ભક્તિ કરવાનો અવસર મળ્યો તો ય ચિત્ત એમાં તન્મય ન બનતાં, વચમાં આર્તધ્યાન ઘુસી જાય છે ! પૂછો,-

પ્ર.- ફૂલ લેતાં ઠગાયા તે લાગે નહિ ?

ઉ.- ક્યારે લાગે ? જો મહાતીર્થ પર દાદાની પૂજા ભક્તિ મળ્યાનો અગણિત લાભ મન પર ન હોય તો લાગે. જો મનને એમ હોય કે,

‘અહો પૂજાભક્તિના મૂલ્ય શું આંકુ ? ખર્ચ નહિવત્ સમય-ભોગ નહિવત્ ને કરોડો અબજોથી ય અધિક કિંમતના ફળને આ પૂજા-ભક્તિ રજીસ્ટર્ડ કરી આપે છે !’

જો મનને આવું કંઈક હોય તો ફૂલમાં બે રૂપિયા વધુ ખર્ચાયા એનો શોક શાને ? પણ અંતરમાં એનું આર્તધ્યાન સળગે છે. એ મહાન પૂજા-ભક્તિના કાર્યોને ય પોચલું દુબળું બનાવી દે છે.

આર્તધ્યાનની ખંધાઈ વિચારવા જેવી છે. મોટા આચાર્ય ભગવાનની લાખ રૂપિયાની વ્યાખ્યાન વાણી સાંભળવા મળી હોય, પણ ત્યાંય વચમાં વચમાં જો મનને થયા કરે કે ‘કોઈ જોડા તો નહિ ઉપાડી જાય ?’ અથવા ‘પેલીવાર જોડા

ઉપડી ગયેલા, આજે લાવ્યા જ નથી એટલે ઠીક થયું.’ તો એ અંતરમાં ભૂતકાળનું આર્તધ્યાન હોવાનું સૂચવે છે. ખબર છે ને કે ‘ભૂતકાળની વસ્તુ સંબંધી ય આર્તધ્યાન હોય ?’ ‘પહેલા અનિષ્ટ બનેલું એ ઠીક ન થયું.’- આ સ્મરણની પાછળ અંતરમાં આર્તધ્યાન છે. બનાવ ભૂતકાળમાં બની ગયેલ પરંતુ એનો ખટકો-અર્તિ-પીડા જો અત્યારે ય થાય છે. તો એ વર્તમાનમાં જ ભૂતકાળ સંબંધી આર્તધ્યાન છે.

**પોતાના કર્મ વખોડવામાં આર્તધ્યાન :-**

વિચારવા જેવું છે કે જીવનમાં આર્તધ્યાનના ઉત્થાન કેટલીવાર ? ડગલે ને પગલે કે કોકવાર ? શાસ્ત્ર કહે છે કે પોતાનાં કાર્યને વખોડવાનું અને બીજાના કાર્યને વખાણવાનું બનતું હોય તો એ પણ અંદરનાં આર્તધ્યાનનું ચિન્હ છે. દા.ત. માને કે ‘આપણને ભાઈ ! કપડાં ધોતાં એવું ન આવડે. પેલો સરસ ધુએ છે.’ યા સાધુને ય જો થાય કે ‘આપણું વ્યાખ્યાન સામાન્ય પેલાનું હાઈકલાસ’ તો આ પણ આર્તધ્યાનના ઘરના શબ્દ છે. ત્યારે પૂછો,-

પ્ર.- મારું બરાબર નહિ, ને બીજાનું સારું આ તો નિરાભિમાન અને ગુણાનુવાદના શબ્દો છે. આમાં આર્તધ્યાન શાનું ?

ઉ.- આર્તધ્યાન એટલા માટે કે અંતરમાં પોતાનું કાર્ય ઈષ્ટ નહિ એની પીડા છે. અનિષ્ટ સંયોગ ક્યાં થયો ? એના પર દુઃખથી મન લાગ્યું એકાગ્ર થયું એ આર્તધ્યાન છે.

**નિરભિમાન અને આર્તધ્યાનમાં ફરક :-**

‘મારાં કાર્યમાં કાંઈ માલ નથી, એ શબ્દો નિરભિમાનના ઘરના હોઈ શકે, પરંતુ ત્યાં મન મહાપુરુષોની અપેક્ષાએ જાતની લઘુતા પર લાગેલું છે. ત્યારે અહીં આર્તધ્યાનમાં તો કાર્ય બરાબર ન થયા પર દુઃખથી મન લાગેલું છે. આ બંને વચ્ચે ફરક છે.’

પૌદ્ગલિકની બાબત પર હરખ કે દુઃખ વિષાદ ન જોઈએ. તો જ આર્તધ્યાનથી બચાય.

‘પોતાને વ્યાખ્યાન બરાબર નથી આવડતું,’ એ પણ ખેદ શાના અંગે છે ? શ્રવણથી બિચારા લોકો એવું પામી શકતા નથી એના પર ? કે ‘મારો પ્રભાવ નથી પડતો, વાહ વાહ નથી થતી.’ એના પર ? જો રોદણું પ્રભાવ ન પડવા અંગે છે તો એ પૌદ્ગલિક બાબતનો ખેદ છે, માટે આર્તધ્યાન છે.

## ૧૦૦ મનના રોગનો કીમિયાગર મધુરાય

તંત્રી સ્થાનેથી :-

(સદ્વિચાર-વાણી-વર્તાવનો શારીરિક અને આત્મિક સ્વાસ્થ્ય પર અદ્ભુત પ્રભાવ આર્યદેશના પ્રાચીન ઋષિ-મહર્ષિઓએ ખૂબ ગાયો છે અને આજે પણ પાશ્ચાત્ય વિચારકોને ય સ્વાસ્થ્યના અંતિમ ઉપાય તરીકે સદ્વિચારો ઉપર મન કેવું કેન્દ્રિત કરવું પડે છે. તે નીચે ‘ચિત્રલેખા’ માસિકના તા. ૧૨-૩-૮૪ ના અંકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત કરેલા લેખ ઉપરતી સમજાશે.)

નોરમન કઝીન્સ એ બે શબ્દ બોલીએ કે વાંચીએ ત્યારે આપોઆપ મનમાં કોઈ ઋષિનું ચિત્ર ઊભું થાય છે. તફાવત એટલો છે કે આ ઋષિ સૂટ અને ટાઈ પહેરે છે અને વીસમી સદીમાં લોસએન્જલસમાં એક સાદા મકાનમાં રહે છે.

શ્રી કઝીન્સની ખ્યાતિ મુખ્યત્વે ‘સેટરડે રીવ્યુ’ નામના પ્રબુદ્ધ સામયિકના તંત્રી તરીકે છે. એ સામાયિકમાં એમણે ૩૫ વર્ષ તંત્રીપદ સંભાળ્યું અને પોતાના ક્રાન્તિકારી વિચારો અત્યંત શિષ્ટ તથા સર્વમાન્ય ભાષામાં રજૂ કર્યાં. એ સામયિક તથા કુલ ૧૭ મૌલિક ગ્રંથો વડે અમેરિકા પૂરતા જ નહીં, વિશ્વભરમાં શ્રી કઝીન્સ આગળ પડતા મૌલિક વિચારક તરીકે પંકાયો. દોઢ દાયકા પહેલાં એમના પ્રયત્નો થકી અમેરિકામાં નેશનલ પબ્લિક ટેલીવિઝનની સ્થાપના થઈ. તે વખતે કેવળ વ્યાપારી હેતુથી ચાલતી ત્રણ મોટી કંપનીઓ જ ટેલિવિઝન ક્ષેત્રે સવાર હતી. શ્રી કઝીન્સના પ્રયત્નોથી સ્થપાયેલી નેશનલ પબ્લિક ટેલિવિઝન પર જાહેરખબરો વિના બાળકો અને પુખ્તવયના દર્શકો માટે ઉત્તમ પ્રકારના કાર્યક્રમો રજૂ કરવાની પહેલ થઈ. આ પરંપરા આજે અમેરિકાના ટેલિવિઝન ક્ષેત્રમાં અત્યંત આબરુદાર નેટવર્ક તરીકે સ્વીકારાઈ છે.

શ્રી કઝીન્સ વિશ્વબંધુત્વ, વિશ્વશાંતિ, ન્યુકલીઅર ફીઝ (અણુશાસ્ત્રોની બંધી) વગેરે ધ્યેયોનો પ્રચાર કરે છે. એમની એ ક્ષેત્રની ખ્યાતિ એટલી પ્રજ્વળ છે કે એમના જીવનનાં બીજા પાસાં પ્રકાશમાં આવ્યાં છે. દાખલા તરીકે આરોગ્યશાસ્ત્રમાં એમનો ફાળો... પોતે કોઈપણ તબીબી પદવી ધરાવતા નથી છતાંય યુ.સી.એલ.એ. (કેલિફોર્નિયાના શ્રેષ્ઠ વિશ્વ વિદ્યાલય) ની મેડિકલ ફેકલ્ટીના શ્રી કઝીન્સ સભ્ય છે.

અમેરિકન મેડિકલ એસોસિએશનના પાંડિત્યપૂર્ણ મુખપત્રમાં લેખો લખે છે. સરકારી હોસ્પિટલોના વિશાળ તંત્રની સલાહકાર સમિતિના સભ્ય છે. ગયા વર્ષે એમણે આરોગ્યશાસ્ત્રના વિષય પર ‘ધી હીલિંગ હાર્ટ’ નામે ગ્રંથ લખ્યો. તે ગ્રંથમાં રજૂ થયેલ વિચારોએ દેશભરના દાકતરોને વિચારમાં નાખી દીધા છે.

‘આપણું શરીર અદ્ભુત યંત્ર છે. અંદરનો બગાડો જાતે જ સાફ કરી આપોઆપ નરવું થવાની કળા આપણું શરીર જાણે છે. બહારના ઓસડિયાં કરતાં અંદરની શક્તિ રોગ મટાડવામાં વધુ અકસીર છે.’

શ્રી કઝીન્સને ૧૯૬૪ માં ‘કોલાગન ડીઝીઝ’ થયેલો તે પછી ૧૯૮૦ માં હાર્ટ એટેક આવ્યો. ડોકટરોએ નિરાશાજનક નિદાન આપ્યું. આરામની સલાહ આપી પણ શ્રી કઝીન્સે હાર નહીં માની. એમણે કહ્યું કે રોગ બહારથી આવે છે અને બહારની દવાથી મટે છે તે વાત જ ખોટી. એમણે કહ્યું કે આપણાં શરીરની ચમત્કારિક શક્તિઓ લગભગ તમામ રોગોને મટાડવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. એ શક્તિને કામે લગાડવાની યાવી છે ચિત્તની શાંતિ.

‘શરીર આપણને સતત સિગ્નલ આપે છે. બહુ ચિંતા ન કરો, બહુ દારૂ ન પીઓ, બહુ સિગારેટ ન પીઓ, બહુ ઉજાગરા ન કરો...વગેરે. શરીર અને મન જુદાં નથી. મન ઉપર ગુજરતો જીવનનો ત્રાસ શરીરને કાંતી નાખે છે. આજના જમાનાનો જીવનનો ત્રાસ ઓછો કરી શકાય એમ નથી. પણ એ ત્રાસ (સ્ટ્રેસ) ને સમજી એનો ઉપાય ચોક્કસ કરી શકાય એમ છે.’

એ ઉપાય તરીકે શ્રી કઝીન્સ સૂચવે છે કે સદ્વિચાર ! જીવનની ઉજળી બાજુઓનું મનન કરવાથી ઉજાસ વધે છે. સત્વગુણના (પ્રોઝીટીવ) વિચારોથી ચિંતા, ભય, ઈર્ષ્યા વગેરેની બૂરી અસરોથી બચી શકાય છે. દવા વગેરેની અસર થાય છે, પણ સાચી દવા સદ્વિચાર છે. એ વિચારો શરીરને સાચા માર્ગે વાળી દૂષણો અને રોગોની સામે રક્ષણ આપે છે.

કોઈ ચાલુ સાધુ કે ગુરુએ આ વાત કરી હોત તો અમેરિકામાં કોઈએ બહુ ધ્યાન આપ્યું ન હોત. એ પ્રકારની પોકળ વાતો કરનારા સાધુઓની આ દેશમાં કમી નથી. પણ શ્રી કઝીન્સ જેવા સંસ્કારમૂર્તિના મોંએથી આ પ્રકારની શિખામણ સાંભળ્યા પછી દેશની દાકતરી મંડળીમાં સહેજ સળવળાટ થયો છે. જે દેશમાં કરોડો ડોલરોના યંત્રો અને જંતરડાઓ વડે દાકતરી નિદાન થાય છે. અને કમ્પ્યુટરો વડે ઔષધો શોધાય છે તે દેશમાં સુનીતિ અને સદ્વિચાર તે જ સર્વોચ્ચ ઔષધ છે. એવી વાત તરત સ્વીકારાઈ જાય તે તો સંભવ નથી. અમેરિકામાં એક માસની

માંદગી આવે તો ત્રણ પેઢીની દૌલત ખર્ચાઈ જાય એટલી બધી ખર્ચાળ દાકતરી સારવાર છે. ‘સ્પેશ્યાલાઈઝેશન’ એટલું બધું વ્યાપક છે કે લગભગ દરેક રોગ માટે નિષ્ણાંતો જુદા જુદા હોય છે. શ્રી કઝીન્સનું કહેવું છે કે હૃદય, કીડની લીવર વગેરે અલગ અલગ અંગો નથી. આખા શરીરમાં તમામ અંગ-ઉપાંગો મગજ કે મસ્તિષ્કના સેવકો છે. તમામ રોગોની શરૂઆત મગજમાંથી થાય છે. બહારથી રોગના જંતુઓ (જર્મ્સ) શરીરમાં પ્રવેશી રોગ લાવે છે એવું નથી. ખરેખર તો શરીરમાં એ બધાનો સામનો કરી શકે છે. એ સામનો કરવાની શક્તિ (ઈમ્યુન સિસ્ટમ) ક્ષીણ થાય ત્યારે જ રોગ ઘર કરી શકે છે. શરીરને નિરોગી રાખવા માટે સામનો કરવાની શક્તિને વધારવી જોઈએ. અને એ શક્તિ વધે છે મનની શક્તિ વધારવાથી.

શ્રી કઝીન્સની આ વાતને ઘણા નિષ્ણાંતોએ પુષ્ટિ આપી છે. હાર્વર્ડ મેડિકલ સ્કૂલના કાર્ડિઓલોજિસ્ટ શ્રી બર્નાર્ડ લોન કહે છે કે હૃદયરોગ દેખાય ભલે હૃદયમાં પણ એની શરૂઆત તો મગજથી જ થાય છે.

શ્રી કઝીન્સ કહે છે કે સામાન્ય દાખલો લઈએ. માથું દુઃખે એટલે આપણે એસ્પીરીન લઈએ છીએ. પણ માથું દુખ્યું જ કેમ ? એનો વિચાર કરી એનું કારણ શોધી કારણ દૂર કરીએ તો વધુ યોગ્ય ઉપાય છે. આજે સમાજનું તંત્ર એવું ગોઠવાયું છે કે માણસને દશે દિશાઓમાંથી ત્રાસ ઉપજે છે. એ ત્રાસની પહેલી અસર માથું દુખાડે છે, અને એ જ ત્રાસ ગજું કરીને હૃદયરોગ જેવા વ્યાધી ઊભા કરે છે. એસ્પીરીન એની દવા નથી. દવા છે મનની આત્માની શાંતિ ! ૧૯૮૨ માં એક લાખ સિતેર હજાર હાર્ટ-બાઈ-પાસ ઓપરેશન્સ અમેરિકામાં થયાં. હૃદયના હુમલાથી સાડા પાંચ લાખ જાન ગયા. સાડા ચાર લાખ વ્યક્તિ કેન્સરથી મૃત્યુ પામી. આ આંકડાઓ કંઈક કહેવા માંગે છે. શ્રી કઝીન્સના મત પ્રમાણે એ આંકડા એમ જણાવે છે કે આપસ-આપસની હરીફાઈ ચિંતા, ઉદ્વેગ, લોભ, લાલચ, મત્સર, ઈત્યાદિ શત્રુઓથી મનને મુક્ત રાખીએ. શરીરને ચલાવનાર મગજને, મનને ચંગા રાખીએ તો આરોગ્યની ગંગા કથરોટમાં જ છે.

શ્રી કઝીન્સની વાત પર પેનસીલવેનીઆ યુનિવર્સિટી યુ.સી.એલ.એ. તેમજ યુનિવર્સિટી ઓફ નેબ્રાસ્કા વગેરે અગ્રણી તબીબી સંસ્થાઓએ ધ્યાન આપ્યું છે. અને શરીરના રોગના ઈલાજની સાથે સાથે રોગીના મનનો પણ ઈલાજ કરવાનું ડોક્ટરોને સૂચવ્યું છે.

## ૧૦૧ સંસારની એક મોટી ખરાબી : આર્તધ્યાન

જીવને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કેટલાં ? :-

જોવાનું આ છે કે જીવને દુન્યવી ગમતી-અણગમતી બાબતો કેટલી છે ? અપરંપાર, ‘દુન્યવી’ એટલે ઈન્દ્રિયોને પસંદ-નાપસંદ અથવા મનને મસ્ત કે દુઃખિત કરનારી ચીજવસ્તુ યા કોઈ બાબત. આની સંખ્યાનું માપ નથી.

દા.ત. દાંત ખોતરવા તણખલાની સળી જોઈએ છે, તે જરાક સારી કડક મળે, સોય જેવી બહુ અણિયારી નહિ, કે વિશેષ જાડી નહિ, એવી મનગમતી મળે, એ સ્પર્શનેન્દ્રિયને પસંદ. એથી ઊલટી મળે એ નાપસંદ. એના પર મન લાગી જાય, સરસ મળી ત્યારે આલ્લાદ યા અપસંદ મળે ત્યારે નાપુશી. પસંદ પર એવું મન ચોંટી જાય, મનનું ધ્યાન ખેંચે; અથવા અપસંદ પર કચવાટ રહે એ આર્તધ્યાન.

બેસવાની જગા મળી પણ જરાક મેલી રજવાળી, તો એ નાપસંદ. મનને એના પર કચવાટ રહે કે આવી મેલી ક્યાં મળી ? હવે ફરીથી ધ્યાન રાખું કે આવી ન મળે. પહેલાં ઠીક મળેલી. આ ઠીક ન મળી. માણસો કેવા ? જરાક જગા ય સાફ રાખતાં ન આવડે !... આવી મનની ગડમથલ અને એ અનિષ્ટ જગા ટળવા, ન મળવા પર મનની ચોંટ, એ આર્તધ્યાન. એમ સ્વચ્છ જગા મળવા પર મન રાજી રાજી.’ ‘બસ, જગા તો આવી સાફ જ જોઈએ. માણસ પાસે આ ધ્યાન રખાવીશ કે બીજું પછી પણ જગ્યા સાફ સ્વચ્છ રાખતા જાઓ...’ વગેરે વગેરે વિચારમાં મન તન્મય થાય, એ આર્તધ્યાન. કેવી ખૂબી ? તુચ્છ-અતિતુચ્છ-નગણ્ય ઈષ્ટ-અનિષ્ટનું ય આર્તધ્યાન ! જીવની આ કેટલી કંગાળ-પામર-નિઃસત્વ દશા ! ત્યારે, આર્તધ્યાન કરાવનારી જીવને ગમતી-અણગમતી બાબતો. આ પરથી ખ્યાલ આવશે કે, કેટલી સેંકડો હજારો થવા જાય ? યાદ્ય એ ગમે તે એકાદ ઈન્દ્રિય યાને આંખને કે સ્પર્શનેન્દ્રિયને અથવા મનને, જીભને, કે નાકને પસંદ નાપસંદ હો, અથવા કાનને માફક યા ના-માફક આવે; પણ એવાં ઈન્દ્રિયોને પસંદ-અપસંદ પદાર્થ અગણિત ! એટલે એ નિમિત્તના આર્તધ્યાન અગણિત.

મનના પસંદ-અપસંદ કેવા ? :-

દા.ત. ‘ઘરના માણસ છોકરાને બે પૈસા વધારે ખરચવાના આપે છે... ઘરનો

કારભાર પોતાની જ મરજીથી ચલાવે છે...એ પોતાના સગા પર પક્ષપાત કરે છે... પાડોશી વારે વારે આપણી વસ્તુ માંગી જાય છે...' આવું બધું મનને નાપસંદ છે. એથી ઊલટું પોતાને ઉદાર પાડોશીની સારી સારી ચીજ કામ લાગે છે...ઘરમાં પોતાનું વર્ચસ્વ રહે છે...પોતાને પત્ની કે છોકરા પૂછી પૂછીને બધું કરે છે...ઘરબર્ચ, કરકસરથી થાય છે...વગેરે વગેરે બાબત મનને પસંદ છે. આ પસંદ-નાપસંદ અસંખ્ય બાબતો અંગે મનના બહુ રાગ દ્વેષ રહે, 'પસંદગીનું કેમ બની આવે !' યા 'બન્યું છે તો કેમ ટકે !' 'નાપસંદ બાબત કેમ ટળે, ભવિષ્યમાં ન બને !'... વગેરે વગેરે પર મન તન્મય થાય એ આર્તધ્યાન. એમાં આર્તધ્યાન પણ કેટલાં ? તો કે અસંખ્ય !

આ પરથી જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ બાબતો કેટલી ? અને એના અંગે આર્તધ્યાન કેટલી કેટલી વાર ? મન એમાં ક્ષણભર પણ તન્મય થાય, ચોંટે, એ આર્તધ્યાન છે. મનની એમાં અર્તિ છે, પીડા છે, પછી ભલે મનગમતી બાબતમાં મન 'હાશ' કરે કે 'હાય ! ઠીક બની હવે બરાબર ચાલે તો સારું.' તો ય તેમાં મનની ગુલામી છે, ગળિયાપણું છે. Nervousness શૈથિલ્ય-માંદાપણું છે, એ અર્તિ.

મનની પરવશતા એ અર્તિ જ કહેવાય. માટે એ અંગેનું ધ્યાન એ આર્તધ્યાન થયું ગણાય.

જેવું ઈષ્ટ-અનિષ્ટ અંગે આર્તધ્યાન એવું રોગ-વેદના-તકલીફ અંગે પણ આર્તધ્યાન હોય છે. એના જ વિચાર, વૈદ્ય-ડોક્ટરના ને દવા ઉપચારના વિચાર, અનુપાનના, પરજીના વગેરે વિચાર મનને પકડી લે, એ આર્તધ્યાન. એમ રોગ-વેદના-તકલીફમાં મન હાયવોયમાં લાગી જાય. 'અરેરે ! કેટલી બધી પીડા ? ક્યાં આ આવી ? મને ને આ ? હું નિયમિત ચાલનારો, ને મને ટી.બી. ? કેન્સર ?...' એવી હાયવોયમાં મન પડે ત્યાં આર્તધ્યાન લાગે.

આ જગતના જીવનમાં આર્તધ્યાન ક્યાં લેવા જવું પડે એમ છે ? ડગલે ને પગલે ઈષ્ટ, અનિષ્ટ કે રોગ-તકલીફ આદિની પીડાની બાબતો ખડી જ હોય છે. ત્યાં મન ક્ષણવાર પણ એની ગડમથલમાં પડે કે લાગ્યું આર્તધ્યાન ! એવી પાર વિનાની બાબતો ! અને તે નિમિત્તે પાર વિનાના આર્તધ્યાન ! પરિણામ ? શાસ્ત્ર કહે છે 'અટ્ટેશ તિરિયગઈ, રુદ્દજ્ઞાણેશ ગમ્મઈ નરયં.' આર્તધ્યાનથી તિર્યગતિનાં પાપ બંધાય; ને રૌદ્રધ્યાનથી નરકના પાપ બંધાય. ત્યારે સવાલ થાય કે આમાંથી બચવું કેવી રીતે ? જૈન શાસન આનો ઉત્તર આ કહે છે કે,

ઘરવાસ એ આર્તધ્યાનનું ઘર છે, અને ઉપર કહ્યું તેમ 'અટ્ટેશ તિરિયગઈ' ઘણીવારના આર્તધ્યાનથી ઘણીવાર તિર્યગતિનાં કર્મો બાંધવાનું થાય, જેના ફળમાં એ જંગી કર્મના યોગે કેટલાય તિર્યગતિના જન્મોમાં જકડાવું પડે. માટે જ શ્રેષ્ઠ રસ્તો આ છે કે આર્તધ્યાનનો ઘરવાસ છોડો, અને ચારિત્ર જીવન અપનાવી લો. જેથી એમાં મોહમાયા-પરિવાર વગેરેના સંયોગ જ નહિ, તેથી એ નિમિત્તના આર્તધ્યાન થાય જ નહિ.

અગર ચારિત્ર લેવાની તાકાત નથી તો ગૃહસ્થ જીવનમાં આર્તધ્યાનનાં કારણ ઓછા કરો, દા.ત. પહેલું તો નકામું ધુમવાનું, જેને તેને મળવા જવાનું, વાતોચીતો, છાપાં વગેરેનું અયોગ્ય વાંચન, રેડિયો, વિક્રથા-કુથલી, નાટક પેખણાં, વગેરે વગેરે બંધ કરી દો, ને એની જગાએ શાસ્ત્ર વાંચન આદિ શુભ પ્રવૃત્તિ ખૂબ રાખો. તો એ નિમિત્તના ઢગલો આર્તધ્યાનથી બચી જવાશે.

એમ, મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર દા.ત. 'ત્રિષષ્ઠીશલાકા પુરુષ ચરિત્ર' વગેરે ખૂબ વાંચવાનું રાખો. એમ તત્ત્વના, માર્ગના શાસ્ત્રોનું અધ્યયન ખૂબ કરો, તેથી BRAIN-WASH થાય. પેથડશા મંત્રી ઘરેથી રાજદરબારે પાલખીમાં જતાં ત્યાં બેઠે બેઠે ઉપદેશમાળા શાસ્ત્ર ગોખવાનું રાખેલું ! ફળ ? એ ઉપદેશ માળાનો સ્વાધ્યાય કરતાં કરતાં એવું BRAIN-WASH યાને મનનું શુદ્ધિકરણ કરતા કે આર્તધ્યાન બહુ ઊંઠે જ નહિ. જૈન શાસ્ત્રો એ આ પડતા કાળમાં પણ એવી કરોડોની કિંમતી મૂડી મળી છે, કે એનાં આલંબનથી આપણે આપણા મહાકિંમતી મનનું શુદ્ધિકરણ કરીએ, અને Plain living and High Thinking સાદું ત્યાગભર્યું જીવન અને ઉચ્ચ તાત્વિક વિચારસરણીમાં રમતા રહી સ્વર્ગીય આનંદ અનુભવવા સાથે અનેકાનેક આર્તધ્યાન એના કુસંસ્કાર અને તિર્યગતિના કર્મબંધથી બચીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૩૧, તા. ૧૪-૪-૧૯૮૪

**૧૦૨** ધર્મ ક્યારે સૂઝે ? : પુણ્યોદયે ? કે પુણ્ય ખુટે ત્યારે ?

ધર્મસાધના એ બુદ્ધિમાનનું લક્ષણ છે, પરંતુ એ ત્યારે થાય કે સંસારના વિષયોથી મન ઊભગી જાય, મનમાં વૈરાગ્ય જાગી જાય, તેમજ ધર્મ પર શ્રદ્ધા થાય. ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય કે વૈરાગ્યથી શ્રદ્ધા ?

ઉ.- સમ્યગ્દર્શનનાં પાંચ લક્ષણ શમ, સંવેગ...વગેરે. માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે એનો ચાલુ ક્રમ. પૂર્વાનુપૂર્વી ક્રમ, એ પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ છે; અર્થાત્ સૌથી પ્રધાન શમ, પ્રશમ, એનાથી બીજા નંબરે સંવેગ, પછી નિર્વેદ ત્રીજા નંબરે, અનુકંપા ચોથા નંબરે, ને આસ્તિક્ય પાંચમાં નંબરે. એ રીતે પૂર્વાનુપૂર્વીથી પ્રધાનતાનો ક્રમ છે. પરંતુ આ લક્ષણો યાને ગુણોનો ઉત્પત્તિક્રમ પશ્ચાનુપૂર્વીથી છે. અર્થાત્ પહેલાં આસ્તિક્ય ઉત્પન્ન થાય, પછી અનુકંપા, પછી નિર્વેદ, પછી સંવેગ, ને છેલ્લો શમગુણ ઉત્પન્ન થાય. આમાં દેખાશે કે ‘આસ્તિક્ય’ યાને જિનવચનની અટળ શ્રદ્ધા પહેલાં ઉત્પન્ન થાય, ને નિર્વેદ યાને ભવવૈરાગ્ય પછી થાય. આમ શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય.

જુઓ મેઘકુમાર, સુબાહુકુમાર, જંબૂકુમાર...વગેરેએ જિનવાણી સાંભળી એના પર શ્રદ્ધા ઊભી કરી, તો તેથી જ વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠ્યો. ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમે મહાવીર પ્રભુનાં વચન સાંભળ્યાં. એ જિનવચને કહેલાં તત્ત્વ પર રુચિ-શ્રદ્ધા થઈ. એથી વૈરાગ્ય પામ્યા, ને વૈરાગ્ય પામી ત્યાં ને ત્યાં જ પ્રભુ પાસે ચારિત્ર સ્વીકારી લીધું. આમ શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય થાય.

ઋષભદેવ ભગવાનના જીવ મહાબળ રાજામાં આ જ બન્યું. મંત્રીએ બહારથી જ્ઞાની ભગવંત પાસેથી રાજાનું આયુષ્ય માત્ર એક માસનું બાકી જાણી, આવીને રાજાને સાવધાન કર્યા કે ‘મહારાજ ! સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર ભગવાન માનવજીવનમાં તારણહાર અહિંસા-સંયમ-તપને જ કર્તવ્ય તરીકે બતાવે છે.’ પરંતુ રાજાને પહેલાં તો આ જિનવચન પર એવી શ્રદ્ધા ન થઈ. તેથી વૈરાગ્ય ક્યાંથી થાય ? એનું કારણ એ રંગરાગમાં મસ્ત તો હતા જ, એમાં ખુશામતિયા મંત્રીઓ સંસારસુખની વાહવાહ ગાતા હતા. એટલે મહાબળ રાજા તો આનંદથી રાજ્યપાટ ભોગવતા બેઠા હતા. પરંતુ હવે એક જ માસનું આયુષ્ય બાકી છે’ એમ મંત્રી દ્વારા જ્ઞાની ભગવંતનું વચન જાણવામાં આવતાં જ ચોક્યા ! મનને થયું કે ‘અરે ? જિનેશ્વરદેવ સંસાર કેવો બતાવે છે, એમાં જીવનમાં કર્તવ્ય શું કહે છે, અને હું શું કરતો બેસી રહ્યો છું ? ને આ જિંદગી તો હવે એક જ મહિનાની બાકી રહી, તો એય શું કર્તવ્ય સાધ્યા વિના પૂરી થવાની ?’

રાજાને ઉપાદેય તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા થઈ; એથી એ સિવાયના સંસાર પર વૈરાગ્ય થયો. મનને થયું કે ‘વિષયોના ભોગ અને રંગરાગ જ જો કર્તવ્ય હોય, તો એ તો નાના કીડા-મંકોડાથી માંડી મોટા મોટા હાથી જેવા પ્રાણીઓ ય કરી રહ્યા છે. પણ એથી શું જન્મ-મરણની જંજાળ મટે ?’ એમ થતું હોત તો આખી દુનિયા એ જ જંજાળથી છુટી મોક્ષ પામી ગઈ હોત ! ના, એ વિષયોના રંગરાગ અને

એની પાછળ કરાતા ક્રોધાદિ કષાયો, તથા હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો તો જીવને ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં ભમાવે છે. જન્મ-મરણ જન્મ-મરણ કરાવ્યા જ કરે છે. એટલે વિષયોના રંગરાગ કષાયો અને હિંસાદિ એ કાંઈ વિશિષ્ટ બુદ્ધિસંપન્ન સમજદારીવાળા મનુષ્યભવનું કર્તવ્ય ન હોય. કર્તવ્ય તો એ વિષય, કષાય, અને હિંસાદિના ત્યાગ કરી અહિંસા-સંયમ-તપના આરાધના કરાય એ જ હોય. તો પછી એ વિષયસંગ એ કષાયો અને એ હિંસાદિ શા માટે હવે કરું ? રાજાને આમ ઉપાદેય તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠ્યો, ને વૈરાગ્ય ચારિત્રગ્રહણથી સક્રિય બને છે.

**ધર્મ ક્યારે ? પુણ્ય પહોંચતું હોય ત્યારે કે પુણ્ય ખૂટે ત્યારે ?**

ખૂબી કેવી છે કે માણસને આયુષ્ય વગેરેનું સારું પુણ્ય પહોંચતું હોય ત્યાં સુધી પાપ છોડવાનું સૂઝતું નથી, તો પછી પુણ્ય ખૂટવા આવે ત્યારે એ છોડી ધર્મ કરવાનું સૂઝે ? ધર્મ ક્યારે સૂઝે ? પુણ્યની બોલબાલા હોય ત્યારે ? કે પુણ્ય જવા બેઠું હોય ત્યારે ? ધર્મની વાત આવે કે ધર્મ કેમ નથી કરતા ? એવા સવાલનો જવાબ શું આ કે ‘પુણ્યનો ઉદય નથી ?’

શું આ વ્યાજબી જવાબ છે ? હૈં ? પુણ્યનો ઉદય છે માટે ધર્મ નથી થતો ? કે પુણ્યનો ઉદય નથી માટે ધર્મ નથી થતો ? દેખાય જ છે કે પુણ્યના ઉદયથી સુખની સગવડ-સામગ્રી મળી છે માટે જ એના રંગ-રાગ-ભોગવિલાસમાં જીવ પડ્યો હોઈ ધર્મ નથી સૂઝતો. પુણ્યના ઉદયે તો ધર્મ મોંઘો થઈ ગયો ! અને રંગરાગ સસ્તા થઈ ગયા.

**ધર્મ માટે કોઈ પુણ્ય છે ? :-**

પ્ર.- પુણ્યનો ઉદય ખરો પણ એ તો ભોગનું પુણ્ય ને ? ધર્મનું પુણ્ય ક્યાં ઉદયમાં છે ? એ ન હોય તો ધર્મ ક્યાંથી થાય ?

ઉ.- આ તો ઉડાવવાની વાત છે, સમજ વિનાનો ઉત્તર છે. ખરી રીતે એ વિચારો, કે ધર્મનું પુણ્ય એટલે શું ? પુણ્યનો ઉદય એટલે ધર્મની બુદ્ધિ થવી, ધર્મ કરવો, એ ? ના, એવું કોઈ પુણ્ય નથી. ધર્મબુદ્ધિ એ તો પોતાની ઈચ્છા ગરજ અને ઉદ્યમની વસ્તુ છે. દુનિયાના વિષયોમાં દેખાય છે કે એ વિષયોની ઈચ્છા હોય છે તો એ મેળવવા-સેવવાની બુદ્ધિ ઝટ થાય છે. તેમજ એનો ઉદ્યમ પણ થાય છે. જીવને એ વિષયોની ગરજ છે. પછી એ મેળવવા સેવવાની ભાવના સહેજે જાગે છે. અને પુરુષાર્થ પણ ઝટપટ થાય છે. એમ ધર્મની ગરજ હોય, એની ઉત્કટ ઈચ્છા હોય, તો ધર્મ કરવાની બુદ્ધિ અને ઉદ્યમ શું કામ ન થાય ?

‘ધર્મનું પુણ્ય નથી એટલે ધર્મ નથી થતો.’ એમ કહેવામાં તો સવાલ એ આવીને ઊભો રહે કે એ ક્યું પુણ્ય ! મનુષ્યજન્મ, ઉચ્ચકુળ, આર્યદેશ, દેવગુરુનો



સંયોગ, દીર્ઘ આયુષ્ય, પાંચે ઈન્દ્રિયોની પટ્ટતા, આ બધું મળવાનું પુણ્ય હોય ને એ મળે, ત્યાં ધર્મ કરવાની સગવડ થઈ; હવે શું જોઈએ ? ધર્મની બુદ્ધિ અને ધર્મનો પુરુષાર્થ. એ જગાવવા પુણ્યથી પ્રાપ્ત જિનવાણી યાને જિનાજ્ઞાનુસારી ગુરુ-ઉપદેશનું શ્રવણ જોઈએ. આ પણ પુરુષાર્થ માગે છે; પુણ્ય તો ઉપદેશ મળવાનો સંયોગ આપે, પણ પછી સાંભળવા માટે તો ઉદમ-પુરુષાર્થ જ જોઈએ. એ સાંભળીને દિલમાં ઉતારતા અને આચરણમાં લાવવા માટે પણ પુરુષાર્થ જ જોઈએ.

માટે કહેતા નહિ કે પુણ્યનો ઉદય નથી માટે ધર્મ નથી થતો. પુણ્યના ઉદયે તો સારું શરીર, સારી ઈન્દ્રિયો, અને ખાનપાનાદિ સારી સામગ્રી મળી છે, એટલે જ જીવ એના ભોગવિલાસમાં ડુબ્યો છે. અનુકૂળ ન મળ્યું હોત, ઓછું મળ્યું હોત, તો તો રંગરાગ ઓછા સૂઝત, આ તો ‘મળ્યાના મીર (અમીર) નહિતર ફકીર’ એવી વાત છે.

વાત એ છે કે પુણ્ય જોરમાં છે ત્યાં સુધી રંગરાગ સૂઝે છે. પણ એમાં ધક્કો લાગે ત્યારે ચોંકામણ થાય છે કે ‘હું ? હવે આ જવાનું ?’ પછી ત્યાં કાંઈ પણ શક્ય ધર્મ-સાધના કરી લેવાનું મન થાય છે. ઉદમ થાય છે. આ ક્યારે થયું ? પુણ્યની બોલબાલામાં નહિ, પણ પુણ્યના ચાલુ ઉદયને ધક્કો લાગ્યો ત્યારે ને ?

એટલે આ સમજી રાખવા જેવું છે કે પુણ્યના ઉદયે મોટા ભાગે ધર્મ નહિ, રંગરાગ સૂઝે છે. માટે ત્યાં સાવધાન રહેવા જેવું છે, કે ‘કોને ખબર પુણ્યને ક્યારે ધક્કો લાગે ? માટે અત્યારે જ ધર્મમાં લાગી જવા જેવું છે.’ પુણ્યના ઉદયમાં આ પણ વિચારવા જેવું છે કે પુણ્યના ઉદયથી મળેલ સામગ્રી, જો ધર્મ નહિ સધાય તો મહાન પાપારંભોમાં વપરાશે ! ને મોટા મદ-માન-મમતાદિ કષાયો કરાવશે ! માટે પુણ્યના ઉદયમાં તો સાવધાન બની દાનાદિ ધર્મ ખાસ કરું !

જો પુણ્ય ખૂટવાના જ અવસરે ધર્મ કરવાનું રાખ્યું તો ઠગાવાનું થશે. કેમકે જો આયુષ્ય પુણ્ય ખૂટ્યું તો ધર્મ કરવા અવસર જ નહિ રહે ! ત્યારે જો પૈસા વગેરેનું પુણ્ય ખૂટી ગયું, તો પેટ ભરવાની જ મોટી ચિંતા રહેશે ! ત્યાં ધર્મ ક્યાંથી સૂઝવાનો ? ત્યારે જો શરીરશક્તિનું પુણ્ય ખૂટ્યું તો ત્યાં તો શરીરની જ ચિંતા અને શરીરની જ સેવા મુખ્ય બની જશે ! પછી ધર્મને જગા જ ક્યાં ? ત્યારે આમાનાં કોઈ પણ પુણ્યનો થોડો અંશ બાકી હશે ત્યારે ધર્મ સૂઝવાનું મોઢું છે; કેમકે એ બાકીની ખબર જ પડવી મુશ્કેલ છે. એ તો મહાબળ રાજા ભાગ્યશાળી કે એને એક માસનું આયુષ્ય બાકી હોવાની ખબર પડી ને ધર્મમાં લાગી ગયા.

સારાંશ, પુણ્યના ઉદયમાં ધર્મ જ કરી લેવા જેવો છે.

## ૧૦૩ જૈનશાસનમાં ધ્યાનમય ક્રિયાનું ઊંચું મહત્વ

જૈનશાસ્ત્રોમાં ધ્યાનનું બહુ મહત્ત્વ છે, પરંતુ એ ધ્યાનની શક્તિ શુભ ક્રિયામાંથી પ્રગટે છે. તેથી શુભ ક્રિયા-આચારનું ઊંચું મહત્ત્વ છે. ક્રિયા વિનાના ધ્યાન કરતાં ક્રિયાના આલંબને કરાતા ધ્યાનથી બહુ ઊંચા ફળ નીપજે છે.

શુભ ક્રિયા વખતના શુભ ધ્યાનના ઊંચાં ફળના દાખલા બહુ જાણવા મળે છે. જુઓ,-

દાનધર્મમાં શાલિભદ્રના જીવે પૂર્વ ભવે કરેલ ખીરના દાન વખતે જે ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવના સાથે ગુરુને દાનધર્મ કરવામાં તન્મયતા સાધી, અર્થાત્ એમાં એકતાન ધ્યાન કર્યું, તો કેટલું બધું ઊંચું ફળ આવ્યું ! દાન કર્યા પછી પણ મર્યો ત્યાં સુધી ‘અહો કેવા ગુરુ ! કેવું દાન !’ એમ અનુમોદનાનું જ ધ્યાન રાખેલું, ક્રિયાના વિષયનાં તન્મય મન એ જ ધ્યાન એથી મહાલાભ ! આને બદલે મુનિને જતા કરી ખીર પોતે જ ખાઈ ગયો હોત, અને ‘ઊં’ નું ધ્યાન કર્યું હોત તો શું પામત ? ધર્મક્રિયા નથી જોઈતી અને એકલું ધ્યાન ધરવું છે એની પામર દશા વિચારો.

શીલ યાને વ્રત નિયમના ધર્મમાં વંક્યૂળ ચોર જેવાએ નિયમપાલનમાં જે તન્મયતા યાને શુભ ધ્યાન રાખ્યું, એનું ફળ કેટલું ઊંચું આવ્યું ! એ બારમાં દેવલોકે જઈ અવતર્યો !

દયાધર્મમાં મેઘકુમારના જીવ હાથીએ જે સસલાની દયા કરવામાં તન્મય મન રાખ્યું. એના ઉચ્ચ ફળમાં મેઘકુમારનો અવતાર અને રાજઋદ્ધિ છોડી ચારિત્રગ્રહણ મળ્યા.

બધે શુભ ક્રિયામાં વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસથી મનની તન્મયતા યાને શુભ ધ્યાન રહેવું જોઈએ.

તપધર્મમાં એ જ શાલિભદ્ર સંયમ લઈ સંયમ-તપ-સ્વાધ્યાયમાં એકતાન ધ્યાનવાળા બન્યા, તો એના ઉચ્ચ ફળ તરીકે અનુત્તર વિમાનમાં અવતાર પામ્યા ! અરે ! સ્થૂલભદ્રનો ભાઈ શ્રીયક માત્ર એક ઉપવાસના તપમાં આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં, નીતરતા શુભ ધ્યાનવાળા બન્યા રહ્યા, તો સ્વર્ગમાં ગયા !

ક્રિયામાં નિરાશંસ વિશુદ્ધ તન્મયતાથી ઉચ્ચ આત્મદશા :-

ભરત મોટા ચક્રવર્તી અને બાહુબળજી મોટા બળવાળા કેવી રીતે બન્યા ?

એમાંય વળી એકને આરિસાભવનમાં અને બીજાને યુદ્ધભૂમિ પર કેવળજ્ઞાન મળવા જોગી ઉત્તમ આત્મદશા કેમ બની આવી ? પૂર્વ જીવનની કઈ સાધના પર ? કયા શુભ ધ્યાન પર ? શાસ્ત્રે કહ્યું છે કે ૫૦૦ મુનિઓની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચમાં ચિત્તની તન્મયતા કરેલી, એના પર એ સમૃદ્ધિ, એ બળ, અને એમાંય વિશેષ તો એ ઉચ્ચ આત્મદશા મળી ! એટલે આ આવ્યું કે,-

(૧) મન વિનાની ભક્તિ વૈયાવચ્ચથી કાંઈ એવું ઊંચું ફળ મળે નહિ; તેમ

(૨) મન હોય છતાં પૌદ્ગલિક ફળની આશંસાવાળી ભક્તિ-વૈયાવચ્ચથી કોઈ એવી ઉચ્ચ આત્મદશા ન મળે; ને

(૩) સુસ્ત મન, સામાન્ય મન રાખ્યું હોય તો ય તે એવું ઊંચું ફળ મળે નહિ.

એ તો એ મહાન આત્માઓએ ભક્તિ-વૈયાવચ્ચની ક્રિયામાં બહુ ઊંચા ઉછળતા ભાવવાળું તન્મય મન રાખેલું. તેથી એટલું ઉચ્ચ ફળ અને ઉચ્ચ આત્મદશા પ્રાપ્ત થઈ. કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે,-

મન વિનાની યા પૌદ્ગલિક ફળની આશંસાવાળી અથળા સુસ્ત એકલી ક્રિયાથી ઊંચું ફળ નહિ, કિન્તુ ક્રિયામાં એને અનુરૂપ ઉચ્ચ ભાવોલ્લાસ, ઉચ્ચ લેશ્યા, અને ઉચ્ચ પ્રણિધાન યાને મનની તન્મયતા રખાય એવી જે ધ્યાનદશા, એથી એટલા ઊંચા ફળ અને ઊંચી આત્મદશા પ્રાપ્ત થાય.

ભરત અને બાહુબળના જીવે પૂર્વભવે આ કરેલું, પણ આને બાજુએ મૂકી ગુફામાં જઈ કાંઈ ધ્યાન લગાવીને બેઠેલા નહિ. ધ્યાન આ હતું કે

આ ભક્તિ-વૈયાવચ્ચની સાધનામાં ભારે વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસવાળું તન્મય મન રાખેલું એ જ ધ્યાન. એથી જ એવી ઉચ્ચ આત્મદશા મળી.

આ ઉપરથી શીખી લેવા જેવું છે કે ભગવાને કહેલ શ્રાવક અને સાધુજીવન માટેના સુંદર આચાર તથા અનુષ્ઠાનની આરાધના કરતા રહેવું; માત્ર એમાં આવી ઊંચી મનની તન્મય સ્થિતિ લાવવી એ જ ધ્યાનદશા કેળવવી. એથી અચિંત્ય ફળના અધિકારી બનાય. ક્રિયા-આચાર વિના એકલા ધ્યાનને પકડવા જતાં ઠગાવાનું થાય.

ખરું કેળવવા જેવું આ ક્રિયામાં શુભ ધ્યાન છે.

નાની પ્રભુદર્શનની ક્રિયા કરતાં હોઈએ કે મોટી બીજી ધર્મક્રિયા કરતા હોઈએ, પણ એમાં મન કેવું લાગેલું હોય ? દરેક ધર્મક્રિયામાં ઊંચા સંવેગ-વૈરાગ્ય સાથે પરમાત્મભક્તિના ઊછળતા ભાવોલ્લાસ અને ઊંચી ધર્મલેશ્યા સાથે તન્મય

મન બનેલું હોય. મનની આવી કેળવણી કરવા જેવી છે કે એ બધી ય ક્રિયા-આરાધના-સાધનામાં આ રીતે મન લાગેલું હોય. એનાથી આ ભવે, નહિતર આગામી ભવે અચિંત્ય ઊંચી આત્મદશા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય.

**મનનો રખડપાટ કેમ અટકે ? :-**

જ્યારે ક્રિયામાં આવી ઊંચી માનસિક તન્મયતા જરૂરી છે, તો સવાલ થાય કે રખડતા મને એ લાવવી કેવી રીતે ? એનો જવાબ આ જ છે કે ક્રિયાને આવું તન્મય મન બનાવવા માટે જ આરાધવી. જીવને જાગ્રત રાખવો કે ‘હું આ ક્રિયા કેમ કરું છું ? મનને તન્મય બનાવવા માટે, તો લાવ એમ મન તન્મય રાખું.’ આ ઉદ્દેશથી નક્કી કરીને પછી વારે વારે એ નજર સામે લાવવાથી મનનો રખડપાટ ઓછો કરી શકાય, તન્મયતા વધારી શકાય, ઊંચા ભાવોલ્લાસ જગાવી શકાય. મનને એમ રદ્યા કરવું જોઈએ કે,-

**‘મારે આ જીવનમાં શું કમાઈ જવા જેવું છે ?’**

**‘સારું મન, સારું ધ્યાન,’**

‘બસ, એ માટે જ બધી ય સાધના કરું.’ સાધના કરતાં કરતાં એવા ઊછળતા વિશુદ્ધ ભાવોલ્લાસ સાથે મન તન્મય રહે, એ જોયા કરું. બીજા ફળની ચિંતા નથી. આવું મન આવું ધ્યાન બન્યું રહે, એ જ મારે મન મહાન ફળ છે. એથી જ જીવની મુક્તિ નિશ્ચિત થઈ જવાની.

વલ્કલચીરીને ભાંડાની પરિલેહણમાં મન લાગ્યું, તો કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

નાગકેતુને પુષ્પપૂજામાં એવી તન્મયતા થવાથી કેવલ્ય પ્રાપ્ત થયું.

ધર્મરૂચિ અણગાર જીવસંહારક કડવી તુંબડી પરઠવી દેવાને બદલે જાતે જ ખાઈ જઈ જીવદયામાં મન પરોવ્યું, તો અનુત્તર વિમાને જઈ અવતર્યા.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, દરેક ધર્મપ્રવૃત્તિ-ધર્મક્રિયા જો મનના એકાગ્ર ઉપયોગથી થાય તો એ ધ્યાનમય બને છે; કેમકે એકાગ્ર ચિંતન એ ધ્યાન છે. એટલે જ સાધુ એક તો જ્ઞાનમાં અર્થાત્ સ્વાધ્યાયમાં લીન હોય, તથા બીજું ધ્યાનમય ક્રિયા આચરતા હોય, તો એ ‘જ્ઞાન-ધ્યાન’માં લીન રહેનારા ગણાય. અહીં ધ્યાન એટલે ધ્યાનમય ક્રિયા પછી અવસરે વિશેષ ધ્યાન ધર્મધ્યાન પદસ્થાદિધ્યાન કરે; ને એ એનાં આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, નવકારપદ, અરિહંતપિંડ, અરિહંત સ્વરૂપ વગેરે પ્રકારનું ચિંતન રાખ્યાથી થાય. પરંતુ સામાન્યથી ‘જ્ઞાન-ધ્યાનમાં ઉદમ રાખજો.’ એમાં ‘ધ્યાન’ નો અર્થ એકાગ્ર ચિંતથી ક્રિયા.

## ૧૦૪ બીજાનાં ન્યાય-અન્યાય જોતાં નુકસાન

(લેખાંક-૧)

ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે બૂરા નિમિત્તોથી આઘા જ રહીએ, નહિતર એ રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ, વગેરે કોઈ મોહની લાગણી ઊભી કરશે, મોહનીય કર્મને વિપાકોદયમાં લાવશે.

**ઝગડો જોવામાં શું નુકસાન ? :-**

દા.ત. કોઈનો ઝગડો જોવો એ બૂરા અસત્ નિમિત્તનું સેવન છે. તમે રસ્તેથી ચાલ્યા જાઓ છો, ધારો કે એમાં વચમાં કોઈ માણસોમાં ઝગડો ચાલી રહ્યો છે. હવે જો તમે જોવા ઊભા, તો સમજી રાખો કે એ ઝગડો કરનારામાં એકના પર રાગ અને બીજા પર દ્વેષ જાગવાનો. શી જરૂર હતી ‘ભાઈ ! આ રાગ-દ્વેષ વહોરવાની ? માણસનું મન સહેજે બેમાંથી એકના પર પક્ષપાતવાળું થાય છે.’

પ્ર.- પણ ન્યાયી પર પક્ષપાત થાય. રાગ થાય એમાં શો વાંધો ?

ઉ.- વાંધો એ, કે પછી એ ઝગડો કરે છે એના પર પણ રાગ થવાનો; ને એ ખોટું.

ન્યાયીને પણ ઝગડો કરવાનો અધિકાર નથી. ઝગડો ચીજ જ સારી નથી; કેમકે એમાં ચિત્ત કલેશ-કષાયમાં પડે છે, ને એ ૧૨ મું પાપસ્થાનક છે.

હવે ન્યાયી પર રાગ કરવા ગયા એટલે સહેજે એનો ઝગડો, એનો ચિત્ત-કલેશ, અને એનો કષાય વ્યાજબી લાગવાના. એની અનુમોદના થવાની. એના ન્યાયી ઝગડો સારો લાગવાનો; ને તેથી અન્યાય પર દ્વેષ થવાનો, મનને એમ થવાનું કે ‘આવો તે અન્યાય કેમ સહન થાય ? એવા અન્યાયીને તો બરાબર દબાવવા જ જોઈએ.’ શું કર્યું આ ? ચિત્તકલેશ તો કર્યો, પણ સહન ન થાય. સહન કરાય એ ખોટું.’- એમ કરી ચિત્તકલેશના પાપ પર કર્તવ્યતાની મહોર છાપ મારી. કષાયને વ્યાજબી ગણ્યો. આમ અકર્તવ્ય અને ગેરવ્યાજબીને કર્તવ્ય અને વ્યાજબી માનવામાં તો સમ્યક્ત્વ પણ નાશ પામે. તો કેટલું ખોયું ?

**બીજાનો ઝગડો જોવામાં સમકિતનો નાશ.**

મનની વૃત્તિઓ તપાસવા જેવી છે કે મિથ્યાત્વ સુધી તો નથી પહોંચી જતી ને ? એની તકેદારી રાખવી પડે. દા.ત. આપણે પોતે ન્યાયી હોઈએ, આપણે ગુનો ન કર્યો હોય, છતાં સામો શાહ થતો હોય, ઉપરથી પોતાનું ઢાંકી આપણને

દબાવતો હોય, તો ત્યાં આપણા મનને શું લાગે ?’ સામા અન્યાયીને દબાવવો જ જોઈએ, આપણે ન્યાયી છીએ તો સામા અનાડીને દબાવવાનો આપણો અધિકાર છે,’- આવું લાગે કે નહિ ? ને જો લાગે તો મનને થાય કે ‘આ કરવામાં કશું ખોટું નથી કરતા ? એમ પાપમાં ખોટાપણું ન લાગે ત્યાં આપણે મિથ્યાત્વમાં પડ્યા કે નહિ ? ભૂલશો નહિ, સામાને દબાવવાનું કષાય કર્યા વિના કરી શકીશું ?’ ના, તો પછી કષાયથી દબાવવાનું ઠીક માન્યું ને ? ત્યારે જુઓ,

**જૈન શાસન કષાય અંગે શું કહે છે ?**

‘સામાનો વાંક હોય તો એના પર ક્રોધ કર્તવ્ય, અને નહિ તો ક્રોધ કર્તવ્ય નહિ,’ શું એવું શાસન કહે છે ? ના, શાસન અપ્રશસ્ત કષાયોને તો અકર્તવ્ય જ કહે છે, પછી ભલે સામો અનાડી વેડા કરતો હોય, પણ દુન્યવી ચીજ ખાતર કષાય કરવો એટલે તો ઝેર-પાન વિષભક્ષણ. તો એ અકર્તવ્ય જ.

ઝાંઝરિયામુનિ, ખંધકમુનિ, ગજસુકુમાર વગેરે કેવળજ્ઞાન કેમ પામ્યા ? એમના પર ઉપસર્ગ કરનારા સામા અનાડી જ હતા ને ? હવે જો ઝાંઝરિયા વગેરેએ એના પર કષાય કરવાનું કર્તવ્ય માન્યું હોત, તો એમને કેવળજ્ઞાન મળત ? ના, સામાને પછીથી ભારે પ્રશ્નાત્તાપ થતાં કેવળજ્ઞાન થયું, પરંતુ આ મુનિ જો કષાયને કર્તવ્ય માનવા ગયા હોત તો કેવળજ્ઞાનની તો વાતે ય શી ? સમ્યક્ત્વ પણ ગુમાવી નાખત.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ મંત્રીનું અનાડીપણું કલ્પી એની સાથે યુદ્ધ કલ્પીને સમ્યક્ત્વ ગુમાવ્યું ને ? નહિતર, સમકિત ગુમાવ્યા વિના સાતમી નરકનાં પાપ ક્યાંથી બાંધત ? નરકને યોગ્ય કર્મ પહેલા મિથ્યાત્વ-ગુણસ્થાનકે જ બાંધે એ નિયમ છે. એટલે ભલે પોતાના મનથી પોતાની જાતને ન્યાયી માની, ‘દિવાને નાના છોકરાનું રાજ્ય બથાવી લીધું એટલે ભારે વિશ્વાસઘાતી છે, ગુનેગાર છે,’ એમ કરી એને અન્યાયી માન્યો. અને હવે એને શિક્ષા યોગ્ય માની એના પર કષાયમાં યડ્યા.

**કષાય ન્યાયથી કરાય કે અન્યાયથી, પણ કષાય એ પાપ છે :-**

એમ જોવું ભૂલ્યા, એટલે પણ મિથ્યાત્વ-ગુણઠાણે ઊતર્યા, અને કષાય અતિ ઉગ્ર કોટિનો અનંતાનુબંધીના ઘરનો કર્યો; તેથી પણ સમ્યક્ત્વ ગુમાવી, મિથ્યાત્વે પડ્યા ! પછી તો ત્યાં ઉત્તરોત્તર નીચી નીચી નરકના પાપ બાંધવા માંડ્યા. તે ઠેઠ સાતમી સુધી પહોંચ્યા ! ‘અન્યાયીને તો દબાવવા જ જોઈએ,’- એવો અધિકાર બજાવવામાં શું પરિણામ આવ્યું ?

સારાંશ, ન્યાયીને પણ કષાય કરવાનો ને સામાને દબાવવાનો અધિકાર પહોંચતો નથી.

અધિકાર માને અર્થાત્ ‘સામાને એના અન્યાય પર દબાવવો જ જોઈએ.’ એવું માને એમાં તો પરપીડા, અભિમાન, વગેરેને કર્તવ્ય માનવાનું થાય, ને એમાં તો સમકિત જાય. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કેમ પડ્યા હતા ? અન્યાયી દિવાનને દબાવવાનો અધિકાર માન્યો, અને એથી મનોમન એની સાથે ઝગડ્યા એમાંસ્તો.

લાખો પૂર્વ વર્ષો સુધી માસખમણ પારણે માસખમણ કરનારો અગ્નિશર્મા કેમ પડ્યો ? રાજાને પારણું ચુકાવનાર તરીકે અન્યાયી માની, એને દબાવવાનું કર્તવ્ય માન્યું એટલે ચૂક્યો.

**ખંધકસૂરિ ન્યાય-અન્યાયની ભાંજઘડમાં અટક્યા ?**

પાલક પાપી ખંધકસૂરિના ૫૦૦ મુનિશિષ્યોને ઘાણીમાં પીલી નાખ્યા. એમાં આચાર્ય મહારાજે છેલ્લા બાળ મુનિની પહેલાં પોતાને પીલવા લેવાનું કહ્યું, અને પાલકે તે માન્યું નહિ, એટલે આચાર્યને એનો અન્યાય લાગી એને દબાવવાનું મનમાં આવ્યું, તો જો કે પાંચસો તો ઘાણીમાં પીલાઈ પીલાઈને મોક્ષ પામી ગયા. પણ આચાર્ય ઘાણીમાં પીલાવા છતાં સંસારમાં અટકી પડ્યા ! મરતાં આર્ત-રૌંદ્ર ધ્યાન એવું નહિ હોય એટલે દુર્ગતિમાં ન જતાં દેવગતિમાં ગયા, પણ ત્યાં જઈને પછી કામ શું કર્યું ? ગુસ્સામાં આવી આખા નગરને ધૂળથી દાટી દીધું. નગરના બધા સ્ત્રી-પુરુષ, બાળ-બચ્ચા, પશુ, બધા જ સાફ ! કેવું ભયંકર કૃત્ય ? ‘હું ન્યાયી ને પાલક છેલ્લે આટલું પણ મારું નથી માનતો તે અન્યાયી,’ એમ કૂર કષાયમાં ફસાયા માટે ભયાનક પાપ કર્યું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૩૪, તા. ૫-૫-૧૯૮૪

(૧૦૫) (લેખાંક-૨)

ત્યારે ઘાણીમાં પીલનાર પાલકમંત્રીનો અન્યાય ન જોવામાં ખંધકસૂરિજીના ૫૦૦ શિષ્ય પિલાઈને તરી ગયા; કેમકે એમને આચાર્યે જ બતાવ્યું છે કે, - “જો જો હોં પાલકને દુશ્મન કે અન્યાયી માનતા નહિ કે ‘અમને આ વગર વાંકે પીલવા તૈયાર થયો છે.’ આપણા પોતાનાં પૂર્વ પાપકર્મ સિવાય આપણને પીડા આવે જ નહિ. બાકી પાલક તો ઉપકારી છે કે એ આ રીતે આપણાં કર્મ ભોગવાઈ નાશ પામવામાં સહાય કરી રહ્યો છે. માટે એને ઉપકારી માની એના પર લેશમાત્ર પણ દ્વેષ નહિ કરતાં.” આમ સાધુઓને શિક્ષા મળેલી, તેથી એમના મનને પાલકનો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૨૯૧

જરા ય અન્યાય ન લાગ્યો, તો જ મોક્ષ પામ્યા.

૫૦૦ મુનિ પીલાઈ તો ગયા હોત, પણ ન્યાય-અન્યાયની ગડમથલમાં પડ્યા હોત તો સંસારમાં અટકી પડત, મોક્ષ પામત નહિ.

ખંધકસૂરિ પોતે પણ અહીં સુધી અન્યાય પર ચિત્ત લઈ ગયા નહોતા, પરંતુ બાળમુનિની પહેલાં પોતાને પીલવાની માગણી કરી, અને પાલકે એ ન સ્વીકારી ત્યાં મન પાલકના અન્યાયની ગડમથલમાં પડ્યું. ‘હું ? ૪૯૯ ને તું પીલી નાખે ત્યાં સુધી હું બોલતો નથી, ને તું આટલું પણ નથી માનતો ? હવે બતાવીશ તારા અન્યાયનું ફળ.’ બતાવ્યું, પણ એથી વળ્યું શું ? પોતાનો મોક્ષ થયો ? ના, તો શું પાલક સુધરી ગયો ? ના, નગરવાસીઓ ધૂળમાં દટાઈ ગયા એમની સદ્ગતિ થઈ ? ના; કશું સારું નહિ, ચારસો નવાણુંને પીલી નાખવા સુધીમાં અન્યાય ન જોયો, અને છેલ્લા બાળમુનિને પોતાની પહેલા ન લેવાનું ન કર્યું એમાં અન્યાય માન્યો, તો ય સંસારમાં અટકી ગયા ! પાંચસોને જ ક્ષપકશ્રેણી ને કેવળજ્ઞાન પર પોતે ચડાવ્યા હતા, તે પર પોતે જ ન ચડી શક્યા ! તો પછી સામાના વિશેષ અન્યાયની ગડમથલમાં પડવામાં શો લાભ થાય ?

એમ સમજતા નહિ કે ‘આ તો સાધુ મહારાજની વાત છે, તે એમને બીજાના અન્યાય જોવાના ન હોય; બાકી ગૃહસ્થને તો એ જોવા પડે. એને વાંધો નહિ;’ આવું સમજતા નહિ, કેમકે ગૃહસ્થ પણ એ જોવા જશે તો એને ય કષાય, પર પીડા બુદ્ધિ, અને દુધ્યાન જ થવાનું. એથી દુર્ગતિ જ થાય.

**શ્રેણિકને કોણિકનો અન્યાય જોતાં શું થયું ? :-**

રાજા શ્રેણિક ન્યાયી, કોણિક ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારે માતાને એના પાપે પતિ શ્રેણિકના આંતરડા ખાવાનો દોહદ થયેલો એથી માતાએ કોણિકને જનમતાં ઉકરડે મૂકાવેલો. પરંતુ શ્રેણિકને ખબર પડતાં એને પાછો લેવરાવી અલગ ઉછરાવેલો. હવે એ મોટો થઈ જતાં અભયકુમારની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ પ્રપંચ કરીને આવા ઉપકારી પિતા શ્રેણિકને કેદમાં નખાવી પોતે રાજ્યગાદી પર ચડી બેસે છે ! બોલો, ઉકરડેથી કોણિકને બચાવી લેનાર, પિતાના આ હાલ કરવા, એ કોણિકનો ઘોર અન્યાય ખરો ને ? પરંતુ શ્રેણિકને એ મન પર લેવાનો અધિકાર ખરો ? ના, અને શ્રેણિકે કેદમાં પડ્યા પણ એ મન ઉપર લીધો નહિ, ત્યાં સુધી લેશ્યા સારી પરંતુ અંતકાળે ભૂલ્યા, મન પર એ આવી ગયું કે ‘હું ? મેં તને જનમતાં બચાવેલો, ને તું હરામખોર આ અન્યાય કરે ?...’ બસ, સામાનો અન્યાય મન પર લીધો એટલીવાર ! કેવી મહા દુર્દશા ? શુભ ધ્યાન ગયું. ભયંકર રૌદ્રધ્યાન અને કૃષ્ણ લેશ્યામાં ચડ્યા ! પરિણામ ? પટકાઈ ગયા નરકમાં ! બોલો, બીજાનો અન્યાય

૨૯૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

જોવામાં કાંઈ સારું મળે ?

સામાનો ધરાર અન્યાય પણ આપણે મન પર ન લઈએ તો જ સુખી અને શાંત.

**શું શ્રીપાળે ધવળનો અન્યાય મન પર લીધો ? :-**

શ્રીપાળકુમારની સામે ધવળશેઠનો કેટકેટલો અન્યાય હતો ? પહેલાં તો એણે થંભેલા વહાણ ચલાવવા શ્રીપાળનો બત્રીસ લક્ષણ પુરુષ તરીકે ભોગ આપવા ધારેલું; અને એ માટે ઝડપેલો. પણ એમાં પાસા ઊંધા પડ્યા. પોતાના જ સુભટો ધવાયા. હવે એ શ્રીપાળને વિનવણી કરે છે કે ‘મારા વહાણ ચલાવી આપવા મહેરબાની કરો,’ તો શું આ શ્રીપાળકુમારે એનો અન્યાય મન પર લઈ એને તતડાવ્યો ખરો ? કે ‘શું મોહું લઈને આ માંગણી કરી રહ્યો છે ? તારે તો મારો ભોગ આપીને વહાણ ચલાવવા હતા ને ? ચલાવ ત્યારે.’ શું આવો ટોણો માર્યો ? ના, કેમ નહિ ? કહો શ્રીપાળના વિવેકી ઉદાર દિલમાં સામાના અન્યાયને જગા જ નહોતી. એની ભૂલ મન પર જરા ય ન લીધી એ તો તરત ઉઠીને ગયા બંદરે, અને વહાણ ચલાવી આપ્યા ! કેમ ? મન પર સામાના અન્યાયની લોથ લીધી નહોતી, તેથી ઈન્કાર ન કર્યો. તો શું બગડ્યું ? પરોપકાર કરવાની તક મળી તે સાધી.

**અન્યાયના વમળમાં અટવાયેલું મન પરોપકાર માટે મુડદાલ હોય છે; પરોપકારની સોનેરી તક ગુમાવે છે.**

પછી પણ ધવળે શ્રીપાળને દરિયામાં ફેંકવા જેટલો મહાન અન્યાય કરેલો છતાં, અને થાણાના રાજાની આગળ શ્રીપાળને ડુંબ-ભંગીના સગા તરીકે ઓળખાવવા ધવળે અન્યાયી પેંતરો રચેલો છતાં, રાજાને સાચી હકીકતની ખબર પડી તો શ્રીપાળની વાહવાહ થઈ. રાજા ધવળને મારી નાખવા લીધો, ત્યાં શ્રીપાળે શું કર્યું ? એનો ઘોર પણ અન્યાય મન પર ન લેતાં, એને જીવતદાન અપાવ્યું ! શ્રીપાળનું એમાં શું બગડ્યું ? કહેજો.

પ્ર.- બગડ્યું તો ખરું જ ને ? ધવળ એમને મારી નાખવા રાતના એમના મહેલ પર ચડ્યો ને ?

ઉ.- ચડ્યો ખરો, પણ શું તેથી શ્રીપાળનું બગડ્યું ? ના, ભાગ્ય જોરદાર હતું, તેથી બગડે શાનું ? ને ભાગ્ય જ જો નબળું હોય, તો બગડે, પણ તે કાંઈ અન્યાયીને પીટો એટલે ન જ બગડે એવું નહિ. માનો ને કદાચ ધવળને થાણાના રાજાએ મારી નાખ્યો હોત, તો પણ જો શ્રીપાળનું ભાગ્ય નબળું હોત, તો બીજા કોઈ તરફથી એનું બગડત. એટલે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૨૯૩

આપણું બગડવા ન બગડવાનો આધાર તો આપણાં ભાગ્ય પર છે; પણ નહિ કે અન્યાયીને શિક્ષા ન કરવા પર, યા શિક્ષા કરવા ઉપર.

જ્ઞાની કહે છે,- “સર્વં પુવ્વકયાણં પાવએ ફલવિવાગં ।

અવરાહેસુ ગુણેસુ ય નિમિત્તમિતં પરો હોઈ ॥”

અર્થાત્ ‘જીવને બધોય (સારો નરસો) ફળપાક પોતાના પૂર્વકૃત કર્મનો જ મળે છે, નરસું થાય કે સારું થાય, એમાં બીજો તો નિમિત્ત માત્ર હોય છે, (ખરું તો સ્વકૃત પૂર્વ કર્મ જ જવાબદાર છે.)’

આ સનાતન સત્ય છે. સર્વ કાળ માટે આ નિયમ. આ જબરદસ્ત આશ્વાસન છે કે આપણને શુભાશુભ ફળ આપણાં જ શુભાશુભ કર્મના લીધે. ત્યાં જાતવડાઈ અભિમાન કરવું નકામું, બીજાને દોષ દેવો નકામો. શ્રીપાળકુમાર આ સમજતા, તેથી દુઃખ દેનાર તરીકે ધવળને નહિ, પણ પોતાનાં અશુભ કર્મને જ દુઃખદાયી તરીકે માને છે. પછી ધવળને એના અન્યાયની શિક્ષા કરવાનો અધિકાર માને જ શાના ? મગજમાં એનું ખાનું જ નહિ.

‘બીજાના અન્યાય-આચરણ પર ગડમથલ કરવા મારું મન નવરું ક્યાં છે ? મનને એના કરતાં પોતાનાં કર્મ-કર્મફળ-કર્મકારણ પર નજર રાખવાનું ચિંતવવાનું ઘણું છે.’

પ્ર.- પણ સામો અન્યાય કરવામાં આપણી પૂંકે જ પડ્યો હોય તો ?

ઉ.- ધીરજ રાખો, ભૂલો નહિ કે આપણા અશુભ કર્મ વિના તો આપણું કોઈ બગાડી શકે જ નહિ. ઠીક છે આપણાં ચિત્તની સમાધિ માટે એવાથી આપણે આધા ખસી જઈએ. પરંતુ અનિવાર્ય જ હોય, પાસે આવી જ પડે તો,

**આપણને સામાના અન્યાયને દબાવવાનો અધિકાર માનવા કરતાં આપણી પાસે સમાધિનો તથા નવા અશુભ કર્મના કારણ રોકવાનો અધિકાર જ માનવો.**

એ માનીને કર્મ-કારણો રોકી સમાધિ રાખવામાં ભારે પુરુષાર્થ કરવાનો.

આ અધિકાર બજાવવામાં કેવો સરસ લાભ ? સમાધિથી શાંતિ, અને નવા પાપ-સેવન બંધ.

જ્યારે આપણી પોતાની પ્રત્યેના અન્યાય પર પણ ગડમથલ નથી કરવાની; તો આપણે લેવા-દેવા નહિ એવા બહાર ચાલતા અન્યાય પર તો વિચાર જ શા માટે કરવો ?

ત્યારે બોલો, કોઈનો ઝગડો જોવા ઊભા, તો એ નિમિત્ત પામી શું કમાયા ? ત્યાં ન્યાય-અન્યાયમાં મન ઘાલવા જતાં રાગ-દ્વેષ કમાયા. એમાં વળી અન્યાયીને તો દબાવવો જ જોઈએ, ઠોકવો જ જોઈએ,- એવી માન્યતામાં હિંસા-

૨૯૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

ક્રોધ-અભિમાન વગેરે પાપને કર્તવ્ય માનવા જતાં કદાચ સમકિતનો નાશ અને મિથ્યાત્વનો ઉદય કમાવવાનો અવસર આવીને ઊભો રહે !

સારાંશ, બીજાના ન્યાય-અન્યાય પર મન ન લઈ જવામા સ્વસ્થતા-સમાધિ રહે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૩૬, તા. ૧૯-૫-૧૯૮૪

## ૧૦૬ ઉદ્દેશશુદ્ધિ-ઉપાયશુદ્ધિનું મહત્ત્વ

(લેખાંક-૧)

કોઈ પણ કાર્ય કરતી વખતે ઉદ્દેશની શુદ્ધિ-પવિત્રતા-પ્રશસ્તતા એ બહુ મહત્ત્વની ચીજ છે. કેમકે ઉદ્દેશ જો પવિત્ર આવી જાય તો એ ચિંતાને અશુભને બદલે શુભ કરી દે છે. અલબત્ત કાર્ય કરવાના ઉપાય પણ શુદ્ધ જોઈએ. સાધન પવિત્ર નિર્દોષ ન્યાયયુક્ત જોઈએ. એટલા જ માટે, દા.ત. મુનિ રોગનિવારણની જે ચિંતા કરે છે, તે આગમ-ટકાવ, સાધુ-વૈયાવચ્ચ, ગચ્છચિંતા, વગેરે ઊંચા ઉદ્દેશથી ચિંતા કરે છે. વળી રોગને નિર્દોષ ઉપાયથી નિવારવાની ચિંતા કરે છે. ઔષધ-ઉપચાર સેવે તે નિરવદ-નિર્દોષ, યાને જેમાં સાધુને પોતાને માટે એ દવાપથ્ય બનાવેલા ન હોય અથવા એ સચિત્ત-સજીવ ન હોય, એ રીતે મુનિ ઔષધ ઉપચારની ચિંતા કરે છે, ને એ પ્રમાણે ઔષધ ઉપચાર સેવે છે.

તો એમાં બે વસ્તુ આવી. (૧) ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને (૨) ઉપાયશુદ્ધિ, એ હોય એટલે મુનિના રોગનિવારણની ચિંતા આર્તધ્યાન નહિ બને. આ વસ્તુ દરેક શુભ કાર્યમાં લાગુ થાય.

દરેક શુભ કાર્ય માટે બે તત્ત્વ જરૂરી,-

(૧) ઉદ્દેશ શુદ્ધ જોઈએ, અને

(૨) ઉપાય શુદ્ધ જોઈએ.

મંદિર બંધાવવું છે તો આરંભ સમારંભ તો થવાનો, પરંતુ એ પાપકાર્ય કેમ નહિ ? કહો, (i) ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે, તે (૧) સ્વયં પરમાત્મભક્તિ કરવાનો, અને (૨) બીજાઓને સમ્યગ્દર્શનાદિ પમાડવાનો. તથા (૩) એ પામેલાને નિર્મળ કરાવવાનો છે. વળી સાથે (ii) ઉપાય શુદ્ધ છે એટલે કે એના ખર્ચનું દ્રવ્ય ન્યાયોપાર્જિત છે. અને ભૂમિ શુદ્ધ, પાષાણ વગેરે શુદ્ધ તથા કારીગરોને પ્રસન્ન રાખી કામ લેવાનું છે. આમ ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને ઉપાયશુદ્ધિ સચવાય એટલે મંદિર-નિર્માણમાં આરંભ-સમારંભનું કાર્ય હોવા છતાં એ પવિત્ર કાર્ય બને છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

૨૯૫

મૂર્તિપૂજા-વિરોધીને પ્રશ્ન :-

મંદિર નિર્માણ અને મૂર્તિપૂજામાં નહિ માનનારને આ ખબર નથી એટલે વિરોધ કરે છે, કિન્તુ એમને બીજે ઠેકાણે તો આ માનવું જ પડે છે. દા.ત.

(૧) સાધુ વિહાર કરતાં વચમાં નદી આવે, નજીકમાં બીજો માર્ગ ન હોય, તો જયણાથી નદીમાં ચાલીને સામે પાર જાય છે. આમાં સચિત્ત પાણીની વિરાધના નહિ ? છે, પરંતુ સંયમ પાળવાનો ઉદ્દેશ ઊંચો છે. નદી ન ઓળંગતા એક ઠેકાણે બેસી રહે, તો રાગાદિ થાય. એથી સંયમ મલિન થાય. આમ સંયમ નિર્મળ રાખવાનો ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે. અને જયણાથી કામ કરે એમાં ઉપાયશુદ્ધિ છે.

(૨) એમ સાધુ ગાઢ બિમાર પડી જાય, તો વૈદ-ડોક્ટરને ત્યાં બોલાવવા પડે છે, એમાં શું હિંસા નથી થતી ? પરંતુ એ પાપક્રિયા નથી મનાતી. કેમકે ઉદ્દેશ સાધુસેવાનો છે.

(૩) સાધુ ભિક્ષાએ જાય. ત્યાં ગૃહસ્થ તપેલી ખોલી વહોરાવવા જાય, એ વખતે તપેલીમાંથી ગરમ બાફ નીકળે એ વાયુકાયજીવોને હણે છે, છતાં એમ પણ સાધુ ભિક્ષા લે છે, કેમકે ઉદ્દેશ શરીર ટકાવી સંયમ પાળવાનો છે. આ શુદ્ધ ઉદ્દેશથી ભિક્ષા લે એ પાપક્રિયા નથી ગણાતી.

(૪) ચોમાસામાં વરસતા વરસાદમાં યા વરસ્યા પછીના કાચા પાણીમાં ચાલીને શ્રાવક સાધુને વંદન કરવા અને વ્યાખ્યાન સાંભળવા જાય કે નહિ ? કેમકે એમાં સજીવ પાણીની હિંસા છે. જો કહો ન જાય, તો એના આ આવશ્યક ધર્મકર્તવ્ય ગુરુવંદન તથા જિનવાણી-શ્રવણ નહિ ચૂકે ? વળી એટલો સમય ઘરમાં બેસી રહી આરંભ-સમારંભ કે વિષયભોગના પાપકાર્યમાં રહેશે તેનું શું ? અલબત્ત કાચા પાણીમાં ચાલીને જતાં એટલો જીવ-વિરાધનાનો આરંભ-સમારંભ છે, પરંતુ સાથે સાધુવંદન અને જિનવાણી-શ્રવણનો મહાન લાભ મળવાનો શુભ ઉદ્દેશ છે, એ લાભ ઘરમાં બેસી રહેવાથી નહિ મળે, કદાચ મનને રહે કે ‘સાધુ પાસે જાય તો ત્યાં વરસાદના સચિત્ત પાણીના જીવની હિંસા થાય તેનું શું ? પરંતુ અહીં સમજવાનું છે કે આ સાધુસેવા માટે વરસાદમાં જવાની પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે. તેમજ જયણાપૂર્વક જાય એટલે ઉપાયશુદ્ધિ પણ સચવાય. કહ્યું છે ‘જયણા ધમ્મસ્સ જણણી’ જયણા એ ધર્મની જનેતા છે. માટે જ જિનશાસનમાં ઠામ ઠામ જયણાને મહત્ત્વ આપ્યું છે. આમ ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને ઉપાયશુદ્ધિથી થતું વ્યાખ્યાનશ્રવણાર્થ વરસાદમાં પણ ગમન એ શુભ ધર્મક્રિયા બને છે. પાપક્રિયા નહિ.

એટલે જ મંદિર-નિર્માણ અને મૂર્તિપૂજા વગેરેનાં કાર્યમાં ઉદ્દેશશુદ્ધિ અને ઉપાયશુદ્ધિ રહેવાથી એ કાર્ય પ્રશસ્ત બને છે.

એવા તો અનેક શુભ કાર્ય છે; દા.ત. (૧) યાત્રાસંઘ, (૨) સાધર્મિક

૨૯૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૮)

વાત્સલ્ય, (૩) તપસ્વીની પારણાભક્તિ, (૪) મુમુક્ષુ દીક્ષાર્થીની ભક્તિ, (૫) એનો દીક્ષા વરઘોડો, (૬) ગુરુનો પ્રવેશ મહોત્સવ... આ બધાં કાર્યોમાં આરંભ સમારંભ તો થવાનો જ, છતાં ઉદ્દેશ ઊંચો છે. તો પવિત્ર ધાર્મિક કાર્યોમાં એકલી હિંસા જ દેખનારને આના મહાન લાભ ક્યાંથી મળે ?

(૧) યાત્રાસંઘમાં ઉદ્દેશશુદ્ધિ શી ? આ, કે સંઘયાત્રામાં આવેલા ભાવિકો એટલા દિવસ સાંસારિક ગડમથલ અને વૈષયિક પ્રવૃત્તિથી બચવાના; અને સંઘયાત્રામાં રાત-દિવસ પરમાત્મા, તીર્થ અને ધર્મના વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં રક્ત રહેશે. અંતરમાં અધ્યવસાય મોટા ભાગે એના ને એના એ જ ચાલવાના. આ બધું કેટલા બધા મહાન લાભ માટે થાય ? આવો પગપાળો યાત્રાસંઘ જ ન હોય, તો ક્યાંથી એ લાભ ? તેમ સંઘ કાઢનાર પણ એ બધા યાત્રિકોને એ વિવિધ આરાધના કરવામાં નિમિત્ત બનવાનો લાભ. ને એમની આરાધનાની સક્રિય સભોગ અનુમોદના કરવાનો લાભ ક્યાંથી પામે ? એમ (૨...૬) સાધાર્મિક અથવા તપસ્વીની ભક્તિમાં ધર્મ-બહુમાન, ધર્મી-બહુમાન, તપ આદિની અનુમોદના વગેરે લાભ મળે. દીક્ષાદિના વરઘોડા તથા ગુરુસ્વાગત આદિથી ઈતરોમાં જૈન ધર્મની પ્રભાવના, જૈનોમાં વિશેષ ધર્મપ્રેરણા... ઈત્યાદિ લાભ મળે.

આવા લાભ આ યાત્રાસંઘ આદિ દ્વારા જ મળે. હવે જો એક જ અજ્ઞાન પૂછું પકડી રાખે કે ‘એમાં તો આરંભ સમારંભ થાય માટે એવા કાર્ય ન કરવાં’ તો પછી સાંસારિક જળોજથામાં એ બધા અનન્ય લાભ ક્યાંથી મળવાના ? એટલે એવા ઉચ્ચ લાભના ઉદ્દેશથી યાત્રાસંઘ લઈ જવા વગેરે સુકૃત કરે, તો એમાં ઉદ્દેશ સુંદર ભવ્ય હોઈ આરંભ-સમારંભવાળાં પણ એ કાર્યો પ્રશસ્ત કાર્ય છે.

**મુનિ દવા કરે એમાં ઉદ્દેશશુદ્ધિ :-**

આ જ હિસાબ મુનિ દવા કરે એમાં છે. ઉદ્દેશ ઊંચો છે. ઉદ્દેશ એવો હોય છે કે (૧) ‘ભગવાનની જે જ્ઞાનપરંપરા મારા સુધી ચાલી આવી છે, એ જો હું સાજો થઈ જાઉં તો બીજાને આપી એ પરંપરા આગળ પહોંચાડું, ‘આ ઉદ્દેશ કેટલો બધો ભવ્ય છે ? જો દવા ન કરવાનો આગ્રહ પકડી રાખે તો બિમારીવશ પોતે બીજાને જ્ઞાન ન આપી શકે. પછી જ્ઞાનપરંપરા શી રીતે આગળ ચાલવાની ? એ ન ચાલે તો શાસન શી રીતે આગળ ચાલે ? એટલે મુનિનો ઉદ્દેશ દવા કરીને શરીર સ્વસ્થ બનાવી જ્ઞાનપરંપરા અખંડ ચાલુ રાખવાનો છે. દવા વિના મનોબળથી રોગ સહન થઈ શકે છે. પણ અશક્ત શરીરે શાસનનો ટકાવ કરવાનું કાર્ય શી રીતે કરે ? તેથી એ કરવા દવા લે આ પ્રશસ્ત આલંબન છે. આલંબન એટલે આધાર, નિમિત્ત, સુંદર ભવ્ય આલંબન રાખીને અપવાદ-માર્ગ સેવે તે પણ મોક્ષ માટે થાય.

આ સિવાય પણ દવા કરવામાં સાધુનો ‘ઉદ્દેશ એવો હોય કે સાધુને પોતાને માટે પણ (૨) અપૂર્વ શ્રુતગ્રહણની તાલાવેલી, યા (૩) ગણરક્ષાની તમન્ના હોય, તો એ ય પવિત્ર ઉદ્દેશ છે, સુંદર નિમિત્ત છે, એ નિમિત્તે ય દવા લઈ શરીર સ્વસ્થ કરે.’ આ શ્રુત આરાધનાની તમન્ના કેટલી બધી એકાકાર હોય એનું દષ્ટાન્ત જુઓ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૩૭, તા. ૨૬-૫-૧૯૮૪

(૧૦૭) (લેખાંક-૨)

જિનમંદિર-નિર્માણ મૂર્તિપૂજા વગેરે કાર્યો દેખીતા પાપક્રિયાથી મિશ્રિત હોય કેમકે એમાં પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની હિંસા થતી હોય, છતાં એમાં ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે અને જયણાનો ઉપાય શુદ્ધ છે, તેથી એ કાર્યો ધાર્મિક પવિત્ર કાર્ય ગણાય છે. પાપકાર્ય નહિ. એમાં મુનિ અપવાદ સેવીને પણ દવા કરાવે છે, વગેરે ગત લેખમાં જોયું. એમાં ઉદ્દેશ શુદ્ધ છે. એક ઉદ્દેશ જ્ઞાનપરંપરા ટકાવવાનો જોયો.

હવે બીજો ઉદ્દેશ સ્વયં શ્રુત-આરાધના એમાં દુર્બલિકા-પુષ્પમિત્રનું દષ્ટાન્ત.

**દુર્બલિકા-પુષ્પમિત્ર** નામના એક મહામુનિ થઈ ગયા. જ્ઞાનાભ્યાસમાં એટલા બધાં મગ્ન રહેતા, રાત-દિવસ સૂત્રો ગોખવા, ગોખેલાનો પહેલેથી બોલીને મુખપાઠ કરી જવો, બોલીને અર્થ-ચિંતન કરી જવું... આ બધી શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયની પ્રવૃત્તિ એવી ચાલતી કે એમાં ખાધેલું બધું હજમ; તે શરીર જ વધે નહિ. ગુરુ સાથે વિહાર કરતાં, એકવાર પોતાના સંસારી વતનમાં પધાર્યા. મહારાજના સગાં આવ્યા.

પોતાના મહારાજને દુબળા જોઈ આચાર્ય મહારાજને કહે ‘ભગવન્ ! અમારા મહારાજ દુબળા કેમ રહે છે ? એમને ત્યાગ-તપસ્યા બહુ કરાવતા લાગો છો.’

આચાર્યદેવ કહે છે, - ‘એવું કાંઈ નથી. એ તો સ્વાધ્યાયમાં એટલા બધા ઓતપ્રોત રહે છે કે એમણે વાપરેલો આહાર એમાં ફુટ્ટ ફુટ્ટ સ્વાહા થઈ જાય છે. પછી શરીર તગડું ન થાય.’

પેલા કહે, ‘આપ કહો છો તે બરાબર હશે. પરંતુ અમને તો લાગે છે કે જરા ધી-દૂધ ઠીક ઠીક લે, તો શરીર વળી જાય, માટે અમારું વહોરાવેલું એમને વાપરવા દો. અમારા ઘેર અલગ જગામાં એમને રાખો.’

આચાર્ય મહારાજે જોયું કે આ સંબંધીઓને મનમાં ચારિત્રધર્મ માટે કોઈ ઊલટો ભાવ ન આવે કિન્તુ બહુમાન વધે એવું કરવું જરૂરી છે. તેથી એમણે કહ્યું, ‘ભલે.’ દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર મુનિને બીજા મુનિ સાથે મોકલ્યા એમના ઘેર, અને કહી રાખ્યું કે ‘સગાઓ જે ધી-દૂધ વહોરાવે તે વાપરજો.’

મુનિ ગયા; અલગ સ્થાનમાં ઊતર્યા. સગાઓ વહોરાવે તે વાપરતા ૪ દિવસ, ૮ દિવસ, ૧૨ દિવસ થયા, પણ મુનિ તો દૂબળા તે દૂબળા. એટલે સગાઓ આવીને આચાર્ય મહારાજને કહે ‘ભગવન્ ! આ તો હજી દૂબળા જ રહે છે; તો કોઈ રોગ તો નહિ હોય ?’

આચાર્ય મહારાજ કહે; ‘જુઓ, રોગ હોય તો તો ભારે પદાર્થ પચે જ શાના ? ઝાડા વગેરે ન થાય ? બસ, કારણ તમને પહેલાં કહ્યું તે સ્વાધ્યાય-પરિશ્રમ છે. આ જોવું હોય તો જાઓ જોજો, હવે એમને માત્ર લુખ્મું લુખ્મું વહોરાવજો; અને એમને સ્વાધ્યાયશ્રમ બંધ કરવા કહેજો. પછી જોજો તમને વસ્તુસ્થિતિ સમજાશે.’

સગાં ગયાં. આચાર્ય મહારાજના આદેશથી મુનિશ્રીએ પણ એ રીતે લુખ્મું વહોરી વાપરવાનું રાખ્યું, સ્વાધ્યાય-શ્રમ બંધ રાખ્યો. તો ૮-૧૦ દિનમાં શરીર લજ-પુજ થવા માંડ્યું. સગાંઓને એ દેખી ખાતરી થઈ, ને આનંદપૂર્વક મહારાજને ગુરુ પાસે વળાવી આવ્યા. કહો, સ્વાધ્યાયની મગનતા એકાકારતા કેવી ?

આવી શ્રુતજ્ઞાનમાં મનની એકાકારતા કેટલી અપરંપાર કર્મ-નિર્જરા કરાવે ? આના ઉદ્દેશથી મુનિ બિમારી ટાળવા જરૂર પડ્યે આરંભ-સમારંભનો દોષ વહોરીને પણ દવા લે, એ શું પાપકાર્ય કરે છે ? ના, ઉદ્દેશ સાજા થઈને શ્રુત-આરાધનાનો પવિત્ર છે. એમાં લાભ કેટલો બધો ! પૂર્વના કાળે એવાં શાસ્ત્રો લખેલાં નહોતા મળતા, ત્યારે એ બધાં ગુરુ પાસેથી ભણીને અક્ષરશઃ કંઠસ્થ રાખવાનું કાર્ય કેટલું બધું કપરું ?

**પંડિતને શાસ્ત્ર મોંઢે :-**

આજે પણ કાશીના એવા પંડિત હોય છે કે જેમને ન્યાય વગેરે શાસ્ત્રના ગ્રંથ અક્ષરશઃ મોંઢે હોય છે. વેકેશનના સમયમાં બનારસ યુનિવર્સિટીના એક પંડિતજી ભણાવવા આવતા. તે એવી રીતે ભણાવતા કે વિષય ન્યાયશાસ્ત્ર-તર્કશાસ્ત્રનો, એમાં પણ મહાકઠિણ ગણાય એવો અનુમાન ખંડમાંના હેત્વાભાસ-પ્રકરણના ‘સામાન્ય નિરુક્તિ’ ‘સવ્યભિચાર’ જેવા જટિલ ગ્રંથોનો વિષય ! પરંતુ તેનું પુસ્તક પોતાને જરાય હાથમાં લેવાનું નહિ. તેમ સાધુને પણ પંક્તિઓ બોલવા ન દે. સાધુ પુસ્તકમાંથી માત્ર પ્રારંભના ૨-૩ શબ્દ બોલે કે તરત કહે કે ‘દેખિયે મહારાજ ! સુણિયે.’ બસ એમ કહીને ભારે કઠિન એવી ન્યાયની ૫-૭-૧૦ લીટી એટલી બધી સ્પષ્ટ કરીને સમજાવે કે પછી ગ્રંથમાં જોઈ લેતાં મૂળ પંક્તિ અક્ષરશઃ મળી આવે, અને પદાર્થ ચાટલા જેવો દેખાઈ જાય. પંડિતજીને એમ આગળ લગભગ આખો ગ્રંથ મોંઢે તે રાત્રે પણ એમ મોંઢે ભણાવે.

**સ્વ. પૂ. ગુરુદેવશ્રીને શાસ્ત્ર મોંઢે :-**

ત્યારે સ્વર્ગસ્થ પૂ. ગુરુદેવશ્રી આચાર્ય ભગવંત વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજને કર્મ-સિદ્ધાન્તનો અતિ વિશાળ અને ગહન વિષય પણ એવો તૈયાર હતો કે છ કર્મગ્રંથ તો સામાન્ય, કિન્તુ કમ્મપયડી મહાશાસ્ત્ર જેવાના પદાર્થ પણ પુસ્તક હાથમાં લીધા વિના મોંઢે જ કલાકો સમજાવ્યે જ જાય. ભણનાર તૈયાર જોઈએ. દહાડે શું કે રાતે શું, ‘લે લેતો જા, અહીં તો માલ તૈયાર જ છે. તારી શક્તિ હોય તેટલું સાંભળ અને યાદ કરી લે.’ આ ધગશ અને એવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ હતી.

આમ ગ્રંથો મોંઢે શી રીતે બનતા હશે ? કહો કે જ્ઞાનના પૂર્ણ પરિશ્રમની અને મનની એમાં એકાકારતાથી. એ એકાકારતા લાવવી હોય ત્યારે બાહ્ય ખાનપાન કપડાલત્તા વગેરેની બહુ કિંમત ન અંકાય. એમાં સહજ વાતવસ્તુ અંગે ‘આ બરાબર, આ ઠીક, આ સરસ,’ અથવા ‘આ બરાબર નહિ, આ આપણને ન ફાવે,’ વગેરે મનને ન લાગવું જોઈએ.

**પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનું જીવન :-**

સ્વર્ગસ્થ પૂ. આચાર્યદેવશ્રીનું ૬૮ વર્ષનું સમસ્ત ચારિત્ર-જીવન એવું હતું કદી એવું બન્યું નથી કે એઓશ્રી ‘આ કપડું જરા જાડું છે,’ યા ‘કપડાં મેલાં થઈ ગયાં છે.’ કે ‘આ ગોચરી જરા અનુકૂળ નહિ’ અથવા ‘આ જગા ઠીક નહિ, ધામવાળી છે,’ કે ‘અમુક સાધુ મને આવી બોલી ગયો’... આવું કશું મન પર લાવ્યા હોય. ‘પ્રતિકૂળ જે આવે તે સહર્ષ સહી જ લેવાનું ને અનુકૂળને નહિવત્ ગણવાનું,’- આ મુદ્રાલેખ, આ જીવનસિદ્ધાન્ત રાખેલો. આ ગુણ સામાન્ય કોટિનો નથી. આમાં તો વીતરાગ બનવાની સજ્જડ ભૂમિકા પડેલી છે.

મનને પૌદ્ગલિક સંયોગ મહત્વ વિનાના લાગે, અને એ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ અસર કરનારા ન બને, ત્યારે જ જ્ઞાનધ્યાનમાં ખરી લીનતા આવે.

નહિતર તો સહેજ સહેજ અનુકૂળ સંયોગોમાં જો મન લહેવાઈ જતું હોય, તો તો સ્વાધ્યાય ધ્યાન પંડિત બન્યા કરવાના; શાસ્ત્રવાંચન અને તત્ત્વચિંતન એવા દ્વંદ્વના ઊંડાણને સ્પર્શનારા અને દિલને હચમચાવનારા નહિ બને. બાકી મનને જડ સંયોગનું મહત્વ મુકાવી દઈ સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં એકાકાર કરાય એના લાભમાં પાપક્ષય પુણ્યાર્જન અને શુભ સંસ્કરણ... વગેરે લાભની અવધિ નહિ. આ મહાન લાભો નીરોગી શરીરે થાય. તેથી મુનિ બિમારીમાં દવા લે તે આ ઉદ્દેશથી લે. અને ત્યાં એમણે આર્તધ્યાન કે જરૂરી આરંભ-સમારંભથી દવા-ઉપચાર એ પાપક્રિયા કરી એમ ન કહેવાય.



આ ઉદ્દેશશુદ્ધિના મહત્ત્વથી મંદિરનિર્માણ તથા મૂર્તિપૂજાદિ કાર્યો શુભ ધાર્મિક કાર્યો ગણાય છે. પણ પાપકાર્યો નથી ગણાતા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૩૮, તા. ૨-૬-૧૯૮૪

## ૧૦૮ સ્ત્રીને સર્વસ્વ માનીને કેટલા અનર્થ ?

જગતમાં સ્ત્રીયારાજ્ય બહુ ઓછા; પરંતુ સ્ત્રીયારાજ્ય ઘરઘરમાં જોવા મળે. સ્ત્રી કહેવાય અબળા, પરંતુ હકીકતમાં ભારે ! એટલે જ અબળા આગળ નબળો બનેલો માણસ પરણ્યા પછી સગી માતાનાં ય મૂલ્ય નીચે ઉતારે છે ! માતા કરતાં પત્નીની વાત વધુ વજનવાળી સમજે છે ! અબુઝ જીવને મોહનો નશો એવો કે સાચી હકીકતની ખબર જ ન પડે; અને પત્નીની બની-બનાઈ વાત સાચી માની લે ! ઊલટું, મોહના નશામાં વાંક સગાઓનો કાઢે, મા-બાપનો કાઢે, અને સ્ત્રીને તારણહાર માને !

પછી સંતાનો માટે પણ એવાં લગ્નજીવન જ ઈચ્છે એમાં શી નવાઈ ? કહો, કદી તમને વિચાર આવે છે ખરો કે ‘આ મેં સ્ત્રી કર્યા પછી મારા જીવનમાં દોષો અને પાપોનું સેવન વધ્યું કે ઘટ્યું ? સ્ત્રીએ આવીને મને શું આપ્યું ? રાગના મોહના વિષકટોરા ? કે દાનાદિ ધર્મના રસઘુંટડા ?’ આ વિચાર નહિ, પછી સ્ત્રીને તારણહાર માને એમાં નવાઈ નથી.

રાણી પદ્માવતીના આગ્રહથી રાજા કોણિકે હલ્લ-વિહલ્લનો હાર અને હાથી લેવા માટે દાદા ચેડા મહારાજની સામે યુદ્ધ મચાવ્યું ! તે કેવું મચાવ્યું ? ભયંકર ખૂનખાર ! કરોડો માણસ મર્યા હશે ! છતાં જિતાયું નહિ, ત્યારે દેવીના કહેવાથી જણાયું કે, ‘કુલવાલક મુનિનો માધવિકા વેશ્યા સાથે સંબંધ થાય તો વૈશાલીમાં પ્રવેશ મળે.’ એટલે હવે એ સંબંધ કરાવવાની તૈયારી કરી.

વિચારજો. આ બધું શાની પાછળ ? પત્નીને રાજી કરવા એક દુન્યવી ચીજની તુચ્છ લાલસા અને દુરાગ્રહ પાછળ ! ‘બસ, મારે સત્તાની રૂએ હલ્લ-વિહલ્લનો હાર અને હાથી જોઈએ.’- આ અભિમાન સાથેની લાલસામાં ખૂનખાર યુદ્ધ કર્યું ! અને તે ય ઉપકારી જનેતાના પિતા તથા ભાઈઓ સાથે લડ્યો ! હવે વળી મુનિને વેશ્યાથી પતિત કરવાનો નિર્ણય લીધો.

દુન્યવી ઉદ્દેશથી ભયંકરતામાં કોણિક દેખાન્ત :-

વાત એ છે કે ‘ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી તે શુભ ધ્યાનના ઉદ્દેશથી કરવી, એટલે એવી ધર્મપ્રવૃત્તિના હિસાબે મન સારાં ધ્યાનમાં રહે,’- એ ઉદ્દેશથી કરવી, પરંતુ માન મેળવવાના કે દુન્યવી ચીજવસ્તુ મેળવવાના ઉદ્દેશથી નહિ. કેમ એમ ? એનું આ કોણિક એક દેખાન્ત છે કે માન-મદ અને દુનિયાની વસ્તુની લાલસા જીવને કેટલી અધમતા સુધી ઘસડી જાય છે, અને કેવી નરકની તૈયારી કરાવે છે ! કોણિક હલ્લ-વિહલ્લનો હાર અને હાથી પડાવવા માટે એ કરી રહ્યો છે. દાદા સાથેના ખૂનખાર યુદ્ધમાં દાદા ચેડા મહારાજ શરણાગતનું રક્ષણ કરી રહ્યા છે, અને કોણિકને વૈશાલીમાં પ્રવેશ નથી મળતો. તેથી કોણિક હવે મુનિને પતિત કરવાનું કરે છે. એક પત્ની-પટ્ટરાણીને રાજી કરવાના અધમ ઉદ્દેશમાંથી કેવો અધમાધમ મોહનો નશો ચડ્યો કે કરોડો માનવસંહારનું યુદ્ધ ખેલ્યા પછી હવે વેશ્યા દ્વારા મુનિને પતિત કરવાનું કરે છે.

વેશ્યાની ચાલબાજી : સ્ત્રી-સંપર્ક સાધુને ઢીલા કરે.

રાજાએ માધવિકા નામની વેશ્યાને બોલાવી કુલવાલક મુનિને વશ કરવા કહ્યું. રાજાનું કથન એટલે, એક તો આમેય જાતની વેશ્યા, પછી કરવામાં શું બાકી રાખે ? એ ઊપડી બનાવટી શ્રાવિકા બનીને ગાડી લઈને. ક્યાં ? જંગલમાં, કેમ ? કુલવાલક મુનિ તપસ્યા કરી જંગલમાં આતાપના લેતા હતા. જઈને મુનિને વંદના કરી. મુનિએ ધર્મલાભ આપ્યો. એટલે એ પોતાનો પરિચય કહેતા કહે છે,-

‘આ તો હું શ્રાવિકા યાત્રાએ જતી હતી. એમાં અકાળે આંબો ફળવા જેમ આપસરખા મહામુનિનાં દર્શન મળ્યાં ! ધન્ય ભાગ્ય, મારે આજનો દિવસ મંગળમય બની ગયો ! મારાં તો ભાગ્ય ઊઘડી ગયાં ! મને ભાતામાંથી લાભ આપી પાવન કરો.’

એની સુફિયાણી ભાષામાં મુનિ લપટાયા, કહે છે, ‘આજ તો મારે ઉપવાસ છે.’ પેલી કહે ‘એમ ? તો રાત અહીં રોકાઈ કાલે પારણાનો લાભ લઈશ. કાલે જરૂર પારણું રાખજો.’ બીજે દિવસે મુનિએ એને લાભ આપ્યો. વહોરી લાવીને વાપર્યું. પરંતુ ઉઠાવગીર વેશ્યા કાંક એવું બનાવી દીધેલું કે એ વાપર્યા પછી મુનિને ઉપરાપર ઝાડા લાગ્યા. વેશ્યાને એટલું જ જોઈતું હતું. જંગલમાં મુનિનું સંભાળનાર બીજું કોઈ હતું નહિ, એટલે વેશ્યાને ફાવતું જડ્યું. મુનિને વારે વારે મોહક શબ્દોથી કહે ‘તે હે મહારાજ સાહેબ ! આટલો બધો તપ કરાય ? આ શરીર કેવું કરી નાખ્યું છે ? મુનિની સેવા એ કરવા લાગી. મુનિ બહુ અશક્ત થઈ ગયા છે.

એટલે ઊઠવા કરવાની ય હામ નથી. ઊઠાડવા પડે, સુવાડવા પડે, કપડાં સાફ કરવા પડે, શરીર દબાવવું જોઈએ...આ બધામાં વેશ્યા શું કામ બાકી રાખે ? મુનિને એક તો તબીયત ઢીલી, ને એમાં વેશ્યાના રેશમ જેવા હાથના સુંવાળા સ્પર્શ મળે, પછી પતનના જ માર્ગે કે સંયમના ?

એમાં વળી વેશ્યા “તે હેં મહારાજ સાહેબ ! બહુ અશક્તિ ? તમે તો બહુ તપસ્યા કરી કરી જુઓને આ કાયા સાવ દુબળી અને રોગિષ્ઠ કરી નાખી છે ? તે હેં મહારાજ સાહેબ આપણું શરીર આમ તોડી નાખવાનું ? શરીરથી તો આગળ આરાધનાનું કામ લેવું છે, તે એકદમ એને તોડી નખાય ? ને હેં મહારાજ સાહેબ ! તેં આપની સેવામાં કોઈ નથી ? પણ સારું થયું, નહિતર વળી મને આવો સેવાનો અપૂર્વ લાભ ક્યાંથી મળવાનો હતો ?” એવા એવા ‘હેં મહારાજ સાહેબ !’ના લટકાળા સંબોધનભર્યા કોમળ આકર્ષણ બોલ બોલતી જાય છે, હાવભાવ, અંગમરોડ અને આંખના કટાક્ષ વગેરે કરતી જાય છે, ત્યાં કુલવાલક મુનિ શે ટકી શકે ? મંડ્યા પડવા તે ઠેઠ પડ્યા, વેશ્યા એમને કોણિક રાજા પાસે લઈ ગઈ. અને કુળવાળકે કોણિકના કહેવાથી વૈશાલીનો મુનિસુવ્રત ભગવાનનો પ્રાચીન સ્તુપ તોડાવી નાખવાનું મહાપાપ માથે લીધું. કવિ કહે છે,-

‘માયા કામણ, માયા મોહન, માયા જગધુતારી...’ સ્ત્રીના કોમળ બોલ વગેરે તો મહા કામણ છે. મૂળમાં ‘સ્ત્રીજાત કેવી ?’ એ સમજી રાખી, ‘એવી સ્ત્રીજાતના રૂપ-શબ્દ-હાવભાવ અને સંગ ન ખપે.’ આ નિર્ણય રાખે એ જ ભાગ્યશાળી સાધુ બચે. પણ એ સાધુજન વિરલા કે જે જેમ બિલ્લીથી ઉંદર સતત ડરતા રહે એમ સ્ત્રીસામાન્યથી ડરતા રહે. માટે જ શાસ્ત્રે સ્ત્રીના સંપર્કને તાલપુટ ઝેરની ઉપમાં આપી. કહ્યું,

‘વિભૂસા ઇત્થીસંસંગો પળીયરસભોયણં ।

મુળિણો અત્તગવેસિસ્સ વિસં તાલુડં તહા ॥’

(૧) શરીર-વસ્ત્રાદિની શોભા-ટાપટીપ, (૨) સ્ત્રીનો સંપર્ક, અને (૩) રસતરબોળ ભોજન, એ આત્મગવેષી મુનિને માટે તાલપુટ ઝેર જેવા છે.

## ૧૦૯) તુચ્છ વસ્તુના હરખ-ખેદ કેમ ખતરનાક ?

એક યાત્રિક શ્રી સિદ્ધિગિરિ પર ગયો. સ્નાન કરી દાદાની પૂજા અર્થે પાંચ રૂપિયાના ફૂલ લીધાં. અંદર પૂજા કરવા ગયો ત્યાં બાજુવાળા પાસે સાંભળ્યું કે એ એટલા જ ફૂલ ત્રણ રૂપિયામાં લઈ આવ્યો. બસ, આ યાત્રિકના મનમાં ખેદ ઊઠીને ગડમથલ ચાલી કે ‘આજ માળિઓ કેવા લુચ્ચા થઈ ગયા છે. હાય ! રૂપિયા બે પડી ગયા.’ બસ, આ ખેદ-ગડમથલ પછી તો દાદાની પૂજા વખતે ય મનમાં ચાલુ રહી.

અનંતાનંત કાળથી જીવનો જાણે સ્વભાવ પડી ગયો કે દુન્યવી ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુ કે પ્રસંગ પર હરખ-ખેદ ઝટ થઈ જાય. પણ એ કેવો ખતરનાક છે ! કે દા.ત. તીર્થાધિરાજ પર આદીશ્વર પ્રભુની ભક્તિ કરવાના ઊંચા પ્રસંગે પણ ફૂલમાં બે રૂપિયા ગુમાવ્યા પરનો કરાતો ખેદ એ લાખ રૂપિયાની ભક્તિ ડહોળી નાખે છે ! ઊંચા શુભ અધ્યવસાયની વચમાં તુચ્છ વસ્તુના ખેદનું હલકું આર્તધ્યાન ઘુસી ગયું ! આ પરથી સમજાશે કે તુચ્છ વસ્તુના હરખ-ખેદ અને એના પરના આર્તધ્યાન કેમ ખતરનાક ! એટલા જ માટે એ મહાન પણ સત્કૃત્ય અને શુભ અધ્યવસાયના પ્રસંગને ડહોળી નાખે છે.

આર્તધ્યાન રોકવા ૨ ઉપાય :-

આ સૂચવે છે કે કાયા અને વાણીથી સારાં સુકૃતો કરવા હોય, મનમાં ઊંચી શુભ ભાવની લહેરી લહેવરાવી હોય, તો એની આ ભૂમિકા તૈયાર કરો કે,-

(૧) દુન્યવી લાભાલાભની વસ્તુ કે બાબત મનને તુચ્છ લાગે, મન એને તુચ્છકાર્યા કરે કે,- ‘તું કુછ નહિ, કોઈ વિસાતમાં નહિ, અવસરે મોટા ચક્રવર્તીઓ તને ફેંકી દઈ ત્યાગ ધર્મ લે છે. છેવટે યમરાજ તો તને તરછોડાવે જ છે.

(૨) આવો તુચ્છકાર ઊભો કર્યા પછી અર્થાત્ એને તુચ્છ લેખ્યા પછી એના અંગેના હરખ-ખેદ ઓછા કરો, બંધ કરી દો, તો જ પછી સત્કૃત્ય-સદ્ભાવનાને એ દખલ નહિ કરે, ને આર્તધ્યાન નહિ થવા દે.

કિંમત કોની ? આશ્રવની ? કે સંવરની ?

‘ફૂલમાં બે રૂપિયા ગુમાવ્યા એ કોઈ ચીજ નથી, એની કોઈ વિસાત નથી. કિંમત ધર્મક્રિયા-ધર્મપરિણામ ન ડહોળાય એની છે.’- એમ જો મનને બરાબર લાગી

જાય, તો પછી એનો ખેદ શો ? અને પૂજાભક્તિમાં એની દખલ શાની થાય ? અને પેલી બિનકિંમતી ચીજના વિચારોથી મહાકિંમતી સંવરમાર્ગ ડહોળાઈ જાય, એમાં એનો પ્રત્યાઘાત કેવો પડે ? વિચારવું આ જોઈએ છે કે શું કિંમતી માને આપણું મન ? ફુલમાં ગુમાવેલા બે રૂપિયાને કિંમતી માને છે ? કે સુંદર જિનપૂજાની ક્રિયામાં સ્ફુરાયમાન અખંડ ઉત્તમ અધ્યવસાયને કિંમતી માને છે ?

ભૂલશો નહિ. રૂપિયાનો પ્રેમ તો આશ્રવ તત્ત્વ છે, જીવને કર્મબંધન કરાવનારું તત્ત્વ છે, ત્યારે પૂજા-ભક્તિના ઉત્તમભાવ એ સંવરમાર્ગ છે. એટલે રૂપિયાને મહત્ત્વ આપી આપણે આશ્રવને કિંમતી માનનારા બન્યાને ? આશ્રવની સામે સંવરને કિંમત વિનાનું અને આશ્રવને જ કિંમતી ગણે ત્યાં સમ્યક્ત્વ રહે ?

આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે જો આપણે જીવની જુની ઘરેડથી લક્ષ્મી અને ઈન્દ્રિયોના વિષયોને મહત્ત્વ આપવાનો દુરાગ્રહ રાખીએ, તેમજ અહંત્વ-રાગ-દ્વેષ વગેરેને ન મૂકવાનો દુરાગ્રહ રાખીએ, ને એની સામે ધર્મને ઓછી કિંમતનો માની ધર્મ ડહોળાવા દઈએ, તો સમ્યગ્દર્શનના બે અંશ કેવી રીતે ટકે ?

સમ્યગ્દર્શનના બે અંશ છે,- ૧. આશ્રવની હેયતાની શ્રદ્ધા અને ૨. સંવરની ઉપાદેયતાની શ્રદ્ધા. અર્થાત્ (૧) આશ્રવ એ હેય છે, કિંમત વિનાના છે,- એવી શ્રદ્ધા અને (૨) ‘સંવર એ ઉપાદેય છે, કિંમતી છે,-’ એવી શ્રદ્ધા આ બે સમ્યક્ત્વના અંશ છે. હવે જો આશ્રવને કિંમતી માનવા જઈએ તો શ્રદ્ધા અંશ ઊડી જવાથી સમ્યક્ત્વ ક્યાં રહે ? વિચારવા જેવું છે કે તુચ્છ બે રૂપિયાને મહત્ત્વ આપવા જતાં સમ્યક્ત્વ અને ધર્મ-આચરણ જો ડહોળાય, તો એ કેટલું બધું ખતરનાક ?

સમ્યક્ત્વના સાચા ખપી આત્માઓ આ સમજે છે, માટે તો મોકા ઉપર સાવધાન બન્યા રહે છે.

**રાવણની પ્રભુભક્તિ :-**

રાવણ અષ્ટાપદજી ઉપર સુંદર જિનભક્તિ કરતા હતા, ને ત્યાં ધરણેંદ્ર યાત્રાએ આવે છે. રાવણની એકતાન ભક્તિ જોઈ એ ખુશ થઈ કહે છે,-

‘રાવણ ! તમારી ભક્તિથી હું ખુશ થયો છું.’

રાવણ કહે, ‘ભગવાન જિનેશ્વરદેવનો ભક્ત ભગવાનની ભક્તિ થતી જોઈ ખુશ થાય એ સ્વાભાવિક છે.’

‘એ તો સાચું, પણ ભક્તિમાં તમારી સ્થિરતા અને અદ્ભુત રંગ જોઈ તમારા પર મારું મન મુગ્ધ બને છે. માટે ભક્તિના બદલામાં કંઈક માગો. માગો તે આપું.’

રાવણ અહીં લલચાતા નથી. એમને મન ભક્તિ આગળ દુન્યવી કોઈ ઈનામ કશી કિંમતનું નથી, કારણ કે જિનભક્તિ એ ઉપાદેય તત્ત્વ છે, દુન્યવી સંપત્તિ એ હેય તત્ત્વ છે. હેયને ઉપાદેય કરતાં કિંમતી કેમ મનાય ?

ધરણેંદ્રને રાવણ કહે છે :- ‘ભક્તિની અનુમોદનામાં તમે કાંઈ આપો એ તમારા માટે શોભાભર્યું છે; પરંતુ ભક્તિના બદલામાં હું કાંઈક લેવા ઈચ્છું એ મારા માટે શોભાભર્યું નથી. વળી ભક્તિના બદલામાં ફળરૂપે મારે જે જોઈએ છે તે તમે આપી શકો એમ નથી, ને તમે આપી શકો એ મારે ભક્તિના બદલામાં ફળરૂપે જોઈતું નથી.’

ભક્તિના બદલામાં દુન્યવી સુખસાધન કેમ નહિ માગવું ? કહો, ભક્તિનું ફળ માગતાં આશ્રવનું મહત્ત્વ મનાઈ જવાનો ભય છે.

રાવણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ છે. એ મોકા પર સાવધાન છે. અહીં ધરણેંદ્ર તરફથી માગવાની પ્રાર્થના છે એ મોકો છે, ત્યાં માગી લેવાની લાલચ થઈ જાય. પરંતુ ભય હોય કે ‘રખે ને એથી આશ્રવનું મહત્ત્વ મનાઈ જાય તો ?’ દુન્યવી સુખસાધનો મળવા પર ‘ચાલો ભક્તિ ફળી,’ એમ મનમાં આવી જાય એ દુન્યવી વસ્તુને મહત્ત્વ આપ્યું. માટે એવું માગવાની ઈચ્છા જ નહિ રાખવાની.

પ્રભુભક્તિથી સમ્યગ્દર્શન વધુ નિર્મળ થાય છે; સમ્યગ્દર્શનની વધુ નિર્મળતામાં તો આશ્રવો વધુ હેય લાગે, તથા સંવર વધુ ઉપાદેય લાગે. એટલે પછી એ ભક્તિના ફળરૂપે આશ્રવની ચીજ માગવાનું મન જ કેમ થાય ? સમ્યક્ત્વ જે પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા નિર્મળ થાય છે, એનો પ્રભાવ કેટલો બધો ઊંચો છે ! એ સમ્યક્ત્વ જીવને પ્રભુભક્તિના ફળરૂપે બહારની ચીજ તરફ બેપરવા બનાવે છે. સમ્યગ્દર્શનથી એ સમજે છે કે ‘બાહ્યવસ્તુ, ભલે મોટી દેવતાઈ સમૃદ્ધિ, એ આત્મસમૃદ્ધિ આગળ તુચ્છ વસ્તુ છે. એને મહત્ત્વ આપું તો મારે મન આત્મસમૃદ્ધિનું મહામહત્ત્વ ન રહે. ને એ ન રહે તો એના માટે ભગીરથ પુરુષાર્થ ન થાય. એ ન થાય તો આ મહાકિંમતી જનમ દુન્યવી સાધનામાં બરબાદ થઈ જાય.

## ૧૧૦ ધ્યાન કરવા છતાં શુભધ્યાનનો પાયો કેમ નહિ ?

(લેખાંક-૧)

મન સારા વિષયમાં પકડાય એ ધ્યાન. એ એક ઉત્તમ તપ છે. ધ્યાનના વિષયમાં ‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્ર જૈન દર્શનની મૌલિક વાતો બતાવે છે. આ વાતોની જેને ખબર નથી હોતી, એ એ રીતે શુભધ્યાનનો આશ્રય ન લેતાં એમજ ‘ધ્યાન એ જ ખરી સાધના છે’ એવા અભિનિવેશથી ઊંધા માર્ગે દોરવાય છે. ત્યારે એ વિચારણીય થઈ પડે છે કે ખરેખર ધ્યાનમાર્ગ શો હોઈ શકે ?

આ માટે પહેલાં એ વિચારવું પડે કે ‘આજના ઉપરોક્ત અભિનિવેશવાળાને ધ્યાન કેમ પસંદ પડે છે ? તથા એમાં એમની ગણતરી કેવી ભૂલ ભરેલી છે ?’

આજે ધ્યાન કેમ પસંદ પડે છે ? :-

ધ્યાનનો વિષય માણસને બહુ પ્રિય પડી જાય છે એનું કારણ, એમાં એક તો એમ લાગે છે કે “આ મનથી સાધવાની વસ્તુ છે, એટલે આમાં કશું બીજું કષ્ટ નહિ; નહિ પૈસા ખરચવાના; નહિ શીલ-વ્રત-નિયમ પાળવાના; કે નહિ કોઈ તપસ્યા કરવાની, વળી ન કોઈ ત્યાગ કરવો પડે. યા ન કશી સામાયિક-પોષધ-પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરવી પડે. ધન-વિષયોપભોગ-ખાનપાન-આરામી વગેરે બધું સલામત રહે, ક્રિયાનું કાયકષ્ટ નહિ, વેપાર ધંધાને આંચ આવે નહિ, ને મનથી ધ્યાન કરી શકાય.” એક તો આમ લાગે છે.

(૨) બીજું એમ લાગે છે કે “છેવટે તો ‘મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ-મોક્ષયોઃ’ મન પર જ બંધ મોક્ષને આધાર છે. ધ્યાનથી મન ઝૂં કારમાં હ્રીંકારમાં કે પરમાત્મામાં લગાડી દઈએ એટલે પાપના થોક નાશ પામી જાય. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે એક ક્ષણ પણ મન પરમાત્મમાં લય પામી જાય, તો બેડા પાર થઈ જાય.” આમ હિસાબ માંડવાથી માણસને ધ્યાન બહુ પસંદ પડી જાય છે.

હવે જોવાનું એ છે કે આ હિસાબ અને પસંદગી બરાબર છે કે નહિ ?

ધ્યાન માટે આ હિસાબ ખોટો.

આ હિસાબમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે (૧) દાન, શીલ, તપ, સાધવાચારો કે શ્રાવકાચારો ધર્મક્રિયાઓ અને ત્યાગ આ બધા વિના ચાલે એવો દિલમાં ભાવ છે. ‘ચાલે’ એટલે કે પવિત્ર સાધનાની ઉપેક્ષા છે. (૨) એની સામે પૈસા, વિષયોપભોગ-ખાનપાન, કાયાની સુખશીલતા તથા ધંધા-વેપાર આદિની એવી ભારે તૃષ્ણા-મમતા

આસક્તિ છે કે એમાં સ્વેચ્છાએ કશું ઓછું કરવાનું નહિ, કરવાની જરૂર જ લાગતી નથી. ‘એ ભારે આસક્તિ મમતા હોવા છતાં ધ્યાન કરી શકાય છે.’ એવી એમાં માન્યતા છે. વળી એ પૈસા વગેરે સલામત રખાય, એમાં કશું ખોટું જ લાગતું નથી. પરંતુ આ હિસાબ ખોટો છે. એનું કારણ,

(૧) જિનાજ્ઞા ઉપેક્ષા એ પહેલી મોટી ભૂલ :-

પહેલી વાત તો એ છે કે દાન-શીલ-તપ-ભાવના એ ચાર પ્રકારનો ધર્મ ભગવાન શ્રી તીર્થંકરદેવોએ ફરમાવ્યો છે, અને તે આત્માને સંસારથી છુટી મોક્ષ પામવા માટે અત્યંત જરૂરી બતાવ્યો છે. જ્યારે ‘એ દાનાદિ વિના ચાલે’ એનો તો અર્થ એ થયો કે એ જિનોક્ત દાનાદિની દિલમાં ઉપેક્ષા છે. એટલે કે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનનાં વચનની ઉપેક્ષા છે. જ્યાં જિનવચનની ઉપેક્ષા-અવગણના-બેપરવાઈ હોય, ત્યાં કરાતું ગમે તેવું કલાકો-દિવસો-મહિનાઓ કે વર્ષોનું પણ ધ્યાન ધર્મરૂપ ન બની શકે. ‘ધમ્મો આણાએ પડિબદ્ધો’ ધર્મ વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના વચનની આજ્ઞામાં બંધાયેલો છે. એટલે એમની બધી તો શું, કિન્તુ એક પણ આજ્ઞાની ઉપેક્ષા-બેપરવાઈ કરવામાં સર્વેસર્વા આજ્ઞા-પ્રતિબદ્ધતા રહે નહિ, તેથી ગમે તેવી ધ્યાનસાધના ધર્મરૂપ ન બની શકે. ત્યાં મિથ્યાત્વ પથરાયેલું હોય.

અલબત્ત દાન-શીલ-તપ વગેરે ઓછું આરાધાય એમ બને, કિન્તુ ન બની શકતાની ય ઉપેક્ષા થાય એ ન ચાલે. ત્યાં તો મન કહે, ‘કમનસીબ છું. પામર છું. કે જોઈએ તેવા દાનાદિ નથી સાધી શકતો. બાકી એ સાધવા માટેની પ્રભુની આજ્ઞા બરાબર જ છે. ક્યારે એવો ધન્ય દિવસ આવે કે જિનાજ્ઞાને સંપૂર્ણ અમલમાં મૂકું. ને ઉત્કૃષ્ટ કોટિનાં દાનાદિ ધર્મ સાધું.’ એકલા ધ્યાનની પસંદગીમાં આવો મનનો ભાવ રહેતો નથી; ઊલટું ધ્યાનથી જ મોક્ષ માન્યો. ધર્મ આચારો અને દાનાદિની જરૂર નહિ માની, એટલે અંતર્ગત રીતે આચારો તથા દાનાદિની ઉપેક્ષા આવી, ને એમાં જિનાજ્ઞાની ઉપેક્ષા થઈ ! જિનાજ્ઞાની ઉપરવટ થવા જેવું થયું ! ગર્ભિત રીતે મનમાં આ બેદું કે ‘જિનાજ્ઞા ભલે આચારો તથા દાનાદિ ધર્મ સાધવાનું ફરમાવે. પરંતુ એવું કાંઈ નહિ, એ વિના જ ધ્યાનથી મોક્ષ થઈ શકે છે.’ આમ એકલા ધ્યાનની પસંદગી પાછળનો જિનવચનની અવગણના કરાવનારો હિસાબ ખોટો છે.

જિનાજ્ઞાની ઉપેક્ષા અને ઉપરવટતામાં ધર્મ કે મોક્ષ-સાધના હોઈ શકે જ નહિ.

(૨) આર્તધ્યાન અને મિથ્યાત્વ એ બીજી ભૂલ :-

હિસાબ બીજી રીતે પણ ખોટો હોવાનું કારણ એ છે કે, પૈસા, વિષયોપભોગ

અને ખાનપાન તથા કાયાની સુખશીલતા વગેરે સલામત રાખવાની હોંશ રહી, અને એમાં કશું ખોટું કે પાપરૂપ લાગ્યું નહિ, એટલે એમાં આર્તધ્યાન અને મિથ્યાત્વ ઘર કરી રહેવાના. કેમકે, પૌદ્ગલિક ઈષ્ટ વસ્તુઓનાં સંયોગ મળવાનું કે ટકવાનું તેમજ, તેમજ,

પૌદ્ગલિક ઈષ્ટ વિષયો સલામત રાખવામાં કશું ખોટું ન લાગે એમાં પરિગ્રહપાપ હેય યાને ત્યાજ્યને બદલે ઉપાદેય આદરણીય લાગવાથી મિથ્યાત્વ લાગે છે.

જ્યાં આર્તધ્યાન સલામત હોય, આર્તધ્યાનનાં સંસ્કાર સલામત હોય, ‘મારે ધન-માલ-કાયાદિને, હાશ ! ધક્કો નથી પહોંચતો’ એવી કલેજે ઠંડક હોય, ત્યાં ધર્મધ્યાન શાનું લાગે ? ધર્મધ્યાન-શુભધ્યાનમાં તો મનનો વળાંક આત્માની વિષયાસક્તિ અને કષાયાવેશ...વગેરે તરફથી ખસી વૈરાગ્ય-ઉપશમ-ઉદાસીનતા-નિર્વિકારતાદિ આત્મગુણો તરફ ઢળતો હોય એના બદલે મનનો વળાંક વિષયાસક્તિ આદિમાં તદવસ્થ ખડો રહેતો હોય એવા મનમાં શુભધ્યાન પેસે જ શી રીતે ? એવું મન શુભધ્યાનમાં લાગે જ શાનું ? તેમાં વિષય-આરંભસમારંભાદિ પાપો ચાલુ રહે એમાં મનને કશો વાંધો ન લાગે. એ પાપો અકર્તવ્ય ન લાગે; એ તો ગાઢ મિથ્યાત્વ ઊભું રહ્યું. આવું ગાઢ મિથ્યાત્વ ઊભું હોય ત્યાં શુભધ્યાનનું અસ્તિત્વ શાનું ? તામલી તાપસ ભર્તૃહરિ જેવા મિથ્યા માર્ગમાં પડેલા છતાં મંદ મિથ્યાત્વવાળા હોઈ આ પાપો ભયંકર આત્મઘાતક લેખતા હતા. તો જ સમક્રિતીની અપેક્ષાએ ઊતરતા પણ કાંઈક શુભધ્યાનમાં રહી શકતા હતા. ત્યારે અહીં એકલા ધ્યાનની પસંદગીમાં તો ધર્મ આચારો ભૂલવા છે. ને પાપો સલામત રાખવા છે, એ સલામતી કલેજે ઠંડક રાખવી છે, એવા ઠંડકવાળા મનમાં શુભધ્યાનનો પાયો જ ક્યાં મંડાય ?

:: નોંધપોથી ::

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---